

NATIONALØKONOMISK TIDSSKRIFT.

TIDSSKRIFT FOR

SAMFUNDSSPØRGSMÅAL, ØKONOMI OG HANDEL.

UDGIVET AF

NATIONALØKONOMISK FORENINGS BESTYRELSE,

Professor, Dr. V. FALBE HANSEN, Redaktør H. HERTEL,

Grosserer O. B. MUUS, Direktør MARCUS RUBIN og

Professor, Dr. WILL. SCHARLING.

REDAKTØR:

ALEKSIS PETERSEN-STUDNITZ.

36

TREDJE RÆKKES SJETTE BIND.

KØBENHAVN.

FORRETNINGSFØREER: ALEKSIS PETERSEN-STUDNITZ.

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE

1898.

Den samlede Rækkes sex og tredivte Bind.

Indhold.

Første Hefte.

Side

Den svensk-danske Handelsbalance. Af Generalkonsul, Dr. I. Heckscher	I
Arbejdernes Deltagelse i Studentersamfundets Aften- undervisning. Af cand. mag. Bisgaard	28
Arealets Benyttelse i Danmark. Af Redaktør H. Hertel	51
Heyman; Landbrugsinstitutioner. Anm. af Red. Hertel	62
H. Michel: L'idée de l'Etat. Anmeldelse	73
Nationaløkonomisk Forenings Medlemsliste	81
Kinas Handel	89
Tyske, engelske, franske Bøger	91

Andet og tredje Hefte.

Statistiske Møder 1897. Af Direktør Marcus Rubin	97
Statsbanernes Persontarifer. Af fhv. Committeret Buch- heister	133
Ulykkesforsikringen og Landbruget. Af Sygekasse- inspektør Th. Sørensen	164
Nationaløkonomisk Forening: Diskussion om Ulykkes- forsikringen og Landbruget	183
Dødeligheden i Danmark 1890—95. Af Dir. Rubin	189
Pessimistisk og optimistisk Nationaløkonomi: Middel- standens Fremtidsudsigter. (Prof. J. Wolf). Ved W. S.	196
Bog anmeldelser: Herkner: Arbeiterfrage; Ammon: Gesell- schaftsordnung; Pareto: cours d'écon. pol.; Conrad, Grundriss	207
Zeitschr. f. Socialwissenschaft	233
Notitser: Frankrigs Finanser	238

Fjerde Hefte.

Overpostmester H. G. Petersen	241
Udførselen af Landbrugets Produkter. Af Red. Hertel	247
Nationaløkonomisk Forening	282
De engelske Fagforeninger. Af Kontorchef Trap	283
Et Jubilæumsskrift om dansk Assurance. Af Direktør Marcus Rubin	296
Bog anmeldelse: (Prager: Währungsfrage), ved cand. mag. Bisgaard	301
Notitser: Danmarks Industri, Handel, Høst	310
Franske Bøger	319

Femte Hefte.

Konverteringen. Af Prof., Dr. Will. Scharling	321
Dansk Jernbanepolitik 1850—65. Af Assistent R. Berg	329
Oldingealderens Dødelighed. Af Prof. H. Westergaard	349
Bog anmeldelser: Bücher, Entstehung d. Volkswirtschaft; Cornil, l'assurance contre le chômage; Gottl, der Wertgedanke; Bogart, Finanzverhältnisse	359, 372, 379
Tyske Bøger	382

Sjette og syvende Hefte.

Den udenlandske Handelsstatistik. Af <i>I. Flodström</i> . . .	385
Dansk Jernbanepolitik. Af <i>R. Berg</i> . . .	425
Bog anmeldelse: Fircks: Bevolkerungslehre. Ved Prof. <i>H. Westergaard</i> . . .	466
Miscellanea: I. Postvirksomheden paa Island. Af <i>Th. Kornerup</i> . . .	471
II. Krigsstatistik (Berndt: Die Zahl im Kriege). . .	478
III. Den industrielle Koncentration . . .	493
IV. De schweiziske Baners Overgang til Staten . . .	503
Tyske Bøger . . .	511

Ottende Hefte.

Folketællingen i København og Nabokommuner. Af Direktør <i>Rubin</i> . . .	513
Miscellanea:	
I. Postvirksomheden i Grønland . . .	536
II. Postvirksomheden i Dansk Vestindien. Af cand. polit. <i>Th. Kornerup</i> . . .	539
III. Fra Indien og Rusland. Ved <i>R.</i> . . .	543
IV. Et engelsk Forslag om Alderdomsforsørgelse. Ved Kontorchef <i>Trap</i> . . .	548
V. Folkethingsvalgene 1895—98 . . .	552
VI. Marxisme i Opløsning (Masaryk) . . .	558
Bog anmeldelser: Wicksell Geldzins. Af cand. mag. <i>Bisgaard</i> . . .	566
Koefoed og Westergaard: Grundrids af Danmarks Statistik. <i>Trap: Danmark</i> . . .	573
Tyske Bøger . . .	575

Niende Hefte.

Middelstanden og Tallene. Af Fuldmægtig, cand. polit. <i>Adolph Jensen</i> . . .	577
Konverteringen og Rentefoden. Af Prof., Dr. <i>Will. Scharling</i> . . .	615
Husleje forholdene og Huslejeassurance. Af cand. polit. <i>Th. Kornerup</i> . . .	620
Nationaløkonomisk Forening: Diskussion om Huslejeassurance; Generalforsamling . . .	631
Anarkismen (Bøger af Zenker, Krapotkin, Lombroso). . .	635
Tyske Bøger . . .	663

Tiende Hefte.

Den svenske Bankreforms Gennemførelse. Af Generalkonsul, Dr. <i>I. Heckscher</i> . . .	665
Miscellanea: I. Landbruget og Maskinerne. II. Ulykkesforsikring for Sømænd i Frankrig. III. Skibe under Bygning. IV. Brændevinmonopolet i Schweiz. V. Englands og Tysklands Konkurrence paa Verdensmarkedet . . .	715
Anmeldelse: Koefoed og Westergaards Grundrids . . .	722
Genmæle. Af Dr. <i>Wicksell</i> . . .	726
Tyske og franske Bøger . . .	729

Den svensk-danske Handelsbalance.

Indberetning til Udenrigsministeriet af

I. Heckscher,
Generalkonsul i Gøteborg.

Under de seneste Aars offentlige Diskussion, og maaske endnu mere mellem Mand og Mand, er der baade i Danmark og i Sverige hyppigt faldet Ytringer, der tyde paa Tilbøjelighed til gensidigt at frygte Betydningen af Nabolandets Handelsvælde og Handelspolitik. Fra svensk Side har man ofte fremhævet, at Danmarks, især Københavns, Handel indeholdt en Fare for den svenske Købmandsstands Selvstændighed, og at Tilstrømningen af danske Handelsrejsende var i foruroligende Tilvæxt. Til Gengæld har man i Danmark klaget over, at de senere Tiders svenske Toldpolitik var rettet paa at udelukke den danske Handel paa Sverige, hvorimod Importen af svenske Varer forholdsvis fandt altfor gunstige Vilkaar i Danmark med dets liberale Toldtarif.

For saa vidt der i slige Udtalelser kun maatte ligge et Udslag af den kommercielle Skinsyge, der i Nabo-forhold til en vis Grad er uundgaaelig, bør der ikke tillægges dem for stor Betydning. For Alvor betvivler man vel ikke fra nogen af Siderne, at Befolkningen i

begge Lande ærligt bestræber sig for at fylde sin Plads og løse sine økonomiske Opgaver, saaledes som disse nu stille sig efter de to Landes indbyrdes forskellige Natur- og Produktionsforhold. Men for saa vidt Betragtninger af saadan Natur ikke sjældent gøres til Udgangspunkt for handelspolitiske Undersøgelser eller danne et Led i Slutninger af almen-økonomisk Rækkevidde, fortjene de en selvstændig objektiv Prøvelse af Udgangspunktets Rigtighed.

At den danske Handelsstand nu som før vil være tilbøjelig til med Forkærlighed at forsøge sine Chancer i Nabolandet, kan ikke forundre; Handelsvejenes Retning gaar for en stor Del over Danmark til Sverige, ikke omvendt. Paa den anden Side bør det ikke kunne overraske, at den stærke Beskyttelsesbølge, der overskyller Verden, har taget Magten fra modsatte Strømninger i svensk Handelspolitik. Sverigs relativt isolerede Beliggenhed, dets store naturlige Hjælpekilder, dets Befolknings Opfindsomhed og Anlæg for mekanisk Gerning, alle disse Omstændigheder gøre det forklarligt, at man har følt sig fristet af en Retning, som gaar ud paa at være sig selv nok og at skabe de formentlig gunstigste Betingelser for det indenlandske Arbejde. Tilsidst er under den overordentlig hæftige Meningsbrydning mellem de stridende handelspolitiske Tendenser Beskyttelsen som saadan bleven et Løsen, dens Opretholdelse en Principssag. At den i sine Virkninger for en væsentlig Del er gaaet ud over Danmark, har ikke været til at undgaa, men ses heller ikke at have været direkte tilsigtet.

For saa vidt burde, skulde det synes, ingen Misforstaaelse være mulig. Naar der derimod spørges,

hvilke økonomiske Resultater der for hvert af Landene hidtil er opnaaet overfor Nabolandet, om det ene eller det andet synes at være heldigere i Konkurrencen, saa er dette Spørgsmaal — Spørgsmaalet om den gensidige Handelsbalance — et saadant, som kun kan løses ad statistisk Vej og gennem en dybere gaaende Undersøgelse. At det hidtil i det mindste dog ikke er Danmark, der har Udsigt til at faa Overtaget i Vædekampen om Handelssuprematiet, det turde være utvivlsomt. Det er ingenlunde første Gang, at dette fremhæves. Allerede for en Del Aar siden, da Spørgsmaalet om Muligheden af en nordisk Toldunion drøftedes, paavistes det udførligt fra dansk Side af Marcus Rubin (se tvende Afhandlinger i »Tilskueren« for 1887 og 1888: »Om Handelsvenskab mellem Sverig og Danmark« og »En nordisk Toldunion«) paa Grundlag at den svenske officielle Statistik, hvorledes Sverigs Export til Danmark i Aarene 1868—1885 var i afgjort og betydelig Stigning, saa at Danmark, hvis Andel som Forbruger af de svenske Produkter ved Periodens Begyndelse stod langt tilbage for Frankrigs og Tysklands, ved Periodens Slutning var rykket op i anden Plads blandt Sverigs Kunder, næst efter Storbritannien og Irland; Danmarks Indførsel af svenske Produkter var i Løbet af 15 Aar mere end fordoblet i Værdi. Den saaledes paaviste Bevægelse til Gunst for Sverigs Export til Danmark er nu, som det følgende vil vise, fortsat ogsaa i Tiden efter 1885, saa langt Statistiken naar, og samtidigt ledsages den af en ganske vist mindre, men dog tydelig Nedgang i Danmarks Export til Sverig. Til Belysning heraf meddeles først (Tab. I) en Oversigt over Totalværdien af de to Lan-

des gensidige Export i de tyve Aar 1876—1895. Den er opgjort saaledes, at Importlandets Tal betragtes som de tilnærmelsesvis rigtigste, dette ikke blot i Henhold til den Kendsgerning, at et Lands Udførselsstatistik som Regel er mindst paalidelig, medens Indførselsstatistiken — paa Grund af Statens fiskale Interesse i dens samvittighedsfulde Kontrollering — er forholdsvis til at stole paa, men især under Hensyn til, at Ankomstlandets Værdiberegning næsten altid vil være højere end Afganglandets. Til Sammenligning opgives Exportlandets Talstørrelser i Parentes. (Se Tabel I).

Af de her anførte Tal for Tiaarsperiodernes Importværdier fremgaar, at Danmarks Export til Sverig i det sidste Tiaar 1886—95 er nedgaaet med c. 16 pCt., hvorimod Sverigs Export til Danmark samtidigt er forøget med 45,98 pCt.

Det vil imidlertid findes sandsynligt, at de væsentligste Forandringer ere indtraadte i den sidste Halvdel af den seneste Tiaarsperiode. Tager man da til Sammenligningspunkt Perioden 1891—95 i Forhold til Perioden 1876—90, faar man følgende Tal:

Danmarks Export til Sverig efter svensk Statistik:

1876—90 i aarl. Gennemsnit 48,75 Mill. Kr.

1891—95 — — 41,25 —

= Nedgang 15,38 pCt.

Sverigs Export til Danmark efter dansk Statistik:

1876—90 i aarl. Gennemsnit 31,92 Mill. Kr.

1891—95 — — 47,58 —

= Fremgang 49,03 pCt.

Tabel I.

Totalindførsels Værdi

i Millioner Kroner med tre Decimaler.

	fra Danmark til Sverig		fra Sverig til Danmark	
	dansk Statistik	svensk Statistik	svensk Statistik	dansk Statistik
1876.....	(26,078)	50,609	(23,590)	26,889
1877.....	(26,150)	49,424	(22,244)	24,395
1878.....	(21,096)	41,725	(20,977)	20,332
1879.....	(20,048)	48,190	(20,575)	18,566
1880.....	(26,718)	55,848	(23,931)	27,762
1881.....	(27,963)	51,566	(21,996)	24,848
1882.....	(26,663)	52,334	(24,707)	31,823
1883.....	(30,250)	56,698	(32,186)	41,606
1884.....	(26,545)	52,774	(33,276)	39,194
1885.....	(23,462)	50,470	(30,856)	35,984
1886.....	(22,823)	42,492	(25,738)	29,970
1887.....	(22,208)	47,471	(32,029)	35,801
1888.....	(17,751)	42,424	(34,837)	37,747
1889.....	(19,598)	45,239	(34,170)	41,109
1890.....	(22,313)	44,084	(33,231)	42,842
1891.....	(23,014)	44,620	(37,391)	47,063
1892.....	(26,253)	43,874	(40,392)	49,113
1893.....	(24,103)	39,905	(36,510)	44,464
1894.....	(22,940)	39,891	(38,346)	50,452*)
1895.....	(22,271)	37,976	(41,464)	46,797
I Gennem. aarl. 1876—85		50,96		29,14
— — 1886—95		42,80		42,54

*) Dette Tal synes at tyde paa en Kulmination af den svenske Export i 1894. hvilken Aaret efter fulgtes af en Tilbagegang. Et Symptom i modsat Retning er dog, at den svenske Statistik ikke tyder paa en saadan Tilbagegang i Exporten til Danmark fra 1894 til 1895, hvilket er saa meget mere paafaldende, som den for Handelsstatistiken i 1895 anvendte Prisskala i det hele taget har fort til en væsentlig Værdinedsættelse, sammenlignet med tidligere Aars Skala, hvorfor man ogsaa kunde have ventet, at Tallet for Exporten til Danmark var gaaet ned.

Dette var de absolute Tal. Der er dog Grund til at undersøge, om den derved udfundne Bevægelse ikke muligvis kan hidrøre fra en almindelig Forskydning i hele den nationale Husholdning til Fordel for den indenlandske Selvforsyning i Sverig og i modsat Retning i Danmark. Til Oplysning herom tjener, at af hele Sverigs Indførsel udgjorde Indførselen fra Danmark gennemsnitlig aarlig (i Følge svensk Statistik):

• 1876—90	c. 16,05 pCt.
1891—95	- 11,73 —
= Nedgang 29,50 pCt.	

og af hele Danmarks Indførsel udgjorde Indførselen fra Sverig gennemsnitlig aarlig (i Følge dansk Statistik):

1876—90	c. 12,69 pCt.
1891—95	- 14,06 —
= Fremgang 10,79 pCt.	

Dette viser, at Danmarks Funktion som Forsyner af Sverigs Forbrug er formindsket endog mere i relativ Forstand end i absolut; i den sidste Femaarsperiode er dets Rolle, sammenlignet med alle øvrige Staters under Et, 1876—90, reduceret med c. $\frac{3}{10}$, medens nævnte Femaarsperiode med Hensyn til Danmarks egen Export til Sverig i de foregaaende 15 Aar kun tyder paa en Nedgang af c. $\frac{1}{6}$. Paa den anden Side er den overordentlig stærke Fremgang i Sverigs Export til Danmark vel ogsaa Tegn paa, at Danmark nu i forholdsvis stærkere Grad forsyner sig med Varer fra Sverig end fra andre Lande; men ingenlunde dog saa meget stærkere, som den absolute Tilvæxt i den

svenske Export til Danmark angiver; relativt er Fremgangen for Sverig kun c. $\frac{1}{10}$, medens den absolut var c. $\frac{1}{2}$.

Handelsbalancen har altsaa, derom kan der ikke tvivles, forskudt sig til Sverigs Fordel, endog i en meget væsentlig Grad. Rollerne ere saa at sige ombyttede: for en Snes Aar siden var det den danske Export til Sverig, der i Værdi med adskillige Millioner Kroner oversteg den svenske til Danmark; nu er det den sidstnævnte, der — omend med et noget mindre Beløb — overstiger den første. Men da opstaar det næste vigtige Spørgsmaal: i hvilken Udstrækning er denne Forskydning et Udtryk for Landenes egen Konsumtion? Maa det ikke formodes, at Forandringen skyldes, for en stor Del i alt Fald, Mellemhandelens og Transithandelens Tilvæxt eller Aftagen?

Paa Forhaand synes en slig Formodning unaturlig, for saa vidt Danmarks Handel paa Sverig angaar; efter Sverigs Beliggenhed kan en Mellem- og Transithandel over Sverig nemlig kun tænkes til Norge og Rusland; men paa begge disse Lande har Danmark gode, selvstændige Forbindelser og har ogsaa tidligere haft dem, hvorfor en saa følelig Formindskelse i den danske Export til Sverig som den paaviste maa skyldes andre Aarsager. Men ogsaa Sverig besidder som bekendt en udviklet Handel paa de Lande, der udgøre danske Købmænds hovedsagelige Operationsbasis; til at benytte Danmark som Mellemlid i væsentligt forøget Grad synes der at savnes bestemt Anledning. Hvor

ønskelig en paa statistiske Data grundet Undersøgelse af dette Forhold end vilde være — dets Betydning for det hele Handelsbalancespørgsmaal har allerede for længe siden været fremhævet (se Rubin: Toldunion, S. 17—18) — maa det dog opgives at forfølge den direkte, saa længe Statistiken ikke er lagt bedre til Rette for den end hidtil. Hverken i svensk eller i dansk Statistik har Transitoplagsomsætningen været holdt ude fra Vareomsætningen overhovedet; først for Fremtiden vil det danske Bureau udsondre den. Hvad der for den forløbne Tid foreligger til Oplysning herom, er rent underordnede Data, saaledes fra dansk Side en Opgivelse i Vægt af Udførselen af ubekendt Vareindhold fra danske Transitoplæg til Sverige — denne udviser for Aarene 1891—95 i Gennemsnit aarligt 20,8 Mill. Pd., og Tallene tyde paa en vis Stabilitet — og fra svensk Side Opgivelse af de indflydte Transitafgifter, der udvise en Fremgang (fra Kr. 2201 i Gennemsnit for Aarene 1881—85 til Kr. 2893 i Gennemsnit for Aarene 1891—95). Da den danske Transitindførsel i Sverige imidlertid ikke kan udsondres fra den hele, og da Transitaftgiftens Størrelse er afhængig af Oplagstidens Varighed, er det øjensynligt kun en ringe Vejledning, der kan hentes fra disse Tal.

Større Udbytte kan derimod ventes af en Undersøgelse, der muligvis ad indirekte Vej kan tjene til at belyse det foreliggende Spørgsmaal, nemlig en Undersøgelse af de enkelte Varegrupperes Rolle i den samlede Indførsel til forskellige Tider. En slig Undersøgelse er ogsaa af andre Grunde oplysende for Handelens Retning. Som Udgangspunkt vælges da — i Tilslutning til den af Rubin: Om Handelsvenskab

mellem Sverig og Danmark, meddelte Tabel (III) for Aarene 1879, 1882 og 1885 — sidstnævnte Aars Værdier, og disse sammenstilles med de tilsvarende for Aarene 1894 og 1895. Af Hensyn til de uundgaaelige Forskelligheder i Prisansættelsen for de enkelte Aar har man foretrukket at meddele Tallene for to paa hinanden følgende Aar til Belysning af Tiaarsperiodens Resultater. Nedenstaaende Tabeller II og IV ere opgjorte efter det svenske Handelstabelværk (atter i Tilslutning til Rubins Tabel III), da der ikke i det danske Bureaus Arbejder foreligger fuldt saa detaillerede Værdiopgørelser for de enkelte Artikler. Kun saadanne Artikler medtages, som i Følge Tabelværket i et af de paagældende Aar beløb sig til mindst 100,000 Kr. Grupperingen er gjort efter Værdien for 1885; Numrene længst tilhøjre angive Ordenen efter Værdien i Aaret 1895. Til Kvantiteterne tages derimod her intet Hensyn, da disse for den stillede Opgave ere af sekundær Betydning; en Del Oplysninger om Danmarks Andel i den svenske Export og Import, fra denne Side betragtet, findes i det gøteborgske Generalkonsulats Aarsberetning for 1896, S. 4—23.

Af Tabel II fremgaar, at der i Løbet af det sidste Tiaar har fundet en betydelig Forskydning Sted i de enkelte svenske Exportartiklers Rolle i den samlede Omsætning. Smør hævder vel sin Plads som Nr. 1, lige saa bestemt som Trævarerne optræde som Nr. 2. Men i 1895 er Flæsket rykket op fra Nr. 7 til Nr. 3 og Havren gaaet ned til at blive Nr. 5 fra Nr. 4, hvorved er at mærke, at den sagtens i 1896 vil vise sig yderligere degraderet, ja at man bør regne med, at den sandsynligvis snart vil tabe sin Karakter af Export-

Tabel II.

Sverigs Udførsel til Danmark.

		1885	1894	1895	
1	Smør, naturligt	8,229,480	15,013,559	14,880,294	I
	—, kunstigt.....	—	47,641	33,871	
2	Træ, uforarbejdet..	5,920,635	6,864,773	7,526,263	2
3	Hornkvæg.....	2,817,540	9,750	714,675	8
4	Havre	1,768,949	1,155,278	964,269	5
5	Jern og Staal.....	1,164,989	2,268,179	2,568,073	4
6	Fersk Fisk.....	1,088,409	920,522	815,686	7
7	Flæsk	889,314	4,002,576	4,736,024	3
8	Svin	709,180	15,942	77,687	
9	Gødningstoffer	596,191	75,081	54,186	
10	Teglsten	557,344	449,968	702,959	9
11	Sten	549,611	578,582	376,238	14
12	Papir	544,574	92,189	140,411	22
13	Heste.....	497,500	867,200	899,200	6
14	Faar.....	321,274	—	8,535	
15	Bomuldsgarn	299,217	46,392	36,728	
16	Byg	282,628	678	45	
17	Træmasse	275,697	748,011	669,228	10
18	Hvede	256,251	426	10	
19	Jernbanevogne	254,000	—	—	—
20	Maskiner m. m.	231,283	593,947	639,476	11
21	Uberedte Huder og Skind.....	211,231	113,129	429,704	13
22	Klid.....	196,351	7,307	26,924	
23	Hvedemel.....	178,879	9,192	12,749	
24	Tændstikker.....	152,890	4,444	8,364	
25	Kløver og Græsfrø..	149,869	42,966	56,504	
26	Klude	127,292	19,542	14,312	
27	Pap	123,154	6,805	14,170	
28	Sølv mønt.....	119,500	—	—	—
29	Bark.....	108,645	111,175	116,413	25
30	Kød	106,950	239,900	288,781	17
31	Træ, forarbejdet ...	101,639	195,790	306,101	16
32	Cement	101,120	554,761	493,927	12
	Bogtryk.....		105,821	176,353	20
	Kautschuk		197,981	314,002	15
	Kurvemagerarbejder		188,186	175,167	21
	Lerrør		241,107	190,629	18
	Tapetpapir		168,804	127,328	24
	Sække		136,172	91,709	
	Æg		160,100	187,878	19
	Knive			106,500	26
	Jutevæv			135,656	23
	Alle øvrige Varer..	1,914,414	3,091,725	2,347,000	
		30,856,000	38,345,601	41,464,029	

artikel overhovedet. Hornkvægets og Svinenes Nedgang er endnu mere iøjnefaldende, men skyldes til Dels Hensyn, der kunne tænkes at være af mere forbigaaende Natur. En tydelig og, efter alt at dømme, stabil Fremgang er der bl. a. for Artiklerne Træmasse, Maskiner, uberedte Huder og Skind, Cement og Heste. Men forresten maa der advares imod at tillægge den Orden, hvori de forskellige Artikler nu gruppere sig, afgørende Betydning. Tilfældigheder for det enkelte Aar spille her en for stor Rolle, selv afset fra, at Tallene ikke kunne gøre Krav paa fuld Nøjagtighed. At der imidlertid uden stor Fare kan sluttes til de i Følge Tabellen dominerende Artiklers relative Overvægt, fremgaar af en Sammenligning mellem de ovenstaaende Talstørrelser og den danske Indførselsstatistik's tilsvarende Opgivelser. Trods Afvigelserne i de absolute Tal er her i de senere Aar en vis Overensstemmelse i Artiklernes relative Betydning, hvad der viser sig af efterfølgende Oversigt over Værdien af de sex vigtigste Udførselsartikler fra Sverige til Danmark procentvis i Forhold til Værdien af Sverigs hele Export til Danmark. (Se Tabel III).

Tabel III.

Værdien af Sverigs Udførsel til Danmark,
procentvis beregnet.

	1885		1894		1895	
	Sv. Stat.	Dsk. Stat.	Sv. Stat.	Dsk. Stat.	Sv. Stat.	Dsk. Stat.
Smør	26,67	14,39	39,15	32,9	35,88	27,8
Tømmer og Træ	19,13	22,32	17,90	17,4	18,15	21,6
Hornkvæg	9,13	5,66	—	—	1,72	1,1
Havre	5,73	5,04	3,01	2,5	2,32	2,8
Jern og Staal	3,78	3,98	5,92	3,9	6,19	4,6
Flæsk	2,88	1,95	10,43	6,3	11,42	6,2
Øvrige Varer	32,68	46,66	23,59	37	24,32	35,9
	100	100	100	100	100	100

Afvigelserne, der navnlig for de to sidste Artiklers Vedkommende ere temmelig store, kunne til Dels hidrøre fra en Forskel i de to Landes Prisskala, men skyldes dog ikke alene denne Omstændighed. Det er nemlig et paafaldende Fænomen, at ogsaa Kvantiteterne af f. Ex. Flæsk begge de nævnte Aar opgives med et mindre Tal fra Indførselslandet (Danmark) end fra Udførselslandet (Sverige). Paa den her stillede Opgave er imidlertid denne Uregelmæssighed uden væsentlig Indflydelse.

For at bedømme den anden Side af Landenes gensidige Omsætningsforhold meddeles derefter en tilsvarende Tabel for Værdien af den danske Export til Sverige efter svensk Statistik.

Tabel IV.
Danmarks Udførsel til Sverig.

		1885	1886	1894	1895	
1	Hvedemel	6,331,604	5,464,338	1,206,988	188,075	37
2	Uldne Manufaktur- varer	5,168,004	3,818,414	2,602,543	2,732,949	2
3	Andre Manufaktur- varer	3,342,555	2,678,529	1,263,806	1,356,716	6
4	Hvede	2,250,577	1,484,410	1,612,096	1,249,080	7
5	Kaffe	1,773,606	2,805,961	4,887,027	4,723,923	1
6	Beredte Huder og Skind	1,755,198	1,197,793	1,458,278	1,694,207	5
7	Guldmønt	1,601,658	511,648	7,319	40,157	
8	Klæder, nye	1,478,558	1,254,418	494,480	484,895	19
9	Flæsk	1,283,725	922,722	116,635	55,954	
10	Uhre	1,276,847	1,064,455	1,309,960	747,881	13
11	Maskiner og Red- skaber*)	1,071,510	853,180	2,332,496	1,890,104	4
12	Jern- og Staalvarer	1,018,550	906,847	653,710	533,959	17
13	Rugmel	871,395	579,276	14,012	20,758	
14	Frø	869,110	897,721	1,039,981	965,284	8
15	Uld	851,348	794,606	435,138	586,629	16
16	Svinefedt	819,922	770,677	84,538	17,937	
17	Oljer:					
	fede og flygtige ...	644,066	722,386	930,921	778,720	3
	fossile o. mineralske	46,631	38,035	1,294,628	1,475,209	
18	Hatte	682,044	472,272	114,467	125,186	54
19	Uberedte Huder ...	629,149	494,042	497,549	786,210	11
20	Sukker	584,140	962,089	71,447	14,694	
21	Garn	542,673	422,840	630,806	681,485	14
22	Majs	529,212	329,664	636,659	305,466	25
23	Metalvarer (sammen- satte)	518,229	356,565	579,126	786,007	12
24	Baand	493,675	441,280	351,262	335,066	23

*) Inkl. Dampmaskiner og Symaskiner.

		1885	1886	1894	1895	
25	Trikotvarer	450,380	323,570	126,376	104,968	60
26	Vin	428,139	375,547	427,995	484,822	20
27	Tobak	387,253	340,067	453,626	513,244	18
28	Byg	354,558	218,328	587,123	75,508	
29	Tran	345,767	190,776	153,867	177,342	39
30	Sølv mønt	336,928	346,149	2,104	215,041	32
31	Instrumenter	333,139	287,339	396,260	399,823	21
32	Gødningsstoffer	330,007	208,940	331,650	289,267	28
33	Skotøj	326,241	265,012	189,571	181,913	38
34	Fisk	311,865	320,103	1,117,154	605,720	15
35	Sække	310,174	244,293	84,443	143,058	45
36	Kniplinger	298,940	289,320	126,120	117,120	57
37	Papir	296,713	323,062	252,017	284,027	29
38	Smør	288,341	337,815	127,301	164,340	42
39	Guldarbejder	288,000	68,000	104,000	208,000	35
40	Trævarer	285,406	175,785	136,796	125,424	53
41	Bøger, trykte	253,677	246,942	117,179	136,604	46
42	Rug	217,928	102,503	1,161,873	844,515	10
43	Possementarbejder .	204,998	121,640	47,256	51,117	
44	Heste	198,800	83,800	113,700	170,500	41
45	Paraplyer (og Dele)	196,835	155,891	108,777	108,104	59
46	Handsker	194,880	218,820	89,050	96,850	
47	Bomuld	164,215	154,950	256,721	110,147	58
48	Mandler	157,526	150,029	159,925	158,504	43
49	Farver	156,222	125,224	279,375	290,887	27
50	Sirup	154,941	154,857	224,210	219,956	31
51	Kød	149,036	184,665	43,670	46,307	
52	Rosiner	137,958	142,483	353,767	317,589	24
53	Knapper	130,825	109,685	54,918	43,454	
54	Kemisk, tekn. Præpar.	129,368	127,349	45,741	50,344	
55	Konserver	128,162	105,026	54,951	90,767	
56	Hattefjer	127,200	108,400	10,950	27,300	
57	Kunstblomster	124,600	85,960	10,440	19,690	
58	Sølvarbejder	122,850	99,630	117,420	207,025	36

		1885	1886	1894	1895	
59	Bijouterivarer	122,320	85,690	54,770	65,810	
60	Guld, uforarbejdet .	116,090	180,310	118,560	133,380	47
61	Muslinger	113,570	39,978	9	60	
62	Guldtrækkerarbejde	102,680	118,830	25,900	27,020	
	Korkbark		106,166	117,155	103,271	61
	Shoddy		103,216		171,870	40
	Risengryn			532,405	918,281	9
	Kautschukvarer			370,679	392,312	22
	Velocipeder			254,668	295,978	26
	Skibe			107,650	256,395	39
	Tælle			296,077	213,245	33
	Hamp			215,880	212,439	34
	Bogtryk			195,361	144,497	44
	Brændevin og Sprit			165,040	130,776	49
	Traad			203,597	129,619	50
	Apotekervarer			141,861	127,175	51
	The			129,585	122,976	55
	Natron				131,937	48
	Kakao				125,744	52
	Appelsiner				120,930	56
	Litogr. Arbejder ...				100,921	62
	Broderier				100,250	63
	Øvrige Varer	5,259,738	4,821,162	4,469,278	4,294,936	
		50,470,256	42,491,481	39,891,273	37,975,650	

Endvidere hidsættes her en til ovenstaaende Procentberegning svarende Tabel, udvisende, hvorledes Danmarks syv vigtigste Udførselsartikler til Sverig efter svensk Statistik gruppere sig procentvis i Forhold til Danmarks hele Udførsel til Sverig.

Tabel V.

Værdien af Danmarks Udførsel til Sverig,
procentvis beregnet.

		1885	1894	1895	
1	Kornvarer og Mel	19,98	13,27	7,11	3
2	Manufakturvarer	16,86	9,69	10,77	2
3	Huder og Skind	4,72	4,90	6,53	4
4	Kaffe	3,51	12,25	12,44	1
5	Flæsk	2,54	0,29	0,15	7
6	Maskiner (inkl. Damp- og Symaskiner)	2,12	5,84	4,97	6
7	Oljer	1,36	5,57	5,93	5
		51,09	51,81	47,90	
	Øvrige Varer	48,91	48,19	52,10	
		100	100	100	

I den første af disse to Tabeller er for Fuldstændighedens Skyld Aaret 1886 til Sammenligning medtaget (medens sligt fandtes uforment i Tabel II paa Grund af Rubins Talopgivelser fra den ældre Periode). Ogsaa de give et tydeligt Billede af de store Forandringer, som i det sidste Tiaar have fundet Sted i de to Landes Handelsforbindelser. Danmarks tidligere vigtige Mel- og Kornexport til Nabolandet er svundet uhyggeligt ind, hvorimod den nu dominerende Artikel er Kaffe, der for 10 Aar siden stod i fjerde Række, ligesom Petroleum fra en beskeden Plads har taget stærk Favør som dansk Handelsartikel til Sverig. Manufakturvarerne staa vel vedblivende i anden Række, men baade absolut og relativt er der dog for disse

Artikler en stærk Tilbagegang. Karakteristisk for Forholdet er derhos, at Danmarks Export til Sverig i fremtrædende Grad har specialiseret sig. Antallet af Handelsartikler bliver ikke mindre, men snarere større, paa samme Tid som den hele Exports Værdi bliver mindre. Af de til Sverig fra Danmark indførte Artikler vare i Værdi

	1885	1895
100,000—500,000 Kr.	39	45
500,000—1 Million Kr.	11	11
1 Million Kr. og derover	12	7
	62	63

Den svenske Export til Danmark derimod synes nærmest at koncentrere sig; de tilsvarende Tal for denne Export vare

	1885	1895
100,000—500,000 Kr.	20	15
500,000—1 Million —	6	7
1 Million Kr. og derover	6	4
	32	26

I hvilket Omfang den danske Import af svenske Produkter er en Transit- og Mellemandel, er nu, i det mindste for de ovenanførte 6 Hovedartiklers Vedkommende, nogenlunde indlysende. Smør, Flæsk og Kvæg køber Danmark kun for Reexport, og da disse tre Vareklasser alene nu udgøre kun lidt under Halvdelen af hele Sverigs Exportværdi til Danmark (efter de svenske Tal), er det øjensynligt, at Danmark i overvejende Grad modtager Sverigs Produkter til Forhandling

eller Befordring, ikke til Forbrug. Anderledes forholder det sig vel med Træ, Jern og Havre, i hvilke Varer Danmark stadigt har en saa stor Overskudsindførsel, at Reexporten er uden væsentlig Betydning; men disse vigtige Vareklasser udgøre tilsammen i Værdi kun lidt over $\frac{1}{4}$ ($26\frac{2}{3}$ pCt.) af den svenske Export til Danmark. Dette Forhold var for 10 Aar siden noget anderledes; den Gang udgjorde Smør og Flæsk tilsammen kun c. $29\frac{1}{2}$ pCt. af den svenske Export til Danmark, og naar man hertil føjer Hornkvæg — som nu er uden Betydning, men da repræsenterede en vigtig Reexportvare — c. $38\frac{2}{3}$ pCt.; Træ, Jern og Havre udgjorde derimod da c. $29\frac{1}{3}$ pCt. Forskydningen i disse 10 Aar er vel ikke stor, men tyder i det mindste paa en relativt forøget Betydning for Mellemandelen med svenske Varer, en relativt formindsket Betydning for det direkte Forbrug af svenske Artikler i Danmark.

Men en endnu tydeligere Bevægelse til den danske Mellemandels relative Overvægt frembyder den danske Export til Sverig. Til at antage, at danske eller i Danmark købte Produkter i nogen nævneværdig Grad gøres til Genstand for Reexport fra Sverig, er der som allerede antydet ingen Grund; de benyttes uden Tvivl til direkte Konsumtion, for saa vidt de ikke for nogle mindre Artiklers Vedkommende udgøre Raa-produkter eller Hjælpestoffer i Industriens Tjeneste. Derimod giver Listen over den danske Export til Sverig et tydeligt Indtryk af, at de fra Danmark hentede Varer kun i ringe Grad og i stærkt aftagende Forhold ere Danmarks egne Produkter. Kornvarer og Mel, Huder og Skind samt Flæsk udgjorde tilsammen i 1885 c. $27\frac{1}{4}$ pCt., men i 1895 kun c. $13\frac{4}{5}$ pCt. af

Sverigs hele Import fra Danmark; samtidigt steg Kaffe og Oljer (nu for den overvejende Del Lysoljer) tilsammen fra c. $4\frac{9}{10}$ pCt. til c. $18\frac{1}{3}$ pCt. Om Manufakturvarerne og Maskinerne gælder vel ogsaa, at de for den væsentligste Bestanddel ere fremmede Produkter; tilsammen vise de vel en relativ Nedgang, dog kun paa c. 3 pCt.

Man kan udtrykke Resultatet af denne statistiske Sammenstilling saaledes: Sverig optræder i Forhold til Danmark ikke som Købmand, men væsentligst som Producent; det køber ikke danske Varer for at forhandle dem videre, men søger derimod og finder ogsaa villigt Købere i Danmark til sine egne Produkter. Køber Sverig i Danmark, saa er det i Forbrugsejemed; men mere og mere har det forstaaet at undvære det danske Markeds Tilførsel. Danmark derimod »handler« i kommerciel Forstand paa Sverig; det køber Sverigs Produkter lige saa meget for at afsætte dem videre som for at benytte dem, og det søger i Sverig navnlig Afsætning for andetsteds købte Varer. Den første Del af denne dets Opgave er lykkedes betydeligt bedre end den sidste. For saa vidt Danmark tillige søger sine egne Produkter anbragte i Sverig, er det efterhaanden blevet det mere og mere umuligt at gennemføre denne Del af sin Opgave.

Spørger man om Grunden til dette for Danmarks Handel lidet glædelige Faktum; saa er det ikke rigtigt at forklare det ud fra et enkelt Forhold som Aarsag, allermindst at tilskrive det bevidst tilsigtede handels-

Tabel VI.
Sverigs og Danmarks Ind- og Udførsel af de vigtigste Kornvarer i Millioner Kilogram.

Aar	Varer	Sverig			Danmark		
		Indført	Udført	Merindf. + Merudf. ÷	Indført	Udført	Merindf. + Merudf. ÷
1885	Rug	189,35	1,06	188,29	55,13	15,71	39,42
	Hvede	47,46	1,72	45,74	58,71	25,16	33,55
	Byg	16,53	15,05	1,48	10,40	54,69	÷ 44,29
	Majs	28,02	—	28,02	54,54	6,28	48,26
	Havre	2,34	233,32	÷ 230,98	18,39	3,92	14,47
	Rugmel og Gryn	32,89	4,06	28,83	0,51	8,58	÷ 8,07
	Hvedemel og Gryn	39,40	6,86	32,54	2,43	40,37	÷ 37,94
1894	Rug	135,43	0,09	135,34	114,66	16,41	98,25
	Hvede	154,26	0,02	154,24	79,87	14,28	65,59
	Byg	17,73	3,94	13,79	210,37	53,97	156,40
	Majs	10,73	—	10,73	60,53	8,08	52,45
	Havre	2,76	135,31	÷ 132,55	19,45	0,77	18,68
	Rugmel og Gryn	24,02	0,06	23,96	7,42	2,22	5,20
	Hvedemel og Gryn	37,60	0,10	37,50	13,20	7,27	5,93

	Hvedemel og Gryn....	37,60	0,10	37,50	13,20	7,27	5,93
1895	Rug	121,71	0,05	121,66	138,98	9,09	129,89
	Hvede	107,54	0,003	107,537	72,54	9,67	62,87
	Byg	2,00	0,105	1,895	179,96	22,37	157,59
	Majs	4,94	—	4,94	49,34	3,08	46,26
	Havre	3,18	75,18	÷ 72,00	26,58	0,54	26,04
	Rugmel og Gryn	7,48	0,018	7,462	12,40	2,30	10,10
	Hvedemel og Gryn ...	9,67	0,094	9,576	14,69	4,29	10,40
1896	Rug	91,16	0,04	91,12	95,92	4,72	91,20
	Hvede	120,01	0,05	119,96	62,78	14,52	48,26
	Byg	0,62	0,01	0,61	45,50	40,48	5,02
	Majs	5,24	—	5,24	220,26	5,96	214,30
	Havre	5,67	62,13	÷ 56,46	25,51	0,25	25,26
	Rugmel og Gryn	9,56	0,12	9,44	11,61	3,03	8,58
	Hvedemel og Gryn ...	10,45	0,81	9,64	14,29	4,95	9,34

politiske Bevægelser. Ganske vist har Toldsystemets Forandring i Sverig sin store Del i Resultatet; men dog en mindre, end man fra dansk Side ofte har været tilbøjelig til at formode.

Protektionismens Sejr over hele Linjen har ikke paa noget Punkt tilsyneladende haft saa afgørende Følger som for Landbrugs- og Mejeriprodukternes Vedkommende. Danmarks store og lønnende Mel-export til Sverig er saa godt som ganske slaaet til Jorden; Byg, Flæsk og Svinefedt ere ligeledes reducerede til en ringe Brøkdel af deres tidligere Omfang som Exportartikler til Sverig. Selv paa dette Omraade er dog Forholdet ret sammensat; thi Danmarks Egenskab af kornexporterende Land er nu et tilbagelagt Stadium, og det er vel et Spørgsmaal, hvor meget der i Virkeligheden havde været at exportere til Sverig, selv uden disse kunstige Hindringer. Til Sammenligning følger her en tabellarisk Oversigt over de vigtigste Landbrugsprodukters Ind- og Udførselstal for Sverig og Danmark i Aarene 1885, 1894 og 1895, hvortil for Fuldstændigheds Skyld føjes Tallene for 1896, for saa vidt disse hidtil ere kendte. (Se Tabel VI).

Denne Oversigt synes i flere Henseender ret lærerig. For saa vidt den for Danmarks Vedkommende tydeligt bekræfter, at Landet nu i langt højere Grad end for c. 12 Aar siden er et kornindførende Land, at denne Overskudsindførsel nu omfatter alle vigtigere Kornsorter og at Forandringen især ytrer sig iøjnefaldende for det formalede Korn, er der muligvis intet nyt at lære af den. Et tydeligere Indtryk af denne gennemgribende Forandring faar man desuden ved at samle Gennemsnitstallene for de mellemliggende Perioder

efter Statens Bureaus Sammendrag. Disse vise som summarisk Resultat i aarligt Gennemsnit en Overskudsindførsel

af uformalede Kornvarer og Bælgrugter	af formalede do.
for 1887—91 Mill. Kg. 191,51	÷ 19,82
— 1890—94 — 221,47	÷ 1,66

hvortil føjes

— 1895—96 — 412,26	24,71.
--------------------	--------

Større Interesse har det derimod i denne Sammenhæng at fremhæve, hvorledes ovenstaaende Statistik tyder paa et væsentligt forandret Forhold mellem Sverigs og Danmarks Behov af Kornvarer i de seneste Aar, navnlig i den Retning, at medens Danmarks Import af disse Varer er stigende, er Sverigs samtidigt snarere faldende. Vel tyde Tallene fra Sverige paa en forøget Hvedekonsumtion, ligesom Havren som bekendt er i Færd med at forsvinde som Exportartikel. Men især de formalede Kornvarer (baade af Hvede og Rug) vise en stærk Nedgang i Indførselsmængde som Følge af den indenlandske Mølleindustri's Udvidelse. Ejenommeligt er det under alle Omstændigheder, at Sverige, med sin mere end dobbelt saa store Folkemængde og med sit forholdsvis senere gennemførte Landbrug, i Aarene 1895 og 1896 ikke har haft større Indførselsoverskud end Danmark af Rug og formalede Kornvarer, og at det i Foderstoffer som Byg og Majs udviser en endog rent forsvindende Indførsel.

I den svenske Industri's kraftige Væxt overhovedet maa dernæst den anden Hovedgrund søges til Danmarks Tilbagegang paa det svenske Marked. Tydeligst viser dette sig med Hensyn til Textilvarerne. Statistisk

skal dette Forhold ikke her søges belyst, da de fornødne Data om Textilindustriens Udvikling for Danmarks Vedkommende savnes. Men det synes utvivlsomt, at Danmarks Handel med Manufakturvarer paa Sverig for den ganske overvejende Del er en Mellemhandel; intet Under er det derfor, naar den fortrænges i samme Grad som de svenske Væverier voxer i Antal og Tilvirkningsevne. Noget ganske lignende gælder om Handelen med Jern- og Staalvarer, Ure og flere Industriprodukter, som i Sverig ere Genstand for stigende Produktion, ganske vist ogsaa i Læ af en rigelig Toldbeskyttelse.

Som en tredje Grund til Danmarks Tilbagegang paa det svenske Marked kan muligvis henvises til den begunstigede Stilling, der ved Mellemrigsloven har været tildelt Norge i Forhold til Sverig. Under dennes Beskyttelse er den norske Export til Nabolandet voxet overordentligt; Indførselsværdien er efter svensk Statistik i Løbet af 30 Aar mere end femdoblet, i Løbet af det sidste Tiaar (Perioden 1881—85 til Perioden 1891—95) forøget med mere end 50 pCt. Det ligger nær at antage, at den voxende Forsyning med norske Produkter paa mange Punkter er sket paa Bekostning af en tilsvarende Formindskelse i Forsyningen med danske Produkter. Heller ikke dette skal dog her forfølges i Enkelthederne; thi Mellemrigslovens Ophævelse fra 13. Juli 1897 har i denne Forbindelse medført en Ligestilling for de tre Landes indbyrdes Afsætningsmuligheder, som for Fremtiden vil kunne lette Danmark Konkurrencen.

Den danske Handel paa Sverig befinder sig som Følge af disse Forandringer i de to Landes Produk-

tionsvilkaar for Tiden i en besværlig Overgangsperiode. Paa en Tilbagevenden til de tidligere Betingelser for Handelssamkvemmet kan der ikke tænkes; en ny Operationsbasis med fælles Toldsystem og Ophævelse af Toldskrankerne mellem de nordiske Lande indbyrdes forudsætter paa den anden Side en Omvæltning i Handelspolitiken, som for Tiden synes overordentligt fjern. Danmark har imidlertid i sin udviklede Fragtfart en heldig Faktor, som den ikke vil forsømme at udvikle til en større Betydning for Landets Handelsbalance ogsaa med Sverig. Det har heri en Mulighed ikke alene for at overtage Befordringen paa længere Router af saadanne Varer og Raastoffer, der for svensk Regning hentes fra og sendes til fjerne Lande, men især for en stærkere Udvikling af den egentlige Mellemhandel med slige Produkter af fremmed Oprindelse. Danmarks Beliggenhed saavel som dets Handels-traditioner understøtte heldigt dets Bestræbelser i denne Retning, Bestræbelser, som i Frihavnsanlægget nu har faaet et bevidst Holdepunkt. Sverig har paa sin Side i sine ypperlige naturlige Hjælpemidler til en mægtig Industri og i sin Befolknings aandelige og legemlige Anlæg for industrielle Sysler store Fortrin, som Danmark aldrig vil kunne gøre det stridigt, og som paa disse Næringslivets Omraader ville sikre det Overvægten. Selv om ogsaa den svenske Rederiering er af Betydning og giver Landets Næringsliv Haab om nye Erobringer, staar denne Næringsgren dog maaske for Sverig mere i anden Række end for Danmark; og selv under Forudsætning af dens voksende Omfang synes Klogskaben at paalægge baade svenske og danske Skibsfartsinteressenter en Taktik,

der baseres mere paa Arbejdsdeling og Samarbejde end paa Kappelstrid og Konkurrence.

Det kongelige danske Generalkonsulat
i Gøteborg den 4. Oktober 1897.

Efterskrift.

Ved ovenstaaende Indberetnings Afslutning forelaa de officielle Handelstabelværker for 1896 endnu ikke i noget af de to Lande. Efterat disse nu ere offentliggjorte, vil der ikke være noget til Hinder for at inddrage sidstnævnte Aar i Undersøgelsen. Det viser sig da, at i Tabel I, Sverigs Export til Danmark, vil være at opføre som yderligere forøget i Værdi, og det baade efter svensk og dansk Statistik; Totalværdien er efter begge Landes Opgørelse endog den største, som noget Aar i den her undersøgte Periode har at opvise, nemlig 50,71 Mill. Kr. efter dansk, 42,29 Mill. Kr. efter svensk Beregning. Tallet overstiger med over 5 Mill. Kr. Gennemsnittet for de foregaaende 5 Aar. Samtidigt er efter den svenske Opgørelse (som her bør følges) Værdien af den danske Export til Sverig imidlertid ogsaa voxet, omend i mindre Grad, nemlig til 45,9 Mill. Kr., det højeste Tal siden 1887 eller c. 3 Mill. Kr. over de seneste 5 Aars Gennemsnit. Den danske Beregning viser derimod atter her en Nedgang (til 21,5 Mill. Kr.). Relativt, i Forhold til Landenes hele Import, frembyder Aaret 1896 derimod i begge Retninger en — temmelig ubetydelig — Forbedring i Danmarks Position.

I Tabellerne II og III vil der ikke være store Afvigelser at notere for 1896. De vigtigste hidrøre fra en væsentlig Formindskelse i Sverigs Export af Flæsk og Forøgelse i dets Export af Hornkvæg. Flæskets relative Betydning er formindsket fra 11,42 pCt. i 1895 til 6,02 pCt. i 1896, og Hornkvægets samtidigt forøget fra 1,72 pCt. til 3,53 pCt. (alt efter svensk Beregning). Væsentlig Tilvæxt udvise ogsaa Artiklerne Træ (især forarbejdet, der er voxet til 1,17 Mill. Kr. i 1896), Sten og Svin som Exportvarer fra Sverig til Danmark. Havre er som Helhed ganske rigtigt gaaet tilbage; men mod Forventning viser der sig en lille Stigning, baade i Kvantitet og Værdi, i dens Export til Danmark.

De mest iøjnefaldende Forandringer i Tabel IV dannes for 1896 af følgende Artikler: Maskiner og Redskaber, som i de senest foregaaende Aar ere udførte fra Danmark til Sverig til en Værdi af c. 2 Mill. Kr., beløb sig i 1896 til c. 4.46 Mill. Kr. Andre Forøgelser udvise Kaffe, Jernvarer, Oljer og — hvad der ikke er uden Interesse for Frihavnstrafiken — Bomuld. Værdien af sidstnævnte Artikel angives til 663,356 Kr. Paa Grund af disse Forandringer vil bl. a. Maskinerne i 1896 rykke op til Nr. 2 i Tabel V (fra Nr. 6). Det behøver ingen Udvikling, at de saaledes konstaterede Bevægelser i Vareomsætningen 1896 nærmest støtte de ovenfor fremsatte Betragtninger om Danmarks og Sverigs Stilling i Mellemhandelen.

De fornødne Forandringer i Tabel VI ere foretagne under Korrektoren; heller ikke de faa nogen Indflydelse paa de i Texten givne Udviklinger.

Gøteborg den 7. Januar 1898.

Et Par Oplysninger om Arbejdernes Deltagelse i Studentersamfundets Aftenundervisning.

Af

Cand. mag. **H. L. Bisgaard.**

Blandt de Institutioner, der i København tage Sigte paa Arbejdernes Oplysning, indtager »Studentersamfundets Aftenundervisning for Arbejdere« en fremragende Plads. Denne Institutions gode Formaal er nu saa almindeligt anerkendt, at et Par Oplysninger om, hvorledes og af hvem dens Undervisning benyttes, maaske turde gøre Regning paa almindelig Interesse.

Disse Oplysninger ere tilvejebragte paa Foranledning af Folketingsmand H. Trier, der kort før Jul 1896 anmodede »Universitetets statistiske Laboratorium« om at foretage en Bearbejdelse af et Materiale, indsamlet i Efteraaret 1896 og bestaaende af en Række Skemata, som indeholdt en Fortegnelse over dem, der havde meldt sig til den da begyndende Undervisning. Det er Resultatet af denne Bearbejdelse, der i korte Træk skal blive gengiven i det følgende.

Med Hensyn til selve Materialet maa det imidlertid erindres, at nogen fuldt gyldig Maalestok for Deltagelsen i Undervisningen kan det ikke siges at afgive. Det angaar som sagt dem, der have meldt sig til Del-

tagelse, ikke dem, der virkelig have deltaget, og, som rimeligt er, er Tallet paa de sidste større end Tallet paa de første. End mindre kan Materialet selvfølgelig give Oplysning om den Udholdenhed, Eleverne have udvist med Hensyn til den varige Deltagelse i Undervisningen. Alligevel maa det vistnok, saaledes som det foreligger, siges at give Udtryk for den Trang til Kundskab og intellektuel Uddannelse, der rører sig i den københavnske Arbejderverden. Derfor turde det trods Manglerne lønne sig at studere det nærmere.

Det indeholder først og fremmest Oplysning om Deltagerne Køn, idet det er delt i to Dele, den ene omfattende Mænd, i et Antal af 995, den anden Kvinder, tilsammen 549. Dernæst oplyser det om Alder, Livsstilling og Fødested, samt om de Undervisningsfag, Deltagerne søgte, og endelig giver det Oplysning om, i hvilke Tilfælde Undervisningen var en Fortsættelse af tidligere Halvaars.

Det er da et ret broget Billede, der her kommer frem. Saa godt som alle Haandværksfag ere repræsenterede og alle Aldre lige fra 15 Aar til højt op i 50'erne, ligesom ogsaa, hvad Fødestederne angaar, ikke alene Landets forskellige Dele, men ogsaa flere fremmede Lande have maattet afgive Deltagere. Selvfølgelig har man dog ikke kunnet forfølge alle de enkelte Elementer i denne Mangfoldighed, men har maattet samle dem indenfor større Rammer: Aldrene i 5- eller 10-Aarsgrupper og Erhvervene i Grupper efter deres faglige eller sociale Karaktermærker, ligesom man ogsaa med Hensyn til Fødesteder har nøjedes med en Inddeling efter større Omraader. Til Gengæld har man saa for at faa en Maalestok for Deltagelsen paa alle Punkter

sammenholdt Resultaterne af Undersøgelsen med Resultaterne af Folketællingen for København og Frederiksberg*).

Hvad nu først Deltagelsen efter Alder angaar, kan det bemærkes, at 16 Aars Alderen af Aftenundervisnings Ledere er sat som Minimumsgrænse — en Grænse, som kun i et Par Tilfælde er overtraadt. Medregnes disse i Gruppen 16—20 Aar faas følgende Tabel over Deltagelsen efter Alder**):

*) Se Statistiske Oplysninger om København og Frederiksberg, København 1896, og Tabelværk til Københavns Statistik Nr. 10, København 1892. At man har taget det sidste Værk med og ikke blot har holdt sig til det førstnævnte, skyldes den Omstændighed, at Værket af 1896 ikke er tilstrækkeligt specialiseret og navnlig ikke deler Erhvervene i saa snævre, bestemt afgrænsede Grupper, som udkræves til en Sammenligning i det enkelte. Tallene komme derved til at lide af nogle Mangler. Hvor man sammenligner med Oversigten for 1895 bliver det ikke helt ensartede Befolkningsgrupper, der sammenlignes (Materialets »Arbejdere« overfor den hele Befolkning f. Ex.), og hvor man sammenligner med Tabelværket for 1890, har man kun med Københavns Arbejdere at gøre, medens Materialet tillige spænder over Frederiksbergs. Naar man dog har ment at kunne bruge disse Sammenligninger, er det, fordi det ikke gælder om at finde en nøjagtig Maalestok for den Udstrækning, hvori Arbejderne deltage i Aftenundervisningen, men kun om at naa et vist Udtryk for det Forhold, der er imellem de forskellige Grupper Deltagelse. I saa Henseende har man da fundet de nævnte Sammenligninger fyldestgørende.

**) For at undgaa Opremsningen af alt for mange Tal har man i denne saa vel som i de følgende Tabeller undladt at nævne de absolute Tal, som de ovennævnte Tabelværker opvise, og nøjedes med at nævne den Procentdel af disse, som de til Undervisningen indmeldte Deltagere udgøre. Det vil imidlertid være saare let at prøve disse Forholdstals Rigtighed.

	Mænd		Kvinder	
	Indmeldte	I pCt. af Folketallet 1895	Indmeldte	I pCt. af Folketallet 1895
16—19 Aar	304	2,6	227	1,6
20—24 —	268	1,7	154	0,8
25—29 —	161	1,1	70	0,4
30—39 —	167	0,6	63	0,2
40—59 —	57	0,2	16	0,04
16—59 Aar	957*)	0,9	530*)	0,4

Hvad der ved disse Tal først falder i Øjnene er den store Forskel, der er paa Mænds og Kvinders Deltagelse i Undervisningen, idet de førstes saa vel absolut som relativt er ca. 100 pCt. større end de sidstes. Bortset herfra er Resultatet imidlertid omtrent som man kunde vente sig det: Deltagelsen er størst i de yngre Aldersaar og bliver mindre og mindre, efterhaanden som Alderen tager til. Mærkelig er dog maaske ogsaa Forskellen mellem de to første Aldersklasser. For Mændenes Vedkommende er den saa meget mærkeligere, som man jo i 4-Aaret, fra 16 til 19-Aars Alderen, saa godt som udelukkende har med Lærlinge at gøre. Det store Procenttal for disse Aar er da et ret glædeligt Tegn paa, hvor stærkt Trangen til mere Oplysning allerede nu gør sig gældende. Om Springet fra 2,6 til 1,7 pCt. til Gengæld skulde være

*) De Deltagere, hvis Alder ikke findes angiven i Skemaerne, er holdte udenfor.

et Tegn paa, at Interessen hurtig slappes, eller om der her skulde være Tale om Momenter som Bortrejse eller lignende, kan naturligvis ikke afgøres; dog vil maaske den senere Undersøgelse give os nogle Data i Hænde til en klarere Bedømmelse heraf.

Hvad Kvinderne angaar, maa man erindre, at Ægteskabet lægger langt større Hindringer i Vejen for deres end for Mændenes Deltagelse i Undervisningen. Hvis man gaar ud fra, at de indmeldte Kvinder ere ugifte — en Antagelse, hvori man næppe fejler ret meget — og sammenligner deres Antal med Tallet paa de ugifte Kvinder i København og paa Frederiksberg i 1895, forandres da ogsaa Forholdet en Del. I Stedet for de ovenfor anførte Procenttal faar man nemlig saa følgende:

16—20 Aar.....	1,7 pCt.
20—24 —	1,0 —
25—29 —	0,7 —
30—39 —	0,6 —
40—59 —	0,2 —
16—59 Aar.....	0,9 pCt.

For hele Gruppen 16—59 Aar bliver endda Forholdstallet nu det samme som for Mændenes Vedkommende. At der i de yngre Aldersklasser bliver nogen Forskel tilbage, kunde dog tyde paa, at Interessen for Undervisningen endnu ikke er vakt hos Kvinderne i saa høj Grad som hos Mændene.

Anstilles med Hensyn til Erhverv en lignende foreløbig Undersøgelse som nys for Alderens Vedkommende, kan man samle Resultaterne deraf i følgende Tal:

	Ialt	eller Af det hele Antal
For Mænd		
Ikke faglærte Arbejdere.....	184	18,5 pCt.
Faglærte Arbejdere.....	628	63,1 —
Handelsfolk	70	7,0 —
Andre og uangivne Erhverv	113	11,4 —
For Kvinder		
Syersker.....	196	35,7 pCt.
Fabriksarbejdersker.....	38	6,9 —
Ansatte i Forretning	66	12,0 —
Tyende	35	6,4 —
Andre og uangivne Erhverv*)	214	39,0 —

Det er imidlertid klart, at disse Tal betragtede for sig selv ikke sige ret meget. De fortælle ganske vist, i hvilke Dele af Arbejderstanden Aftenundervisningen især henter sine Deltagere; men de sige os ikke, hvorledes det forholder sig med Trangen til Undervisning i disse forskellige Dele. Dette kunde man kun faa at vide ved ogsaa her at anstille en Sammenligning med tilsvarende Tal fra Folketællingen. En saadan kan imidlertid ikke foretages helt nøjagtigt, da man ikke af Tabelværket kan udplukke og gruppere Erhvervene saaledes, at de komme til at svare til Opgivelserne paa Skemaerne — i alt Fald ikke,

*) Herunder er indbefattet Gifte, Enker, Fraskilte, samt Kvinder, der ere opgivne som værende hjemme.

naar man tager Erhvervene i saa rummelige Grupper som her. Kun rent tilnærmelsesvis og raat kan en Sammenligning foretages, og det endda, hvad Mændene angaar, kun for de to førstnævnte Grupper Vedkommende. Her har man for de ikke faglærte Arbejdere taget det Antal af Arbejdsmænd, der findes opgivet i Tabelværket for 1890 S. 116, nemlig 7965. Sammenlignes dette Tal med Antallet af de ligestillede Arbejdere, der havde meldt sig til Undervisningen — ialt 184 — finder man, at det sidste Tal udgør 2,33 pCt. af det første. Hvad de faglærte Arbejdere angaar, har man valgt en bestemt Række nogenlunde skarpt afgrænsede Erhverv, der i Skemaerne er repræsenterede med 416 Personer, medens det samlede Antal herhen hørende Arbejdere i Tabelværket findes opgivet til 18,213, af hvilke 416 udgør omtrent 2,28 pCt. Herefter skulde altsaa Trangen til Oplysning være omtrent ens i de to Grupper, hvad der unægtelig overrasker. Ikke desto mindre vil man finde dette Resultat bekræftet paa flere Steder i det følgende.

For Kvinderne finder man i Tabelværket for 1890 opført følgende Tal:

Syersker	10,243
Arbejdende i Industrien	3,046
Ved Handelen	1,542
Tyende	17,957

Sammenstilles disse Tal med de ovenfor nævnte, ses det, at Syerskerne ved Undervisningen er repræsenterede med 1,9, de i Industrien arbejdende med 1,2, de ved Handelen ansatte med 4,3 og Tyendet med 1,2 pCt. — altsaa som Fabrikarbejderskerne. For saa vidt disse Tal opfattes som Udtryk for den Trang til

Undervisning, der rører sig i de forskellige Erhvervsgrupper, maa det imidlertid erindres, at bl. a. Mangel paa Tid kan gøre sig mere eller mindre stærkt gældende, og at dette Moment vistnok særlig for Tyendets Vedkommende har bidraget til at gøre Procenten saa lille, som den er.

Med Hensyn til Fordelingen efter Fødesteder maa det først bemærkes, at Angivelse af Fødested mangler for en ikke ringe Del af Deltagerne. Denne Del har man derfor maattet udelade. Sammenligner man Resten med Befolkningens Fordeling efter Fødested i 1895, faar man følgende lille Oversigt:

Født i	Mænd			Kvinder		
	Indmeldte	Procent af indmeldte	Folketallet 1895 i pCt. efter Fødested	Indmeldte	Procent af indmeldte	Folketallet 1895 i pCt. efter Fødested
København.....	323	44	55	285	66	52
Købstæderne ...	157	21	14	75	17	16
Landdistrikterne	165	23	25	49	11	24
Sverig.....	50	7	3	14	3	5
Tyskland.....	22	3	2	3	1	2
Andre Lande...	17	1	1	7	2	1
Ialt...	734	100	100	433	100	100

Herefter ser det altsaa ud, som om de i Købstæderne fødte afgive det forholdsvis største Kontingent til Undervisningen, og det baade hvad Mænd og Kvinder angaar. For Mændenes Vedkommende synes Landdistrikterne nok saa stærkt repræsenterede som København, medens det omvendte er Tilfældet hos

Kvinderne. Her synes endda Landdistrikterne at være temmelig svagt repræsenterede ved Undervisningen, hvad der sandsynligvis stemmer ganske godt med de faktiske Forhold. Af Udlændinge synes Svenskerne — særlig Mænd — at tage ret livlig Del i Undervisningen. De øvrige Lande er repræsenterede ved saa smaa Tal, at der ikke lader sig uddrage nogen Slutning af disse.

Spørges der nu, hvilken Undervisning der søgtes, vil følgende lille Tavle give Oplysning herom. (Det bemærkes, at Foredragsfag og lign. foreløbig er ladet ude af Betragtning):

	Mænd	Kvinder
Skønskrivning	246	174
Retskrivning	192	74
Dansk Stil	13	8
Regning	265	54
Bogføring	88	74
Tysk	343	181
Engelsk	280	162
Mathematik	54	3
Fransk	39	15
Gymnastik	106	69
Ialt...	1626	814

Hvad der her strax springer i Øjnene er de store Tal, hvormed Tysk og Engelsk optræder. Tysk er baade for Mænds og Kvinders Vedkommende det Fag, der er stærkest søgt. Dette er let forklarligt, naar Talen er om Mændene. Tanken om Udenlandsrejser

ligger aabenbart bag, lige saa vel som Tanken om Udvandring rimeligvis ligger bagved den stærke Tilgang til Engelsk. Mindre let forklarligt er Forholdet derimod for Kvindernes Vedkommende. At det blotte Ønske om en højere Uddannelse her spiller en Rolle, vilde det muligvis være uretfærdigt at betvivle; nok saa sandsynligt er det imidlertid, at Ønsket om ved Kendskabet til de to Sprog at kunne opnaa en Livsstilling (Kontor- og Butikspladser o. l.), der anses for »pænere« end den alt naaede, er den mest fremtrædende Aarsag til den store Tilgang her. Derpaa kunde det ogsaa tyde, at Skønskrivning er det Fag, der, hvad Tilgang angaar, kommer de to Sprog nærmest, og at Bogføring møder op med næsten det samme Antal kvindelige som mandlige Deltagere, skønt Forholdet mellem Mænds og Kvinders Deltagelse i Undervisningen ellers er som 2 : 1. Ejendommeligt er det at se, hvor lille en Tiltrækning Regning øver paa Kvinderne. Hvis det er rigtigt, at Ønsket om at komme til Handelen ligger til Grund for Kvindernes Deltagelse i Undervisningen, skulde man jo egentlig ogsaa have ventet sig en større Tilgang her.

At de elementære Fag søges saa stærkt af Mændene, som de gør, kan næppe opfattes som andet end et glædeligt Vidnesbyrd om, hvor levende Arbejdernes Trang er til en videre Uddannelse end den, de have kunnet erhverve sig som Børn. Til de 9 egentlige Undervisningsfag (3: de nævnte, fraregnet Gymnastik) er der ialt indløbet 1520 Begæringer om Undervisning, og af disse gaa de 716 eller 47 pCt. af det hele Antal ud paa Undervisning i de fire første Fag, (for Kvinderne er de tilsvarende Tal 745 og 310 eller

41 pCt.). Her maa endda bemærkes den næsten forsvindende Tilgang, som bliver Faget »dansk Stil« til Del. De tre egentlig elementære Fag, Skønskrivning, Retskrivning og Regning, søges da under et af over 700 Mænd og 300 Kvinder i de mest forskellige Aldersaar.

For ikke at opstille for mange Tabeller skal det blot med Hensyn til Fortsættelsen af tidligere Halvaars Undervisning nævnes, at en saadan Fortsættelse saa godt som kun finder Sted ved Undervisningen i Tysk og Engelsk. Medens de elementære Fag kun møde op med ganske enkelte »Fortsættere«, og Fransk, som efter de to andre Sprog er det Fag, hvori Undervisningen hyppigst ønskes fortsat, ialt kan stille med 10 (der alle er Mænd), er der 77 Mænd og 36 Kvinder, der ville fortsætte en tidligere paabegyndt Undervisning i Tysk, medens 56 Mænd og 33 Kvinder fornye Forsøget paa at lære Engelsk. Det væsentligste Udgangspunkt for Bedømmelsen af disse Tal, saa vel som for Sammenligningen mellem de mandlige og kvindelige Deltageres Udholdenhed paa dette Punkt, mangler man rigtignok, da man ikke kender Deltagelsen i det foregaaende Halvaar. Men i Sammenligning med de andre Fag viser Engelsk og Tysk sig dog ogsaa her som de Fag, der i størst Udstrækning formaa at holde Arbejdernes Interesse fangen.

Om den Iver, hvormed Tilbudet om Undervisning toges til Følge, vidner ogsaa den hyppige Sammensætning af to eller flere Undervisningsfag. Ogsaa paa dette Punkt vise Mændene sig adskilligt ivrigere end Kvinderne. Medens kun 14 af disse have vovet sig saa vidt som til 3 Fag ad Gangen, hvoriblandt tilmed

Gymnastik næsten stadig findes, have 75 af de mandlige Deltagere søgt Undervisning i 3 Fag, 8 i 4 og 3 endda i 5, hvoriblandt dog ogsaa Gymnastik. 482 Mænd og 182 Kvinder, d: henholdsvis 48 og 33 pCt. af det hele Antal have kombineret 2 Fag.

Ogsaa den Maade, hvorpaa Fagene sammensættes i denne mere komplicerede Undervisning, giver ret interessante Vink om, hvad det er Arbejderne ønske at lære. Mærkeligt nok er det at se, i hvor faa Tilfælde Skønskrivning og Retskrivning forbindes med hinanden. Hvor der er Sammensætning af to Fag, optræde de hos Mændene kun sammen i 17 Tilfælde, hvortil saa kommer nogle faa, i hvilke de findes kombinerede med et tredje eller fjerde Fag. Det synes, at Arbejderne sky for megen Skrivning paa en Gang, hvad der i og for sig ogsaa er let forklarligt. Hyppigst findes de omtalte Fag forenede med Tysk og Engelsk, mest dog med Regning. Dette Fag er overhovedet det, der oftest slaas sammen med andre, og da som nævnt sædvanligt med andre elementære Fag. Med Skønskrivning alene er det forenet i 88, med Retskrivning i 81 Tilfælde, desuden er det 37 Gange slaet sammen med to eller flere Fag, hvoriblandt som oftest et af de to nævnte. Ogsaa med Tysk og Engelsk er det ret hyppigt sammensat, mindre med andre Fag. Ialt er det kombineret med andre Fag i over 200 Tilfælde. Ogsaa Tysk og Engelsk optræder ret hyppigt som Dubletter, sjældent dog sammen. Kun i en 20—30 Tilfælde findes de forenede.

De Fag, der mindst af alle ses sammensatte med andre, ere Mathematik og Fransk. Heller ikke Bogføring

kombineres gjerne med andre. Hyppigst — i 17 Tilfælde — findes det forenet med Tysk.

Man kan i denne Kombinerings af Undervisningsfag tydeligt spore, hvor liden Beregning der hos Mændene findes bag Ønsket om at lære noget. Afset fra Tysk og Engelsk — og maaske Bogføring — søge de Undervisningen for dennes egen Skyld. Lige saa tydeligt sporer man samtidig med Trangen til Afvexling en vis Sky for altfor megen aandelig Anstrængelse paa en Gang.

Hos Kvinderne findes som allerede antydet forholdsvis sjældnere flere Fag forenede. Her er det Skønskrivning, der spiller den mest fremtrædende Rolle som Dublet. Hyppigst kombineres det med Regning, Tysk og Engelsk. Efter det følger Tysk, der foruden med Skønskrivning kombineres med Retskrivning, Bogføring og Regning. Ogsaa Engelsk findes forbundet med andre Fag; men altsammen er det i det smaa. Skønskrivning f. Ex. findes ialt kun i 70 Tilfælde kombineret med anden Undervisning.

Hvad Foredragsfag og andre udenfor de nævnte, paa Skemaerne opførte Fag angaar, kan det nævnes, at til Fysik, Kemi og Astronomi, havde der ialt meldt sig ca. 45 Deltagere, hvoraf 4 Kvinder. Det Fag, som kom disse nærmest, var Samfundslære, til hvilket der havde meldt sig nogle og tyve Deltagere, hvoriblandt 3 kvindelige. Endelig havde enkelte meldt sig til geometrisk Tegning, Lovkundskab, Naturhistorie, Geografi, Literaturhistorie osv. osv.

Det er før nævnt, hvilke Aldersklasser der søge Undervisningen, og det vil af den anførte Oversigt (Side 31) ses, at der findes Deltagere i alle Aldre fra

15 til henimod de 60. Det vil nu være at undersøge, hvilken Undervisning der søges i de forskellige Aldersaar. For ikke at faa for mange Tal at operere med har man da udregnet Gennemsnitsalderen for Deltagerne i Undervisningen i de forskellige Fag og kan derved opstille følgende lille Tabel over Gennemsnitsalderen*):

	For Mænd	For Kvinder
Skønskrivning	26,5 Aar	23,8 Aar
Retskrivning.....	27,7 —	23,6 —
Regning	27,3 —	
Tysk	22,9 —	22,6 —
Engelsk	23,4 —	22,6 —
Gymnastik	20,3 —	
Samtlige Fag...	25,0 Aar	22,6 Aar

Det vil ses, at Gennemsnitsalderen for Kvinder er lavere end for Mænd, hvad der i og for sig er ganske naturligt, idet Ægteskab vil holde de ældre Kvinder borte fra en mere almindelig Deltagelse i Undervisningen, og maaske allerede vil fremgaa af den Side 31 opstillede Tabel med dens Sammenhobning af kvindelige Deltagere i de to første Aldersklasser. Hvad der iøvrigt interesserer ved de her fremsatte Tal er deres

*) At en Del af Fagene her ere udeladte, har sin Grund i, at de, som Tavlen Side 36 viser, ere søgte af saa faa, at en Udregning af Gennemsnitsalderen bliver unyttig eller misvisende.

Tydeliggørelse af, at de tre rent elementære Fag søges saa forholdsvis stærkt af de ældre blandt Deltagerne. Man synes at kunne se, hvorledes Følelsen af, at det skorter her — samt Trangen til at faa Mangelen afhjulpen — baade hos Mænd og Kvinder gør sig stærkest gældende i den modne Alder; (for Kvindernes Vedkommende indtager rigtignok Regning en Særstilling). Kun Bogføring kommer hos Mændene op i Højde med de almindelige Skolefag, ligesom ogsaa Mathematiken er højere oppe end Gennemsnittet for alle Fag under et. Hvad Sprogene angaar, komme de hos Mændene nederst i Rækken, hvad der passer godt med den før udtalte Formodning, at det er Lysten til at rejse, der her træder os i Møde. Heller ikke hos Kvinderne er de synderligt højt oppe, om end i Højde med det almindelige Gennemsnit, og der er ikke saa megen Forskel paa Gennemsnitsalderen her og Gennemsnitsalderen ved Bogføring og Regning, der begge er mellem dem, der søges blandt de yngste blandt Kvinderne, hvad der atter synes at tyde paa dels Forbindelsen mellem disse Fag, dels paa det før omtalte Øjemed med Undervisningen for Kvindernes Vedkommende.

Forøvrigt er det forunderligt at se, i hvor høj en Alder man endnu kan træffe Deltagere. Som angivet Side 31 findes der af Deltagere over 40 Aar 57 Mænd og 16 Kvinder. Af disse havde oven i Købet den største Del af Mændene meldt sig til flere end et Fag — tilsammen havde de indgivet ca. 90 Begæringer om Undervisning, altsaa ikke saa meget langt fra 2 hver. Ogsaa i disse Aldersaar er det Ønsket om den mere elementære Færdighed, der er fremtrædende.

Særlig ønskes Skønskrivning og Regning; men ogsaa Sprog og — for Mændenes Vedkommende — Bogføring forlangtes; og at det ikke er blot fromme Ønsker, der lægger sig for Dagen her, men virkelig energiske Forsøg paa at lære noget, ses af, at henved en halv Snes af Mændene og et Par af Kvinderne i disse Aldre fortsatte en tidligere paabegyndt Undervisning. Naar man tager i Betænkning, at disse Mennesker sædvanlig slide Skolebænken efter en lang Dags Arbejde, kan man virkelig ikke nægte dem sin Respekt.

I Forbindelse hermed kan anføres, at den ældste af de mandlige Deltagere var 58 Aar, og den ældste af de kvindelige 57. Begge disse havde meldt sig til Skønskrivning.

Ved Undersøgelsen af Erhvervenes Fordeling paa de forskellige Undervisningsfag skal man her nøjes med at opstille den Side 33 brugte Sondring mellem de vigtigste Erhvervsklasser. Herefter stillede Fordelingen sig saaledes: (se omstaaende Tabel):

Man faar her ganske det samme Indtryk som efter de foregaaende Oversigter. Kun viser der sig nu tydeligere end før en bestemt Hensigt bag Ønsket om at lære Sprog. Man vil bemærke, at, medens hos de ikke faglærte Arbejdere Engelsk (Udvandring?) har Overvægten over Tysk, og begge staa et godt Stykke under Fag som Skønskrivning og Regning, saa komme hos de faglærte Arbejdere Tysk og Engelsk i første Række, og navnlig rager Tysk langt op over de øvrige Fag. Her er det øjensynligt, at Tanken om Udvandring og — især — Tanken om Rejser i det evropæiske Udland er en væsentlig Drivfjeder til at søge Undervisning i Sprog. Herpaa tyder det ogsaa, at Fransk,

	Ikke faglærte Arbejdere	Faglærte Arbejdere	Handelsfolk	Andre og uangivne Erhverv	Mandlige Deltagere tilsammen
Skønskrivning	62	135	12	37	246
Retskrivning.....	41	116	4	31	192
Dansk Stil	1	9	>	3	13
Regning	81	138	9	37	265
Bogføring	12	50	14	12	88
Tysk	43	224	32	44	343
Engelsk.....	49	149	34	48	280
Mathematik	3	42	2	7	54
Fransk.....	3	25	6	5	39
Ialt....	295	888	113	224	1520

skønt overhovedet grumme lidt søgt, dog af de egentlige Haandværkere søges i forholdsvis meget større Grad end af Arbejdsmændene. At det samme gælder Mathematik har selvfølgelig en anden Aarsag, men er iøvrigt let forklarligt.

Ogsaa for Handelsfolk er Fordelingen af Undervisningsfag naturlig. Det er Skønskrivning, Bogholderi, Tysk og Engelsk, der er de fremtrædende. Ganske særlig for disse Menneskers Vedkommende kan man dog ikke undlade at beklage, at dansk Stil saa fuldstændigt forbigaas. Dette Fag burde netop her af forskellige Grunde have været det mest søgte.

Gaar man for de faglærte Arbejders Vedkommende lidt mere i det enkelte, viser det sig, at Smede især have ønsket Engelsk og Tysk, idet henholdsvis 46 og 43 have meldt sig til Undervisning heri, medens

det Fag, der kommer disse nærmest, Regning, kun havde en Tilgang af 29. Ejendommelig for Smedene er den store Tilgang til Mathematik, idet dette Fag søgtes af 25 Smede, medens det ialt kun søgtes af 54 Mænd. Hos Snedkerne er Tysk (41) og Regning (37) de foretrukne Fag, hos Murerne Regning (14) og Retskrivning (10). Skræderne have foretrukket Skønskrivning, Tysk og Regning (forlangt henholdsvis af 29, 27 og 26), medens Engelsk hos dem har spillet en forholdsvis ringe Rolle, idet kun 12 har søgt Undervisning heri. Hos Skomagerne staar det til paa samme Maade, dog saaledes, at Retskrivning her gaar forud for Regning. Bogtrykkerne koncentrere deres Interesse paa Tysk og Engelsk (28 og 15), medens Cigararbejdere og Bogbindere have sat Tysk og Skønskrivning højest. De øvrige Fag ere repræsenterede i saa ringe en Grad, at det ikke lønner sig at nævne dem.

Sammenstilles Slutningstallene med de foran, S. 33 anførte Tal for samtlige Deltagere, faar man følgende Resultat:

	Samlet Antal Deltagere	Samlet Antal Begæringer	Antal Fag for hver Deltager
Ikke faglærte	184	295	1,6
Faglærte	628	888	1,4
Handelsfolk	70	113	1,6
Andre og uangivne	113	224	2
Tilsammen...	995	1520	1,5

Ogsaa her bekræfter sig i Hovedtrækkene, hvad der er fremsat i det foregaaende. Ogsaa her ses det,

at Arbejdsmændene søge Undervisningen nok saa ivrigt som de faglærte Arbejdere. Medens der paa hver af disse kommer 1,4 Fag, møde Arbejdsmændene hver med 1,6. Handelsfolk ere jo kun svagt repræsenterede. Dog er dette naturligt nok. De egentlige Handelsfolk ville, for saa vidt de overhovedet søge Undervisning, søge denne andet Steds, og Detailhandlere — af hvilke der ialt kun er stillet 17 Anmodninger om Undervisning — have næppe Tid til at deltage i større Udstrækning.

Bruger man ogsaa for Kvindernes Vedkommende den Side 33 anvendte Inddeling, kan man her opstille følgende Tabel:

	Syersker	Fabrik- arbejdere	Ansatte i Forretning	Tyende	Andre og uangivne Erhverv	Kvindelige Deltagere tilsammen
Skønskrivning ..	73	11	16	6	68	174
Retskrivning....	34	7	6	5	22	74
Dansk Stil	5	»	»	»	3	8
Regning	21	4	3	4	22	54
Bogføring	23	5	14	5	27	74
Tysk	66	13	24	5	73	181
Engelsk	54	12	22	16	58	162
Matematik	1	1	»	»	1	3
Fransk	5	»	2	»	8	15
Ialt...	282	53	87	41	282	745

Som man ser have Syerskerne i særlig Grad kastet sig over Skønskrivning. Medens der ialt af Syersker

er stillet 5 Gange saa mange Begæringer om Undervisning som af Fabriksarbejdersker og 3 Gange saa mange som af de i Forretning ansatte Kvinder, har der til Undervisning i Skønskrivning af Syersker meldt sig næsten 7 Gange saa mange som af de førstnævnte og $4\frac{1}{2}$ Gang saa mange som af de sidstnævnte andre kvindelige Arbejdere. Iøvrigt vil man se, at Fordelingen er nogenlunde ensartet, og at der ved denne Sammenstilling af Erhverv og Undervisningsfag ikke fremkommer noget særligt nyt ud over, hvad der er sagt i det foregaaende. Mærkes bør dog Tyendets forholdsvis store Tilgang til Engelsk. Muligvis spiller Tanken om Udvandring her en Rolle.

Sammenstilles ogsaa her Slutningstallene med de Side 33 anførte Tal faas følgende Resultat:

	Samlet Antal Deltagere	Samlet Antal Begæringer	Antal Fag pr. Deltager
Syersker.....	196	282	1,4
Fabriksarbejdersker	38	53	1,4
Ansatte i Forretning	66	87	1,3
Tyende	35	41	1,2
Andre og uangivne	214	282	1,3
Tilsammen...	549	745	1,4

Syersker og Fabriksarbejdersker synes altsaa at være dem, der tager størst, Tyendet den Klasse, der tager mindst Del i Undervisningen. Sammenligner man de to Tabeller for Mænd og Kvinder, bekræfter det sig atter her, at de sidstes Deltagelse er mindre

end de førstes. Medens Mændene i Gennemsnit søge Undervisning i (lidt over) 1,5 Fag, naa Kvinderne kun til gennemsnitlig 1,4 — eller rettere 1,35.

Med Hensyn til Fortsættelsen af tidligere paabegyndt Undervisning skal det blot bemærkes, at baade blandt Mænd og Kvinder er det de ved Handelen ansatte, der holder bedst ud. Dette er ogsaa ganske naturligt, da Arbejdet ved Undervisningen maa falde disse Mennesker lettere, end det falder de egentlige Arbejdere.

Der er endnu ved Laboratoriets Behandling af Materialet foretaget en Undersøgelse af, i hvilken Udstrækning hvert enkelt Haandværksfag deltager i Undervisningen, samt i hvilken Alder de forskellige Erhverv afgive de fleste Deltagere. For imidlertid ikke at gøre nærværende Artikkel mere omfangsrig end højst nødvendigt, skal man blot her anføre enkelte Data, som antages tilstrækkelige til at karakterisere Forholdene.

Det viser sig da, at Bogtrykkerne af alle Københavns Arbejdere ere de, der forholdsvis mest søge Undervisningen, idet Antallet af indmeldte Deltagere af dette Fag i Sammenligning med Antallet af Bogtrykkere efter den københavnske Folketælling var 4,2 pCt. *) Efter dem følge Skræderne med 3,9 pCt. og Skomagerne med 3,8 pCt. Bogbinderne ere repræsenterede med 2,8, Cigararbejderne med 2,2 pCt. Af

---

*) Det er maaske ikke overflødigt atter her at gøre opmærksom paa, at det Tabelværk, der her er bragt til Sammenligning, kun omfatter København (1890), medens Aftenundervisningens Deltagere selvfølgelig ogsaa kommer fra Nabokommunerne — især Frederiksberg. Forholdet mellem de forskellige Fag er dog vistnok temmelig rigtigt gengivet.

de øvrige større Haandværksfag naar intet 2 pCt. Murerne ere endogsaa saa langt nede som paa 0,8. Denne Skala er ret betegnende for de forskellige Fags Intelligens og deres dermed sammenhængende Trang til forøget Oplysning. Navnlig er det ganske karakteristisk, at Bogtrykkerne staa højest og Murerne lavest; og det er navnlig ikke smigrende for de sidstnævnte, at Arbejdsmændene, som før nævnt, deltage i Undervisningen med 2,3 pCt. af deres hele Antal, medens Murerne ikke en Gang have bragt det op til 1 pCt. At et Fag som Bagernes møder op med lidt over 1 pCt., er i Sammenligning med Murerne al Ære værd, naar man tager i Betragtning de Forhold, hvorunder Bagerne arbejde.

Hvad angaar Fordelingen paa Aldersklasser, viser det sig som før nævnt, at de yngre Aldersklasser ere stærkest repræsenterede. Kun ganske faa Data skulle hidsættes. Af de indmeldte Skomagersvende var omtrent Halvdelen i Alderen 18—24 Aar, og lidt over en Tredjedel (36 pCt.) i Alderen 25—34, hvorefter Tallet synker brat. Skræderne have i den førstnævnte Aldersklasse 56 pCt., i den næste kun 15. Bogtrykkerne høre til dem, der begynde tidligst; ikke mindre end 36 pCt. af de indmeldte Bogtrykkere vare under 18 Aar, og 50 pCt. vare mellem 18 og 24; til Gengæld høre de ogsaa tidligst op; der fandtes nemlig ialt kun 3 Bogtrykkere over 30 Aar. Arbejdsmændene ere af alle de indmeldte de, der holde længst ud; endnu i Aldersklasserne 35—44 og 45—54 Aar, hvor Haandværkerne, tage under et, kun møde med 7,5 og 2 pCt. af deres samlede Antal, møde Arbejdsmændene med henholdsvis 10 og 7 pCt. Ogsaa her have altsaa

Arbejdsmændene vist sig som de ivrigste blandt Deltagerne. Man kan virkelig ikke nægte dem sin Respekt.

For Kvindernes Vedkommende vil det med Hensyn til de forskellige Erhvervs Deltagelse i Undervisningen være unyttigt at gaa mere i det enkelte, end sket er Side 34. Hvad angaar Fordelingen mellem Alder og Erhverv, skal det blot anføres, at det ogsaa her viser sig, at Deltagelsen er størst, hvor Alderen er lavest, og at dette gælder her i endnu større Grad end hos Mændene.

Arealets Benyttelse i Danmark.

Statistisk Bureau foretog i 1896 en Opgørelse over Anvendelsen af Danmarks Areal, og med paa-skønnelsesværdig Hurtighed har Bureauet meddelt Hovedresultaterne i et lille Hefte om »Arealets Benyttelse i det egentlige Danmark den 15. Juli 1896«. Der skal her fremdrages forskellige af Heftets interessante Oplysninger og dertil knyttes nogle af de Betragtninger, som de kunne give Anledning til, men en udførlig Redegørelse kan der ikke være Tale om i nærværende Tidsskrift, og de Læsere, der ønske at kende de detaillerede Oplysninger, maa selvfølgelig henvises til selve Heftets lærerige Tabeller.

Det hele i 1896 opgjorte Areal beløber sig til 6,891,051 Tdr. Ld. — ca. 690 geogr. □ Mil — hvad der er ca. 5,000 Tdr. Ld. mere end i 1888, da den næstsidste Arealopgørelse fandt Sted. Forøgelsen af hvilken ca. 4,000 Tdr. Ld. falder paa Øerne, skyldes dels Soudtørring, dels Berigtigelser i det tidligere Materiale.

Af Arealet udgjorde Kærjorder, Fællede, Moser, Sumpe og Forstrand, Heder og Lyngbakker, Flyvesand og Klit m. m. 1,118,849 Tdr. Ld. eller 158,227

Tdr. Ld. mindre end i 1888. Dette Areal i Forbindelse med det ved Søndtørring fremkomne giver en Arealforøgelse af godt 16 □ Mil.

Det benyttede Areal er stærkt udvidet siden Aarhundredets Midte. Opgørelse over Arealets Benyttelse fandt første Gang Sted i 1861 (bortset fra de i 1838 indhentede Oplysninger), og i de forløbne 35 Aar har Tilvæksten været ca. 96 □ Mil. Den største Del af denne Tilvæxt skyldes Hedernes Opdyrkning i Jylland. Ved Aarhundredets Midte ansloges Hedearealet til ca. 134 □ Mil, i 1881 var det reduceret til ca. 86,4 □ Mil, i 1888 til ca. 74 □ Mil og i 1896 til ca. 63 $\frac{1}{2}$ □ Mil. — Denne Tilvæxt i det benyttede Areal er jo overordentlig glædelig, men man tør neppe gaa ud fra, at den fremtidig vil fortsætte sig i samme Maalestok som hidtil. Det er de bedste Hede- og Kærjorder, der ere opdyrkede, og meget af, hvad der endnu er tilbage, vil med det nuværende lave Prisniveau for Landbrugsprodukter og med de vanskelige Arbejderforhold neppe egne sig til Opdyrkning.

Af det egentlige Landbrugsareal, Ager og Eng (tilsammen 5,096,859 Tdr. Ld.), indtage Kornsorterne ca. 41 pCt. Det er saa godt som udelukkende Hvede, Rug, Byg og Havre der dyrkes. Kornarealerne var i 1888: 2,078,648 Tdr. Ld. og i 1896: 2,110,143 Tdr. Ld. Tilvæksten i Kornarealet er altsaa ca. 31,500 Tdr. Ld. Det er imidlertid udelukkende i Jylland, at Kornarealet er steget; Tilvæksten har her været 39,200 Tdr. Ld., medens Øernes Kornareal er formindsket med ca. 7,700 Tdr. Ld.

Kornarealerne fordele sig saaledes:

	Øerne		Jylland		Tilsammen	
	1896	1888	1896	1888	1896	1888
	Tdr. L.	Tdr. L.	Tdr. L.	Tdr. L.	Tdr. L.	Tdr. L.
Hvede	51,842	73,913	10,521	14,095	62,363	88,008
Rug	194,172	179,348	332,775	329,907	526,947	509,255
Byg	294,585	316,738	212,418	223,589	507,003	540,327
Havre	232,872	233,942	563,788	538,452	796,660	772,394
Blandsæd til Modenhed	127,578	104,818	89,593	63,846	217,171	168,664

Af Kornarealet dyrkes nu ikke fuldt 3 pCt. med Hvede, ca. 24 pCt. med Byg, ca. 25 pCt. med Rug og ca. 37½ pCt. med Havre foruden ca. 10 pCt. med Blandsæd til Modenhed (sædvanlig Byg og Havre). Den fordringsfulde Hvede og Bygget (Maltbygget) dyrkes mest paa Øerne, de mere nøjsomme Kornsorter Rug og Havre fortrinsvis i Jylland.

Hvad der i ovenstaaende Tabel særlig falder i Øjnene, er den stærke Nedgang i Hvedearealet af 25 à 30 pCt. Det er Prisforholdenes Indflydelse, der her gør sig gældende, som ogsaa ved Tilbagegangen i Bygarealet. Med den stigende Kultur voxede Hvedearealet til 1876 og Bygarealet til 1881, men fra disse Aar af have de været i Tilbagegang. Tabellen viser endvidere, at i Jylland ere de med Havre og Blandsæd til Modenhed besaaede Arealer stegne med halvtredje Kvadratmil hver, hvorved der fremkommer en Forøgelse i Jyllands samlede Kornareal af ca. 4 □ Mil.

Roearealet var (Kartofler undtagne) i:

1871.....	ca.	10,200	Tdr. L.
1876.....	-	17,000	—
1881.....	-	34,300	—
1888.....	-	95,900	—
1896.....	-	161,600	—

hvoraf kommer 71,681 Tdr. Ld. paa Jylland og 89,920 Tdr. Ld. paa Øerne. Tallene for Roearealernes Udvidelse ere i Virkeligheden det mest iøjnefaldende Tegn paa en økonomisk Udvikling i vort Landbrugs Førelse. I Systemets Hovedtræk er der ikke foregaaet store Forandringer, og Arealopgørelserne give i Virkeligheden et ret slaaende Bevis paa Landbrugets Konservatisme og Langsomhed i at forandre Driftssystemerne. Kun i Arealerne med Rodfrugter er der en øjensynlig Fremgang fra Aar til Aar.

Formaalet med Rodfrugtdyrkningen er jo et dobbelt: dels at tilvejebringe Raastoffet for Industri-virksomhed — Sukker, Spiritus, Cikorie —, dels at skaffe et værdifuldt og billigt Vinterfoder for Kvæg og Svin. Men dertil kommer, at Rodfrugterne som Led i Sædskiftet medføre en mere intensiv Benyttelse af Jorden og forbedre Vilkaarene for og Udbyttet af de efterfølgende Afgrøder. Hvor Rodfrugtdyrkningen er indført paa rationel Maade i Driften, vil navnlig Brakken og det fleraarige Græsleje formindskes, eller med andre Ord: Jorden benyttes mere intensivt.

Dette viser sig saaledes paa Øerne, hvor Renbrakken i 1896 udgjorde ca. 156,000 Tdr. Ld., hvad der er ca. 12,000 Tdr. Ld. mindre end i 1888. Naar

Holbæk Amt undtages, har der været Nedgang i alle Øernes Amter; af Nedgangen falder ca. 7,000 Tdr. Ld. paa Maribo Amt, ca. 2,300 Tdr. Ld. paa Præstø Amt og ca. 2,000 Tdr. Ld. paa Svendborg og Odense Amter, men af Øernes 22,865 Tdr. Ld. med Sukkerroer falder ogsaa de 22,828 Tdr. paa disse 4 Amter (12,802 Tdr. Ld. paa Maribo Amt, 5,941 Tdr. Ld. paa Odense Amt, 3,175 Tdr. Ld. paa Præstø Amt og 909 Tdr. Ld. paa Svendborg Amt). Uagtet Roearealerne i Jylland mellem de to Opgørelser ere stegne fra 42,657 Tdr. Ld. til 71,681 Tdr. Ld., er Renbrakken dog samtidig voxet i alle jydskke Amter undtagen Thisted og Aalborg Amter, nemlig fra ca. 187,000 Tdr. Ld. til ca. 194,500 Tdr. Ld. Paa Halvøen har altsaa Rodfrugtdyrkningen ikke saaledes som paa Øerne medført nogen stærkere Benyttelse af Jorden, hvad der tyder paa, at Afgrøden ikke spiller en saa stor Rolle eller er indført paa en saadan Maade i Sædskiftet, at Alt, hvad der kan vindes ved den, er vundet.

De forskellige Rodfrugter dyrkes i Jylland og paa Øerne i følgende Udstrækning:

	Øerne	Jylland
	Tdr. Ld.	Tdr. Ld.
Sukkerroer.....	22,865	112
Cikorie	475	371
Runkelroer.....	50,413	4,550
Turnips.....	3,828	49,113
Kaalrabi.....	1,196	10,541

De forskellige Sorters forskellige Udstrækning paa Øerne og Halvøen skyldes de forskellige Fordringer, de stille. Runkelroer fordre god Jord og rigelig Varme, Turnips ere mere haardføre og nøjsomme.

Det Areal, der i det danske Landbrug dyrkes med Rodfrugter, er forholdsvis lille, sammenlignet med Lande, der have en udviklet rationel Dyrkning af Hakkefrugter, og der er ingen Tvivl om, at Rodfrugtarealet baade kan og bør udvides langt mere hos os, end sket er. Meget tyder paa, at dette ogsaa vil finde Sted, og det vil da medføre en mere intensiv Benyttelse af Jorden, i det hele en højere Kultur og et forøget Udbytte.

Af Kartofler dyrkedes i 1896 paa Øerne 28,591 Tdr. Ld. og i Jylland 66,398 Tdr. Ld. Det første Sted har Avlen været lidt i Tilbagegang, det sidste lidt i Fremgang.

De under Benævnelsen Bælgsæd indbefattede Sædarter: Ærter, Bønner og Vikker have været i stærk Tilbagegang. De indtog i 1866 ca. 67,000 Tdr. Ld., i 1888 ca. 31,000 Tdr. Ld. og i 1896 ca. 16,700 Tdr. Ld. Af disse 3 Sædarter indtage Ærter langt den største Plads, nemlig ca. 12,537 Tdr. Ld., de dyrkes nu alene til Menneskeføde, medens de tidligere ogsaa anvendtes til Kreaturfoder. Ærter kunne give et meget stort Udbytte, men naar saa Faa nu dyrke dem, er Grunden den store Usikkerhed, der klæber ved Ærteavl. — I vort Landbrug er nu den rene Bælgsæd for en væsentlig Del afløst af Blandsæd til Modenhed og Grønfoder, der fra ca.

83,000 Tdr. Ld. i 1866 steg til ca. 245,000 Tdr. Ld. i 1888 og nu indtager ca. 265,000 Tdr. Ld.

Handelsplanterne — Raps, Hør og Hamp, Tobak, Kommen o. s. v. — spille nu en aldeles underordnet Rolle i vort Landbrug. Endnu saa sent som i 1866 optog Rapsen ca. 28,000 Tdr. Ld., medens den nu kun indtager 737 Tdr. Ld., Hør og Hamp optage 206 Tdr. Ld., Tobak 189 Tdr. Ld. og Kommen 125 Tdr. Ld. Som bekendt spillede Handelsplanterne tidligere en langt vigtigere Rolle end nu, hvad der bl. a. skyldtes, dels de stærke Opfordringer fra Regeringens Side til at dyrke Planter til industrielt Brug, dels at de dannede Raastoffet for en udbredt Husflid, som Nutiden desværre slet ikke kender. Men fordi Handelsplanterne nu ikke mere have nogen Betydning for vort Landbrug, er det jo ikke udelukket, at de atter kunne faa det. Vi eje i nogle Retninger nu mere end forhen Betingelserne for deres fordelagtige Dyrkning. De fordre Jord i god Kultur, i stærk Gødningskraft, og en tættere Befolkning — baade for selve Dyrkningens og for den senere fabriksmæssige Behandlings Skyld. Disse Betingelser opfyldes nu bedre end i 30'erne og 40'erne, og udelukket er det ikke, at kommende Arealopgørelser ville konstatere en voxende Dyrkning af Handelsplanterne.

Af den under Plov værende Jord var ved sidste Opgørelse ca. 1,717,600 Tdr. Ld. udlagt til Høslæt og Græsning, hvoraf godt de 2 Tredjedele fandtes i Jylland. Kløver- og Græsarealerne ere voxede i den sidste Menneskealder, dog ikke meget, de optog i 1881 ca. 1,670,000 Tdr. Ld. og i 1888 ca. 1,668,000

Tdr. Ld. Fremgangen fra 1888 til 1896 falder udelukkende paa Jylland, hvor disse Arealer ere voxede med ca. 50,500 Tdr. Ld., medens der paa Øerne har været en Tilbagegang af ca. 560 Tdr. Ld. — Af Kløver- og Græsarealerne benyttedes i 1896 5,272 Tdr. Ld. til Avl af Kløver- og Græsfrø. Frøavlsarealet har været i Tilbagegang — det var saaledes i 1871 ca. 8,000 Tdr. Ld. —, hvad der nødvendigvis maa ske, naar Frøavlens er slet og Priserne ringe. Af Kløver- og Græsfrø have vi Overskudsindførsel til en aarlig Værdi af mellem 4 og 5 Mill. Kr., der strængt taget ikke behøvede at gaa ud af Landet, og da ogsaa Erfaringen herhjemme godtgør, at Avlen kan give udmærkede Indtægter, naar den drives rationelt, og da der fremdeles nu begynder at udfolde sig Bestræbelser for at befordre en rationel Frøavl, vil forhaabentlig den næste Arealopgørelse udvise Fremgang for Frøavlsarealet.

For Engarealet viste Opgørelserne Fremgang til 1881, derefter Tilbagegang. Det samlede Engareal var i 1888 ca. 415,900 Tdr. Ld., i 1896 ca. 412,600 Tdr. Ld., hvoraf 318,000 Tdr. Ld. falder paa Jylland, 94,600 Tdr. Ld. paa Øerne. Jyllands Engareal er altsaa mellem 3 og 4 Gange saa stort som Øernes. Nedgangen i Engarealet fra 1888 til 1896 falder udelukkende paa Jylland (med ca. 7,400 Tdr. Ld.), paa Øerne har der derimod været en Tilvæxt af ca. 4,000 Tdr. Ld. Det Almindelige vil jo være, at Engarealerne indskrænkes, som Kulturen skrider frem: naar Vandløbene reguleres, naar Jorden tørlægges og Overfladevandet fra Agrene, som i ældre Tid strømmede ned over de lavere liggende Enge,

nu ved Jordens bedre Behandling og ved dens Dræning afsætter sine gødende Bestanddele i selve Agerjorden, vil det medføre aftagende Udbytte af Engene, der efterhaanden opbrydes og indtages til Agerland. Der har da ogsaa tidligere paa Øerne fundet en betydelig Indskrænkning Sted af Engarealet, og naar dette mellem de 2 sidste Arealopgørelser nu er voxet med ca. 4,000 Tdr. Ld., skyldes det formentlig bl. a. den Omstændighed, at Øerne i dette Tidsrum ved Søudtørring ere forøgede med ca. 4,000 Tdr. Ld.

Skovarealet voxer stadig. Først og fremmest skyldes dette de store Plantningsforetagender paa Jyllands Heder, noget ogsaa Bepantninger af Klitter og af udyrket Jord i Landets forskellige Egne. Have- og bevoxede Skovarealer havde følgende Størrelse:

	1896	1888
	Tdr. Ld.	Tdr. Ld.
Øerne	262,459	244,238
Jylland	251,450	198,494
Danmark	513,909	442,732

Tilvæksten har altsaa været ikke mindre end ca. 71,000 Tdr. Ld. eller godt 7 □ Mil, hvoraf over 5 □ Mil komme paa Jylland mod knapt 2 □ Mil paa Øerne. Det er ikke blot hos os, at Lysten til Træplantning og Skovarealet tiltage, men det gælder ogsaa i de fleste vest- og mellemeuropæiske Lande. Tilvæksten

hos os skyldes fornemmelig 2 Grunde: dels er Nutidens Skove ved rationel Kultur blevne værdifuldere end Fortidens — »Øxen giver Træ« —, dels har man nu faaet Blikket helt op for den store Betydning, som Skove og Træplantninger have for Landet, for Mennesker og Dyr. Men er Skovenes økonomiske Betydning voxet stærkt i den sidste Menneskealder, ere de paa den anden Side blevne mindre smukke og maleriske. Dette skyldes ikke blot den rationelle Skovkultur med sine Udluftninger og Gennemhugninger, men ogsaa den stærke Tilvæxt i Naaletræarealerne og Indførelsen af Naaletræer i de gamle Løvskeve. Fra 1888 til 1896 har Tilvæksten i Naaletræarealerne været: paa Øerne fra 44,000 Tdr. Ld. til 49,000 Tdr. Ld. (ca. $\frac{1}{2}$ □ Mil), i Jylland fra 74,000 til 117,000 Tdr. Ld. (ca. $4\frac{1}{3}$ □ Mil).

Ogsaa levende Hegn og Læplantninger have en overordentlig stor Betydning. Rent bortset fra den æstetiske Side af denne bryde de Vindens skadelige Virkninger og bidrage vistnok til at forhøje Varmegraden og Dugdannelsen, hvad der atter fremmer Kulturplanternes Væxt. Arealerne med levende Hegn og Beplantninger ere sikkert tiltagne betydeligt i de senere Aar; de udgjorde i 1896 ca. 17,000 Tdr. Ld., medens de tilsvarende Arealer i 1888 henregnedes dels til Skov, dels til Haver.

(Se omstaaende Tabel).

Nedgangen i disse Tal skyldes til Dels, at en Del Hede i 1896 er henført under »endnu ubeplantede Skovarealer«.

— Det lille Hefte indeholder endnu en Del interessante Oplysninger, saaledes om Størrelsen af

Heder og Lyngbakker indtog:

	1896	1888
	Tdr. Ld.	Tdr. Ld.
paa Øerne	10,774	12,171
i Jylland.....	623,083	726,530
Tilsammen	633,857	738,701

de merglede og drænede Arealer, af Søer, Damme og Vandløb etc., angaaende hvilke Oplysninger der imidlertid maa henvises til selve Heftet, som faas i Boghandelen til en Pris af 25 Øre.

H. Hertel.

Boganmeldelse.

N. Heyman: Landbrugs-Institutioner. En samlet Oversigt over det danske Landbrugs faglige Organisationer. (344 Sider. Det nordiske Forlag).

Bogen, der er udarbejdet til den ifjor i Stockholm afholdte anden nordiske Landbrugskongres, er et rent kompilatorisk Arbejde, »Beskrivelsen er kun refererende«, og Forfatteren har ikke forsøgt nogen kritisk Værdsættelse eller Redegørelse for de forskellige Institutioners Betydning. Bogen er en Haandbog med Oplysninger om de forskellige Foreningers Bestyrelser, Love, Virksomhedsomraade, Medlemsantal etc. Skal en saadan Haandbog imidlertid gøre den tilsigtede Nytte, maa den selvfølgelig først og fremmest være paalidelig og udtømmende, hvad det foreliggende Værk desværre langt fra er. Som andet Sted paavist af nærværende Anmelder*) vimler det af Fejl og Unøjagtigheder, ligesom det langt fra er udtømmende, hverken med Hensyn til den Omtale, det giver forskellige Selskaber, eller med Hensyn til Opregningen af de bestaaende Foreninger. Imidlertid giver Bogen dog Udenforstaaende noget

---

*) Ugeskrift for Landmænd 1897 Nr. 33 og 36.

Begreb om det danske Landbrugs omfattende og stærkt forgrenede Foreningsvæsen, og vi skulle da her referere forskellige af dens Oplysninger, supplere disse med andre, og dertil knytte nogle almindelige Bemærkninger om vort landøkonomiske Foreningsvæsen.

Dette har dannet sig frit, uden Paavirkning fra Statens Side, og det arbejder uafhængigt af Staten (dog med den selvfølgelig Indskrænkning, at Foreningerne ikke frit kunne skalte og valte med de Statsbidrag, der ydes dem). Vi have heldigvis holdt os fri fra Exemplet fra Tyskland, hvor Staten i temmelig høj Grad har Haand i Hanke med de landøkonomiske Foreninger, hvad der delvis ogsaa gælder om Frankrig, Østerrig og andre kontinentale Stater, men derimod ikke om Storbritannien, hvis Foreningsliv udfolder sig frit som vort.

Det danske Foreningsvæsen kan dateres fra Midten af forrige Aarhundrede, da Landhusholdningsselskabet blev oprettet (1769), men det er først omtrent 100 Aar senere, at der begynder at komme Fart i Foreningslivet, og det er først i Nutiden, at dette ret har udfoldet og forgrenet sig. En af Grundene til den stærke Nutidsudvikling er de daarlige Tider, der have tvunget Landmændene til at slutte sig sammen om Opgaver, der tidligere enten ikke forelaa, eller som man forsømte, eller ikke havde faaet Øjnene aabne for.

Den foreliggende Bog begynder med en Redegørelse for Landbrugsministeriet og de under dette hørende Institutioner: Konsulentvæsenet, Statsdyrskuekommissionen, den kgl. Veterinær- og Landbo-

højskole, Forsøgsstationerne for Plantekultur, Dansk Frøkontrol etc., og den gaar dernæst over til at omtale det egentlige Foreningsvæsen. Som sig hør og bør, begynder Fremstillingen med at omtale vort centrale Landbrugsselskab, det kgl. danske Landhusholdningsselskab, og der gøres Rede for dets vigtigste Virksomhedsgrene. Det er navnlig i forrige Aarhundredes Slutning og fra indeværendes Midte, at Selskabet har udøvet stor Indflydelse paa Landbrugsudviklingen, og i Modsætning til tidligere er det nu, da anden Foreningsvirksomhed har udviklet sig saa frodig, navnlig de større landøkonomiske Opgaver, som Selskabet fremmer. Nævnes kan dets Lærlingeinstitution, dets Iværksættelse af Forsøg, Foredrag og Forhandlinger, dets Udgivelse af Skrifter og dets Arbejde for og med Konsulentsagen, ofte har det taget Initiativet til og støttet offentlige Foranstaltninger til Landbrugets Gavn — i den nyeste Tid specielt Exportforholdene —, det har i mangfoldige landøkonomiske Spørgsmaal været Regeringens Raadgiver, og det staar som Landbrugets naturlige Repræsentant overfor Udlandet. I 1872 blev Selskabet bragt i umiddelbar Forbindelse med Landboforeningerne derved, at disse vælge Halvdelen af dets Bestyrelsesraads-Medlemmer. Selskabets Medlemsantal er c. 800, dets aarlige Medlemsbidrag er 20 Kr., dets Grundkapital 280,000 Kr., forskellige Legatmidler ere henlagte under det, og det faar sædvanlig et aarligt Tilskud af Statskassen paa 3,200 Kr. og desuden aarlige Tilskud fra det Classenske Fideikommis og den Raben-Levetzauseke Fond. Det ejer da betydelige Midler til at virke med.

Den første lokale Landboforening blev oprettet 1805 (paa Bornholm), i Aaret 1850 var der ca. 20 Landboforeninger, i 1885 ca. 75, medens der nu findes 99, nemlig 26 i Sjællands Stift, 10 i Fyns, 3 i Lolland-Falsters og 60 i Jylland. Deres samlede Medlemsantal er ca. 53,000 med et Medlemskontingent paa 137,880 Kr. Landboforeningernes Hovedvirksomhed omfatter Foranstaltninger til Husdyravlens Fremme, men ved Siden af have de ogsaa optaget anden Virksomhed — som Foredrag og Forhandlingsmøder, Arbejder for Husmandsbrugets og Mælkeri-brugets Fremme etc. I 1896 anvendte Landboforeningerne 86,659 Kr. til Dyrskuepræmiering, og Staten tilskød hertil ca. 77,500 Kr., samtidig anvendte Foreningerne ca. 13,600 Kr. og Staten ydede ca. 56,400 Kr. til Husmandspræmieringen.

Da Landboforeningsvirksomheden truedes med at spredes for stærkt ved Oprettelsen af de talrige lokale Foreninger, samledes den ved Oprettelsen af Fællesforeningerne. Den ældste af disse er »Foreningen af jydske Landboforeninger«, der blev stiftet 1872, derefter fulgte den sjællandske Fællesforening (1880), og 1887 antog Samvirksomheden paa Fyn faste Former. Fællesforeningerne, der bl. a. afholde store samlede Udstillinger og gennem staaende Udvalg virke for forskellige landøkonomiske Grenes Udvikling, drøfte paa deres store aarlige Delegeretmøder i Aarhus, København og Odense hvilke offentlige Foranstaltninger der bør iværksættes til Landbrugets Fremme. Gennem Samarbejdet i Fællesforeningerne har den hele Landboforenings-

virksomhed faaet en ret ensartet og systematisk Organisation.

Fællesforeningernes Formænd, Næstformænd og Sekretærer danne, siden 1893, »de samvirkende danske Landboforeningers Forretningsudvalg«, der ordentligvis samles 2 Gange aarlig. Formaalet for Udvalget er: at bestemme hvilke Sager, der skulle forelægges alle 3 Delegeretmøder; at gøre Drøftelsen paa Delegeretmøderne mere end tidligere til 3 kontinuerlige Behandlinger; at forøge Fællesforeningernes Indflydelse ved at arbejde for samlet enig Optræden, og at repræsentere alle under Fællesledelsen hørende Landboforeninger. — Det er vel kun et Tidsspørgsmaal, naar Landhusholdningsselskabet træder i Forbindelse med Forretningsudvalget som en med Fællesforeningerne samvirkende, ledende og afgørende Faktor. Naar dette sker, vil vort Landboforeningslivs Bygning staa fuldfærdig, langsomt men solidt opmuret, nøje afpasset efter de tilstedeværende Forhold, kendt og værdsat af alle danske Landmænd.

Foruden de almindelige Landboforeninger findes talrige Foreninger med specielle Øjemed: til Heste- og Kvægavlens Udvikling, til Fremme af Plante- og Frøavl, Fjerkræavl, Havebrug, Biavl og Kaninavl. Af disse Foreninger have Kvægavls- og Hesteavlsforeningerne langt den største Betydning. De første begyndte saa smaat at danne sig i 80'ernes Midte, men først efter Husdyrloven af 1887 tager Udviklingen Fart, og nu findes der 236 paa Øerne og 256 i Jylland med et samlet Medlemsantal af 12,200. Af Hesteavlsforeninger findes der 50 paa

Øerne og 96 i Jylland, der i 1896—97 fik et samlet Statstilskud af 38,535 Kr. Ved Køb af udmærkede Handyr og Kaaring af Hundyrene bidrage Foreningerne til at føre Avlen ind i et solidt og ensartet Spor. Mellem de forskellige Provinsers Avlsforeninger finder en Samvirksomhed Sted. — I denne Forbindelse bør endelig Kontrolforeningerne nævnes. De ere af ny Dato, den første blev oprettet 1895, men allerede nu findes der over 30, og der vil sikkert oprettes langt flere. Deres Formaal er at danne Stammer af Køer, der give baade megen og fed Mælk.

Den egentlige Andelsvirksomhed i Landbruget er, i sin moderne Form, af ung Alder. Se vi bort fra Kreditvæsenets Ordning er Andelsprincippet bragt til Anvendelse i det danske Landbrug paa følgende Maader: 1) ved fælles Køb af Driftsmidler som Gødning, Foderstoffer, Frø etc., 2) ved fælles Tilberedning af Produkterne som Mælk til Smør, Sukkerroer til Sukker, Svin til Flæsk etc., 3) ved fælles Salg og 4) ved fælles Fremme af Kulturarbejder som Plantning, Engkultur, Vandingsanlæg etc.

Blandt Andelsforetagenderne er den egentlige Produktionsvirksomhed langt den betydeligste, og denne Virksomhed har gennem Andelsmælkerierne og Andelssvineslagterierne været af enorm Betydning for Nutidslandbruget. Det første danske Andelsmælkeri, Hjedding Andelsmælkeri ved Varde, blev anlagt 1882, — nu, 15 Aar efter, findes der over 420 Andelsmælkerier paa Øerne og over 500 i Jylland*).

*) Desuden findes der (1896) 220 Fælles- og 281 Herregaardsmælkerier.

Disse Mælkerier — der jo ejes og drives (ved Hjælp af lønnede Bestyrere) af Landmændene selv — have dels medført en forøget Produktion, dels bevirket, at de mindre Landbrugere nu faa deres Mælk rationelt behandlet, der frembringes derved en bedre, mere ensartet Vare, der opnaar en højere Pris. Det første Andelssvineslagteri blev oprettet 1887 — nu, 10 Aar efter, findes der 25 med ca. 57,000 Andels-havere, med en samlet Anlægssum paa ca. 3,678,000 Kr. og et samlet Antal slagtede Svin (1896) af ca. 660,000. Andelssvineslagterierne have dels medført en sund og naturlig Konkurrence med de bestaaende Privatslagterier (forhindret Ringdannelse), dels have de gennem den mere direkte Forbindelse med Opdrætterne bidraget til hurtigere Indførelse af rationelle Metoder ved Opdræt, Slagtning, Saltning m. m., og de have derved fremskyndet en Kvalitetsforbedring af Flæsket, der har været af overordentlig økonomisk Betydning. — Egentlige Andelsslagterier for Hornkvæg og Faar findes endnu ikke, men flere af de bestaaende Svineslagterier foretage om Vinteren ogsaa Slagtning af Kvæg. Foruden Andelsslagterierne findes der (i Følge Handelsberetningen for 1896) 18 Privatslagterier i Drift, og desuden er der projekteret flere nye Andelsslagterier. Vi kunne imidlertid ogsaa faa for mange af disse. Faren herved er, at der bliver færre Leverandører til hvert Slagteri, derved mindre Mærker, daarligere Sortering og større Uregelmæssighed i Konkurrencen.

Det er hidtil ikke lykkedes at realisere en Plan, der gentagne Gange har været fremme om en Sammenslutning af alle danske Slagterier, derimod finder

der paa enkelte Punkter et Samarbejde Sted mellem Andelsslagterierne. Vore Mælkerier have sluttet sig sammen baade i provinsielle Foreninger og i en stor, hele Landet omfattende Mejeristforening. Paa forskellig Maade virke disse Foreninger for Mælkeribrugets Fremme.

Af Andels-Produktionsforetagender bør endnu nævnes Andels-Sukkerfabriken »Nykøbing«, der er anlagt i 80'ernes Midte.

Næst Produktionsforetagenderne have Indkøbsforeningerne den største Betydning for Landbruget. Det er særlig med Hjælpemidler som Foderstoffer, Kunstgødning og Frø, at de forsyne Landmændene, og de have den Opgave ved store samlede Indkøb at gøre Varerne billigere og samtidig sikre den bedst mulige Kvalitet. Disse Foreninger virke ved Prisernes Regulering og Bekæmpelse af Bedragerier langt ud over deres Medlemmers Kreds, og de opdrage Landmændene til at anstille nøjagtige Forudberegninger og til at betale kontant. I sin Opregning af Indkøbsforeningerne er Hr. Heymans Bog langt fra udtømmende; medens den kun anfører 6 Foreninger, findes der vel snarere op imod 20 saadanne.

Salgsforeninger ere endnu ikke meget udbredte i vort Landbrug. Den største er »Danmarks Landmænds Smørexportforening«, oprettet 1888, der for Øjeblikket omfatter 120 Andelsmælkerier paa Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, og hvis Om sætning i sidste Regnskabsaar var 13 $\frac{1}{2}$ Mill. Kr. Den næststørste er »Dansk Andels Ægexport«, stiftet 1895, der alt tæller over 18,000 Medlemmer, og der i 1896 exporterede 1,690,400 Pund Æg. Fremdeles

bør »Dansk Andelssmørpakkeri« i Esbjerg (1895) nævnes. I Pakkeriet, der i den største Del af Aaret udelukkende arbejder med ferskt og mildsaltet Smør, ere 20 Mælkerier Andelshavere, og Exporten er 5 å 600 Dritler ugentlig. Endelig bør nævnes 2 Smør-exportforeninger, der lades uomtalte hos Hr. Heyman, nemlig Foreningerne i Svendborg og Hjørring, der begge arbejde til Medlemmernes Tilfredshed. Medens den sidste Forening, saa vidt vides, endnu ikke har offentliggjort noget Regnskab, har Foreningen i Svendborg (»Sydfynske Landmænds Smør-exportforening«) i 1896 exporteret for lidt over 1 $\frac{1}{2}$ Mill. Kr. Under Salgsforeningerne hører endelig Frejr (»danske Landbrugeres Andelsselskab«), der er omtalt i nærværende Tidsskrifts 1ste Hefte for 1897, S. 62—64.

Der er næppe Tvivl om, at Salgsforeninger ville komme til at spille en langt større Rolle i vort Landbrug og ogsaa fortjene det. Ikke saaledes at forstaa, at Landmændene efterhaanden skulle forsøge at fortrænge Mellemandelen; hvad det gælder om, er at bortskære Mellemandelens Udvæxter, at befri sig fra det florerende Opkøber- og Agenturvæsen. Hertil ere Salgsforeningerne et godt Middel, idet ved disse ikke den enkelte Landmand, men den organiserede Forening af Producenter træder i Forbindelse med Handelen, og ved det organiserede og store Udbud kan da visse merkantile Led skydes til Side, medens samtidig den vanskelige og byrdefulde Enkelthandel mellem Producent og Konsument undgaas. Salgsforeningernes Opgave synes da væsentligst at maatte blive den: at samle, sortere og ned-

pakke Landbrugsprodukterne og afsætte dem til større Handelsfirmaer, der paa deres Side sørge for den spekulative Magasinering, Produkternes Forarbejdelse, Forædling og Salg til rette Tid og paa rette Sted.

Den fjerde Maade, paa hvilket Andelsprincippet i Nutiden er bragt til Anvendelse i vort Landbrug, er til fælles Fremme af Kulturarbejder. Det er navnlig under »Det danske Hedeselskabs« Auspicier, at der er dannet en stor Mængde Foreninger, der gaa ud paa Samvirken til Fremme af Kulturarbejder. Der er de saakaldte »Kanalinteressentskaber«, der anlægge Vandingskanaler, der er fremdeles Interessentskaber, hvis Virksomhed gaar ud paa Tilplantning, der er Have- og Plantningsforeninger osv.

— Andelsbevægelsen i vort Landbrug har en demokratisk Karakter. Fortrinsvis er det de mindre Landmænd, der ere med i Bevægelsen og for hvilke den har været til Gavn. Ung af Aar, som den hele Bevægelse er, er den i Virkeligheden kun i sin Barn-dom, og i det kommende Aarti vil den sikkert antage langt større Dimensioner end hidtil. Meget tyder paa, at de større Ejendomme efterhaanden ogsaa ville komme med i Bevægelsen, og kan hændes at denne dybere end noget Andet vil komme til at sætte sit Præg paa det 20. Aarhundredes Landbrug.

— Endnu skal nævnes, at der i Landbruget findes en stor Mængde Foreninger til Kreatur-, Brand- og Hagelskadeforsikring og til Understøttelse af Landmænd, Skov- og Havebrugsforeninger, Laane- og Sparekasser, Frøavlforeninger, Foredragsforeninger etc. Forgrenet og udviklet som Forenings-

væsenet er, dragende nær sagt enhver dansk Landbruger ind under sig, har det haft en overordentlig stor Betydning for den hele Udvikling. Og ikke blot for den rent tekniske, men ogsaa for den almindelige Udvikling. Det har aabnet Landmændenes Øjne for Betydningen af de landøkonomiske Fremskridt, og det har lært dem at underordne deres egne smaa private Interesser under de store Fællesinteresser. Den jyske Fællesforenings Devise: *unitis viribus*, passer nu for det samlede danske Landbrug.

H. Hertel.

Boganmeldelse.

H. Michel: l'idée de l'Etat. Essai critique sur l'histoire des théories sociales et politiques en France depuis la Révolution. 2e éd. Paris, Hachette & Cie. (659 S.) (10 fr.).

Dette omfattende Værk — et smukt Vidnesbyrd om fransk Videnskabelighed — giver en historisk-kritisk Fremstilling af den Kamp, Individualismen — den økonomiske, den sociale, den politiske Individualisme — har maattet bestaa i de sidste hundrede Aar, nærmest i Frankrig.

Forfatteren giver først i sin særdeles interessante »Indledning«, der rækker over 100 Sider, en Udsigt over Individualismens Kamp for at trænge frem i det 18. Aarhundrede. Han viser, at den Individualisme, der foresvævede det attende Aarhundredes Tænkere, i en kendelig Grad afviger fra, hvad der senere blev bekendt under dette Navn. Man fastslog som Princip, at Individet ikke er et mindreaarigt Barn, hvis Formynderskab tilfalder Staten — dette er oplyst Despoti — men tværtimod et fuldvovent Væsen, der selv maa ville, tænke, bestemme. Den sociale og politiske Organisation skal tillade Individet at gøre Mands Gerning, og alle unyttige Indskrænkninger, selv den faderlige Regerings mest velmente Baand, maa bort. Men: den

sociale og politiske Organisation maa gøre noget mere end dette: den skal støtte og hjælpe dem af Samfundets Medlemmer, der paa Grund af Omstændighederne endnu ikke have opnaaet Fuldmyndighed, saa at de kunne komme ud af denne underordnede Stilling. Deraf følger altsaa, at Individualisterne ere enige om, at forlange en vis, ja en ikke saa helt ringe, Statsindblanding. Vel ere de ingenlunde ganske paa det Rene med, hvorledes Staten skal opfylde sine Forpligtelser, — men de ere i alt Fald ikke opfyldte af Mistillid til Staten, og de konstruere ingenlunde nogen saadan Modsætning mellem Staten og Individet, som senere blev det væsenlige Kendemærke for det individualistiske Orthodoxy. Navnlig denne Forskel mellem det attende Aarhundredes Tænkeres Individualisme og den Individualisme, deres Efterfølgere udviklede, har Forfatteren ønsket at pointere i sin Indledning.

Revolutionen er ikke ført til Ende, — og den kontrarevolutionære Bevægelse er alt i fuld Gang. Imod det individualistiske Princip rejser sig Reaktionen; den udfolder sig først ret i Løbet af det nittende Aarhundrede, men den begynder allerede før det attende Aarhundredes Udgang. Forfatteren analyserer først de theokratiske Skribenter, Saint-Martin, Joseph de Maistre, de Bonald, Ballanche og Lamennais, samt Schweizeren Haller. Den theokratiske Reaktion fremsatte først mod det attende Aarhundredes Individualisme de Indvendinger, der senere skulde faa en saa stor Betydning. Rousseau m. Fl. havde hævdet, at Samfundet er skabt af Mennesket, for Mennesket; men de Bonald svarede: »Mennesket eksisterer kun for Samfundet«; »l'homme n'existe que pour la société; la

société ne le forme que pour elle-même«. I denne Sætning ligger Spiren til al den Modsigelse, Individualismen senere har mødt hos de forskellige Skoler. Det store Problem er dette, siger de Bonald: »l'homme se fait lui-même et fait la société; — la société se fait elle-même et fait l'homme«. Mellem disse to Formler kan, mene Theokraterne, Valget ikke være vanskeligt. Menneskenes Anmasselse, naar de ville gøre sig til Samfundets Lovgivere, er ligesaa utaaelig som den Indbildning vilde være, at det er dem, der give Tingene Tyngdeegenskaben. Samfundets Forfatning er i samme Grad et naturligt Produkt som Legemernes Tyngdeegenskab er det. I det Hele gjorde Theokraterne atter og atter gældende: Mennesket har ikke opfundet Samfundet, har overhovedet ikke opfundet nogetssomhelst; — Fornuften alene kan ikke løse Problemet om det politiske Samfunds Oprindelse; — Uligheden mellem Menneskene er et i Naturen begrundet Faktum, i hvilket man maa tage sit Udgangspunkt; — Individet har ikke, blot fordi det er Menneske, nogen absolut Ret lig alle de andre Menneskers Ret i det Hele. I disse Sætninger ligger Individualismens Negation, den hele Individualismes. Descartes havde sagt: der er ikke noget Problem, som min Fornuft ikke kan trænge igennem; — Rousseau havde sagt: der er ikke nogen Institution, som min Vilje ikke har skabt, eller som den ikke uophørlig opretholder ved en Art fortsat Skabelse; — Kant havde sagt: der er ikke nogen Magt, som ikke maa svinde for den Ret, der følger med min fri Person. Min Frihed, min Ret, min Vilje, min Fornuft; — altid Jeg'et: den falske Gud som, efter Theokraternes Mening, havde dethroniseret

den sande Gud, og hvem det gjaldt at fravriste den tilranede Magt saa hurtigt som muligt.

Michel indrømmer, at Theokraterne under deres Polemik mod det attende Aarhundredes Filosofer havde peget paa mangt et svagt Punkt i det noget tørre filosofiske System. Det attende Aarhundredes Mænd saa ikke dybt; de troede, at Problemerne var lettere at løse, end de i Virkeligheden ere det; at det var tilstrækkeligt at forstaa nogle enkelte, meget simple, meget klare Sætninger, af hvilke Konklusioner saa uden videre vare at drage. Men — bebrejdede Theokraterne Filosoferne deres Kortsynethed, saa fortjene de selv ganske den samme Bebrejdelse. Ogsaa Theokraterne formulerede et altfor uindviklet System. De oversaa en Række af Hindringer. De betænkte ikke, alt hvad der laa imellem de to extreme Sætninger: den rene Fornuft er ude af Stand til at gennemskue alt; den fulde Sandhed ligger i Dogmet. Deres Skrifter var mindre en Gendrivelse af, mere et Modstykke til Filosofernes: »ils ont moins donné la réfutation que *la contre-partie* de Rousseau et de Voltaire«. De vilde uddrive det attende Aarhundredes Dæmon af deres Samtidiges Sjæl, — og selv var de besat af den. De sad selv dybt i Abstraktionerne; de Bonald og de Andre stikke lige saa dybt i dem som Rousseau. Deres absolute Udtryksmaade skyldes for en Del deres Tro; men desforuden bilde de sig ind, at deres Logik er ufejlbar, alt omfattende, uden noget Hul. Bonald forkynnder denne sin Illusion med en beundringsværdig Aabenhjertighed. »Alt i Samfundet, alle Samfundets Tilfældigheder ere bekendte«, siger han. »Den sociale Verdensomsejling er fuldbgyrdet; der er ikke mere noget

Land at opdage; Øjeblikket er kommet, da vi for Menneskeheden kunne fremlægge Kortet over den moralske Verden; «le moment est venu d'offrir à l'homme la carte de l'univers moral.» Her er der lige saa lidt Vaklen, lige saa stor Selvsikkerhed som hos Rousseau. Alt i den politiske og sociale Orden før Revolutionen var godt, med Undtagelse af, at Fyrsterne ydede de falske Doktriner farlige Indrømmelser, og at Kirken paa sin Side havde ladet Fyrsterne frigøre sig for dens Formynderskab. Alt vil paany blive godt, naar det gamle System først indføres igen, og derefter renses for de usunde Spirer, som var blevne det indpodede ved Folkenes Slethed, Kongens Svaghed, Kirkens Langmodighed. Revolutionen var forsaavidt et Held, idet den aabenbarede Roden til Daarlighederne. Skibet, som Stormen havde mishandlet, er nu bleven bragt ind i Dokken; Skibsbyggerne kunne nu efterse Skroget, foretage de nødvendige Reparationer og atter gøre det sødygtigt.

Reaktionen i Frankrig, Reaktionen i England og Tyskland, den filosofisk-politiske Reaktion, der fra forrige Aarhundredes Slutning og lidt ind i dette forbavsende hurtigt og stærkt rejste sig imod det individualistiske Princip, er Genstand for Værkets første »Bog«, medens anden Bog omhandler den økonomiske og sociale Reaktion, navnlig saaledes som den viste sig hos forskellige helt eller halvt socialistiske Theoretikere. I tredje Bog omhandles udførligt »la thèse individualiste au XIX siècle«, det attende Aarhundredes Individualismens Overførelse til det nittende Aarhundrede (Destutt de Tracy, Daunou, Mme de Staël), Doktrinære og Liberale (Royer-Collard, Guizot, Benjamin Constant),

den demokratiske Skole (Tocqueville, Lamartine), de orthodoxe Nationaløkonomer (J. B. Say, Rossi, Dunoyer, Bastiat), og Individualismens videstgaaende Paradoxmagere (Fourier, Proudhon).

Som ovenfor antydet har Forfatteren søgt at paa-vise, at det attende Aarhundredes Individualister ikke havde nogen Følelse af et fundamentalt Modsætningsforhold mellem Individet og Staten. Revolutionen var vexelvis meget individualistisk og meget statsligsinde (»très étatiste«) uden at ane, at der kunde være nogen Modsigelse deri. Det syntes Datidens Mænd ligesaa naturligt at proklamere Individets Rettigheder som at anvende Statens Myndighed for at faa disse Rettigheder anerkendte (jfr. Værkets Indledning). Idet nu Theokraterne (som vist i Værkets første Bog) indviede Reaktionen imod Revolutionens filosofiske og politiske Grundsætninger, og idet de første Socialister (jfr. anden Bog) indbød Staten til forfra at ordne Arbejdets Forhold og til at intervenere med Hensyn til Fordelingen af Rigdommene, saa maatte de derved udæske og udæskede ogsaa faktisk den liberale og individualistiske Aand, saa at denne atter rejste sig i sin Vælde. Men nu indtræder der dette (hvad Michel viser i sit Værks tredje Bog): at Individualismen antager en ny Karakter. Der udvikler sig nu en absolut Opposition mellem Individ og Stat. De Doktrinære, de Liberale, Nationaløkonomerne ere enige om, at jo mere man skærer bort af Statsvirksomheden, desto mere har man gjort sig fortjent til at kaldes Individualist. Naar Demokraterne forstaa Individualismen anderledes, have de ingen Ret til at bære dette Navn, erklære de Liberale. Fouriers »Phalanstère« og Proudhons »Anarki« forlangte, for at

de individuelle Evner ret kunde udfolde sig, at al politisk Magt, at al Tvang blev fjernet, og de bidrage deres til Udbredelsen af den Mening, at Individualismen er Læren om Statsmagts Undertrykkelse.

Den extreme Konsekvens af denne Opfattelsesmaade er — siger Michel — en meget vidtgaaende Godkendelse af alle de Uligheder, der faktisk bestaa i det menneskelige Samfund. Kun saadanne Personer, som Omstændighederne havde begunstiget, som alt var komne godt frem ad eller havde gode Udsigter til at naa frem, — kun saadanne Personer blev egenlig — mener Michel — regnede som rigtige Individuer i Samfundet. Den store Masse af slet stillede Samfundsmedlemmer henvistes til Benyttelsen af kooperative Palliativmidler, eller afvistes med en Bemærkning om, at man er nødt til at bøje sig for »de naturlige Love«, »les lois naturelles«. Denne Form af Individualisme blev da — med Grund, mener Michel — beskyldt for Egoisme og Ligegyldighed. Individualismen blev sit Ophav utro, saaledes som Socialismen var bleven sit. Socialismen, der tog sit Udgangspunkt i Samfundets Ret over Individet, omdanner denne Opfattelse efter sit Behov og ender med at give Individet Ret over Samfundet, der faar den Opgave at sørge for Individets Nydelser og Udvikling; — Individualismen, der tager sit Udgangspunkt fra Anerkendelserne af de lige Rettigheder, ender med at retfærdiggøre Forretten. Det er den Opfattelse, Michel har af den Individualisme, for hvilken Bastiat og de Andre vare Ordførere. Men han indrømmer, at der forelaa faktiske Omstændigheder, der ledede de Doktrinære, de Liberale, Nationaløkonomerne til at storme løs mod »Staten«.

I det Hele gik der en individualistisk Strøm gennem hele Aandslivet, ikke blot gennem den politiske og økonomiske Verden. I Literaturen genvaagnede Lyriken, d. e. Individualismen i Kunsten. Den protestantiske religiøse Bevægelse, som Alexandre Vinet var Repræsentant for, og den liberale Katholicisme ere ogsaa i Samklang med den hele individualistiske Retning. Det samme gælder om den da herskende Eclecticisme.

I fjerde Bog gennemgaas A. Comtes politiske og sociale Theses, den moderne Sociologi, den saakaldte videnskabelige Socialisme, — hvis Repræsentanter (Marx og Engels) rigtignok ikke ere Franskmænd, men Tyskere. Derefter forfølges videre i femte Bog den Gæringstilstand, hvori Nutidens politiske og sociale Opfattelser befinde sig. Man ser Individualister mod deres Vilje tabe den individualistiske Fane og forkynde antiindividualistiske Lærdomme; — man ser omvendt f. Ex. en Socialist som B. Malon slaa over i en individualistisk Tankegang, og man ser forskellige Sociologer glemme, hvad de nys docerede om Samfundet, for at genoptage Individualismens Forsvar. Den induktive Methode vinder fremad, Naturvidenskaben vinder stedse mere Terræn, og de statistiske og historiske Undersøgelser dyrkes i stigende Omfang; — men den gamle Kærlighed til Liberalismen er ikke helt slukket; der er Gløder tilbage, som hos selve de Forfattere, der have tordnet mod Liberalismen, af og til slaar ud i Flammer. Imidlertid — Individualismen befinder sig i en Opløsningstilstand, og Statssocialismen trænger fremad; men Statssocialismen er »un simple retour au despotisme éclairé«.

Nationaløkonomisk Forening.

Medlemsliste.

Den 14. Januar 1898 talte Nationaløkonomisk Forening følgende Medlemmer:

Abrahamson, Arn., Grosserer.
Andersen, Carl, Maskinfabrikant.
Andersen, Proprietær, Vadgaarden v. Gentofte.
Andersen, N., Entreprenør, Søholm v. Gentofte.
Andersen, P. O. A., cand. jur., Fuldm. i Indenrigsministeriet.
Arntzen, Ludv., Højesteretssagfører.
Bagger, J. H., Højesteretssagfører.
Bang, Axel, Overretssagfører.
Bang, N., Direktør.
Barner, K. v., Kammerherre, Overtoldinspektør.
Bauer, A., Redaktør.
Bay, Frantz, Grosserer.
Bayer, J. T., Kammerassessor.
Bendix, Geo. S., Grosserer.
Bendix, Will., Grosserer.
Bille, C. St. A., Kammerherre, Amtmand, Holbæk.
Bilsted, E., Kreditforeningsdirektør.
Bing, F., Direktør.
Bing, J. M., Grosserer.
Bing, L., Vexellerer.
Birck, Laur. V., Redaktør.
Bisgaard, H. L., cand. mag.

- Bluhme, Godsejer, Kaptajn, Nørlund.
 Borup, L. C., Borgmester.
 Bramsen, Ludv., Direktør.
 Broberg, Carl A., Konsul, Grosserer.
 Buchheister, H. C. L., fhv. Committeret ved Statsban-
 erne.
 Busck, Gunni, Grosserer.
 Bülow, F. C., cand. polit.
 Børresen, Robert, stud. mag.
 Cantor, L., Toldkontrollør.
 Casse, Overretsprokurator.
 Castenschiold, C., Kammerherre, Borreby.
 Castenschiold, Frederik, stud. mag.
 Christensen, Herman, K., Grosserer.
 Christensen, P. A., Jerichau, Kontorchef.
 Christensen, S. W., Fabrikejer.
 Collstrop, A., Grosserer.
 la Cour, J. C., Kaptajn, Præsident i det kgl. Landhushold-
 nings-Selskab.
 Damkjær, Oskar, Kontorchef.
 Damm, Leóp., Grosserer.
 Damm, P. N., Etatsraad, Bankdirektør.
 Damm, F. Utke, Fuldmægtig, cand. jur.
 Danneskjold-Samsøe, C. C., Greve, Theaterchef.
 David, L. M., Grosserer.
 Dessau, H., Grosserer.
 Döcker, G., Bankdirektør.
 Faber, W. S. W., Sparekasseinspektør.
 Falbe-Hansen, V., Professor, Dr.
 Frederiksen, Karl, Tømmerhandler, Grosserer.
 Frederiksen, Vald., cand. polit.
 Friebling, B., Justitsraad, Bankdirektør.
 Fritsche, H., Etatsraad, Grosserer.
 Gad, Marius, Departementschef.
 Gammeltoft, Carl, Direktør.
 Gamèl, Aug., Etatsraad, Grosserer.
 Gandil, V., cand. jur. & polit.

Glückstadt, J., Etatsraad, Bankdirektør.
 Goldschmidt, Martin, Grosserer.
 Goldschmidt, Sigfr., Grosserer.
 Gram, F., Direktør for Bikuben.
 Grunth, G. M., Grosserer.
 Grøn, J. L., Grosserer.
 Haar, P. M., Prokurator.
 Hage, C., Grosserer.
 Hage, Joh., Godsejer.
 Hagemann, G. A., Direktør.
 Halkier, Gotfred, Grosserer.
 Hamilton, G. K., Greve, Professor, Lund.
 Hammerich, H., Civilingeniør.
 Hansen, C. W., cand. polit.
 Hansen, Gustav, Grosserer.
 Hansen, Harald, Grosserer.
 Hansen, H. N., Konferensraad.
 Hansen, N., Gilleleje.
 Hansen, Oct., Højesteretssagfører.
 Hansen, V. A., Vexelmægler.
 Hansen, Wilh., Direktør.
 Harhoff, P. C. C., Bankdirektør.
 Hauberg, S. C., Direktør.
 Haugaard, Alfred, Direktør ved "Berl. Tid.", Grosserer.
 Heide, A., Bankdirektør.
 Hein, A., Direktør, Overretssagfører.
 Helsing, V., cand. polit.
 Henningsen, H., cand. polit.
 Henriques, Otto, Vexellerer.
 Hertel, H., cand. polit., Redaktør.
 Hertz, Jørgen, Grosserer.
 Hildesheim, John, Grosserer.
 Hiort, A. E., Grosserer.
 Hiort, H. J., Grosserer.
 Hirschsprung, Bernh., Fabrikant.
 Hjort, Emil, Grosserer.
 Hofman-Bang, N. E., Hofjægermester, Hofmangave.

Holck, A., Kontorchef.
 Holm, Chr., Etatsraad, Grosserer.
 Holm, Johannes, Grosserer.
 Holmblad, V., cand. mag.
 Høffding, Aage, Grosserer.
 Høffding, Victor, Grosserer.
 Høyrup, C. A., cand. polit.
 Høyrup, C. G., Direktør.
 Iversen, H., Redaktør.
 Jacobsen, L., Skolebestyrer.
 Jensen, Adolph, Fuldmægtig.
 Jensen, Andreas, Snedkermester.
 Jensen, Chr., Malermester.
 Jensen, F., Skatteinspektør.
 Jensen, P. G. C., Højesteretssagfører.
 Jespersen, N. J., Kommandør.
 Johannsen, Fr., Ingeniør.
 Jørgensen, W., cand. polit., Fuldmægtig.
 Kaarup, Alb., Justitsraad.
 Kierrumgaard, H. A., Kasserer i Overformynderiet.
 Kierulff, H. P., Grosserer, Slagelse.
 Kiørboe, E., Kreditforeningsdirektør, Odense.
 Kiørboe, V. O., Overpostmester.
 Knudsen, P., Forretningsfører.
 Knuth, H. M., Greve, cand. polit.
 Koch, P. O. J., cand. polyt.
 Koch, P. F., Højesteretsassessor.
 Koefoed, Michael, Fuldmægtig.
 Kornerup, Th., cand. polit.
 Krabbe, Jon, cand. jur.
 Krieger, A., Kammerjunker.
 Køedt, A. Peschke, Grosserer.
 Lachmann, Nicolai, Grosserer.
 Larsen, Julius, Bankdirektør.
 le Maire, Grosserer.
 Lerche, C., Baron, Benzondal.
 Levin, Asur, cand. polit.

- Levin, Herman, Grosserer.
 Levison, Wm., Assuranceagent.
 Levysohn, Adolf C., Grosserer.
 Levysohn, Albert, Grosserer.
 Lillienschiold, C. C. H., Grosserer.
 Lorentzen, Proprietær, Birkholm ved Herløv.
 Lund, C. F. J., cand. polit.
 Lund, F., Kontorchef.
 Lund, Immanuel, Revisor i Nationalbanken.
 Lüttichau, C. D., Kammerherre, Hofjægmester.
 Maar, V., Professor.
 Madsen, H. P., Apotheker.
 Malling, Wm. Th., Grosserer.
 Marstrand, Jac., Bagermester.
 Matzen, H., Prof., Dr. jur.
 Melchior, Adolf V., Grosserer.
 Melchior, C., Grosserer.
 Melchior, M., Prokurist.
 Melchior, Moses, Grosserer.
 Meyer, Carl, Overretssagfører.
 Meyer, E., Kontorchef i Nationalbanken.
 Meyer, Ernst, Mægler.
 Meyer, Harald, Revisor.
 Meyer, Louis, Grosserer.
 Meyer, Sigfr., Grosserer.
 Mohr, A., cand. polit.
 Mortensen, Fred., Kontorchef.
 Mundberg, A., Tobakshandler, Journalist.
 Muus, Oscar B., Grosserer.
 Müller, P. E., Dr., Kammerherre, Hofjægmester, Overførster.
 Nathan, Marcus M., Grosserer, Konsul.
 Nathansen, M., Redaktionssekretær.
 Neergaard, N. T., Redaktør, Direktør.
 Neiiendam, J. A., Grosserer.
 Nielsen, C., Hovedkasserer i Handelsbanken.
 Nielsen, J. Chr., cand. polit.

- Nitsche, M., Justitsraad, Kontorchef u. Magistraten.
 Nyrop, C., Professor.
 Nørgaard, P., Generaldirektør.
 Olesen, A., Sagfører, Nørresundby.
 Olesen, C. A., Direktør.
 Olivarius, de Fine, Direktør.
 Olsen, Alfred, Oljemøller, cand. polit.
 Petersen, A. C. V., Beregner i Livsforsikringsanstalten.
 Petersen, Georg, Etatsraad, Grosserer.
 Petersen, Holger, Grosserer.
 Petersen, H. G., fhv. Overpostmester.
 Petersen, Otto, Grosserer.
 Petersen, Peter, Grosserer.
 Petersen-Studnitz, Aleksis, Redaktør.
 Pio, Frantz, cand. jur. & polit.
 Prytz, C. V., Professor.
 Ramm, P. G., Oberstløjtnant.
 Ravn, Aage, cand. polit.
 Rée, J. M., Vexellerer.
 Reffs, N. P. A. L., Kaptajn.
 Reimann, V., Vexellerer.
 Ritzau, E. N., Direktør.
 Rode, Sv., cand. polit.
 Rosenkrantz, H. C. O., Lensbaron.
 Rosenørn, M. H., Gehejmekonferensraad.
 Rubin, G., Vexellerer.
 Rubin, Marcus, Direktør.
 Salomon, Eskild, Grosserer.
 Salomon, Frederik, E., Grosserer.
 Salomon, J., Fuldmægtig.
 Salomon, J. B. A., Grosserer.
 Salomonsen, J. S., Etatsraad, Vexellerer.
 Salomonsen, W., Fabrikejer, Grosserer.
 Scavenius, Erik, stud. mag.
 Scharling, Will., Prof., Dr. jur.
 Schlichtkrull, C. E., cand. polit.
 Schou, Ph., Etatsraad, Direktør.

Schou, R. J., Sekretær i det kgl. Landhusholdningsselskab.
 Schovelin, J., Kontorchef.
 Schrøder, L., Højskoleforstander, Askov.
 Seligmann, Ad., Grosserer.
 Simonsen, H. J., Grosserer.
 Simonsen, L., Overretssagfører.
 Simonsen, S. H., Vexellerer.
 Skrike, A. J., Bankbestyrer.
 Slomann, C. V., Grosserer.
 Stabell, H. V. E., cand. polit.
 Steenberg, Fr., stud. mag.
 Sthyr, Selgen, Grosserer.
 Sthyr, P. C. A., Grosserer.
 Stokkebye, E., Grosserer.
 Storch, M. V. S., Professor.
 Struer, H., Laboratorieforstander.
 Stæhr, cand. polit.
 Svendsen, C., Generaldirektør.
 Sørensen, Alfr., Sekretær i det forenede Dampskibsselskab.
 Sørensen, Th., Sygekasseinspektør.
 Tegner, J. V., Generaldirektør.
 Thaning, A. C. V., cand. polit.
 Thalbitzer, Billy, Direktør.
 Thiele, T. N., Professor, Dr. phil.
 Thielsen, E., Direktør.
 Tiemroth, C. F., Direktør.
 Tietgen, C. F., Gehejmeetatsraad.
 Trap, C., Kontorchef.
 Trier, Fr. A., Grosserer.
 Trier, Louis, Vexellerer.
 Trier, Sigurd, cand. phil.
 Troensegaard, R. P. D., Dampmøller.
 Tutein, F., Godsejer, Høgholt.
 Tutein, W. A., Sukkerraffinadør.
 Tuxen, J. P. E., Maskinfabrikant.
 Tvermoes, C. F., Etatsraad.

- Tvermoes, Rudolph, Nationalbankdirektør.
Vallentin, P. G., Grosserer.
Vett, Emil, Grosserer.
Vett, Fr., Grosserer.
Wandel, Ejnar, Grosserer.
Wandel, O., Grosserer.
Wessel, Th., Grosserer.
West, J. E., cand. jur. & polit.
Westergaard, Harald, Professor.
Westergaard, Forpagter, Petersdal, Amager.
Wienberg, T. M., Murmester.
Wilkens, Cl., Dr., Professor.
Wulff, Fr., Overretssagfører.
Wulff, Jul., Redaktør, Sekretær.
Øllgaard, C. K., Etatsraad, Borgmester.
-

Notitser.

Kinas Handel.

Under de europæisk-kinesiske Diskussioner synes følgende Tal om Kinas Handel at have Interesse:

Kinas Ind- og Udførsel i Million Pd. Sterling

1885.....	40,5	1891.....	57,8
1886.....	41,3	1892.....	51,8
1887.....	45,8	1893.....	52,8
1888.....	51,0	1894.....	46,5
1889.....	49,3	1895.....	51,5
1890.....	55,5	1896.....	55,6
1885—1890..	47,2	1891—1896..	52,7
gnstl. aarlig		gnstl. aarlig	

Om end Bevægelsen er noget ujævn, er Stigningen dog utvivlsom; Omsætningen er fra 1885 til 1896 steget med 37 pCt. For de nævnte to Aar meddeles følgende Tal:

	Indførsel	Deraf fra hele det britiske Rige	Udførsel
	Mill. £	Mill. £	Mill. £
1885.....	23,5	20,5	17,0
1896.....	33,8	27,5	21,8

Saaledes er Udførselen steget med 28 pCt., Indførselen med 44 pCt. Af den hele Indførsel kommer nogleogfirsindstyve Procent fra det britiske Rige

(indbefattet Kolonier etc.). Disse Tal lide imidlertid af to Ukorrektheder, dels medtage de ikke Handelen over Landgrænsen, altsaa navnlig ikke Indførselen ad denne Vej fra Rusland, dels kaldes for britisk Indførsel, hvad der kommer til Hongkong, men som for en Del omfatter andre Nationers Varer. Til Belysning af det virkelige Handelsforhold mellem England, andre europæiske Lande og Kina anføres derfor følgende Tal for Aaret 1895, der i Følge hvert Lands egen Statistik angive vedkommende Stats Export til Kina.

Udført i 1895 til Kina fra	
Storbritannien og Irland.....	8,700,000 £
Tyskland.....	1,770,000 -
Rusland.....	448,000 -
Frankrig.....	124,000 -
<hr/>	
11,042,000 £	

Nogen særdeles Indvirkning paa de ovennævnte Forholdstal have saaledes de anførte Ukorrektheder ikke, thi af de fire europæiske Hovedlandes Udførsel til Kina udgør Storbritannien og Irlands (altsaa uden Kolonier etc.) 79 pCt. Endnu er altsaa Englands Handel fuldt dominerende i Kinas Indførsel fra Udlandet, i hvert Fald omfattende fire Femtedele af Kinas Import fra Europa. (Economist).

Tyske Bøger.

- Abhandlungen** aus dem staatswissenschaftlichen Seminar zu Strassburg i. E. Hrsg. v. G. F. Knapp. XVII, Hft. Strassburg, K. J. Trübner, Verl. — XVII, Darmstädter, Dr. Paul: Die Befreiung der Leibeigenen (Mainmortables) in Savoyen, der Schweiz u. Lothringen. (265 S.) 7 —
- volkswirtschaftliche, der badischen Hochschulen. Hrsg. v. Carl Johs. Fuchs, Heinr. Herkner, Gerh. v. Schulze-Gävernitz, Max Weber. 1. Hft, Freiburg i B., J. C. B. Mohr. — 1. Liefmann, Dr. Rob.: Die Unternehmerverbände (Konventionen, Kartelle), ihr Wesen u. ihre Bedeutung. (199 S.) Subskr.-Pr. 4 —; Einzelpr. 5 —
- Bachofen, J. J.:** Das Mutterrecht. Eine Untersuchg. üb. die Gynai-kokratie der alten Welt nach ihrer religiösen u. rechtl. Natur. 2. Aufl. Mit 9 Steindr.-Taf. u. e. ausführl. Sachregister. gr. 4°. (440 S.) Basel, B. Schwabe. 16 —
- Bibliothek** f. Socialwissenschaft m. besond. Rücksicht auf sociale Anthropologie u. Pathologie, hrsg. v. Dr. Hans Kurella. 10—12. Bd. L., G. H. Wigand. 14 — 10. Platter, Jul.: Demokratie u. Socialismus. (276 S.) 4.50. — 11. Grunwald, Dr. M.: Englische Socialreformer. Eine Sammlg. »Fabian Essays«, hrsg. v. G. Übers. v. Dora Landé. (XIII, 296 S.) 3 —. — 12. Gottstein, Adf.: Allgemeine Epidemiologie. (438 S.) 6.50.
- Borkenhagen, H.:** Christus u. die Sozialdemokratie. (51 S.) L., W. Friedrich. — 60.
- Buchenberger, Minist.-Präs. Dr. A.:** Grundzüge der deutschen Agrarpolitik unter besond. Würdigung der kleinen u. groszen Mittel. (308 S.) B., P. Parey. 8 —
- Bücher, Prof. Dr. Karl:** Die Entstehung der Volkswirtschaft. Vor-träge u. Versuche. 2. Aufl. (395 S.) Tübingen, H. Laupp. 5.60.
- Buschmann, Dr. Nik.:** Die Arbeitslosigkeit u. die Berufsorganisation. Ein Beitrag zur Losg. der Arbeitslosen-Frage. (129 S.) B., Puttkammer & Mühlbrecht. 2 —

Conrad, Prof. Dr. J.: Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie. 2. Tl.: Volkswirtschaftspolitik. (127 S.) Jena, G. Fischer. 2,80.

Ego, Adam: Die sociale Frage u. ihre Lösung. Alltagsbetrachtungen. (248 S.) Bremen, M. Heinsius Nachf. 4,50.

Forschungen, socialgeschichtliche. Ergänzungshefte zur Zeitschrift f. Social- u. Wirthschaftsgeschichte, Hrsg. v. DD. Steph. Bauer u. Ludo Mor. Hartmann. III. Hft. Weimar, E. Felber. — III. Pfaff, Prof. Dr. Iwo: Über den rechtlichen Schutz des wirtschaftlich Schwächeren in der römischen Kaisergesetzgebung. (88 S.) Subskr.-Pr. 1,70; Einzelpr. 2 —

Freund, P. Geo., C. Ss. R.: Die Gesellschaft, Populäre Abhandlgn. (186 S.) Münster, Alphonsus-Buchh. 1,20.

Freund, P. Geo., Sociale Vorträge. (253 S.) Münster, Alphonsus-Buchh. 2 —

Hand- u. Lehrbuch der Staatswissenschaften in selbständigen Bänden. Hrsg. v. Kuno Frankenstein. 3. Abtlg.: Staats- u. Verwaltungslehre. III. Bd. in 2 Tlgn. L., C. L. Hirschfeld. — III. Petersilie, Prof. Dr. A.: Das öffentliche Unterrichtswesen im Deutschen Reiche u. in den übrigen europäischen Kulturländern. 2 Tle. (X, 448 u. X, 608 S.) n. 28 —

Heitz, Dr. E.: Neue Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. Für Gebildete aller Stände. (340 S.) St. W. Kohlhammer. 4 —

Kriegel, Dr. Frdr.: J. St. Mills Lehre vom Wert, Preis u. der Bodenrente. Ein Beitrag zur Kritik der polit. Oekonomie Mills. (72 S.) B., Puttkammer & Mühlbrecht. 1,60.

Lohmann, W.: Das Arbeitslohn-Gesetz. Mit besond. Berücksicht. der Lehren v. Ricardo, Marx u. H. George. (94 S.) Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. 1,80.

Mittheilungen des schweizer. Arbeitersekretariates. I. Hft. Zürich, (Buchh. d. schweizer-Grütlivereins). — I. Uebersicht der gesetzlichen Arbeiterschutz-Bestimmungen in verschiedenen Ländern. (167 S.) 1,20.

Müller, Max: Die Getreidepolitik, der Getreideverkehr u. die Getreidepreise in Schlesien während des 18. Jahrh. (177 S.) Weimar, E. Felber. 5 —

Sammlung nationalökonomischer u. statistischer Abhandlungen des staatswissenschaftlichen Seminars zu Halle a. d. S. Hrsg. v. Prof. Dr. Joh. Conrad. 15. Bd. Jena, G. Fischer. — 15. Getz, Dr. Paul: Das Branntweinmonopol als Besteuerungsform. (81 S.) 1,80.

Schüzler, Hugo: Die Lösung der sozialen Frage. (164 S.) Dresden, E. Pierson. 2,50.

- Studien**, Münchener volkswirtschaftliche. Hrsg. v. Lujo Brentano u. Walth. Lotz. 24. Stück. St., J. G. Cotta Nachf. — 24. Kuczynski, Dr. R.: Der Zug nach der Stadt. Statistische Studien üb. Vorgänge der Bevölkerungsbewegg. im Deutschen Reiche. (284 S.) 6 —
- Studien**, staatswissenschaftliche. Hrsg. v. Prof. Dr. Ludw. Elster. 6. Bd. 5 Hft. Jena, G. Fischer. — 5. Hager, Dr. Paul: Familienfideikomisse. (60 S.) 1.20.
- Zeitfragen**, volkswirtschaftliche. Vorträge u. Abhandlgn., hrsg. v. der volkswirtschaftl. Gesellschaft in Berlin. 150. Hft. (19. Jahrg. 6. Hft.) gr. 8°. B., L. Simion. — 150. Riesenfeld: Kaufmännische Schiedsgerichte. (44 S.) 1 —

Engelske Bøger.

- Bastable** (C. F.) The Theory of International Trade. With some of its Applications to Economical Policy. 2nd ed., Revised. Cr. 8vo, pp. 196. Macmillan. 3.6.
- Booth**: Life and Labour of the People in London. Edit. by Charles Booth. Vol 9, Comparisons, Survey and Conclusions. With an Abstract of Vols. 1—9. pp. 466. Macmillan. 7.6.
- Caird** (Edward). Individualism and Socialism: Being the Inaugural Address to the Civic Society of Glasgow. Maclehose (Glasgow). 1.
- Dawson** (William Harbutt) Social Switzerland. Studies of Present-Day Social Movements and Legislation in the Swiss Republic. Cr. 8vo, pp. 322. Chapman and Hall. 6.
- Garran** (Robert Randolph) The Coming Commonwealth. An Australian Handbook of Federal Government, pp. 192. Simpkin. 7.6.
- Green** (T. L.) Corporation Finance: A Study of the Principles and Methods of the Management of the Finances of Corporations in the United States. Putnam's Son. 5.
- Giddings** (F. H.) The Theory of Socialisation: A. Syllabus of Sociological Principles. Macmillan. 2.6.

- Higgs (Henry)** *The Physiocrats. 6 Lectures on the French Economists of the 18th Century.* pp. 163. Macmillan. 3.6.
- Howarth (W.)** *Our Clearing System and Clearing Houses.* 3rd. ed. pp. 190. E. Wilson. 3.6.
- Lough (Thomas)** *England's Wealth Ireland's Poverty. With 10 Diagrams.* 3rd. ed., Revised and Corrected. pp. xiv—223. Downey and Co. 1.
- Marston (R. B.)** *War Famine and our Food Supply.* Illust. pp. xxiv—215. Low. 2.6.
- Probyn (L. C.)** *Indian Coinage and Currency: Papers on an Indian Gold Standard, with the Indian Coinage and Currency Acts Corrected to Date.* pp. 138. E. Wilson. 4.
- Robertson (John Mackinnon)** *The Saxon and the Celt: A Study in Sociology.* pp. 372. University Press. 8.
- Sherard.** *The White Slaves of England: Being True Pictures of Certain Social Conditions in England* Illust. pp. 367. J. Bowden. 2.6.
- Sidgwick (Henry).** *The Elements of Politics.* 2nd. ed. Revised throughout. pp. 700. Macmillan. 14.
- Skinner (Thomas).** *The London Banks and Kindred Companies and Firms, 1897.* pp. 536. T. Skinner. 10.
- Wileman (J. P.)** *Brazilian Exchange: The Study of an Inconvertible Currency.* Galli Bros. (Buenos Ayres). E. Wilson. 5.
- Wolff (Henry W.)** *Employers' Liability: What Ought it to be?* pp. 114. P. S. King. 2.6.

Franske Bøger.

- Block** (Maurice) — Les Progrès de la science économique depuis Adam Smith. Revision des doctrines économiques. 2e édition considérablement augmentée. 2 vol. 16 fr.
- Bonneau**. — Etude sur les chemins de fer français. Dépenses, recettes, garantie d'intérêts, etc. In-4 avec tableaux et pl. de statistique. 12 fr.
- Brelay** (Ernest). — Lettres d'un économiste classique à un agriculteur souffrant. 1 fr.
- Cavrois** (le baron Alexandre). — Les Sociétés houillères du Nord et du Pas-de Calais. Etude historique et juridique. 9 fr.
- Documents** sur la question du chômage. Publication du ministère du commerce et de l'industrie. (Office du travail). 4 fr.
- Fournier de Flaix** (E.) — L'Impôt dans les diverses civilisations. Première série. 2 vol. 15 fr.
- Guillot** (Paul). — Les Assurances ouvrières. Accidents, maladies, vieillesse, chômage. Législation française, législations étrangères, projet de réformes. 6 fr.
- Laboulais** (L.) — Le Quartier. Etude d'économie sociale. 3 fr. 50.
- La Grasserie** (Raoul de). — L'Etat fédératif. Législation comparée. Sociologie. 5 fr.
- Martin-Saint-Léon** (Etienne). — Histoire des corporations de métiers depuis leurs origines jusqu'à leur suppression, en 1791, suivie d'une étude sur l'évolution de l'idée corporative au XIXe siècle et sur les syndicats professionnels. 8 fr.
- Masson** (Paul). — Histoire du commerce français dans le Levant au XVIIIe siècle. 10 fr.
- Nettlau**. — Bibliographie de l'anarchie. Préface d'Elisée Reclus. (Bruxelles). 5 fr.
- Pallain**. — Les Douanes françaises. Régime général. Organisation. Fonctionnement. 3 vol. 25 fr.
- Rivière** (Louis). — Protection internationale des oeuvres littéraires et artistiques. Etude de législation comparée. 6 fr.

- Say** (Léon) et **Joseph Chailley-Bert**. — Supplément au nouveau dictionnaire d'économie politique. 4 fr.
- Ullmo**. — Le Problème social. 3 fr.
- Vadin-Bataille** (Eug.). — Histoire de la charité jusqu'en 1789. avec grav. 12 fr.
- Vazei le** (le Dr. A.) — La Question sociale est une question de méthode. 2 fr.
- Vignes**. — La Science sociale d'après les principes de Le Play et de ses continuateurs. 2 vol. 20 fr.
-

Statistiske Møder i Sommeren 1897.

Af

Marcus Rubin.

Afvigte Sommer var der et nordisk statistisk Møde i Stockholm, et internationalt i St. Petersborg. — Ved den skandinaviske, nationaløkonomiske Kongres i København i Aaret 1888 fik Direktøren for Norges statistiske Centralbureau, A. N. Kiær, Ideen til, at Danmarks, Norges og Sverigs Chefer for de statistiske Statsbureauer skulde mødes med et eller nogle Aars Medlemrum for at drøfte fælles Regler for den skandinaviske Statistik. Møder ere siden da afholdte i Aaret 1889 (Kristiania), 1890 (Stockholm), 1891 (København), 1894 (Kristiania), 1897 (Stockholm). I de foregaaende Møder ere adskillige af Statsstatistikens ældre og nyere Emner blevne gennemgaaede: Folketællings- og Erhvervsstatistik, Befolkningens Bevægelse, Fabriksstatistik, Handels- og Skibsfartsstatistik, Landbrugsstatistik (Jordbrugenes Fordeling, Arealets Benyttelse, Høsten, Kvægtælling), Løn- og Indtægtsstatistik. De praktiske Resultater af Møderne have ganske vist ikke været store, thi Landenes forskellige statistiske Tradition og Organisation og Uensartetheden i Erhvervs- og Folkeliv lægge

væsentlige Hindringer i Vejen for en fælles statistisk Fremgangsmaade, ud over hvad der i og for sig følger af rigtige statistiske Metoder. Dog kan man ikke sige, at Møderne have været uden Betydning. Dels har i hvert Fald Danmark ved disse Møder faaet direkte Impulser med Hensyn til Bearbejdelsen af visse Dele af Folketællingslisterne og til Ordningen af Erhvervs- og Varegrupper, dels har man benyttet Lejligheden til Affattelse af Beretninger om de statistiske Fremgangsmaader i de nordiske og flere andre europæiske Lande, dels endelig er den personlige Forhandling og Sammenkomst altid af Værd.

Ved Mødet i Sommer — om hvilket der er udarbejdet en Beretning af Mødets Sekretær, Aktuarie Sundbärg (Förhandlingar vid nordiska statistiska mötet i Stockholm den 19—23. Aug. 1897. Statistisk tidskrift. Årgang 1897) — forelagde Overdirektør Sidenblad et udførlig motiveret Forslag om Ensartethed i de tre Landes statistiske Aarbøger. Den Ordning, man vedtog saa vidt muligt at gennemføre, er ikke væsentlig forskellig fra den nu alt i den danske Aarbog anvendte. Desuden udtaltes det, at man som Regel ikke i Aarbøgerne bør optage Tabeller, som ikke kunne fortsættes i følgende Aarbøger, og at man omvendt i Almindelighed bør have Opgivelser for flere Aar og muligvis tillige Middeltal for Femaarsperioder, »helst saadanne som have 5 eller 0 til Slutcifre«.

Til det sidste Punkt fremkom jeg ikke med noget dissenterende Votum, som skulde have eller har faaet Udtryk i Resolutionerne (eller den trykte Beretning). Men under Forhandlingerne tog jeg dog Forvaring mod Gennemførelsen deraf for Danmarks Vedkommende.

Dette skyldtes dels min Stilling overfor femaarige Gennemsnit i og for sig. Har man Plads nok, og Oplysningerne skulle omfatte en lang Periode, vil det være fuldstændig rigtigt at have femaarige Gennemsnit, af hvilke det ene kan sammenlignes med det andet; men har man f. Ex. kun to Rubrikker, vil det paa en Del Omraader vistnok være nok saa korrekt at lade Aarbogen give Oplysninger for Aaret 1895 og Aaret 1896 som for et Gennemsnit af Femaaret 1891—95 og det enkelte Aar 1896. Af større Betydning er dog Spørgsmaalet om, hvorvidt Femaarsperioden skal ende paa 5 eller 0. Som bekendt ende den danske Statistiks Befolkningsperioder paa 4 og 9, simpelthen fordi vore Folketællinger foregaa ved Begyndelsen af Aarene paa 0. Bør der da heri ske nogen Forandring? Paa de internationale statistiske Møder har Forsøget paa at faa Folketællingerne afholdte til samme Tid i alle Kulturstater længe staaet paa Dagsordenen, og det har ligeledes været behandlet i Forarbejderne til Mødet i St. Petersborg. Nogen Enighed er imidlertid ikke opnaaet. Den sidste Decenniumsfolketælling foregik i

Holland	31. Decbr. 1889
Danmark	1. Febr. 1890
De tyske Stater	1. Decbr. 1890
Portugal	1. Decbr. 1890
Østerrig-Ungarn	31. Decbr. 1890
Serbien	31. Decbr. 1890
Belgien	31. Decbr. 1890
Finland	31. Decbr. 1890
Sverige	31. Decbr. 1890
Norge	1. Januar 1891

Storbritannien og Irland.... 5—6 April 1891
 Frankrig ..... 12. April 1891.

Europa har altsaa ingenlunde samme Folketællingsdag; men nægtes kan det jo ikke, at medens vor Tælling fandt Sted i Begyndelsen af 1890, fandt saagodtsom alle øvrige Tællinger Sted omtrent et Aar senere, i December 1890 eller i den første Trediedel af Aaret 1891. — Imidlertid vil hverken England eller Frankrig forandre deres Tællingsdage, og Tællingerne 31. Decbr. ville næppe heller blive henlagte til 1. Decbr., eller omvendt. Hvad Danmark angaar, skal jeg ikke her komme ind paa, hvad der taler for og imod en Forandring. Spørgsmaalet er ret kompliceret, ikke blot af statistiske, men ogsaa af almindelige, administrative Hensyn, og skulde Overvejelserne føre til det Resultat, at der ingen Forandring sker, da maa vi ogsaa beholde Femaarsdelingerne 1890—94, 1895—99 o. s. v.

Som Tillæg til Aarbogen burde der, efter A. N. Kiærs Forslag, føjes nogle Afsnit med sammenlignende Statistik for de tre nordiske Lande, hvis Bureauer skulde dele dette Arbejde imellem sig, saaledes at altsaa samtlige de paa denne Maade udarbejdede Tabeller bleve fælles. Ligeledes jeg havde haft Tanken om et Tillæg til Aarbogen, men kun omfattende nogle faa Blade med de mest kurante internationale Tal, til Forøgelse af Aarbogens praktiske Brug for den indenlandske Læsekreds. Da imidlertid Sverigs statistiske Bureau udgiver selvstændige Hæfter med internationale Oversigter — fortrinlige Arbejder, affattede af Aktuarie Sundbärg — kom Resolutionen til at gaa ud paa, at nogle Blade af Aarbogen kunde anvendes til inter-

nationale Oversigter, dog kun forsaavidt Bureauerne ikke udgav saadanne i selvstændige Hæfter, og med særligt Hensyn til de nordiske Lande.

Mødet behandlede endvidere et af Direktør Kiær fremlagt Forslag om »den repræsentative Undersøgelsesmethode«. Denne Sag havde Kiær haft fremme paa det internationale statistiske Instituts Møde i Bern i Aaret 1895, og han bragte den paany frem paa Mødet i St. Petersburg. I Bern havde Sagen vakt stor Modstand, i St. Petersburg blev der ikke Lejlighed til fornyet Debat, men den henvistes til et Udvalg. Aarsagen til Modstanden i Bern var den, at man opfattede Kiærs Forslag som et Led i Bestræbelser eller Theorier, der tage Sigte paa at begrænse Tilvejebringelsen og Bearbejdelsen af »komplet« Materiale, naar dette kan erstattes ved Hjælp af Beregninger. Det er navnlig Professor Westergaard, som har fremhævet, at det kan være ligesaa irrationelt at anvende et for stort som et for lidet Materiale, at det statistisk kommer mere an paa at arbejde i Dybden end i Bredden, og at man ved Interpolationer og Stikprøver ofte kan naa praktisk fyldestgørende Resultater ud af et kun delvist eller summarisk tilstedeværende Materiale. Selv om nu Sandheden heraf ikke bestrides, gøres der fra mange Statistikers Side principiel Modstand, idet de erklære, at det stedse er Opgaven at indsamle et saa omfattende Materiale som muligt, at Tilstedeværelsen af positive Data ikke kan erstattes ved Gisninger, samt at de fremsatte Anskuelser arbejde Talmageriet i Hænde og støtte Autoritetens og privates Uvilje mod at give Oplysninger m. v.

Den hele Sag er som saa mange saadanne et Spørgsmaal om et mere eller mindre, d. v. s. et Takt-spørgsmaal. Overfor en aandløs, evig Genopsamling, Genbearbejdelse og Genudgivelse af de samme Data staar Nutidens Krav paa Nybehandling af saa mange Emner, at man maa tage Tiden i Agt og ikke ofre mere end højst fornødent paa, hvad der bringer intet eller i hvert Fald kun lidet nyt. Hvor langt man da kan nøjes med Udsnit, med Gennemsnit, med Interpolationer er et rent teknisk-praktisk Spørgsmaal, og det er ligesaa forstaaeligt, at man fra den ene Side med Styrke bringer Sagen frem, som at man fra den anden Side tager nogen Anstand. Hvad Kiærs Forslag angaar, bliver Spørgsmaalet forsaavidt simplificeret, som han vil anvende sine repræsentative Metoder paa de sociale Fænomener, hvor det er plat umuligt at faa lige saa omfattende Oplysninger som f. Ex. om de elementære Befolkningsspørgsmaal; men den bliver, omvendt, ogsaa mere kompliceret, fordi vi, netop af Mangel paa omfattende Materiale, her mangle Midler til at kontrollere Udsnittenes Rigtighed. Enhver praktisk og navnlig enhver Bureaustatistiker vil utvivlsomt adskillige Gange i sit Liv have anvendt den »repræsentative« Methode — jfr. f. Ex. for den københavnske Statistiks Vedkommende den motiverede Udvælgelse af 36 Gader til Bestemmelse af samtlige Lejeforhold i København, allerede ved Bearbejdelsen af den kommunale Folketælling 1885 (Tabelv. til Københavns Statistik, Nr. 8). Hovedvægten maa lægges paa, at man, hvor man enten nødtvungent (af Mangel paa Materiale) eller frivilligt kun bearbejder en Del, der skal træde i Stedet for Helheden, maa stille det Krav, at Delen virkelig

kan repræsentere Helheden, altsaa at man ikke nøjes med den tilfældige Del, man har under Hænde, men er sig bevidst kun at kunne opnaa sit Formaal, naar man systematisk kan godtgøre Delens repræsentative Egenskaber. Her fremkommer imidlertid, som sagt, Vanskeligheder ved Anvendelsen af de repræsentative Metoder i den sociale Statistik; thi medens man for Befolkningsstatistikens Vedkommende er i Besiddelse af et stort opsamlet Materiale, man kan benytte til Kontrol, staar man paa den sociale eller Moralstatistikens Omraade langt fattigere, og Beviset for, at Udsnittet er repræsentativt, maa i Reglen hentes fra Befolkningsstatistikken, uagtet dennes Tal i Sammenhængen maaske kun have liden Bevisret og Beviskraft.

Til Illustration af ovenstaaende skal jeg fremsætte et Exempel, jeg ikke fremlagde paa Stockholmermødet, da det skyldes en senere Undersøgelse, men som jeg i hvert Fald tror vil kunne klarlægge Vanskelighederne. — Lad os tænke os, det gjaldt om at udfinde »Befolkningens Bevægelse«, d. v. s. Antallet af viede, fødte og døde (begge sidstnævnte fraregnet dødfødte) i Danmarks Landbefolkning i Femaaret 1890—94. Landbefolkningen definere vi som hele det egentlige Danmarks Befolkning udenfor København, Københavns Amt og Provinskøbstæderne. Vi prøve da, om vi i Stedet for de 17 Amter kunne nøjes med 17 Herreder og fra disse slutte os til Resten. Det er klart, at alle Amter tilsammen maa antages at have en god »Repræsentation« i et Herred fra hver Amt, og da vi ingen Grund have til at foretrække det ene Herred fremfor det andet, vælge vi for hvert Amt det første,

der behandles i paagældende Tabelværk («Statistisk Tabelværk», 4. R., Litra A, Nr. 9, Kbhvn. 1896). Hvor heldige vi have været med vort Udsnit, og hvor god en Repræsentation vi have forskaffet os, fremgaar af følgende Tal.

	A. 17 Herreder	B. 17 Amter	A i Procent af B
1. Befolkn. 1. Febr. 1890	204,702	1,366,364	15
2. Viiede 1890—94	13,634	93,462	15
3. Fødte do.	30,327	203,950	15
4. Døde do.	18,934	122,205	15

Af Række 1 viser det sig, at Befolkningen i de 17 Herreder udgør 15 Procent af Befolkningen i de 17 Amter, og af Rækkerne 2, 3, 4 fremgaar det, at saavel Antallet af viiede som Antallet af fødte og Antallet af døde i de 17 Herreder udgøre 15 Procent af de tilsvarende Tal i de 17 Amter. Dette er overordentlig lærerigt. En almindelig befolkningsstatistisk Undersøgelse vilde jo i Reglen netop beskæftige sig med Forskellighederne mellem Amt og Amt, og til dette Brug kan ovenstaaende ingen Oplysning give; men vi erfare, at dersom man kun havde Oplysning om »Befolkningens Bevægelse« i de 17 Herreder og deraf vilde slutte til Forholdene i den hele Landbefolkning, da behøvede man kun at udfinde det Procenttal, Herredernes Folketal udgjorde af samtlige Amters, og ved Hjælp heraf erfarede man da med Lethed disses Antal af viiede,

fødte og døde. Resultatet var i alle Henseender korrekt for hele Landet, fra den ene Syvendedel kunde vi slutte os til alle syv Syvendede. Interessant er ogsaa den Konnex, der herved viser sig mellem Tallene for viede, fødte og døde — med et vist Antal viede følger et vist Antal fødte og et vist Antal døde —, og forøge vi Folketallet proportionelt for Herreds- og Amtsbefolkningen for at faa et Middeltal for Femaaret 1890—94 og ansatte dette til 210,000 for Herrederne, 1,400,000 for Amterne (d. e. i begge Tilfælde en Tilvæxt af ca. $2\frac{1}{2}$ pCt.), faa vi saavel for Herreder som for Amter, altsaa saavel for $\frac{1}{7}$ som for $\frac{7}{7}$ af Landbefolkningen: 13 viede, 29 fødte og 18 døde aarlig pr. 1000 Indb.

Dette var altsaa et særdeles vellykket Experiment for den repræsentative Methodes Anvendelse i almindelig Befolkningsstatistik, d. v. s., at til Befolkningsstatistikens Beregninger maa man betragte de 17 Herreder tilsammen som en tilstrækkelig Repræsentation for de 17 Amter tilsammen. Nu gaa vi et Skridt videre, ind paa den sociale eller Moralstatistikens Omraade. Vi fingere, at vi kun kende Antallet af uægte fødte i de 17 Herreder, men efter at have godtgjort disses repræsentative Egenskaber, ville vi saameget hellere drage Slutning fra disse til de 17 Amter, som Spørgsmaalet om uægte fødte jo er nok saameget et befolknings- som et socialstatistisk Spørgsmaal, og som Tallet paa illegitime Fødsler maa staa i den nøjeste Vexelvirkning med Tallene paa viede, fødte og døde. Tallet paa uægte fødte i de 17 Herreder udgør 1890—94: 2702, det skulde da, med Folketallet som Grundlag, i de 17 Amter udgøre 18,036; men det udgør

kun 14,888. Medens alle de andre Herredstal androg 15 pCt. af Amtstallene, beløber Tallet for uægte Fødsler sig til 18 pCt. Følgen deraf bliver, at vi faa 3148 for mange uægte Fødsler — vi have gjort fejlt Bestik.

Vil man indvende, at vi her operere med et mindre Tal end ovenfor, maa dertil svares, at dels vare jo ogsaa de ovenstaaende Tal af meget forskellig Størrelse, og at det dels netop er en af Farerne ved Socialundersøgelserne, at det kun sjældent drejer sig om saadanne Massefænomener som ved det mest elementære af alt Menneskeliv, Fødsel og Død. Og gaar det saaledes, naar vi blot vove os en lille Smule paa Siden af den almindelige Befolkningsstatistik, hvilke Farer løbe vi da ikke ved Udsnittene, hvor det drejer sig om egentlig sociale Spørgsmaal, om Indtægter, om Lønforhold, om »Vandringer« og saare meget andet. Hvor er Kontrollen ved alt dette for Udsnittenes Rigtighed? Ved meget af den Statistik, der i Aarenes Løb atter og atter er behandlet, kunne vi fremtidig maaske nøjes med »Udsnit«, fordi vi have et stort Erfaringsgrundlag at operere paa. Men hvordan kontrollere, naar netop det Materiale mangler, vi skal kontrollere med?*)

---

*) Aarsagen til, at de uægte Fødsler ikke holde Trup med de andre Befolkningsdata, er deres ulige Fordeling. Sammenligner man f. Ex. det »nordlige« Jylland (Hjørring, Thisted og Aalborg Amter) med det »sydvestlige« Jylland (Viborg, Ringkøbing og Ribe Amter), ere Folketallene begge Steder omtrent 280,000, og det aarlige Antal ægte fødte pr. 10,000 af Befolkningen i 1885—94 førstnævnte Sted 310,67, sidstnævnte 314,16, altsaa ogsaa omtrent ens. Derimod ere de tilsvarende Tal for uægte fødte 32,36 og 16,99: i det nordlige Jylland altsaa omtrent dobbelt saa stort et Antal som i det sydvestlige. En endnu grellere Forskel kan fremkomme mellem Amt og Amt. Selv i

Den repræsentative Methode er dog Vejen, vi maa ind paa; thi, som alt sagt, paa adskillige, og for Nu-

to Naboamter som Hjørring og Thisted Amter finde vi i 1885 — 94 aarlig pr. 10,000 af Befolkningen af ægte fødte 309,71 og 302,13, altsaa omtrent samme Antal, men af uægte fødte 37,79 og 12,25, altsaa over tre Gange saa mange hist som her. Endelig udviser f. Ex. et af de sjællandske Herreder, vi have benyttet, et Antal viede, ægte fødte og døde i Forhold til sit Amt af 22 à 25 pCt., men et Antal uægte fødte af — 34 pCt.; Herredet har altsaa netop paa dette Punkt været en saare slet Repræsentant for Amtet. Af alt dette fremgaar, at selv om man i to Amter vælger to Herreder, der hver udgør samme Del af sit Amt, og hver har Vielses-, Fødsels- og Dødskvotienter sammen med sit Amt, kunne Tallene for uægte fødte dog meget let blive misvisende, fordi paa dette Punkt Syvende-, Femte-, Fjerdedelen o. s. v. intet beviser om Helheden. Med andre Ord: fra de normale Befolkningsdata kan ikke sluttes til de uregelrette Begivenheder. Det samme vilde kunne paavises med Selvmord i Forhold til Dødsfald og vistnok som Helhed paa Kriminalstatistikens Omraade. Men næppe meget bedre vil man være hjulpen med Hensyn til Forhold som Udvandring og Omvandring af Befolkningen. Og gør man endelig Springet over i den egentlige Socialstatistik, da maa ligeledes her et saadant Faktum, som at en Landarbejders Aarsløn er opgjort for Ringkøbing Amt til 608 Kr., for Hjørring Amt til 410 Kr., altsaa en Forskel i elementær Arbejdsløn af halvtreds Procent mellem to Amter i samme Landsdel og med betydelig Egalitet i mange Forhold, gøre en ængstelig ved fra Dele af Amtet at slutte til det hele, endsige fra et af Amterne til Landsdelen o. s. v.

Indrømmes skal det imidlertid, at man ved ikke at gøre Udvælgelsen lokal (et Sogn af et Herred, et Herred af et Amt, et Amt af en Landsdel), men ved f. Ex. af hver Kommune i Landet at tage et forholdsvis lige stort Antal Personer af Bogstaverne R, S, T eller lign. indenfor de Kategorier, der ønskes undersøgte — saaledes som sket af Kiær i Norge — har store Chancer for at komme udenom en Del af de her paapegede Skær. Men dels vil Apparatet ogsaa derved i Praxis blive adskilligt større end gennem en samlet Undersøgelse af lokale Repræsentationer, dels mangler dog ogsaa her tilsidst Kontrollen, idet man til denne i Reglen maa nøjes med Ensartethed af befolkningsstatistisk eller af elementær erhvervs-

tiden af de vigtigste Omraader, kom vi ikke af Stedet, hvis vi vilde tage »alt eller intet« til Parole. Jeg tror derfor, at vi i Stockholm — hvor Overdirektør Sidenbladhs Betæneligheder gik i samme Retning som mine — naaede det rette Resultat, da vi alle enedes om følgende Resolution:

Den repræsentative Methode er berettiget, hvor Omstændighederne ikke tillade en fuldstændig statistisk Undersøgelse, hvad der navnlig ofte turde blive Tilfældet indenfor Socialstatistikken;

ved repræsentative Undersøgelser bør der altid sørges for, at Resultatet saa vidt muligt kan kontrolleres ved Sammenstillinger med fuldstændige statistiske Undersøgelser paa tilsvarende eller nærgrænsende Omraader;

fuldstændige statistiske Undersøgelser gøres saaledes ikke overflødige ved den repræsentative Statistik, men bør tværtimod fremmes, saavidt Omstændighederne muliggøre det;

endelig er det af Vigtighed ved repræsentative Undersøgelser, at der meddeles en fuldstændig Redegørelse for de Hensyn, i Følge hvilke Udvalget er gjort.

---

statistisk Natur, hvor i første Tilfælde Maalestocken i og for sig er god nok, men ikke tilstrækkelig oplysende med Hensyn til, hvad der skal udmaales, medens i sidste Tilfælde Maalestocken er af rigtig Art, men i og for sig upaalidelig paa Grund af Erhvervsrubriceringens Vagthed.

Saaledes maa formentlig i hvert Fald Sagen ses, saalænge man er inde paa den theoretiske Diskussion om Methoden. At man i Praxis, trods alt, maa slaa af paa sine Fordringer, er noget andet, jfr. Textens foregaaende og følgende Udtalelser.

Fra dansk Side var sat som Forhandlingsgenstand Spørgsmaalet om en Statistik vedrørende Arbejdskonflikter. En saadan Statistik er paabegyndt i Danmark af Statens Statistiske Bureau fra Begyndelsen af Aaret 1897. Hvad jeg fremlagde, var en Redegørelse for de af os benyttede Skemaer og de Veje, ad hvilke vi søge dem udfyldte, en Sammenligning med Udlandets tilsvarende Arbejder og en Henstilling om, at ogsaa Sverig og Norge skulde udsende saadanne Skemaer — med forskellige af mig for alle tre Lande foreslaaede Forandringer — som Grundlag for en Arbejdskonfliktstatistik (om Redegørelsen og Forslaget, se Beretning om Mødet S. 10—17; jfr. »Statistiske Meddelelser«, 3. R., 18. Bd., IV. Kbhvn. 1897).

Man accepterede det danske Skema, med de foreslaaede Tilføjelser. Imidlertid var det mig klart, at man i Sverig og Norge ikke har samme Forventninger om at faa saadanne Skemaer udfyldte, som vi have det i Danmark: dels ere hverken Arbejdsgivere eller Arbejdere organiserede i det Omfang, som Tilfældet er herhjemme, dels ere maaske ogsaa Forholdene mindre gunstige for et Samarbejde mellem alle Parter — Arbejdsgivere, Arbejdere og Bureauet — end hos os. Kiær lagde en Del Vægt paa Lokaløvrighedernes Medhjælp, hvad der efter min Mening kan være rigtigt i et stort Land, men er mindre nødvendigt i et lille Land og i visse Henseender maaske endog vil bidrage til at give et ukorrekt Billede af det passerede. Mødet enedes i hvert Fald om, at foruden Udsendelse af Skema til Arbejdsgivere og Arbejdere burde Bureauerne selv gennem egne Undersøgelser, paa Grundlag af

Pressens Meddelelser, Retsprotokoller o. lign., skaffe sig Oplysning om Konflikternes Karakter og Forløb.

Direktørerne for Sverigs og Norges Bureauer holdt paa, at der til Vejledning for Skemaernes rette Udfyldning burde anføres Exempler, enten, med mindre Skrift, paa Skemaerne selv, eller paa en særskilt Blanket. Naar jeg ikke kunde slutte mig hertil, er det fordi jeg ikke er nogen Tilhænger af særlige Anvisninger og Exempler ved Tællinger o. lign.; Folk læse dem vistnok ikke, eller de kunne endog forøge Tvivlene, og Skemaer og Spørgsmaal bør være affattede saaledes, at man kun rent undtagelsesvist, i en Anmærkning eller ved et Exempel, tydeliggør Forstaaelsen af mere komplicerede Rubrikker. Vi have da heller ikke savnet saadanne Vejledninger ved Besvarelsen af vore Arbejdskonfliktskemaer for det forløbne Aar (1897). Dog kunne vi ganske vist som Helhed endnu ingen Mening have om, hvorledes denne Statistik vil forløbe hos os. Materialet for 1897 er endnu ikke bearbejdet, og under alle Omstændigheder er ét Aar for lidt som Erfaringsgrundlag.

Det tør siges, at vi i de fire Dage, Mødet varede, virkelig arbejdede ganske flittigt, og i hvert Fald havde jeg som den yngste meget Udbytte af Forhandlingerne. Men forøvrigt havde vi jo ogsaa til Pligt at bese og lære noget paa den store og kønne Udstilling — hvor vi bl. a. maatte beundre de af de tre Bureauer udstillede grafiske Fremstillinger, eftersom sandsynligvis ingen andre havde Lyst eller Tid til at tage dem i nøjere Øjesyn —, Gæsterne havde desuden selve Byen og dens Omegn at glæde sig ved, ligesom ogsaa den

berømte svenske Gæstfrihed beslaglagde den Tid, der under vort Ophold i Stockholm iøvrigt blev tilovers.

Fra Stockholm gik Turen for alle tre Direktører til Mødet i St. Petersborg. Tirsdag Eftm. den 28. August førte en overfyldt finsk Baad — den hele Sommer var der en enorm Frekvens mellem Finland og Stockholm — os til Åbo, hvorfra vi med Jærnbane gik til Helsingfors.

Den udmærket smukt beliggende By med sin henrivende Skærgaard er aabenbart i stærk Opkomst. Fra 1885 til 1895 er dens Indbyggerantal voxet fra ca. 50,000 til ca. 75,000, og vel er den ingen Storstad eller har Præget af en saadan, men man mærker Hovedstaden paa de mange smukke og anselige offentlige Bygninger, og residerer end ingen Kejser her, er Byen til Gengæld Sæde for Senatet, for Stænderne, for Universitetet — med dets 2,000 Studerende, hvoraf 160 kvindelige —, og samtidig er den et af Landets Centra for Handel og Skibsfart. Der er i de offentlige Bygningers Storladenhed, i de dannede Kredses kulturelle Fremskredethed, i Sprogkyndigheden og Rejseiveren et energisk Drag, som selv det korteste Samvær gør en opmærksom paa. Man vil hævde sig, man vil frem — Betingelserne ere ogsaa gunstige. Landet har godt og vel halvtredje Million Indbyggere, $\frac{1}{10}$ mere end Danmark, paa 374,000 □ km., 10 Gange saa meget som Danmark; der er altsaa Plads nok, for megen Plads, men der er ogsaa — med vor Tids Hjælpe-

midler — næsten ubegrænsede Udviklingsmuligheder. Befolkningen er af gammel Kultur, og hvor stærkt der end strides og slides i den, har man dog taget meget i Arv og har meget i Udsigt. Man skylder den tidligere Forbindelse med Sverig det massive Grundlag, paa hvilket hele det finske Aandsliv er bygget, man har i Forbindelsen med Rusland — ved Siden af den uhyre Vanskæbne, at være i Afhængighed af den halvasiatiske Jættenabo — dog ogsaa derved Fordelene af at være knyttet til en Verdensmagt, og man lever endelig, under Feltraabet »Finland for Finnerne«, d. e. hverken for Svenske eller Russere, et Liv saa stærkt og saa vaagent, at det forjætter »per ardua ad astra«.

— Sverigs statistiske Bureau har Oxenstjerna'ernes gamle Palads til sin Raadighed, Finlands statistiske Bureau den gamle Senatskirke, en mægtig og pragtfuld Søjlehal. Vi bo mere beskedent.

De finske Statistikere — blandt hvilke kan nævnes Bureauets Chef, Statsraad Boxström, dets tidligere Chef, Senator Ignatiev, første Aktuarie, Dr. Fontell (der rejste med os til St. Petersborgmødet), Sparbanksstatistikeren, Mag. Leinberg, og Justitsstatistikeren, Dr. Hjelt — vidste ikke hvad godt de skulde gøre deres nordiske Kolleger og Frænder. Sjældent har jeg tilbragt saa fornøjelige og lærerige Rejsedage som de faa i Helsingfors. Men vi maatte jo videre, og fra Helsingfors gik Turen pr. Jærnbane til St. Petersborg. Jeg vilde imidlertid lyve, hvis jeg fortalte om de Skønheder, vi bleve vaer ved at gennemfare de tusind Søers Land. Langs Jærnbanestrækningen synes Landet mestendels fattigt, sumpigt, traurigt. Noget andet er, at vi gjorde en Afstikker til det over

al Maade dejlige og imponerende Imatravandfald. Iøvrigt knyttede Interessen paa Turen sig til Betragtninger paa Stationerne af den østfinske Landbefolkning, snart isprængt en Del russisk, og til Sprogstudier, d. v. s. Forsøg paa ved Hjælp af Stationernes tredobbelte Anvisninger — paa svensk, finsk og russisk — at granske de to sidstnævnte Sprog. Udbyttet var lig Nul. Men den finske Ungdom, der vil frem, maa nutildags helst kunne alle tre Sprog. Russisk kan dog kun forholdsvis faa, men da jeg ved en Middag spurgte en ung kvindelig Student, om hun kunde finsk, fik jeg det betegnende Svar: »Det er mit Modersmaal«.

Vort Formaål med at rejse til St. Petersborg var at deltage i det Møde, »l'Institut international de Statistique« skulde afholde her i Dagene 30. August—6. Septbr. Institutet har afløst de tidligere statistiske Kongresser, og at man ikke har fortsat med disse, er heldigt. De vare vel aldrig komne til at naa f. Ex. Lægekongressernes Omfang — den i Moskva 1897 skal have talt adskillige Tusind, og jeg fik en Følelse af, at man selv i Rusland fandt, der var vel mange —; men de kunde dog være blevne saa omfattende, at det personlige indbyrdes Samkvem gjordes vanskeligt, og dermed vilde en væsentlig Del af Udbyttet være gaaet tabt.

Institutet maa som Maximum have 150 Medlemmer og desuden en Del Æresmedlemmer (af hvilke der nu er 25). Det er forbundet med et ret stort Apparat at

blive Medlem, men er man Chef for et statistisk Statsbureau, er Valget dog væsentlig en Formsag, hvorimod det nu, med det begrænsede Antal Pladser, der staar til Raadighed, iøvrigt ingenlunde er let at blive optaget. Altfor meget af Mødets Tid blev anvendt paa Valg af nye Medlemmer.

Mødet i St. Petersborg var Institutets 7de. Det første holdtes ved Institutets Grundlæggelse 1885 i London, derefter 1887 i Rom, 1889 i Paris, 1891 i Wien, 1893 i Chikago, 1895 i Bern. Den gamle Sir Rawson W. Rawson, Institutets Præsident, var for svag til at komme til St. Petersborg, derimod vare de to Vicepræsidenter Levasseur (Medlem af l'Institut de France) og Lexis (Professor i Göttingen) til Stede, endvidere Generalsekretæren Bodio (Generaldirektør for Kongeriget Italiens Statistik) og den midlertidige »trésorier« Bateman (deputy comptroller general of commerce, labour and statistics, board of trade). Formand for den russiske Organisationskomité var Troinit-sky (Generaldirektør for den kejserl. statistiske Central-kommission). Mødets Ærespræsident var Storfyrst Constantin Constantinowitsch. — Til Stede ved Mødet vare ialt 94 Statistikere m. v., deraf Halvdelen indbudte, navnlig fra Rusland, Halvdelen Medlemmer af Institutet; af disse sidste vare 9 fra Rusland, 1 fra Finland, 1 fra Sverige, 1 fra Norge, 1 fra Danmark, 7 fra Tyskland, 5 fra Østerrig-Ungarn, 1 fra Bulgarien, 1 fra Rumænien, 3 fra England, 12 fra Frankrig, 3 fra Italien, 2 fra de nordamerikanske Fristater.

Nogen særlig god Forberedelse for Mødets videnskabelige Arbejder havde ikke fundet Sted. Først i sidste Øjeblik fik man at vide, hvilke Sager der skulde

paa Dagsordenen, og noget Forarbejde til Diskussionerne var derfor ikke vel mulig. Iøvrigt vanskeliggjordes selvfølgelig ogsaa en almindelig Diskussion ved Sprogforskellen. Medens vel de allerfleste af Medlemmerne nogenlunde kunde følge en fransk Diskussion — fransk var Kongressens Hovedsprog —, var det for ikke faa vanskeligt at deltage i den. Englænderne talte da ogsaa engelsk, Tyskerne tysk. Endelig var det ogsaa urimeligt, at Indledningsforedragene for en stor Del oplæstes af Forfatterne og umiddelbart efter omdeltes trykt. Der havde været vundet meget, ikke blot i sproglig Forstaaelse, ved at omdele dem i Forvejen, hvorved man ogsaa havde sparet Oplæsningen.

Nogen systematisk Redegørelse for Mødets Forhandlinger agter jeg ikke at give. En saadan vil blive offentliggjort — i Forbindelse med alle paa Mødet omdelte trykte Bilag — i Institutets »Bulletin«, der under Redaktion af Bodio udgives aarlig eller hvert andet Aar i to Halvbind, som dels indeholde Beretninger m. v. fra Institutets Møder, dels selvstændige Afhandlinger. Men medens altsaa et gennemført Referat ikke her vilde være paa sin Plads — allerede fordi det maatte blive ret vidtløftigt, hvis man virkelig skulde lære noget deraf — er der enkelte Emner, jeg af den ene eller anden Grund kunde ønske at omtale.

Den mest aktuelle Sag paa Mødets Dagsorden var den store russiske Folketælling. Denne, den første almindelige Folketælling i Rusland, fandt Sted den 9. Februar 1897 (28. Januar russisk Dato). Lige fra Peter den stores Tid har der været afholdt periodiske Tællinger af den mandlige skatteydende Befolk-

ning i Rusland; iøvrigt er Folketallet blevet beregnet paa Grundlag af Politiopgørelser. Den nu afholdte egentlige Folketælling besluttedes i 1895. Der oprettedes en Centralkommission med Indenrigsministeren som Præsident, endvidere 850 Kommissioner for Provinser og Byer m. v., og 25 Generaldelegerede havde Tilsyn med Kommissionernes Virksomhed. Arbejdets Omfang kan man slutte sig til af følgende Tal: Der benyttedes ca. 150,000 Tællere, dels lønnede med Penge, dels — da Pengene slap op — med kejserlige Tællingsmedaljer for dem, der vilde gøre Arbejdet gratis. Der medgik 100 Million Ark Papir til en Vægt af halvtredje Million danske Pund. Trykningen og Forsendelsen af Listerne varede et halvt Aar. Listerne maatte udfærdiges i en Snes forskellige Sprog og Idiomer. — Bearbejdelsen af Materialet foregaar i en Ejendom, lejet til dette Brug. Vi aflagde et Besøg i Ejendommen, og at vandre igennem Huset var som at gaa igennem Vareskure til Brug for umaadelige Papir-oplag; men alt var i fortrinlig Orden, det hele uhyre Kejserrige boede i dette Hus, og vidste man en Husholdnings Beboelsessted, kunde man gaa hen og hente dens Liste ud fra Værelse, Reol, Hylde og Pakke, som man trækker en Skuffe ud med Etikette paa. I Centralkontoret fandtes indrammet den kejserlige Families Tællingsliste, egenhændig udfyldt af Kejseren, med Oplysning om hans, hans Hustrus og Barns Navn, Alder o. s. v., Skrive- og Læsefærdighed, Stilling, Erhverv, incl. Bierhverv (udfyldt med: Godsejer). — Til Bearbejdelsen benyttes 70 elektriske Tællemaskiner.

Tællingen anvendte Husholdningslister, affattede paa tre Maader: dels for de egentlige Bønderhushold-

ninger, dels for Landhusholdninger udenfor Bondestanden, dels for Bybefolkningen. Paa Grund af de stadige og omfattende Vandringer i den russiske Befolkning har man maattet lægge særlig Vægt paa, foruden den faktiske Befolkning, ogsaa at faa den hjemmehørende Befolkning opgivet. Skemaernes Rubrikker vare iøvrigt ikke væsensforskellige fra de almindelig anvendte.

Tællingens egentlige Overleder har Troinitsky været, og der har maattet høre en ganske overordentlig Energi og Administrationsevne til at gennemføre den. Med Rette var det da ogsaa ham, der forelagde Mødet en Beretning om den. Af dens foreløbige Resultater skal jeg meddele følgende Par Tal:

Der fandtes i 50 russiske Provinser	94,19	Mill. Indb.
— i 10 polske —	9,44	—
— i 11 kaukasiske —	9,72	—
— i 9 siberiske —	5,73	—
— i 5 Stepperegionsprovins.	3,42	—
transkaspiske Prov. og Turkestan m. m.	4,19	—

Føjes hertil Finland (udenfor denne Tælling) med 2,53 Mill. Indb., faaes altsaa i hele det russiske Rige $129\frac{1}{5}$ Million Indbyggere.

I det europæiske Rusland og Kaukasien er Tætheden 19 à 21 Mennesker pr. Kvadratkilometer, i Polen 75, i Siberien 0,5 (i Danmark 57,7, altsaa tre Gange saa meget som i det europæiske Rusland). — Medens der i det europæiske Rusland findes 102 Kvinder for hver 100 Mænd, findes der i Polen 99,

i Siberien 94, i Kaukasien 90, i Stepperegionen 89, i Turkestan 84. Mange Steder, navnlig i Byerne, er Samlingen af Militær Aarsag til Mandkønnets store Overvægt; saaledes findes der i St. Petersburg kun 87 Kvinder for hver 100 Mænd. — Det russiske Rige har 54 Byer med over 50,000 Indb. hver, deraf 19 med over 100,000 (St. Petersburg 1,133,000, Moskva 980,000).

Af de Diskussioner, der fandt Sted i Plenarmøderne, frembød nogle et Ordskitte af Interesse. Efterat saaledes Troinitsky havde forelagt de russiske Folketællingsresultater, gav Prof. Tchouprow fra Moskva en Fremstilling af de russiske Zemstvoers omfattende statistiske Undersøgelser og enquêtémæssige Arbejder til Belysning af de russiske Landboforhold og Bondebefolkningernes Liv og sociale Stilling. Idet han godtgjorde, at den tidligere ligelige Fordeling af Ejendomsgoderne var i Færd med at tabe sig, tog han dette til Udgangspunkt for en Beklagelse over, at de lokale Enquêtearbejder nu mange Steder vare forældede; han føjede til, at lignende Arbejder i det øvrige Europa ogsaa trængte til Fornyelse paa Grund af den rivende økonomiske Udvikling og Forandring i Forholdene, der overalt finder Sted. Ensartede Undersøgelser paa disse Omraader i den civiliserede Verden vilde derfor, efter hans Mening, være paa sin Plads samtidig med Aarhundredeskiftet. — Tchouprow støttedes af forskellige Medlemmer, men mødte stærk Modstand hos den franske Justitsstatistiker Tarde. Denne gjorde gældende, ikke blot at Aarhundredeskiftet var ganske uden statistisk Interesse, da hverken Historien eller Økonomien deler sig i Faser efter Aarhundreder, men

navnlig, at ensartede Socialundersøgelser vare urimelige, da det ikke kunde være den internationale Statistiks Opgave at fordre de samme Ting oplyste, og det endog paa samme Maade overalt, men netop at gøre sit til, at man hvert Sted fremdrog, hvad der havde særlig social Betydning, hvormed ogsaa vilde følge, at Fremgangsmaaden blev forskellig. — Ihvorvel Tarde blev stærkt imødegaaet af forskellige af Mødets store Navne, synes det mig, der var meget i hans Bemærkninger, og de vare ogsaa en hel Del paa deres Plads — blot ikke, hvis da ikke netop, ved et internationalt Møde.

Dog ved et senere Møde fik rigtignok den samme ædruelige Opfattelse hos Tarde et andet Udslag, som viste, hvad alt enkelte Ytringer antydede første Gang, at han havde mindre imod international Ensartethed i Almindelighed, end mod en saadan, der krævede Forandring i de i Frankrig anvendte og overleverede Former. Det drejede sig om hans specielle Fag, Justitsstatistikken, idet han her bestred Nyttens af at anvende »Straffekort« for hver Forbryder, hvad der vilde gøre Bearbejdelsen uoverkommelig og endog kunde give Anledning til uheldige Indiskretioner overfor den dømte, hvorimod den i Frankrig anvendte Form — Retsbetjentenes Lister — gav et tilstrækkeligt godt Materiale til en fyldestgørende Statistik. Med Rette udtalte v. Mayr (thv. Understatssekretær, Professor i Strassburg), at sligt var en Røst fra Statistikkens ancien régime, og ihvorvel Tardes Udtalelse naturligvis indeholdt den Sandhed, at i visse Henseender kan Kortenes Bearbejdelse kræve et større Apparat end Listernes, fremhævede han ikke, at de da til Gengæld ogsaa give

Mulighed for langt fyldigere og præcisere Resultater. Udtalelsen var i det hele typisk for, hvad der ogsaa ellers gav sig Udslag paa Mødet, noget af den Selvglæde og Uforanderlighed, der synes at klæbe ved ikke saa lidt af den franske Administration.

En livlig Diskussion fandt ogsaa Sted i Anledning af et Agrikulturforedrag af Craigie (Direktør i »Board of Agriculture«, England). Hvad man her navnlig kom ind paa, var Spørgsmaalet om den rette Optagelse af en Høststatistik. — Skal man søge direkte Oplysninger hos enkelte Landboere og deraf slutte til større Kredse? Skal man forlange »Karakterer« i Henhold til et selvstændigt Skøn om den foreliggende Høst, eller skal man lade denne betegne ved Procenttal i Forhold til den foregaaende Høst, hvis Art og Omfang i Reglen vil erindres af Landboerne? Hvor hyppigt skulle Arealopgørelserne foretages, og hvor hyppigt skulle selve Oplysningerne om »Foldene« eller »Karaktererne« indhentes?

Samtlige disse Spørgsmaal indeholde vel forsaavidt lidet nyt, som de næppe kunne undgaa Opmærksomheden, saa snart man beskæftiger sig med Høststatistik (jfr. »Statistiske Meddelelser«, 3. R., 16. Bd., IV, og 18. Bd., III, Kbh. 1896 og 1897). Alligevel var det af Interesse at høre de forskellige Synspunkter dragne frem af de store Landes Repræsentanter. Af ikke mindst Betydning var det Bidrag, som blev givet af Prof. Conrad (Halle). Conrad er, som bekendt, en meget ihærdig Landbrugsstatistiker, og han supplerer sine Studier ved flittige og vel anvendte Rejser. Han henviste Europa paa Høststatistikens Omraade til Amerikas

Exempel. Her optager man maanedlige Høstberetninger, man lader endvidere Maanedsbberetningerne gratis omdele i vide Kredse, og man foretager periodiske Opgørelser af Forraadene for at kontrollere de endelige Høstberetningers Rigtighed. Den amerikanske Høststatistik spiller da ogsaa en stor Rolle for Handelsverdenen.

Det burde dog maaske være nævnet af Conrad, at de forenede Staters Høststatistik ogsaa kan være ret vildledende og ved deres forhastede Tal virke forvirrende paa Kornmarkedet (jfr. »Statistiske Meddelelser«, 3. R., 16. Bd. l. c.), og for smaa Lande, hvis Høst er uden Betydning for Prisansættelsen, er der i hvert Fald næppe nogen Grund til at anvende de vidtløftige Fremgangsmaader, som anvendes f. Ex. i Preussen eller endnu mere i Amerika, for stadig at være à jour med Høstens formodede Udfald.

Foruden Fællesmøderne holdtes der Sektionsmøder i de nedsatte fire Sektioner, vedrørende Methodologi, Befolknings- og Retsvæsen (i Forbindelse hermed historisk Statistik), vedrørende Agrikultur og Grundejendom, vedrørende Industri, Handel, Kolonier, ædle Metaller samt vedrørende Finanser, Kredit og Forsørgelsesinstitutioner. Jeg deltog særlig i den første Sektions Møder. En stor Del af disse optoges af en Diskussion om, hvad Folketællingen Aar 1900 burde indeholde for Rubrikker, fælles for alle Lande. Betydelige Forarbejder hertil vare gjorte af Kørösi (Direktør for Bureauet i Budapest), men Diskussionen var uligeartet og knyttede sig nok saa meget til uvæsentlige som til væsentlige Ting.

Et andet Spørgsmaal, der behandledes, vedrørte en international Skilsmissestatistik. Et paa Mødet i Bern nedsat Udvalg havde samlet et ret anseligt Materiale, som nu fremlagdes af Yvernès (Generalsekretær for »Société de Statistique« i Paris). De separerede og skiltes Gruppering efter Stilling var foretaget i Henhold til de paa Bernermødet vedtagne otte Hovedinddelinger for Gruppering af Sparekasseinteressenter: 1) Land- og Skovbrug, 2) Industri (incl. Minedrift etc.) og Haandværk, 3) Handel og Kommunikation, 4) Tyende, Daglejere, 5) offentlig ansatte, liberale Erhverv, 6) Personer uden Erhverv, 7) Land- og Sømilitær, (8) juridiske Personer). Under Diskussionen kom jeg for Skade at gøre gældende, at en Gruppering, der var vel egnet for en Undersøgelse af rent økonomiske Forhold, kunde være lidet brugelig for en social- eller moralstatistisk Undersøgelse. Til Belysning af Befolkningens eller Landets Erhvervsforhold kunde det f. Ex. være af Betydning at faa Smaahandlende i én Gruppe (sammen med de andre Handlende), Smaahaandværkere i en anden Gruppe (sammen med de andre Haandværkere); men til Brug for en Skilsmissestatistik var det urimeligt at sonde Urtekræmmeren fra Skomageren, Bankdirektøren fra Fabrikanten, men at tage Husmanden og Godsejeren sammen o. s. fr. Delingen burde være paa en anden Led: efter den sociale Stilling. — Da Forsamlingen fuldt ud sluttede sig til disse Ytringer, fremkom Dirigenten (v. Mayr) med den elskværdige Bemærkning, at netop jeg var jo Manden til at realisere Tanken: en social Deling i store Grupper til Brug for Social- og Moralstatistik, hvorom Forslag da skulde afgives ved Institutets næste Møde. Naturligvis sluttede For-

samlingen sig ogsaa hertil, men oprigtig talt opfattede jeg ikke denne Henstilling fuldt alvorlig, men mere som en Dirigentvending for at naa videre frem i Diskussionen. Nu ser jeg imidlertid, at Yvernès i Novemberhæftet (1897) af »Journal de la Société de Statistique de Paris« meddeler, at det er overdraget mig at forberede en Nomenclatur paa socialt Grundlag og at forelægge denne i næste Session. Imidlertid er det jo klart, at fordi man gør opmærksom paa, at en foreliggende Inddeling ikke er rationel, har man ingenlunde forpligtet sig til at fremstille en bedre. Det er nemlig muligt, at en international social Deling overhovedet ikke lader sig opstille. Den er saa vanskelig at gennemføre indenlands (jfr. Westergaards og mine Skrifter om Landbefolkningens Dødelighed og om Ægteskabsforholdene), at det maaske end ikke bliver gørligt at angive fælles Kriterier for alle Kulturstater. Om jeg faar Tid og Lejlighed til at gøre Forsøget, véd jeg endnu ikke. At der imidlertid, naar man overhovedet vil give sig i Lag med international social Statistik, her er et Problem af Omfang og Interesse, er sikkert nok.

Paa Mødets sidste Dag forelaa bl. a. Valg af Præsident samt af Mødested for Sessionen 1899. Sir Rawson Rawson havde meddelt, at han ønskede at nedlægge sit Hverv, og til Institutets nye Præsident var v. Inama-Sternegg (Præsident for den østerrigske statistiske Centralkommission) alt paa Bernermødet udsat. Dog, da det kom til Stykket, gjorde Nationalitetshensyn sig gældende. Det kan i det hele ikke nægtes, at trods al Internationalitet mærkedes den nationale

Forskel ganske betydeligt. Franskmænd og Russere dannede nærmest én Gruppe, Tyskere og Østerrigere en anden. Det var ikke blot Sproget, der adskilte dem — man kan ikke undres over, at man, naar der ikke var fælles Festligheder, grupperede sig ved et Glas Øl eller et Glas Vin efter sit Modersmaal eller det Sprog, som var en lettest at tale og forstaa —, men Franskmænd og Tyskere kunde, om jeg saa maa sige, overhovedet ikke ret søbe Kaal sammen, og Afstandstagningen skyldtes utvivlsomt mest Franskmændene.

Da der nu skulde vælges en ny Præsident, kunde den antigermanske Gruppe paaberaabe sig, at i et sidste Telegram fra Rawson havde denne egentlig ikke vægret sig ved at lade sig genvælge. For at undgaa Misstemning fremkom der forskellige Mæglingsforslag — fra fransk Side af Jacques Bertillon (Chefen for Staden Paris Statistik), fra tysk af v. Mayr —, men de strandede paa begge Grupperes Hedsporer. Da de smaa angelsaksiske og skandinaviske Delinger ved det endelige Valg kastede deres Stemmer paa Rawson — det var jo i hvert Fald at blive ved det bestaaende — valgtes denne med en ringe Majoritet, medens de øvrige Stemmer faldt paa v. Inama-Sternegg. Nogen Disharmoni gav sig ikke tilkende efter Valget, men det maa anses for givet, at næste Gang bliver den østerrigske Statistiker Præsident, hvad der ogsaa, efter hans videnskabelige, personlige og administrative Kvalifikationer, vil være et overmaade passende Valg.

Nationalitetsspørgsmaalet kom ogsaa frem med Hensyn til næste Sessions Mødested. Tyskerne ønskede egentlig gerne Berlin, men de officielle Berlinerstatistikere glimrede ved deres Fraværelse, sikkert endnu noget

under Paavirkning af den Bismarckske Uvilje mod internationale Kongresser (hvor jo tillige endnu det officielle Sprog er fransk). Man havde derfor heller ikke med noget Alvor kunnet forberede Berlin som Mødested. Paa den anden Side kunde A. N. Kiær fremsætte en direkte Indbydelse fra den norske Stat. Kiær har jo et med Rette anset statistisk Navn, navnlig for hans Publikationer vedrørende den internationale Skibsfartsstatistik, men iøvrigt ogsaa for hans og det norske Bureaus Arbejder som Helhed paa den videnskabelige og administrative Statistiks Omraader. Han er persona grata paa de internationale Kongresser, og man modtog med enstemmig Tilslutning Indbydelsen til Kristiania, Hovedstaden i et »neutralt« Land og i et navnkundigt Rejseland, der huser en for Udlandet i saa mange Henseender interessant Nation. Paa Frem- eller Tilbagerejsen vil da København sandsynligvis blive gæstet af en Del statistiske Koryfæer.

Kunde der, som alt sagt, være noget at indvende imod den videnskabelige Forberedelse af Mødet, saa tilkommer der den russiske Organisationskomité's Formand, Troinitsky, al Ros for hele den øvrige Ordning. Hvad der hjalp til, at alt gik saa godt, var naturligvis, at vi kun vare en lille Skare fremmede, og alle forsaa-vidt kendte i Følge Embedsstilling o. l. — de fleste af os tilmed tillige delegerede for vore Regeringer —, at man nok kunde slippe os løs i Czarriget uden særlige Kauteler. Vi havde hver faaet et Certifikat sendt,

lydende paa vort Navn, og paa dette kom vi ind i Riget uden nogen Art af Bagageeftersyn, hverken i Told- eller andre Øjemed, og uden Pastorevisning (derimod afgaves Passerne paa Hotellerne til Politirevision). Under vort Ophold i Rusland vistes os al Opmærksomhed. Institutets Præsidium var i Audiens hos Kejseren, og samtlige Medlemmer vare indbudne til Peterhof, hvor vi efter et Besøg paa Slottet, som under Kejserens Fraværelse forevistes af Hofembedsmændene, indtog en Dejeuner i en af Festsalene og derefter i Hofekvipager kørtes rundt i den prægtige Park, hvor alle Springvand og Kaskader vare i Virksomhed. — Paa Turen ud til Peterhof gjorde vi, til den modsatte Side, en Visit i Kronstadt, hvor vi kom ombord paa en nybygget Panserkrydser, den største i Verden. Den forevistes af Skibets Officerer (deriblandt en dansk i midlertidig russisk Tjeneste); Krydseren var paa 12,200 Registertons, dens Maskiners Hestekraft 19,000!

Mødets Ærespræsident, Storfyrst Constantin, en efter Sigende højt dannet Mand, gav med Gemalinde en Souper for os i deres Slot i St. Petersborg, »Marmorpaladset«. Andre Fester bleve givne af den russiske Komité og af Kommunalbestyrelsen (paa Raadhuset).

De russiske Festmiddage have den Ejendommelighed, at de begynde med et »koldt Bord« saa bugnende rigt, at selv den flotteste svenske Buffet næppe kan tage det op dermed. Men naar man saa tror, at selve Diner'en kommer til at svare dertil, tager man fejl. Den omfatter kun faa Retter, og man bliver egentlig forholdsvis skuffet ved den overdrevne Indledning til Begivenheden selv. Maden ved saadanne Lejligheder

— ligesom i Almindelighed paa Hoteller o. l. — er som den vesteuropæiske, men man bør ogsaa imellem søge en ægte russisk Restaurant. Paa en saadan har man under hele Maaltidet Taffelmusik af et mægtigt og kostbart Harmonium — paa hvilket nu ogsaa Mar-seillaisens Toner glæde Czarens Undersaatter —, og Maaltidet bestaar f. Ex. af: Kaviar og Snaps, derefter Suppe (Kaalsuppe med bagte Gryn timer i og Surmælk over), Fisk, Steg (med raa Agurker), Is, Dessert; til Borddrik Kvas, der minder om og serveres ligesom Cider i Normandiet, og en eller anden sydrussisk Vin. Den nationale Drik i Rusland er iøvrigt, som bekendt, The. Man kan sige, at den drikkes alle Steder, alle Tider, af alle Mennesker. Man vænner sig hurtigt selv dertil, og f. Ex. ved Foredragsmøder af noget trættende Art kan det være en behagelig Afvexling, naar Thebakken bæres rundt, at drikke et Glas eller to. Theen skal, ogsaa i Hæren, spille en ikke ringe Rolle til at modvirke Brændevinsdrikning. — Jeg saa forresten ikke et eneste beruset Menneske i Rusland.

Foruden hvad hver enkelt tog sig over at se og gæste i St. Petersburg, aflagde ogsaa Mødet som saadant Besøg i Slotte og Samlinger, og vi ledsagedes her overalt af de paagældende Embedsmænd, der naturligvis gav saa fyldig en Vejledning som mulig. — Ved nøjere Bekendtskab med en russisk Justitsembedsmand blev jeg og et Par andre indbudt til at se det russiske »Vridsløse«. Det var unægtelig indrettet »med al Nutidens Komfort«, og man syntes at maatte kunne befinde sig helt vel i et saadant Fængsel, med elektrisk Belysning, Værksteder og Værktøj efter hver Mands Vaner, Orden og Renlighed overalt. Paa den anden

Side saa jeg jo ikke Peter-Pauls Fæstningens Kassematter for politiske Forbrydere. Gælder det overhovedet ethvert Sted, er det vel fremfor alt i Rusland, at den fremmede skarpt maa skælnes mellem »ce qu'on voit et ce qu'on ne voit pas«. Man ser Kulturen, vanskeligere Ukulturen. Dog, naar jeg tænker paa St. Petersborg, vil jeg ganske vist stedse bevare i Erindringen Indtrykkene af de uhyre og pragtfulde offentlige Paladser, af Newski-Prospektets vældige Liv (St. Petersborg har 13,000 Enspænderdrosker!), af Basarerne, Parkerne, Kirkerne, Samlingerne, Statuerne, af mangfoldige fremmede Dragter og ejendommelige Ansigter; men jeg vil dog ogsaa faa andet i Tankerne. Hermed mener jeg ikke de lange, kedelige og grimme Newabroer, eller de lange, kedelige og grimme Gader med de Huse, der vidne om, at St. Petersborg er en »lavet« By, og fremfor alt en lavet Hovedstad. Men jeg tænker paa de utallige Helgenbilleder og Altre og Almuens uafbrudte Korsen sig og Knæfald, og jeg vil erindre Isakskirkens græsk-katholske Gudstjeneste, hvor de andægtige timevis staa paa samme Plads, naar da ikke denne eller hin lægger sig med Panden mod Gulvet. Græsk-Katholicismen som en særlig Religion gjorde Russerne til Nation og den moskovitiske Storfyrste baade til Czar og Pave. Da den græske Kirke var fælles for Russerne og stod i Modsætning til den vestlige Kirke, saa blev det allerede af den Grund nødvendigt at fastholde den som politisk-nationalt Fundament, og ved Siden deraf gør dens orientalske, stivnede Tilsnit den fortrinligt egnet til Folkekirke i en Nation, der skal regeres som ufri. Man forstaar en Smule af Sammenhængen, naar man ikke blot ser Proskynesen

i Isakskirken og foran Helgenbillederne paa Gaden, men naar man tillige faa Skridt fra den verdensberømte Kathedral ser Rytterstatuen af Nikolaj I og her paa et af Basreliefferne finder hin Scene gengivet, hvor Selvherskeren under en Koleratumult (1831) ved sin Til-
synekomst paa Gaden standsede Tumulten og fik de genstridige til at falde paa Knæ for sig. I Sten er dette Optrin fra det nittende Aarhundredes Rusland forevigt midt i Czarrigets Hovedstad.

Fra St. Petersburg gik Turen paa én Nat til Moskva — paa denne Tur som overalt paa de russiske Baner som Czarens Gæster —, og i Moskva nye Banketter, Køreture og Forevisning af Samlinger og andre Seværdigheder.

Moskva tog sig skønnest ud for os, da vi i straalende klart Vejr saa den fra samme Høj, hvor Napoleon og hans Stab første Gang skal have set Staden foran sig. Floden Moskva, ved hvilken Byen ligger, bugtede sig, glitrende i Solskinnet, gennem Terrænet. I Forgrunden laa et af Stadens 22 Klostre, og overalt, hvorhen Øjet vendte sig, saas Kuppel ved Kuppel — snart gyldne, snart indigofarvede — dækkende Stadens 450 Kirker.

Moskva er en hel Del mere russisk end St. Petersburg. Langt almindeligere er den russiske Nationaldragt, Ansigterne mere »mongolske«, hele den udstrakte Bys Tilsnit mere gammeldags. Selve de i Butikker og Basarer udstillede Sager ere ogsaa mere specielt russiske, og paa mange Punkter synes man at mærke Stadens rige industrielle Liv. Moskva regnes at have

620 Fabrikker — navnlig i Textilindustrien — beskæftigende ca. 100,000 Arbejdere.

Dog, for den fremmede, der kun er her i faa Døgn, er naturligvis Kreml første og sidste Maal, med dens Slot, dens Kirker, dens endeløse, orientalske Skatte — og dens Historie. Men vil man iøvrigt have russisk Historie i Billeder, da besøge man i Moskva Brødrene Tretiakovs Galleri (skænket til Staden af Brødrene T.), der næsten udelukkende omfatter Malerier af russiske Kunstnere, deriblandt ca. 100 Verestschagin'er. Kunstnydelsen er stor, men ved Siden heraf staar der fra denne Samling en saadan Os af Drab, Henrettelser, Oversvømmelser, Krig og andre Rædsler, at man formelig aander op paany, naar man kommer ud i fri Luft. I Parenthes bemærket, skal jeg anføre, at da jeg senere paa Jærnbanen tog min Katalog fra dette Museum frem, blev mit Øje slaaet af Kunstnernes Fødsels- og Dødsaar, og jeg gjorde da en lille Beregning. I den Tretiakovske Samling er der repræsenteret Billeder af 43 russiske Malere fra det attende Aarhundrede; deres gennemsnitlige Levealder var 64 Aar! (2 blev 30—40 Aar, 4: 40—50, 9: 50—60, 15: 60—70, 9: 70—80, 4: 80—90). Man kan deraf lære to Ting: at »ars longa, vita brevis« ikke har passet paa russiske Kunstnere i forrige Aarhundrede, og at intet er helligt for en Statistiker, naar han ser Tal.

Jeg boede i Moskva i »Slavansky Basar«, hvor en af Europas smukkeste Hotel-Spisesale findes. Som vi sad ved et af Maaltiderne, kaldtes vi ud for at betragte en kirkelig Procession. Dagen var en af de talrige russiske Helgendage og fejredes bl. a. ved Processionen. Denne var meget lang. Skarer af Gejstlige

gik med pragtfulde, forgyldte Helgenbilleder og allehaande Kirkekar i festligt Optog, fulgt af en stor Hob Andægtige, deriblandt overmaade mange lasede og snavsede Almuesfolk, med raa og fremmede Ansigtstræk. Velsignelse uddeltes til begge Sider af den øverste Gejstlige; overalt fra kom Folk ud for, aktive eller passive, at være til Stede ved Processionen, og strax efter gik hver til sit. Vi vendte tilbage til »Slavansky Basars« mondæne Spisesal.

Fra Moskva til Warschau er der $28\frac{1}{2}$ Timers Jærnbane-fart i lidet tiltalende Waggoner, der staa i stærk Modsætning til St. Petersborg—Moskvalinjens første Rangs Udstyrelse. Ruten benyttes efter Sigende kun nødtigt af Franskmænd, fordi den, via Beresina, er den store Napoleons sørgelige Tilbagetogslinje. Dog, vi naaede jo, med ca. 46 km. i Timen, adskilligt hurtigere frem end Napoleon. —

Da jeg kom til St. Petersborg, var Byen endnu prydet med Æreporte fra Præsident Faures Besøg; da jeg kørte over den imponerende Weichselbro til mit Hotel i Warschau, var det gennem en smykket Masteskov, og hele Byen var i Festpuds. Kejseren var lige rejst fra sin første Visit i Polens Hovedstad, og Autoriteterne havde ladet pynte op med Blomster, Flag og Triumfbuer i alle Gader og Alleer, som Czaren passerede. — Man kan vælge, hvilken Festudsmykning der forekommer en mest hyggelig, for Republikkens Præsident i St. Petersborg eller for Czaren i Warschau.

Efter en Dags Ophold i Warschau, hvor det lidet flatterende Jødekvarter for et flygtigt Skue falder mest i Øjnene, gik Rejsen direkte hjem. Først i

Berlin skiltes jeg fra min sidste statistiske Rejsefælle, og jeg kan slutte med, at det var ingenlunde det mindste Udbytte af Møderne og Rejserne: mangfoldige Samtaler med Kolleger fra Bureauer og Universiteter om statistiske og sociale Spørgsmaal, om alt det, der dog til syvende og sidst var os fælles og havde ført os sammen.

Statsbanernes Persontarifer.

Af

H. Buchheister.

I.

Af de Forandringer, som ere en Følge af Loven af 24. April 1896 om Statsbanernes Taxter m. m., eller rettere sagt som Loven har givet Anledning til at indføre, er den mest gennemgribende maaske den, der vedrører Betalingen for Personbefordringen og hvad dermed staar i Forbindelse. Det kan derfor muligvis have lidt Interesse i stor Korthed at give en Fremstilling af, hvorledes Statsbanernes Tarifer for denne Befordring have udviklet sig i Tidernes Løb.

Den første for Statens Regning i Henhold til Loven af 10. Marts 1861 anlagte Jernbane (Strækningen mellem Aarhus og Randers) aabnedes i September 1862; men først fem Aar senere, den 1. September 1867, overtog Staten Driften af sine Baner. I disse fem Aar havde den været i Hænde paa et privat Selskab, der repræsenteredes eller rettere sagt udelukkende bestod af det engelske Konsortium, der havde udført Anlægget (Peto, Brassey og Betts). Det havde ubetinget været naturligare om Staten strax havde over-

taget Banernes Drift; men i Aaret 1861 var der under de da herskende Stemninger og Forhold næppe nogen Udsigt til, at Rigsdagen vilde gaa ind paa Statsdrift. Længe varede det dog ikke, inden Stemningen havde forandret sig saaledes, at Statsdrift ansaas ikke blot for mulig, men for ønskelig, og den vedtoges ved Loven af 14. Marts 1867.

Der var, da Staten overtog Driften, mange Spørgsmaal at afgøre, mange Forhold at ordne. Den private Bestyrelse, den engelske, som man vist med Rette kunde kalde den, havde indrettet det Meste efter engelske Begreber. Om en egentlig systematisk Ordning af noget Forhold var der næppe Tale. Hovedsagen var at faa det mest mulige ud af Forretningen, og ligesom man, hvad Godset angik, saa at sige handlede med Forsenderne om Betalingen for dets Befordring, saaledes var Betalingen for Personers Befordring højst uregelmæssigt fastsat.

Taxterne vare nominelt normerede saaledes:*)

	1. Klasse.	2. Klasse.	3. Klasse.
	Øre	Øre	Øre
Enkeltbilletter pr. Kilom.	7,2	5,6	3,9
Dobbeltbilletter —	5,0	3,6	2,5

Men for det nordlige Jylland gjaldt lavere Taxter, idet visse Afstande regnedes kortere end de virkelig

*) Indtil Aaret 1875 vare alle Taxter fastsatte i Rigsmønt pr. Mil. I 1875 normeredes de i Kronemønt pr. Mil. I det Følgende ere alle Angivelser omregnede til Øre og Kilometer.

vare, hvorhos Enkeltbilletter paa Torve og Markedsdage vare gyldige baade til Ud- og Hjemrejse. Prisen kunde derved reduceres til: 1. Klasse 3,6 Øre, 2. Klasse 2,8 Øre, 3. Klasse 2,0 Øre pr. Kilometer. Paa et Banenet af en saa ringe Udstrækning som 300 Kilometer kunde Betalingen saaledes fluktuere for en Rejse

i 1. Klasse fra 3,6 til 7,2 Øre pr. Kilometer					
- 2. — 2,8 — 3,6 — —					
- 3. — 2,0 — 3,9 — —					

Med andre Ord man kunde, paa visse Strækninger og under visse Forhold, rejse for det Halve af hvad det kostede paa andre Strækninger, og køre paa 1. Klasse billigere end paa 3. Klasse. Om der nu end fra et rent Forretningsstandpunkt kan anføres Noget til Forsvar for en saadan Ordning, saa er det dog indlysende, at denne ogsaa kunde og maatte give Anledning til Misfornøjelse og Besværinger, og en af Statsstyrelsens første Opgaver blev da, under mest mulig Hensyntagen til det Bestaaende, at søge tilvejebragt en noget rationellere Taxtansættelse.

Allerede den 1. December 1867 indførtes en ny Persontarif. Denne Tarif var baseret paa et dengang saa godt som nyt Princip: den aftagende Skala, et Princip, hvormed hidtil kun Belgien i 1866 havde gjort et senere opgivet Forsøg, og som endnu kun har fundet Anerkendelse paa enkelte Steder. Det er ikke Meningen her at underkaste de forskellige Tarifsystemer en nærmere Omtale; det skal blot bemærkes, at Principet vistnok er sundt og rigtigt, naar det, som saa meget andet sundt og fornuftigt, ikke drives til Yderlighed.

Den nye Tarif opstillede følgende Satser:

	1. Klasse.	2. Klasse.	3. Klasse.
a. Enkeltbilletter.	Øre	Øre	Øre
for hver af de første 75 Kilometer	6,12	4,44	2,77
— — næste 75 —	5,0	3,61	2,22
— øvrige Kilometer..	3,9	2,77	1,66
b. Dobbeltbilletter.			
for hver Dobbelt-Kilometer	10,0	7,22	4,44

Dobbeltbilletter skulde kun udstedes for Rejser paa Afstande indtil $112\frac{1}{2}$ Kilometer (15 Mil).

For hvert Stykke Rejsegods, der forlangtes indskrevet, skulde betales 17 Øre (8 Skilling), og der skulde derhos beregnes Fragt for Godsets Vægt, forsaavidt denne overskred 25 Kilogrammer for hver løst Billet.

Foruden Abonnementskort, gældende for en navngiven Person i et bestemt Tidsrum og for bestemte Strækninger, indførtes derhos Abonnementsbilletter, gyldige for Køberen og hans Husstand for 12 Rejser i hver Retning mellem to opgivne Stationer uden nogen Tidsgrænse. Taxten for disse Billetter blev ansat til 3,9 Øre pr. Kilometer for 1. Klasse, 2,77 Øre for 2. og 1,66 Øre for 3. Klasse, altsaa til den laveste Sats i Skalaen for Enkeltbilletter.

Tarifen indeholdt derhos den Bestemmelse, at Prisen for Billetter til Iltog skulde ansættes 0,55 Øre pr. Kilometer højere end den normale.

Denne Tarif var for mange Stations-Kombinationers

Vedkommende lavere end den hidtil under den private Bestyrelse gældende, og det viste sig ogsaa, at Gen-nemsnittsindtægten for hver Rejsende i Regnskabsaaret 1868—69 (det første fulde Aar, hvori Tarifen havde virket) formindskedes med ca. 14 Øre, og Indtægten for hver Personkilometer med ca. 0,7 Øre. Men Antallet af Rejsende forøgedes med ca. 570 pr. Banekilometer, og Indtægten pr. Banekilometer steg med ca. 180 Kr. Men om denne Stigning af Færdselen tør betragtes som en Virkning af Taxtnedsættelsen, er vanskeligt at afgøre. Det maa nemlig ikke lades ude af Betragtning, at i Midten af det her omhandlede Regnskabsaar, den 4. Oktober 1868, aabnedes Banestrækningen Aarhus—Fredericia. Hidtil havde de jydske-fynske Statsbaner bestaaet af to afsondrede Dele: Holstebro—Langaa—Aarhus—Randers og Vamdrup—Fredericia—Strib—Nyborg. Mellem Aarhus og Fredericia var man indtil Oktober Maaned 1868 nødsaget til at benytte enten Landevejen eller en meget tarvelig Dampskibsforbindelse. Aabningen af den nævnte Strækning bragte en Del af det nordlige og vestlige Jylland i Skinneforbindelse med den sydlige Del af Provinsen, med Fyn, med hele Kontinentet og til Dels med Landets Hovedstad. Det kan derfor næppe bestrides, at denne Strækning, der tilmed førte gennem gode Egne og berørte Østkystens Købstæder, Skanderborg, Horsens og Vejle, har haft sin væsentlige Del i Færdselens og Indtægten Forøgelse. Det er overhovedet i mange Tilfælde særdeles vanskeligt med nogen Bestemthed at paapege den Indflydelse, som en Tarif udøver paa Færdselen. At den øver en vis Indflydelse, er utvivlsomt; men ligesaa utvivlsomt er det vistnok, at Færd-

selens Tiltagen eller Aftagen ikke udelukkende er afhængig af Tarifen. Mange andre Momenter komme her til at spille en Rolle.

Tarifen af December 1867 havde ingen lang Varighed. Efter $4\frac{1}{2}$ Aars Forløb blev den, i Juli 1872, afløst af en ny. Driftsudgifterne vare stadig voxende, hvad der vel ogsaa var Tilfældet med Indtægterne og Overskudet; men dette var dog, i Forhold til Banernes Anlægs kapital, overmaade beskedent. Man imødesaa derhos Nødvendigheden af at indføre de med store Udgifter forbundne Nattog, og da Forholdene havde udviklet sig saaledes, at en Omarbejdelse af Banernes Befordringsreglementer ikke kunde udsættes, blev det taget under Overvejelse, om der ikke ved en samtidig Omregulering af Taxterne kunde, uden Skade for Om sætningen eller Handelens og Industriens Interesser, opnaas et større finansielt Udbytte af Banernes Drift. Et var man dog klar over, nemlig at Forhøjelsen ikke turde gaa altfor vidt, naar den skulde føre til det attraaede Resultat, ligesom det var givet, at enkelte Tarifer ikke kunde taale Forhøjelse og at enkelte maaske endog burde nedsættes.

Den 1. Juli 1872 indførtes altsaa en ny Tarif, saavel for Personer som for Gods og Dyr. Person-tarifen, med nogle kort efter dens Indførelse foretagne Modifikationer, bestemmer følgende. Billetpriiserne ansættes saaledes: (se omstaaende Tabel).

Gyldighedsfristen for Dobbeltbilletter blev ansat til 48 Timer, og de skulde udstedes i et større Omfang end hidtil, saaledes at de blandt andet kunde benyttes til Rejser mellem samtlige større Stationer, uanset Afstanden. Prisen paa Abonnementskort blev nedsat,

	1. Klasse.	2. Klasse.	3. Klasse.
Enkeltbilletter.	Øre	Øre	Øre
for hver af de første 75 Kilometer	7,24	5,27	3,32
— — følg. 75 —	6,12	4,44	2,77
— — øvrige Kilometer ..	5,0	3,61	2,22
Dobbeltbilletter.			
for hver af de første 150 Dobbelt-Kilometer.....	10,0	7,22	4,44
for hver af de følgende Dobbelt-Kilometer.....	7,77	5,54	3,33

hvorimod de ved Tarifen af 1867 indførte »Abonnementsbilletter« afskaffedes, da det, som det hedder i en Beretning fra Driftsbestyrelsen, ikke var lykkedes at bringe dem i en saavel i Henseende til Benyttelsen som til Kontrollen tilfredsstillende Form.

Hver Rejsende fik, som hidtil, Ret til at erholde 25 Kilogram Rejsegods indskrevet uden Vederlag, men den hidtil bestaaende, meget upopulære Opkrævning af 17 Øre for hvert expederet Stykke Rejsegods bortfaldt. Derimod forhøjedes Taxten for Overvægt noget.

Det vil ved Sammenstilling af denne Tarifskala med den hidtil bestaaende let ses, ikke blot at Prisen for Enkeltbilletter blev forhøjet, men ogsaa hvorledes denne Forhøjelse blev konstrueret. Man strøg det sidste (3die) Led i Skalaen af 1867, gjorde dennes 2det og 1ste Led til den nye Skalas 3die og 2det og indsatte et nyt 1ste Led, saaledes at Forskellen mellem 2det og 1ste Led blev lig med Forskellen mellem 3die og 2det. Paa den anden Side blev Prisen for Dobbelt-

billetterne, der nu kunde bruges over længere Afstand end hidtil, nedsat, idet der ogsaa for disse indførtes en faldende Skala. Den gamle Taxt, der var anvendelig for alle Afstande, blev fastsat som Skalaens første Trin, medens der for Rejser udover en Længde af 75 Kilometer frem og 75 Kilometer tilbage indtraadte en Nedsættelse. Prisforhøjelsen for Enkeltbilletter kan anslaaes til omtrent 1,1 Øre for 1. Klasse, 0,9 Øre for 2. Klasse og 0,5 Øre for 3. Klasse pr. Kilometer, og hvis man var gaaet aldeles systematisk frem, burde Prisen for Dobbeltbilletter ogsaa være blevet forhøjet. Men dette maatte anses for betænkeligt lige over for den betydelige Lokalfærdsel, der havde udviklet sig paa de jydsk-fynske Jernbaner, hvor, som det udtales i en af Bestyrelsen for Statsbanerne afgiven Beretning om Driften for Tiden fra 1. Aprili til 31. Oktober 1872, Dobbeltbilletter benyttedes i meget stort Omfang af den mindre bemidlede Del af Befolkningen. Man slog derfor en Streg over Systematiken og lagde mindre Vægt paa dennes Krav, end paa de Fordringer, der maatte stilles af Hensyn til Publikums Interesser, der i dette Tilfælde vist med Rette antoges at falde sammen med Jernbanens. Dobbeltbillet-Prisen for de første 75 Kilometer (frem og tilbage) blev ikke forhøjet, og for længere Afstande blev den endog nedsat.

I det første Aar efter Indførelsen af denne Tarif-forandring formindskedes Antallet af Rejser pr. Bane-kilometer med 83 eller 3 pCt., medens Indtægten steg med 242 Kroner eller omtrent 10 pCt. Atter her er det umuligt at udtale nogen bestemt Mening om den iøvrigt højst ubetydelige Færdsels-Nedgang skyldes den højere Tarif eller andre Aarsager. Men sikkert

er det, at Indtægtsforøgelsen er en ligefrem Virkning af Taxtforhøjelsen; hver Personkilometer bragte en Indtægt af 3,02 Øre mod 2,70 Øre i det foregaaende Aar. Det maa tilføjes, at de nye Taxter i det her omhandlede Regnskabsaar (1872—73) kun havde været i Kraft og udøvet deres Indflydelse fra 1. Juli 1872, altsaa i 9 Maaneder.

Tarifen af 1872 afløstes som Følge af Møntforandringer, den 1. Januar 1875, af en ny, der i Hovedsagen kun var en Omregning af den gamle. Omsat til Kilometer var Skalaen følgende:

	1. Klasse.	2. Klasse.	3. Klasse.
Enkeltbilletter.	Øre	Øre	Øre
for hver af de første 75 Kilometer	7,34	5,33	3,33
— — næste 75 —	6,27	4,53	2,80
— — følgende Kilometer	5,20	3,73	2,27
Dobbeltbilletter.			
for hver af de første 150 Dobbelt-Kilometer.....	10,00	7,33	4,66
for hver af de følgende Dobbelt-Kilometer.....	7,86	5,73	3,60

En mindre Forhøjelse af de enkelte Satser var begrundet dels i Omregningen, dels i Ønsket om lidt større Indtægter. Bestemmelserne om Dobbeltbilletternes Gyldighedsfrist, om Taxten for Abonnementskort og om Fribefordring for Rejsegods bleve i alt væsentligt uforandrede.

Den 2. Juli 1880 udkom Loven om Statens Overtagelse af de sjællandske Jærnbaner, der saaledes overgik til Statsdrift, idet den bestaaende særlige Bestyrelse af disse Baner dog opretholdtes indtil Oktober 1885. Persontarifen var en Del højere end paa de jydsk-fynske Statsbaner; den normale Taxt var paa det nærmeste:

	1. Klasse.	2. Klasse.	3. Klasse.
	Øre	Øre	Øre
Enkeltbilletter pr. Kilometer	7,5	5,6	3,7
Dobbeltbilletter pr. Dobbelt-Kilom.	11,2	8,4	5,6

Men denne Taxt bragtes langt fra i Anvendelse paa alle Stations-Kombinationer. Ligesom man i Jylland under den private Drift i mange Tilfælde havde ansat Befordringsprisen efter et Skøn, under Hensyn til Banestrækningens Forhold til Landevejsstrækningen og til hvad man antog for det til Færdselens Fremme mest passende Vederlag, saaledes havde de sjællandske Baners Bestyrelse bevæget sig med en lignende Frihed i Taxtansættelserne. Ikke at tale om Klampenborgbanen og Helsingørsbanen, hvor Hensynet til Dampskibskonkurrencen gjorde sig gældende, frembyder f. Ex. Forbindelsen mellem Korsørbanen og Masnedsundbanen Exempler paa unormale Tarifdannelser, idet Strækningernes virkelige Længde ved Taxtberegningen reduceredes med indtil 30 pCt. Man fulgte ogsaa her den Regel at ansætte Vederlaget for Ydelsen til en efter Overvejelse af alle Forhold formentlig pas-

sende Størrelse, uden at lægge særlig Vægt paa Systematiken.

Efter Banernes Overgang til Staten indførtes den 1. Oktober 1882 en ny Persontarif, overensstemmende med den for de jydskfynske Statsbaner gældende. Men man gennemførte den ingenlunde konsekvent, og der var ogsaa taget det i saa Henseende fornødne Forbehold i det nye Taxtregulativ, der hjemlede Bestyrelsen Ret til under særlige Forhold at afvige fra det normale. Og alle de hidtil bestaaende Afgivelser bibeholdtes i det væsentlige. Den paaviselige Følge af Taxtforandringen var at Indtægten for hver Personkilometer faldt fra 3,3 Øre (i 1881—82) til 3,2 Øre i 1882—83 (i hvilket Aar Taxtforandringen kun havde virket i sex Maaneder), og til 3 Øre i 1883—84. Men samtidig — om det var en Følge af Taxtforandringen skal være usagt — steg Antallet af Rejser pr. Banekilometer fra ca. 8,400 til 9,500 og 10,000, og Indtægten pr. Kilometer fra ca. 8,250 Kr. (i 1881—82) til ca. 8,670 Kr. (i begge Aarene 1882—83 og 1883—84).

Grundlaget for Statsbanernes Persontarifer — der dog ikke blev bragt til Anvendelse paa Forbindelsen mellem Sjælland og Jylland—Fyn, idet den for denne Forbindelse bestaaende ældre Tarif, der var tilvejebragt ved et Kompromis mellem Statsbanerne og den private Bane i Sjælland, vedblev at være gældende — blev ikke forandret før i August 1897, da Loven af 24. April 1896 traadte i Virksomhed for Persontaxternes Vedkommende. Men der indførtes dog efterhaanden en Del Foranstaltninger, der i større eller mindre Grad modificerede dette Grundlag. Saaledes blev i Begyndelsen af Regnskabsaaret 1886—87 Dobbeltbilletternes

Gyldighedsfrist betydeligt forlænget. Istedensfor den hidtidige 48 Timers Frist, blev Fristen ansat til 4 Dage som Minimum, og for længere Afstande udvidedes den indtil 10 Dage. Det umiddelbare Resultat af denne Foranstaltning, der maatte have samme Virkning som en direkte Taxtnedsættelse, var at Indtægten pr. Person-kilometer faldt fra 3,2 Øre (i 1885—86) til 3,0 Øre (i 1886—87). Rejsernes Antal forøgedes vel med lidt over 4 pCt., men Total-Indtægten af Personbefordringen formindskedes med ca. $1\frac{1}{2}$ pCt. Fremdeles tiltraadte Statsbanerne i Januar 1889 de internationale Bestemmelser om Udstedelse af saakaldte Rundrejsebilletter (kombinerbare Koupons), for hvilke den tarifmæssige Pris nedsattes med indtil 30 pCt. Og endelig skal nævnes den i Maj 1894 i Kraft traadte Nedsættelse af Prisen paa Abonnementskort gældende for hele Statsbanenettet og Indførelsen af saadanne med 14 Dages Gyldighed, medens der hidtil ikke var udstedt Kort med kortere Gyldighedsfrist end en Maaned. Denne Foranstaltning, der i Virkeligheden var ensbetydende med en Pris-Nedgang for længere Rejser, og som forbandt Billighed med Bekvemhed, blev stærkt paa-skønnet af Publikum.

Endnu bør nævnes, at Tarifen hjemlede eller i alt Fald ikke lagde nogen Hindring for ret betydelige Nedsættelser for Udflugter, der foretoges af større Selskaber, for Rejser til Møder, Forsamlinger, Fester o. desl., og at saadanne Nedsættelser bleve indrømmede i stort Omfang.

II.

Som anført indførtes den 2. August 1897 en ny Tarif og nye Bestemmelser for Befordringen af Personer.

Hidtil vare alle Regler om Statsbanernes Taxtansættelser og Befordringsvilkaar fastsatte af Administrationen. Danmark dannede i saa Henseende ingen Undtagelse fra almindelig Skik i Europa. Hverken i Sverig-Norge, Tyskland, Østrig-Ungarn eller Belgien blander Lovgivningsmagten sig direkte i disse Forhold. Hermed skal ikke være sagt, at den ingen Indflydelse kan øve eller øver paa dem. Der gives jo mange Maader, hvorpaa den kan fremføre sine Ønsker og Forlangender, sine Besværinger og Klager, og indvirke paa Administrationen. Men overalt og selv i de Stater, hvor Banernes Overskud spiller en langt større Rolle for hele Statens Finansvæsen end herhjemme, har man Fornemmelsen af, at Jærnbanedriften, ved Siden af at være et vigtigt Statsanliggende, dog fremfor Alt er en Forretning i den allerstørste Stil, og at det derfor har sine store Vanskeligheder at ville binde den i Lovens stive og ubøjelige Former. Man kan dristig paastaa, at en Lov, der vilde ordne alle Statsbanerne vedrørende Befordrings- og Taxtforhold, vilde være en Umulighed og en Urimelighed. En stor Forretning maa have et vidt Spillerum til at bevæge sig, den maa være istand til at tage Hensyn til de Krav, som stilles af de evig vekslede Forhold i Handelen, Industrien, Landbruget og Skibsfarten; den maa kunne følge nogenlunde hurtigt med Samfundets Udvikling i det Hele, og ikke møde berettigede eller billige Fordringer med et: »non possumus» — Loven forbyder os det.

Imidlertid, man har nu her gjort et Forsøg paa at lovgive, og Loven af 24. April 1896 om »Statsbanernes Taxter m. m.« er bleven Frugten af Regeringens og Rigsdagens Arbejde. Baade Regeringsforslaget og den endelige Lov viser kun altfor tydeligt, at man fra alle Sider har været klar over Umuligheden af at løse den stillede Opgave paa en blot tilnærmelsesvis fyldig Maade. Allerede Lovens Benævnelse er noget vildledende. Af dens 70 Paragrafer er der i det Højeste sex, der omhandle Taxtspørgsmaalet, medens Resten vedrører Befordringsreglerne o. desl. Det er ikke her Hensigten at komme ind paa disse, der i flere Punkter vistnok gaa altfor meget i det Enkelte og derfor efterhaanden ville vise sig at være mindre hensigtsmæssige og til Dels ret vanskelige i Udførelsen. I det Følgende vil der dog blive Lejlighed til at omtale et enkelt Forhold, hvor en mangelfuld Redaktion har nødvendiggjort en Afvigelse fra, for ikke at sige, et Brud paa Lovens Ord. Men hvad selve Taxterne angaar, har Loven med stort Maadehold sat Skranker for Administrationen. Den har for Person-tarifens Vedkommende indskrænket sig til at opstille følgende Regler:

Grundtaxten maa ikke overstige 6,35 Øre, 4 Øre og 2,35 Øre pr. Kilometer, henholdsvis for 1., 2. og 3. Klasse, dog saaledes, at der ikke opkræves mindre end 40, 25 og 15 Øre for en Rejse;

Taxterne for længere Afstande skulle væsentlig modereres;

Dobbeltbilletter til nedsat Betaling skulle ikke udstedes;

Hver Rejsende paa almindelig Billet kan erholde indskrevet og befordret 20 Kilogram Rejsegods uden Betaling, dog mod et Indskrivningsgebyr af 10 Øre;

og endelig findes en Bestemmelse, der gælder saavel for Person- som for Godsbefordringen, om at enhver Privatoverenskomst, som gaar ud paa at indrømme En eller Flere en Nedsættelse i Taxterne, er forbudt og ugyldig, hvorimod Prisnedsættelser ere tilladelige, naar de ere offentliggjorte og tilgængelige for Alle under samme Vilkaar.

Lovgivningsmagten har saaledes kun taget Bestemmelse om den højeste Betaling, der maa opkræves for en Rejse, og den har forlangt, at længere Rejser skulle kunne foretages forholdsvis væsentlig billigere end korte. Men Udførelsen af denne ubestemte Regel har den overladt til Administrationen. Dog maa det erindres, at der saavel under Rigsdagens Forhandlinger som i den af Folkethingets Udvalg afgivne Betænkning blev udtalt Tvivl om Berettigelsen af en saa stærkt faldende Skala, som den der var antydnet i Regeringsforslagets Motivering og som nu i Hovedsagen er bragt til Udførelse. Der var Stemmer, som mente, at det var uretfærdigt og økonomisk uheldigt at gaa saa dybt ned, og der udtaltes Ønsker om, at Banernes procentvise Udbytte i hvert Fald ikke maatte blive synderlig lavere end det nu er. Thi man fandt det ikke billigt i altfor høj Grad at beskatte den ikke forsendende eller rejsende Del af Befolkningen til Fordel for den, der forsender eller rejser. Og fremdeles udtaltes, at en Fordyrelse af Nærtrafiken ikke kunde forsvares,

hverken af Retfærdigheds- eller fornuftige Forretnings-hensyn. Og for at modvirke en saadan Fordyrelse blev Enhedsprisen for 3. Klasse nedsat fra Regeringsforslagets 2,50 Øre pr. Kilometer til 2,35 Øre, medens man lod Forslagets 4 Øre pr. Kilometer for 2. Klasse staa uforandret, om med Forsæt eller af en Forglemmelse skal være usagt. Man forrykkede derved det hidtil bestaaende Forhold mellem Prisen for 3. Klasse og 2. Klasse (1 : 1,6), idet det nu er 1 : 1,7; og det er et Spørgsmaal, om man ikke derved, i alt Fald for kortere Rejser, tvinger en Del af de forholdsvis Faa, der hidtil have benyttet 2. Klasse til saadanne Rejser, ned paa 3. Klasse. — Hvad derimod den efter Fleres Mening altfor stærkt faldende Skala angaar, tog man ingen Forholdsregel; der udtaltes kun den Forudsætning, at der vilde blive taget Hensyn til de desangaaende ytrede Ønsker. Der kunde dog maaske uden Opstilling af en fuldstændig Taxtskala være foreskrevet en Minimalsats, der ikke maatte underskrides, ligesom man havde fastsat en Maximalsats, der ikke maatte overskrides. Men det skal indrømmes, at det her muligvis ikke vilde have været let at komme til Enighed, og det fornuftigste Parti var vel at overlade Administrationen saa godt som hele Ansvaret for Tarifens Fremstilling. En lille Smule videre burde Lovgivningen dog maaske have drevet sin Resignation. Den skulde ikke have begrænset den Vægt, der frit kan medføres som Rejsegods, til 20 Kilogrammer. Hidtil havde man her, som næsten overalt, hvor Rejsegods overhovedet befordres frit, 25 Kilogrammer (i Frankrig 30 Kilogrammer), og man skulde maaske heller ikke have paabudt en Indskrivnings-Afgift af 10 Øre, der blandt andet ogsaa med-

fører den Ulempe, at Expeditionen og Kontrollen besværliggøres. Disse Bestemmelser bleve, saavidt det kan skønnes, indførte som en Slags Vederlag for Nedsættelsen fra 2,50 til 2,35 Øre; men det er uden Tvivl overset, at de kunne medføre en forholdsvis ikke ubetydelig Prisforhøjelse for korte Rejser, især for dem paa 3. Klasse.

I det Hele taget vise Bestemmelserne om Rejsegodsets Befordring, hvor vanskeligt det er at lovgive om disse Materier og hvor let man kan overse noget. I Befordrings-Reglerne siges med klare Ord, at de Genstande, som den Rejsende fører med sig, kunne (under visse nærmere nævnte Forudsætninger) indskrives som Rejsegods, og at den Rejsende, som foran nævnt, har Ret til at fordre indskrevet og befordret indtil 20 Kilogram Rejsegods uden Betaling, dog mod et Indskrivningsgebyr af 10 Øre. Det af Administrationen udfærdigede Reglement definerer Rejsegods, der kan medtages uden Betaling, paa en mere begrænset Maade, idet det ubetinget udelukker Handelsvarer, købmandsmæssig pakkede Kasser, Tønder og Sække o. desl., samt de fleste Møbler, selv om de opfylde de givne Forudsætninger for fri Befordring. Denne reglementariske Bestemmelse er utvivlsomt i og for sig meget rigtig; den stemmer med, hvad der gælder overalt og altid har været gældende herhjemme; men den kan vanskelig bringes i Overensstemmelse med Lovens Ord.

Paa Grundlag af Lovbestemmelserne har Administrationen da ordnet Persontaxterne paa en fra de tidligere Tarifdannelser noget afvigende Maade. Taxten for de første 100 Kilometer er fastsat til det lovbestemte Maximum (6,35 Øre, 4,00 Øre og 2,35 Øre)

og for større Afstande er Tarifen inddelt i 18 »Belter«, hvis Størrelse varierer fra 10 til 50 Kilometer (det første Belte indbefatter Afstandene mellem 100 og 110 Kilometer, det syttende Afstandene mellem 626 og 676 Kilometer, medens det attende omfatter alle Afstande over 676 Kilometer). For disse Belter er Tarifen bestemt saaledes, at naar man bortser fra det praktisk betydningsløse 18. Belte, Enhedspriserne pr. Kilometer aftage saaledes:

1. Klasse fra	6,35	Øre til	2,48	Øre
2.	—	4,00	—	1,55 —
3.	—	2,35	—	0,93 —

Som Følge af denne Tarifdannelse er det vanskeligt at opstille nogen direkte Sammenligning med de tidligere Taxtskalaer. Sammenligningen bliver maaske bedst overskuelig, naar de tidligere Taxter for bestemte Afstande stilles ligeoverfor de nu gældende. Erindres maa det, at Dobbeltbilletter til nedsat Pris ikke mere udstedes.

Omstaaende Tabel viser da den Betaling, der opkrævedes i Henhold til Taxterne af 1867 og 1875 og den nugældende Betaling i Øre for adskillige Afstande.

(Se Tabellen S. 151 og 152).

Af denne Sammenstilling vil det fremgaa, at Befordringsprisen for Enkeltbilletter er lavere for alle Afstande og alle Klasser efter den nye Taxt end efter Tarifen af 1875. Sammenlignet med Tarifen af 1867 gælder det samme for 3. og 2. Klasse, hvorimod den gamle Tarif var billigere for Enkeltbilletter til 1. Klasse (selvfølgelig ogsaa for Dobbeltbilletter til denne Klasse) indtil Afstande paa omtrent 100 Kilometer. Kommer man op over denne Afstand, bliver den nye Tarif

Kilometer- Afstand.	1. Klasse.				
	Taxt Deebr. 1867.		Taxt Januar 1875.		Taxt 2. Aug. 97.
	Enkelt- Billet	$\frac{1}{2}$ Dob- beltbillet	Enkelt- Billet	$\frac{1}{2}$ Dob- beltbillet	Enkelt- Billet
Minimum	50	37	55	37,5	40
10	65	50	75	50	65
20	125	100	150	102,5	130
30	185	150	220	150	195
40	245	200	295	200	255
60	370	300	440	300	385
80	485	400	585	402,5	510
100	585	500	710	500	635
150	835	—	1020	750	800
200	1030	—	1285	950	925
250	1225	—	1540	1142,5	1000
300	1420	—	1800	1340	1125
350	1610	—	2065	1540	1200
400	1805	—	2320	1732,5	1275
500	2195	—	2845	2130	1475
600	2585	—	3365	2520	1600

ogsaa for 1. Klasse billigere. I Sammenligning med de ældre Dobbeltbilletter stiller Sagen sig lidt anderledes. For 3. Klasse er Prisen for den nye Billet indtil Afstande af 100 Kilometer enten lig med eller en Smule dyrere, $2\frac{1}{2}$ à 5 Øre, end Dobbeltbilletten efter Tarifen af 1875 (den indtil August 1897 gældende) og 5 à 10 Øre dyrere end efter Tarifen af 1867. Ved 100 Kilometer falde Priserne fra 1875 og 1897 sammen, og for længere Afstande blive den nye Tarifs Priser billigere. For 2. Klasse er den nye Billets Pris indtil Afstande paa 100 Kilometer

helt igennem noget dyrere end efter de tidligere Tarifer; Prisforskellen mellem 1875 og 1897 fluktuerer fra $2\frac{1}{2}$ til $32\frac{1}{2}$ Øre pr. Billet. Men kommer man til 100 Kilometer eller lidt derover, bliver den nye Pris billigere end hidtil. For 1. Klasse er der ligeledes en Forhøjelse, der fluktuerer fra 15 til 135 Øre for Rejser indtil Afstande af 150 Kilometer; herefter udjævner Prisen sig og bliver billigere og billigere, jo længere Afstanden er. I Korthed kan Forholdet vel udtrykkes saaledes, at naar man for 1. Klasses Vedkommende bortser fra Tarifen af 1867, er Rejser paa Enkeltbillet blevne billigere paa alle Afstande, medens Rejser, der hidtil kunde foretages paa Dobbeltbillet, ere blevne lidt dyrere paa 3. og 2. Klasse og en Del dyrere paa 1. Klasse, for Afstande indtil 100 henholdsvis 150 Kilometer. En Rejse paa 20 Kilometer frem og tilbage og som tilendebringes inden en Frist af 4 Dage, koster nu i 3. Klasse 100 Øre (mod 95 Øre tidligere), i 2. Klasse 160 Øre (mod 150 Øre), i 1. Klasse 260 Øre (mod 205 Øre). En Dobbeltrejse paa 60 Kilometre koster nu henholdsvis 290 Øre, 480 Øre og 770 Øre (mod tidligere: 280 Øre, 440 Øre og 600 Øre); en saadan Rejse paa 80 Kilometre koster henholdsvis 380 Øre, 640 Øre og 1020 Øre (mod tidligere: 375 Øre, 590 Øre og 805 Øre) og en Dobbeltrejse paa 100 Kilometre 470 Øre, 800 Øre og 1270 Øre (mod 470 Øre, 735 Øre og 1000 Øre). Forsaavidt den Rejsende medfører Gods, der skal indskrives baade frem og tilbage, forøges hans Udgift nu endvidere med 20 Øre. Men for noget større Afstande bliver, som anført, Rejsen billigere, og for længere Rejser endog overmaade meget billigere.

En Rejse paa 600 Kilometer frem og tilbage kostede efter Tarifen af 1875 paa 3. Klasse 2320 Øre, men nu kun 1200 Øre, paa 2. Klasse 3685 Øre, nu 2000 Øre, og paa 1. Klasse 5040 Øre, nu 3200 Øre. Beregnet pr. Kilometer er Prisen for 3. Klasse 1 Øre (hidtil 1,93 Øre), for 2. Klasse 1,66 Øre (hidtil 3,07 Øre), og for 1. Klasse 2,66 Øre (hidtil 4,20 Øre). Og for endnu længere Afstande synker Prisen pr. Kilometer til henholdsvis omtrent 0,9 Øre, 1,5 Øre og 2,4 Øre pr. Kilometer.

Betalingen for Abonnementskort, hvis Fastsættelse Loven har overladt til Administrationen, har selvfølgelig maattet reguleres i Overensstemmelse med Betalingen for almindelige Billetter, og som Følge deraf er Prisen for et Kort, gyldig for en Maaned, til Rejser mellem samtlige Statsbanestationer, der hidtil var 80 Kr., 60 Kr. og 40 Kr., henholdsvis for 1., 2. og 3. Klasse, ansat til 80 Kr., 50 Kr. og 30 Kr.; medens Prisen for 1. Klasse saaledes er bibeholdt, er 2. og 3. Klasse nedsat med 10 Kr. Men Nedsættelsen er ikke gennemført for fjorten Dages Kort. Disse, der hidtil have kostet 40 Kr., 30 Kr. og 20 Kr., betales nu med 52 Kr., 32 Kr. og 20 Kr., altsaa en absolut Forhøjelse for 1. og 2. Klasse, og, naar Hensyn tages til de overmaade lavt normerede Billetpriiser for lange Afstande, en relativ Forhøjelse for 3. Klasse, skønt Prisen nominelt er uforandret. Det kan ikke være underkastet Tvivl, at denne Taxtansættelse i væsentlig Grad vil hindre Benyttelsen af disse Kort. Det kan anføres, at i de to Lande, hvor lignende Kort blive udstedte, er Prisen, omsat til dansk Mønt, saaledes: Belgien 39 Kr. 60 Øre, 28 Kr. 80 Øre og 16 Kr

56 Øre, og Württemberg: 40 Kr., 26 Kr. 66 Øre og 17 Kr. 78 Øre, og i begge disse Lande er den almindelige Billetpris højere end her.

Medens det er Administrationen, der har Ansvaret for den Maade, hvorpaa Gennemførelsen af Lovens Regler om Persontaxterne er sket, bærer selve Loven dog til Dels Skyld for, hvis de nye Bestemmelser i et enkelt Punkt skulde være mindre tiltalende for Publikum end de hidtil gældende. Som foran omtalt have Statsbanerne herhjemme, ikke mindre end andet Steds, indrømmet temmelig vidtgaaende Prisnedsættelser for større Selskabsrejser, for Deltagere i Møder og Forhandlinger, for Rejser til Udstillinger o. desl. Loven foreskriver nu, at enhver Overenskomst, der gaar ud paa at indrømme En eller Flere en Taxtnedsættelse, er forbudt; Prisnedsættelser ere kun tilladelige, naar de ere offentliggjorte og tilgængelige for Alle under samme Vilkaar. Medens dette Paabud vist har en ret god Berettigelse for Godsbefordringens Vedkommende, er det mindre givet, at det er nødvendigt eller hensigtsmæssigt for Personbefordringens. Det er klart, at en Indrømmelse af lavere Fragter til en enkelt eller flere Godsforsendere kan medføre Tab og Skade for deres Konkurrenter. Men det er ikke saa ligefrem indlysende, at man tilføjer Nogensomhelst et økonomisk Tab ved at indrømme en Nedsættelse i Befordringsprisen for Deltagere i et videnskabeligt eller politisk Møde. Det er nu ganske vist ikke et Spørgsmaal af stor praktisk Betydning, navnlig naar Befordringspriserne ere lavt ansatte, saaledes som Tilfældet er. Men i Forholdet til Udlandet, hvor slige Begunstigelser indrømmes, kan Paabudet virke lidt generende, hvis

det da overholdes strængt, og det indenlandske Publikum, der er vant til ved de omhandlede Lejligheder at kunne rejse lidt billigere end under almindelige Forhold, vil, om end ikke fortørnes, saa dog maaske undre sig. Og det gaar ikke sjældent saaledes med Tarifsager, ligesom med andre Sager i Livet, at Misfornøjelsen med de med en ny Foranstaltning forbundne smaa Besværligheder og Tilbageskridt let kan veje op mod den Tilfredshed, der burde føles ved de store Lempelser og Behageligheder, som Foranstaltningen i det Hele yder.

Reglementet har nu vel truffet en almindelig Bestemmelse om Prisnedsættelse for Skoler, Foreninger og sluttede Selskaber i et Antal af mindst 30. Men Nedsættelsen gælder kun for 3. Klasse, og Betalingen er fastsat til 2 Øre pr. Kilometer. Da en Rejse paa 135 Kilometre imidlertid normalt heller ikke koster mere end 2 Øre pr. Kilometer, og da længere Rejser koste mindre, har Bestemmelsen kun praktisk Betydning for korte Rejser indtil omkring 100 Kilometer. Paa en Rejse fra 20 til 100 Kilometer kan spares fra 7 til 35 Øre, paa en Rejse paa 120 Kilometer er hele Besparelsen 10 Øre.

III.

Det kan være, at Loven for enkelte Punkters Vedkommende kunde have været heldigere affattet; den burde maaske have gjort Forholdet mellem Prisen for 3. og 2. Klasse lidt gunstigere for denne sidste, og den burde maaske ikke ubetinget have forbudt Udstedelse af Dobbeltbilletter til nedsat Pris. Det

vilde have været heldigt, om der var blevet overladt Administrationen Ret til at udstede saadanne i alt Fald i begrænset Omfang for korte Afstande; man vilde derved have undgaaet de smaa Prisforhøjelser for Nabotrafiken. Og det kan være, at det vilde have været heldigt, om der i Gennemførelsen af Loven var taget noget mere Hensyn til de i Udvalgsbetænkningen udtalte Betænkeligheder ved en altfor stærkt faldende Skala; som den nu er bragt i Anvendelse, fremkommer der nogle ret underlige Resultater. Afstanden mellem København og Aarhus over Fyn er 351 Kilometer, og Befordringen koster i 2. Klasse 7 Kr. 50 Øre og i 3. Klasse 4 Kr. 50 Øre; men Rejsen mellem de samme Punkter over Kallundborg (højest 200—10 Kilometer), koster det samme for 2. Klasse, men for 3. Klasse og Kahytsplads 5 Kr. 85 Øre, og for Dæksplads 4 Kr. 60 Øre. For København—Aalborg (491 Kilometer over Fyen) betales 9 Kr. 25 Øre og 5 Kr. 50 Øre; for den samme Rejse over Kallundborg (omtrent 150 Kilometer mindre) betales for 2. Klasse 10 Kr. og for 3. Klasse henholdsvis 7 Kr. 50 Øre og 6 Kr. 25 Øre. Nogen egentlig Fordel ved at tvinge de Rejsende over fra Kallundborgrouten til Landrouten har Staten næppe, naar man ved, at hin Route vel drives af det Forenede Dampskibsselskab, men mod et variabelt Tilskud fra Staten, som holder Dampskibsselskabet væsentlig skadesløst for et eventuelt Tab. Det kan jo ogsaa være Tilfældet, at de overordentlig billige Taxter bidrage til at føre en Del af Rejsestrømmen over fra de direkte Dampskibe til Jærnbanen. Det bliver i alt Fald en Trafikforøgelse og maaske en Indtægtsforøgelse for denne, men ogsaa dette er kun en delvis Omflytning

af Færdselen fra den ene Route til den anden. At de stærkt reducerede Priser for Mellemafstande og længere Afstande ikke kan fremkalde større Færdsel mellem Danmark og Udlandet, turde være givet. En Rejse fra København til Wien kostede hidtil paa 1. Klasse omtrent 86 Kr. og paa 2. Klasse ca. 62 Kr.; den koster nu 83 Kr. og 59 Kr.; en Rejse til Frankfurt, som hidtil kostede henholdsvis 77 Kr. og 58 Kr., bliver ligeledes 3 Kr. billigere. Det er klart, at en saa ringe forholdsvis Nedsættelse ikke kan fremkalde forøget Færdsel, og af hver Rejsende, der bevæger sig mellem Danmark og Udlandet, ville de danske Baner have en ringere Indtægt end hidtil. Det kan være, at der kan rejses endnu flere Betæneligheder og Tvivl, men der kan vel neppe konstrueres nogen Tarif, hvorimod der ikke vil kunne gøres en eller anden Indsigelse. Hovedsagen er, om Tarifen er saaledes beskaffen, at den ved Siden af at fremme og lette Samfærdselen giver en Indtægt, der staar i et nogenlunde passende Forhold til Driftsudgiften; thi derom ere dog vel nu de Fleste enige, at Jærnbanedriften bør give en passende Rente af Anlægskapitalen, lad der end være noget forskellige Meninger om, hvad der skal forstaas ved »passende«. Paa Forhaand at ville anstille Betragtninger om Resultaterne af den nye Persontarif, vilde være ørkesløst. Man maa oppebie Resultaterne, forinden nogen paalidelig Dom om deres Hensigtsmæssighed kan udtales, og selv naar disse Resultater foreligge, kan det have sin Vanskelighed med Bestemthed at afgøre, om de mer eller mindre gode Resultater skyldes Tarifen eller andre Aarsager, eller en Kombination af Tarifen og den uvedkommende

Omstændigheder. Det er i det foregaaende udtalt, at det ikke altid er let at paapege en Tarifforandrings Virkning paa Færdselen og Indtægten. Man kan ikke uden videre slutte: »post ergo propter«. I nærværende Tilfælde maa erindres, at den nye Tarif indførtes samtidig med Kystbanens Aabning, og at den store Personfærdsel, der maa antages at ville udvikle sig paa denne Banestrækning, selvfølgelig vil udøve sin Indflydelse paa alle Gennemsnitstallene. Men man maa tillige erindre, at Færdselens Forøgelse — og at den vil forøges, derom er der vel ikke Tvivl — at denne Forøgelse ikke udelukkende kan regnes Tarifen tilgode.

For Statsbanernes Vedkommende har nemlig Personfærdselen i de tre sidste Aar stillet sig saaledes:

	Antal Rejser pr. Bane- kilometer	Kørte Person- kilometer	Person- kilometer pr. Bane- kilometer	Indtægt i Kroner pr. Bane- kilometer
		Millioner		
1894—95...	6821	334,8	194516	5356
1895—96...	7447	365,5	211996	5853
1896—97...	7693	387,4	223744	6110

Den rejsende Del af Befolkningen, i Forbindelse med Rejsende fra Udlandet, har altsaa i 1896—97 tilbagelagt en Strækning, der omtrent er 15 pCt. større end to Aar tidligere og har betalt for Befordringen et i omtrent samme Forhold forøget Pengebeløb. Og gaar man en halv Snes Aar tilbage i Tiden, da viser

det sig, at der i Regnskabsaaret 1885—86 — det Aar, hvori de to Banekomplekser forenedes under én Bestyrelse — er foretaget 5277 Rejser pr. Banekilometer med en Indtægt af 4,642 Kr. Færdselen er altsaa i denne Periode forøget med omtrent 45 pCt., Indtægten med ca. 32 pCt. Paa Grundlag af disse Resultater tør den Paastand vel voves, at de gamle Tarifer med de enkelte i samme foretagne Modifikationer (Forlængelse af Dobbeltbilletternes Gyldighedsfrist, Indførelse af 14 Dages Abonnementskort), hvad der end kan siges om deres Uregelmæssighed og Mangel paa Ensartethed, ikke har været nogen Hindring for en stadig og betydelig Fremgang, der utvivlsomt under normale Forhold vilde have fortsat sig. Naar man altsaa en Gang i Tiden skal til at opgøre den nye Tarifs Status, maa man ikke glemme at medtage i Beregningen det Fremskridt, der vilde have fundet Sted ogsaa uden denne.

Det er selvfølgelig overmaade behageligt at kunne rejse billigt, og det er ligesaa selvfølgelig, at Jærnbannerne, ikke mindre end enhver anden Forretning, glæde sig over at se, hvorledes deres Kreds af Kunder udvider sig, og hvorledes Forretningen voxer i Omfang og Indtægterne forøges. Men denne Glæde kan kun være ublandet, naar Hovedresultatet af Forretningen, Overskudet, det vil sige Indtægten minus Udgiften, voxer nogenlunde i Forhold til Forretningens Udvidelse, eller naar det i alt Fald ikke forringes i nogen følelig Grad. Det kan her maaske være af Interesse med faa Ord at nævne en ret betydelig Taxtreform, der i Aaret 1892 fandt Sted paa et meget stort Banekomplex, nemlig de franske Stats- og Privatbaner. Dens Enkelt-heder skulle ikke her omtales, de høre ikke herhen.

Det skal kun anføres, at Prisen for Enkelt- og Dobbeltbilletter blev nedsat saaledes: 1. Klasse med 9 pCt. for begge Arter, 2. Klasse med henholdsvis 18 og 13 pCt., 3. Klasse med henholdsvis 27 og 22 pCt. Den franske Stat, der opkræver en Afgift for hver Jærnbanebillet, gav Afkald paa en Del af denne, den øvrige Del af Nedsættelsen faldt paa Banerne. Færdselen steg da fra 1891 til 1893 med omtrent 20 pCt., men Indtægten faldt med $3\frac{3}{4}$ pCt. Tabet, og lidt til, faldt udelukkende paa Staten; Jærnbaneselskaberne havde en Indtægtsforøgelse af $5\frac{1}{2}$ pCt.; »men«, tilføjer den Forfatter, W. Heusler, Vicepræsident i den schweiziske Centralbanes Direktion*), fra hvem disse Tal ere laante, »denne Indtægtsforøgelse svarer omtrent til den normale Tilvæxt. Jærnbaneselskaberne have ikke erholdt nogen Kompensation for de Omkostninger, som den stigende Færdsel har medført ved Udgifterne til de mange Millioner Togkilometer; man er dog berettiget til at gøre Regning paa, at Indtægterne stadig ville forøges, saaledes at de sluttelig ville veje op mod de forøgede Udgifter.«

Her berøres et Spørgsmaal af allerstørste Betydning for Banernes Økonomi. Jo større Færdsel, desto større Udgifter. Statsbanernes samtlige Indtægter og Udgifter have i de fem sidste Aar med deres stærkt tiltagende Færdsel udgjort:

---

*) Etude sur les résultats de la réduction des tarifs de voyageurs sur les chemins de fer Français.

	Indtægt.	Udgift.	Overskud.
	Millioner	Millioner	Millioner
1892-93.....	16,59	14,10	2,49
1893-94.....	17,86	14,24	3,62
1894-95.....	18,83	14,93	3,90
1895-96.....	20,53	15,33	5,20
1896-97.....	21,64	16,47	5,17

Medens altsaa i de fire første Aar Indtægtsforøgelsen har frembragt et forøget Overskud, er Forholdet fra 1895-96 til 1896-97 saaledes, at en forøget Indtægt af over 1 Million har nødvendiggjort en Udgift af lige saa meget eller snarere lidt mere, saaledes at Overskudet er gaaet lidt tilbage. Naturligvis kunne Tilfældigheder og uforudsete Omstændigheder spille en vis Rolle; i det sidste Aar have saaledes Sneudgifterne absorberet 150,000 Kr. mere end i det foregaaende; men denne Udgiftspost udgør dog kun 15 Procent af Forøgelsen.

Det vilde imidlertid være forhastet af dette enkelte Aars Resultat at drage nogen Slutning for Fremtiden. Skulde nogen saadan udledes, maatte det vel snarest være den, at selv de gamle Taxter vare for lave, naar paa en fuldt fyldestgørende Maade alle de Krav skulle imødekommes, som den forøgede Færdsel stiller til Udvidelse af Togplanerne, til Forøgelse af Materiellet, til Bekvemligheder for de Rejsende o. s. v. Men, som sagt, af et enkelt Aars Erfaring bør ingen Slutning drages, hverken i den ene eller anden Retning. Det er slet ikke udelukket, at de nye Taxter ville medføre

— foruden den sikre Forøgelse af Færdselens Størrelse — tillige en forøget Indtægt, og, om end ikke et forøget Overskud, saa dog et saadant, der ikke er altfor ugunstigt i Sammenligning med de sidste Aars. Nogen Tid maa der under alle Omstændigheder hengaa, inden det kan vise sig, om Statsbanerne have — for at bruge et Forretningsudtryk — gjort en rigtig Kalkule over deres Indkøbspris (Driftsudgifterne), og ansat deres Udsalgspris (Taxterne) i et passende Forhold til denne. Gyldigheden af Loven om Statsbanernes Taxter udløber den 1. April 1901, og til den Tid vil dette Spørgsmaal i alt Fald kunne besvares bedre end i dette Øjeblik. Til den Tid vil man maaske ogsaa være i Stand til bedre end nu at kunne afveje mod hinanden Fordelene og Ulemperne ved Lovgivningens direkte Indgriben i Jærnbanernes Taxtomraade.

December 1897.

Omkostningerne ved en Udvidelse af Ulykkesforsikringsloven til at omfatte Medhjælpere ved Skov- og Landbrug.

Af

Th. Sørensen.

Som bekendt, have vi nu her i Landet faaet en Ulykkesforsikringslov efter lange Tiders Fødselsveer. Skønt Medlem af Arbejderkommissionen af 1885, hvis Forslag baade omfattede en større Del af Arbejderbefolkningen, og paa flere Punkter gik i en anden Retning end den foreliggende Lov, kan jeg dog hilse denne med Glæde. Mine væsentligste Grunde dertil ere to, nemlig dels at Lovgivningsmagten tilsyneladende var kørt fast paa Ulykkesforsikringsomraadet og vistnok næppe i en nogenlunde nær liggende Fremtid vilde være kommen løs uden det Forslags Hjælp, der nu foreligger som Lov, dels at den her trufne Ordning tilsteder, at man, dersom det engang i Fremtiden skulde vise sig ønskeligt, kan gaa over til en hvilken som helst anden Ordning af Sagen uden noget Spor af Vanskelighed.

Hovedindvendingen, som under Forhandlingerne i Rigsdagen er rejst mod Loven, har jo været, at det nærmest kun er Medhjælpere ved Haandværk og Indu-

stri, som ville faa Nytte af den. Navnlig er det blevet beklaget, at det langt større Antal Medhjælpere ved Skov- og Landbrug staa uhjulpne udenfor, og fra de forskellige Partiers Side har man derfor hørt Røster, som profeterede, at der ikke vilde hengaa lang Tid, inden ogsaa de sidst nævnte under en eller anden Form blev støttede overfor Følgerne af Ulykkestilfælde under Arbejde. Under disse Omstændigheder kunde det have sin Interesse at forsøge paa tilnærmelsesvis at udfinde Størrelsen af de Omkostninger, som en Udvildelse af Ulykkesforsikringsloven til at omfatte Medhjælpere ved Skov- og Landbrug kunde antages gennemsnitlig at medføre om Aaret. Der lod sig maaske indvende, at det jo ikke er afgjort, at den Støtte, som den nuværende Lov tilsiger tilskadekomne Arbejdere ved Industri og Haandværk, eventuelt ogsaa vilde blive ydet tilskadekomne Landarbejdere under samme Form, eller, selv om saadant blev Tilfældet, i samme Omfang som hine. Rigtigheden heraf skal indrømmes. Men de Oplysninger, paa Grundlag af hvilke der vil blive forsøgt at udfinde Omkostningerne ved Ulykkesforsikringslovens Overførelse paa Landbruget, ville ogsaa kunne benyttes til at bedømme Omkostningerne, dersom det skulde blive foretrukket at støtte tilskadekomne Landarbejdere under en anden Form eller i et andet Omfang, end den nuværende Lov fastslaar.

Da denne tilsiger Støtte ikke blot ved Dødsfald og Invaliditet men ogsaa ved Arbejdsudygtighed over 13 Uger, medens Arbejdsudygtighed under 13 Uger er henvist til Sygekasserne, bliver det jo vor første Opgave at beregne Antallet af Dødsfald, Invaliditets-tilfælde og Arbejdsudygtighed over 13 Uger, som

Ulykkestilfælde under Arbejde kan antages at medføre blandt Landbrugets Medhjælpere. Herved komme de Erfaringer, der ere gjorte gennem den tyske Ulykkesforsikringslov, os til Nytte. I Tyskland have nemlig Arbejdere ved Skov- og Landbrug gennem en Aarrække været forsikrede mod de samme Følger af Ulykkestilfælde under Arbejde, som den danske Lov tager Sigte paa, og Spørgsmaalet bliver da kun, om de tyske Erfaringer uden videre lade sig overføre paa danske Forhold. Vi skulle strax komme tilbage hertil, naar vi først have gjort os bekendt med selve Statistiken.

I de hidtil foreliggende Beretninger fra Reichs-Versicherungsamt findes for Aarene 1888—1895 (incl.) Oplysninger om Følgerne af Ulykkestilfælde i Landbruget. Af forskellige Grunde — blandt andet fordi Ulykkesforsikringen først i Slutningen af 1889 var traadt i Virksomhed for hele Riget — gør man imidlertid rettest i at holde sig til Resultaterne for Femaaret 1891—95. Disse vare følgende:

	Død	Helinvaliditet	Delvis Invaliditet	Forbigaaende Arbejdsudygtighed
1891.....	2153	644	8873	7689
1892.....	2026	785	11012	9408
1893.....	2142	770	14899	9742
1894.....	2237	821	15922	13707
1895.....	2213	571	19529	15070

Tallene ere i flere Henseender mærkelige. Hvad først Helinvaliditet (fuldstændig Arbejdsudygtighed) angaar,

er det næsten utænkeligt, at dette Begreb kan i Tyskland blive opfattet paa samme Maade, som det sker her hjemme baade i Loven om den militære Invalidforsørgelse og af de private Ulykkesforsikringsselskaber. I det tyske Landbrug ses der nemlig at skulle være indtruffet over 3 Tilfælde af Helinvaliditet for hver 10 Dødsfald — noget lignende opgives for den tyske Industri —, medens det danske Ulykkesforsikrings-selskab »Skjold« har paa hver 10 Dødsfald ikke paa langt nær 1 Tilfælde af Helinvaliditet. Jeg anser det derfor for givet, at Tyskerne under Helinvaliditet optage meget, som man her i Landet hidtil har henført under delvis Invaliditet, omend af høj Grad*).

Man vil dernæst lægge Mærke til, at medens Tallene for Dødsfald og Helinvaliditet snart stige, snart synke, og ikke frembyde større Forskel, end at man kan være berettiget til at benytte Gennemsnitstal for Femaaret, saa vise Tallene for delvis Invaliditet en uafbrudt Stigning og tilmed en voldsom Stigning, idet Tallet i 1895 er 120 pCt. større end i 1891, uagtet Antallet af forsikrede Personer opgives ens for hele

---

*) I det følgende vil der blive meddelt flere Oplysninger, uddragne af en Statistik fra »Skjolds« hele Virketid, som ved Direktørens, Dr. phil. Grams, Velvilje er bleven stillet til min Afbenyttelse. Denne Statistik omfatter ialt 31,146021 forsikrede Arbejdsdage eller 103820 Forsikringsaar, hvilket atter kan omskrives til 103820 Personer, der have været forsikrede gennem et helt Arbejdsaar (300 Dage). De forsikrede Personer høre til meget forskellige Erhverv, men have dog navnlig været beskæftigede ved de mere farlige Erhverv (f. Ex. Jordarbejde, Bygningsarbejde o. l.). Naar jeg som Regel ser bort fra den Del af Statistiken, som vedrører Landarbejdere specielt, beror dette paa, at Materialet for disses Vedkommende er mere begrænset end ønskeligt; den enkelte Gang, hvor jeg gør Brug deraf, vil dette udtrykkelig blive nævnet.

Femaaret. For den delvise Invaliditets Vedkommende kan der derfor ikke være Tale om at benytte et Gennemsnitstal, man maa holde sig til Tallet for 1895. Denne voldsomme Stigning har da heller ikke undladt at vække Opmærksomhed baade i og udenfor Tyskland. Man har søgt Forklaringen deri, at det først lidt efter lidt kommer til de forsikrede Personers Kendskab, at ogsaa »smaa Skader« kunne skaffe Understøttelse som delvis Invaliditet. Inden der er gjort Erfaring herom paa en given Egn, møder ingen frem med Krav i Anledning af saadanne Skader, men fra det Øjeblik blot En paa Egnen har faaet Understøttelse herfor, møde fremtidig Alle. Forklaringen har utvivlsomt sin Berettigelse. Men der er dog Nogle særlig udenfor Tyskland, som ikke have villet nøjes med den, men have rejst det Spørgsmaal, om ikke en medvirkende Aarsag til Stigningen kunde være, at Tyskerne ved deres Invaliditetsafgørelser have vist en saa vidt gaaende Humanitet, at de ere endte med at blive misbrugte. Hvorledes det nu end forholder sig hermed, kunne vi ved vor Undersøgelse vistnok gaa ud fra, at Tallet for 1895 er nær ved Hvilepunktet, saa at vi næppe behøve at befrygte, at Fremtiden i sit Skød bærer yderligere Overraskelser paa dette Punkt. I saa Henseende kan nemlig henvises til, at medens det tyske Landbrug i 1895 viser 9 Gange saa mange Invaliditetstilfælde (hel og delvis tilsammen) som Dødsfald, har Forsikringsselskabet »Skjold«, der dog har Ord for at strække sig vidt i sine Invaliditetsafgørelser, knap nok haft 8 Gange saa mange Invaliditetstilfælde som Dødsfald i sin Virketid. Om man imidlertid for den delvise Invaliditets Vedkommende tør overføre

Erfaringerne fra det tyske Landbrug paa danske Forhold, vil jo først og fremmest komme til at bero paa, om det danske Arbejderforsikringsraad ved sine Invaliditetsafgørelser følger det tyske Exempel eller lader sig afskrække deraf. Den, der lever, vil faa det at sel Men ved vor Undersøgelse vil det være forsigtigst at gaa ud fra, at Exemplet smitter.

Tallene for »forbigaaende Arbejdsudygtighed« vise ligeledes en uafbrudt Stigning gennem Femaaret og tilmed en Stigning paa næsten 100 pCt.; heller ikke her kan der derfor være Tale om at benytte et Gennemsnitstal, man maa holde sig til Tallet for 1895. Ved det i den tyske Ulykkesstatistik benyttede Udtryk kan næppe menes andet end Arbejdsudygtighed, der varer ud over 13 Uger, idet den 13de Uge efter Ulykkestilfældet er det Tidspunkt, hvor Sygeforsikringens Understøttelse ophører og Ulykkesforsikringens begynder. Mere tvivlsomt er det derimod, om der i de opgivne Tal indbefattes Arbejdsudygtighed over 13 Uger, der indtraf hos Tilskadekomne, som døde eller blev Invalider, eller der her kun er Tale om Tilskadekomne, for hvem Ulykkestilfældet ikke medførte blivende Følger. Det første anser jeg for sandsynligst, men gaar desuagtet af Forsigtighedshensyn ud fra det sidste.

Antallet af de i det tyske Landbrug forsikrede Personer, blandt hvilke hine Følger af Ulykkestilfælde under Arbejde var indtraadt, opgives for hvert Aar i Femaaret at have været 12,289415. Aarsagen til, at Antallet opføres konstant fra Aar til Aar, er den, at det er et paa Grundlag af Erhvervsstatistiken af 1882 og Folketællingen i 1890 anslaaet Tal, i Modsætning til

Antallet af forsikrede Personer i Industrien, som hvert Aar udfindes gennem Arbejdsgiverens Angivelse af hans beskæftigede Arbejdere. Dette er selvfølgelig en Mangel, som man imidlertid ikke kan komme ud over. Som Forklaring af Tallets i Forhold til hele Befolkningen forbavsende Størrelse skal blot tilføjes, at der er indbefattet 1 à $1\frac{1}{2}$ Million delvis industrielle Arbejdere, der afvekslende ere beskæftigede ved Haandværk og Industri, samt desuden henimod 4,8 Millioner selvstændige Landbrugere*); fradrages disse 6,3 Mill. (højst), bliver tilbage omkring 6 Mill. Medhjælpere i Skov- og Landbrug, hvilket Tal udgør $\frac{1}{8}$ af Tysklands Befolkning i 1890.

Da Reichs-Versicherungsamt, uagtet det usikre ved Opgivelsen af de forsikrede Personers Antal, selv indlader sig paa at uddrage Kvotienter, kunne vi vel ogsaa gøre det, og notere da, at der paa hvert 100,000 af de forsikrede falder:

18 Dødsfald
6 Helinvalider
159 delvise Invalider
123 med »Arbejdsudygtighed over 13 Uger«

De første af Kvotienterne referere sig til Gennemsnittet af Femaaaret, medens de to sidste referere sig til Aaret 1895.

Det næste Led i Undersøgelsen bliver et Forsøg paa at udfinde Antallet af de i Danmarks Skov- og Landbrug beskæftigede Medhjælpere af begge Køn, hvad enten de arbejde for andre hele Arbejdsaaaret

*) Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1897, Pag. 183 med Note.

eller kun en Del af det. Jeg har derfor til Direktør Rubin rettet et Spørgsmaal desangaaende, og han har med sædvanlig Imødekommen tilstillet mig følgende Oplysninger, som jeg med hans Tilladelse meddeler in extenso:

— »Spørgsmaalet om Antallet af Landarbejdere af begge Køn i Danmark er overmaade vanskeligt at besvare. For det første skal man opgøre, hvilke Erhvervsgrupper der hører under Landarbejdere, dernæst skal Tallet paa disse Erhvervsgrupper findes. Men Folketællingens Erhvervsbenævnelser ere, som bekendt, ofte kun lidet dækkende Vedkommendes sociale Stilling. En »Husmand« paa Folketællingslisten (og derefter i Bearbejdelsen) kan eje 1 Skp. Htk. og saaledes være Landarbejder, han kan eje 7 Skp. Htk. og være »Bonde«; et »Tyende« paa Landet kan være Herskabs-tjener, men han kan ogsaa være Tjenestekarl og gøre Markarbejde o. s. v. Naar man vil finde en Art Løsning af Spørgsmaalet, kan det derfor ikke nytte at blive hængende i Enkeltheder, man maa tage Materialet summarisk og samtidig, ved at lægge Kortene paa Bordet, give andre Mulighed for at skønne, om de mene, at Slutresultatet bør forandres, og da i hvilken Retning.

I det følgende benytter jeg først Folketællingstabelværket for Tællingen 1. Februar 1890. I dennes Opgivelser tager jeg af de Erhvervsgrupper, der bliver Tale om, først Forsørgerne, men udelader »Forsørgede udenfor Tyendeklassen«, thi i de paagældende Samfundsklasser ville de allerfleste af dem, der virkelig kunne forsørge sig selv, hurtig blive udskilte, og altsaa være opførte under Forsørgerne, og kun en ringe Del

af dem, der — udenfor Hustruerne — blive tilbage i Hjemmet, kan her komme i Betragtning. For imidlertid at modvirke det Minus, som herved dog kunde fremkomme, medtager jeg til Gengæld samtlige Landbrugeres »Tyende«, uagtet en ikke ringe Del af dette Tyende kun hører den egentlige Husholdning til og ikke til Landarbejderne. Foruden »Tyendet« er der ogsaa medregnet Tyende uden fast Tjeneste, ligesom jeg ikke blot tager »Daglejere ved Agerbruget«, men ogsaa Daglejere paa Landet uden nogen Erhvervsangivelse og endelig ogsaa Personer med »uangivet Erhverv«, Grupper, der vel ogsaa nærmest høre herhen. Vi faa da følgende Grupper:

Det egentlige Danmarks Landdistrikter, d. 1. Febr. 1890:

	Mænd	Kvinder	Tilsammen
Indsiddere	1823	1075	2898
Daglejere ved Agerbruget	22775	1351	24126
Daglejere og Arbejdsmænd	24418	2036	26454
Medhjælpere ved Agerbruget	22306	12734	35040
Personer med uangivet Erhverv	1935	6352	8287
Tyende hos samtlige Landbrugere	82435	68758	151193
Tyende uden fast Tjeneste	343	553	896
Ialt...	156035	92859	248894

Hertil kommer imidlertid endnu en Gruppe. Folketællingen opfører nemlig af »Husmænd« 69098 Mdk.

og 9756 Kvk., tilsammen 78854. Nu er det klart, at Personer med c. 1 Td. Htk. ikke kunne medregnes mellem Landarbejdere; hvor mange af de 78854 »Husmænd« skal da tages med? En forholdsvis lille Del, thi i Følge Landbrugsstatistiken ved vi, at der findes 67656 Husmænd med $\frac{1}{4}$ —1 Td. Htk., og fradrage vi disse, faa vi kun 11198 Husmænd tilbage. Ganske vist oplyser Landbrugsstatistiken ogsaa, at der findes 93884 Huse med $0-\frac{1}{4}$ Td. Htk. og 34058 jordløse Huse, men til disse c. 128000 Huse have vi foruden de 11200 »Husmænd«, som vi nylig fik til Rest, og foruden de ovenfor nævnte 53500 Indsiddere, Daglejere og Arbejdsmænd, c. 100,000 forsørgende Hovedpersoner paa Landet, tilhørende immaterielle Erhverv, Haandværkere og Industridrivende samt Handlende; hertil kommer saa yderligere Kapitalister, Aftægtsfolk o. a. lgd.*). Idet vi fordele de 11198 »Husmænd« med c. $\frac{7}{8}$ paa Mandkøn og c. $\frac{1}{8}$ paa Kvindekøn (svarende til Fordelingen af samtlige Husmænd), faa vi 9798 mandlige og 1400 kvindelige Husmænd. Lægges disse Tal til ovenstaaende Tilsammen-Tal, udkommer:

Mænd	Kvinder	Tilsammen
165833	94259	260092

Antallet af Landarbejdere d. 1. Februar 1890 blev altsaa c. 260,000.

*) Af Landejendomme paa mindst 1 Td. Htk. har Hartkornsstatistiken 75300, og Folketællingen har af Gaardmænd, Proprietærer og Forpagtere 70300. Ligesom disse Tal ingenlunde passe ilde, gaa vi altsaa ud fra, at der til Landbrugsstatistikens Tal paa større Huse ogsaa svarer et omtrent lige stort Tal af Folketællingens Husmænd, medens Resten af Husmændene som en lille Minoritet sammen med det øvrige Antal Landboere dele Smaabrugene og de jordløse Huse mellem sig.

Til Prøving af dette Tal anvender jeg følgende Beregning paa et helt nyt Grundlag.

I Rubin og Westergaards »Landbefolkningens Dødelighed i Fyns Stift« (Kbhvn. 1896) findes Fyns Landbefolkning opgjort efter Erhverv, hvilken Opgørelse er foretaget ved en selvstændig Omgruppering af Folketællingsmaterialet og med mangfoldige Individualundersøgelser som Korrektiv. I disse Grupper er Landbrugsmedhjælpere og Tyende taget sammen, og vi maa forsaavidt medregne hele Tyendegruppen. Men paa den anden Side bliver den for stor, fordi der er Tale om samtlige Tyende paa Landet, medens vi ovenfor kun medtog Landbrugeres Tyende; dette spiller dog kun en Rolle af Betydning for det kvindelige Tyendes Vedkommende (92 pCt. af Landdistrikternes mandlige, men kun 78 pCt. af det kvindelige Tyende hører til Landbrugsgrupperne), og det Plus, som vi herved erholde for sidstnævnte, modvirkes ved, at vi ikke kunne udskille, hvor mange af Kvindekønnets »Husmænd uden Jord og Indsiddere med flere«, der vare selvstændige (ikke gifte*). Som vi se af ovenstaaende Tal for hele Landet, kan Udeladelsen af hele denne Gruppe for Kvindekønnet ikke skabe noget betydeligt Minus, og vi lade det altsaa elimineres ved Overtallet af kvindeligt Tyende. Endnu skal bemærkes, at ved »Husmænd uden Jord« forstaar Skriftet Husmænd uden saa meget Jord, der er tilstrækkelig til at føde en Ko, hvad der nogenlunde passer med oven-

---

*) Hvad der iøvrig i det citerede Skrift er opført af selvstændige Kvinder under nævnte Gruppe er Vaskekoner, Syersker, Spindesker o. s. v., jfr. l. c. Side 24.

staaende Begrænsning af Husmandsgruppen. Herefter faa vi:

Fyns Landdistrikter d. 1. Februar 1880 (Befolkningen over 15 Aar):

	Mænd	Kvinder	Tilsammen
Husmænd uden Jord, Indsiddere m. fl.	6542	»	6542
Tyende og lignende	12388 ^{*)}	12639 ^{*)}	25027
Ialt...	18930	12639	31569

I foranstaaende Tabel for hele Landet udgjorde Kvindekønnet 37,3 pCt. af det hele Tal, her 40 pCt.; Forskellen er altsaa uvæsentlig.

Det benyttede Skrift omhandler ialt 164400 Personer, nemlig den hele Befolkning paa 5 Aar og derover i Fyns Landdistrikter, fraregnet Byernes Landsogne, og da Danmarks hele Landbefolkning paa 5 Aar og derover ved Folketællingen 1890 udgjorde 1,315200, er hint Tal altsaa nøjagtig $\frac{1}{8}$ af dette. Multipliceres da ovenstaaende 31600 med 8, faa vi 253000. Dette Resultat bestyrker saaledes, at vi — summarisk set — tør benytte Tallet 260000 som et antageligt Udtryk for Landarbejdernes Antal i Danmark i Aaret 1890. Tallet udgør godt $\frac{1}{4}$ (26,7 pCt.) af hele Landbefolkningen over 15 Aar. —

*) Reduceres de to Tal i Henhold til det ovenangivne Procenttal, vil Forholdet mellem Kønnene omtrent blive som for Tyende i hele Landets Landbrug.

Til denne udførlige Fremstilling har jeg kun et Par Ord at føje. I Landbrugets Tjeneste er jo ogsaa beskæftiget en Del Børn af Smaakaarsfolk, navnlig om Sommeren ved Kreaturpasning; forsaavidt disse komme til Skade ved Arbejde udenfor Hjemmet, burde de formentlig være ulykkesforsikrede. Men selv om man kunde danne sig noget Begreb om Antallet af de saaledes beskæftigede Børn, hvilket er umuligt, lader det sig meget vel forsvare at se bort fra dem ved denne Beregning; efter den tyske Statistik var det nemlig kun 3 pCt. af Ulykkestilfælde med nogen Betydning, der ramte Børn under 16 Aar, og det herved fremkommende Minus opvejes fuldt ud ved det Plus, jeg paa andre Punkter har tillagt af Forsigtighedshensyn. Endvidere kan jeg ikke undlade at gøre opmærksom paa en Overensstemmelse, som ikke er uden Interesse. Som man vil erindre, udgjorde den Del af det i Tyskland anslaaede Antal af forsikrede Personer, som nærmest vilde være at henhøre til Landarbejdere, omkring $\frac{1}{8}$ af hele Befolkningen; i Lighed hermed ses det af Direktør Rubin anslaaede Tal paa danske Landarbejdere ogsaa at udgøre $\frac{1}{8}$ af Danmarks Befolkning (1890).

Dersom man nu paa det danske Landbrug overfører de tidligere meddelte Kvotienter for det tyske Landbrug (pro 100,000), skulde man herefter kunne vente, at der gennemsnitlig hvert Aar indtraf blandt danske Landarbejdere som Følge af Ulykkestilfælde under Arbejde for andre:

47 Dødsfald

16 Tilfælde med Helinvaliditet

413 — med delvis Invaliditet

320 — med Arbejdsudygtighed over 13 Uger

Som sidste Led i Undersøgelsen vil være at beregne de aarlige Omkostninger, som de nylig nævnte Dødsfald m. m. vilde medføre for Landbruget, dersom de i Ulykkesforsikringsloven fastsatte Ydelser blev gjort gældende ogsaa for Landbrugets Medhjælpere. Disse Ydelser ere: ved Dødsfald en Begravelseshjælp af 50 Kr. samt, dersom den Omkomne efterlader sig Enke eller Børn eller eventuelt andre Forsørgede, en Pengesum svarende til det 4-dobbelte af den afdødes Aarsindtægt; ved Invaliditet en Pengesum, der ved fuld Invaliditet svarer til det 6-dobbelte af den Tilskadekomnes Aarsindtægt og ved delvis Invaliditet udgør en større eller mindre Kvotadel af dette Beløb i Forhold til Invaliditetens Grad, samt desuden Dagpenge for et Tidsrum af 13 Uger, uanset om Sygebehandlingen er endt, inden de første 13 Uger, der altid hvile paa Sygekasserne, ere forløbne; ved Arbejdsudygtighed, som varer udover 13 Uger, bliver der endelig — bortset fra Invaliditetstilfælde — ydet Dagpenge, indtil Døden er indtraadt eller Sygebehandlingen endt. Dagpengene skal udgøre $\frac{3}{5}$ af den Tilskadekomnes Dagløn, dog ikke over 2 Kr. og ikke under 1 Kr. daglig; er der ikke fuldstændig Arbejdsudygtighed til Stede, ansættes Dagpengene til en Kvotadel af det Beløb, som Vedkommende vilde have faaet ved fuldstændig Arbejdsudygtighed.

Inden man kan skride til Beregningen af Omkostningerne, maa imidlertid følgende Spørgsmaal besvares: Hvor stor kan den gennemsnitlige Aarsindtægt for vore Landarbejdere ansættes til at være? Hvor stor en Del af de Omkomne kan ventes at efterlade Forsørgede? Hvor stor en Kvotadel af Understøttelsen

ved fuld Invaliditet kan ventes gennemsnitlig at falde paa ethvert Tilfælde af delvis Invaliditet? Hvad bliver Dagpengenes gennemsnitlige Størrelse?

Landarbejdernes gennemsnitlige Aarsindtægt tør man nok ansætte til at være omkring 450 Kr. (Daglejere og Tyende tils.). Efter de foreliggende Oplysninger*) skulde nemlig i 1892 Aarsindtægten for de paa egen Kost arbejdende Daglejere paa Landet gennemsnitlig være 485 Kr. — Beskæftigelse gennem hele Arbejdsaaet forudsat; for de Daglejere paa Landet, der faa Kosten hos Arbejdsgiveren, 523 Kr. under samme Forudsætning, idet Værdien af Kosten i den citerede Afhandling bliver anslaaet til 210 Kr. (70 Øre pr. Dag); for Tjenestekarle paa Landet 455 Kr. (200 + 255); for Tjenestepiger paa Landet 381 Kr. (126 + 255)**). At der findes højere lønnede Medhjælpere ved Agerbruget — Forvaltere og lignende, medtagne i Direktør Rubins Tal —, bliver vel mere end opvejet ved, at Værdien af Daglejere og Tyendets Kost turde være rigelig anslaaet særlig paa de mindre Gaarde. Jeg har i tidligere Undersøgelser ansat Værdien af Kosten her til 60 Øre daglig, og mener vedvarende, at dette kommer Virkeligheden nærmere end 70 Øre.

Af den tyske Ulykkesstatistik fremgaar, at $\frac{1}{3}$ af de i Landbruget omkomne ikke have efterladt Forsørgede. Overfører man dette Forhold paa det danske Landbrug, skulde altsaa af de for det danske Landbrug

*) »Arbejdslønnen i Danmark 1892« af Adolph Jensen. — National-økonomisk Tidsskrift, Aargangen 1893, 9.—10. Hefte.

**) Da Daglejere jo kun faa Kosten paa Arbejdsdage, men Tyendet hele Aaret rundt, maa Værdien deraf selvfølgelig ansættes højere for de sidste end for de første.

forventede 47 Dødsfald 32 medføre en Understøttelse til de Efterladte af 4×450 Kr. (den gennemsnitlige Aarsindtægt); Begravelseshjælpen vilde derimod blive at yde ved alle 47 Dødsfald.

Af »Skjolds« Erfaringer om de ved Invaliditet udbetalte Beløb fremgaar, at naar man betragter Helinvaliditet og delvis Invaliditet under ét, falder der gennemsnitlig paa hvert Invaliditetstilfælde et Beløb, der udgør 18,8 pCt. af Udbetalingen (Forsikringssummen) ved fuldstændig Invaliditet. I Henhold hertil ville vi da slaa de for det danske Landbrug forventede Tilfælde af Helinvaliditet og delvis Invaliditet sammen — hvortil der yderligere er Opfordring, eftersom Begrebet «Helinvaliditet», som tidligere omtalt, næppe opfattes paa samme Maade i Danmark som i Tyskland —, og tillægge dernæst ethvert Invaliditetstilfælde $\frac{1}{5}$ af den ved fuld Invaliditet betalbare Pengesum (6×450 Kr.). Berettigelsen til her at gaa ud fra »Skjolds« Erfaringer søger jeg i det tidligere nævnte Ord for at strække sig vidt ved Invaliditetsafgørelser, som dette Forsikringsselskab har, omend det skal indrømmes, at ingen paa Forhaand kan vide, hvorledes Arbejderforsikringsraadet vil stille sig ved sine Invaliditetsafgørelser.

Hvad Dagpengene angaar, kan deres gennemsnitlige Størrelse næppe komme til at overskride Lovens Minimum, c. 1 Kr. daglig, idet $\frac{3}{5}$ af den gennemsnitlige Dagløn (150 Øre) ikke naar dette Beløb; Dagpenge for et Tidsrum af 13 Uger kan derfor nok ansættes til c. 100 Kr. For at regne rigelig, gaar jeg endvidere ud fra, at der ved det for Landbruget forventede Antal Tilfælde af »Arbejdsudygtighed over 13 Uger« altid betales fulde Dagpenge og altid i fulde 13 Uger,

ligesom jeg undlader at tage Hensyn til Sandsynligheden af, at den tyske Statistik fører til at beregne Dagpenge 2 Gange for en Del af Invaliditetstilfældene (jfr. tidligere).

Regnestykket stiller sig nu saaledes:

32 Dødsfald à 1800 Kr. (4×450).....	57600 Kr.
429 Invalider (hel og delvis) à 540 Kr. ($\frac{1}{6}$ af 6×450)	231660 —
429 Invalider à 100 Kr. (Dagpenge i 13 Uger).....	42900 —
320 »Arbejdsudygtighed over 13 Uger« à 100 Kr. (Dagpenge i 13 Uger)	32000 —
47 Begravelser à 50 Kr.	2350 —
	<hr/>
	366510 Kr.

Paa Grundlag af den tyske Statistik faa vi altsaa 367,000 Kr. som Gennemsnit af vort Landbrugs sandsynlige aarlige Udgift, dersom Ulykkesforsikringslovens Ydelser blev gjort gældende for dets Medhjælpere.

Da nu engang Muligheden herfor foreligger, ville vi endvidere se, hvilket Resultat der fremkommer, naar vi som Grundlag for Beregningen af Udgiften benytte den Del af »Skjolds« Statistik, der specielt vedrører Landarbejdere. Materialet er imidlertid meget begrænset, idet det kun omfatter 1,298,954 forsikrede Arbejdsdage eller 4330 Forsikringsaar, hvilket atter kan omskrives til 4330 Personer, der have været forsikrede gennem et helt Arbejdsaar; der tør derfor ikke lægges synderlig Vægt paa Resultatet, idet Tilfældigheder have et altfor vidt Spillerum. Idet vi blot bemærke, at denne Del af »Skjolds« Statistik viser for hvert 1000 Personer (Forsikringsaar): 0,46 Dødsfald, 2,08 Invaliditetstilfælde og 1,15 Arbejdsudygtighed over 13 Uger, forbigaa vi ellers Detaillerne i Regnestykket og anføre

kun Enderesultatet. Dette bliver en aarlig Udgift for vort Landbrug af 516,000 Kr. Men selv om Materialet havde været stort nok til, at man turde akceptere det sidste Beløb, vilde der dog af andre Grunde opstaa Betæneligheder derved. Vi have nemlig i »Skjold« at gøre med Landarbejdere, som have arbejdet — og altsaa være udsat for Ulykkestilfælde — under hele Forsikringstiden, og som dernæst turde have været beskæftigede ved de mere farlige Sider af Landbrugs-virksomheden. De for dem fremkomne Kvotienter for Død, Invaliditet o. s. v. kunne derfor ikke, uden at give et for stort Resultat, overføres paa det samlede Antal af Landbrugsmedhjælpere, i hvilket Antal ikke alene er indbefattet en Del Personer, som ikke kunne antages at være beskæftigede — og altsaa udsat for Ulykkestilfælde — hele Arbejdsaaret igennem, men i hvilket navnlig er indbefattet en stor Mængde Personer (det kvindelige Tyende), hvis Gerning kun i saare ringe Grad udsætter dem for Ulykkestilfælde, i alt Fald for Ulykkestilfælde af nogen Betydning *).

Dersom man desuagtet skulde være bleven ængstelig ved Forskellen mellem de to Tal, og deri se en Opfordring til at forhøje det paa Grundlag af den tyske Statistik fremkomne Beløb, kan som Beroligelse anføres, at der paa den anden Side findes Grunde, som opfordre til at formindske Beløbet. En Del Virksomheder i Landbruget — og det af de farligere, f. Ex. den Fabrik-

---

*) De samme Indvendinger — men meget forstærkede — træde i Vejen for at overføre paa Landbruget Kvotienterne fra »Skjolds« samlede Statistik. De her forsikrede Personer have nemlig, som allerede omtalt, været beskæftigede ved Erhverv, der ere langt farligere end Landbruget som Helhed.

tilsynet underlagte Del af Landbrugets Maskinvirksomhed — er allerede inde under den nuværende Forsikringslov, og der burde saaledes, forsaavidt saadant havde ladet sig gøre, været set bort fra de herved betingede Ulykkestilfælde, naar man beregner Udgiften ved Lovens Udvidelse til Landbruget i sin Helhed. Skulde der være Tale om at forhøje Beløbet, maatte det vel snarere være af Hensyn til den Forøgelse af Udgiften, der i Tidens Løb kan ventes at fremkomme ved en Forøgelse af Landbrugets Medhjælpere; man vil erindre, at Beregningen af deres Antal hviler paa Folketællingen af 1890. Men da turde et Tillæg af 10 pCt. foreløbig fyldestgøre Forsigtighedshensynet. Paa den Maade vilde vi da faa 400,000 Kr. som Landbrugets sandsynlige aarlige Udgift. Anvender man Hartkornet som Maalestok, vilde dette jo være omkring 1 Kr. pr. Td. Htk.

Om nu dette Skøn kommer til at svare til Virkeligheden, beror i første Linje paa Ardejderforsikringsraadet. Ved sine Invaliditetsafgørelser har Raadet i sin Haand at kunne paavirke Udgiften væsenlig, baade til at blive lavere og højere end Overslaget.

Nationaløkonomisk Forening.

Møde d. 20. Januar 1898.

Diskussion om Ulykkesforsikringen og Landarbejderne.

Den efter Sygekasseinspektør, Dr. Sørensens foran aftrykte Foredrag følgende Diskussion indledes med et Replikskifte mellem Direktør Bramsen og Direktør Marcus Rubin om det Talmateriale, som sidstnævnte havde stillet til Indlederens Raadighed. Bramsen var vel i sine Beregninger kommen til omtrent samme Sluttal som Rubin (252,000 mod 260,000), men førstnævnte havde da medtaget c. 40,000 Børn af Landarbejdere, og Størstedelen af disse vilde være at fradrage, naar man beregnede det Antal Individer, som vilde falde ind under Forsikringen. Direktør Rubin oplyste, at han i sine Beregninger kun havde medtaget de i Folketællingen som Forsørgere opførte Personer; Børnene vare saaledes ikke medtagne i de 260,000. Den betydelige Uoverensstemmelse, som der saaledes fremkom mellem det af Bramsen og det af Taleren beregnede Tal, maatte hidrøre fra, at førstnævnte ikke havde taget Hensyn til den talrige Befolkningsgruppe, som i Folketællingstabelværket benævnes »Arbejdsmænd

og Daglejere uden specificeret Næring«, og hvorefter en meget væsentlig Part utvivlsomt henhørte til Landarbejdernes Klasse.

Derefter fortsatte Direktør Bramsen, som fandt, at Indlederen paa ethvert Punkt i sine Beregninger havde været forsigtig, maaske overdrevent forsigtig. Dette gjaldt saaledes hans Anvendelse af det foreliggende tyske Materiale angaaende Forholdet mellem de Ulykkestilfælde, der medførte hel Invaliditet, og dem, der medførte Døden. Taleren troede ikke paa Indlederens Forklaring af den stærke Stigning i Tallene for delvis Invaliditet i Tyskland. De smaa Tal i de første Aar kunde næppe have deres Grund i Ukendskab til Loven, hvilket allerede fulgte deraf, at alle Ulykkestilfælde, selv de, der ikke medføre Erstatning, skulde anmeldes. Men selv om man antog, at Anmeldelse ofte undlades i Tilfælde, hvor der ikke er Spørgsmaal om Erstatning, var der ingen Grund til at tro noget lignende om de øvrige; dertil vare baade Arbejdere og Arbejdsgivere alt for stærkt interesserede i Sagen. Taleren troede snarere, at Grunden til de store Tal i de sidste Aar maatte søges i et Misbrug af Forsikringsloven. Den hele Organisation var en saadan, at Ansvarligheden borttages fra Arbejdsgiverne, og at Skødesløshed fra Arbejdernes Side ikke berøve dem deres Ret til Erstatning. Hertil kom det i samme Retning virkende Livrentesystem, som den tyske Lovgivning benytter. Naar Foredragsholderen regnede, at der i en Tredjedel af Døds-Tilfældene ikke vilde være Efterlevende, for hvem man maatte beregne Forsørgelsesudgifter, da var ogsaa dette meget forsigtigt. Man havde ved tidligere Lejligheder regnet med Halvdelen

af Tilfældene, og her var Forholdene endda særlig gunstige, fordi de fleste Tyender vilde være uden Efterlevende, mod hvem de havde Forsørgelsespligt. — Det var ogsaa en utidig Forsigtighed at forøge det beregnede Arbejdertal med 10 pCt. Hvorfor i Grunden med 10 pCt.? Hvorfor overhovedet lægge noget til? Blev der i Fremtiden flere Arbejdere, da blev der vel ogsaa flere Arbejdsgivere til at bære Byrden. — Taleren fremhævede ligeledes, at Ulykkesprocenten for Landbrugsarbejderne vilde blive mindre end beregnet, fordi den industrielle Ulykkesforsikring allerede har optaget Landbrugets Maskinulykker; ved Sammenligningen med de tyske Erfaringer maatte man have i Erindring, at her var Landbruget og Landbrugsindustrien forenet; dette spillede en meget stor Rolle; Taleren mente at have set Maskinulykkernes Procent af samtlige Landbrugsulykker angivet til 18 (i Aaret 1889). — Forsikringsselskabet »Skjolds« Statistik over 4000 Personer i et Aar gjorde man bedst i at se bort fra, naar man i Tyskland havde et Materiale, der omfattede $12\frac{1}{4}$ Mill. i en længere Aarrække. — Taleren var tilbøjelig til at antage, at Omkostningerne ved Ulykkesforsikringens Overførelse paa Landarbejderne næppe vilde overstige 250,000 Kr., hvilket var c. 100,000 mindre end det af Indlederen beregnede Beløb. Men iøvrigt havde det jo ikke saa meget at sige, om det blev dette eller hint Beløb; det vilde i hvert Tilfælde blive en stor Fordel for Arbejdsgiverne, at de ved Sammenslutninger i Forsikringsøjemed fik Adgang til, ved Siden af den tvungne Forsikring af deres Arbejdere, at tegne frivillige Forsikringer for dem selv og deres Familiemedlemmer;

og det var jo ikke ubetydelige Fordele, man saaledes kunde sikre sig for en Præmie af 1 à 1½ Kr. aarlig pr. Individ. — Endnu skulde Taleren tilføje, at Forskellen mellem de af Bramsen og af Taleren selv beregnede Omkostningsbeløb paa ingen Maade var usædvanlig stor i Betragtning af Beregningens Vanskelighed.

Direktør Rubin bragte paa Forsamlingens Vegne Indlederen en Tak for det udmærkede Arbejde, han ved denne Lejlighed havde gjort. Taleren fandt Anledning til at minde om, at Sygekasseinspektør Sørensen nu snart i 25 Aar har arbejdet med ærlig Flid og sjælden Dygtighed paa det socialvidenskabelige Omraade. Der var saa meget mere Anledning til at være taknemmelig for, hvad han havde præsteret, som han jo den største Del af denne lange Tid havde staaet ganske ene i Arbejdet; boende i en Provins, havde han været uden den Hjælp, som er nær for Haanden for den, der sysler med sligt i Hovedstaden.

Taleren mente, at Direktør Bramsens Beregning af Omkostningerne maaske kom det rette nærmere end Indlederens, saa at Tallet blev omtr. 300,000 Kr. I Indlederens Beregning maatte der gøres et betydeligt Fradrag for Landbrugsindustrien, som jo hører under den nu vedtagne Lov. — Med Hensyn til den abnorme Tilvæxt i Invaliditetstilfældene i den tyske Landarbejderforsikring skulde det bemærkes, at der er stor Sandsynlighed for, at denne nu vil ophøre. Statistiken for den tilsvarende Forsikring af Industriarbejderne fremviser en Standsning i Stigningen; den er nu paa det nærmeste parallel med Bevægelsen i Dødstilfældene, og man maa være berettiget til at

vente, at noget lignende vil blive Tilfældet med Hensyn til Landarbejderforsikringen.

Folkethingsmand N. Andersen var glad over, at Indlederen havde søgt at holde sine Beregninger paa den sikre Side. Dog syntes Taleren, at han i den Henseende næsten var gaaet for vidt. Det maatte ikke glemmes, at de tyske Tal referere sig til Landbrug og Skovbrug tilsammen, hvorved man kom til en langt højere Ulykkesprocent, end man kunde vente i Danmark. Først var Skovbruget relativt større i Tyskland end i Danmark, og som et i Forhold til Agerbruget farligt Erhverv maatte det altsaa forøge det gennemsnitlige Antal Ulykkestilfælde. Men hertil kom yderligere, at det tyske Skovbrug, som delvis drives i Bjergegne, er langt farligere end det danske. — Med Hensyn til det Moment, som foregaaende Talere havde berørt, Beregningens Belastning med de Arbejdere, der alt ere inde under den industrielle Forsikring, mente Taleren, at det ikke vilde være vanskeligt at danne sig et Skøn over, hvor meget eller hvor lidt dette betød; man kendte jo Antallet af Mejerier saa nogenlunde, og Tærskværkernes Antal vilde ogsaa tilnærmelsesvis kunne lade sig oplyse. Ogsaa en betydelig Del af de af Rubin medtagne Arbejdere uden specificeret Næring vilde fragaa, da de som beskæftigede ved Jordarbejder o. l. falde ind under de alt forsikrede »farlige Erhverv«. Paa den anden Side kunde man næppe nøjes med at medtage de Husmænd, som have under $\frac{1}{4}$ Td. Hartkorn.

Indlederen indrømmede overfor forskellige Talere, at han havde bestræbt sig for at være paa den sikre Side i sine Beregninger. Men han havde flere Grunde

herfor. Vestigia terrent*). Man maatte navnlig ikke glemme, at de tyske Tal, som ligge til Grund for Beregningen, ere kalkulatoriske; og hvis man nu i Tyskland har ansat Arbejdertallet for højt, blive jo Kvotienterne for lave. Endelig vilde det til syvende og sidst i høj Grad komme til at bero paa Arbejdsraadets Invaliditetsafgørelser, om Omkostningerne blev 100,000 Kr. højere eller lavere.

---

*) Arbejderkommissionen af 1885 havde ved Beregningen af Omkostningerne ved sit Forslag næppe været saa forsigtig som ønskeligt.

Dødeligheden i Danmark 1890—95.

Af

Marcus Rubin.

Statsanstalten for Livsforsikring har udsendt sin femte »femaarige Risiko-Opgørelse«. Den tør antages kun at ville faa en meget begrænset Læsekreds, dels fordi de fleste af de Folk, der overhovedet faa den i Hænde, gaa ud fra, at de ikke forstaa den, dels fordi den væsentligst kun interesserer dem ved sin Forbindelse med »Bonus«, hvad de paa Forhaand véd, Opgørelsen forjætter dem. I førstnævnte Henseende skal jeg da gøre opmærksom paa, at ethvert Menneske, der kan læse Tal og regne med den lille Tabel, kan gøre sig bekendt med Opgørelsen, saa klart og velordnet ere Resultaterne af Opgørelsens omfattende og indviklede Forarbejder fremlagte for Offentligheden. I sidstnævnte Henseende kunde Folk have lidt Grund til Ængstelse (for deres Bonus), thi det har vist sig, at Dødeligheden i Femaaret 1890—95 i saa godt som alle Forsikringsgrupper har været større end i det nærmest forudgaaende Femaar, og dersom Anstalten ikke arbejdede paa et saa overordentlig solidt Grundlag — saa at Dødeligheden dog er langt mindre end den, som er

forudsat ved Tarifberegningen — kunde der jo nok være Spørgsmaal om, hvor vidt Forholdene egnede sig til Bonus. Nu er Overskuddet saa betydeligt, selv efter de ængsteligste Beregninger og de størst mulige Henlæggelser, at Bonus-Udbetalingen bliver en ligefrem Nødvendighed baade i Forholdet mellem Anstalten og Pligtinteressenterne, da disse ellers med Rette vilde kunne klage over at blive trukne op, og i Forholdet mellem Anstalten og de fri Interessenter, da disse ellers vilde søge andre Forsikringsanstalter i Indland eller Udland. Den forøgede Dødelighed kommer jo ogsaa Anstalten tilgode paa Livrenternes Omraade, thi dør Folk tidligere end forudsat, har Anstalten et mindre Antal Aar end forventet at udbetale dem Livrenter. Men medens Publikum saaledes ganske rigtig kan være tilstrækkelig sikker paa Bonus, bliver der dog det Faktum tilbage, at Dødeligheden i Følge Anstaltens Erfaringer har været i Tilvæxt i det sidste Femaar.

Der er ingen Grund til her i det enkelte at angive, hvorledes den forøgede Dødelighed faar Udslag i enhver af Forsikringsgrupperne (med Undtagelse af Gruppen for livsforsikrede Mænd, der have maattet betale Tillægspræmie paa Grund af vaklende Helbred). Jeg henviser herom til Opgørelsen selv, der, som sagt, belyser Sagen overmaade tydeligt i Tabeller for hver Forsikringsart og hvert Køn. Derimod har jeg ment det af Betydning at undersøge, om Anstaltens Resultater stemme med den almindelige Befolkningsstatistik for Femaaret 1890—95 (Aarene 1890—94, begge incl.). Dette behøver ingenlunde at være Tilfældet. Anstalten regner med forholdsvis smaa Tal, og den har sine Erfaringer fra ret snævre Befolkningskredse. Man

mærker da ogsaa i Opgørelsens Fremstilling en let Overraskelse over Dødelighedsforandringen og en vis Tro paa dens tilfældige Karakter. Jeg kan imidlertid konstatere, at ogsaa i Befolkningen som Helhed har Dødeligheden været større i 1890—95 end i 1885—90 (1885—89, begge incl.), og at dette i alt væsentligt skyldes en Forøgelse af Dødeligheden i de højere Aldersklasser, altsaa de Aldersklasser, hvis Dødelighed vedkommer Livsforsikringsanstalten.

Idet Godtgørelsen heraf er Formaalet for de følgende Linjer, skal jeg forudskikke den Bemærkning, at Undersøgelsen, i diametral Modsætning til Livsforsikringsanstaltens, er foretaget for meget store Grupper og i meget grove Træk; imidlertid vil det fremgaa af Tallene, at Resultaterne ere sikre nok, og Overensstemmelsen mellem deres Retning og Retningen af Anstaltens Resultater frembyder derfor virkelig Interesse.

I Femaaret 1885—90 døde der gennemsnitlig aarlig i Danmark (det egentlige Danmark) 39,119 Personer (her, som overalt i det følgende, fraregnet dødfødte), mod 42,043 gennemsnitlig aarlig i Femaaret 1890—95. Forskellen mellem de to Tal er 7,5 Procent. Befolkningstilvæksten i Danmark udgjorde i Tiaaret 1880—90 ialt 10,33 pCt. og i Femaaret 1890—95 ialt 3,85 pCt. *) Tilvæksten 1885—90 til 1890—95 kan derfor højest sættes til 4,5 pCt. Overfor en Tilvæxt i Befolkningen af 45 pr. Tusind finde vi saaledes en

---

*) Om Beregningen af Folketallet for 1895, se »Statistiske Meddelelser«, 3. R., 17. Bind.

Tilvæxt i Dødsfaldene af 75 pr. Tusind. Da de gennemsnitlige Folketal, i Følge denne Beregning, 1885—90 er 2,124,000, 1890—95 2,220,000, faa vi en Dødelighed for de to Femaar af henholdsvis 18,42 og 18,94 pro mille, altsaa en Stigning i Dødeligheden af godt $\frac{1}{2}$ pro mille. Dette betyder ca. 1200 Dødsfald gennemsnitlig aarlig mere i 1890—95, end hvis der havde været samme Dødelighed i nævnte Femaar som i 1885—90.

Men paa hvilke Aldersklasser falder nu dette Overtal af Døde?

I de to Femaar 1885—90 og 1890—95 udgjorde det gennemsnitlig aarlige Antal af Dødsfald i Aldersklasserne:

	Mandkøn			Kvindekøn		
	1885—90	1890—95	Tilvæxt i pCt.	1885—90	1890—95	Tilvæxt i pCt.
0—20 Aar	8987	9606	6,9	8126	8614	6,0
20—40 —	1974	1975	0,1	2218	2114	- 4,7
40—60 —	2724	2861	5,0	2337	2464	5,4
60 Aar og dero..	6147	6860	11,6	6606	7549	14,3
Tilsammen	19832	21302	7,4	19287	20741	7,5

Saaledes er der i Aldersklasserne 20—40 Aar ingen Tilvæxt i Dødsfald for Mændene og en Formindskelse for Kvinderne, i Aldersklassen 60 Aar og deroover en meget betydelig Tilvæxt i Dødsfaldene for

begge Køn. Imidlertid maa vi stille disse Tilvæxtprocenter i Forhold til Befolkningstilvækterne fra Femaar til Femaar for at vurdere deres Betydning. — I Tiaaret 1880—90 som Helhed tiltog Befolkningen saaledes:

	Mandkøn	Kvindekøn
	pCt.	pCt.
0—20 Aar	12,9	13,0
20—40 —	5,4	9,6
40—60 —	3,5	6,1
60 Aar og derover	17,9	17,3
Tilsammen	9,5	11,1

Det er jo nu umuligt at vide, om denne højst uligeartede Aldersklassetilvæxt i Tiaaret 1880—90 har været relativ ens i Femaaret fra 1885—90 til 1890—95, men der er i hvert Fald ingen Grund til at antage en saadan Forandring i Art og Omfang, at den kan have Betydning for de her foretagne Beregninger. Idet vi saaledes, ligesom før, tage som Udgangspunkt, at den hele Befolkningstilvæxt i Tiaaret 1880—90, 10,3 pCt., maa reduceres til 4,5 pCt. for Femaaret 1885—90 til 1890—95, reducere vi ovenstaaende Tal i Overensstemmelse hermed og faa da for de forskellige Aldersklasser følgende Tilvæxtprocenter, med hvilke de foranstaaende Tilvæxtprocenter for Dødsfaldene ere sammenstillede:

	Tilvæxt 1885—90 til 1890—95			
	Mandkøn		Kvindekøn	
	Folketal	Dødsfald	Folketal	Dødsfald
	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.
0—20 Aar	5,6	6,9	5,7	6,0
20—40 —	2,4	0,1	4,2	÷ 4,7
40—60 —	1,5	5,0	2,7	5,4
60 Aar og derover.....	7,8	11,6	7,6	14,3
Tilsammen	4,2	7,4	4,8	7,5

For Aldersklassen under 20 Aar faa vi altsaa kun en lidet større Dødsfaldstilvæxt end Folketalstilvæxt; for Aldersklassen 20—40 Aar en Stilstand eller Tilbagegang i Dødsfaldene samtidig med Tilvæxt i Folketallet; for de følgende Aldersklasser en langt større Tilvæxt i Dødsfald end i Folketal -- for Mænd mellem 40—60 Aar endog en mere end tre Gange saa stor.

Dele vi herefter hele Befolkningen, Mandkøn og Kvindekøn tilsammen, i to Grupper, under og over 40 Aar, faa vi følgende Tal:

	Tilvæxt 1885—90 til 1890—95	
	Folketal	Dødsfald
	pCt.	pCt.
under 40 Aar	4,7	4,7
40 Aar og derover.....	4,0	10,8

Saaledes have vi som Resultat, at i Befolkningen under 40 Aar, taget som Helhed, har Dødsfaldstilvæksten holdt Skridt med Befolkningstilvæksten, d. e. Dødeligheden i de to Femaar har været ens — 14,0 pro mille —; derimod har i Befolkningen over 40 Aar, taget som Helhed, Dødsfaldstilvæksten været to à tre Gange saa stor som Befolkningstilvæksten, hvorved Dødeligheden er steget fra 29,4 til 31,3 pro mille. Dødsfaldenes Antal i Femaaret 1890—95 for Aldersklasserne over 40 Aar vilde, under Forudsætning af samme Dødelighed 1890—95 som 1885—90, have udgjort ialt for hele Femaaret 92,600, men udgør 98,670.

Det er disse 6000 »for mange« Dødsfald i Aldersklasserne over 40 Aar i Femaaret 1890—95, som Statsanstalten for Livsforsikring ogsaa har faaet sin Part af, og som vel ikke have »forstyrret dens Cirkler«, men dog bragt den til at se lidt spørgende hen til Sandet i forskellige Timeglas, der synes at være løbet ud en Kende for hurtigt.

Pessimistisk og optimistisk Nationaløkonomi.

Middelstandens Fremtidsudsigter.

I det udkomne første Hefte af det nye Tidsskrift »Zeitschrift für Socialwissenschaft« paapeger Udgiveren, Prof. Dr. Julius Wolf, i en indledende Artikel den Forandring, som Nationaløkonomernes Opfattelse af den økonomiske Udviklings Resultater er undergaaet i de sidste 25 Aar, særlig forsaavidt angaar Middelstandens sociale Stilling. Idet han minder om Schopenhauers Ord, at Fundamentalforskellen imellem alle Religioner maa sættes deri, om de ere optimistiske eller pessimistiske, gør han det samme Synspunkt gældende for de sociale Systemers Vedkommende og hævder, at den sociale Optimismes Systemer vække Handlekraft og Mod til at bygge op, medens den sociale Pessimismes Systemer lamme de i Mennesket latent forhaandenværende Kræfter og medvirke til Samfundsstilstand eller endog Tilbagegang. Det var derfor efter hans Formening en ret skæbnesvanger Fejl ved den i Begyndelsen af 70'erne opdukkende Kathedersocialisme, — en Fejl, som ikke lidet har formindsket dens Evne til at sætte virkelig Frugt i Videnskaben og i Livet —, at den i altfor høj Grad byggede paa Social-

ismens pessimistiske Skildringer af de sociale og økonomiske Forhold og betragtede dem som et sandt Udtryk for Virkeligheden, istedenfor selvstændigt at undersøge disse Forhold. Idet den saaledes gik ud fra den paastaaede Umulighed af at tilvejebringe tilfredsstillende Resultater paa den bestaaende Tilstands Grund som noget givet, var den kun altfor tilbøjelig til at opgive Forsvaret af den borgerlige Samfundsordnings Fæstning og kapitulere. Selv om den ikke gik saa vidt at akceptere Lassalles og Marx's »jernhaarde Lønningslov«, hvorefter Arbejdernes Kaar aldrig kunde bedres under de bestaaende Lønssystemer, godkendte den kun altfor meget deres Paastande om, at Middelstanden var viet til Undergang og at den sociale Leddeling truede med at blive stedse mindre og mindre heldig. Kathedersocialismen blev et Udtryk for den sociale Pessimisme.

Denne Opfattelse fik saaledes et prægnant Udtryk i den Udtalelse, hvormed Prof. G. Schmoller i 1872 paa Mødet i Eisentach fremkom i sin »Rede zur Eröffnung der Besprechung der socialen Frage«:

»Det nuværende Samfund truer mere og mere med at ligne en Stige, som voxer hurtigt baade nedad til og opad til, men paa hvilken de midterste Trin mere og mere smuldre hen (ausbrechen) og som kun frembyder faste Holdépunkter helt for oven og helt for neden«.

Og dette samme Synspunkt forfægtede Schmoller nogle Aar senere i sin bekendte Strid med Treitschke, idet han sagde: »Hvad jeg paastaar, er kun dette:

mine Undersøgelser over Erhvervs- og Forbrugsstatistik, mine Iagttagelser paa Rejser og i Samkvem med Næringsdrivende, hele Gangen i vor nuværende Industri-, Bank- og almindelige økonomiske Udvikling, saa vidt jeg kan overskue den, Resultaterne af Indkomst- og Formueskatterne, endelig mange isolerede og utvivlsomt sikre Kendsgerninger gøre mig det sandsynligt, at de store Indkomster og Formuer voxe betydeligt raskere end den samlede Velstand, og at ved Siden deraf den Klasse af Befolkningen, som uden Besiddelse lever af Haanden og i Munden, i Dag er saa vel absolut som relativt større end for 10, for 30 og for 40 Aar siden.« Og han brugte overfor sin Modstander de stærke Udtryk: »Jeg tror, at kun Ukendskab til Kendsgjerningerne og en høj Grad af sangvinsk Optimisme vil kunne nægte, at den største Sandsynlighed taler herfor«. Ja, han forudsaa endog »vor Kulturs Undergang«, saafremt vi »skred videre i en voxende Formueuligheds elementære Malstrøm«.

Ganske lignende Synsmaader hævdede Prof. Ad. Wagner overfor den modsatte — liberale — Side, repræsenteret af Oppenheim, hvem Navnet »Kathedersocialismen« skyldes. »De bestrider, siger han i et aabent Brev til O., Tendensen til en voxende Formueulighed og stigende Klassemodsætning i vor nuværende økonomiske Ordning. Hvis De blot var lidt mere hjemme selv i Manchesterskolens Økonomi, vilde De allermindst fra Deres Standpunkt nægte denne Tendens.«

Tyve Aar igennem holdt denne pessimistiske Opfattelse sig og fik i den Tid et ret stærkt Hold paa Gemytterne. Thi, som Prof. Delbrück med Føje ud-

talte paa den evangelisk-sociale Kongres i 1897, Pessimismen har det forud for Optimismen, at Folk kun altfor hyppigt ere tilbøjelige til at betragte denne som en »Idealisme«, der bliver staaende ved Tingenes Overflade, medens Pessimismen anses for enstydig med »en Realisme, der ikke gør sig skyldig i Illusioner«. Men i Virkeligheden kan den ene være lige saa udsat som den anden for at hildes i saadanne, naar den bygger paa forud fattede Meninger.

Hvor stærkt Hold den sociale Pessimisme i Løbet af denne Tid havde faaet, ses deraf, at selv en saa grundig og sindig Forfatter som Roscher endnu i 1892 udtalte: »Det synes desværre, som om paa de højeste Kulturtrin en Spaltning af Folket i faa meget rige Personer (»Ueberreiche«) og talrige Proletarier næppe er til at undgaa.« Og den bekendte national-liberale Politiker Bennigsen udtalte: »Ingen vil være saa formastelig at tro, at med den nuværende Tids kapitalistiske Produktionsmaade er den sidste Form funden, som Produktionen kan og vil antage; og Ingen vil, naar i Løbet af Menneskeslægtens videre Udvikling et andet Grundlag vindes for Produktionsmaaden end det nuværende, paastaa, at den Form for Privatret og Ejendom, som netop svarer til denne kapitalistiske Produktionsmaade, da fremdeles vil, ja kan, forblive den samme« — en Udtalelse, som gav et socialistisk Organ Anledning til at udbryde: »Ja, det er jo netop, hvad Karl Marx siger!«

Det kan derfor heller ikke undre, at Socialisterne har taget hele den pessimistiske Tvivl om Muligheden af at bevare den bestaaende Samfundsordning og derunder frembringe tilfredsstillende økonomiske og sociale

Forhold til Indtægt. Det hedder saaledes i det socialdemokratiske Blad »Vorwärts« for 2. April 1892: »Det gælder nemlig det nuværende kapitalistiske Samfunds Undergang og Socialdemokratiets Sejr — en sig nærmende Tildragelse, hvormed vore Modstandere mere og mere gøre sig fortrolige. I Virkeligheden er denne Fremtids-Literatur, som i de senere Aar voxer massevis frem, et meget betydende Tidens Tegn. Det forklares ved Følelsen af almindelig Usikkerhed og af den stedse videre om sig gribende Tvivl om det Bestaaendes Varighed. Noget lignende fandt Sted i alle Opløsnings-Perioder.«

I de sidste fem Aar synes der imidlertid at være indtraadt et ikke ubetydeligt Omsving i Nationaløkonomernes Opfattelse af disse Forhold, saa at de efterhaanden og mere have frigjort sig fra den socialistiske Pessimisme. Der kan sikkert peges paa flere Aarsager hertil, men Prof. Wolf peger med en naturlig Selvfølelse særlig paa den Betydning, som det af ham i 1892 udgivne betydelige Værk »System der Socialpolitik« i saa Henseende har haft. I dette meget interessante Arbejde, som har været Genstand for en Række forbitrede Angreb fra socialistisk Side, har Forf. underkastet de fra denne Side gennemførte statistiske Undersøgelser over Formueforhold og Arbejdsløn m. v. en indgaaende Kritik og derunder bl. A. eftervist, at alle de fremkomne Paastande om, at Middelstanden var i Færd med at gaa til Grunde under den bestaaende Samfundsordning, og at der nedad til danner sig et forholdsvis stedse voxende Proletariat, ere ganske ubegrundede og kun støtte sig til en forkert Anvendelse af de statistiske Metoder.

Selve Udviklingen har dog vel nok saa meget som dette Værk bidraget til at aabne Øjnene for det Overdrevne og Urigtige i disse Paastande saa vel som for den betydelige Fremgang, der i den sidste Menneskealder har fundet Sted i Arbejdernes Levevilkaar og hele Stilling, og hvormed »den jernhaarde Lønningslov« er slaaet saa fuldstændig til Jorden, at den rent er gaaet ud af Sagaen og endog opgivet fra socialistisk Side. Indtil Midten af 70'erne tilsløredes denne Bevægelse af den da stedfindende almindelige Prisstigning; Stigningen i Arbejdsløn kunde erklæres for nominel, da Pengene sank i Værdi. Men i de sidste tyve Aar er Arbejdslønnen vedbleven at stige, samtidig med, at Pengene ere stegne i Værdi, og den reelle Forbedring af Arbejdernes Kaar har været saa ubestridelig, at Socialdemokraterne nu ere slaaede ind paa den modsatte Taktik af den tidligere brugte og triumferende pege paa den betydelige Forbedring af Lønningsforholdene og af Arbejdernes Kaar som deres særlige Fortjeneste, som Frugten af deres Organisation af Arbejderne i Fagforeninger. Saaledes fremhævede Bladet »Socialdemokraten« i sit Jubilæumsnummer, at, »naar man tager København og Provinsbyerne under ét, regner man sikkert ikke for højt, naar man anslaar, at den samlede Sum, som Arbejderne faar mere nu end de vilde have faaet efter de i 1871 gældende Lønningssatser, udgør over 20 Millioner Kroner i et Aar.« Og det tilføjer, at »denne stærke Bevægelse fra de organiserede Arbejderes Side har ganske naturligt ogsaa virket til Fordel for de uorganiserede eller mindre godt organiserede, nemlig Landarbejderne«. Hævdelsen af dette store Fremskridt er selvfølgelig absolut uforenelig med

Paastanden om, at Arbejderne stadig befinde sig paa et Existensminimum og at det er dem umuligt at hæve sig op derover og forbedre deres standard of life. Og selv om Socialdemokratiet nok saa meget tilskriver sin Organisation Æren for denne Fremgang, er det ubestrideligt, at den har fundet Sted under den bestaaende økonomiske Ordning og under de gældende Lønningssystemer, der altsaa aldeles ikke forhindre en saadan successiv Bedring af Arbejdernes Livsvilkaar. Tværtimod hviler jo Nationaløkonomiens Læresætninger om Arbejdslønnen netop paa Forudsætningen om, at begge de kontraherende Parter staa frit overfor hinanden og med lige Kraft kunne forfægte deres Interesser, hvad den erkender ikke er Tilfældet for den enkelte, isolerede Arbejder overfor Arbejdsgiveren, hvorimod en Association af Arbejderne bidrager til at gøre Partiet mere lige, ja til Dels kan bringe Overvægten over paa Arbejdernes Side. Men en saadan Sammenslutning behøver aldeles ikke at være socialistisk og er i og for sig aldeles ikke noget Udtryk for de socialistiske Doktriner. Det er jo ogsaa langt fra alle Fagforeninger, der ere socialistiske, og navnlig gælder dette jo om de engelske trades-unions, der netop i første Linje have bidraget til at højne Arbejderens standard of life.

Samtidig med, at Socialismen saaledes, tvungen af de faktiske Forhold, har maattet lade Paastandene om »den sociale Lønningslov« og om Arbejdernes stedse ringere Livsvilkaar falde, synes Udviklingen at have overbevist Kathedersocialisterne om, at deres pessimistiske Opfattelse af Middelstandens Kaar og Stilling savner tilstrækkelig Grund, og at de statistiske Undersøgelser,

hvorpaa de have bygget, ikke have været ganske tilstrækkelige eller fuldt korrekte. Dette gælder navnlig om Indkomstskat-Statistiken og dens Resultater, hvad der netop med megen Styrke er bleven paavist af Prof. Jul. Wolf i det foran citerede Skrift. Den nævnte Statistik har nemlig lidt under den Mangel, at den ingen Oplysning gav om hele den Skare, som ikke blev ansat til Skat. Naar særlig de laveste Klasser af Skatteydere udviste en forholdsvis stor og tilsyneladende betænkelig Tilvæxt, skyldes dette jo nemlig ingenlunde den Omstændighed, at en Del af dem, der tidligere stod i Mellemklasserne, ved Tidernes Ugunst rykkede ned i de lavere Klasser, men tvært imod den Omstændighed, at en ikke ringe Del af dem, der tidligere ikke naaede op til den laveste Skatteindtægt, nu var rykket op i denne og var bleven Skatteborgere, hvad der jo netop betegnede en Fremgang i de økonomiske Kaar. Medens saaledes i 1860—63 de til Indkomstskat i København ansatte Mænd kun udgjorde 30 pCt. af de efter Folketællingen til de tilsvarende Erhvervsgrupper hørende Mænd, udgjorde de i 1890—93 ikke mindre end 42 pCt.; og medens særlig i 1860—63 kun 4 pCt. af Medhjælperne i Industri og Haandværk og kun 5 pCt. af Daglejere og Arbejdsmænd etc. vare ansatte til Skat, var dette i 1890—93 Tilfældet med ikke mindre end henholdsvis 25 og 27 pCt. af de samme Klasser, — hvad der jo dog aabenbart betyder et ikke ringe økonomisk Fremskridt, men samtidig fører til, at de følgende Klasser, Mellemklasserne, komme til at udgøre en forholdsvis mindre Andel af det samlede, stærkt forøgede Antal Skatteydere, uagtet

de ogsaa ere blevene betydeligt talrigere og i Forhold til Folketallet ikke udvise nogen Tilbagegang.

Det er særlig den sachsiske Indkomstskatte-Statistik, som i ikke ringe Grad har dannet Grundlaget for den pessimistiske Opfattelse af Mellemklassernes Stilling og for Formeningen om deres relative Tilbagegang. Men nu udviser denne samme Statistik for Perioden 1879—92 et helt andet Resultat (se dette Tidsskrift for 1894, S. 118—19), idet den Gruppe, der omfatter ubemidlede Personer med Indtægter fra 300—800 Mk., og som i 1879 udgjorde 69 pCt. af alle Beskattede, i 1892 kun udgjorde 60 pCt., medens Mellemklasserne nu indtage en betydelig større Plads end tidligere, idet de i 1892 udgjorde 30 pCt. af samtlige Beskattede, medens de i 1879 kun havde udgjort 20 pCt.

At saadanne Erfaringer og andre dermed i Forbindelse staaende Undersøgelser af de virkelige Forhold i de sidste Aar have fremkaldt et Omslag i den tidligere pessimistiske Opfattelse af Samfundets Fremtidsudvikling, gav sig tilkende paa den i Juni 1897 afholdte »evangelisk-socialt Kongres«, hvor ogsaa Kathedersocialismens anerkendte Førere og den tidligere Pessimismes vigtigste Ordførere, Schmoller og Wagner, gav denne Forandring i Opfattelsen Udtryk. Herom meddeler Prof. Wolf i sin Artikel Følgende:

»Paa Kongressens sidste Dag afsluttede Schmoller et længere Foredrag med følgende Ord: »Jeg tror at have bevist eller dog gjort det sandsynligt, at Bonde- og Haandværkerstanden i Tyskland fra 1700 til 1850 voxede i Antal og forbedrede sine Kaar, at i Perioden 1850—97 Middelstanden i Landbruget ikke aftog, medens i Industri og Handel Hovedpersonernes

Antal ikke tiltog med Folketallet, tildels endog aftog, og de Afhængiges Antal steg betydeligt; men at, naar vi tage de højere Bestillingsmænd, Værkførere og de højt lønnede Arbejdere, de liberale Erhverv og Tilvæksten af »Landmeister« med i Betragtning, synes Middelstandens Svækkelse ikke betydelig, ja, er den maaske allerede overvunden, da der i hvert Fald er Tendenser for Haanden til en Nydannelse af Middelstanden.«

»Efter Schmoller tog et sydtysk Foreningsmedlem (von Oertzen-Freiburg) Ordet og derefter Theologen Harnack. »Taleren igaar, sagde Harnack, udtalte sig meget pessimistisk, men Prof. Schmoller har idag, det tør jeg vel sige, fyldt os med Optimisme overfor Fremtiden«. Ud af Harnacks Ord klang det næsten som Jubel over, at den sociale Pessimismes Alp var taget ham og hans Meningsfæller fra Brystet. Han talte om det Mod og den Tillid, som han øste af denne forandrede Opfattelse af de sociale Forhold: »Skal det ikke, spurgte han, fylde os med Glæde, naar vi høre, at vi overhovedet ikke behøve at styrte os ud i det Ubekendte, men at vi flittigt og samvittighedsfuldt kunne bygge videre paa det, som vi besidde?«

»Tilslidst tog Ad. Wagner Ordet for nu at vende den Bebrejdelse, som nærværende Forf. saa ofte har rettet imod Kathedersocialisterne, imod Socialdemokratiet. Han erklærede, at dette bar Skylden for den pessimistiske Opfattelse, idet han sagde: »I have generaliseret fuldstændig falsk, idet I uden videre have opstillet det, der delvis gælder om visse Erhverv, som almindeligt Princip for Økonomiens hele Udvikling«.

»Den hele Forsamling var gennemtrængt af den Bevidsthed, at der ved Proklameringen af den sociale Optimisme var vundet noget Betydeligt. Den vedtog følgende Resolution: »Den evangelisk-sociale Kongres har med Tilfredshed erfaret Referentens (Schmollers) beroligende, paa videnskabelige Iagttagelser støttede Overbevisning om, at Nutidens økonomiske Udvikling ikke med indre Nødvendighed maa føre til Opløsning af den for Udjævningen af de sociale Modsætninger og for det sædeligt-religiøse Følelsesliv erfaringsmæssigt meget betydende Middelstand, men at meget mere, naar maaske visse Dele af den hidtidige Middelstand forsvinde, ikke blot andre Dele ville hævde deres Bestaaen, men nydannede Bestanddele ville erstatte de forsvindende.«

W. S.

Boganmeldelser.

Arbejderspørgsmaalet.

Prof. Dr. H. Herkner: Die Arbeiterfrage. Eine Einführung. Zweite, völlig umgearbeitete und stark vermehrte Auflage. Berlin, J. Guttentag. 1897. (608 S.) (8 M.)

O. Ammon: Die Gesellschaftsordnung und ihre natürlichen Grundlagen. Entwurf einer Sozial-Anthropologie zum Gebrauch für alle Gebildeten, die sich mit sozialen Fragen befassen. Zweite, verbesserte und vermehrte Auflage. Jena, Gustav Fischer. 1896. (262 S.) (M. 4,50).

Herkners »Arbeiterfrage«, af 1894, anmeldtes her i Tidsskriftet i Bd. XXXIII; men der er Grund til ogsaa at omtale det i 1897 udkomne »andet Oplag«, thi det er ingen Overdrivelse, naar det paa Titelbladet siges, at vi her have at gøre med et »fuldstændigt omarbejdet og stærkt forøget« Oplag. Stoffet er i det ny Oplag baade omarbejdet og omordnet, og der er i den Grad føjet nyt til, at den ny Udgave tæller over 600 Sider ligeoverfor den førstes knap 300 Sider. Deraf følger ikke, at den ny Bog er netop to Gange bedre end den første; tværtimod maa det siges, at noget af det Tilføjede uden Skade kunde have været forbigaaet. Men omend Bogen i sin ny Skikkelse indeholder adskilligt overflødigt, adskilligt mindre værdifuldt Stof, er der dog ingen Tvivl om, at den i det

Hele er et særdeles nyttigt, fortjenstfuldt, instruktivt Arbejde.

Blandt de ny Kapitler i Herknens Bog er der et, som hedder »Darwinisme og Socialpolitik«. Titlen er noget for lovende, — en Indvending, der kan gøres mod flere af Kapitlernes Titler. Man faar nemlig af det citerede Kapitel ikke meget andet at vide, end at O. Ammon har skrevet en Del Bøger, som Herkner finder daarlige. Kapitlet indeholder nemlig i Hovedsagen kun en Kritik af Ammons forskellige Bøger, deriblandt den ovenfor anførte. Herkner har selv følt, at man vilde bebrejde ham, at han skænker Ammons Socialanthropologi »eine so eingehende Berücksichtigung«, naar den dog er saa værdiløs. Han undskylder sig med, at Ammons »Natürliche Auslese beim Menschen« er bleven anerkendende omtalt, ja »zum Theil enthusiastisch aufgenommen« af »en hel Række af videnskabelige Tidsskrifter af første Rang«; — at hans »Bedeutung des Bauernstandes« af en anset National-økonom blev funden værdig til en Ærespris, — og at hans »Gesellschaftsordnung« i Løbet af kort Tid opnaaede to Oplag. Den Lykke, Ammons Skrifter har gjort, forklarer Herkner sig navnlig paa denne Maade: De Forfattere, der skrive i de videnskabelige Tidsskrifter, som have omtalt Ammon rosende, tilhøre de højere Klasser: »men hvad kan nutildags være de højere Klasser i Almindelighed behageligere end Skrifter, der »naturvidenskabeligt« bevise, at den industrielle Arbejderstand, som bliver dem saa ubekvem, af Naturen er prædestineret til at knurre, være krakilsk og true, at den repræsenterer »das minderwertige, durch das Sieb gefallene Hinterkorn«, at man endelig maa

høre op med yderligere at forkæle den, og at de højere Klasser i det store og hele indtage deres højere Stilling paa Grund af deres større aandelige Begavelse og Dydel. Her have vi, mener Herkner, Forklaringen af, at Ammon har opnaaet at blive hørt! Man ser, at Herkner ikke taxerer de Kritikere, som komme til andre Resultater end han, højt; eller i alt Fald: ikke tiltror dem megen Fordomsfrihed. Derimod falder det ham ikke ind, at det kunde ligge nær at betale ham igen med samme Mønt; har Ammon talt behagelig for de højere Klassers Fordomme, er der maaske nogle andre Fordomme paa den anden Side, som han har stødt haardt an imod.

Sagen er den: I Ammons Skrifter, særligt i det ovenfor anførte, findes der ikke blot saadanne statistiske Bommerter, som de af Herkner fremhævede; Ammons Skrifter have desuden andre Pletter, der let falde i Øjnene; og navnlig er det ejendommelig for Ammon, at han ofte udtrykker sig altfor krast. Om den ovenfor anførte Bog maa det i alt Fald siges, at den ikke egner sig for Folk, som ikke kunne taale at høre Anskuelse, som de ikke selv hylde. Den forudsætter tværtimod en vis Tolerance hos sine Læsere. Men Læsere, der ikke strax kaste en Bog bort, saasnart de i den støde paa noget, der mishager dem, vil Ammon kunne vække til Eftertanke.

Ammon har, som han udtrykker sig, »set sig om i Naturvidenskaberne efter alt, hvad de maatte have at byde Samfundslæren«. Dette forekom ham at være ikke saa ganske lidt, og han foranledigedes da til at forfatte den ovenfor anførte Bog, der forfægter den aristokratiske Opfattelse, at man »atter maa indsætte

Aand, Talent, Dannelse, Karakter i deres uforkrænkelige Rettigheder, hvis det hele Samfund ikke skal tage Skade«. Set fra Forfatterens naturvidenskabelige Forstands-Standpunkt bliver »det sociale Spørgsmaal« noget helt Andet end set fra de gængse, mer eller mindre sværmeriske Følelses-Standpunkter. Det sociale Spørgsmaal er for ham Spørgsmaalet om, hvorledes den rette Mand kommer paa den rette Plads. For en Darwinist kan det ikke være tvivlsomt, at det vigtigste Middel til dette Formaals Opnaaelse er: »Kampen for Tilværelsen«. Den ældre Nationaløkonomi var besjælet af den Grundopfattelse, at Konkurrencen er et naturmæssigt Middel til at bringe de økonomisk set mest dygtige Mennesker frem og til at fjerne de udygtigste Medlemmer. Konkurrencen er den paa det økonomiske Omraade overførte »Kamp for Tilværelsen«, og da Kampen for Tilværelsen er en i Naturen begrundet Indretning, hvorved Slægterne bevares friske, sunde og ydedygtige, saa maa Konkurrencen ogsaa betegnes som naturmæssig. Men glemmes maa det jo ikke, at de i økonomisk Henseende Dygtigste ikke behøve i andre for Samfundet vigtige Henseender at være de mest Fremragende. Den ældre Nationaløkonomi fortrængtes af en »ethisk« Nationaløkonomi, der vilde tage de Hensyn, hin formentes at have overset. Altruistiske Systemer kom frem; de skaffede de Bedrestillede, der sluttede sig til dem, en »ond Samvittighed«, en uhyggelig Følelse af, at de tage noget, der egentlig ikke tilkommer dem, — en bitter Smag: thi i hvert Glas Vin kaster Bevidstheden om, at mange tørste, sin Malurtdraabe. De yderste Konsekvenser af de altruistiske Systemer vogtede man sig for at drage. Den

»ethiske« Nationaløkonomi formaaede ikke at løse det sociale Spørgsmaal.

Formaalet, at faa den rette Mand paa den rette Plads, stemmer nu aldeles ikke med det socialdemokratiske Samfundsideal. Efter den socialdemokratiske Theori, — der jo rigtignok ikke falder sammen med den socialdemokratiske Praxis —, skal der i Grunden ikke være nogen Forskel mellem de respektive Pladser. Imidlertid er det netop det karakteristiske ved det menneskelige Samfund (i Modsætning til de mest udviklede Dyre-Samfund), at i hint ere ikke blot Virksomhederne stærkt specialiserede, men tillige ere Individerne i højeste Grad forskelligt udstyrede fra Naturens Side med Evner og Anlæg. Deraf følger netop, at det er af største Vigtighed at faa Enhver paa den Plads, han bedst kan udfylde. Men visse Samfundsreformatorer mene, for Exempel, at en hvilkensomhelst Person, der ved sød Tale formaar at vinde Flertal i en Valgkreds, ogsaa kan gøre Fyldest som Lovgiver, — at Driftsherrer ere overflødige Personer, der bør afskaffes, da Arbejderen selv kunne lede de industrielle Forretninger, o.s.v. Men de socialdemokratiske Forsøg paa Udviskning af Forskelligheder ere ikke stemmende med Samfundets Tarv, der tværtimod kræver en mangeartet Leddeling, med Nogle oventil og Andre nedenunder. Ammon viser udførligt (navnlig i Tilslutning til Galton), hvorledes de menneskelige Evner og Anlæg kombineres forskelligt, efter Art og Grad, hos de forskellige Individer. Han dvæler udførligt ved Betydningen af, at Menneskene, ikke i Følge en skreven Lov, men i Kraft af den faktiske Udvikling, have grupperet sig i forskellige sociale Klasser. »For de fleste Socialpolitikere«,

bemærker han, »er Tilstedeværelsen af afsluttede Stænder en sørgelig Rest fra halvbarbariske Tider, noget skadeligt Snurrepiberi, som man gerne vilde rydde af Vejen, naar man blot kunde! Men man kan det nu ikke; Individernes sociale Instinkt er uendeligt meget mægtigere end de forstandsmæssige Abstraktioner om alle Menneskers Lighed. Allerede paa de laveste Kulturtrin se vi, hvorledes ansete Høvdingefamilier afsondre sig, og ligeledes holder i de mest udviklede Samfund Stænderne sig trods alle theoretiske Anfægtelser, og de, der høre til de samme Stænder, gifte sig fortrinsvis indbyrdes. En Indretning, der er saa udbredt i den hele Menneskehed, og som holder sig saa haardnakket trods alle formentlige Fornuftgrunde, en Indretning, der naar den med Magt er bleven forsøgt afskaffet, snart indfinder sig igen, maa nødvendigvis gøre sin Nytte, — det vil Enhver, der er fortrolig med naturvidenskabelige Anskuelser, paa Forhaand sige sig selv.« Ammon viser udførligt, hvorledes den sociale Klasseinddeling virker. Og atter og atter fremdrager han det sociale Instinkts Magt, det sociale Instinkt, der kuldaster de skønneste »Principer« og »Overbevisninger«. Hans Bog indeholder her adskilligt Læseværdigt, og den fortjener i det Hele en bedre Omtale end den, som den har fundet hos Herkner.

Til Herkner vende vi nu tilbage.

Han begynder med kortelig at fremhæve den økonomiske Liberalismes gode Gerninger, — men gaar strax derefter over til en Kritik af Liberalismen, til en Kritik af den bestaaende økonomiske Ordning, og han anser det, »da man især i de højere Klasser saa let overser vor Kulturs dybe Skygger og

alvorlige Svagheder«, at være en Pligt »eftertrykkeligt at betone« disse Skygger og Svagheder. Og dette sker — mener han udtrykkeligt at burde fremhæve — ikke, hvad overfladiske eller tendentiøse Bedømmere af realistiske Analyser undertiden tro, af en vis Glæde ved det Hæslige, det Fordærvede. Tværtimod, naturligvis. — Han taler om Arbejdernes særlige Stilling som Sælgere af Arbejdskraft, om deres Nød og Elendighed paa den ene Side, — og om »tolle Ausschreitungen des Luxus« paa den anden Side. Han dvæler ved Familielivets Opløsning i vor Tid, ikke blot i de lavere, men ogsaa i de højere Klasser. Han berører andre »kulturelle Farer som den bestaaende økonomiske Ordning bringer med sig«. Her kommer ogsaa Dagspressen paa Tale. »Er Avis-Udgiveren«, spørger Herkner, »en Mand, som efter bedste Vidende og Samvittighed saa fuldkomment som muligt vil oplyse Publikum om de offentlige Anliggenders Gang? Der gives ganske vist Blad-Udgivere, der ikke opfatte deres Virksomhed som en Geschæft, men som en ædel Mission i Folkeoplysningens Tjeneste. Men i Almindelighed vilde man blive til Latter, hvis man opfordrede en Blad-Udgiver hertil. Avisen er en Geschæft, et kapitalistisk Foretagende, ligesaa fuldt som Produktion af Kul eller Fabrikation af Spiritus er det«. Hvad deraf følger, er klart nok. Paa samme Maade gaar det med Theatret. Alt lider under den bestaaende økonomiske Ordning, altsaa ogsaa Kunsten. »Den nødvendige Hensyntagen til de kapitalistiske Købere af Kunstværker hæmmer Kunstneren utilbørligt. En Gehejmekommerceraad vil ikke købe et Billede, der gribende fremstiller en Arbejderforsamling, en Strike,

Nøden i en Arbejderbolig o. s. v.« Herkner beklager, at Kunstnerne ikke tilstrækkeligt vælge sociale Sujets. »Die Kunst muss eben heute mehr denn je nach Brot gehen. Das sagt alles.« Han finder det »karakteristisk for vor Tid«, at det navnlig er Portræt- og Landskabsmaleriet, der flourer. »Portrættet tjener til Dels Forfængeligheden, og Landskabsmaleriet har det store Fortrin at kunne være sandt uden at saare nogen. Det ligesom savner det sociale Moments Musik. Deri ligger i en socialt saa splittet Tid som vor dets Stykke.«

Om den politiske Liberalisme bemærker Herkner, at den er kommen i Strid med sit eget Udspring; den er bleven til en »Karrikatur«, har ført til et kapitalistisk Klasseherredømme. Men han opkaster selv Spørgsmaalet: »Hvis Valgrettens Indskrænkning til de Besiddende fører til Besiddelsens Klasseherredømme, vil saa ikke en Udvidelse af de politiske Rettigheder til det hele Folk føre til de Besiddelsesløses Klasseherredømme over de Besiddende?«

Fagforeningerne helliger Herkner nogle, ikke udtømmende, men dog ganske instruktive Kapitler. Det sidste af dem hedder »Kritik der Wirksamkeit der Gewerkvereine«. Man maa dog ikke tro, at Herkner vil kritisere Fagforeningerne; — han tilsigter væsenligst kun at imødegaa Andres Kritik af Fagforeningerne. For det Første, siger han, have en Del Forfattere overhovedet frakendt Fagforeningerne Evne til at udrette noget, — Lønningsfonds-Theoretikerne, »den jernhaarde Lønningslovs« Mænd. Over dem vinder han en let Sejr. Om Lassalle bemærker han endog, at han har gjort megen Skade med sin »jernhaarde« Lønningslov. Naar Lassalle ligeoverfor Beviserne for

Lønnens Stigning kom med det Svar, »dass trotz alledem die Arbeiter immer auf dem untersten Rande der in jeder Zeit gewohnheitsmässig erforderlichen Lebensnotdurft herumtanzen«, — saa bemærker Herkner dertil: at der ikke er noget Uretfærdigt og Grusomt i, at de Arbejdere, hvis Ydelser ikke udkræve særlige Kvalifikationer, komme til at staa nederst. Heri har han selvfølgelig Ret; — men det ville de sociale Agitatorer ikke bryde sig om: naar Lassalle i sin Tid med Held benyttede det Faktum, at Arbejderne »auf dem untersten Rande herumtanzen« som Agitationsmiddel, saa vil det fremdeles med samme Held kunne benyttes paa denne Maade, og vil blive benyttet saaledes. — Den anden Klasse Kritikere, Herkner vender sig imod, gør gældende: at vel kunne Fagforeningerne udrette Noget, men ikke noget for det økonomiske Samfund i det Hele Gavnligt, »nichts für die Volkswirtschafterspriessliches«. Herkner søger her at vise, at ikke blot Arbejderne, men overhovedet Samfundet har Fagforeningerne meget at takke for. — Endelig er der en tredje Gruppe af Kritikere, der fremhæve, at Fagforeningerne, set fra Arbejdernes Standpunkt, udrette altfor lidt. Herkner indrømmer naturligvis, at Fagforeningerne »ikke ere i Stand til, alene og under alle Omstændigheder, at fjerne de uheldige Forhold, hvorunder Arbejderklassen lider under den bestaaende Erhvervsordning«, — men han tilføjer: »at alle fordomsfri Iagttagere ere enige om, at Intet har udrettet saa meget som Fagforeningsbevægelsen for at udvikle Arbejderne til selvstændige Mennesker, til fri, ligeberettigede Borgere.«

Disse Kapitler om Fagforeningerne ere læseværdige.

Det, man snarest kan indvende mod dem, er, at de lade forskellige Skyggesider og alvorlige Farer ved Fagforeningerne uomtalte. Blandt Farerne omtales dog den, at i visse Fag kunne Striker sætte meget store offentlige Interesser paa Spil (Striker paa Kommunikationsvæsenets, Kulminedriftens, Gas- og Vandforsyningens Omraader, for Exempel). Herkner tør ganske vist ikke nægte Muligheden af, at der her kan ske Ulykker, men: »die Mittel zur Verhütung solcher Störungen« vilde være endnu betænkeligere. Han tilføjer (omtrent saaledes): de besiddende Klasser have desuden godt af at have et Sværd over Hovedet paa sig, et Mene Tekel; ellers vilde de vist tabe Interessen for Arbejderspørgsmaalet.

Det følgende Kapitel om Arbejderforsikring indeholder bl. a. en skarp Kritik af de tyske Arbejderforsikringslove.

»Den Stilling«, siger Herkner, »som maa indtages til Arbejderforsikrings-Spørgsmaalet, afhænger af Ens Opfattelse af Arbejderspørgsmaalet overhovedet. Den, der opfatter Arbejderspørgsmaalet som Spørgsmaalet om, hvorledes en ny social Klasse kan hæves op til et højere Existenstrin i alle menneskelige Forhold, som Spørgsmaalet om en Forbedring af den hele Erhvervs- og Produktionsordning, som Spørgsmaalet om at udvikle Arbejderne til friere, uafhængigere og mere selvstændige Statsborgere . . . ham kan den snævre bureaukratisk-tekniske Løsning, som i Tyskland forsøges under Indflydelsen af statssocialistiske Anskuelser, ikke tilfredsstille. Han vil overalt give Arbejdernes Selvvirksomhed i fri Organisationer Fortrinet, selv om disses Virksomhed, set fra forvaltningstekniske Synspunkter, for Tiden til Dels maa staa tilbage for de af Staten

organiserede Kassers. Hovedvægten maa da lægges paa, ikke at en saadan Indretning giver en mekanisk fuldkommen Ydelse, men at den har sit Udspring i de moralske og ordnende Kræfter netop hos den Klasse, hvis Livsforhold den hele Reform tilsigter at forbedre. Fra dette Standpunkt kan man, bortset fra Ulykkesforsikringen, kun forsaavidt stemme for en af Staten organiseret Forsikring, som den har en subsidiaer Karakter, altsaa kun forsaavidt den ikke indskrænker de arbejdende Klassers Selvvirksomhed, men kun hjælper dem, der endnu ikke kunne klare sig selv, til at hjælpe sig selv.« Ved en Reform af den tyske Arbejderforsikring maatte derfor fremfor Alt den Skade, der nu tilføjes de fri Hjelpekasser, atter fjernes. Det i Tyskland gennemførte »genossenschaftliche Prinzip« maatte ogsaa bort. Statens Invalidits- og Alderdomsforsørgelse maatte ændres saaledes, at Sporen til Selvhjælp ikke svækkedes. Omkostningerne ved Arbejdsløshedsforsikring bør bæres af Arbejderne helt; Omkostningerne ved Sygeforsikringen bære de for Størstedelen; Arbejdsgiverne bør dække Omkostningerne ved Ulykkesforsikringen, og Staten overtager paa sin Side at sørge for dem, som af andre Grunde ere blevne erhvervsudygtige. — Saaledes efter Herknens Opfattelse.

Kapitlet »Arbeiterschutzgesetzgebung« giver Forfatteren en kærkommen Lejlighed til at banke løs paa de liberale Økonomer, fordi de ikke hurtigt nok indtog en venskabelig Holdning ligeoverfor denne Lovgivning; — men ogsaa om de Tories, der i det engelske Parlament talte og stemte for Fabriklovene, har Forf. nogle mindre venlige Ord. »Disse Tories«, siger han, »saa, som Repræsentanter for Grundadelen, i en

Bevægelse, der var rettet imod den forhadte, nyligt fremskudte, liberale Fabrikantklasse, en velkommen Lejlighed til at berede denne Vanskeligheder. Dette udelukker naturligvis ikke, at hos nogle af Bevægelsens torystiske Førere, hos Mænd som Oastler, Sadler og Lord Ashley, kunne rent humane Bevæggrunde have været afgørende. Men hos de andre var det naturligvis lave Motiver, der var de afgørende! Saadan noget har Herkner lært af Marx og lignende Skribenter; — men hvad ved han derom? Denne hæslege Underlægning af slette Motiver hører blandt de Pletter, der skæmmes Bogen.

I dette Kapitel findes der blandt andre interessante Notitser ogsaa et karakteristisk Uddrag af et Brev, som Bismarck d. 16. Avgust 1877 skrev til Ministeren Achenbach i Anledning af dennes Bestræbelser for endelig at faa et effektivt Fabriktilsyn gennemført i Tyskland. Bismarck udtaler sig med Hensyn til denne Sag som den værste Liberal. Tanken om en obligatorisk Fabrikinspektion betegner han som »eine Verirrung«, »durch Schöpfung einer neuen Beamtenklasse«, d. v. s. ved Indførelsen af Fabrikinspektører, vil der ikke kunne udrettes noget godt; tværtimod siger han om denne ny »Beamtenklasse«, at den i sig bærer »alle Keime zur Vervielfältigung bureaukratischer Misgriffe«. Som var han en arg Manchestermand skriver han, endnu i 1877, at »enhver Hindring og kunstig Indskrænkning i Fabrikdriften vil formindske Arbejdsgiverens Evne til at betale højere Løn«. Og han fortsætter med følgende spottende Ord: »Und warum sollte man nicht mit demselben Rechte, mit welchem man die Fabrikinspektoren zum Schutze der

bedrohten Sicherheit der Arbeiter, unter Verletzung des Hausrechtes, in geschlossene Fabrikräume eindringen lässt, auch Hausinspektoren anstellen, die sich überzeugen, ob geladene Gewehre, und Dynamitpatronen, Schwefelhölzer, ätzende Säuren oder andere Gifte mit hinreichender Sorgfalt aufbewahrt werden?« Dette skreves for kun tyve Aar siden, adskillige Aar efter at Kathedersocialismen havde oversvømmet Tyskland. Naa, den tyske Regering maatte jo snart give efter, om den end ogsaa senere ikke har ladet det mangle paa en vis Uvilje mod Fabriklovgivningen.

Herkner slutter dette Kapitel med nogle træffende Bemærkninger om det Fantasteri, der hedder »den internationale Arbejderbeskyttelse«. At Slagordet om den internationale Arbejderbeskyttelseslovgivning faktisk kun kan have den Virkning at forhale Udviklingen af den nationale Arbejderbeskyttelse, vidste Fyrst Bismarck meget godt. Han fik derfor den internationale Konference om Arbejderbeskyttelseslovgivningen indført i Kejser Vilhelm II.s bekendte Reskripter af Februar 1890: »Ich dachte«, har han selv senere fortalt, »sie [Konferencen] sollte gleichsam ein Sieb sein, eine gewisse Hemmung des humanen, arbeiterfreundlichen Elan unseres Herrn.« Men ikke længe efter faldt, som bekendt, Fyrst Bismarck selv.

Adskillige Arbejdsgivere have som bekendt ikke først afventet Lovgivningens Bud, men have af egen Drift truffet særlige Foranstaltninger til deres Arbejdes Vel, — de saakaldte Velfærdsindretninger, »Wohlfahrtseinrichtungen«. Herkner deler dem i tre Grupper:

Den første Gruppe omfatter Foranstaltninger, der ere i begge Parters velforstaaede Interesse. Herhen

hører for Exempel hensigtsmæssigere Lønningssystemer, hvorved Arbejderne blive interesserede i at levere godt Arbejde. Andelssystemet kan falde herunder. Erfaringen lærer imidlertid, at dette System kun under visse Betingelser er praktisk, og — uheldigvis — hører det til Sjeldenhederne at disse Betingelser ere til Stede. — Den anden Gruppe omfatter »Velfærdsindretninger«, der tilsyneladende ere til Fordel for Arbejderne, men i Virkeligheden kun ere det i forholdsvis ringe Grad, idet de Fordele, de bringe Arbejderne, opvejes, ja mere end opvejes af Ulemper, navnlig den Ulempe, at Arbejderne ved dem bringes i et trykkende Afhængighedsforhold til Arbejdsgiveren. Herhen hører bl. a. de billige Arbejderboliger, adskillige Arbejdsgivere have indrettet for deres Arbejdere. Ved dem ere Arbejderne ofte blevne lænkede til Fabriken paa en højst uheldig Maade. Undertiden viser det sig, at de billige Boliger i Virkeligheden ikke ere saa billige. Nedlægge Arbejdet kunne Arbejderne ikke gøre, da de — og deres Familier — i samme Øjeblik ville blive satte ud af Lejlighederne. Med Harne taler Herkner om denne »Fabrikantfilanthropi«, ved hvilken Arbejdsgiverne i Virkeligheden gør »ein gutes Geschäft«. — Men heller ikke den tredje Gruppe finder Naade for Herknens Øjne. Den tredje Gruppe omfatter de Indretninger, hvor Arbejdsgiveren yder Arbejderen en virkelig Fordel, uden selv at faa nogen Modydelse. »Solche Einrichtungen sind überaus selten«. De skyldes et usædvanligt menneskekærligt Sindelag, ofte en udpræget Religiositet, og falde ind under Velgørenheden. »De ere ganske paa deres Plads og i høj Grad prisværdige, hvor Talen er om Fattige, ikke om Arbejdere«.

Men at Arbejdsspørgsmaalet kan forvexles med Spørgsmaalet om Fattigforsørgelse, er det Sørgelige ved Sagen.

Kapitlet »Alkoholisme og Arbejdsspørgsmaale« synes os at vidne om en vis — Holdningsløshed. Forf. vil jo gerne være venlig mod Socialdemokraterne, — men han vil ogsaa støtte Afholdsfolkene. Han tillægger »der Mässigkeitssache eine ausserordentliche Bedeutung für das Wohl der Arbeiterschaft«, »fordi Arbejdernes knappe Indtægter ikke tillade dem at hengive sig til Drik uden paa Bekostning af de vigtigste Livsopgaver, paa Bekostning af en tilstrækkelig Ernæring osv.«; — men han vil dog gerne have, at Læseren skulle tro, at de højere sociale Klasser i Grunden ere mere drikfældige end Arbejderklassen. Han anfører en hel Del helt eller halvt socialistiske Udtalelser, der skulle gøre det »forstaaeligt, at den Paastand kunde opstilles, at Alkoholismen i første Række skyldes den kapitalistiske, økonomiske Ordning, og at den ogsaa først helt vil forsvinde med den!« Men han tvinges dog til at tilstaa, at dette Vrøvl kan han »nicht für ganz richtig halten«. »Nicht für ganz (!) richtig«! — Et Kapitel som dette gør det ret forstaaeligt, at Herkner og Ammon umuligt kunne forhandle sammen. De forstaa ikke hinanden.

Ogsaa om andre Kapitler maa det siges, at de synes noget slappe; men dette udelukker jo ikke, at der baade findes træffende Bemærkninger og værdifuldt positivt Stof i dem. Forøvrigt maa det jo erindres, at Bogen ikke giver sig ud for at indeholde en »Løsning« af Arbejdsspørgsmaalet. Den betegnes tværtimod blot som »eine Einführung«, og som saadan er det, at

den vil hævde sig en fremragende Plads i den saa omfattende Arbejderspørgsmaals-Literatur.

Foruden de ovenfor omtalte Kapitler har Bogen ogsaa Kapitler om Forbrugs- og Produktionsforeninger, Landarbejderspørgsmaalet, Boligspørgsmaalet, Socialisme og Kommunisme, Statssocialismen, Jordejendomsspørgsmaalet, Kristendommen og Arbejderspørgsmaalet, Anarkismen, kommunal Socialpolitik, og endelig om den sociale Bevægelses Historie navnlig i Frankrig, England og Tyskland.

Vi slutte denne Oversigt med nogle Citater af Afsnittet om Anarkismen.

Efter at have talt om forskellige Arter af Anarkisme, godartede og ondartede (deriblandt Nietzsches) siges om Proudhons Lære, at den »logisk fuldkommen rigtigt, i Overensstemmelse med nyere Tiders individualistiske Bevidsthed, vil bygge Stat og Samfund op fra neden, udgaaende fra det souveræne Subjekt, og at den saaledes søger at skaffe den skæbnesvangre Tvedragt mellem Autoritetens og Frihedens Interesser ud af Verden.« Den er udsprungen af en »Uvilje mod den bureaukratiske Skablon, det bureaukratiske Formyndersystem« og er beslægtet med W. v. Humboldts, J. S. Mills og Herbert Spencers Frihedsidealer. »Denne filosofiske Anarkisme har den Fortjeneste at have opkastet et Spørgsmaal, som Videnskaben tidligere ikke havde skænket den tilbørlige Opmærksomhed: Spørgsmaalet om Rettens Ret (das Recht des Rechtes), om Retstvangens Berettigelse, ligegyldigt hvilket Indhold Retsreglen har, ligegyldigt om Retten sættes af en absolut Hersker eller af en demokratisk Parlaments-

majoritet. Anarkisten spørger: Med hvilken Ret underkaster I mig Eders Ret, ogsaa naar jeg slet ikke vil have noget med Jer at gøre? Lad mig forene mig frit med mine Ligesindede og lad mig være i Fred, saa længe jeg ikke gør Jer noget!« Men vor Retsorden svarer: »Nej! Hvem der hører til mig, det bestemmer jeg. Mit Forgodtbefindende afgør, hvorledes man tør bevæge sig. Om du er en Fredsforstyrrer eller ej, om du maaske vil udvandre og helt forlade os, — det tager jeg intet Hensyn til. Efter den Regel, jeg foreskriver, er du mig underdanig. Du bliver og lystre og har at afvente, om jeg maaske vil tillade dig at træde ud, — eller ogsaa bruger jeg Magt.« Herkner erkender nu vel, at Retsordenen ikke lader sig afløse af »eine freie Konventionalgemeinschaft«. De fri kontraktmæssige Foreninger vilde i alt Fald kun passe for myndige Personer, kun for særligt kvalificerede Mennesker. Man behøver, siger han, ganske vist ikke som Schopenhauer i Menneskene at se vilde Dyr, der maa spærres inde i Rettens Bur, for at forhindre dem i gensidig at forulempe hverandre; — alligevel maa man indrømme, at Historien vidner om, at et Samfund ikke kan bestaa uden Retstvang. »Dog«, tilføjer han, »trods saadan Tvivl og saadanne Betænkeligheder maa man i den anarkistiske og føderalistiske Theori se en velkommen Reaktion, en Reaktion imod den Forgudelse af Staten og imod den Forherligelse af det bureaukratiske Regimente, som under Indflydelse af de stats-socialistiske Anskuelser er kommen stedse mere frem Tyskland«.

Det hører jo til Sjeldenhederne at høre en tysk Socialpolitiker udtale sig saa fornuftigt. Desværre

synes hans individualistiske Udtalelser her ikke fuldt ud at harmonere med, hvad han paa andre Steder gør gældende.

Herkner skildrer videre, hvorledes trods al Tale om »Selbstverwaltung« den bureaukratiske Regering stedse mere breder sig. I gamle Dage kunde en Fyrste have et vist Kendskab til sit Land og Folk; nu er dette paa Grund af de langt større og langt mere sammensatte Forhold vanskeligt. Fyrsten stoler paa sin Minister; — »men ogsaa Ministeren regerer blot theoretisk, formelt; heller ikke han formaar at overskue Enkelthederne i sit Forvaltningsomraade.« Ministeren har desuden saa meget andet at passe, Forhandlinger med Parlamentet, sine repræsentative Pligter etc. etc. Ministeren holder sig saa til sine underordnede Embedsmænd. De sidde i Kontorerne, begravede i Papirer til op over Ørene; de læse og de dekretere efter Grundsætningen: *quod non est in actis, non est in mundo*. Men hvorledes det virkelig ser ud ude i Verden, — det har man ikke altid Tid til at efterforske; undertiden heller ikke Lyst dertil. Endog højere administrative Embedsmænd (v. Massow, for Exempel) have indrømmet, hvor tungt og utilfredsstillende det bureaukratiske Maskineri virker. (Ogsaa selve Bismarck har erkendt det). Og dog skal hele Landet regeres efter denne træge Centraladministrations Anskuelser. Ogsaa Windthorst udtalte engang i Rigsdagen: »in Preussen spricht man seit Jahren immer von Selbstverwaltung, und die besteht schliesslich darin, dass die Geheimen Räte in der Wilhelmstrasse alles machen.« Ogsaa ude i det økonomiske Liv stille Forholdene sig saaledes, at det er vanskeligt for Individet at gøre sig

gældende. »Derfor kunne Bestræbelser, der ville skaffe Individet en større faktisk Frihed igen, kun hilses med Glæde. Og det er en ulykkelig Skæbne, at disse Retninger bære et Navn, der er blevet besudlet af Terrorismens Skændselsgerninger«. Den fredelige, individualistiske Anarkisme burde hellere kaldes med et andet Navn (»Føderalisme«, maaske); de pandestruktive Tendenser kunde saa faa Lov til at beholde Navnet »Anarkisme« for sig alene. »Allerede Kristus har, for snart 2000 Aar siden, egenlig fremstillet Anarkiet som det højeste Ideal: en Tilstand, hvor enhver jordisk Tvangsmagt kan mangle, fordi Alle af fri Vilje opfylde Moralloven, fordi de elske Gud over Alt og Næsten som sig selv ... Alligevel er vi nutildags uendeligt langt fjernede fra et saadant Samfund. Men vi ville tilvisse ikke nærme os dette Ideal, Forestillingen om Virkeliggørelsen af Guds Rige her paa Jorden, hvis vi skulde høre op med at holde det levende som Ideal. Denne Fare truer os i Virkeligheden i vor Tid. Ingen kan nægte det, selv om der kan være Tvivl om, om vi trænges mest fra Højre eller mest fra Venstre. Desto nødvendigere er det, at der optræder Strømninger, der fylde Individualismen, dette nu afblegede Ideal, med ny Livskraft. Den fredelige Anarkisme er en saadan Strømning.«

Saaledes opnaar Ultra-Individualismen at se sig hyldet paa et Sted, hvor den neppe havde gjort Regning derpaa. En advarende Røst rejser sig endog fra Socialpolitikernes Lejr. Dog vel for sent!

Die ich rief, die Geister,
Werd' ich nun nicht los.

A. P.-St.

Bog anmeldelse.

Vilfredo Pareto: Cours d'économie politique. Professeur à l'Université de Lausanne. I—II. Lausanne, F. Rouge.

Den bekendte Tilhænger af den mathematiske Methodes Benyttelse i Nationaløkonomien Leon Walras, der i en lang Aarrække docerede Nationaløkonomi ved Universitetet i Lausanne, har, da han for faa Aar siden trak sig tilbage fra sin Professorstilling, opnaaet ved selve dette Universitet at se en af sine Disciple, Marquis Vilfredo Pareto, som sin Efterfølger. Pareto har tidligere henledt Opmærksomheden paa sig navnlig ved forskellige nationaløkonomiske Artikler i Tidsskrifter; men sine Forelæsninger over Nationaløkonomi ved Universitetet i Lausanne har han nu udgivet som et anseligt Værk i to kompakte Bind, hvoraf det ene udkom i 1896, det andet i 1897.

Vistnok havde han helst, som sin Lærer Walras, gennemført den mathematiske Methode efter en mere omfattende Maalestok i det foreliggende Værk, end sket er; men han har — formodenlig — været bange for derved at skræmme altfor mange Læsere fra sig; han har derfor henvist Mathematiken til Noterne, saa at Texten ogsaa kan læses af Ikke-Mathematikere. Forøvrigt udtaler han sig med Hensyn til Spørgsmaalet

om Methoden som Eklektiker: man vælger den Methode, der i det givne Tilfælde falder bedst; den gode Methode kendes, som den gode Arbejder, paa Resultatet; Videnskabsmanden skal fordomsfrit benytte ethvert Middel, der kan fremme Sandhedens Erkendelse; træffer jeg paa en Theori, som jeg mener ikke rigtigt at kunne tydeliggøre uden ved Matematikens Hjælp, saa benytter jeg Mathematiken; er det Historien, Statistiken, Biologien etc., der kunne lette os Forstaaelsen af de økonomiske og sociale Forhold, lad os saa ty til Historien, Statistiken, Biologien osv. I Virkeligheden er det foreliggende Værk forsynet ikke blot med matematiske, men ogsaa med meget talrige og omfattende historiske Noter. Ogsaa Statistiken er i høj Grad benyttet.

Det er lykkedes Forf. at præstere et Værk, der vil indtage en fremragende Plads blandt de senere Tiders nationaløkonomiske Lærebøger. De Læsere, der faa det i Hænde, ville læse det med betydeligt Udbytte, med levende Interesse, vel ikke med Spænding, men i langsomme Drag. Statistiken er benyttet med Dygtighed; de historiske Noter ere interessante. Værket røber stor Lærdom og megen Skarpsindighed. Lidenskabsløshed røber det ikke. Vel vil Forf. gerne se Nationaløkonomien studeret »d'une manière purement scientifique«, — men dette er lettere sagt end gjort. Han taler om de nationaløkonomiske Forfattere, der ikke kunne debattere Spørgsmaalene »sans avoir constamment le souci d'un problème pratique à résoudre, d'une thèse à défendre, d'une polémique à soutenir« (§ 772); — selv har han ofte ondt ved at beyare Videnskabsmandens Sindsligevægt; især viser dette

sig, hvor den franskskrivende Italiener taler om italiensk Politik, overhovedet italienske Forhold. Ogsaa andre Indvendinger kan man gøre, — saaledes den formelle, at Bogens Inddeling i langt over 1000 Paragrafer ofte gør Behandlingen noget fragmentarisk og i det Hele virker noget trættende.*)

To Grundopfattelser — siger Forf. — beherske hele hans Bog: »celle des approximations successives et celle de la mutuelle dépendance, non seulement des phénomènes économiques, mais aussi des phénomènes sociaux«. Første Bind indeholder den rene politiske Økonomis Grundsætninger og en Undersøgelse med Hensyn til de personlige Kapitaler, de bevægelige Kapitaler, Jordkapitalerne. Den rene politiske Økonomi, (»l'économie politique pure«) leverer en første Tilnærmelse og de almindelige Betingelser for den økonomiske Ligevægt. Det er Udgangspunktet for de følgende Tilnærmelser, hvormed det øvrige Værk beskæftiger sig. Studiet af de tre Arter af Kapital giver Kendskab til de Elementer, som, naar de forene sig, afføde de økonomiske Fænomener. Værkets andet Bind begynder med en Redegørelse for de almindelige Grundsætninger for den sociale Evolution. Her udvikles nærmere Theorien om de økonomiske og sociale Fænomeners gensidige Afhængighed. Her belyses endvidere Frembringelsen, Omsætningen, de økonomiske Kriser. Med Afsnit over Formuens Fordeling og Forbrug, og et almindeligt Résumé, slutter Bindet. A. P.-St.

*) Fremmede Navne gengives for usjagtigt. Forfatteren selv er mere end almindelig sprogkyndig, — men Korrekturlæsningen er kun besørget flygtigt. Spørge Nordamerikanerne: hvor ligger den Stat »Jowah«?, saa kunne vi Danske spørge: hvor bor »Mr. Falbehausen«? (§ 653).

Boganmeldelse.

Prof. Dr. J. Conrad: Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie. I—II. 1897. Jena, Verlag v. Gustav Fischer.

Man maa lægge Mærke til Titlen: det er ikke nogen Lærebog, ikke et udført Kursus i Nationaløkonomi, der her bydes; det er et Grundrids til Studiet af den politiske Økonomi.

Forfatteren bemærker i Forordet, at det foreliggende »Grundrids« har han i de sidste tyve Aar fordelt mellem sine Tilhørere som Erstatning for det Diktat, der tidligere benyttedes. Efter Opfordring forelægger han nu Grundridset, kun lidet udvidet, for Offenheden, idet han antog, at det maaske ogsaa for videre Kredse kunde være tjenligt »als Anhalt zum Studium«. Heri maa man give den ærede Forfatter fuldstændig Ret.

Den første Del omfatter den theoretiske Nationaløkonomi. I stor Korthed — paa knap 100 Sider — skitseres her Læren om Frembringelsen (Penge, Kredit, Pris, Bankvæsen, Børs- og Aktievæsen etc.), fremdeles Læren om Fordelingen, ligesom ogsaa den politiske Økonomis Historie korteligt skitseres. — Den anden Del (127 Sider, stort Oktav) bringer den økonomiske Politik. Her handles om Statens økonomiske Opgaver,

om Agrarvæsen, om Industripolitik, Arbejderspørgsmaalet, Toldpolitik, Handel, Transport-, Forsikrings-, Befolknings- og Fattigvæsen m. m. Hvert Afsnit er forsynet med korte Literaturanvisninger.

For at anskueliggøre Behandlingsmaaden tage vi et af Kapitlerne for os, — det om »Arbejderspørgsmaalet«. Paa fjorten Sider skal der her gives en almindelig Karakteristik af vor Tids sociale Spørgsmaal og en Præcisering af det, det hovedsagelig kommer an paa, naar Talen er om Arbejderassociationer, Striker, Andelssystemet, Fabriklovgivning, Arbejderforsikring — og endnu Et og Andet. Man vil da forstaa, at der ikke bliver Plads til megen Udvikling; Forudsætningen er tværtimod, at Læseren selv arbejder med. Men det er ikke givet, at Læserens Arbejden-med altid vil føre ham til de samme Resultater som Forfatteren. Forfatteren fastslaaer f. Ex., at de Modsætninger, der har fremkaldt Arbejderspørgsmaalet, kun kunne mildnes ved følgende fem Midler: 1. en Forhøjelse af Arbejderens Fortjeneste; 2. en fuldstændigere og mere afrundet Dannelse; 3. Karakterens Befæstelse, den moralske Krafts Udvikling derved, at der fremkaldes et nyt religiøst Liv; 4. de lavere Klassers Delagtighed i Selvforvaltningen, hvorved der bibringes dem Forstaaelse af de økonomiske og sociale Forhold; 5. en værdigere Behandling af den simple Mand. Men ligeoverfor disse fem Punkter kan den Læser, der arbejder med, maaské bemærke Et og Andet, — for Exempel dette:

Forf. viser selv, at Arbejderspørgsmaalet ikke særligt har udfoldet sig der, hvor Fortjenesten var daarligst, hvor Dannelsen var ringest, hvor den ringe

Mand behandlede slettest. Tværtimod! Hvor Arbejderens Fortjeneste var kommen forholdsvis godt op, hvor Dannelsen var størst og Behandlingen overhovedet bedst, — der udfoldede Arbejderspørgsmaalet sig. »Den nye Tids Arbejderbevægelse er« — skriver Prof. Conrad — »ikke opstaaet i de Lande, hvor den lavere Befolkning befandt sig i den mest trykkede Forfatning; den er tværtimod opstaaet i de mest fremskredne Stater. Den opstod ikke i de Kredse, der var slettest situerede, men tværtimod i de bedre betalte og med højere Dannelse udrustede Brancher.« Meget rigtigt! Men dermed har Prof. Conrad selv tilintetgjort det faktiske Grundlag, hvorpaa de fleste af hans fem Punkter skulde hvile. Det kunde jo være meget ønskeligt, om Arbejdslønnen forøgedes med saa og saa mange Procent; — kun maa man ikke tro, at Arbejderspørgsmaalet derved vilde mildnes; det vilde ikke mildnes derved, ikke det allermindste; det vilde sandsynligvis yderligere skærpes. Ligesaa med den under Punkt omtalte »Heranziehung der unteren Klasse zur Selbstverwaltung«. Kom Arbejderne til at besætte endnu flere Pladser i Kommunalbestyrelserne, end de alt nu have inde, og opnaaede de den dermed følgende »würdigere Behandlung« (Punkt 5), saa tale Erfaringerne imod den Antagelse, at der saa skulde opnaas »eine Milderung«. I Virkeligheden bliver af de fem Punkter kun et tilbage: Nr. 3: »Befestigung des Charakters und Hebung der sittlichen Kraft durch Neubelebung der Religiosität«, — det kan der ikke siges noget imod. Men hvorledes? Saalænge dette Spørgsmaal ikke kan besvares, bliver den citerede Passus nærmest en lidet sigende, om end velklingende Talemaade.

— Saaledes kan der vel her og der i »Grundridset« findes Anledning til smaa kritiske Noter; men dette forhindrer jo ikke dets Brugbarhed. Tværtimod maa man ønske, at de to foreliggende Dele snart ville blive fuldstændiggjorte ved de bebudede Efterfølgere: et Grundrids af Finansvidenskaben og et Grundrids af Statistiken.

A. P.-St.

Nyt Tidsskrift for Socialvidenskab.

Zeitschrift für Socialwissenschaft. Herausgegeben
von Dr. Julius Wolf, ord. Prof. d. Statswissenschaften. Berlin.
Heft 1. 15. Jan. 1898.

Til den allerede ret talrige Række af statsvidenskabelige Tidsskrifter er kommet et nyt, der, som ovenstaaende Titel angiver, særlig betegner sig som et Tidsskrift for »Socialvidenskab«. Tidsskriftet vil, efter Udgiverens Indledningsord, »dyrke Socialvidenskabernes hele Omraade«. »Hovedopgaven tilfalder derved Nationaløkonomien«. Men i den Formening, at »Antallet af dem, der, kommende fra andre Videnskaber, sætte sig Opgaver af socialt Indhold og ville lade de i deres Videnskaber vundne Erkendelser tjene Løsningen af disse Opgaver, bliver stedse større«, og at særlig de politiske Videnskaber og Naturvidenskaberne igen rykke hinanden nærmere, skal det være Tidsskriftets anden Hovedopgave at afgive et Foreningspunkt for Repræsentanterne for Naturvidenskaben og for Nationaløkonomien saa vel som for andre politiske Videnskaber ved deres fælles Beskæftigelse med sociale Forhold. Endelig nævnes det som en tredje Opgave at drage praktiske Mænd og Politikere til mere end hidtil at

udtale sig indenfor en videnskabelig Ramme om Emner af den sociale Theori og Politik.

Hvorvidt og i hvilket Omfang det vil lykkes Udgiveren at løse disse Opgaver, maa Fremtiden vise. Foreløbig frembyder det udkomne første Hefte ikke Lidet af Interesse. Foruden Udgiverens egen Artikel om »Illusionister og Realister i Nationaløkonomien«, hvortil vi foran have gengivet det væsentlige Indhold, finde vi en i Forhold til sit Omfang indholdsrig og interessant Artikel af Dr. Alexander Peetz om »Verdens- og Handelspolitik«, i hvilken Forf. stærkt fremhæver den Rolle, som England i begge Retninger har spillet i de sidste Aar, særlig ved sin Plan om at danne et »Greater-Britain« af Storbritannien og alle dets Kolonier, omfattende $\frac{1}{6}$ af Jordoverfladen og $\frac{1}{4}$ af Jordens Befolkning. Efter en ligeledes kortfattet — det synes at være Udgiverens priselige Formaal at lægge Vind paa, at Tidsskriftets Forfattere skulle fatte sig i Korthed — Artikel af Prof. Fr. Ratzel i Leipzig om »Historiens Filosofi som Sociologi« (egentlig en Anmeldelse af Dr. Paul Bartins Værk af samme Titel) følger første Afsnit af en Afhandling af Prof. Aug. Oncken i Bern om »Adam-Smith-Problemet«, der særlig omhandler Resultaterne af den nyeste Smith-Litteratur.

Ældre Læsere af dette Tidsskrift ville maaske erindre, at der kort efter Hundredaaret for Udgivelsen af Ad. Smiths »Wealth of nations« blev meddelt Referat af forskellige af de i den Anledning fremkomne Skrifter; særlig i Tidsskriftets 12. Bind (1878, II, S. 193—214) findes gengivet »Et Par af de nyeste Udtalelser om Ad. Smith«. Deri berøres det oftere om-

debatterede Spørgsmaal om Forholdet imellem Ad. Smiths to saa forskelligartede Værker: »Theory of Moral Sentiments«, udkommet 1759, og »Wealth of Nations«, udkommet 1776, imellem hvilke man ofte har villet se en saadan Modsætning, at det særlig i Slutningen af 70'erne og den paafølgende Tid er blevet paastaaet og navnlig fra kathedersocialistisk Side med Styrke hævdet, at der imellem dem ligger et fuldstændigt Omslag i Ad. Smiths Anskuelse, fremkaldt ved hans toaarige Ophold i Frankrig i 1764—66, under hvilket han skulde være bleven saa stærkt paavirket af Encyclopædisterne, at han ganske havde brudt med og opgivet sine i det førstnævnte Værk udviklede Anskuelse, for i »Wealth of Nations« at proklamere Egoismen som den eneste Drivfjeder til Menneskenes Handlinger.

I ovennævnte Artikel har Artiklens Forfatter efter at have fremhævet Buckle's Hævdelse af, at de to Værker maa betragtes som »to hinanden modsatte, men dog forenelige Dele af en eneste Plan«, hvorfor de »for at forklares maa betragtes i Sammenhæng og som en Enhed; de ere i Virkeligheden to Dele af en og samme Genstand«, — bemærket, at den Dygtighed, hvormed Buckle gennemfører sin Opfattelse, vel er beundringsværdig, men at, »naar Alt kommer til Alt, maa det dog erkendes, at Buckle ikke har ført noget Bevis for, at det stod Ad. Smith selv klart, at »Moral Sentiments« og »Wealth of Nations« slet ikke vare selvstændige Værker, men kun »to uadskillelige Dele af en enkelt Plan.«

Ifølge Onckens Afhandling maa dette Bevis nu betragtes som ført. Oncken, der alt for tyve Aar

siden har udgivet et Værk om Smith som Moralfilosof og deri gjorde den samme Opfattelse gældende som Buckle, gør nu først opmærksom paa, at det imod den Formening, at der skulde være indtraadt et Omslag i Smiths filosofiske Opfattelse ved hans Ophold i Frankrig og at han helt skulde have opgivet sit tidligere Standpunkt, bestemt taler, at han umiddelbart efter sin Hjemkomst fra denne Rejse selv foranstaltede en ny (den tredje) Udgave af sine »Moral-Sentiments« i 1767 og deri uforandret fastholdt sine tidligere Udviklinger og fremdeles besørgede tre nye Udgaver deraf, den sidste i 1790, samme Aar, som han døde. Og i Forordet til denne sidste Udgave udtaler han ligefrem, at han i den første Udgave af 1759 havde lovet at give en Fortsættelse af Værket, i hvilken han vilde behandle Retslæren, Politilæren (o: Økonomien) og Statsindtægterne m. m., og at han delvis havde indfriet dette Løfte ved Udgivelsen af »Wealth of Nations«.

Et endnu vægtigere Bevis for Rigtigheden af Buckles Opfattelse er dog i 1896, som allerede meddelt i dette Tidsskrift for 1897, S. 269, fremkommet derved, at et af en Student i 1763 nedskrevet Kollegiehefte, indeholdende Ad. Smiths ved Universitetet i Glasgow holdte Forelæsninger over »Justice, Police, Revenue and Army« er blevet udgivet af Edv. Cannan. Denne Forelæsning, der altsaa er holdt før Ad. Smiths Rejser i Frankrig, slutter sig umiddelbart til »Theory of Moral Sentiments« som et Slags Fortsættelse, og indeholder det væsentlige Indhold af den senere »Wealth of Nations«. Begge have altsaa i Virkeligheden udgjort »to Dele af en enkelt Plan«.

— Foruden de alt nævnte Artikler indeholder

Heftet endnu to Afhandlinger, af hvilke den ene, af Numa Droz i Bern, findes offentliggjort paa Fransk: »Alexis de Tocqueville et la democratie libérale«. Dette, at optage franske Artikler i et tysk Tidsskrift, er vistnok noget Nyt, der skyldes Udgiverens tidligere Ophold i Schweiz. At det ikke er en Tilfældighed, men skyldes en bestemt Plan, synes at fremgaa deraf, at Heftets to sidste Afsnit, af hvilke det ene kaldes »Revue der Revuen« og er bestemt til at henlede Opmærksomheden paa de i andre Tidsskrifter indeholdte Bidrag af Interesse, medens det andet er Boganmeldelser, ogsaa indeholde franske Anmeldelser af Tidsskriftartikler og Bøger.

W. S.

Notitser.

Frankrigs Finanser.

Af en Afhandling af Alfred Neymarck, »Les Impôts et la Richesse publique de 1869 à 1897« i »Journal de la Société de Statistique de Paris«, Januar 1898, anføres nedenstaaende Data, som her ere sammenstillede dels med Befolkningstal for Frankrig, dels med et Par Tal for danske Forhold:

Det franske Statsbudgets Indtægtsside for 1897 omfatter 3,385 Million fr. I 1869, det sidste Aar før Krigen, var Beløbet 1,879 Million fr. De to Aar passe godt til Sammenligning, thi ihvorvel Frankrig i Mellemtiden har mistet Elsass-Lothringen, er Folketallet nu det samme som da (ca. 38¹/₂ Million baade i 1869 og ved Folketællingen 1896). Indtægterne fordelte sig saaledes:

	1869 Million fr.	1897 Million fr.
1. Direkte Skatter m. m.	340	515
2. Skat paa Værdipapirer m. m.	„	66
3. Indregistrerings- og Stempelafgift	457	706
4. Told.....	145	410
5. Indtægt af Drikkevarer	250	459
6. Indtægt af Tobak.....	255	381
7. Indtægt af Post og Telegraf	106	215
8. Iøvrigt	326	633
	1879	3385

Toldindtægterne ere saaledes stegne til det tredobbelte, Posterne 1—6, altsaa samtlige Skatter, ere stegne fra 1,447 Million til 2,537 Million, d. e. med 75 pCt. Da Folketallet er uforandret, er altsaa Skatten pr. Individ steget med samme Procent, det vil sige fra 38 til 66 fr. pr. Hoved. En Sammenligning med Danmark, der holder sig umiddelbart til Budgetternes Tal uden nogen Prøvelse af Brutto- og Nettoposter, quasi-Skatter o. a. m. i de to Lande, giver et Beløb af direkte og indirekte Statsskatter pr. Individ i Danmark af (1896—97) 24 Kroner mod Frankrigs 66 fr. eller 48 (47,52) Kroner. I 1869*) vare de to Tal for Danmark og Frankrig henholdsvis 17 og 27 (27,36) Kroner. Skatterne i Danmark ere saaledes fra 1869—70 til 1896—97 stegne med 7 Kroner pr. Individ, i Frankrig fra 1869 til 1897 med 20,16 Kroner, altsaa omtrent tre Gange saa meget!

Af de franske Udgifter skal anføres:

	1869 Million fr.	1897 Million fr.
1. Statsgælden	595	1250
2. Landmilitær	433	623
3. Sømilitær.....	162	258
4. Offentlig Undervisning.....	54	212
5. Offentlige Arbejder.....	184	214
6. Opkrævningsomkostninger.....	246	389
	1674	2946

*) For Danmark er 1869—70 valgt paa Grund af den overordentlige Skat (Indkomstskatten) i 1868—69.

Stigningen i Udgifterne til den offentlige Undervisning — en Stigning til det firedobbelte — er af fremragende Betydning, men disse Tal mangle dog Supplementet fra Kommunebudgetterne, for at man skal kunne faa et fuldstændigt Billede af Forholdene. Paa samme Maade ere Udgiftstallene for offentlige Arbejder kun af delvis Interesse, fordi de store Jærnbaneselskabers Udgifter mangle o. l. — Optrækningsomkostningerne ere stegne med 58 pCt.

Statsgældsudgifterne have mere end fordoblet sig, trods Rentens Nedgang. Beløbet af de Statslaan, som direkte vedkom Krigen og Krigsskadeserstatningen, ansættes til 11,500 Mill. fr., hvoraf $\frac{1}{10}$ nu er amortiseret.

Udgifterne til militære Øjemed ere voxede fra ca. 600 Mill. fr. til ca. 900 Mill. fr. eller med halvtredsindstyve Procent. Ser man bort fra Krigsaaret og de første Aar derefter og tager samtlige Udgifter paa de to militære Budgetter for de femogtyve Aar 1873—97 under ét, faas et Beløb af 21,000 Mill. fr. I samme Tidsrum (1872—73 til 1896—97) androg Beløbene paa de to danske militære Ministeriers Budgetter (ordentlige og overordentlige, men fraregnet Udgifterne til Gendarmerikorpset og til Lods- og Fyrvæsen m. m.) ca. 450 Mill. Kroner. Udgiften pr. Hoved har herefter gennemsnitlig aarlig været ca. 16 Kr. i Frankrig, mod ca. $8\frac{1}{2}$ Kr. i Danmark.

— Den tredje franske Republiks Finanser ere blevne styrede af 43 Finansministre; der har været Skifte i Gennemsnit hver ottende Maaned.

R.

Overpostmester H. G. Petersen.

20. Juni 1819—5. Marts 1898.

Harald Georg Petersen begyndte sin postale Løbebane d. 31. Juli 1834, kun 15 Aar gammel, som Volontør i Generalpostdirektoratets Revisionskontor, blev i 1843 Kopist under Postvæsenet, 1850 Postkontrollør, 1858 Postinspektør for Østifterne og 1876 Overpostmester i København. Som saadan tog han sin Afsked d. 1. Oktober 1897, efter i 63 Aar at have arbejdet i Postvæsenets Tjeneste.

I Nationaløkonomisk Forening indtraadte han strax ved Foreningens Begyndelse, og allerede i 1875 optraadte han som Foredragsholder, idet han indledede en Diskussion om den nys afsluttede Postkonvention i Bern. Ogsaa senere gav han i Foreningen og Tidsskriftet Meddelelser om Verdenspostforeningen. I 1878 holdt han i Foreningen Foredrag om Postsparekasser, og endnu i 1895 indledede han en Diskussion om Sparekassevirksomhed og Kontrollen dermed. Blandt de andre Spørgsmaal, han særligt interesserede sig for, var Spørgsmaalet om Embedsmænds Kautionsstillelse; i Tidsskriftets Aargang 1890 offentliggjorde han en Artikel derom.

I 1885 valgtes Overpostmester Petersen til Medlem af Nationaløkonomisk Forenings Bestyrelse, og i 1892 blev han, efter Konferensraad Levys Død, Bestyrelsens Formand.

Den 5. Marts 1898 døde han, 79 Aar gammel. Hans legemlige Kræfter havde vel i de sidste Maaneder været stærkt aftagende, men hans Aand forblev klar lige til det sidste. I Foreningens sidste Møder havde han ikke personligt kunnet deltage, men han fulgte Foreningens Anliggender med usvækket Interesse. Sit store Embede havde han maattet nedlægge, men den største blandt de filantropiske Institutioner, han ofrede et ikke ringe Arbejde, »Laane- og Spareforeningen for Embeds- og Bestillingsmænd«, lagde endnu Dagen før hans Død Beslag paa hans Tanker.

I Nationaløkonomisk Forening modtoges Budskabet om den gamle, højagtede og afholdte Overpostmesters Død med Vemod, og de nedenfor aftrykte Udtalelser, der fremkom i Foreningens Møde d. 10. Marts, vare et Udtryk for alle de Tilstedeværendes Følelser.

A. P.-St.

Prof., Dr. Will. Scharling aabnede Mødet den 10. Marts med følgende Udtalelse:

Nationaløkonomisk Forening har, siden vi sidst vare samlede, lidt et betydeligt Tab, idet fhv. Overpostmester H. G. Petersen, der siden Konferensraad Morits Levys Død i 1892 har fungeret som Bestyrelsens Formand, er afgaaet ved Døden.

Overpostmester Petersen blev i 1885 valgt til Medlem af Foreningens Bestyrelse og har altsaa i en lang Aarrække taget Del i dens Ledelse. Men allerede forinden — og det var jo Grunden til, at han valgtes dertil — havde han jævnlig taget Del i vore Forhandlinger og med Liv og Interesse ydet sine Bidrag til dem. Ikke blot paa sit egentlige Omraade har han holdt Foredrag og givet Meddelelser, men ogsaa Emner, der i sig selv laa ham fjernere, har han gjort til Genstand for Forhandling her, og han tog gerne og livligt Del i vore Diskussioner. Ikke blot Bestyrelsen, der i ham havde en elskværdig Kollega, men Alle, der jævnlig og stadig deltog i vore Møder, ville med Tak mindes, hvad han har virket i Foreningens Tjeneste!

Da man efter Mødet som sædvanlig samledes om Aftensbordet, hvor Diskussionen under frie Former fortsættes ved et Glas Øl, udtalte Direktør Marcus Rubin nogle improviserede Mindeord, som Taleren, efter Opfordring fra flere Sider, her skal søge at gengive:

— Før vi, mine Herrer, begynde vor Frisprogs-Diskussion, maa det være mig tilladt, som yngste Medlem af Bestyrelsen, at føje et Par Ord til de mere officielle Ytringer, Bestyrelsens ældste Medlem under Mødet fremkom med om vor afdøde Formand. Det ligger saa meget nærmere at fremsætte dem her, som vi jo vare vant til at se den gamle Overpostmester

med Iver og Liv præsidere her ved Bordenden, gøre alt sit for at bringe Diskussionen i Gang, glædes ved, naar der kom Fart i den, selv give sit Bidrag til den og holde ud til det sidste.

Se engang, mine Herrer, det Slægtled, der levede for hundrede Aar siden, gav sig af med alt til Almenvellet sigtende, med Borgerdyd og Borgerheld, derom talte og skrev det, til Fordel ikke blot for Samtiden, men ogsaa for »Efterslægten«. Det var i Aktionens Tid. Saa kom vort Aarhundredes første Slægtled, der holdt sig fjærnt og holdtes fjærnt fra det »almene«, og det spøjte med Fortiden, thi Fædre og Sønner have nu en Gang sjældent samme Syn paa Tingene og i hvert Fald ikke samme Maade at behandle dem paa. Det til Almenvellet sigtende blev noget halvt humoristisk. Men næste Slægtled igen — de, der vare unge paa Kristian den Ottendes Tid — var atter Aktionens Mænd, og til dem hørte H. G. Petersen. Ordene vare ikke de samme som et Par Menneskealdre før, men Tankegangen var den samme. Nu levede man op igen, og nu var der igen Bevægelse, Haab, Mod, Lyst og Iver til at udrette noget for de vide Kredse, Fortrøstning til, at det skulde lykkes.

Denne Fortrøstning forlod aldrig vor gamle Formand. Han hørte jo paa en Maade til den national-liberale Slægt, men naar han holdt sig frisk, medens den gik i Frø, saa har maaske en af Grundene været, at han ikke ved Deltagelse i Dagens politiske Liv blev tvungen til at stille sine Meninger paa Spidsen, til at tage afgjort Parti, han blev ikke tvungen op imod Væggen, derfor beholdt han frit Rum omkring sig og dermed det fri Aandedræt.

Om det er af denne Grund alene, eller fordi det laa dybt i hans Natur, skal jeg lade være usagt, men han holdt sin Ungdoms Idealer fast og navnlig vedblev han at være en Tolerancens Mand. Jeg vil ikke sige noget ondt om de Nationalliberale, de have bragt sig selv og os andre Skuffelser, men vi have ikke kunnet være deres store Arbejde foruden. Dog tolerante vare de ikke, i deres Selvsikkerhed forstod de ikke, søgte end ikke at forstaa andre. H. G. Petersen var tolerant. Tolerant var han som den gamle, der ikke som saa mange, der ere komne til Aars, let blive en Hindring for de unge, hans Glæde var det tvært imod at have de unge om sig, arbejde med og for dem. Tolerant var han i sit Liv. Han var en troende Mand, men han gjorde den Gerning, hans Anskuelser i saa Henseende førte ham til, uden den Alarm, Nutiden ogsaa i den Retning er vænnet til; han virkede energisk, men stilfærdigt, og det laa ham fjærnt paa dette Omraade at paatrænge sig andre. Tolerant var han i sit Hjerte, thi hvor der var Trang tilstede, fandt man i ham den hjælpsomme.

Maaske vilde en af hans Undergivne komme og sige, at tolerant var han ikke i, hvad han krævede af Arbejde. Men da skal det være hans Undskyldning, at var han her stræng, var han ogsaa retfærdig, og at han tolererede mindst hos sig selv, thi han krævede af sig selv og han udrettede en Dags Gerning som faa.

Lad da denne Mand, denne fuldtro Arbejder i sit Kald med usvækket Interesse fra Ungdom til Alderdom for det almene, for Samfundet, være os i kært Minde og staa som følgeværdigt Exempel i den For-
ening, hvis Maal er at granske Veje og Former for de

enkeltes Arbejde i Helhedens Tjeneste. — Ja, der var utvivlsomt meget at tilføje, men dette faar da andre sige om H. G. Petersen. Jeg føler mig sikker paa, at det er i hans Jævnhedens og Pligtens Aand, naar jeg fra disse Mindeord, der saa at sige uvilkaarligt ere faldne mig paa Læben, umiddelbart gaar over til nogle Bemærkninger om det store og aktuelle Emne, vi i Aften have haft til Diskussion.

Endelig ytrede Committeret Buchheister:

Naar jeg i fuld Tilslutning til d'Hrr. Scharlings og Rubins smukke og anerkendende Ord om vor afdøde Formand, udbeder mig et eneste Øjeblikks Opmærksomhed, da søger jeg min Berettigelse dertil i den Omstændighed, at jeg af alle de her Tilstedeværende vel er den, der har kendt ham længst. Det er nu nogle og fyrretyve Aar siden jeg blev Fuldmægtig i Generalpostdirektoratet, og saa længe have vi været knyttede til hinanden. Jeg skal ikke gentage, hvad der saa rigtigt og sandt allerede er sagt af Andre. Jeg vil kun udtale, at han, ved Siden af den af Alle anerkendte Dygtighed og Samvittighedsfuldhed som Embedsmand, besad en Egenskab, der ikke findes hos Alle. Han hørte til dem, der ikke ubetinget formede deres Opfattelse af Sager og Forhold efter de Overordnede og Toneangivendes Meninger og Anskuelser, og han frygtede ikke for at udtale sin egen Mening. Han havde, som man siger, le courage de son opinion. Jeg har i den lange Aarrække kendt ham som en selvstændig Karakter, en trofast Kollega og en hengiven Ven, og som saadan vil han altid mindes af mig.

Udførselen af Landbrugets Produkter.

Indledningsforedrag ved Nationaløkonomisk Forenings
Møde den 10. Marts 1898.

Af

H. Hertel.

Om Udførselen af danske Landbrugsprodukter have vi spredte, lidet udførlige og vel heller ikke syn-
derlig paalidelige Efterretninger fra tidligere Aar-
hundreder. Vi have t. Ex. Efterretning om, at paa
Valdemar II.s Tid var Hesten en af Landets vigtigste
Udførselsartikler, at man i det 15de Aarhundrede, fra
Christian I.s Tid, begynder at sælge Øxne til Udlandet,
at Kornudførselen i det 16de Aarhundrede til Tider
var ret betydelig etc. De foreliggende Data godtgøre,
at Udførselen var uregelmæssig og kun ringe. Til
Uregelmæssigheden bidrog bl. a. de hyppige Misvæxt-
aar og de vexlende Toldforhold ude og hjemme. I
Slutningen af forrige Aarhundrede blive Forholdene
mere stabile*), og Udførselen, særlig Kornudførselen
stiger. I Begyndelsen af vort Aarhundrede have vi
vel en regelmæssig Kornudførsel til Norge og landværts

---

*) Jvnfr. bl. a. Forordningerne af $\frac{0}{6}$ og $\frac{11}{6}$ 1788.

Kvægudførsel, men om nogen Storhandel var der ikke Tale, endnu var vort Landbrug for uundvikket, endnu var dets Produktion for ringe, for usikker, for slet til, at der paa den kunde udvikle sig en national Udførsels-handel. Først da i Tyvernes Slutning Landbrugskrisens Tryk hæves, da Afgrødernes Mængde kendelig forøges og Priserne stige, spores der en betydelig Fremgang over hele Linjen, og vor Export af Landbrugsprodukter tager et betydeligt Opsving. Maalt med Nutidens Maalestok er den dog endnu kun ringe, og et langt Stykke ind i Aarhundredet ere danske Landbrugsprodukter saare lavt anskrevne i Udlandet. Den Tid er forholdsvis ikke saa fjærn, da t. Ex. den hamburgske Priskurant for Smør nederst paa sin Liste havde *Dänische oder Schmiere* — Dansk eller Smørelse —, medens dansk Smør i England omtrent stod lavest i Pris, kaldtes Mastesmør og betragtedes som ubrugeligt til Menneskeføde. Til langt ind i dette Aarhundrede var vort Kornets Slethed berygtet, og dansk Byg og Havre stod nederst paa London-Kornbørsens Priskurant under Rubriken skiden Sæd. En væsentlig Grund til Kornets Slethed var det Monopol, Danmark tidligere havde paa at forsyne Norge med Sæd. De norske Købmænd foretrak det sletteste og billigste Korn, fordi de tjente mest derpaa, og Bønderne vare derfor vænnede til at bringe den daarligste Sæd til Købmanden. Ogsaa Kvæget stod langt tilbage for Nutidens. Saaledes fortæller Olufsen i sin »Landoeconomie«, at de jydsk Staldstude, som havde græsset i Marsken, kun naaede en Vægt af 5 til 700 Pd. — de vejede altsaa mindre end en jævn god Mælkeriko nu vejer — og at »det vesterjydske Svin naaer ikke sin Fuldkom-

menhed før i sit tredie Aar«. Til Sammenligning kan nævnes, at Nutidens Slagterisvin »naaer sin Fuldkommenhed« 6—8 Maaneder gammel.

Det er maaske for stærkt et Udtryk at benytte, at vort Landbrug til Aarhundredets Midte laa i Svøb, men det er ikke overdrevent at sige, at dets Produktion i Virkeligheden kun var beregnet paa det fattige, lidet kræsne Hjemmemarked, og det var da ogsaa i overvejende Grad henvist til at søge Afsætning paa dette. Det er først, da de engelske Kornlove bleve ophævede i 1849, da med andre Ord det nærliggende engelske Verdensmarked aabnedes for vore Landbrugsprodukter og kyndige Købmænd skærpede Fordringerne til Sædens Kvalitet, at Exporten tiltager i stor Stil. Det er i denne Periode, fra Aarhundredets Midte til ind i 70'erne, at vort Landbrug udvikler sig til at blive den Rigdomskilde for Landet, som det nu er. Hvad der letter denne Udvikling er, at det er en Frihandelsperiode, der ikke kender noget til Nutidens prohibitive Forholdsregler med højere og højere Toldsatser, Indførselsforbud, Karantæner, veterinært Eftersyn osv.

Det er almindelig bekendt, at i denne Periode er Kornudførselen den dominerende. Umiddelbart efter Hertugdømmernes Tab var Værdierne af Overskudsudførselen af Korn ca. $\frac{1}{3}$ større end af Kvægavlsprodukter. Men efterhaanden formindskes den første, medens den sidste forøges. Værdierne staa omtrent lige i 1872—73, men derefter udføre vi for større Værdier af Kvægavlsprodukter end af Kornvarer, og fra 80ernes sidste Femaar faa vi Overskudsindførsel af Korn og Mel, medens samtidig den enorme Export af fine og forædlede Landbrugsprodukter, der i stigende Grad har

henledet Udlandets Opmærksomhed paa det danske Landbrug, voxer frem.

Og denne Export voxer frem i en Periode, da man fra Udlandets, fra vore Kunders Side lægger den Sten paa Sten i Vejen. Fra 70'ernes Slutning staar Evropa jo saa at sige under Beskyttelsens Stjernebillede, og den ene Stat efter den anden har forhøjet sine agrariske Toldsatser eller paalagt nye: Tyskland indfører Landbrugstold i 1879 og skærper den i 1885 og 1887, Frankrig indfører den i 1881, Østerrig-Ungarn 1882, Italien 1883, Sverige 1888 osv., endelig Norge i 1897.

I Forbindelse med de moderne sanitære Indførselsforbud og Karantæneforanstaltninger har denne Beskyttelsespolitik i høj Grad paavirket vort Landbrugs Exportforhold, formindsket eller standset Udførselen af nogle Produkter, men paa den anden Side givet Stødet til en udvidet Export af andre. Jeg kommer nærmere tilbage hertil ved Omtalen af de enkelte Landbrugsprodukter. Kort angivet ere Forholdene jo nu saaledes: De Lande, hvortil vi have udført eller endnu udføre Landbrugsprodukter have enten paalagt helt nye agrariske Toldsatser eller forhøjet dem, de tidligere havde, den eneste af vore Kunder, der ikke har Landbrugstold, er England, men siden Februar 1892 har Storbritannien lukket for Indførselen af levende klovbærende Dyr fra Danmark. Og vor anden store Kunde, Tyskland, har ved Lov af 25. Juni 1895 indført Karantæne (10 Dage) overfor Hornkvæg, Faar og Svin, endvidere i December 1895 forbudt Indførselen af levende Svin og raa Svineprodukter — i August 1896 ogsaa af letsaltede Svineprodukter —, fremdeles har det, efter Frankrigs og Belgiens Exempel, fra 15. Februar 1897 paabudt

Tuberkulinprøve paa det indførte Kvæg, og endelig har Forbundsraadet i forrige Maaned vedtaget, at alle Kreaturer, der ad Søvejen indføres fra Danmark, Norge og Sverige, skulle underkastes Tuberkulin-Undersøgelse; Dyr, der ere syge eller mistænkelige, skulle tilbage-sendes, medens sunde Dyr udelukkes fra den fri Om-sætning og skulde slagtes i offentlige Slagtehuse.

Trods alle disse Genvordigheder og trods de senere Aars faldende Priser er dog den Indtægt, Landbruget gennem sin Udførsel har bragt Landet, ikke aftaget, men forøget. De Produkter, af hvilke vort Landbrug har Overskudsudførsel, ere: Levende Kreaturer*), Smør, Flæsk, Kød, Æg, uberedte Skind og Huder, Kartofler, forskellige Have- og Markvæxter samt raa Ben og Tænder. Af disse Produkter var Overskudsudførselens Værdi i 1896 ca. 165 Mill. Kr. Denne Sum er jo imidlertid ikke ren netto, thi for at producere disse Exportartikler har Landbruget i Udlandet maattet indkøbe betydelige Mængder Foderkorn, Foderstoffer, Gødning og Frø. I 1896 indførte saaledes vort Landbrug for ca. 13,1 Mill. Kr. Foderstoffer, for ca. 4,8 Mill. Kr. Frø, ca. 2,2 Mill. Kr. Gødning og ca. 16 Mill. Kr. Foderkorn mere, end det udførte. Væsentligst i Landbrugsøjemed er der altsaa fra Udlandet købt for ca. 36 Mill. Kr. Vort Landbrugs Ud- og Indførselsbudget for Aaret 1896 udviser saaledes en Nettoindtægt af ca. 129 Mill. Kr. eller nogle Millioner mere end i 1895 og ca. 10 Mill. Kr. mere end i Gennemsnit af Femaaret 1892—96**).

*) I 1896 og 1897 dog ikke af Faar og Svin.

**) Efter at Foredraget er holdt, har Statistisk Bureau udsendt Redegørelsen for Danmarks Vareomsætning i 1897. Det fremgaar af denne, at Landbrugets Ud- og Indførselsbudget for 1897 udviser et Overskud paa ca. 134 Mill. Kr.

Til disse korte, almindelige Bemærkninger — der vel kun have berørt kendte Forhold, men Forhold, som jeg dog har ment det rigtigt at genkalde i Dhrr.'s Erindring — maa jeg indskrænke mig. Thi det er Udførselsforholdene for de enkelte Landbrugsprodukter, jeg her nærmere vil omtale, men dette Æmne er saa omfattende, at Begrænsning er nødvendig.

Lad mig af Landbrugets Exportartikler først tage levende Kreaturer for, og af disse begynde med Hestene.

Som alt berørt gaar vor Udførsel af Heste vel langt — Aarhundreder — tilbage i Tiden, men Udførselen er i Nutiden mere regelmæssig og mere værdifuld end tidligere. For ikke ret mange Aar siden svingede Udførselen stærkt, et Aar var den stor, et andet Aar lille, men i de senere Aar have vi vundet faste Kunder og dermed en regelmæssigere Udførsel. I Nutiden er vor Hesteavl og vort Hestesalg — her tænkes dog udelukkende paa den jydsk Hest — et af Landbrugets Lyspunkter, og for vide Egne af Jylland vilde det se galt ud, hvis der skete en Forandring heri, thi Hesteavlen er her bleven en stor Forretning. Vort Hestetillæg, der i 1892 var henimod 40,000 Føl, hvoraf $\frac{2}{3}$ i Jylland, er vistnok forøget siden, ligesom vort eget Forbrug og vor Omsætning med Udlandet.*)

For en 5—6—7 Aar siden syntes det, at store, sorte Skyer vilde trække op over vor Hesteavl og Hesteudførsel. Man spaaede, at den mekaniske Bevægkrafts Udvikling, Bestræbelserne for overalt i Verden at afløse Hestekraften med Elektricitet, hurtigt vilde

*) Jvnfr. Statskonsulent Jensens Afhandling »Hesteavlen i 1897« i »Tidsskrift f. Landøkonomi« 1898.

gøre sin Indflydelse gældende paa Avlen og Omsætningen. Man fortalte, at i Nord-Amerika, der er forrest i denne Bevægelse, indskrænkede man Hesteholdet betydeligt, og i de vestlige Stater slog man Heste ned i stor Maalestok og udførte Kødet til Evropa.

Men til Dato har denne Frygt endnu ikke bekræftet sig, Efterspørgselen efter vore Heste har i de seneste Aar været stor og stigende, og i sidste Aar har Udførselen været usædvanlig stor, nemlig 20,946 Stkr. (hvoraf 1154 Føl), og da Indførselen samtidig har været ca. 6000 Stkr., bliver Overskudsudførselen ikke mindre end ca. 15,000 Stkr. Udviklingen i de store Forretningscentra har i de senere Aar været saa stærk, at den ved Elektriciteten fremkaldte formindskede Efterspørgsel efter Heste har været rent forsvindende i Sammenligning med det voxende Antal Heste, Udviklingen har lagt Beslag paa. Det er jo umuligt at sige, hvorledes Forholdene ville stille sig om 10 eller 20 Aar, men forhaabentlig vil Frygten for Elektricitetens Indflydelse paa Hesteforretningen vise sig lige saa ugrundet som den Frygt, vore Bedsteforældre nærrede for Jærnbannerne.

Nu som før er Tyskland Hovedafsætningsstedet for vore Heste. I 80'ernes og 90'ernes første Aar gik der aarligt et Par Tusind Heste til Paris, men denne Udførsel er nu aftaget meget, idet de franske Hestehandlere nu kunne købe Droskeheste billigere i Amerika og andre Steder end i Danmark. Nogle faa Stykker gaa til Norge, Sverige og England.

Den danske Hest har i Tyskland vundet stigende Anseelse, hvad der bl. a. viser sig i de Priser, der betales for den. For ca. 50 Aar siden regnedes Udførselsværdien af en dansk Hest til ca. 200 Kr., i

90'erne til 4—500 Kr., i 80'erne til 6—700 Kr., medens den nu vistnok kan sættes til 7—800 Kr. Den jydsk Hest gaar dels direkte til Landbruget, dels til de store Byer, til Svorvogns- og Omnibuskørselen eller til Forretningsbrug, for derfra at gaa over til Landbruget. — Tysklands Trang til fremmede Heste har været stærkt stigende, hvad der vel for en væsentlig Del staar i Forbindelse med, at Landets Hesteavl i stigende Grad gaar i Retning af Remonteproduktion. Tysklands Overskudsindførsel af Heste var i 1880 kun ca. 42,000 Stkr., men i 1896 ca. 93,500 Stkr. og i 1897 ca. 111,000 Stkr. Det er ogsaa karakteristisk, at medens de tyske Agrarer højlydt fordre højere Told paa eller Indskrænkninger med Hensyn til Indførselen af andre Landbrugsprodukter, er der Stilhed om Hestetolden (20 Mark). De vide, at hverken Byerne eller Landbruget kan undvære den fremmede Tilførsel.

I 1895 og 1896 lod den russiske Stutteribestyrelse opkøbe en Del jydsk Hingste i Avlsøjemed (i 1896 ca. 25 Hingste), men denne Afsætning standsede i 1897. En større Export af fremragende Avlsdyr vil næppe være ønskelig. Det er jo nemlig ung Kultur, der findes i vor Hysdyravl — baade hvad Kvæget og Hestene angaar — og vore Husdyrracer mangle vel endnu et Halvthundred Aars Kultur for at naa op i Niveau med de verdensbekendte Kulturracer, hvad Konstanthed, Ensartethed, Nedarvningssevne etc. angaar. Vi kunne selv bruge og bør selv benytte vore virkelig gode Avlsdyr til Fremme af vor egen Avl, og vel kan deres Salg til Udlandet være fordelagtig for den Enkelte, men den er det næppe for Landbruget. — En anden Sag er det, hvis vi kunne vinde et Marked for Brugs-

heste i Sct. Petersborg, hvad der maaske er en Mulighed for.

Har vor Afsætning af Heste til Udlandet i Nutiden været et af Landbrugets Lyspunkter, er det modsatte Tilfældet med vor Afsætning af Kvæg. Thi denne Afsætning er i de senere Aar mere og mere besværliggjort, og Udførselen har været aftagende. — Indtil 1850 gik vor Udførsel af Kvæg saa godt som udelukkende til Tyskland. Efter Krigen 1848—50 begyndte Exporten til England, men den svandt hurtig ind, og først i 1865 begyndte den regelmæssige Udførsel til England. I mange Aar var saa dette Land Hovedafsætningsstedet for vort Kvæg, indtil Tyskland i Slutningen af 80'erne naar op paa Siden af England og i 90'ernes Begyndelse langt overgaar dette Land som Marked for vort Kvæg. Det engelske Forbud af 1892 mod Indførsel af levende Kvæg bevirkede, at fra dette Aar gik den hele Udførsel Syd paa, og i nogle Aar havde vi en stor og lønnende Afsætning til Tyskland.

Men denne Afsætning har lidt et meget betydeligt Afbræk ved de før omtalte prohibitive Foranstaltninger, som Tyskland tog i 1895 og 1897. I Følge den tyske Statistik var vor Udførsel af levende Kvæg til Tyskland i 1895 ca. 117,000 Stkr., i 1896 ca. 91,000 Stkr. og i Fjor ca. 83,000 Stkr. *) Foruden i de mere usikre

*) Den danske Statistik angiver Overskudsudførselen af Hornkvæg til

1890	ca. 116,400 Stkr.
1891	- 97,600 —
1892	- 95,200 —
1893	- 80,600 —
1894	- 107,800 —
1895	- 108,500 —
1896	- 82,100 —
1897	- 76,000 —

Afsætningsforhold og de forøgede Salgsomkostninger er Tilbagegangen ogsaa for en Del begrundet i, at den danske Regering efter Forhandlinger med den tyske i 1896 forbød Udførselen fra Sjælland, Lolland og Lange-land og i 1897 fra Fyn, fordi der havde vist sig enkelte Tilfælde af Mund- og Klovesyge paa disse Øer. Efter Tysklands sidste Bestemmelse, at det ad Søvejen indførte sunde danske Kvæg fra den 28. Februar er underkastet Slagtetvang, medens det syge eller mistænkelige Kvæg skal tilbagesendes, vil vor søværts Kvægexport til Tyskland nu vistnok omtrent helt standse. Bestemmelsen gælder udtrykkelig de ad Søvejen indførte Dyr, altsaa ikke for Landkarantæneanstalten i Hvidding, der fra 1. April til 31. Maj og fra 1. Oktober til 31. December er aaben for magert Kvæg fra Jylland til Marsken. Men hvorlænge ville vi beholde denne Ventil? Den 29. Januar d. A. meddelte den preussiske Landbrugsminister i Deputeretkamret, at Forbundsraadet paatænkte at indskrænke Indførslen af magert Kvæg over Hvidding til Kreaturer paa ikke over 4 Aar.

Der er vel derfor desværre nærmest Udsigt til, at vor med Tyskland gennem Aarhundreder fortsatte Handelsforbindelse med levende Kreaturer snart vil høre Historien til.

I de senere Aar er der til de russiske Østersøprovinser solgt en Del Kvæg, særlig fynsk, som Avlskvæg, og der synes at være en Mulighed for derovre at oparbejde et ret stort og fordelagtigt Marked for 2den Klasses Avlskvæg, hvad der jo kan faa en vis Betydning under de nuværende prekære Afsætningsforhold, ligesom ogsaa den Omstændighed, at Russerne opkøbe

vore Avlsdyr, baade Tyre og Køer, og betale dem godt, bidrager til at holde Priserne paa Avlsdyr oppe, det gode Opdræt bliver derved mere rentabelt, og der ligger heri en Spore for dygtige Opdrættere til at fortsætte deres vigtige, men desværre ofte lidet lønnende Arbejde. Indirekte faar derved Salget til Østersøprovinserne ogsaa sin Betydning.

Under de nuværende prekære Afsætningsforhold for vort levende Kvæg er selvfølgelig Spørgsmaalet om Export af slagtet Kød blevet i høj Grad aktuelt, og dette Spørgsmaal har da ogsaa i de senere Aar og navnlig i Fjor været stærkt fremme i Landbruget.

Vor Overskudsudførsel af Kød og Pølser har været stigende. Den var i Gennemsnit af

1886—90: 104,888 Pd.

1891—95: 5,449,575 —

1896: 9,332,437 —

1897: 14,501,362 —

De to Lande, der nærmest komme i Betragtning, hvad denne Udførsel angaar, ere Tyskland og England.

I ikke faa af de tyske Lande er en almindelig Kødkontrol alt indført, saaledes i Baiern, Baden, Würtemberg etc., derimod har Preussen og Sachsen endnu kun en udviklet Kødkontrol i Byerne. I disse 2 Stater have Agrarerne imidlertid fremsat Fordring om en skærpet og almindelig Kontrol, væsentligst af Hensyn til det fra Udlandet indførte Kød, thi Landbrugsministeren, Friherre v. Hammerstein, har erklæret, at man først selv maa have en almindelig Kontrol, før man kan stille Fordringer til Udlandet. Efter hvad Statskonsulent Arup fornylig oplyste i et Foredrag i Landhusholdningsselskabet, paatænker man i

Preussen at indføre en almindelig Kødkontrol ad administrativ Vej, i Sachsen ved Lov. — Ogsaa i England er det rimeligvis kun et underordnet Tidsspørgsmaal, hvornaar der bliver indført en almindelig veterinær Kontrol med Kød.

Nu, da vort Export af Kød og Kødprodukter rimeligvis vil voxe betydeligt samtidigt med, at Udlandets Fordringer skærpes, vil det sikkert være nødvendigt, at de Forholdsregler, vi alt have taget vedrørende vor Kødexport*) udvides og suppleres. Som Hr. Arup paaviste det i sit Foredrag, vil det sikkert være formaalistjenligt at gennemføre en almindelig Kødkontrol med alle Dyr, der sælges til Menneskeføde, samt med Kødets Forarbejdelse, Kontrollen med Exporten bør stilles under Ministeriets særlige Tilsyn, og endelig bør Exporten concentreres til bestemte Steder og den enkeltvise Slagtning til Udførsel bortfalde. Hvad det gælder om, er at faa indført en virksom Statskontrol, en Kontrol der overfor Udlandet fremtræder med et saa stærkt Autoritetsstempel som muligt.

Det er jo imidlertid ikke godt at sige, om disse Forholdsregler ville have den tilsigtede Virkning overfor Tyskland. Med den Hensynsløshed for Øje, hvormed de tyske Agrarer have kastet sig over den danske Indførsel af levende Kvæg, fordi denne Indførsel paaførte dem en følelig Konkurrence, er det jo mer end sandsynligt, at de ville aabne et lignende Felttog mod vort Kød. De tyske Agrarer have jo aabenbart Vind i Sejlene, de føle sig som Situationens Herrer, og man vil jo altid kunne finde Paaskud til at komme Indførselen til Livs, altid kunne finde noget at udsætte

*) Jvnfr. Lov af 23. Marts 1897 og Bekendtgør. 30. April s. A.

paa den danske Kontrol og indføre en saa smaalig og chikanøs Efterundersøgelse, at Indførselen umuliggøres. Imidlertid maa det paa den anden Side erindres, at det tyske Landbrug endnu langt fra kan dække Forbruget af dyriske Fødemidler til en rimelig Pris, og at den industrielle og Stædernes Befolkning voxer stærkt, saaledes at Forbruget har en Tendens til at stige. Priserne saavel paa Kvæg som paa Svin have i Tyskland i 1897 været betydelig højere end i 1896, og de store, brede Befolkningslag have nu ikke længer Raad til at betale de høje Priser paa Kød og Flæsk, Forbruget heraf er aftagende, medens det er stigende af billigere Levnedsmidler, som Æg, Fisk etc. Men naar Trykket fra Befolkningen ohne Ähre und Halm for at faa Indførselsbestemmelserne læmpede stadig voxer, er det dog maaske et Spørgsmaal, om Tyskland for Agrarpartiets Skyld faktisk helt tør standse de fremmede Tilførsler.

En skærpet Kødkontrol herhjemme antages at kunne faa Betydning for vort Kødsalg i England, og vi finde vel ogsaa nok Markeder for vort Kød dér, hvor vore levende Kreaturer tidligere gik hen. Men det gælder selvfølgelig om at skabe saadanne Udførselsforhold, at Kødet kan komme over i store, ensartede Mærker og i velkonserveret Stand. Udførselen maa koncentrerer paa 4—5—6 Steder, og der maa have det fornødne Antal hurtigt sejlende og med Koldluft-Maskiner forsynede Dampskibe og Afkølings-Jærnbanevogne til Brug*). Overfor Konkurrenter som Nord-

---

*) Paa Finanslovforslaget er der af Indenrigsministeren foreslaaet anvendt 60.000 Kr. til Anskaffelse af 10 Afkølingsvogne til Kødtransporten.

Amerika, Australien og Argentina frembyder vor nære Beliggenhed dog altid nogen Fordel, og vi have ikke højere Forsendelsesomkostninger til London end Skotterne, der nu ikke længer sende levende Kvæg men Kød til de engelske Markeder, hvor de opnaa Verdens højeste Priser for dette. I England har fra gammel Tid af Kødet af de jyske Stude et udmærket Renomé for Saftighed og Finhed i Smagen. Foreløbig maa London blive Hovedmarkedet for Kødet, men Sagskyndige mene, at der er overvejende Sandsynlighed for, at vi med større og regelmæssige Forsendelser ogsaa ville kunne erhverve os Markeder i Midtengland.

I nær Forbindelse med Kødproduktionen staar Pølsefabrikationen, der sikkert kan faa en langt større Betydning for os, end den nu har*) Denne Fabrikation har jo ret hjemme i Tyskland, og vi have i de senere Aar sendt over 5000 Tyre aarlig til de tyske Pølsefabriker, medens det antages, at over det dobbelte Antal af vore Køer have fundet samme Anvendelse. Endelig sendes det meste af Affaldet fra vore Slagterier, lige fra Tarmene til Lever og Mørbrad, i saltet Tilstand til Tyskland for at anvendes i Forbindelse med Pølsefabrikationen. Vi have altsaa selv Raamaterialet til en Industri, der vil passe udmærket for Landet, et Raamateriale, som vi have billigt, bl. a. fordi vi ere nødte til at frembringe det, det er jo et Affald fra vor Smør- og Bacon-Industri, men rigtignok et saa værdifuldt Materiale, at den Mulighed ikke er udelukket, at der med Tiden endog maaske kan blive

---

*) Jvnfr. Statskonsulent Arups Afhandling i »Ottende Beretning om den landøkonomiske Konsulentvirksomhed«.

Tale om at forøge Materialet til Pøsefabrikationen paa de andres Bekostning. Det er ogsaa værd at lægge Mærke til, at de klimatiske Forhold, der ingenlunde ere uden Betydning ved denne Fabrikation, ikke lægger os nogen Hindringer i Vejen. — Da Tyskland lukkede for vore Svin, førtes vi ind paa en rationel Bacon-Tilvirkning, utvivlsomt til økonomisk Fordel for os. Nu, da Tyskland spærrer for vort levende Kvæg, vil det forhaabentlig give Stødet til, at vi oparbejde en ny, national og betydelig Landbrugsindustri.

Hvad Afsætningen angaar, vil Tyskland med sit uhyre Forbrug af Pølser være det Marked, man først tænker paa. Men som lige berørt maa vi jo have den Eventualitet for Øje, at Tyskland vanskeliggør eller umuliggør vor Export. Nu udfører Tyskland imidlertid selv betydelige Mængder Pølser, særlig til Steder i Udlandet, hvor der bor mange Tyskere, men denne Export menes helt at maatte standse, hvis Landet spærrer for Tilførselen af Raamateriale og det færdige Produkt. Vi have da Chancer for at komme ind i Udlandet, paa de Steder, hvortil Tyskerne nu udføre.

Den rationelle Pøsefabrikation vil lægge Beslag paa andre Dyr end den rationelle Kødexport. Den første kræver kødfulde, men ikke fede, fuldmodne Tyre og Køer, den sidste derimod fede Stude og Kvier, samt ældre velfedede Køer. De 2 Virksomheder ville da paa naturlig Maade supplere hinanden og bidrage til den gennemførte, rationelle Klassificering af Kødet. En af Grundene til, at vor Kødexport endnu ikke ret har kunnet tage større Dimensioner og blive rigtig rentabel er, at denne Klassificering hidtil har manglet.

Endelig vil en Del af vort Kød kunne finde An-

vendelse til Konserver og Kødextrakt. Landhusholdningsselskabets Sekretær, Hr. R. Schou og Hr. Fabrikant Beauvais, der nøje har studeret Konserver-Industrien, bl. a. i Nord-Amerika og Norge, mene, at Danmark ejer endog særlig gode Betingelser for denne Industri, der vil lægge Beslag paa Dyr, hvis Kød ikke egner sig til Export. Konserver-Industrien fordrer gamle Dyr, magert Kød, ungt og fedt Kød koges i Stykker.

Der er jo, som bekendt, af Landbrugsministeren paa Finanslovforslaget foreslaaet anvendt et Beløb som Statens Støtte til Indarbejdelsen af danske Kødvarer paa Udlandets Markeder, navnlig de oversøiske. Det bliver sikkert denne Vej, vi nu maa gaa for at finde Afsætning for vort Overskud af Kød.

Der er dernæst Faarene. Af disse havde vi en ret betydelig Udførsel til England indtil 1892, da den fri Indførsel til dette Land blev forbudt. Et Par Aar efter forbød ogsaa Tyskland den fri Indførsel, og vor Udførsel af levende Faar er nu omtrent standset, ja, i enkelte Aar have vi endog haft en Overskudsindførsel af Faar. At de tyske Karantæner for et Par Maaneder siden erklærede sig villige til at modtage Faar paa samme Maade som Kvæg, faar næppe nogen Betydning for os. Forbruget af Faarekød er ringe i Tyskland, og Faar og Lam er den eneste Dyreklasse, af hvilken Tyskland har Overskudsudførsel (i 1897: 214,500 Stkr.). I de senere Aar have vi i Aarets sidste Maaneder sendt 8—10—12,000 slagtede Faar til England, hvor godt Faarekød betales forholdsvis højt, navnlig have Priserne i 1897 været gode. Denne Forretning synes at kunne blive lønnende — navnlig

naar vi kunde sende Faarene over i Januar og Februar i Stedet for i Oktober, November, December —, men vi ere endnu ikke indrettede paa denne Forretning. — Ogsaa til Frankrig sende vi aarlig nogle faa Tusind Stykker Faar, og maaske er der en Mulighed for os her at oparbejde os et Faaremarked.

Der er intet af vore Landbrugsprodukter, der i de senere Aar har været underkastet saa store Afvexlinger, hvad Afsætningen angaar, som Svinene. Indtil Efteraaret 1887 bestod vor Udførsel af Svineavlens Produkter overvejende af levende Svin, der sendtes til Tyskland. Den 29. Novbr. 1887 lukkede imidlertid dette Land for os, og Følgen heraf blev, som bekendt, at det ene Andelsslagteri byggedes efter det andet — i 1888 byggedes der 8 og ved Udgangen af 1890 var der 19 Andelsslagterier. Vor Udførsel kom overvejende til at bestaa af Flæsk, der sendtes til England. Da aabnede Tyskland i Foraaret 1890 først Døren paa Klem, senere helt op for os, og Følgen blev, at Udførselen af levende Svin til dette Land atter tog et betydeligt Opsving, medens den stærke Fremgang, der havde været i Flæskeexporten, standse. Saa havde vi i nogle Aar en meget fordelagtig Afsætning af levende Svin til Tyskland (i 1895 ca. 130,000 Stkr.). Denne store Indførsel var en Torn i Øjet paa Tysklands Agrarer, men de haabede, at den Karantæne, der indførtes den 1ste Oktober 1895, havde umuliggjort Svineindførselen fra Danmark. Formodningen slog imidlertid Klik, og man greb da (16. Decbr. 1895) et futilt Paaskud til at lukke ikke blot for vore levende Svin, men ogsaa for de fleste Svineprodukter.

Med ét Slag standsedes vor vigtige og lønnende Af-sætning af Fedesvin til Tyskland.

En Selvfølge er det, at disse store Omvexlinger paa Afsætningsomraadet have været lidet heldige for vor Svineavl, de have medført en vis Ubestemthed i Principerne og Maalet for vor Produktion. Tysklands Genaabning i 1890 skadede ligeledes de mange nyopførte Slagterier ved i høj Grad at indskrænke deres Virksomhed, ligesom Afspærringen i December 1895 medførte meget følelige Tab paa det store Antal Fedesvin, der just vare tjenlige til Salg.

Men paa den anden Side har Tysklands sidste Indførselsforbud unægtelig medført det Gode for os, at den Ensartethed, der tidligere savnedes i vor Svineavl, nu lettere tilvejebringes. Tidligere skulde Produktionen tilfredsstille 3 Markeder, det engelske, det tyske og det indenlandske. Det første fordrer lange, kødfulde Svin af slagtet Vægt 160—200 Pd., det tyske Marked en fed Vare paa 250—350 Pd., medens Hjemmemarkedets Fordringer ligge midt imellem. Nu er der kommet en langt større Ensartethed i vor Produktion, idet denne fortrinsvis er rettet paa at frembringe Slagterisvin for det engelske Marked.

Til dette gaar saa godt som alt vort Flæsk. I Følge den engelske Statistik var Indførselen af Bacon (Sideflæsk) fra Danmark i danske Pund:

1895:	1896:	1897:
ca. 103 Mill. Pd.	124 Mill. Pd.	104 Mill. Pd.
Værdien af Indførselen anslaaes i Fjor til ca. 50 Mill. Kr.		

Af de Lande som forsyne England med Bacon, er Danmark Nr. 2 i Rækken, alene de Forenede Stater

i Nord-Amerika indføre mere. Den danske Tilførsel er i de senere Aar ikke blot voxet meget betydelig i Mængde, men den er ogsaa gaaet frem i Kvalitet. Endnu i 80ernes Begyndelse var der ikke i London nogen Notering for dansk Flæsk, men kun for irsk, amerikansk og tysk. Det gik vort Flæsk, som det tidligere gik vort Smør; som dette maatte gaa over Kiel til England for at opnaa gode Priser, maatte Svinene gaa over Hamburg for at sælges i England som tysk Flæsk. Nu betales dansk Flæsk ikke blot bedst af det indførte, men det er naaet op i Højde med det irske, der af Englænderne regnes for det fineste efter selve det engelske Flæsk, ja, i sidste Halvaar i Fjor var Topprisen for dansk Flæsk i Gennemsnit højere end for irsk.

Der er vistnok ingen Tvivl om, at Oprettelsen af de mange Andelsslagterier for en væsentlig Del har bidraget til at fremkalde denne Kvalitetsforbedring af det danske Flæsk. De staa i mere direkte Forbindelse med Opdrætterne end de private Slagterier, og de have derfor kunnet fremskaffe en hurtigere Indførelse af rationelle Metoder i Svineavl. Nu indvirkede imidlertid Tysklands vankelmødige, vekslede Handelspolitik uheldigt paa Slagterierne. Da Tyskland lukkede i 1887, rejste, som fremhævet, det ene Andelsslagteri sig efter det andet, men da Tyskland atter aabnede for os i 1890, bevirkede det, at Slagteriernes Virksomhed indskrænkedes, vi fik i Grunden for mange af dem, de kunde ikke faa tilstrækkeligt Materiale og derfor ikke heller møde op med saa store, regelmæssige, ensartede Mærker, saaledes som Verdensmarkedet fordrer det. Og Følgen blev, at vort Flæsk i London

— hvortil Hovedmassen gaar, og der særlig tager al det bedste (magreste) — havde Vanskelighed ved at komme ind i den saakaldte West-End trade, at deltage i Forsyningen af de store Forbrugsforeninger (stores), fordi disse ikke kunde stole paa at faa en regelmæssig, tilstrækkelig stor og ensartet Forsyning.

Tysklands seneste Forbud har nu ikke blot gjort det lettere at faa tilvejebragt den fornødne Ensartethed i Produktionen, men det har ogsaa haft til Følge, at Slagtingerne til Englands Marked ere blevne større og mere regelmæssige, de udbudte Mærker altsaa ogsaa større og mere regelmæssige, hvad der atter har indvirket heldigt paa Salget i England. Mere end for et Par Aar siden besidder vort Flæsk Egenskaben Egalitet, der er saa vigtig for at gøre et Produkt til en egentlig Handelsvare, ogsaa Flæskets Behandling og Saltning er nu bedre, ligesom Sorteringen ved Af-sendelsen er skarpere og omhyggeligere.

Vor farligste Konkurrent paa Englandsmarkedet er, næst det irske, det kanadiske Flæsk. Faren er, at dette arbejder sig op paa Højde med vort (det amerikanske Flæsk staar langt tilbage i Kvalitet). Vi have jo imidlertid et betydeligt Forspring, og der arbejdes nu, men ogsaa først nu, rationelt paa at bringe den danske Avl videre frem. Og da Fremgangen i Svine-avlen kan ske betydelig hurtigere end i Heste- eller Kvægavlen — Generationerne i den første vexle langt hurtigere end i de 2 sidste — vil det danske Flæsk forhaabentlig vedblivende vinde i Kvalitet, saaledes at det ikke blot kan beholde, men yderligere befæste sin Stilling paa Englandsmarkedet.

Fra Flæsket ligger det nær at gaa over til at omtale Mælkeribrugets anden store Artikel og Danmarks største Exportvare: Smørret. Det er bekendt, at vor Smørudførsel i det sidste Tiaar er voxet næsten fænomenalt. I 1876 beregnede statistisk Bureau Overskudsudførselen til ca. 26 Mill. Pd., i 1886 til 32 Mill. Pd. (til en Værdi af 26,8 Mill. Kr.), i 1896 til ca. 88.7 Mill. Pd. (ca. 79 Mill. Kr.), medens den i Fjor var ca. 96.2 Mill. Pd. (ca. 90 Mill. Kr.).

Aarsagerne til denne Stigning er flere. Konjunkturerne have opmuntret til at forcere Smørproduktionen, thi Smørret er et af de Landbrugsprodukter, der er faldet mindst i Pris, og Smørtilvirkningen har været en af Landbrugets paalideligste Indtægtskilder. Man har derfor lagt stigende Vægt paa Produktionen, og ved selve de tekniske Fremskridt, ved Andelsvirksomheden, Kvægbesætningernes Forøgelse, det stigende Hjemmeforbrug af Margarine og simpelt fremmed Smør etc. er den stærke Fremgang i Udførselen bleven mulig. Holder Smørrets relativt gode Pris sig, ville de samme Aarsager endnu i adskillige Aar kunne virke til Exportens Forøgelse, om de end maaske ville virke langsommere. Dette gælder f. Ex. de Bestræbelser, der i de sidste Aar ere rettede paa at forøge Mælkens Fedtindhold. Utvivlsomt er dette en Faktor, der vil kunne faa Betydning for Exportens Forøgelse, men det er en Faktor, der kun langsomt vil kunne gøre sin Indflydelse gældende.

Langt den overvejende Del af vort Smør gaar som bekendt til England. I Fjor udførtes der fra Danmark i Alt ca. 132 Mill. Pd. Smør*), heraf gik 128 Mill.

* 106 Mill. Pd. dansk Smør og 26 Mill. Pd. fremmed Smør.

Pd. til England, ca. 3 Mill. Pd. til Tyskland og mindre Partier til Sverige, Norge, Holland, Frankrig osv. Det bør dog nævnes, at en Del dansk Smør over London gaar til andre Lande.

Vort Smør, der gaar til England, afskibes næsten udelukkende til 4 Havne: Parkestone (Syd-England), Hull (Midt-England), Newcastle (Nord-E.) og Leith (Skotland). Midt-England er Hovedmarkedet, hvortil mellem $\frac{2}{3}$ og $\frac{3}{4}$ af vort Smør gaar, men den voxende Udførsel bevirker naturlig, at dansk Smør maa søge sig nye Kunder, og det breder sig da ogsaa mere og mere over hele England. Som dets nærmeste Konkurrenter maa vel nævnes australsk Smør om Vinteren, irsk, fransk og hollandsk om Sommeren, men forøvrigt møder det Konkurrence fra mange andre Lande. I Fjor indførte England 3,217,801 Cwts. Smør, hvad der er ca. 18 Mill. eng. Pund mere end Aaret forud. I det sidste Femaar 1893—97 er den gennemsnitlige Tilvæxt i Englands Smørimport ca. 21 Mill. eng. Pd. aarlig, og da man har beregnet, at Storbritannien hvert Aar behøver ca. 10,000 Tons (à 2000 Pd.) Smør mere end i det foregaaende Aar til Befolkningens Ernæring, vil jo Tilvæksten i Smørindførselen i de senene Aar saa nogenlunde have svaret til Tilvæksten i Forbruget. Imidlertid er der jo her et Moment, som maa tages med i Betragtning, nemlig Smørproduktionen i selve England og Irland. I England menes den ikke at være forøget, i Irland er Mælkeridriften derimod muligvis i Tilvæxt, og det synes da herefter, at en stigende Tilvæxtforøgelse i Smørimporten udover de senere Aars ikke vil kunne undlade at trykke Prisniveauet. — I denne Sammenhæng er det værd at lægge Mærke til,

at trods Stigningen i Forbruget anslaaes det gennemsnitlige Forbrug af Smør i England endnu kun til 13,12 eng. Pd.*), saaledes at der kan være Haab om, at Forbruget endnu kan vedblive at stige i adskillige Aar.

Utvivlsomt er Konkurrencen for vort Smør nu langt haardere paa Englands Markeder end for blot nogle faa Aar siden, men vor Stilling er dog næppe særlig faretruende, naar vi da ikke selv undergrave den. Medens dansk Smør kommer over i store, regelmæssige Tilførsler — Danmark staar som Nr. 1 af alle smør-indførende Lande — svinge Tilførslerne stærkt fra flere af vore Konkurrenter, saaledes fra Australien, de Forenede Stater og Kanada, og vort Smør nyder stadig en Anseelse, der giver det et Forspring fremfor Konkurrenternes. Men det gælder i høj Grad om at bevare dette Forspring. Det er da glædeligt af Forsøgs-laboratoriets omfattende Smørudstillinger at erfare, at der i de senere Aar kan konstateres en betydelig Fremgang i vort Smørs Kvalitet. Det er bedre tekniske Metoder i selve Mælkerierne, Pasteuriseringen, Brugen af Handelssyrevækkere etc., der er Skyld heri. Og som et stort Fremskridt maa det anføres, at siden Foraaret 1896 ere Smørbaadene til England begyndte at sejle med afkølet Lastrum. I Modsætning til tidligere baade opbevares og forsendes Smørret nu under saa gunstige Temperaturforhold, at det kan naa de engelske Forbrugere i god Tilstand, og Englænderne indrømme og paaskønne de senere Aars Fremgang i det danske Smørs Kvalitet.

En stor Del af vort Smør opkøbes af engelske

---

*) Jvnfr. B. Bøggild: »Mælkeribruget i fremmede Lande« S. 100.

Udsendinge her i Landet, en Del sendes Frit-om-bord, er altsaa solgt af Købmændene før Afskibningen, en Del sendes endelig gennem Exportforeningerne. Disse have i den seneste Tid været i stor Fremgang og de forsende nu vistnok Smør fra ca. 200 Mælkerier, nemlig den sjællandske Exportforening fra ca. 90, den sydfynske fra ca. 20, den vendsysselske fra ca. 25, Pakkeriet i Esbjerg fra ca. 25, hvortil kommer de 2 nyoprettede Foreninger i Aalborg og Viborg. Der rettes jævnlig den Bebrejdelse mod disse Foreninger, at de skade Smørhandelen ved ofte at sende store Smørpartier til England i Konsignation. Det er for en Udenforstaaende lidt vanskeligt at bedømme Rigtigheden af denne Klage. De 2 eneste Exportforeninger, der have offentliggjort Regnskab, ere Foreningerne i Svendborg og Esbjerg, men netop disse 2 Foreninger have en merkantil Ledelse. Fra de andre Foreninger savnes Oplysninger. I Aar have 30 Mælkerier anmeldt sig af den sjællandske Exportforening, hvoraf en Udenforstaaende jo har Lov til at slutte, at de ikke have befundet sig saa overdrevent vel i den.

Der er i de senere Aar talt og skrevet en Del om, at vi burde lægge os mere efter Produktion og Export af ferskt — det vil sige usaltet — Smør. Hvor stor Udførselen af denne Vare er, kan ikke oplyses, men den er næppe videre stor. Nogle Mælkerier kunne vel nok se deres Fordel ved at producere og udføre denne Vare, men vistnok ikke mange, thi Forbruget af ferskt Smør er ikke stort. Foruden til London udføre vi ogsaa noget ferskt Smør til Paris, og man har navnlig talt om en udvidet Export til denne By, men herom kan der vist ikke godt være Tale. Til de

Priser, som vort ferske Smør nødvendigvis maa opnaa dernede, hvis Exporten skal være lønnende, er der kun i Vintermaanederne et begrænset, kræsent og følsomt Marked, paa hvilket en betydeligere Stigning af Tilførslerne rimeligvis vil fremkalde et tilsvarende Prisfald.

Af Ost have vi, som bekendt, en Overskudsindførsel paa gennemsnitlig $1\frac{1}{2}$ —2 Mill. Pd. om Aaret. Vi udføre saa godt som ingen Ost, og Osteproduktionen har altid staaet tilbage her i Landet. Nu har der i de senere Aar vist sig en voxende Interesse for denne Produktion, særlig i Svendborg og Vejle Amter, men der er næppe nogen Udsigt til at faa en større Udførsel i Gang, thi Ostepriserne paa de udenlandske Markeder ere for lave. Naar f. Ex. Gorgonzola betales i London en detail med 1 shilling pr. Pd., vil Osten herhjemme højst give 55—60 Øre pr. Pd., men med de nuværende Smørpriser vil Ingen herhjemme lave fin Ost til den Pris. Det maa ogsaa erindres, at Osteproduktionen kræver forholdsvis betydelig Kapital og er forbunden med ret stor Risiko derved, at Lagringen strækker sig over 6—10 Maaneder, medens Smør og Flæsk strax ere Handelsvarer.

For et Par Aar siden forsøgte man baade fra Sverige og her fra Landet at udføre Mælk og Fløde til England, men denne Udførsel er nu standset. Der er forbundet ret store Omkostninger med denne Forsendelse — Fragt, Mælken skal opvarmes, afkøles og behandles paa forskellig Maade — saa de i England opnaaede Priser ikke vare rentable. De engelske Landmænd have et Forspring i denne Konkurrence, de kunne sælge Mælken til Priser, som den danske Exportør ikke kan lade sig nøje med.

Den 3die af vort Landbrugs store Udførselsartikler til Storbritannien er, som bekendt, Æg. Vor Ægproduktion er stegen meget stærkt i det sidste Tiaar og Udførselen med. Overskudsudførselen var:

i 1876:	1,327,491	Snese	til en Værdi af ca. 1,4 Mill. Kr.
- 1886:	4,547,376	—	— — — 3,9 —
- 1896:	8,447,554	—	— — — 9,0 —
- 1897:	10,910,334	—	— — — 11,8 —

Rimeligvis vil Produktionen og Exporten yderligere tiltage, thi Interessen for Fjerkræavl er utvivlsomt voxende baade i det større og i det mindre Landbrug, og hvor man kommer i Landet ser man nu mere og mere indhegnede Hønsegaarde ved Smaastederne, og ofte indrettes der nu paa Gaardene rummelige og gode Hønehuse. Det ligger ogsaa nær at forene Hønselholdet med Mælkeriet, thi foruden til Svinene lader den skummede Mælk sig ogsaa anvende til Hønsene.

Det er nu ikke blot Æggenes Mængde, der er voxet, men ogsaa Kvaliteten er forbedret, og paa Englandsmarkedet betales de næsthøjest af alle indførte Æg, næst de franske, og medens Gennemsnitsprisen for de andre Landes Æg er faldet lidt i de senere Aar, have vore Æg holdt sig i Pris. Endnu er der imidlertid en Forskel af ca. 1 sh. i Gennemsnitsprisen pr. great hundred af franske og danske Æg, og der er her øjensynlig Værdier at vinde, hvis vi formaa at arbejde os bedre op i Niveau med Fjerkrælandet ex professo, Frankrig. Det er i denne Henseende værd at lægge Mærke til, at Æggene ere det Landbrugsprodukt, der er faldet mindst i Pris i England, trods den stærkt voxende Tilførsel, og praktisk talt er der i England og Skotland ingen Grænse for

Begæret efter friske Æg. Vor Beliggenhed giver os et værdifuldt Forspring frem for de fleste af vore Konkurrenter, og naar Æggene fra Rusland og Kanada noteres ca. $1\frac{1}{2}$ sh. pr. great hundred under de danske, da skyldes det ikke blot, at de ikke ere saa gode som vore, men ogsaa den lange Vej, de maa føres for at naa frem til den engelske Forbruger.

Den engelske Statistik angiver Ægindførselen fra Danmark i 1897 til 1,748,000 grt. Hunds. (=10,488,000 Snes). Foruden Danmark, der staar som Nr. 5 i Rækken af de ægindførende Lande, forøge ogsaa Rusland og Kanada stadig deres Tilførsler, hvorimod Tysklands, Belgiens og Frankrigs Evne til forøget Ægudførsel synes ret tvivlsom. Hovedmassen af vore Æg gaar til Nordengland og Skotland, men forøvrigt gaar det med Æggene som med Smørret, de brede sig mere og mere i Storbritannien. I den sidste Tid have de ogsaa vundet stigende Afsætning i London, hvor de have haft vanskeligt ved at komme ind. Saaledes har Dansk-Andels-Ægexport — der blev stiftet for et Par Aar siden, og hvis Formaal er at forbedre den danske Ægexport og skaffe Køberne Garanti for at de Æg, der leveres under Selskabets Mærke for nylagte Æg, virkelig ere det — oprettet et Kontor i London, hvor Selskabet nu sælger omtrent $\frac{2}{3}$ af de udførte Æg. Dette Andelsselskabs Virksomhed har vakt betydelig Opmærksomhed i England, det tjener som Mønster for lignende Selskaber i Udlandet, og dets Udførsel er voxet stærkt. Det første Aar, 1895, udførte det for ca. 80,000 Kr., i 1896 for ca. 700,000 Kr. og i Fjor for ca. 1,300,000 Kr.

Vore tre Hovedartikler paa det engelske Marked —

Flæsket, Smørret og Æggene — have da i de senere Aar yderligere befæstet det gode Renomé, de alt nød derovre. Baade Udførsels-Mængderne og Kvaliteten er gaaet frem.

For 1897 beregnede den engelske Statistik Værdien af Indførselen fra Danmark af disse 3 Produkter til godt 10 Millioner Pd. St., altsaa til ca. 182 Mill. Kr. Desuden udføre vi for nogle Mill. Kr. af Kød, uberedte Skind og Huder, Korn og Kornvarer, Uld etc. til Storbritannien. Det bliver derfor et Spørgsmaal af den mest indgribende økonomiske Betydning for os, om vi fremtidig kunne haabe paa at bevare dette vort Hovedmarked.

Som bekendt er det Spørgsmaal for Tiden fremme til Drøftelse i England, hvorledes man bedst kan fremme Handelen mellem Kolonierne indbyrdes og disse og Moderlandet, og som et Hovedmiddel hertil har man fremhævet, at de forskellige britiske Lande bør give Toldbegunstigelser for Varer fra andre britiske Lande i Modsætning til Varer fra fremmede Lande.

Hovedmassen af de Produkter, som England indfører fra Kolonierne, bestaar af Levnedsmidler og Raastoffer, og Storbritannien kan i toldpolitisk Henseende ikke give Kolonierne en begunstiget Stilling uden ved at lægge Told paa disse Varer. Nu er det jo enorme Mængder af Levnedsmidler, England aarlig indfører — saaledes i Fjor af egentlige Fødemidler for ca. 128,5 Mill. Pd. St. eller ca. 2,333 Mill. Kr. — og, hvad der i denne Sammenhæng jo er af den største Vigtighed, langt den overvejende Del af disse kommer fra fremmede Stater og ikke fra Kolonierne. En Told paa Levnedsmidler maa da medføre højere Priser paa disse,

og kommer dertil en Told paa Raastoffer, vil det bidrage til føleligt at fordyre Produktionsvilkårene for Industrien og Handelen — der i Forening betinge Englands økonomiske Magt — paa en Tid, da billig Produktion næsten er en Nødvendighed for at vinde frem paa Verdensmarkedet og den engelske Produktion alt har større Udgifter at bære end den kontinentale.

Vel er der utvivlsomt i England og Kolonierne en stærk Stemning for, at man saa vidt mulig hellere skal handle med hinanden end med fremmede Lande, og Englands Opsigelse i Fjor af sine Handelstraktater med Belgien og Tyskland maa betragtes som et Skridt her henimod. Men derfra og til at paalægge en almindelig Landbrugstold er der dog vistnok et Svælg. En saadan Told er overordentlig upopulær hos langt den overvejende Del af den engelske Befolkning, og selv sige Englænderne, at det Ministerium, der havde Mod til at foreslaa den, strax vilde blive styrtet. Det er ogsaa værd at lægge Mærke til, at Lord Salisbury, Chefen for det konservative Ministerium, der har knæsat Tanken om den udvidede Handelsforbindelse, har erklæret, at han aldrig vil gaa med til en Told paa Levnedsmidler, og at denne selv i Landbrugskredse har sine Modstandere. For noget over et Aar siden blev der paa den engelske Agrarforenings Møde foreslaaet, at Foreningen skulde udtale sig for »Oprettelsen af et Toldforbund mellem England og Kolonierne og for Paalæg af Indførselstold paa konkurrerende Indførsler fra fremmede Lande, som nægte at modtage britiske Varer toldfrit«. Fra flere Sider blev det da udtalt, at ikke blot vilde Landarbejderne, men ogsaa mange Forpagtere udmelde sig af Foreningen, hvis

man vedtog denne maskerede Tilslutning til Protektionismen. Forslaget kom ikke til Afstemning, men blev henlagt

Den Fare, som Overvejelserne vedrørende en inderligere Handelsforbindelse mellem England og Kolonierne truer vor Udførsel af Landbrugsprodukter med, synes da i hvert Fald kun fjærn og ringe.

Af andre Landbrugsprodukter, hvis Udførsel overstiger Indførselen, fremhævede jeg i Begyndelsen af mit Foredrag, foruden de nu behandlede, uberedte Skind og Huder, Kartoffler, forskellige Have- og Markvæxter samt raa Ben og Tænder. Af disse give kun uberedte Skind og Huder en større Indtægt, Overskudsudførselens aarlige Værdi har i de senere Aar været 3—6 Mill. Kr., Udførselen sker hovedsagelig til Tyskland, noget udføres ogsaa til England, Frankrig og Sverige. Tidligere, da vore Kreaturer udførtes levende, tog de jo Huden med sig, nu da vi mere og mere tvinges over til en Export af Kød, vil Udførselen af denne Vare rimeligvis stige stærkt. Paa Grund af vore Kreaturers gode Ernæring have de en god Hud, men vi have ved dennes Aftagning og Behandling været saa langt tilbage, at danske Huder paa de udenlandske Markeder kun komme i 4.—5. Klasse. Ved en rationel Aftagning og Behandling mene Fagmænd, at vore Huder ville kunne komme op i 2. Klasse, hvad der vil være ensbetydende med en meget betydelig Merindtægt. — De andre, lige nævnte Produkter indbringe ikke 1 Mill. Kr., de ere altsaa ganske ubetydelige Indtægtskilder.

Endnu turde der være Grund til at berøre et Par Artikler, som vel nu ere uden Betydning for Land-

brugets Export, men af hvilke vi dog rimeligvis ville kunne oparbejde en ret betydelig Udførsel, nemlig Frugt og Frø.

Som bekendt er det først i den nyere Tid, at det økonomiske Havebrug har taget Opsving her i Landet, og Grunden hertil er fornemmelig, at de strengere Tider have tvunget Landmændene til at søge nye Indtægtskilder. For første Gang havde vi i 1889 en Overskudsudførsel af Æbler og Pærer (for ca. 300,000 Kr.). Aaret var et af de bedste Frugtaar, vi nogensinde have havt, medens det var et daarligt Aar i de fleste Lande, der udføre Frugt til England. Der kom da flere Rejsende for større engelske Huse herover for at købe vor Frugt, og den nylig stiftede »Forening til Export af Havesager« udførte en Del Frugt. De følgende Aar bleve derimod daarlige Frugtaar, private Exportører toge stærkt Affære, og de ødelagde delvis vor Frugthandel paa England. Nu er vor Udførsel af Æbler og Pærer af liden Vigtighed, og af Blommer, Kirsebær og forskellig Bærfrugt have vi stadig Overskudsindførsel.

Der er i England et enormt og voxende Marked for Bærfrugt og Æbler, der nu, i Modsætning til tidligere, anvendes i næsten ethvert Arbejderhjem til de nationale Retter. I Fjor havde den samlede Frugtindførsel til de forenede Kongeriger en Værdi af ca. 110 Mill. Kr. Denne uhyre Mængde Frugt kommer fra nær sagt Alverdens Lande, og som Regel fremsendes den i store ensartede Partier, kun i faa Mærker, men saa ogsaa Mærker, der tæller Tusinder af Frugtkurve. Derved bliver Frugten en virkelig Handelsartikel paa Verdensmarkedet, en Vare som Købmændene

kunne og ville handle med paa Grund af dens Ensartethed. Englænderne sætte Kvaliteten af dansk Frugt, særlig af Æbler, Tomater og Ribs, meget højt, men de klage over, at den er daarlig pakket, slet sorteret og at den fremsendes i mange smaa Mærker. Det er jo ogsaa et Særsyn her i Landet at finde blot nogenlunde større Plantninger af en enkelt Frugtsort. Imidlertid arbejdes der nu, bl. a. af »Østifternes Forening til Frugtavlens Fremme«, energisk for at faa dette Forhold forandret, og kommer samtidig Afsætningen af Frugten over paa andre, mere købmandsmæssigt uddannede Hænder, der exportere den i ensartet, praktisk og tiltalende Emballage, indeholdende samme Nettovægt af skarpt sorterede Varer, er der vistnok en stor Mulighed for, at vi med vort for Frugtavl udmærkede Klima og Jord — vi have aldrig saa slemme Misvæxtaar som Fastlandet, og navnlig have vi en fortrinlig Jordbund for fine Æblesorter — samt ved vor nære Beliggenhed til England kunne faa en omfattende og fordelagtig Forretning i Gang baade med frisk Frugt, Frugtsaft og hensyltede Frugter. Der foreligger vistnok her en Opgave, der kan blive af ret stor økonomisk Betydning for Landbruget.

Ogsaa af Frø kunne vi vistnok oparbejde en fordelagtig Udførsel. Vel have vi allerede en ikke ubetydelig Export af Frø, om ikke imponerende i Kvantum, saa dog ret anseelig af Pengeværdi, saaledes af Blomkaalsfrø, der fra Kjøbenhavnsegnens Producenter er efterspurgt i Tyskland, England, Rusland og Amerika og vistnok sædvanlig betales med ca. 30 Kr. pr. Pd. netto. Planter af de Korsblomstredes Familie egne sig særlig til Frødyrkning i vort Klima, og foruden

Blomkaalsfrø exporteres der ogsaa Frø af andre Kaal-sorter (saaledes Amager Hvidkaalsfrø). Men denne Export kan udvides meget betydelig og udstrækkes til forskellige andre Mark- og Havefrøsorter af Bedernes, Skærmpلانternes, Ærteblomsternes og Græssernes Familjer samt af Skovfrø. Irrationel Avl og manglende organiseret Afsætning har hidtil været Hindringerne for Oparbejdelsen af en større Export, navnlig for Frembringelsen af Varer, der kan bringes i Storhandelen paa det udenlandske Marked. I den seneste Tid er Opmærksomheden imidlertid bleven rettet paa at søge vor Frøproduktion bedre udnyttet, og der er sikkert ikke ubetydelige Værdier at hente her. Vor Overskudsindførsel af Kløver-, Græs-, Mark- og Havefrø har en aarlig Værdi af 4—5 Mill. Kr. Ganske vist egne en Del Frøsorter sig ikke til Dyrkning her i Landet og maa derfor vedblivende importeres (saaledes navnlig Kløverfrø og visse Sorter af Græsfrø), men vi kunne dog spare en Del af dette Beløb og sikkert mange Gange fordoble den Indtægt, vi nu have af vort Frøsalg til Udlandet.

De Produkter, som Landbruget frembringer ved Siden af de alt omtalte, kan jeg her i et Foredrag om Udførselen af Landbrugsprodukter indskrænke mig til kun at berøre flygtigt, thi deres Udførsel har ingen eller kun en ringe Betydning for Landbruget, og for dem alle overstiger Indførselen Udførselen. Dette gælder saaledes om formalet og uformalet Korn, Foderstoffer, Gødningsmidler, Fjerkræ, Uld, Sæd til Oliepresning osv. osv. Særlig er Overskudsindførselen stor, i Mængde og Værdi, for Kornets Vedkommende, og af alle Slags, formalede og uformalede Kornsorter ind-

føre vi nu mere, end vi udføre. Dog kunne vi i enkelte Aar, naar der indtræder heldige Konjunkturer, udføre ret betydeligt saa af en og saa af en anden Kornsort, og det er sikkert ikke udelukket, at vi ved en Konjunktursvingning, der bragte gennemgaaende højere Kornpriser, atter kunne faa Overskudsudførsel af flere Kornarter. Og med Erfaringen fra den sidste halve Menneskealder for Øje tør man vel nok sige, at vort Landbrug skal vide at benytte og udnytte Konjunkturerne. Det har jo nemlig i Nutiden ikke sjældent vist en Resoluthed til at slaa ind paa nye Baner og lægge sin Produktion om efter Verdensmarkedets Konjunkturer, en Tilbøjelighed til at optage og energisk fremme nye Formaal, der baade lidet harmonerer med den gængse Tale om Landbrugets Konservatisme og Træghed, og der varsler godt om, at det ogsaa i Fremtiden kan hævde den smukke Stilling, det nu indtager i det landøkonomiske Verdenssamfund.

Naar vort Landbrug trods Tidernes Ugunst — den voxende Konkurrence, de faldende Priser, den besværliggjorte Afsætning — dog hidtil har klaret sig saa godt, som det har, da skyldes det flere samvirkende Faktorer: vore gunstige klimatiske og naturlige Forhold, vor heldige Beliggenhed, vort Folks naturlige Anlæg for og Lyst til Landbrugsgerningen, det nære Samarbejde der har fundet Sted mellem Praxis og den landøkonomiske Videnskab, den Redebonhed med hvilken Lovgivningsmagten har fremmet gavnlige landøkonomiske Opgaver, Andelsvirksomheden osv. osv. Men Hovedaarsagen maa dog søges i den Udvikling, der i de sidste halvhundrede Aar er foregaaet indenfor

den danske Bondestand. Det selvstændige kommunale Liv, den politiske Frihed, Højskolernes og Landbrugs-skolernes Virksomhed har bidraget til at vække Bondestanden, har givet den en Udviklingsdygtighed, en Modtagelighed for nye Tanker, et Mod paa nye Opgaver, hvad der har sat sine Spor i Landbrugets Produktion og Udførsel.

Nationaløkonomisk Forening.

Møde d. 10. Marts 1898.

Mødet aabnedes med de foran i Heftet aftrykte Mindeord over Formanden, thv. Overpostmester H. G. Petersen.

Derefter holdt Redaktør H. Hertel det foran aftrykte Foredrag over Udførselen af Landbrugets Produkter.

Til dette Foredrag knyttede der sig en kort Diskussion, under hvilken navnlig det Spørgsmaal blev opkastet: om der er Rimelighed for, at England vil slaa ind paa en protektionistisk Politik. Indlederen var mest tilbøjelig til at besvare dette Spørgsmaal benægtende, medens andre Talere, (Grosserer Muus og Professor Falbe Hansen) havde en modsat Opfattelse. Det formentes, at protektionistiske Tendenser gjorde sig gældende i England. Beskyttelsespolitiken i England havde vel tildels ikke økonomiske, men storpolitiske Motiver (Hensynet til de britiske Kolonier), var vel endnu ogsaa af maskeret Art, idet de protektionistiske Foranstaltninger sejlede under Hygiejnens Flag; men det formentes, at Tanken om en ligefrem Beskyttelse mere og mere trængte sig frem ogsaa i England, selv om der end muligvis vilde hengaa Aar, inden den havde bemægtiget sig Nationens Flertal. Imidlertid havde det danske Landbrug sin gamle Kultur at støtte sig til og overhovedet saa gode Betingelser, at dets Udsigter dog i det Hele fremdeles vare gode.

Nogle Træk af den engelske Fagforenings- bevægelse og Fagforeningernes Statistik i 1896.

Ved

Cordt Trap.

England er som bekendt de moderne Fagforeningers Vugge. Her fik de deres Ilddaab i Begyndelsen af dette Aarhundrede, da Arbejderne søgte at forskanse sig bag de overleverede Erhvervsformer som Værn mod den fremtrængende Storindustri. Her kæmpede Foreningerne sig under overordentlige skrappe Forfølgelser fra Autoriteternes Side frem til deres nuværende Magtstilling. I Aaret 1824 blev Koalitionsforbudet endelig hævet, men faktisk vare Foreningerne uden positiv retlig Beskyttelse lige indtil Aaret 1871, da de erhvervede sig den længe eftertragtede lovlige Anerkendelse. Men gennem denne lange Kampperiode have de gamle engelske Trade-Unions udviklet sig til meget faste Organisationer, der udøve en høj Grad af Indflydelse, ikke alene udad til, men ogsaa overfor deres Medlemmer; i Forhold til dem staa Fagforeningerne i andre europæiske Lande milevidt tilbage. Men Trade-Unionsbevægelsen i England beholdt længe ret

aristokratiske Former; den omfattede væsenlig kun de saakaldte »skilled labourers«, faglærte Arbejdere med forholdsvis betydelige Indtægter, medens Arbejdernes store Gros stod udenfor. Først henimod Firserne begynder ogsaa de ikke faglærte Arbejderes Organisation, og den faar et mægtigt Stød fremad ved den store Dokarbejderstrejke i 1889; siden da gøres der et betydeligt Arbejde for at organisere de ikke-faglærte Arbejderes store Armé. Men efter disse Nydannelser paa den faglige Organisations Omraade staar man ikke længere overfor i det væsenlige ensartede Institutioner; mellem Fagforeningernes gamle Garde, der har sine fasteste Borge i Maskin- og Skibsbyggerfagene m. fl., og de nye Fagforeninger, særligt de alleryngste, hvis Tilhængere findes blandt Arbejderstandens bevægeligste Elementer, bestaar der udprægede Forskelligheder. De gamle Foreninger omfatte Arbejdere, der have Raad og Vilje til at undvære forholdsvis betydelige Summer til deres Foreningsformaal, og disse gaa ikke alene ud paa at værne Arbejdernes Interesser overfor Arbejdsgiverne, men omfatte tillige en ret vidtstrakt Selvhjælpsvirksomhed. Talrige ere de Opgaver, som ere indskrevne paa disse Foreningers Program, saaledes Forsikring mod Arbejdsløshed, Alderdom, Invaliditet og Sygdom, Begravelseshjælp, Rejseunderstøttelse m. m. Den fremtrædende Stilling, som alle disse Selvhjælpsformaal indtage i de gamle Foreninger, paatrykker i mere end én Henseende disse Institutioner sit Stempel. Dette gælder da for det første om deres Politik udadtil, som den gør mere konservativ. For at forstaa dette maa det erindres, at den gensidige Forsikring indenfor en »Trade-Union« har en helt anden Karakter

end til Ex. i et »Friendly Society«, eller et privat Forsikringsselskab. I en engelsk Fagforening er ingen Del af Foreningens Formue baandlagt til bestemte Formaal. Understøttelser til Medlemmer under Strejker gaa af samme Fond som til Exempel Hjælp i Tilfælde af Ulykke eller Alderdom, og udbryder der større Konflikter, kan Bestyrelsen, om fornødent, tømme Kassen til Bunden for at føre Kampen tilende. Det flydende Forhold, der bestaar mellem de enkelte Formaal i de gamle Fagforeninger med de store opsamlede Formuer, sætter dem i Stand til, om kræves, at føre en Kamp mod Arbejdsgiverne med overordentlig Energi, men gør dem paa samme Tid varsomme med at anvende de yderste Midler, fordi det til syvende og sidst vil gaa udover de mange forskellige Opgaver, som for dem have saa stor Værdi. Overfor Medlemmerne styrker den inderlige Forbindelse med Selvhjælpsformaalene i høj Grad Foreningernes Myndighed; thi forlader et Medlem Fagforeningen, gaar han samtidig glip af Udsigten til at erhverve Understøttelse, og dette Moment viser sig navnlig at være et virksomt Middel for the Trade-Unions til i rolige Tider at holde Folk under Fanerne og styrker samtidig Majoritetens Indflydelse overfor Filialerne, hvis oprørske Tendenser dér skulde gøre sig gældende.

I de nye Fagforeninger spille disse forskellige Selvhjælpsformaal kun en rent forsvindende Rolle. Foreningerne, der tælle mange af Arbejderstandens Hedsører, ere i det væsenlige Kampinstitutioner, stiftede paa at samle Arbejderne, snart til Forsvar, snart til Angreb ligeoverfor Arbejdsgiverne. Til at ofre større Summer paa Selvhjælpsformaal have Medlemmerne

maaske ikke Raad, i hvert Fald ikke Lyst. Følgerne af denne Foreningernes Karakter er atter, at Tilstrømningen af nye Medlemmer er stærk, naar Barometret staar paa Storm, men at der paa den anden Side udvander en Del Medlemmer, naar man tror Faren overstaaet.

De gamle og nye Foreningers afvigende Politik overfor Selvhjælpsspørgsmaalet er i Virkeligheden kun et Udslag af en mere gennemgribende Forskel. De gamle mægtige Trade-Unions føle sig nu stærke nok til ved egne Kræfter at løse Arbejderspørgsmaalet for deres Vedkommende og ønske derfor ikke Indblanding af nogen Art. Derfor ere Foreningerne Modstandere af enhver Statsintervention, selv om den tilfører dem positive Fordele. De unge Foreninger derimod, der ere baarne frem af den moderne politiske Arbejderbevægelse, ere i høj Grad Tilhængere af Statens Indgriben til Fordel for Arbejderne og ere paa Forhaand lidet stemte for selv at tage fat paa de Opgaver, som de mene, det bliver det Offentliges Sag at løse. Mod-sætningen viser sig derfor ogsaa paa andre Omraader end overfor Selvhjælpsbevægelsen. Saaledes ere de gamle Foreninger varme Tilhængere af at afgøre Strids-spørgsmaal med Arbejdsgiverne ved direkte Forhandling mellem de to Parter eller deres Organisationer, medens de nye Foreninger ogsaa her ønske en Indgriben og Regulering fra oven. Og lige saa forskellige ere Foreningerne i deres Politik overfor Udenforstaaende. De gamle »Trade-Unions« ere til en vis Grad konservative, arbejde for at regulere Tilgangen til Erhvervene og modtage nødig Folk, der ikke have hævet sig til det standard, som største Delen af Medlemmerne repræsentere; ej heller stille de sig venligt overfor

Tilgang af Kvinder eller Arbejdere af fremmed Nationalitet. Deraf de ofte rejste Beskyldninger mod de gamle Foreninger for at føre en egoistisk Politik, der finde et saa karakteristisk Udtryk i Mrs. Besants Ord: »Arbejdernes Aristokrati behandler de ikke faglærte Arbejdere, saaledes som Middelstanden i sin Tid behandlede deres Fædre«. I Modsætning hertil slaar »The New Unionism« Dørene op paa vid Gab for Alle, som ønske at træde ind, for Arbejdsmænd saa vel som for faglærte Arbejdere, for Kvinder som for Mænd, for Fremmede som for Landsmænd, og er heller ikke streng Bevogter af faglige Begrænsninger. Der er rigtignok paa den anden Side dem, der beskyldte disse nye Foreninger for at øve langt større Pres end de gamle paa udenforstaaende Arbejdere, hvem de søge at gøre Livet saa surt som muligt. *) Men dette benægtes af Andre, der mene at kunne dokumentere, at de gamle Fagforeninger ere mindst lige saa kampberedte mod Udenforstaaende som de nye. **).

Betegne nu disse dybtgaaende Forskelligheder forskellige Udviklingsstadier, saaledes at de nye Trade-Unions ville komme til at gennemløbe alle de samme Faser, som de gamle og, efterhaanden som de voxe i Magt og Fasthed, optage deres ældre Kollegers Attributioner, eller ville de fremdeles bevare deres Særpræg? Ja derpaa vil kun Fremtiden kunne give Oplysninger, men af Betydning for dette Spørgsmaals Besvarelse er det i alt Fald, at den gamle og den nye

*) Se en Artikel af Chamberlain i Nineteenth Century 1892, p. 682 og Mr. Lecky »Democracy and Liberty«, Bd. II, p. 348.

**) »Industrial Democracy« by S. og B. Webb, Bd. I, p. 214 ff.

Fagforeningsbevægelse er opstaaet under højst forskellige politiske Himmeltegn. At de principielle Anskuelser om Samfundsorganisationen, der ere raadende i de nye Foreninger, ville hæmme Udviklingen af Selvhjælpsformaalene inden for samme, derom synes der i alt Fald ikke at kunne være Tvivl.

England har ikke alene den ældste og bedst organiserede Fagforeningsbevægelse, men det er tillige det europæiske Land, i alt Fald af de større, der besidder den mest indgaaende Fagforeningsstatistik, der staar paa Højde med selv det Emne, den behandler. Med stort Udbytte læser man de af »The Labour Department« udgivne aarlige Værker om Fagforeningerne, og det er fra den sidste for nylig udkomne Beretning for Aaret 1896, at de nedenstaaende Data for den væsenligste Del ere hentede.

The Labour Department har overfor det mere og mere overhaandtagende Arbejde ved Behandlingen af alle de fra Fagforeningerne indkomne Oplysninger og Vanskeligheden ved disses Tilvejebringelse i nogenlunde ordentlig Tid i de sidste Aar til en vis Grad forandret Signaler. Principet, der fra 1895 at regne bringes til Anvendelse, er da dette, at visse summariske Oplysninger om Fagforeningerne og deres Filialer, saaledes Medlemsantallet, adskilt i Mænd og Kvinder, Stiftelsesaaet m. m. tilvejebringes for alle Fagforeningerne, medens Arbejdet iøvrigt sættes ind paa at skabe et mere detailleret Oplysningsmateriale, særlig vedrørende de finansielle Forhold, for 100 af de vigtigste Fagforeninger, der for Tiden omfatte c. 65 pCt. af samtlige organiserede Arbejdere. Ved saaledes i Almindelighed kun at kræve nogle enkelte Oplysninger ere adskillige

Foreninger, der tidligere vare ukendte, kaldte frem for Dagens Lys, og Arbejderdepartementet mener for første Gang at have faaet Oplysninger om alle engelske Fagforeninger af nogen Betydning. Efter at have opnaaet dette Resultat har man atter bestemt sig for at søge Materialet kompletet noget tilbage i Tiden, nemlig for de sidste 5 Aar.

Denne nye Ordning har selvfølgelig sine store Fordele; Manglerne derved ere, at der kun kommer til at foreligge finansielle Oplysninger for et begrænset Felt, og at der ikke engang er fuld Sikkerhed for, at man ved at følge de 100 Foreninger fra Aar til Aar tør slutte tilbage til Bevægelsens Retning for samtlige »Trades-Unions«, da de smaa Fagforeninger turde følge andre Udviklingslove end de store.

Antallet af Fagforeninger i England udgjorde i 1896 1330 med ca. $1\frac{1}{2}$ Million Medlemmer, nemlig noget over 100,000 Kvinder og henimod 1,400,000 Mænd, i og for sig ret imponerende Tal; men dog oplyser Beretningen, at det for Mændenes Vedkommende kun er 20 og for Kvindernes kun 11 pCt. af dem, der ernære sig ved legemligt Arbejde og kunne blive Medlemmer af Trade-Unions. Naturligvis er Forholdstallet meget forskelligt inden for de enkelte Erhverv. Højest staa navnlig Tallene for Bygnings-, Mine-, Maskin- og Skibsbygningsfagene, der tilsammen omfatte over Halvdelen af samtlige Fagforeningsmedlemmer. At kun en Snes pCt. af Mændene ere Medlemmer af Fagforeninger, skyldes væsenlig den Omstændighed, at Landbrugets og andre Erhvervsgruppers Arbejdere endnu kun i ringe Grad have organiseret sig. Procenttallet for Fagforeningsmedlemmerne i Forhold til samtlige

Arbejdere er, som det vil ses, kun halvt saa stort for Kvinder som for Mænd, men som bekendt har Fagforeningsbevægelsen jo ogsaa lige til Begyndelsen af Halvfjerdserne stillet sig fjendtlig lige over for det svage Køn. Af Kvinderne fandtes det aldeles overvejende Tal i blandede Foreninger; Antallet af faglige Organisationer, der udelukkende omfattede Kvinder, var kun 20 med ca. 7000 Medlemmer.

Til Oplysning for dem, der ønske at kende en Fagforenings Alder, tjener, at en saadan gennemsnitlig er 18 Aar gammel. Men hvis Foreningerne vejes og tælles i Forhold til deres Medlemstal, bliver Alderen en Del højere, nemlig omtrent 30 Aar; dette forklares ved, at de større Foreninger gennemgaaende ere ældre. Over Halvdelen af Foreningerne med over to Tredjedele af Medlemmerne ere stiftede mellem 1850 og 1889, men der gives ogsaa enkelte omfangsrige Fagforeninger, der søge deres Oprindelse langt tilbage i Tiden, »The Iron Founders« Fagforening er saaledes stiftet i 1809, »The Steam Engine Makers« i 1824.

Aaret 1896 betegner et Vendepunkt i Fagforeningsbevægelsen i det forløbne Femaar. Fra 1892—95 var nemlig Medlemsantallet i Foreningerne gradvis gaaet ned fra 1,462,000 til 1,398,000, men i 1896 viser der sig atter en Fremgang til 1,488,000. Det er den økonomiske Depression til Midten af 90'erne og det fornyede Opsving i 1896, som i Hovedtrækkene afspejle sig i disse Tal, omend Aarsag og Virkning ikke i Tid falde nøjagtig sammen. Interessant er det at iagttage, at for de 100 særligt udvalgte Fagforeninger fortsætter Medlemstallet, fraset Aarene 1894—95, støt sin Opgang fra Aar til Aar, kun at Bevægelsen tager særlig Fart

i 1895—96. Disse Foreninger, der tælle adskillige af de gamle Trade-Unions, ere saaledes mere uafhængige af gode eller daarlige Tider, medens mange unge Foreninger faa et overordentlig stærkt Tilløb af Medlemmer under opadgaaende Konjunkturer, men svinde stærkt ind, naar Tiderne gaa dem imod. Nedgangen i de første 4 Aar har overhovedet ikke kunnet spores indenfor enkelte store Erhverv. Her kan saaledes særlig nævnes Bygningsgruppen, og Beretningen udtaler, at Aarsagen hertil i alt Fald for en Del maa søges i den stærke Fagforeningsorganisation indenfor denne Gruppe; men erkendes maa det, at det er vanskeligt her at skelne Virkning fra Aarsag. Tænkes kunde det, at det var de gode økonomiske Forhold inden for det paagældende Erhverv, der, trods daarlige Konjunkturer over Resten af Linien, have holdt Fagforeningsbevægelsen i Live, ikke det omvendte. Paa den anden Side er den faglige Organisation for enkelte Erhvervsgruppers Vedkommende saa godt som fuldstændig brudt sammen. Dette gælder saaledes om Agerbrugets faglige Foreninger, der i 1892 talte ca. 36,000, men i 1895 kun 3500 Medlemmer. Det uhyre Fald skyldes væsenlig Opløsningen af to store Foreninger: »The National Agricultural Labourers Union« og »The Eastern Counties Labour Federation«.

Vende vi os endelig fra disse summariske Data vedrørende samtlige engelske Trade-Unions til de 100 Foreninger, hvis økonomiske Forhold ere blevne gjort til Genstand for særlig Undersøgelse, erfares nærmere Oplysninger om deres Medlemstal, Indtægter, Udgifter og Formue i 1896 af nedenstaaende Oversigt, hvor Fagforeningerne ere grupperede efter Erhverv.

	Medlems- tal	Indtægter £	Udgifter £	Formue £
Bygningsfagene	159,284	277,437	231,893	277,604
Minefagene	195,653	221,640	156,472	315,903
Metal-, Maskin- og Skibs- bygningsfagene	208,297	657,451	473,991	701,021
Textilindustrien	104,489	166,334	104,268	334,809
Klædeindustrien	60,475	75,209	57,344	65,656
Transporterhverv	95,749	92,440	63,429	255,767
Bogtryk m. m.	37,018	69,406	54,229	106,167
Snedkerfaget m. m.	21,019	40,885	33,861	41,387
Andre Erhverv	84,969	74,843	63,743	70,675
	966,953	1,675,645	1,239,230	2,168,989

Disse 100 Trade-Unions, der omfattede c. 967,000 Medlemmer, havde Indtægter til et Beløb i danske Penge af c. 30 $\frac{1}{2}$ Millioner Kr., hvoraf Størstedelen tilvejebragtes ved Bidrag fra Medlemmernes Side; gennemsnitlig havde de 100 Fagforeninger en aarlig Indtægt pr. Medlem af 31 $\frac{1}{2}$ Kr. eller over 60 Øre ugentlig. I Forbindelse hermed kan det nævnes, at en af Legien for 44 tyske Fagforeninger samlet Statistik viste et gennemsnitligt aarligt Indtægtsbeløb pr. Medlem af noget over 11 Kr., medens en enkelt Fagforening: Bogtrykkernes, der rager højt op over de andre Organisationer, naar nær op i Række med de mest fremskredne engelske Foreninger. Naturligvis variere Indtægterne indenfor de engelske Fagforeninger meget betydeligt. Højest op kommer Maskin- og Skibsbyggerfagene; dissers gennemsnitlige Indtægter pr. Medlem er

57 Kr. aarlig eller omtrent 1 Kr. 10 Øre om Ugen. Derimod yde Arbejderne i Mine- og Beklædningsindustrien mere beskedne Summer — og endnu lavere komme Arbejderne i forskellige Grupper af Transportvirksomhed. Grunden til denne store Forskel er den, at de vigtigste Foreninger i Maskin- og Skibsbygningsindustrien høre til de ældste i de forenede Kongeriger og vare stiftede i en Periode, da de forskellige Selvhjælpsformaal spillede en saa fremtrædende Rolle i Foreningernes Program. Som det vil ses af ovenstaaende Tabel, disponere de 100 Foreninger over en samlet Formue paa 2,168,989 P. St. eller op imod 40 Mill. Kr. i danske Penge. Rigest er Maskin- og Skibsbyggerfagene, baade absolut og relativt set. Disse Fag ere organiserede i nogle faa store Centralforeninger og disponere over en Formue paa mellem 12 og 13 Mill. Kr. eller omtrent dobbelt saa meget som alle tyske Fagforeninger tilsammen.

De anførte Oplysninger for de 100 Foreninger vedrøre Aaret 1896. Vil man iagttage Bevægelsen for Femaaret 1892—96, ses den baade for Indtægternes, Udgifternes og Formuens Vedkommende af efterfølgende Tabel:

	1892	1893	1894	1895	1896
	£	£	£	£	£
Indtægter	1,458,415	1,626,683	1,649,858	1,573,923	1,675,645
Udgifter	1,420,765	1,858,300	1,446,927	1,408,095	1,239,230
Formue	1,595,432	1,363,815	1,566,746	1,732,574	2,168,989

I disse Talrækker er det Indtægterne, der variere indenfor de snævre Grænser; forholdsvis højest ere Indtægterne i de daarlige Aar 1893—94, utvivlsomt, som Beretningen bemærker, fordi Medlemmerne i denne Periode maatte yde ekstraordinære Bidrag for at hjælpe paa den tilstedeværende Ebbe i Beholdningerne. Udgifterne derimod ere underkastede langt stærkere Svingninger. Om Aarsagen hertil vil man finde gode Oplysninger i nedenstaaende Tabel:

	1892	1893	1894	1895	1896
	£	£	£	£	£
Arbejdsløshedsforsikring ...	349,841	459,259	463,187	438,215	285,277
Strejkeforsikring	357,387	594,776	158,711	190,413	155,128
Syge- og Ulykkesforsikring .	208,231	240,383	229,783	263,846	246,338
Alderdomsforsikring	102,081	112,252	122,050	131,511	141,983
Begravelseshjælp	69,098	75,845	69,846	76,205	75,395
Andre Understøttelser	82,954	123,478	122,569	49,815	64,681
Administrationsudgifter m. m.	251,173	252,307	280,781	258,090	270,428
Ialt . . .	1,420,765	1,858,300	1,446,927	1,408,095	1,239,230

Det er, som det vil ses, Udgifterne i Anledning af Strejker og Arbejdsløshed, som ere det bevægelige Element i disse Tal. De første ere højest oppe i det store Konfliktaar 1893; de sidste ere stærkt under

Indflydelse af gode og daarlige Tider, naa Højdepunktet i 1894 for derefter at dale noget i 1895 og meget stærkt i 1896. Derimod variere de til Syge- og Ulykkesforsikring anvendte Summer ikke meget fra Aar til Aar, men pr. Medlem ere de dog fra 1892—96 voksede fra et aarligt Gennemsnitsbeløb af 4 sh. $6\frac{3}{4}$ d. til 5 sh. $1\frac{1}{4}$ d. Glædeligt er det at se den stærke Fremgang i Alderdomsforsikringen. De dertil udgivne Summer ere fra ca. 1,856,000 Kr. i 1892 voxede til 2,578,000 Kr. i 1896. Det er særligt indenfor Metal-, Maskin- og Skibsbygningsfagene, at denne Understøttelsesform har Betydning. Henimod to Tredjedele af de udgivne Summer falde paa disse Erhverv. Ved Bedømmelsen af de anførte Tal maa det erindres, at vel udfolde the Trade-Unions en ikke ubetydelig Selvhjælpsvirksomhed, men den udgør dog kun en mindre Del af den i England ved Sammenslutning skabte gensidige Understøttelse. Her skal saaledes kun i Forbigaaende nævnes, at i Aaret 1895 udbetalte de 10 største Friendly Societies Understøttelser, der omsatte i danske Penge omtrent udgjorde 45 Millioner Kr.

Et Jubilæumsskrift om dansk Assurance.

Anmeldt af

Marcus Rubin.

»Det kongelige octroierede almindelige Brand-assurance-Compagni for Varer og Effecter« har nylig holdt 100-Aars Jubilæum og i den Anledning udsendt et Festskrift. Dette falder i to Dele: en Beretning om »det kongelige octroierede københavnske Brand-assurance-Compagni for Varer og Effecter« og en Beretning om det almindelige Kompagni. Det københavnske Kompagni stiftedes 1778 og er altsaa nu 120 Aar gammelt, men som selvstændig Institution ophørte det at bestaa i 1891, da det sammensmeltedes med det almindelige Kompagni. — Festskriftet er altsaa udgivet til Ære for begge Selskaber tilsammen.

Festskrifterne i vor Tid forsoner med Tidens mange Jubilæer. Man ler ad Jubilæerne, men fejrer dem alligevel, og det er da i hvert Fald ikke saa ilde, at der »Dagen derpaa« er et Festskrift tilbage. Gennem de forskellige Institutioners Festskrifter er der fremkommet mange Monografier af Interesse, lokale og private Arkiver ere blevne benyttede, og der er oplyst Ting, som der ved mere almindelige Skildringer sjældent har været Tid og Plads til at faa undersøgt og meddelt.

Dette gælder ogsaa nærværende Festskrift. Ihvorvel den egentlige Fremstilling af begge Kompagniers Historie kun omfatter godt og vel 100 Sider, faa vi dog i de livfulde Skildringer forskelligt nyt at vide og navnlig meget, der er illustrerende for den svundne Tid. For dem, der vil granske lidt dybere, give dernæst Bilagene mangt et Vink af Betydning. — Maaske ville følgende Par Data, delvis støttede paa Bilagene, interessere Tidsskriftets Læsere.

Det københavnske Kompagni, der var monopoliseret til at tegne Assurance paa Varer og Effekter i København, synes at have begyndt med en Risiko af ca. 1 Million Daler Courant. Dette Beløb steg dog ret hurtigt, og navnlig viser Tiden omkring Aarhundredeskiftet store Risikoer. I Tiaaret 1796—1805 var Risikoen gennemsnitlig aarlig $11\frac{1}{2}$ Mill. D. C., altsaa ca. 37 Mill. Kroner. Policernes Antal var imidlertid kun nogleogtyve Hundrede eller $\frac{1}{10}$ af Tallet paa københavnske Husstande i hin Tid, og endda har sikkert kun et langt mindre Antal haft assureret, da Assurancen jo ogsaa gjaldt Varer, og man af de fra Aar til andet stærkt svingende Tal paa Risikoerne kan se, at Vare-assurancen maa have omfattet en meget stor Del, vel endog Hovedparten af Forsikringen. Dette bekræftes ogsaa af den meget store Nedgang, der fulgte i Krigens Tid og i Perioden derefter; omkring 1830 er Risikoen først igen naaet til Halvdelen af de nysnævnte 37 Mill. Kr., og selve dette Beløb naaes først i 1842, fordelt paa 10600 Policer.

Ved Kompagniets Stiftelse i 1778 var Præmien for Bohave én Procent, altsaa mindst ti Gange saa

meget som den tilsvarende Præmie nutildags; for Varer i Bindingsværks Ejendomme var Præmien halvanden Procent. Med visse Mellemrum gik dog Præmierne ret stærkt ned, om end langt fra saa meget, som de københavnske Borgere og Handlende fordrede. I det hele gav Kompagniets monopoliserede Stilling og høje Præmier stadig Anledning til Klager — adskilligt stærkere og hyppigere, end Skriftet antager. Under hele den anden Halvdel af Frederik VI's Tid er Angrebet paa Kompagniet et af de faste Klagepunkter i Grossererercosietetets Skrivelser til Kommercekollegiet, og Præmienedsættelserne ere vistnok hyppigst pressede igennem udefra. Assurancebeløbene udbetaltes imidlertid med en vis Coulans, og man var snarere for dristig end det modsatte ved — uden Reassurance — at overtage store Risikoer.

I Længden kunde dog den monopoliserede Stilling ikke holdes. Monopolet fornyedes vel i 1848, men det respekteredes faktisk ikke mere, og man gjorde end intet Forsøg paa dets Fornyelse ved Tronskiftet 1863. Kompagniets Underlegenhed i Konkurrencen dels med de udenlandske Selskaber, dels med de indenlandske, deriblandt navnlig det »almindelige« Kompagni, fremgaar ogsaa af, at i de 25 Aar, 1850—1875, holdt dets Risiko sig paa et Beløb af 60—70 Mill. Kroner; 1880 udgjorde Risikoen 73 Mill. Kr., 1890, Kompagniets sidste selvstændige Regnskabsaar, 88 Mill. Kr., fordelt paa 27000 Policer.

Det almindelige Kompagni, kgl. oktrojeret i 1798 — men uden Monopol — synes opstaaet ved Initiativ fra Hertugdømmerne for at modarbejde de

derværende »Gilder«, en Art gensidige Assuranceforeninger af tvivlsomt Værd, Foreninger, der iøvrigt delvis skal bestaa endnu og stadig anses for ret mislige Institutioner. — Festskriftets Fremstilling af det almindelige Kompagnis Virksomhed giver et skitse-mæssigt, men klart Billede af en i lange Tider saare velmenende Institution, der ledes saa konservativt og bureaukratisk som vel muligt. Af de forskellige større Begivenheder i Kompagniets Tilværelse skal her fremdrages, at det i 1814 mistede Norge af sit Omraade — det omfattede jo alle Kongens Riger og Lande undtagen København —, et Tab, der ingenlunde i og for sig var nødvendigt, og som skete imod dets Ønske, efter højere Ordre. I 1848 mistede det Hertugdømmerne, men denne Gang, i Modsætning til 1814, ved en frivillig patriotisk Beslutning i Anledning af Oprørets Udbrud. Begge Afskald vare lige urimelige, men Forløbet ogsaa lige karakteristisk: Tabet af Norge faldt sammen med en patriotisk Afslappelsestilstand, hvor Borgerne fremfor alt søgte at redde de Smuler ud af det økonomiske Forlis, der endnu kunde reddes; 1848 var en Begejstringens Tid, hvor ogsaa adstadige og forsigtige Mænd gik ud af den slagne Kurs og i visse Øjeblikke gjorde det økonomiske og forstandsmæssige til det underordnede.

Tiden efter 1848 var en ret trang Tid for Kompagniet, derimod begyndte der en Opgangsperiode efter 1863. At det københavnske Kompagnis Monopol retsligt faldt bort dette Aar, betød endel for det almindelige Kompagni, fordi det delvis havde haft Bestyrelsesmedlemmer fælles med det københavnske og saaledes ikke godt kunde undlade at respektere Monopolet,

saa længe det bestod. Samtidig kom den stærke Udvidelse af København det almindelige Kompagni til gode, og endvidere mistede det en besværlig jydsk Konkurrent. Til disse ydre Omstændigheder maa fremhæves den indre, at Kompagniet fra 70'erne fik en mere virksom og energisk Bestyrelse end tidligere. Imidlertid blev det dog under den stigende Konkurrence med »Danmark«, med »Nye danske«, med forskellige andre indenlandske og med de udenlandske Selskaber stedse mere ønskeligt at faa en gennemgribende Forandring i Stand. Man havde i mange Aar boet Side om Side med det københavnske Kompagni paa Børsen, og efter 1863 havde netop disse to Naboselskaber kæmpet haardest sammen, samtidig med at det københavnske Kompagni stillede sig ret afvisende til det »almindeliges« Tilnærmelser for at tilvejebringe en Fusion. Endelig lykkedes det dog at finde de rette Former for Foreningen, som altsaa fuldbyrdedes i Aaret 1891.

Det foreliggende Festskrift er, som alt sagt, kortfattet og velskrevet, det er fordringsløst og ulærd, det indeholder fornøjelige Enkeltheder og Bilag af Betydning; føjes endelig hertil, at det er smukt udstyret, vil det ses, at der er al Grund til at takke baade Forfattere og Udgivere for Skriftets Fremkomst.

Boganmeldelse.

Max Prager: Die Währungsfrage in den Vereinigten Staaten v. Nordamerika. Stuttgart, Cotta, 1897. (476 S.)

Blandt de mange Bøger, der i de sidste Aaringer ere skrevne om Møntstriden, indtager ovennævnte en absolut Førsterangsplads. I et for en Tysker usædvanlig klart og flydende Sprog fortæller Forfatteren de Forenede Staters Mønt- eller rettere sagt Pengehistorie, fortæller om de forskellige Tidens Kampe for og imod de forskellige Arter af billige Penge (Banknoternes Historie er dog kun lige strejft), fortæller saa levende og med en saadan Kunst, at man helt glemmer, man har med »eine wirtschaftsgeschichtliche Studie« at gøre, og fortæller dog med en saadan Viden og med en saadan Oversigt over de mange forskellige Forhold, der i Amerika øve Indflydelse paa Møntspørgsmaalet, at man trods den ringe Anstrængelse, det volder En at læse Bogen, høster et særdeles stort Udbytte deraf.

Overordentligt interessant skildrer Forfatteren saaledes de forskellige Faser, som Pengespørgsmaalet — man kan af let forstaaelige Grunde ikke bruge Ordet: Møntspørgsmaalet — har gennemgaaet i Amerika. Sikkert i god Overensstemmelse med Virkeligheden er

i Bogen den rent theoretiske Strid trængt i Baggrunden. Som for Amerikanerne selv, saaledes træder ogsaa for Forfatteren Spørgsmaalet om den rette Ordning af Pengeforholdene frem som et rent praktisk. Det er Praktikerne, ikke Theoretikerne, Politikerne, ikke Viden-skabsmændene, der give Tonen an og lede Kampen, og det er private Interesser, ikke Trangen til Sandhed, der holder Striden i Live og afgiver Motiver for de Kæmpende. Derfor skifter Striden Karakter, antager Spørgsmaalet andre Former, og indtræder der de mærke-ligste Forandringer i de Kæmpendes Holdning, alt eftersom Forholdene i den faktiske Verden forandres. Fra at være en Kamp mellem Skyldnere og Ikke-Skyldnere — saaledes skildrer Forfatteren nærmest Striden mellem Inflationisterne og sound-money-Mændene, bliver Striden om Møntfoden en Kamp mellem Sølvproducenter og andre Borgere, antager dernæst Karakteren af en politisk Partisag og ender med at blive en politisk-national Sag i den Forstand, at den truer med at spalte Unionen i to store Dele — ikke som før i en sydlig og en nordlig, men i en østlig og en vestlig — mellem hvilke Modsætningerne ere lige saa skarpe og lige saa farlige for Unionens Bestaaen, som de tidligere vare mellem Nord- og Sydstaterne. Først under disse Omstændigheder, efter en vældig Agitation, og efter at begge de gamle Partier ere sprængte paa Spørgsmaalet: Sølv eller Guld, lykkes det at forene patriotiske og sandhedskærlige Mænd fra begge politi-ske Lejre til fælles Optræden mod den truende Fare og, i alt Fald foreløbig, at afværge den.

Forfatteren begynder med en Skildring af Penge-nøden i de engelsk-amerikanske Kolonier og de mærke-

lige Omsætningsforhold, den skabte, og skildrer dernæst Tilblivelsen af den første amerikanske Møntlov, hvis væsentligste Bestemmelser han aftrykker for senere med dem som Baggrund at kunne karakterisere Kampen for »the dollars of our fathers«. Dernæst følger Skildringen af Pengeforvirringen i den første Halvdel af dette Aarhundrede: Kampen mellem Sedlerne og Metallet, mellem Sølv og Guld, mellem amerikanske og fremmede: mexikanske, spanske og engelske, Mønter. Der gøres rede for, hvorledes og under hvilke Omstændigheder de forskellige, kendte Møntlove blive til, for Motiverne til dem og Virkningerne af dem. »Bankkrigen« berøres, og Kriserne omtales. Skildringen føres i denne Bogens første Del op til 1873 og slutter med en interessant og morsom Fremstilling af Kampen mod Loven om Indførelsen af Guldmøntfoden: »Forbrydelsen af 1873« — en Kamp, der ganske vist først brød ud 3 Aar efter at »Forbrydelsen« var begaaet, men som førtes med saa meget desto større Styrke, og i hvilken Inflationister og Sølvvenner finde hinanden og lægge hele deres brutale Kraft og rige Opfindsomhed i Valget af Midler for Dagen. Blandt andet beskyldte man Lovens Venner for at være bestukne med engelske Penge, en Beskyldning, der iøvrigt stadig — lidt varieret — gaar igen, hver Gang der skal siges noget rigtigt ondt om Sølvets Modstandere. Og det er i høj Grad betegnende for Sølvvennernes Sandhedskærlighed og Viden, at den Mand, der ikke alene skulde have overbragt Stikpengene, men endogsaa stillet adskillige af de Forslag, som senere fandt Optagelse i Loven, var — Ernst Seyd. At Seyd var Bimetalist, ovenikøbet en meget bekendt Bimetalist, at han i et

Brev til Mr. Hooper netop indstændigt havde fraraadet Sølvets Demonetisering, og at det til Overflod af hans egen Søn godtgjordes, at han ikke havde været i de Forenede Stater siden 1856, var et Uheld, som Sølvvennerne tog sig overordentlig let.

Medens Forfatteren i denne Bogens første Del har skildret Bevægelsen — den legale saavel som den naturlig-økonomiske — henimod Guldmøntfoden, gør han i anden Del: »Die Papierwährung und die Reaktion gegen die Einführung der reinen Goldwährung, Inflationismus, Silberwegung und die Blandbill« udførligt Rede for de Strømninger, som ere oppe dels under den nysnævnte Bevægelse, dels efter at den i 1873 har naaet sit Maal. Han begynder med at nævne Lovene om Udstedelsen af Papirspenge i Begyndelsen af 60'erne og skildrer Virkningerne heraf. Disse var for Mønternes Vedkommende en fuldstændig Fortrængen selv af de mindste iblandt dem — Sølvskillemønterne; og Mangelen heraf blev saa stor, at man maatte tage sin Tilflugt dels til selvgjorte Pengemidler, de saakaldte »Skinnebenschillinge«, dels til Frimærker, hvoraf der allerede i Aaret 1862 cirkulerede for et Beløb af over 20 Millioner Dollars. Brugen af de sidste blev endogsaa sanktioneret af Lovgivningsmagten, idet en Lov af 17. Juli 1862 tillagde visse Frimærker Egenskab af lovligt Betalingsmiddel for Beløb af indtil 5 Dollars. — Derefter følger en livfuld Skildring af Inflationistbevægelsen i 60'erne og 70'erne, i hvilken særlig H. C. Carey tog ivrigt Del, og hvorunder selv Arbejderne stillede sig i Række med dem, der kæmpede for »billige Penge«, d: høje Priser. (»The National Labour Union« førte endogsaa som Devise paa sit Banner Ordene

»vor Gud, vort Fædreland, vore Papirpenge«). Bevægelsen bredte sig videre og videre; og jo mere Regeringen bestræbte sig for at bringe Orden i Pengevæsenet ved at inddrage »the greenbacks«, desto vildere blev Kampen — indtil den pludselig stilner af, dør bort som ved et Trylleslag — for at afløses af en ny, ikke mindre hidsig Kamp for »the dollars of our fathers«. Det var Opdagelsen af, at Sølvpenge, saaledes som Sagerne da stode, vilde blive endnu billigere end Papirpenge, der medførte dette Omslag. I 1876 stod en Papirdollar i 88,7 cents og en Dollar i Sølv kun i 83, og Følgen var, at de — deriblandt først og fremmest Carey — der havde været de ivrigste til at bekæmpe Papirpengenes Indløselighed, saa længe den skulde finde Sted i Guld, nu, da den med Fordel kunde ske i Sølv, blev dens ivrigste Forkæmpere. Deres Kærlighed til Sølvet giver sig undertiden de mest barokke Udtryk: »Sølv er ved Siden af Guld af Gud bestemt til at være Menneskehedens Møntmetal og har ogsaa lige fra Abrahams Dage til den 12. Febr. 1873 udfyldt denne Funktion«. Og man generer sig ikke for at appellere til den sociale og politiske Utilfredshed: Sølv er de Fattiges, Guld de Riges Penge. Sølv er Republikernes, Guld Kongernes og Tyrannerens Penge« o. s. fr.

Kampen endte som bekendt med en Indrømmelse til Sølvvennerne: Blandbillen af 1878. Den Indflydelse, eller maaske rettere: den Mangel paa Indflydelse, som denne Lov har haft, bliver saa Genstand for Omtale i et nyt Kapitel, hvori Forfatteren tillige belyser Ud- og Indførslen af ædle Metaller i Tidsrummet nærmest efter Loven, samt den Indflydelse, som den bimetallistiske

Bevægelse i Europa øvede paa Forholdene i de Forenede Stater.

I Bogens tredie og vigtigste Del: »Die Shermanbill und der gegenwärtige Stand der Währungsfrage in den Vereinigten Staaten« viser Forfatteren, hvorledes Landmænd, Arbejdere, Sølvproducenter og Inflationister for Alvor finde hverandre i Raabet om flere Penge. Atter og atter bestormes Kongressen af Sølvvennerne. Det ene Forslag om fri Sølvudmøntning forelægges efter det andet, og Talernes Flom er uhyre. I Juni 1890 forkastes et nyt Forslag om det samme med kun 15 Stemmers Majoritet. Dette gav de ledende Mænd Forstaaelsen af, at der maatte gøres noget. Der ned-sattes en Konferencekomite, hvori Senatet repræsenteredes af John Sherman og P. Jones, Repræsentanternes Hus af E. H. Conger og J. H. Walker. Resultatet af dens Overvejelser var et Kompromisforslag — Shermanbillen. Angaaende Debatten om denne skriver Forfatteren: »De Deputerede fra Landbrugsstaterne beklagede sig bittert over Sølvinteressenternes Tro-skabsbrud: for dem havde det kun været om deres Barrer at gøre. Disse derimod bestrede, at deres Formaals med Loven i første Linje skulde have været en Stigning i Sølvprisen, og forsikrede, at det for dem først og fremmest gjaldt at skaffe billige Penge. Demokraterne lagde Ansvar for Sølvets Demonetisering over paa Republikanerne og erklærede sig uskyldige i »Mordet paa Sølvet«, der efter deres Paastand allerede en Gang før (!) — for 17 Aar siden — snigmorderisk var bleven dræbt (!) af den samme Mand (?: Johan Sherman: »dieselbe feine, italienische Hand«). Mr. Williams profeterede Gennemførelsen af den frie Sølv-

prægning ved en demokratisk Majoritet, der vilde rekrutere sig »fra Kansas, Iowa og andre af Vestens Stater«; »Folket har studeret dette Spørgsmaal«, udbød han, »det forstaar noget*) deraf og vil fordømme denne Lov, som i Virkeligheden demonetiserer Sølv. Obligationsejerne skulle lære, at Sølvet giver lige saa gode Penge som Guldet«.

Blandt udtaler blandt meget andet: »Den hele Lov har til Formaal at forhale den frie Sølvudmøntning. Den hele Lov er i Favør af Guldmøntfoden. Den hele Lov er et Mord paa Sølv«.

Men det forunderligste af det hele er, at selve Sherman er imod Loven. I sine Memoirer skriver han saaledes (efter først at have udtalt, at han kun har ringe Andel i Forslagets Affattelse): »Noget maatte der ske for at forhindre, at man kom tilbage til den frie Sølvudmøntning, og den Forholdsregel, til hvilken man greb, var den bedste, der kunde opstilles. Jeg har stemt for den; men den Dag, da den blev Lov,

---

*) At Forstaaelsen dog ikke har været generende dyb, viser Indholdet af en Note, som Forfatteren senere har under sin Fremstilling af Kampen før Præsidentvalget 1896. Det hedder heri: »Horace White — — fortæller, at følgende Anskuelser om Betydningen af »16:1« fandt Udbredelse i den lavere Befolkning: Regeringen er forpligtet til, saa ofte den præger en Dollar i Guld, at præge 16 i Sølv. 16 Sølvdollars skulle være af lige Værdi med 1 Gulddollar. Regeringen skal for hver Person præge 16 Dollars, d. s. 16 Dollars per capita. Regeringen skal give enhver 16 Dollars. I en Avis i Alabama offentliggjorde en Mand et Brev, hvorefter der vilde tilfalde ham 80 Dollars, da hans Familie bestod af 5 Personer«. Rekorden satte dog Negrene i Nordkarolina, det hedder nemlig videre: »De Sorte i Nordkarolina troede til Dels, at enhver Sort skulde have 1, enhver Hvid 16 Dollars, og erklærede sig som Følge af denne Uretfærdighed imod Bryan.

var jeg beredt til at kalde den tilbage, hvis en Tilbagekaldelse havde været mulig, uden at en absolut »freesilverbill« var bleven sat i dens Sted«.

Overfor disse Udtalelser bliver det rigtignok fra demokratisk Side paastaaet, at Billen kun blev fremsat for at befri en republikansk Præsident for den Nødvendighed at afgive sit Veto mod en freesilverbill — og hertil synes Forfatteren at slutte sig, naar han senere i sin Dom over Loven udtaler, at den tjente et politisk, ikke et økonomisk Formaal.

I et følgende Kapitel, om Shermanbillens Virkninger, skildrer Forfatteren Regeringens stadige og fortvivlede Kamp for under den vedvarende Guldudførsel at opretholde sin Guldreserve og dermed et nogenlunde sikkert Pengevæsen; og han kommer ind paa en Kritik af hele det amerikanske Pengesystem, der lader en Statskasse optræde som Seddelbank med alle en saadans Forpligtelser, uden at give den en eneste af de Beføjelser, der ellers kan være en Bank indrømmet. Han viser Systemets Mangel paa Elasticitet, og hvorledes denne bevirker, at al Guldcirkulation standser, saa snart der er Fare paa Færde, hvad der naturligvis kun øger Faren. Interessantest bliver han, hvor han skildrer den Kamp, der gaar forud for et Præsidentvalg, og den Indflydelse, som Møntspørgsmaalet øver under en saadan Valgkampagne; og dette gælder da navnlig hans Skildring af Valgkampagnen 1896.

Hvor stor Fristelsen end er til at gengive Forfatterens Fremstilling her, maa dette dog af Hensyn til Pladsen opgives. Det turde være nok at minde om, at det var den nævnte Kampagne, der endte med en

Sprængning af de to gamle politiske Partier, efter at Republikanerne nemlig havde erklæret sig for Guld-møntfoden og Demokraterne for Dobbeltmøntfoden, hvad der foranledigede, at en stor Del Misfornøjede traadte ud paa begge Sider — og at den konstaterede Tilstedeværelsen af en betydelig og skæbnesvanger Uoverensstemmelse mellem Østens og Vestens Stater, en Uoverensstemmelse, der stærkt truede med at hidføre en Sprængning af selve Unionen.

Saa vidt Forfatteren. — Til Slutning blot en fornyet Anbefaling af hans Bog. For Alle, der interesserer sig for Møntspørgsmaalet, vil den have betydelig Værdi. Hvad specielt de amerikanske Pengeforhold angaar, vil den i fortrinlig Grad kunne benyttes som Haandbog. Men dens Værd er ikke maalt hermed. Den naar i Virkeligheden langt videre. Den opruller for Læseren et ejendommeligt, stort og broget Billede — et Billede af et Folk, hvis Ungdom gør det altfor sangvinsk i dets Stræben, altfor uforsigtigt i dets Experimenter, altfor hensynsløst i dets Kamp og til et altfor let Bytte for dem, der forstaa at bilde det ind, at Opfyldelsen af deres Ønsker er ensbetydende med Opnaaelsen af dets Lykke — et Folk, der derfor paa Møntsagens Omraade sandsynligvis endnu vil berede Verden adskillige Overraskelser, inden det faar høstet den Erfaring, der er det bedste Værn mod at blive ført bag Lyset af samvittighedsløse Spekulanter.

H. L. Bisgaard.

Notitser.

Statistiske Meddelelser: Danmarks Industri, Udenrigshandel, Høst.

Af de af Statens Statistiske Bureau udgivne »Statistiske Meddelelser« foreligger nu afsluttet det første Bind for 1898 (»fjerde Rækkes andet Bind«). Det indeholder Meddelelser om Alderdomsunderstøttelsen i 1895 og 1896, Kapitelstaxterne af 1. Februar 1898, reviderede Høsttabeller for Aarene 1875—96, Meddelelser om Vareomsætningen med Udlandet i 1897 m. m. og endelig en foreløbig Redegørelse for Industritællingen d. 25. Maj 1897, der afholdtes i Henhold til Loven af 22. Marts 1897.

Industritællingens Hovedresultat er, at der d. 25. Maj 1897 i Danmark (uden Færøerne) taltes c. 77,000 Virksomheder med c. 176,000 Arbejdere. Disse Tal fordeltes saaledes:

	Antal Virksomheder	Antal Arbejdere
i Staden København	7977	52338
i Provins købstæderne	18077	69995
i Landkommunerne	51113	53671
Hele Landet...	77167	176004

Efter Arbejderstyrke fordeltes Forretningerne
saaledes:

	0 Arbejdere	1—5 Arbejdere	6—20 Arbejdere	over 20 Arbejdere
i København	2692	3616	1175	494
i Provinskøbstæderne ...	6567	8966	2024	520
i Landkommunerne	33202	16679	1010	222
Hele Landet...	42461	29261	4209	1236

Disse Tal maa imidlertid forstaas med visse Forbehold, hvorom nøjere Oplysning gives i Redegørelsen, der baade indeholder Tabeller og vejledende Forklaring.

Medens Industritællingen er et nyt Emne for den danske, officielle Statistik, har Handelsstatistiken, for hvilken der gøres summarisk Rede i »Statistiske Meddelelser« (4. R., 2. Bd., 4. H.), modtaget forskellige væsenlige Forbedringer (større Specialisering, hurtigere Fremme, sikrere Værdiberegninger etc.)

Af Heftet fremgaar, at Danmarks Vareomsætning med Udlandet i 1897 havde en samlet Værdi af 727 Mill. Kr., i 1896 668 Mill. Kr., nemlig saaledes:

	i 1897	i 1896
	Mill. Kr.	Mill. Kr.
Indførsel.....	404	384
Udførsel.....	323	284
samlet Vareomsætning...	727	668

Heftet meddeler omstaaende Oversigtstabel over Ind- og Udførsel:

	1897				1896	Gennemsnit af Femaaaret 1891-95	+ Merindf. Merudf.
	Indført	Udført	Merind- førsel + Merud- førsel	Merind- førsel + Merud- førsel	Merind- førsel + Merud- førsel		
	Mill. Kr.	Mill. Kr.	Mill. Kr.	Mill. Kr.	Mill. Kr.		
Levende Dyr.....	2,5	27,6	÷ 25,1	÷ 21,2	÷ 33,4		
Madvarer af Dyr.....	50,3	199,1	÷ 148,7	÷ 130,1	÷ 103,0		
Kornvarer og Bælgfrugter:							
Uformalede.....	48,4	8,2	+ 40,2	+ 28,3	+ 23,9		
Formalede til Gryn ell. Mel	5,4	1,8	+ 3,5	+ 3,3	+ 0,8		
Fabrikater af Korn.....	0,5	0,4	+ 0,09	+ 0,5	÷ 0,003		
Have- og Markvæxter etc....	1,6	0,5	+ 1,1	+ 0,7	+ 1,5		
Forskellige Foderstoffer og							
Frosorter.....	28,5	2,8	+ 25,7	+ 21,9	+ 23,6		
Kolonialvarer og Frugter etc.	38,5	15,7	+ 22,8	+ 23,7	+ 26,6		
Spirituosa og andre Drikkevarer	6,7	3,0	+ 3,6	+ 2,7	+ 2,6		
Spindestoffer.....	5,5	3,2	+ 2,3	+ 3,4	+ 2,4		
Garn, Traad, Rebslagerarb. m.m.	12,7	0,7	+ 12,0	+ 11,0	+ 10,8		
Manufakturvarer af Spinde-							
stoffer:							
Silkevarer (med Undtagelse							
af Klædningsstykker)....	4,0	0,4	+ 3,6	+ 3,2	+ 3,1		
Varer af Uld og andre Haar							
(do.).....	16,6	2,8	+ 13,7	+ 13,9	+ 14,1		
Varer af vegetab. Stoffer							
(do.).....	13,0	2,0	+ 10,9	+ 9,4	+ 8,4		
Klædningsstykker.....	2,0	0,4	+ 1,5	+ 1,7	+ 1,0		
Haar, Fjer, Skind m. fl., Gød-							
ning uden Hensyn til Stoffet	16,6	9,4	+ 7,2	+ 4,3	+ 3,4		
Talg, Olie, Tjære, Gummier							
o. l. samt Fabrikater deraf	11,7	4,5	+ 7,2	+ 7,9	+ 6,8		
Trævarer, uforarbejdet samt til							
Dels eller helt forarbejdede	24,8	2,1	+ 22,7	+ 19,7	+ 14,5		
Farvestoffer, Farver og Farve-							
extrakter m. m.	2,3	0,4	+ 1,8	+ 2,0	+ 2,0		
Forskellige Plantestoffer.....	2,9	1,4	+ 1,4	+ 1,2	+ 1,2		
Papir og Arbejder af Papir..	3,1	0,9	+ 2,1	+ 2,0	+ 1,7		
Mineraler: Raastoffer og Fa-							
brikater.....	35,7	5,9	+ 29,7	+ 28,6	+ 29,2		
Metaller: raa og forarbejdede	32,3	5,1	+ 27,2	+ 35,2	+ 27,9		
Andre Varer*).....	c. 37,6	c. 23,6	+ c. 14,0	+ 25,9	+ 14,7		
Tilsammen...	c. 404,0	c. 323,0	+ c. 81,0	+ 100,0	+ 84,6		

*) I Tallene for 1897 indgaa c. 8 $\frac{1}{4}$ Mill. Kr. for to »udførte Skibe«, der ere byggede her i Landet for den russiske Regerings Regning. Da Betalingen først er endelig afgjort i 1897, har man maattet opføre hele Beløbet for dette Aar og har ikke kunnet opføre nogen Del af Beløbet for de foregaaende.

I Gruppen »levende Dyr« er Udførselen af Heste og Hornkvæg særligt iøjnefaldende, idet Udførselsværdien i 1897 androg

Heste..... c. 13 Mill. Kr.

Hornkvæg ..... c. 14 $\frac{1}{2}$ —

Gruppen »Madvarer af Dyr« beherskes af følgende Artikler:

	Indførsels- værdi	Udførsels- værdi
	Mill. Kr.	Mill. Kr.
Flæsk og Skinker	3,0	56,0
Smør	29,3	119,3
Æg	1,4	13,1

Af disse c. 188 Mill. Kr. gik alene til England c. 181 Mill. Kr.

Blandt de uformalede Kornvarer staa som Indførselsartikler i første Række:

	Indførsels- værdi	Udførsels- værdi
	Mill. Kr.	Mill. Kr.
Majs	26,6	0,9
Hvede	7,4	2,4
Rug	6,8	0,2
Byg	4,1	4,1
Havre	1,7	0,06

Heftet indeholder ogsaa en Tabel over Frihavn-
ens Ind- og Udførsel (Majs-Indførselen falder her i
Øjnene med sine 446 Mill. Pund).

Endelig citere vi følgende Tal, der angive Mængde-
Udbyttet af de statskontrollerede Produktioner. Der
produceredes i Danmark af

	Spiritus (8°)	skattepl. Øl	skattefrit Øl	Roe- sukker	Margarine
	Mill. Pt.	Mill. Tdr.	Mill. Tdr.	Mill. Pd.	Mill. Pd.
1893.....	35,9	0,552	0,919	54,5	16,3
1894.....	34,5	0,587	0,942	74,8	16,8
1895.....	35,1	0,613	0,953	88,8	15,5
1896.....	36,9	0,675	0,991	88,3	16,2
1897.....	35,6	0,710	1,032	96,7	19,1

Heftet »Høsten i Danmark: reviderede Tabeller
for hvert af Aarene 1875—96« indeholder ikke blot
korrigerede Høsttal, der i ikke saa ringe Grad afvige
fra de Tal, der findes i de enkelte aarlige Høstberet-
ninger, men giver desuden en samlet Oversigt over
Høstresultaterne vedrørende enhver Sædart m. v. for
hvert Amt og for hele Landet fra den danske Høst-
statistik's Begyndelse i 1875.

Høsttallene i de aarlige Beretninger ere gennem-
gaaende for lave, idet man ved Beregningen har benyttet
forældede Arealstal, Arealstal fra en Arealopgørelse, der
kan ligge indtil fem, ja indtil otte Aar tilbage i Tiden,
og derfor for Størstedelen for smaa Tal. Ved den af

Statens Statistiske Bureau nu foretagne Korrektion fremkommer der da gennemgaaende højere Tal. Exempelvis anføre vi: Ifølge de gamle Tal skulde man tro, at der fra 1890 til 1896 var en Nedgang i den samlede Høstværdi paa c. 1,7 Mill. Kr., idet Høstværdien i de to Aar henholdsvis angaves til 298,2 Mill. Kr. og 296,5 Mill. Kr.; men ifølge de korrigerede Tal fremtræde de to Aar med henholdsvis 303,9 Mill. Kr. og 323,5 Mill. Kr., saa at Høstværdien derefter altsaa endog er stegen med c. 20 Mill. Kr. Revisionen af Tallene, for hvis Methode der nærmere gøres Rede i Heftet, tilvejebringer altsaa et Forhold mellem Aarenes Høstudbytte, der er ganske forskelligt fra det, de gamle Tal give.

Den gennemsnitlige aarlige Høstværdi i det omhandlede Tidsrum er c. 300 Mill. Kr. (295,7 Mill. Kr.), hvilket svarer til henimod 100 Kr. (97,1 Kr.) pr. Td. Land. Alle Ø-Amter staa over, alle de jyske Amter under det nævnte Gennemsnitstal pr. Td. Land. Øverst staar Københavns Amt med 128 Kr. pr. Td. Land; derefter følge Maribo Amt (123), Frederiksborg Amt (122), Sorø Amt (118), og de øvrige Ø-Amter tæt derefter. Blandt de jyske Amter staa Aarhus, Vejle, Thisted Amter øverst (resp. 96, 94 og 94); tæt derefter følger Randers Amt (87), medens de øvrige jyske Amter kun have en gennemsnitlig Høstværdi pr. Td. Land af mellem 68 (Aalborg) og 78 Kr. (Viborg).

Det anvendte Areal er jævnt steget fra 2,8 Mill. Td. Land i 1875—78 til 3,3 Mill. Td. Land i 1894—96. Stigningen udgør omtrent 43 □ Mil, eller omtrent 15 pCt.

Det gennemsnitlige aarlige Høstudbytte var

	Korn	Rodfrugter	Hø
	Mill. Tdr.	Mill. Tdr.	Mill. Læs (i 1000 Pd.)
1875—78.....	19,6	6,4	2,1
1879—81.....	20,9	8,9	2,0
1882—84.....	21,2	15,1	2,2
1885—87.....	22,1	21,8	2,0
1888—90.....	21,7	25,7	2,4
1891—93.....	22,8	32,7	2,4
1894—96.....	23,8	40,9	2,9

Det ses af ovenstaaende Tal, at Korn- og Høudbyttet er steget noget (resp. c. $\frac{1}{5}$ og c. $\frac{2}{5}$), og Rodfrugt-Udbyttet overordentligt stærkt (6 à 7 Gange) i det omhandlede Tidsrum; — alligevel har den samlede Høstværdi holdt sig omtrent stabil, men denne Stabilitet skyldes naturligvis Prisnedgangen i Agerbrugsprodukterne. De nedenfor anførte Tal ere i saa Henseende vejledende: Rækken a angiver den gennemsnitlige aarlige Høstværdi, Rækken b derimod Værdien under Forudsætning af, at Priserne 1875—78 havde holdt sig:

	a Mill. Kr.	b Mill. Kr.
1875—78.....	294	294
1879—81.....	310	306
1882—84.....	295	326
1885—87.....	265	345
1888—90.....	289	353
1891—93.....	318	381
1894—96.....	300	416

Af Høstværdien faldt

	i 1875		i 1896	
	Mill. Kr.	pCt.	Mill. Kr.	pCt.
paa Korn.....	243	76,9	192	59,3
— Rodfrugter.....	19	6,0	58	17,9
— Hø	54	17,1	74	22,8
Tilsammen...	316	100,0	324	100,0

Løjnefaldende er Fremgangen for »Rodfrugter«, derunder Sukkerroer. Det til Sukkerroedyrkning i 1896 anvendte Areal udgjorde c. 23,000 Tdr. Land (hvoraf c. 13,000 i Maribo Amt, c. 6,000 i Odense Amt, lidt over 3,000 i Præstø Amt, c. 900 i Svendborg Amt), — men i 1875 anvendtes hertil kun 640 Tdr. Land. — Foderroe-Arealet er gaaet frem fra c. 15,000 Tdr. Land i 1875 til c. 134,000 i 1896, og Kartoffel-arealet fra c. 77,000 Tdr. Land til c. 95,000. — Blandt de fire Hovedkornsorter ere Areal-Forandringerne for Rugens og Byggets Vedkommende ikke særligt store (der anvendtes hertil i 1896 henholdsvis 527,000 og 507,000 Tdr. Land); Havren indtager nu et noget større Areal (i 1875 688,000, i 1896 797,000 Tdr. Land), Hveden derimod et stedse aftagende (i 1875 110,000, i 1896 kun 62,000 Tdr. Land, hvoraf næsten $\frac{1}{3}$ i Maribo Amt).

De fire Hovedkornsorters Høstværdi dalede saaledes: (se omstaaende Tabel).

Derimod har »Blandsæd til Modenhed« nu en betydeligt større Høstværdi end tidligere (i 1875 knap 9, i 1896 over 20 Mill. Kr.). — Boghvedehøstens Værdi

	1875	1896
	Mill. Kr.	Mill. Kr.
Hvede.....	23	11
Rug.....	57	44
Byg.....	75	48
Havre.....	69	66

er aftagen fra godt 2 til knap 1 Mill. Kr., Bælgsæd-
 høstens fra næsten 8 til $1\frac{1}{4}$ Mill. Kr. — Kartoffel-
 høstens Kvantitet er i det Hele stigende, men Værdien
 er svingende (i 1896 18 Mill. Kr.). — Værdien af
 Foderroehøsten var i 1875 kun $3\frac{1}{2}$ Mill. Kr.; men i
 den tilbagelagte Periode er den stegen meget stærkt,
 og naaede i 1896 endog 34 Mill. Kr., hvortil yderligere
 kommer en Sukkerroehøst paa 5,7 Mill. Kr. — Endelig
 havde Agerhøhøsten i 1875 en Værdi af knap 24
 Mill. Kr., i 1896 derimod godt 48 Mill. Kr., hvorimod
 Enghøhøstens Værdi dalede fra c. 30 til c. 25 Mill. Kr.

A. P.-St.

Franske Bøger.

- Andler** (Ch.) — Les Origines du socialisme d'Etat en Allemagne. 7 fr.
- Appy** (F.) — Trois milliards de Français ou la Solution des questions politique, sociale, philanthropique et de population (Nice). 5 fr.
- Benoist** (Charles). — La Crise de l'Etat moderne. De l'Organisation du suffrage universel. 10 fr.
- Blondel** (G.). — Etudes sur les populations rurales de l'Allemagne et la crise agraire, avec la collaboration de Ch. Brouilhet, E. Julhiet, L. de Sainte-Croix, L. Quesnel. In-8 avec 9 cartes et plans. 12 fr.
- Comte** (Auguste). — La Sociologie. Résumé par Emile Rigolage. 7 fr. 50.
- Durkheim** (Emile). — Le Suicide. Etude sociologique. 7 fr. 50.
- Durkheim**. — L'année sociologique. 7 fr. 50.
- Fabreguettes** (P.). — Société. Etat. Patrie. Etudes historiques, politiques, philosophiques, sociales et juridiques. Tome II. L'ouvrage complet en 2 volumes. 15 fr.
- Fagniez** (Gustave). — L'Economie sociale de la France sous Henri IV (1589-1610). 10 fr.
- Funck-Brentano** (Th.) — La Science sociale (morale politique). 7 fr. 50.
- Gomel** (Charles). — Histoire financière de l'Assemblée constituante. Tome II (1790-1791). 8 fr.
- Guyot** (Yves). — La Comédie socialiste, avec un index alphabétique des noms cités. 3 fr. 50.
- Hamon** (Georges). — Cours d'assurances, ou Abrégé historique et pratique des assurances maritimes, incendie, vie, accidents et agricoles, à l'usage des élèves et des écoles professionnelles et commerciales, des employés et agents d'assurances. 10 fr.
- Kirchenheim** (A. Von). — L'Eternelle Utopie. Etude du socialisme à travers les âges. Edition française par A. Chazaud des Granges. 3 fr. 50.

- Lambeau** (Lucien). — Les Logements à bon marché. Recueil annoté des discussions, délibérations et rapports du Conseil municipal de Paris. 12 fr.
- Letourneau** (Ch.). — Evolution du commerce dans les diverses races humaines. In-8. 9 fr.
- Malato** (Charles). — Philosophie de l'Anarchie (1888—1897). 3 fr. 50.
Forme le no 16 de la Bibliothèque sociologique.
- Métin** (Albert). — Le Socialisme en Angleterre. 3 fr. 50.
- Paris** charitable et prévoyant. Tableau des oeuvres et institutions du département de la Seine. 10 fr.
- Rambaud** (Prosper). — Résumé d'économie politique. Rédigé conformément au nouveau programme officiel à l'usage des étudiants de première année. 3 fr. 50.
- Rostand** (Eugène). — Le concours des caisses d'épargne au crédit agricole, applications à l'étranger et modes de réalisation en France. 6 fr.
- Schelle**. — Vincent de Gournay. fr. 3.
- Seignouret** (E.). — Essais d'économie sociale et agricole. 7 fr. 50.
- Statistique** des grèves et des recours à la conciliation et à l'arbitrage survenus pendant l'année 1896. Publication de l'office du travail (Ministère du commerce et de l'industrie). 3 fr.
- Vibert** (P.). — La Concurrence étrangère. Les Transports par terre et par mer. Documents pour servir à l'histoire économique de la troisième République. Thèmes de conférences. Tome II, 10 fr.
-

Konverteringen.

Af

Prof. Dr. Will. Scharling.

Da Konverteringen af de $3\frac{1}{2}$ pCt. amortisable Statsobligationer nu i alt Væsentligt er tilendebragt, har det sin Interesse at se, hvorledes den er forløbet og hvilke Virkninger den kan antages at have haft for det danske Pengemarked.

Lov 27. Novbr. 1897 bemyndigede Finansministeren til at optage et 3 pCt. Laan i Udlandet paa 72 Mill. Kr. til en Pris af mindst $97\frac{1}{4}$ pCt., at forrente fra 1. Januar 1898, lydende baade paa Kroner og francs saaledes, at 500 Kr. regnedes = 700 frcs., og saaledes, at Laanet anses for effektueret d. 11. Novbr. 1897, fra hvilken Dag der altsaa kunde beregnes Laangiverne en Rente af 3 pCt., medens Finanserne dog skulde have 1 pCt. godtgjort for Tiden fra 11. Novbr. 1897—11. Marts 1898, i hvilken Tid Laanets Beløb var til Laanekonsortiets Disposition. Det Beløb, som herefter blev at udbetale den danske Stat pr. 11. Marts 1898, ti hvilken Dag de $3\frac{1}{2}$ pCt. amortisable Obligationer bleve opsagte, blev herefter 69,534,000 Kr., hvorefter

det nye Laans effektive Kurs blev 95,8 pCt.*) Af dette Beløb skulde ca. 59 Mill. Kr. bruges til Indfrielse af de opsagte $3\frac{1}{2}$ pCt. Obligationer, saa at der altsaa blev et Beløb af ca. $10\frac{1}{2}$ Mill. Kr. til Disposition for Statskassen til Anlæg af Jernbaner i Medfør af Lov af 8. Maj 1894.

Af de 59 Mill. Kr., som vare til Rest af de amortisable $3\frac{1}{2}$ pCts. Obligationer, antoges — efter de i Marts—April 1897 indsendte Talons til nye Kupons — ca. 40,52 Mill. Kr. at være paa udenlandske Hænder (deraf over Halvdelen, 22,17 Mill., i Tyskland, 7,3 Mill. i Belgien, 4,3 Mill. i England, 4,2 Mill. Kr. i Frankrig, Resten i forskellige Lande), saa at der altsaa paa danske Hænder kun skulde være ca. $18\frac{1}{2}$ Mill. Kr., hvoraf henved 1 Mill. var i Statskassens egen Besiddelse. Det var saaledes udelukkende disse $18\frac{1}{2}$ Mill. Kr. paa danske Hænder, som kunde ventes at komme det danske Pengemarked til Gode, saafremt de nemlig ikke konverteredes, idet da Beløbet maatte blive de danske Obligationsejere udbetalt af Provenuet af det nye Laan, der saa godt som udelukkende maatte ventes anbragt i Frankrig, hvorfor ogsaa den langt overvejende Del af Laanet overtoges af to franske Banker (Crédit Lyonnais og Banque de Paris et des Pays-Bas), der dog siden overlode noget af Beløbet til et engelsk og et tysk Bankfirma. Den resterende Del overtoges af fire danske Banker samt Stockholms Enskilda Bank.

Kun et Beløb af 17,027,500 Kr. af de $3\frac{1}{2}$ pCt.

---

*) Da Laanet skulde lyde paa 100,800,000 frcs., vilde Pari-Kurs have givet 72,576,000 Kr., medens det nu kun beregnedes til 72 Mill. Kr., hvoraf $97\frac{1}{4}$ pCt. var 70,020,000 Kr., herfra gik 486,000 Kr. i Renter for Tiden indtil 11. Marts 1898.

Obligationer blev konverteret — deraf 903,500 Kr. paa danske Hænder. Det Beløb, som kontant er indkommen for Obligationer paa danske Hænder, bliver altsaa ca. $17\frac{1}{2}$ Mill. Kr., hvilket saaledes kan siges at være det danske Pengemarkeds Udbytte af Konverteringen. Som nedenfor skal vises, er dette Beløb imidlertid endnu kun i forsvindende Grad kommet dette effektivt til Gode.

Indtil d. 15. Marts Aften var i Alt indløst af de $3\frac{1}{2}$ pCt. Obligationer et Beløb af 40,3 Mill. Kr., medens 13,5 Mill. Kr. vare undervejs fra Tyskland og England; af Resten er, som anført, ca. 1 Mill. Kr. i Finansernes egen Besiddelse, medens ca. $4\frac{1}{2}$ Mill. Kr. forventes successivt at ville blive krævede indløste, fornemmelig i Juni Termin.

Betragtes nu de i det forløbne Januar Kvartal stedfundne Bevægelser i de københavnske Banker, viser Konverteringens Følge sig mest umiddelbart paa de to Konti: Diverse Debitorer og Diverse Kreditorer. Førstnævnte Konto er i Februar forøget fra 35,5 til 64,1 Mill. Kr., altsaa med 28,6 Mill. Kr., medens sidstnævnte voxer fra 15,1 til 33,6 Mill. Kr., altsaa med 18,5 Mill. Kr. Ved Udgangen af Marts ere de imidlertid begge igen reducerede omtrent til det tidligere Standpunkt — henholdsvis 37,7 og 18,9 Mill. Kr., og Bevægelsen har da givet sig følgende Udtryk: (se omstaaende Tabel):

Bankernes disponible Midler ere saaledes i Januar Kvartal blevne forøgede med et Beløb af 17,68 Mill. Kr., hvilket paa det nærmeste svarer til det Beløb af $3\frac{1}{2}$ pCt. Obligationer, der vare paa danske Hænder

	31. Decbr. 1897	31. Marts 1898
	Mill. Kr.	Mill. Kr.
Folio og Kontokurant.....	87,47	94,04
Indlaan og Sparekasseindskud	81,90	89,79
Diverse Kreditorer	15,70	18,93
	185,07	202,76

og ere krævede indløste. Men herfra maa dog drages det Beløb af ca. $4\frac{1}{2}$ Mill. Kr., der er stillet til Disposition til Indløsning af Obligationer, som endnu ikke ere fremkomne til Indfrielse, og det synes saaledes, som om kun noget over 13 Mill. Kr. af hint Beløb er indgaaet i Bankerne til umiddelbar Disposition for Pengemarkedet. Paa den anden Side finde vi, at Bankernes indenlandske Vexelporfeuille og Udlaan udvise følgende Beløb:

	31. Decbr. 1897	31. Marts 1898
	Mill. Kr.	Mill. Kr.
Indenlandske Vexler	57,82	54,30
Udlaan	38,57	35,95
Kassekredit og løbende Regn....	66,36	62,95
Diverse Debitorer	29,84	37,79
	192,59	190,99

Herefter kunde det synes, som om det danske Laanemarked aldeles ikke havde haft Brug for de ved Konverteringen indvundne Millioner. Dog maa det ikke herved overses, at Resultatet stiller sig noget anderledes, naar man sammenligner det for 31. Marts d. A. opførte Beløb ikke med det tilsvarende for 31. Decbr. f. A., men derimod med Tallet for 30. Novbr.; i saa Fald faa vi nemlig paa disse Konti et samlet Beløb af 182,64 Mill. Kr., saa at omtrent Halvdelen af de ved Konverteringen indvundne ca. 17 Mill. Kr. synes allerede paa Forhaand at være tagne i Beslag i December Maaned. Imidlertid er jo en saadan Forøgelse af Bankernes Diskontering og Udlaan i December Maaned et ret almindeligt Fænomen.

Snarere finder Situationen sin Forklaring deri, at Indløsningen af de opsagte amortisable Statsobligationer jo først fandt Sted den 11. Marts, og at Mange derfor endnu ikke have truffet definitiv Bestemmelse om Anvendelsen af de dem herved tilfaldende kontante Penge, der da foreløbig holdes til Disposition. Det synes da ogsaa, som om der ikke indtil Udgangen af Finans-aaret 1897—98 er blevet købt Papirer i Udlandet i noget større Omfang. Det fortjener derfor ogsaa Opmærksomhed, at hele det Beløb, der kunde komme det danske Pengemarked til Gode, endnu ved Udgangen af Marts henstod i Udlandet. Bankernes Tilgodehavende hos udenlandske Korrespondenter er fra 25,77 Mill. Kr. ved Udgangen af Februar voxet til 46,92 Mill. Kr. ved Slutningen af Marts. Drages fra denne Tilvæxt af 21 Mill. Kr. de forannævnte $4\frac{1}{2}$ Mill. Kr. til Indløsning af endnu ikke fremkomne Obligationer, svarer Resten af Forøgelsen paa det nærmeste til det

Beløb af Statsobligationer paa danske Hænder, der er krævet indløste.

I Løbet af April er Afviklingen af de svævende Mellemværender skredet fremad: baade Kontoen »Div. Debitorer« og »Div. Kreditorer« ere blevne formindskede omtrent ligeligt, henholdsvis med 5,5 og 5,8 Mill. Kr., og af de hos Korrespondenter i Udlandet henstaaende Beløb ere henved 6 Mill. Kr. indgaaede, deraf henved 5 Mill. Kr. i Guld til Forøgelse af Nationalbankens Metalbeholdning. Imidlertid henstaa dog fremdeles over 40 Mill. Kr. hos udenlandske Korrespondenter, og vort Pengemarked synes foreløbig ikke at have haft Brug for større Midler, idet det samlede Beløb af indenlandske Vexler, Udlaan samt Kassekredit og Laan i løbende Regning fremdeles i April er gaaet ned og nu er ca. 6 $\frac{1}{2}$ Mill. Kr. lavere end ved Udgangen af December. Og dog ere Beløbene paa Folio og Kontokurant-Konti samt Indlaan og Sparekasseindskud nu godt 10 Mill. Kr. større end da.

Man undres maaske over, at de mange Aktieselskaber, som i de sidste Maaneder ere blevne dannede, saa at der næsten hver Uge er blevet udbudt og tegnet ret betydelige Beløb af og i saadanne, ikke have lagt mere Beslag paa Pengemarkedets disponible Midler, end Tilfældet efter det ovenstaaende synes at have været. Men det maa da erindres, at disse mange nye Foretagender foreløbig ikke lægge virkeligt Beslag paa de tegnede Beløb, men at disse kun overføres fra én Ejers Konto til en anden. Udtage de private Tegnere Penge af Bankerne for at tegne Aktier, saa sætte Aktieselskaberne dem atter ind igen — indtil de faa Brug for dem til paatænkte Udvidelser. Først

efterhaanden som der bygges og købes nye Maskiner til de industrielle Anlæg eller nye Dampskibe bygges eller købes fra Udlandet, bliver der Brug for de indbetalte Penge. At der i Aarets Løb vil blive trukket stærkt paa disse til de nævnte Formaal, tør vel anses for givet; det vil derfor ogsaa være for tidligt allerede nu at udtale nogen Dom eller Mening om den tilsyneladende Pengerigelighed, som unægtelig i Øjeblikket synes at være til Stede i saa stort Omfang, at Konverteringen ikke just synes at have været paakrævet af selve Pengemarkedet. Men maaske allerede Juni Termin vil udvise lidt andre Resultater end dem, der i Øjeblikket fremgaa af Bankernes Opgørelser.

Et Moment, som synes at ville lægge ikke ringe Beslag paa disse Pengemidler og som i Øjeblikket springer stærkt i Øjnene, er den Ombygning af København, som efter ret stor Maalestok finder Sted nu for Tiden. En sand Mani for at rive Huse ned og bygge nye op i deres Sted synes at have grebet Københavns Befolkning — til ikke ringe Gæne for Færdsele i Gaderne. Man kan næsten ikke gaa en Gade igennem, uden mindst en à to Gange at maatte passere disse Plankeværker, bag hvilke Nedrivning af et Hus foregaar. At det er meget betydelige Værdier, som saaledes gaa til Grunde, er klart; enhver Bygning, der nedrives, er en tilsvarende Værdi, der hidtil eksisterede og nu forsvinder — bortset fra de forholdsvis mindre betydelige Beløb, hvortil Materialierne efter Nedbrydningen kunne udbringes. Med Fradrag heraf bliver hele Udgiften til den nye Bygnings Opførelse et Tillæg til det Beløb, hvori Ejendommen før Nedbrydningen stod Ejeren, og efter Ombygningen skal den da indbringe saa meget mere i Leje end før, at dette Tillæg forrentes. Det er

et ikke ubetydeligt Tillæg til den hidtidige aarlige københavnske Husleje, hvorom der bliver Tale, et Tillæg, som vel nærmest skal bæres af Boutiker og Forretningslokaler — for derefter af disses Indehavere at fordeles paa deres Kunder.

Har København Raad til alle disse Ombygningsarbejder? Det er det Spørgsmaal, man uvilkaarlig gør sig selv, naar man gaar og ser paa al denne, i sig selv glædelige, Virksomhed. Har det Raad dertil netop paa en Tid, da den ene Strike afløser den anden, og i større eller mindre Omfang for en kortere eller længere Tid standser og afbryder den regelmæssige Produktion og i samme Grad forringer dennes aarlige Udbytte? Det vilde være glædeligt, om dette nu allerede var saa stort, at et saadant Afdrag uden Vanskelighed kan bæres, samtidig med, at man vilkaarligt tilintetgør bestaaende Værdier i stort Omfang for at kunne tilfredsstille Tidens Krav paa større Bekvemmelighed, større Skønhed, større Komfort og Luxus.

Man overdriver næppe, naar man antager, at Byggeriet i København-Frederiksberg i dette Aar vil lægge Beslag paa saa meget mere Kapital end sædvanligt, at det i Forening med den til Udvidelsen af de industrielle Foretagender og Tilvejebringelsen af nye Dampskibe medgaaende Kapital vil mindst svare til det Beløb, der ved Konverteringen skulde indvindes for det danske Pengemarked. Men om det egentlig var for at skaffe Midler til Hovedstadens Ombygning og dens Forretningslivs Udvidelse, at Folkethinget var saa ivrigt efter at gennemføre Konverteringen af den amortisable Statsgæld, — det turde maaske dog være et Spørgsmaal.

Dansk Jernbanepolitik i Tiden fra 1850 til 1865.

Af

R. Berg,

Assistent i Statsbanernes Generaldirektorat.

I.

Den Tanke, der beherskede den danske Jernbanepolitik i Frederik den 6tes og det meste af Christian den 8des Tid var udelukkende præget af den storhandelspolitiske Ide: ved Hjælp af Jernbaner at drage Handelen mellem Vest- og Østeuropa over paa danske Hænder.*)

Det var Erindringerne om »den store glimrende Handelsperiode« og de lykkelige Tider, den havde medført, der stadigt spøgede i Hjerneerne. Man kunde ikke vænne sig fra den Forestilling, at Storhandelen var det Maal, som al virkelig økonomisk Stræben burde gaa ud paa at naa. Kun ved Hjælp af den kunde en sand Rigdom voxe op i Landet.

Endnu saa sent som 1839 finder man i en samtidig Piece følgende Argumenter fremsatte til Fordel

---

*) Se min Afhandling: »Dansk Jernbanepolitik i Trediveerne og Fyrreerne« i dette Tidsskrifts 1. og 2. Hefte for 1896.

for Handelen paa Udlandet: »Hvor livligt end den indenlandske Handel drives, hvor meget den endog formerer den egne Produktion og Konsumption, saa kan en Stat dog aldrig blive rigere ved en saadan Handel end den er i Forvejen ved sig selv, men kan og maa tværtimod forarmes, saasnart dens egne Produkter ikke mere tilfredsstiller dens Fornødenheder. Men at de ikke gør det i vort Land, og at de ikke ere tilstrækkelige til at dække vor Indførsel med, er tilstrækkelig kendt for enhver. Derfor er Penge ogsaa en nødvendig Betingelse for os, men dem maa vi erhverve fra Udlandet, da vi ikke selv besidde ædle Metaller. Men at erhverve lader sig kun gøre ved den udenlandske Handel. Den, der erhverver fra Udlandet, lever ikke paa Hjemmets og sine Medborgeres Bekostning, men paa fremmede Staters Regning«.)

Det Punkt, Handels- og Jernbanepolitiken samlede sig om i skøn Enighed, var Kampen mod Hamburg og Hansestæderne, der som bekendt lidt efter lidt havde faaet Magten over Landet i økonomisk Henseende.

Bestræbelserne forenede sig derfor naturligt om at lede Handelen udenom Hamburg og Tyskland og faa den over paa dansk Omraade. Det var dette Øjemed, som Banerne mellem Altona, Kiel og Flensborg—Husum—Tønning skulde tjene, og det var ved disse Planer, at den offentlige Interesse herhjemme vakte sig for Jernbanerne. Naturligvis var den Kendskab, man besad til det nye Befordringsmiddel, højst ufuldkommen. Enten nærede man ganske overspændte Forventninger

---

*) C. Hansen: Die projectirte Eisenbahn. Flensburg 1839.

om de glimrende Resultater, Banerne vilde bringe, eller ogsaa betragtede man dem med den højeste Grad af Mistro.

Det er saaledes karakteristisk for Tiden og den Bevægelse, der førte til Jernbaneplanernes Fremkomst, at det er Godstrafiken, Jernbanernes Levemulighed baseres paa. For Udviklingen af Rejselivet og Persontrafiken havde man ganske naturligt ingen Sans.

Men ved Siden af disse mer eller mindre fejlagtige Begreber om Jernbanevæsenet og dets Betydning for den danske Storhandels Genopvækkelse, begynder dog en hel ny Forestilling om det moderne Samfærdselsmiddel og dets Opgaver at gøre sig gældende. Man fik Øje for den kulturbringende Gærning, det kunde udføre, og indsaa af hvilken umaadelig Gavn, det kunde blive for Landets Opdyrkning og Næringsliv. Ja, der var endog dem, der i Indførelsen af Jernbanerne saa Indledningen til en hel ny Guldalder, hvor alle vilde faa fuldt op af Arbejde og Fortjeneste og al social Elendighed forsvinde. »Vil end Livets Fornødenheder stige for Folk med faste Indtægter«, siger saaledes en samtidig Forfatter*), »saa vil Regeringen dog nok se sig i Stand til at lønne sine med faste Pengesummer hidtil lønnede Embedsmænd, som højst billigt og nødvendigt bliver. Rentetagere og Andre, der i Magelighed æde deres Brød, maa da enten tage sig noget nyttigt for eller ogsaa flytte til mindre dyre Steder«. »Hovedstadens Handelsmænd ville vist ogsaa benytte Stadens Beliggenhed til at gøre den til Stabelstad for den

---

*) Gjerløff: Frimodig Besvarelse af de af den kgl. Jernbanekommission fremsatte Spørgsmaal. Aalborg 1847.

østersøiske Handel. Regeringen kunde muligvis komme den til passende Hjælp. Hvilket Røre og Handelsliv, hvilken Lejlighed til Erhverv for den simple, arbejdende Klasse vilde da ej vor skønne Hovedstad frembyde for vore da forbavsede Øjne.»

Er end langt fra alle saa fortrøstningsfulde som denne Forfatter, saa sporer man dog i temmelig vide Kredse en levende Interesse for Jernbanevæsenet; dets Fortrin og Mangler diskuteres, og man begynder saa smaat at udkaste Planer for det for Landet mest passende Jernbanenet.

Der kan næppe være nogen Tvivl om, at denne Bevægelse er et Udslag af det stærke Røre i det nationale og politiske Liv, der vakttes herhjemme i Fyrrerne, og den Interesse for det offentlige Liv, der blev en Følge deraf. En Mængde Fordomme, der havde deres Rod i Fortidens Anskuelse, faldt til Jorden, og der udbredtes en dybere Forstaaelse af Landets Stilling i økonomisk Henseende. Mere og mere blev det klart, at Danmark ikke kunde søge sin naturlige Stilling blandt Handelsstaterne, men at Landets Velstand maatte fremmes ved dets egne naturlige Hjælpekilder, og at det navnlig var Landbruget, der maatte stilles i Spidsen som Folkets Hovederhverv.

I Modsætning til de ældste Jernbaneplaner, der fremkom fra Handelsstanden, er det derfor ogsaa fra Landbruget, at den nye Jernbanepolitik, der begynder sidst i Fyrrerne, inspireres.

Det var saaledes paa Andragende af Viborg landøkonomiske Forening, at den første Plan om en Jernbane igennem Jylland og Slesvig drøftedes i Viborg

Stænderforsamling 1846*), og det var Mænd, der stod Landbefolkningen nær, som Tscherning, der i Bladene begyndte at vække Almenhedens Interesse for Jernbanevæsenet og dets Betydning for Landets Opdyrkning.

Denne Bevægelse indenfor Landbruget til Fordel for Banerne stod i nøje Forbindelse med Aabningen af det engelske Marked og de nye Udsigter, der derved dannede sig for en stor Afsætning af det danske Landbrugs Produkter. I Samkvemmet med England saa man et Middel til at hjælpe Landet frem i økonomisk Henseende og til at komme ud af den Afhængighed, hvori man befandt sig til Hamburg.

Samkvemmet med England, siger en samtidig Brevskriver, »vil mægtigen hjælpe til at udvikle den uendelige Kraft og Rigdom, Danmark gemmer, og gennem den derved erhvervede større materielle Uafhængighed turde vi snart lære at afryste de Baand, hvori vore sydlige Naboer, ikke paa Grund af deres Overlegenhed, men ved vor egen Forsagthed og Mangel paa Energi, i Aarhundreder have kunnet holde os. For en saadan naturlig og kraftig Udvikling ville vi hver Enkelt og Alle forenede stræbe, og Maalet vil naaes! Dertil give Gud sin Velsignelse«.

Allerede i Begyndelsen af Fyrreerne var der gjort flere Tilløb til at indlede Handelen med England i større Maalestok samt til at lette Samfærdslen dertil. Der blev fra Regeringens Side foretaget forskellige Undersøgelser for at finde den bedste Anlægsplads for

---

*) Se mine Afhandlinger: »Bidrag til de danske Jernbaners Historie« i dette Tidsskrifts 3. Hefte for 1897.

en Vesterhavshavn. Heverfarvandet og andre Punkter paa den slesvigske Vestkyst opmaaltes af hollandske Ingeniører, hvorved det godtgjordes, at der baade ved Husum, Tønning og Ballum vare velegnede Pladser til Anlæg af Havne. Samtidig var det, at der fra Flensborgs Side agiteredes for Jernbanen til Husum og Tønning, og dette bestemte Regeringen til efter megen Vaklen at vælge Heverfarvandet. En Sum paa 1,200,000 Rdl. blev bevilget til Arbejderne, der dog ikke blev til noget, paa Grund af den snart derpaa følgende Krig. En anden Regeringsforanstaltning, som i Fremtiden skulde blive af stor Rækkevidde, var de i 1847 paa-begyndte Dampskibsfarter fra Hjerting, Ballum og Limfjorden til England.

Disse Farter stode særlig i Forbindelse med de Forsøg, der paa denne Tid, efter Tilskyndelse af Mænd som Regnar Westenholz og Dr. C. M. Poulsen, bleve gjorde med at forandre Jyllands Kvægproduktion. I Stedet for som hidtil at lægge Vægten paa Opdrætningen af magert Kvæg, der solgtes til Fedning i Marskegnene, hvorfra det atter udførtes til England, forsøgte man nu selv at slaa sig paa Fedningen af Kvæg og udføre det direkte.

De Prøvefarter, der vare foretagne, havde givet et gunstigt Resultat, og fra 1849 paabegyndtes der en regelmæssig Dampskibsfart mellem Hjerting og Limfjorden paa den ene Side og Lowestoft paa den anden Side.

Det uheldige ved disse Udfartssteder paa dansk Side var imidlertid, at Forbindelsen med det øvrige Land var saare vanskelig, ja saa godt som umulig. Landevejene i Jylland vare slette, og de store Chaus-

seer til Dels ikke paabegyndte. Det var af disse Grunde, at man begyndte at udkaste Planer til et Jernbanenet, der kunde forene disse Udførselspunkter med hele Riget. Fra Flensborg udgik saaledes i Fyrerne fra en af Flensborg—Husum Banens ivrigste Forkæmpere, Chr. Hansen jr., en Plan om at føre en Bane fra Flensborg op gennem Jylland med Sidebaner til de vigtigste Udførselssteder. Projektet, der imidlertid altfor ensidigt gik ud paa at gøre Flensborg til Midtpunkt for hele Bevægelsen, vakte dog ingen Opmærksomhed i videre Kredse.

Dette var derimod i høj Grad Tilfældet med en 1850 af Dr. C. M. Poulsen og Fr. Klee udgiven Pjece, der fremkom med en Plan til et fuldstændigt Net af Jernbane- og Dampskibslinjer for Danmark og Slesvig.

Grundtanken i denne Plan var foruden den at knytte de enkelte Landsdele sammen til et Hele tilige, at lette Samfærdselen med England og gøre Danmark til et Transitland for Handelen fra Vest- til Østeuropa. »Gennem Danmark, men fornemmelig over den jydsk-slesvigske Halvø«, hedder det, »gaa de nærmeste Veje ej alene mellem en stor Del af Norge og Sverige og det Syd for Østersøen liggende Fastland, men ogsaa mellem Vesteuropas rigeste Lande, navnlig England, Holland, Belgien og Frankrig paa den ene Side, og Norge, Sverig og Ruslands frugtbare østersøiske Provinser paa den anden Side« ...

Dette Formaal tænktes da først og fremmest opnaaet ved Anlæg af Tværbaner i Retning fra Øst til Vest. København—Roskilde Banen skulde forlænges til Korsør, hvorfra Dampskibslinjer til alle Landets vigtigste Punkter skulde udgaa for at samle Trafiken

fra og til København, hvor en Frihavn foresloges anlagt.

Det næste Skridt vilde være Anlæggelsen af en Jernbane fra Flensborg til Husum og samtidig hermed en Jernbane fra Aarhus til Hjarbæk ved Limfjorden over Viborg. Med disse Jernbanelinjer skulde endvidere kombineres forskellige Dampskibslinjer til England, Sverige og Rusland.

Endelig skulde der anlægges en Bane gennem Fyn til Snoghøj, videre gennem Jylland, norden om Kolding til Hjerting, hvor en Havn maatte anlægges til Fremme af Farten paa England.

De tre jydske Tværbaner, Flensborg—Husum, Snoghøj—Hjerting og Aarhus—Hjarbæk tænktes dernæst forenede ved en Længdebane fra Aarhus vesten om Skanderborg, Horsens, Vejle, Kolding, Christiansfeld, Haderslev og Aabenraa til Flensborg.

Naar saaledes Grundtrækkene for et dansk Jernbanenet vare til Stede, kunde man gaa videre med en Bane fra Viborg til Aalborg og knytte de slesvigske Baner til det holstenske Net ved en Linje fra Husum til Rendsborg. Herved vilde Transiten fra Norge og en Del af Sverige kunde føres over Danmark, og vort Land saaledes blive Midtpunktet for en rig Færdsel ogsaa i Retning fra Nord til Syd. Til de enkelte Hovedlinjer skulde der saa naturligvis føjes de Sidebaner, som efterhaanden bleve nødvendige.

Som man ser var Tendensen her ligesom ved de ældre Jernbaneplaner (Altona—Kiel, Flensborg—Husum) at give hele vor Handel en vest-østlig Retning. Hver Landsdel vilde faa sit eget Koncentreringspunkt, der kunde optage den lokale Trafik, og de

enkelte Hovedlinjer vilde skabe et organisk Hele ud af de adsplittede Dele og gøre København til Hovedcentret for hele Systemet. Det skulde imidlertid snart vise sig, at det ingenlunde var saa let at virkeliggøre Idealerne, da de fra Papiret skulde føres ud i Virkeligheden.

Ulykken var den, at Danmark saavel i national som i økonomisk og kommerciel Henseende rummede flere modstridende Interesser, som det var vanskeligt at forene om en Jernbaneplan, der kunde være Alle tilpas.

Det karakteristiske for den danske Handel og Næringslivet paa denne Tid er en fuldstændig Mangel paa Centralisation. Hver Landsdel og hver By tænkte kun paa sig selv og paa at hævde sin Stilling. Det vilde derfor være meget vanskeligt ved Anlæg af Jernbaner at undgaa, at en Landsdel eller en By begunstiges paa en andens Bekostning. Og desuden var Produktionen jo saa temmelig ens over hele Landet, at det var vanskeligt at paapege Punkter, mellem hvilke der trængtes til en Lettelse af Ombytningen og Forbedring af Samfærdselen. Der var heller ikke i de enkelte Provinsbyer nogen Trang til Forandring i de vante Forhold. Den Smaaborgerstand, som der en Menneskealder igennem havde siddet og fægtet sig ret hæderligt igennem, var da heller ikke langt fra at betragte Planerne til de nye store Samfærdselsaarer, der skulde forbinde Landet indbyrdes, som snedige Anslag fra Kapitalismens Side mod Middelstanden, der kun kunde medføre dens Ruin.

Dette Købstad-Standpunkt kommer f. Ex. skarpt frem i følgende Uddrag af et Par samtidige Piecer,

der fremkom i Anledning af de paatænkte Jernbaner i Jylland: »Enhver, som kender Jyllands Beskaffenhed, dets Folkemængde, Produktion, saavel nu, som hvad det ved Forbedringer, der skal udføres med store Bekostninger, kan forventes at tiltage, indser, at der er meget at betænke ved at tage Bestemmelse, om en Jernbane bør anlægges gennem Landet for at forene dets nordlige Søstad, Frederikshavn, med de slesvigske Baner og derved sætte den hele Provins i en nærmere Forbindelse med de tyske Stater. Vil det ikke, naar det bedste af Landet kommer til at faa saa let en Forbindelse med de store tyske Stæder, og Landmanden dertil fører sine Produkter, og lader hente sine Varer, blive til Tab for Købmænd, Skibsejere og Sømænd, saa vel som for vore Fabrikejere og Haandværkere? De første vil tabe i deres Forretning, og de sidste vil mangle Arbejde; thi alle, som gør en saa lang Rejse for at sælge, skal ogsaa købe, og vil især tro at finde Fordel ved at føre sine Naboers godtkøbs Varer hjem med sig, hvorved mangelen af Mand, der har opofret sin Tid og sine Midler til Handelen, og til Forfærdigelsen af solide Varer, vil være uden Erhverv. Og hvis bliver da den egentlige Fordel? Landmændene og de Handlende, som paa Jernbanen besøge de langt bortliggende Stæder, vil, naar alle Omkostninger blive fradragne, ikke have vundet noget; thi disse Steders Priser skal ogsaa rette sig efter Verdensmarkedet, som vore Købmænd og deres Skibe lige saa godt have Adgang til».

Denne Udtalelse er karakteristisk for det primitive Syn, den Tids Smaakøbstæder i det hele havde paa Handel og Omsætning. Man kunde ikke tænke sig

nogen Forretning uden at Sælgeren selv fulgte med for at afgøre Sagen.

Men var der saaledes i Provinskøbstæderne ingen overdreven Lyst til at faa Jernbanerne indført, saa var Trangen saa meget stærkere hos Landbruget. Hidtil havde jo Landbruget været bundet til at afsætte alt, hvad det producerede til den nærmeste Købstad, men alt som Kræfterne vaagnede under Indflydelsen af de store Landboreformer følte man ogsaa stærkere og stærkere Lyst til at slaa sig løs fra de gamle Baand, saavel socialt og politisk som økonomisk.

Det var særligt indenfor det jyske Landbrug, at denne Retning gjorde sig gældende. I lange Tider havde der hersket en livlig Forbindelse mellem Slesvig-Holsten og Jylland. Den livlige Stude- og Hestehandel, der foregik mellem disse Provinser, havde alt længe frembragt Ønsker om bekvemmere og hurtigere Samfærdselsmidler, og desuden var det jyske Landbrug jo det, der laa nærmest ved det nye Marked i England og det, der lettest kunde drage Nytte af det.

Man forstaar derfor ogsaa, at de Planer, der fremsattes om en Længdebane fra Nord til Syd gennem Jylland og Slesvig i høj Grad maatte tiltale det jyske Landbrug, og at der agiteredes ivrigt for at faa dem virkeliggjort. Men i Kampen for disse Interesser mødes de jyske Planer af højere nationale og politiske Hensyn og andre økonomiske Interesser, der skulde komme til at modvirke og helt forandre dem.

Efter Treaarskrigens Afslutning var Landets politiske Stilling i høj Grad forandret. En hel ny Forfatning skulde indarbejdes og det Kunststykke gøres at forene to Nationer, der nylig havde kæmpet paa Liv

og Død, i en fæiles Statsenhed, og paa samme Tid vaage over, at det nationale Liv ikke tog Skade af Tyskheden. Hvad var da rimeligere end at man søgte at danne et nøjere Sammenhold mellem de Landsdele, der nationalt hørte sammen, og at man maatte sætte sig imod, at to Landsdele som Jylland og det nordlige Slesvig blev knyttede sammen med to i national Henseende saa forskelligsindede Landsdele som Sydslesvig og Holsten. Det kunde medføre de allerstørste Farer i national og militær Henseende; Jylland og Nordslesvig vilde let ved en saa hurtig og bekvem Forbindelse, som en Jernbane dannede, blive udsat for at fortyskes, og i Tilfælde af Krig vilde Fjenden meget hurtigt kunde oversvømme hele Halvøen og omgaa vore Flankestillinger. Man forstaar, at disse Grunde vare bestemmende for Regeringen til at modsætte sig de jyske Jernbaneplaner, der vilde slaa ind paa Retningen fra Nord til Syd, og at den tværtimod maatte arbejde paa at faa Jernbanen, der knyttede de danske Landsdele nøjere sammen, og gav Regeringen lettere Adgang til at beherske de militære Stillinger og til hurtigere at kunne føre Troppemasser derhen.

For Regeringen og det Parti, der sluttede sig til den, maatte den eneste rigtige Retning for Hovedlinjerne i et dansk Jernbanenet derfor blive den, der fra øst til vest forbandt Rigets forskellige Dele med hverandre og gjorde København, Rigets i politisk og militær Henseende vigtigste By, til Centralpunktet.

Det kan ikke undre, at et System, som det, der var fremsat af Klee og Poulsen, maatte tiltale de herskende politiske Sympathier. Det var som skabt netop for Ejderstaten ved den stærke Betoning, hvormed

Danmark-Slesvigs selvstændige Opgaver i økonomisk og kommerciel Henseende fremhævedes. I den lille Bog, de to Mænd udgav om deres Planer, lægge de da heller ingen Skjul paa, hvad de vente sig af deres Jernbanenet med Hensyn til Danmarks nærmere Sammenslutning med Slesvig.

»Der gives næst Indførelsen af samme Rettigheder og Pligter, hedder det, intet virksommere Middel til at udsone Sydslesvigerne med de Danske, end et fortrinligt Kommunikationssystem, der ikke alene aabner en let Lejlighed til personligt og venskabeligt Samkvem, men ogsaa ved sine for Slesvigs Handel og Velvære heldbringende Resultater, navnlig ved at lede en stor Del af den dansk-engelske og østersøiske Handel over Slesvig, paa det klareste viser Slesvigs Beboere, at deres Interesser paa det Nøjeste ere knyttede til Danmark«.

»Kun ved at samle og koncentrere vore Kræfter ville vi til enhver Tid kunne bringe disse i Slesvigs Nærhed, ville vi til enhver Tid kunne vaage over, at de store Ofre, dette allerede har kostet, ikke ville være uden Nytte. Det virksomme slesvig-holstenske Parti har lært os, hvilket mægtigt politisk Bindemiddel der ligger i Jernbaner. Danmarks Lykke har tilintetgjort den fordærlige Plan ved Hjælp af Længdebaner fra Nord til Syd at knytte Slesvig uopløselig til Holsten og tvinge Jylland under tysk Handelsaag*); simpel Klogskab byder os ved Jernbaner, »Jernbaand i Ordets dobbelte Betydning«, at knytte vore indre Forbindelser

---

*) Der hentydes her til de slesvig-holstenske Planer om en slesvigsk Længdebane mellem Rendsborg og Flensborg og videre nordpaa. Se Nationaløkonomisk Tidsskrift, 1. Hæfte, 1897.

fast og skaffe os selvstændige Handelsveje til Vest-europa, inden vi aabne den i flere Henseender nødvendige Jernbaneforbindelse mellem Slesvig og Holsten!«

Hos den overvejende Del af den jyske Landbo-stand fandt disse Planer til et nationalt og politisk Jernbanenet imidlertid ingen Sympathi. Der var hos Jyderne gennemgaaende ingen særlig stærk national Følelse, og i hvert Tilfælde satte de større Pris paa at bevare deres gode gamle Handelsforbindelser, der i Aarhundreder havde ført dem sydpaa, og havde bidraget mægtigt til at hæve Velstanden i Jylland, end paa at komme i Samkvem med det øvrige Rige; i lange Tider havde Regeringerne intet gjort for at fremme Samfærdslen i Jylland, det var Øerne og København, der altid havde høstet Udbyttet, og nu vilde man oven i Købet have mere, nu vilde man tvinge Jylland ind paa en hel ny Handelsvej, der gik mod Øst, i Stedet for den naturlige mod Syd. Det var at ødelægge Jylland til Fordel for København.

Det er af disse Grunde, at Spørgsmaalet om Udviklingen af det danske Jernbanenet skulde blive saa vanskeligt, ja endog blive et Led i den Tids politiske Kamp. Hvor haard Kampen skulde blive, fik man allerede en Forsmag paa ved Behandlingen af det første Jernbaneforslag, der kom frem paa den danske Rigsdag i Aaret 1851 — Loven om Banen fra Roskilde til Korsør.

II.

Tanken om en Bane fra København til Korsør havde allerede været fremme tidligere. 1844 havde det sjællandske Jernbaneselskab i Forbindelse med Koncessionen paa Strækningen fra København til Roskilde bl. a. ogsaa faaet Tilsagn om Eneret paa en Bane til Korsør, naar det inden et nærmere fastsat Tidspunkt godtgjorde at være i Besiddelse af de fornødne Penge-midler til Banens Fuldførelse. De Anstrængelser, der rettedes mod dette Maal, mislykkedes imidlertid, og det var først efter Krigen, at Planen atter blev taget op for Alvor.

1850 indgav det sjællandske Jernbaneselskab Andragende til Regeringen om Koncession paa Banen fra Roskilde til Korsør, samt indledede Underhandlinger om Rentegaranti fra Statens Side.

Tidspunktet var for saa vidt heldigt valgt, som Landet da i Grev Sponneck havde en Finansminister, der havde et klart Blik for de materielle Hjælpemidlers Betydning for Landet og dets Udvikling. Ved sine forskellige Reformer af Told- og Postvæsenet havde han vist en Resoluthed og Klarhed, der vandt ham mange Beundrere. Ogsaa overfor Jernbanespørgsmaalet viste han, at han var til Sinds at gøre noget, og navnlig skulde hans Virksomhed faa Betydning derved, at det af ham for første Gang blev anerkendt, at Jernbanevæsenets videre Udvikling var en Statssag, der maatte støttes, enten ved at Banerne byggedes af det Offentlige selv, eller at der garanteredes dem en vis Rente fra Statens Side.

Navnlig den sidste Form for Statsunderstøttelse

var paa den Tid ret almindelig. Det var de store Spekulanter og Entreprenørers Tid; de var paa Færde allevegne med deres Planer, der selv om de ikke altid vare af den sundeste Beskaffenhed, dog bøde en i Reglen bekvem Maade at komme ud over de store pekuniære Vanskeligheder, det vilde have kostet hurtig at faa bygget et saa vidt forgrenet Jernbanenet, at det kunde tjene Handel og Omsætning i nogen næneværdig Grad.

Det er da ogsaa Tilbud fra saadan Side, der bragte Liv i de gamle Planer om Korsørbanen og gav Anledning til, at der i 1851 nedsattes en Kommission, der skulde overveje, hvorvidt der fra Statens Side kunde ydes Rentegaranti for den sjællandske Jernbanes Forlængelse til Korsør. Da Kommissionens Overvejelser førte til et bekræftende Svar, fremlagde Sponneck i Efteraaret 1851 Forslag om at yde en Rentegaranti paa 4 pCt. af den Kapital, der var anvendt til den sjællandske Jernbane fra København til Korsør, dog ikke udover $6\frac{1}{2}$ Million Rdl.

Ved Lovforslagets Behandling i Rigsdagen viste det sig imidlertid, hvor lidet forberedt man endnu var herhjemme til Løsningen af Spørgsmaalet om Jernbanevæsenets Udvikling, og hvor stærke Modsætningerne stod overfor hinanden. Fra Tværbanesystemets Modstandere blev det hævdet, at inden man skred til Anlæggelsen af nogen bestemt Linje, burde man først have Landets Banenet fastslaaet i sine Hovedtræk. Korsørbanen var ingenlunde den vigtigste; man anerkendte vel København som et meget vigtigt Punkt, men til København kunde man som hidtil let naa ad Søvejen fra alle Rigets Punkter. Bragte man Hoved-

staden i Forbindelse med det øvrige Land ved Hjælp af en Jernbane, kunde de mindre Købstæder let skades i deres Selvstændighed. Man fandt det betænkeligt, som en Taler i Landstinget udtrykte sig, at »forstørre den allerede i Forhold til det øvrige Land vel store Hovedstad«. »Det er først i de senere Aar«, hedder det, »at vore Købstæder trindt om i Landet have formaaet saa nogenlunde, hvad Handelen angaar, at emancipere sig fra Hovedstaden, og vi antage, at det almindelig erkendes, at dette har været til stor Fordel ikke alene for disse Stæder, men fornemmelig for Landboerne, som nu i deres umiddelbare Nærhed finde velhavende og driftige Købmænd, til hvem de, ved at benytte det belejlige Øjeblik, med Fordel kunne afsætte deres Varer. Skulde dette Forhold blive forstyrret, vilde det for Landet i det Hele medføre Tab og ikke Fordel«.

Pengespørgsmaalet afskrækkede ogsaa. De fleste vare temmelig overbeviste om, at Korsørbanen ikke kunde betale sig, saa at det vilde blive en betydelig aarlig Udgift for Statskassen at udrede Renten af de $6\frac{1}{2}$ Mill. Rdl. København—Roskilde Banens finansielle Udbytte havde jo ikke været særlig glimrende, det bedste Aar havde kun givet en Rente til Aktionærerne af $2\frac{1}{2}$ pCt., hvorledes skulde da Resten af Banen kunne betale sig. Naar der fra Tilhængernes Side blev anført, at Banen dog havde en anden Betydning end den, der kunde maales i de aarlige pCt., og at den havde bidraget til, at Folk nu rejste langt mere end tidligere og bragtes i hyppigere Vexelvirkning med hinanden, saa var man strax paa rede Haand med det Argument, at det ingenlunde kunde betragtes som

nogen nationaløkonomisk Vinding, snarere som et Tab. De 70,000 Mennesker, der hidtil havde benyttet Roskilde Banen, havde gjort langt klogere i at blive hjemme eller at vandre tilfods.

Foretagendet var absolut ikke nødvendigt. Danmark behøvede ingen Jernbaner, det havde Havne nok og vi vilde gaa aldeles fallit ved at anlægge Baner; der var andre Foranstaltninger, der vare langt mere paatrængende.

Som man kan vente sig, ytrede Modstanden mod Korsørbanen sig stærkest fra jydsk Side. Den kom fra den paa vore første Rigsdage saakaldte »jydske Klub«, en Forening af Rigsdagsmænd af alle Partier, der naar Lejlighed gaves sluttede sig sammen til Hævdelse af jydske Interesser, og navnlig med Held havde arbejdet for, at det jydske Landbrug skulde knytte Forbindelse med det engelske Marked. Det var ved denne Klubs Indflydelse, at Regeringen havde sat den ovenfor omtalte regelmæssige Dampskibsfart i Gang fra vestjydske Havne til England. Modstanderne i Rigsdagen kaldte den da ogsaa spottende »Foreningen for jydske Stude og Dampskibe« og beskyldte den for at nære separatistiske Tendenser. At det i hvert Fald ikke havde synderlig Forkærlighed for København, er ganske sikkert, og dette kom særligt til Orde i Forhandlingen om denne Sag. En jydsk Jernbane var efter dette Partis Mening det, der først og fremmest var nødvendigt for Landet. Gav man nu Rentegaranti for Korsørbanen, vilde man udsætte sig for, at det blev umuligt at yde en jydsk Bane en lignende Støtte, ikke at tale om, at med en Korsørbane vilde Retningen af en eventuel jydsk Linje blive foregrebet,

og man vilde i sin Tid blive nødt til at lægge en saadan paa Tværs. Det vilde man fremfor alt undgaa, thi derved vilde ikke blot København let faa Overtaget, men de vigtigste jyske Interesser vilde lide et føleligt Tab. Jylland maatte først af alle Landsdele have en Bane, og Retningen af den maatte være fra Nord til Syd. Stærkest blev dette jyske Standpunkt betonet i Folketinget af Gert Winther med følgende Ord: »Faar Jylland ingen Jernbane, gaar det til Grunde, og kan i Længden ikke være tjent med at blive styret sammen med det øvrige Land«.

Det jyske Parti støttedes stærkt af Tscherning, der ogsaa paa det kraftigste hævdede, at Jylland burde have Forrangen. Maaske har hans bekendte Had til København været et medspillende Motiv her; det var ingenlunde, fordi han havde nogen særlig Forkærlighed for Jylland, at han stillede sig mod Korsørbanen. Hans Standpunkt, der i Jernbanesager som paa saa mange andre Omraader er højst ejendommeligt og originalt, var i Korthed følgende: Jernbanen er et udmærket Middel til Fremme af Civilisation og Fremskridt; men da ingen Bane i Danmark vilde kunde betale sig, paa Grund af de smaa Forhold, saa burde man fra først af være betænkt paa at bygge dem paa de Steder, hvor de kunde være af den højeste indirekte Nytte. Det kunde hverken være paa Sjælland eller paa Fyn, ej heller paa den jyske Østkyst, hvor der var Havne og Landeveje nok, det maatte derimod være en Længdebane, der fra Nord til Syd gennemskar Jyllands magre Egne. Her var der store Strækninger, der trængte til Opdyrkning og Befolkningsforøgelse, og her burde Danmarks første Hoved-

bane lægges. Østkystens Købstæder vare smaa og ubetydelige og havde desuden alle let ved at komme til Havet. Der var ingen Grund til at gøre noget for deres Handel, der aldrig vilde blive andet end det bare Lapperi. I Midtjylland derimod vilde en Bane hurtigt frembringe smilende Egne og skabe en hel ny Handelsvej, der i Betydning vilde komme til at overgaa alle hidtil kendte. Det er betegnende for Tscherning, at han til Støtte for sit Standpunkt dannede en af sine bekendte paradoxale Theorier. I Midtjylland havde i Oldtiden Landets Hovedhandelsvej draget sig, inden Søfarten endnu havde Betydning; her havde Fortidens Handelspladser og Købstæder, af hvilke der endnu skulde findes talrige Spor, ligget, og der var ingen Tvivl om, at alt hurtigt vilde blive lige saa godt og bedre end tidligere.

Som man vil se, samler Oppositionen mod Korsørbanen og i det hele mod en vest-østlig Retning af det danske Jernbanenet sig om Længdebaneprincippet i Modsætning til Tværbaneprincippet.

At Loven om Rentegaranti for Korsørbanen blev gennemført, skyldes sikkert det nationalliberale Parti, der 1851 havde Flertal i Rigsdagen, og som i Korsørbanen saa den vigtigste Begyndelse til det Jernbanenet, der skulde knytte Landsdelene sammen, hvad der netop for dette Parti var Hovedformaalet med Anlægget af Baner herhjemme.

(Fortsættes).

Oldingealderens Dødelighed.

Et Par Bemærkninger.

Af

Harald Westergaard.

Dette Emne har i lang Tid været Dødelighedsstatistikens Stedbarn. Man har med stor Interesse fulgt Menneskets Livschancer gennem de andre Aldersklasser, men naar man kommer op i 80'erne og 90'erne, svækkes Interessen. Det var ikke saaledes i Dødelighedsstatistikens ældre, naivere Periode. Da var »Kunsten at leve længe« noget der i høj Grad tiltrak sig Opmærksomheden; Mænd som Haller og Hufeland bragte Lister over Folk, der havde opnaaet en mere eller mindre æventyrlig Alder, og anstillede Betragtninger over Betingelserne for at naa dertil.

Naar dette Afsnit af Dødelighedsstatistiken endnu staaer paa et saa lavt Standpunkt, saa er Grunden for en stor Del den, at selv betydelige Fejl i Dødelighedskvotienterne for de meget gamle kun paavirke Tariferne for Livsforsikringer og Livrenter meget lidet. Om det er en eller to eller slet ingen blandt 10,000 tyveaarige, der naar 100 Aars Alderen, kan være et Forsikrings-selskab temmelig ligegyldigt. Og hvad den officielle

Statistik angaar, drukner den kun altfor let i de uundgaaelige Fejl. Disse findes vel i alle Aldersklasser, men kunne udenfor Barnealderen og de meget høje Aldere vanskeligt faa nogen skæbnesvanger Betydning. Antallet af Mennesker i de mellemste Aldersaar er tilnærmelsesvis ens fra Aar til Aar. Er nu et Menneske ligesaa tilbøjelig til at gøre sig yngre som ældre, ville Fejlene nogenlunde hæve hinanden; er der nogle Mennesker i 42 Aars Alderen, der fejlagtig opgives som 43 Aar gamle, bliver der noget nær ligesaa mange Fejl i modsat Retning, og man faaer altsaa omtrent det rigtige Billede af Aldersfordelingen. Og gaa Fejlene i samme Retning, f. Ex. ved en Tilbøjelighed til at gøre sig yngre, vil det først mærkes ved Yderenderne, i Barneaarene og blandt de ældre; i Midten af Livet vil der omtrent vindes og tabes lige meget. Større Fejl ske kun ved Ophobningen om de »runde« Aldersaar, hvor to modsatte Strømme saa at sige mødes, men denne Ujævnhed kan fjernes ved en passende Udjævning. I Barneaarene spille Aldersfejlene ganske vist en stor Rolle, men her har man andre Methoder til Dødelighedens Bestemmelse end en Sammenligning af Folketal med Dødsfald, og det bliver saaledes kun Oldingealderen, der volder Besvær. Hvis Fejlene her forekomme forholdsvis lige hyppigt i begge Retninger, maa Følgen nødvendigvis blive, at Antallet af de gamle overdrives. Lad os tænke os, at der findes 1721 Mænd i Alderen 85—90 Aar, og 302 og 29 i de to følgende Femaarsklasser (saaledes som vor sidste Folketælling udviste). Hvis nu $\frac{1}{10}$ af disse Mennesker fejlagtig gøre sig fem Aar yngre, $\frac{1}{10}$ fem Aar ældre, saa bliver Følgen, at de 302 Personer i 90—95 Aars

Alderen afgive 30 til hver Side, men til Gengæld faa 172 fra den yngre og 3 fra den ældre Klasse. Denne Klasse svulmer med andre Ord op til 417. Gentager man Experimentet for den næste Aldersklasse, bliver Resultatet næsten en Fordobling. Men Antallet bliver selvfølgelig endnu mere overdrevent, hvis der er en Tilbøjelighed til, af en vis uskyldig Forfængelighed, at gøre sig ældre end man er. Hvorledes man end tænker sig Forholdene, blive Folketællingens Resultater derfor overordentlig let meget problematiske.

Følgen af alt dette er bleven en vis Nihilisme i Behandlingen af Oldingealderens Dødelighed. I Reglen foretager man en eller anden mere eller mindre vilkaarlig Beregning, hvorved man faaer sin Overlevelseshavde til at ende med Nul omkring 100 Aarsalderen; da Dødeligheden er stigende i en lang Periode af Livet, saa indretter man sin Formel saaledes, at denne Stigning kan fortsættes ved de højeste Aldersklasser, hvad enten de faktiske Oplysninger, man har, peger i denne eller den modsatte Retning.

Man maa være det norske statistiske Centralbureau taknemlig, fordi det har gjort et energisk Forsøg paa at muliggøre et bedre Indblik i Forholdene. Den officielle Statistik har gjort overordentlige Fremskridt i Nøjagtighed Verden over; Folketællingerne ere uden Tvivl langt nøjagtigere end i gamle Dage, hvad de faa Prøver man har, med Dobbelttællinger og lign., tydelig aflægge Vidnesbyrd om. Men den har altfor meget forsømt den meget væsentlige Del af Opgaven, at undersøge, hvor store Fejlene endnu ere. Naar en Astronom eller en Fysiker faar et Apparat i Hænderne, er det en væsentlig Del af hans Arbejde at finde Nøj-

agtighedsgrænsen. Dette bekymrer den officielle Statistiker sig i Reglen kun lidt om, og man kan endogsaa i Flæng gribe vidtløftige statistiske Arbejder, som ere helt eller halvt ubrugelige, fordi man har forsømt at undersøge Fejlkilderne. Dødeligheden efter Erhverv er f. Ex. et Emne, der har lidt stærkt under denne Mangel. Det maa haabes, at Fremtidens Statistikere ville bruge lidt af de Millioner, der anvendes rundt om i Verden paa Folketællinger og andre store Arbejder, til at gøre Experimenter med Paalideligheden af de indsamlede Data, saa at de ikke nøjes med Bevidstheden om, at Tallene ere saa nøjagtige som de kunne blive, men ogsaa ville vide hvor nøjagtige de ere. Nu og da beskæftiger en og anden sig med Fejl vedrørende de spæde Børn^{*)}; men for de Gamle har Interessen ikke været stor.

Det norske Bureaus Meddelelser vedrørende dette Punkt findes i et 1897 udkommet Hæfte, angaaende Folketællingen i Januar 1891 (Norges officielle Statistik, Tredie Række, Nr. 278). Det indeholder en Liste over 323 Personer, som ved Folketællingerne opgaves at være 95 Aar og derover, et i Forhold til Norges Folkemængde anseligt Tal, der, naar det er rigtigt, vidner om denne Befolknings Livskraft. Ved hvert enkelt af disse Navne er der nu tilføjet Oplysninger om den virkelige Alder og om den paagældendes Dødsdag, hvis Døden er indtraadt inden 31. Dec. 1895.

Af de 323 Personer (111 Mænd og 212 Kvinder) var der nu kun 56, som faktisk ikke havde naaet 95

---

^{*)} Jfr. saaledes en Notits i Jahrb. für Nationalök., 1896, I, p. 614, ang. Forholdene i Dresden.

Aars Alderen. Hvormange Personer over 95 Aar, der fejlagtig komme i en Aldersklasse under 95, og saaledes ikke ere blevne optagne her, lader sig ikke sige, men der er en kendelig Opdrift i Aldersopgivelserne, saa at det ikke er rimeligt, at Antallet vilde forøges ret meget derved. Alt ialt have af de 323 Personer 104, nemlig 31 Mænd og 73 Kvinder, været fejlt underrettede om Alder; blandt disse have 4 Mænd og 9 Kvinder gjort sig yngre end de vare, Resten ældre. Naar man heraf finder Hyppigheden af urigtig Aldersopgivelse at være omtrent en Tredjedel, er dette Tal altsaa en lavere Grænse for det virkelige Tal, idet man mangler dem som ere over 95, men have opgivet sig yngre; af samme Grund finder man som en højere Grænse for den gennemsnitlige Aldersdifferens, ved Sammenlægning af alle Aldersfejlene, omtrent 9 Maaneder, for Mænd som for Kvinder; mere end $\frac{3}{4}$ Aar overdriver Folketællingen altsaa i Gennemsnit ikke de Gamles Alder. Ved Korrektionen synker Antallet af Personer over 100 Aar fra 22 til 16; men selv dette Tal er ualmindelig stort i Forhold til Folkemængden.

Med de saaledes fundne Tal som Udgangspunkt kan man nu atter ved Hjælp af Fortegnelsen gøre en Undersøgelse over Dødeligheden i Oldingealderen, idet denne kan følges igennem et femaarigt Tidsrum. Jeg skal i al Korthed meddele Hovedudbyttet af en Undersøgelse af dette Materiale, som er foretaget i »Universitetets statistiske Laboratorium«.

Man kan ved en saadan Undersøgelse benytte sig af forskellige tekniske Fremgangsmaader, og det kan ofte bero paa en Smagssag, hvilken man vælger. Da Afgangen fra Aar til Aar i saa høje Aldere er meget

stor, har jeg inddelt Iagttagelsesperioden i Fjeringaar, idet jeg har fulgt ethvert Individ fra den første Kvartalsfødselsdag, han har oplevet efter Folketællingen, eller fra 95 Aars Fødselsdagen, hvis denne indtræffer efter Folketællingen. Er et Individ f. Ex. født 16. Juni 1795, iagttages han fra 16. Marts 1891, paa hvilket Tidspunkt han er $95\frac{3}{4}$ Aar; er han født 16. Juni 1796 og saaledes fejlagtig kommen med ved Folketællingen, iagttages han fra 16. Juni 1891, hvis han paa dette Tidspunkt endnu er ilive. Paa denne Maade opnaaer man, at man stadig kan regne med hele Kvartaar, idet Observationsperioden afsluttes med sidste Kvartalsfødselsdag 1895. Dødsfald efter denne medregnes altsaa ikke. Der er temmelig mange Individuer, hvis Fødselsdag ikke kendes; disse tænkes fødte midt i Aaret, og observeres derfor fra 1. Jan. 1891 til 1. Jan. 1896.

Det samlede Resultat bliver, at Kvartalsfødselsdagen er overskredet 907 Gange af Mænd, 1856 af Kvinder, hvortil svare henholdsvis 72 og 134 Dødsfald, eller henholdsvis 7,9 og 7,2 pCt., Tal, der vilde udtrykke Sandsynligheden for at dø i Løbet af et Kvartal, hvis Iagttagelserne vare omfattende nok. Forskellen mellem de to Køns Dødelighed er ikke særlig stor, men da Tallene ere saa smaa, lader der sig ikke udtale noget bestemt om denne Side af Sagen.

Den her behandlede femaarige Periode har vistnok været gunstig for de Gamle. Det viser sig nemlig, at der ved Iagttagelsesperiodens Slutning var over 4 Gange saa mange Personer over 100 Aar eller mere, som ved Begyndelsen. Overhovedet have de enkelte Aargange aabenbart et meget forskelligt Præg. 1895

udmærker sig ved faa Dødsfald; 1892 har forholdsvis mange Døde. Muligvis er Forklaringen for det førstnævnte Aar, at en Del Dødsfald endnu ikke vare komne til Bureauets Kundskab; men da denne Fejlkilde rimeligvis gør sig ligemeget gældende i alle Aldersklasser, og et gunstigt eller ugunstigt Aar ogsaa formodentlig har en lille eller stor Høst af Døde i alle Aldrene over 95, saa hindrer denne Omstændighed ikke, at man underkaster Alderens Indflydelse paa Dødeligheden en nærmere Undersøgelse. Idet man nu slaaer Erfaringerne for begge Køn sammen, faaer man følgende Resultat. Ved »Levende« betegnes i Henhold til det foran udviklede Antallet af paabegyndte Kvartaler.

Alder Aar	Levende	Dødsfald	Af 100 Personer døde i Løbet af et Fjerdingaar
95	271	32	12
96	456	38	8
97	489	37	8
98	484	42	9
99	412	22	5
100	280	20	7
101	163	4	4
102	99	5	
103	52	2	
104	37	1	
105	18	3	
106	2	0	
	2763	206	7.5

Hvad der virker overraskende ved denne Sammenstilling er, at Dødeligheden ikke er tiltaget med Alderen, men snarest aftager. Nu kunde ganske vist tilfældige Omstændigheder udjævne Forskellen noget, men man kunde dog vanskelig tænke sig en saadan Talrække fremkommet, hvis Dødeligheden — saaledes som det iøvrigt er Tilfældet i en lang Periode af Livet — var stærkt eller blot nogenlunde betydelig stigende med Alderen. Derimod kunde man tænke sig, at Aarens vexlende hygiejniske Karakter havde nogen Indflydelse. De Personer, der ere under Iagttagelse, blive Aar for Aar ældre, og naar Perioden ender med et gunstigt Aar, faaer dette sit Udslag i en forholdsvis større Nedgang i Dødeligheden blandt de Ældre end blandt de Yngre, fordi disse ere svagere repræsenterede i Slutningen end i Begyndelsen. Man maa derfor først undersøge, hvad Indflydelse den vexlende Dødelighed øver. Dødeligheden for alle Aldere under ét i det paagældende Femaar var i de første 4 Iagttagelseskvartaler 9,29 pCt., i de næste 9,69, derefter henholdsvis 6,18, 5,03 og 2,23 pCt. Undersøger man nu, hvor mange Dødsfald der skulde være indtraadt, hvis Dødeligheden var ens i alle Aldere, og i hvert af de 5 Afsnit af Perioden havde den ovenfor anførte Størrelse, kommer man til følgende Resultat:

I Aldrene	95—	96 døde	70,	mod	67,3	beregn.	Tilfælde
—	97—	98	—	79,	—	78,3	—
—	99—	100	—	42,	—	40,9	—
—	101—	106	—	15,	—	19,4	—

Der er altsaa intet til Hinder for at tænke sig, at Dødeligheden endogsaa er lidt aftagende med Alderen.

Det er nu interessant at lægge Mærke til, at den sidste norske Dødelighedstavle (for 1871—80) har netop det samme Præg. De ikke udjævnede Dødelighedskvotienter naa Maximum ved 95—96 Aars Alderen og tage derefter af. Noget lignende gælder den tyske Dødelighedstavle (1871—80). Hvis den sædvanlige Theori er rigtig, at Dødeligheden er stærkt voxende i de højeste Aldere, vil det heller ikke ret vel kunne tænkes, at Mænd som Drakenberg og andre kunde have naaet den høje Alder, man tillægger dem.

Ogsaa paa tidligere Stadier af Livet kan man under visse Forhold iagttage Standsninger i Stigningen af Dødeligheden. Det kan saaledes vise sig meget tydeligt ved Embedsmænds Pensionering. Naar disse have overstaaet den første Tid efter Afskedigelsen, er Dødeligheden i Reglen forholdsvis lav, og slaar man alle afgaaede Embedsmænd sammen uden Hensyn til den Tid, der er gaaet, siden de gik af, kan det se ud, som om Dødeligheden var uafhængig af Alderen.

Der kunde saaledes maaske være noget i det Ord, at Halvfemserne ere bedre end Firserne. Maaske forklares hele dette Fænomen ved, at der foregaar en »selection«. De svage rykkes bort, de mere modstandskraftige blive tilbage og føre nu en vegeoterende Tilværelse under i Reglen gunstige Forhold, tilstrækkelig Pleje for deres faa tilvante Fornødenheder, tilstrækkelig Ligegyldighed overfor de Ting, der sætte de yngre i Fyr og Flamme. En saadan vegeoterende Tilværelse (som i Æventyret om den »Syvende Fader i Huset«) afbrydes vel nu og da ved et Sygdomstilfælde, der maaske kan gøre det hurtigt af med den paagældende; men afværges dette, fortsættes denne

Tilværelse, og der hengaaer saaledes Aar efter Aar. Følgen bliver de enkelte mærkelige Exempler paa høj Alder, hvoraf nogle ved nyere Undersøgelser have vist sig uholdbare, medens andre synes at have staaet deres Prøve. *)

Hvorom alting er, vilde det være meget interessant om andre statistiske Bureauer vilde følge Exemplet fra Norge; muligvis er dette Emne noget mindre tillokkende i andre Folkeslag, der ikke have den norske Kæmpenatur, og derfor ikke kunne opvise forholdsvis saa mange Tilfælde af Hundredaarige, men uden Udbytte vil en herpaa rettet Undersøgelse sikkert ikke være.

---

*) Her kan bl. a. henvises til Büchner: Das Buch vom langen Leben. Leipzig 1892.

Bog anmeldelse.

Karl Bücher: Die Entstehung der Volkswirtschaft. Zweite, stark vermehrte Auflage. Tübingen, 1898. H. Laupp. (395 S.) (M. 5,60).

Dette andet, stærkt forøgede Oplag af Professor Büchers interessante Værk har tre helt nye Kapitler: et om »den økonomiske Urtilstand«, et om »Haandværkets Tilbagegang«, et om »Arbejdsforening og Arbejdsfællesskab«. Omvendt er et enkelt af det første Oplags Kapitler udeladt, og de andre ere noget rettede, forøgede og modificerede.

Hele Bogen har taget Titel efter et enkelt af de forøvrigt indbyrdes uafhængige Afsnit, — det Afsnit, i hvilket Forfatteren skildrer Udviklingsrækken: Hauswirtschaft — Stadtwirtschaft — Volkswirtschaft. Jfr. den udførlige Redegørelse herfor i Nationaløkonomisk Tidsskrift 1894, og den delvise Kritik i Tidsskriftets Aargang 1895.

Prof. Bücher har nu ment, at det kunde være af Interesse ogsaa at give et Billede af »den forøkonomiske Periode«, af det Underlag, hvorpaa senere det sociale og økonomiske Liv voxede op. Det er det, han har gjort i det første af de ny tilkomne Kapitler. Det er da en Art Indledning til Social-

historien, der her bydes. Forf. har her behandlet et Stof, som der ellers ikke er blevet taget meget Hensyn til i den økonomiske Literatur.

»Enhver videnskabelig Betragtning af det økonomiske Liv«, saaledes begynder Bücher dette Afsnit, »gaar ud fra den Antagelse, at Mennesket har som særlig Egenskab, der ikke tilkommer noget andet Væsen, »eine wirtschaftliche Natur«. Ud af denne økonomiske Natur afleder man et Princip, der behersker alle de af Menneskets Handlinger, der gælde Fornødenhedernes Tilfredsstillelse: det økonomiske Princip. Dette Princip aabenbarer sig deri, at Mennesket altid og overalt søger at opnaa den størst mulige Tilfredsstillelse med det mindst mulige Offer (Arbejde)«. Man forudsætter altsaa, at alle Menneskets økonomiske Handlinger ere maalbevidste, ved Værdibedømmelser ledede Handlinger. Mennesket formenes at vurdere den Ulyst, det Ubehag, der følger med Ikke-Tilfredsstillelsen af en Trang; man vurderer derhos Ubehaget ved det Arbejde, der er nødvendigt for at faa Trangen afhjulpen; man sammenligner endelig de to Ulystfølelser med hinanden, og beslutter sig kun da til at foretage Arbejdet, naar det Offer, det forudsætter, taxeres mindre end det Offer, som Ikke-Tilfredsstillelsen af den paagældende Fornødenhed medfører. Ogsaa naar der skal tages fat paa Arbejdet, maa der vælges mellem forskellige Fremgangsmaader; atter her maa der skønses, afvejes, vurderes, sammenlignes.

»I Virkeligheden«, fortsætter Bücher, »gaar den hele videnskabelige Nationaløkonomi ud fra den Forudsætning, at alle økonomiske Handlinger ere fornuftigt motiverede Handlinger, der lægge Beslag paa de højere

Aandskræfter, og den har uddannet en Art Økonomiens Psykologi, ved Hjælp af hvilken den søger at forklare hine Handlinger i deres typiske Forløb. Den økonomiske Virken er den derfor noget specifikt Menneskeligt; Spørgsmaalet om maaske ogsaa Dyrene arbejde med Økonomi (»wirtschaften«), synes aldrig at være blevet opkastet. Menneskets økonomiske Natur er for den noget Absolut, noget for det menneskelige Væsen Uadskilleligt«.

»Men allerede i Kulturmenneskeheden, af hvis Handlen og Virken man har udledet det økonomiske Princip, lader der sig anstille allehaande Iagttagelser, der vise, at den økonomiske Natur i forskellig Grad er karakteristisk for de forskellige Individuer. Mellem den Flittige og den Døve, den Forsynlige og den Sorgløse, den Sparsommelige og den Ødsle er der uendeligt mange Grader, og naar vi iagttage Barnets Forhold til økonomiske Goder, overbevise vi os let om, at hin »økonomiske Natur« af ethvert Menneske maa erhverves om igen, at den for den Enkelte er et Resultat af Opdragelse og Vane, der ikke udviser mindre store Gradforskelle end den hele øvrige legemlige og aandelige Udvikling. Er man først kommet saa vidt, vil man ikke let kunne undgaa det Spørgsmaal: om hin »økonomiske Natur« virkelig betyder noget Naturmæssigt for Menneskeslægten overhovedet, eller om den ikke snarere betyder noget Erhvervet, og om vi ikke maa antage, at den menneskelige Udvikling aabnes med en maaske Aartusinder lang Periode, i hvilken der sker en rent instinktiv Trangstilfredsstillelse, saaledes som man plejer at forestille sig Forholdet for Dyrenes Vedkommende«.

Bücher samler endel positivt Stof, Uddrag af Rejsebeskrivelser etc. sammen, og uddrager deraf følgende Slutninger: I umaadelige Tidsrum har Mennesket levet paa Jorden »uden at arbejde«. Ganske vist har man aldrig truffet helt kulturløse Folk; men om det Liv, de lavest staaende Folk leve, maa man sige, at det er et Liv uden Arbejde og uden nogetsomhelst Spor af socialt Sammenhold. Individerne handle rent instinktivt; en Vilje have de vel, nemlig den Vilje at leve, men nogen Tænkeevne have de ikke. Deres Aand befatter sig kun med, hvad der ses, høres, føles, kun med hvad der er i Øjeblikket. Den Vilde tænker kun paa sig selv, og hans Tanke rækker ikke ud over det nærmeste Øjeblik. Deraf følger, at Værdiforestillinger ere noget ham absolut Fremmed. Primitive Folk leve lige saa lidt som Dyrene et økonomisk Liv; thi »die Wirtschaft« forudsætter et Samfund, nogen Tanke for den kommende Tid, en sparsommelig Tidsinddeling, en hensigtsmæssig Tidsordning, Arbejde, Vurdering, Ordning af Forbruget, — og af Sligt er der ikke Spor at finde hos de vildeste Vilde. Hvorledes skal man benævne en saadan Tilstand? Ethvert Barn skal jo have sit Navn, og saa kunne vi jo benævne dette Stadium: »die Stufe der individuellen Nahrungssuche«. Kunde vi betegne det som »Individualwirtschaft«, vilde det jo have passet godt sammen med den følgende Nomenklatur (Haus-, Stadt-, Volkswirtschaft); men da der her jo netop er Tale om »ein vorwirtschaftliches Stadium«, der mangler alle de for det økonomiske Liv ejendommelige Kendetegn, gaar det ikke an at bruge en Betegnelse som »Individualwirtschaft«.

Prof. Büchers Skildring heraf læser man med Behag, selv om man ikke helt overbevises af den.

Det andet af de ny tilkomne Afsnit giver en overordentlig læseværdig Fremstilling af Spørgsmaalet om Haandværkets Existensmuligheder.

Det tredje ny Kapitel er Kapitlet om »Arbejdsforening og Arbejdsfællesskab«. Dette begynder med nogle Bemærkninger om den uklare Rolle, Begrebet »Arbejdets Forening« hidtil har spillet i den økonomiske Literatur. Prof. Bücher bemærker, at naar Viden-skaben saa længe har holdt fast ved Begrebet »Arbejdets Forening«, skønt den ikke har forstaaet at bringe noget ud af det, saa maa der til Grund for dette Faktum ligge en Følelse, men rigtignok kun en ganske dunkel Følelse af, »at der maa gives et økonomisk Princip, som er Arbejdsdelingens Princip modsat«.

»Arbejdets Deling« er Arbejdets Afspasning efter den begrænsede Menneskekraft. Arbejdets Deling finder Sted, naar der bestaar et kvalitativt Misforhold mellem det Arbejde, der skal ydes, og den Enkeltes Arbejdsevne (hvorom yderligere handles i et af Bogens andre Kapitler). Men der kan ogsaa findes et kvantitativt Misforhold mellem de to Faktorer, og dette paa to forskellige Maader, idet det Arbejde, der skal ydes, enten i Mængde er ringere end den Menneskekraft, der disponeres over, eller det er for stort til, at en Enkelts Kraft kan magte det. — I det første Tilfælde vilde Arbejdskraften ikke blive fuldt udnyttet, naar Arbejderen skulde holde sig til dette Arbejde alene. Hans Arbejdsevne vilde tildels ligge brak. Arbejderen vil da handle økonomisk rigtigt, naar han

udfylder sin ledige Tid med en anden Virksomhed; han vil forene to eller flere Virksomheder, og om en Arbejdsforening (»Arbeitsvereinigung«), en Kombination vil der da her blive Tale. — I det andet Tilfælde kan den Enkelte alene enten overhovedet ikke magte Arbejdet eller vil i alt Fald kun kunne gøre det med et uforholdsmæssigt Tab af Tid og Kræfter. En enkelt Arbejder kan maaske nok med en Sav save en tyk Træstamme over; men det vil tage ham en uforholdsmæssig lang Tid. Sluttes han sig derimod sammen med en anden Arbejder, ville disse to, naar de haandtere en Tomandssav, kunne klare Arbejdet ikke blot absolut, men ogsaa relativt langt bedre, lettere, hurtigere. I dette og lignende Tilfælde vil det være hensigtsmæssigt at benytte Udtrykket »Arbejdsfællesskab« (»Arbeitsgemeinschaft«).

Derefter giver Bücher da følgende Definition: »Arbejdsforening« betyder Forening af forskelligartede Arbejder paa en Haand; »Arbejdsfællesskab« er den samtidige Beskæftigelse af flere Arbejdere i det Øjemed at magte en Arbejdsopgave. I første Tilfælde frembringer samme Producent forskellige Produkter eller forener Produktion med Handel eller med personlige Tjenesteydelser; — i det andet Tilfælde ere forskellige Arbejdere i Fællesskab beskæftigede med at fremstille det samme Produkt. Hist ligger Foreningspunktet altsaa i Arbejdssubjektet; — her er Fællesskabet givet ved Arbejdets Objekt.

»Arbejdsforening« og »Arbejdsfællesskab« ere altsaa helt selvstændige, at Arbejdsdelingen uafhængige Processer; — men ganske vist spille de deres Hovedrolle under mindre udviklede økonomiske Forhold. Ja,

man kan endog ligefrem skelne imellem to store Udviklingsstadier i Folkenes økonomiske Liv: et lavere Stadium, hvor Arbejdsforening og Arbejdsfællesskab fortrinsvis gøre sig gældende, og et højere Stadium, hvor det er Arbejdets Deling, som dominerer. Og ligeledes kan man i Nutidens Nationaløkonomi sondre mellem to sociale Livsomraader: et med udpræget Arbejdsdeling og et andet med Arbejdsforening og Arbejdsfællesskab.

Bücher omtaler først Arbejdsforeningen i Fortid og Nutid og paa de forskellige Produktionsomraader, i Landbrug, Skovbrug, Industri osv. »I Industrien«, bemærker han bl. a., »har Haandværket fra gammel Tid af været baseret paa Arbejdsforening; ikke den højeste Produktivitet har været det Afgørende ved den gensidige Afgrænsning af Produktionsomraaderne, men Hensynet til den »Næring«, enhver Mester skulde finde i sit Fag. De talløse Grænsestridigheder mellem forskellige Lav, som fylde Industrihistoriens sidste Aarhundreder, tvang uafbrudt til Overvejelser med Hensyn til Hensigtsmæssigheden af denne eller hin Kombination. I Næringsfrihedens Tidsalder har i de store Byer ogsaa Haandværket udviklet sig videre i Retning af Specialisation; i de mindre Byer holdes der fast ved de gamle Kombinationer, og paa Landet opstaar der endnu hvert Aar ny. Tapetserervirksomhed kombineres snart med Saddelmager-, snart med Maler-, snart med Bogbinder-virksomhed osv. Ny opstaaende Virksomheder indgaa ogsaa i Byerne de forskelligste Forbindelser. Arbejder ved Gas- og Vandledninger overtages snart af Smede, snart af Blikkenslagere; elektriske Husledninger udføres af de forskelligste Haandværkere. Overalt forbinder

Haandværkeren gerne med sit Værksted en lille Handel, der vel hovedsagelig, men dog ingenlunde udelukkende, omfatter Varer, der høre ind under hans Produktions-omraade, men som nu ikke længere fremstilles haandværksmæssigt etc. etc. Nogle tage heraf Anledning til at klage over, at saa mange Forretninger »ikke følge med Tiden«; Pessimisterne se heri et Tegn paa, at det staar daarligt til med Haandværket; Produktions-fanatikerne beklage, at der saaledes ikke opnaas den størst mulige Grad af Produktivitet i hvert Fag; — men en fordomsfri Betragtning af de konkrete Forhold vil vise, at i Arbejdsforeningen har netop den selvstændige lille Middelstand sit sikreste Hold, og at Økonomien i Almindelighed ogsaa staar sig herved. Thi i Reglen gælder det dog her om nyttigt at anvende den Tid, Hovedvirksomheden ikke lægger Beslag paa, og om at drage Arbejdskræfter frem, der ellers vilde komme til at ligge brak«.

Ved »Arbejdsfællesskabet« drejer det sig vel i Almindelighed om at supplere den utilstrækkelige Enkeltkraft paa en saadan Maade, at den foreliggende Arbejdsopgave kan magtes; men at den enkelte Arbejders Kraft er utilstrækkelig, kan atter have forskellige Aarsager. Utilstrækkeligheden kan skyldes en bestemt psykisk Disposition hos Arbejderen, der hindrer ham i at arbejde med Udholdenhed, naar han er alene; den kan ogsaa skyldes en ikke-fyldestgørende fysisk Evne, og den kan endelig være begrundet i tekniske Omstændigheder, der bevirke, at et Arbejde ikke kan præsteres uden et andet fra det forskelligt. Derefter skælner Bücher mellem tre forskellige Arter af »Arbejdsfællesskab«, hvilke han benævner saaledes:

»Gesellschaftarbeit« eller »gesellige Arbeit«, »Arbeitshäufung« og »Arbeitsverbindung«.

Den første Art Fællesarbejde finder Sted, naar flere Arbejdere samle sig sammen til Arbejde, men forøvrigt arbejde ganske uafhængigt af hverandre. Sammenslutningens eneste Formaal er at faa Kammerater ved Arbejdet, at blive fri for at arbejde i Ensomhed. Den lærde Mand, der netop arbejder bedst, naar han sidder i utorstyrret Ro i sit Studerekammer, vil maaske trække medlidende paa Skulderen og mene, at det ikke er Umagen værd at anstille Betragtninger over den Slags »Fællesarbejde«. Den, der véd, hvorledes det gaar til i det virkelige Liv, vil tænke anderledes. Fællesarbejde af den nævnte Art har under alle Samfundsforhold spillet, og spiller endnu den Dag idag en stor Rolle; — jo lavere det Kulturtrin er, hvorpaa Folk staa, desto vanskelige beslutte de sig til vedholdende og regelmæssig Virksomhed, naar de skulle arbejde i Ensomhed. De maa have Kammerater ved Arbejdet, naar de ikke skulle tabe Modet og Lysten, og Produktionen fremmes i Virkeligheden ikke saa lidt ved denne Art Fællesarbejde. Bücher anfører adskilligt kulturhistorisk Stof til Belysning heraf.

Den anden Art af Arbejdsfællesskab, »Arbeitshäufung«, finder Sted, hvor flere ensartede Arbejdskræfter samles for at løse den samme Arbejdsopgave, f. Ex. for at løfte en stor Byrde, meje en Kornmark, fungere som Klappere ved en Jagt. Det Arbejde, det drejer sig om, behøver i og for sig ikke at overstige en Enkelts Kraft; Anvendelsen af en større Skare Arbejdere kan være begrundet blot i Ønsket om at faa Arbejdet hurtigt expederet. En enkelt Mand kan

maaske for Exempel slaa Græsset paa en Eng i Løbet af tre Dage; men Engens Ejer finder det fordelagtigere at lade sex Mænd i Løbet af nogle Formiddagstimer expedere Arbejdet; thi det er bedst, at Græsset tørrer paa en Gang, og at Høet kan blive kørt ind paa en Gang. Skulde der køres oftere frem og tilbage, vilde Omkostningerne blive større. Men selv om saadanne Grunde ikke ere tilstede, kan Landmanden finde det fordelagtigst at sende hele sit Mandskab hen til en Mark og expedere den med det samme, fremfor at fordele Mandskabet over flere, borte fra hverandre liggende Marker. Arbejdet i Fællesskab gaar livligere; den ene vil ikke staa tilbage for den anden; Humøret holdes bedre oppe, naar man ser, at Arbejdet skrider godt frem, medens et Arbejde, som synes aldrig at ville blive færdigt, virker nedslaaende. De sex Høstkarle ville slaa Græsset ikke i $\frac{1}{6}$ af den Tid, den ene Mand vilde have benyttet, men hurtigere. Kontrollen med Arbejderne blive ogsaa lettere, naar de arbejde samlet.

Af »Arbeitshäufung« er der atter forskellige Slags. For det første er der »die einfache Arbeitshäufung«, hvor de enkelte Arbejdere arbejde uafhængigt af hverandre, og deres Samvirken kun finder Sted for at faa Arbejdet hurtigere expederet, for Exempel: flere Murere ved en Nybygning, en Gruppe Snekastningsfolk osv. — Dernæst er der: »die Arbeitsverkettung«. De enkelte Arbejders Bevægelser foregaa her ikke uafhængigt af hverandre, men enten alle til samme Tid eller afvexlende i lige Tidsafstande, altid altsaa taktmæssigt. Ved denne »Arbejds-Sammenkæden« er den ene Arbejders Bevægelser knyttede til

Naboens, og ved Hjælp af Takten ere alle sammenknyttede til et leddelt Hele. Alle herhen hørende Arbejder maa, naar de fortsættes længere Tid, tage et rytmisk Forløb. Men de rytmisk forløbende Arbejder af denne Art lader sig atter, alt eftersom de Enkeltes Bevægelser ske samtidigt eller vekselsvis, dele i »Gleichtaktarbeiten« og »Wechseltaktarbeiten«. Den første Slags Arbejde forrettes for Exempel af en Roobaads Roerkarle, af Arbejdere, der samtidigt hale i et Tov for at bevæge en Byrde. Tælling eller Korsang benyttes ofte for at gøre det lettere at holde Takten. — Vexeltaktarbejdere ere for Exempel to Smede ved Ambolten, tre eller fire Tærskere i Loen osv.

Ved den førstnævnte Art Taktarbejder er Opgaven i Almindelighed at faa et Arbejde, der langt overstiger Enkeltmands Kræfter, udført af det mindst mulige Antal Arbejdere, idet alle de Medvirkende foranlediges til paa samme Tid at lægge den størst mulige Kraft ind. — Ved Vexeltaktarbejderne foreligger der i Reglen Opgaver, som i og for sig nok kunde magtes af Enkeltmand. I Reglen er det svære Arbejder, hvor de enkelte Bevægelser udkræve nogen Tid. Den enkelte Arbejder vil her altid føle sig fristet til efter hvert Slag med Plejlen eller den store Hammer at unde sig en lille Hvilepause, og Bevægelsernes Ligelighed gaar derved tabt. Slagene følge ujævnt paa hverandre, og Arbejdet bliver mere trættende. Naar nu en anden eller tredje Arbejder kommer til, reguleres Bevægelserne ved Takten. Man opnaar en kortere Takt, der dog nok kan overholdes. Enhver Arbejder er vel i og for sig selvstændig, men maa dog afpasse sine Be-

vægelser efter Kammeraternes. Arbejdsopgaven er ikke saa stor, at det af den Grund bliver nødvendigt at fordoble Arbejderstyrken; men det, man tilsigter, er at muliggøre det eller lette det for Enkeltkraften, at fastholde en bestemt Rhythme i Bevægelserne. Denne Rhythme er ikke blot et stærkt oplivende Element; det kan endog ved visse Arbejder være farligt ikke at overholde den (Høstfolkene med deres Leer, Smedene med deres Forhamre osv.). Dette at Arbejderne gensidigt maa passe paa hverandre, som er karakteristisk for alle Arter af Arbejds-Sammenkædning, er et disciplinerende Element af største Betydning. Stærkest udformet er Arbejds-Sammenkædningens Princip ved Armeernes taktiske Bevægelser, hvor det altid gælder at opdrage en stor Menneskemængde til fuldkommen Enhed i Kraftudfoldelsen, og hvor Totalvirkningen strax lider, saasnart en Enkelt forfejler Tempoet. (I sit Skrift »Arbeit und Rhythmus« har Bücher yderligere belyst de herhenhørende Spørgsmaal).

Ved den tredje Art Arbejdsfællesskab »Arbeitsverbindung«, er Talen om komplementære Arbejder, om Arbejder, der nødvendigt høre sammen for at Produktionen kan finde Sted, men som ikke kunne udføres af den samme Arbejder; flere Arbejdere maa derfor slutte sig sammen til en uadskilleligt sammenhørende Gruppe. Exempler: Rebslager og Hjuldrejer, Mursvend og Haandlanger, Klapper og Jæger, Spillemand og Danserinde, Bælgetræder og Orgelspiller, Sporvognskusk og Sporvognskonduktør, Dommer, Bisiddere, Retsvidner og Protokolfører, et Skuespiller-selskab etc. etc.

Bücher indskrænker sig ved Omtalen af disse Forhold vel tildels til Antydninger; men den Ros maa man yde ham, at han har forøget den theoretiske Nationaløkonomi med et nyt Kapitel. Han har atter godtgjort, at han er en af Tysklands aandfuldeste Nationaløkonomer.

A. P.-St.

Boganmeldelse.

G. Cornil: L'assurance municipale contre le chômage involontaire. Bruxelles 1898.

Anmeldt af **Harald Westergaard.**

Der er næppe noget Emne indenfor Nationaløkonomien, der i den Grad har tiltrukket sig Opmærksomheden i de sidste 3—4 Aar, som Spørgsmaalet om Arbejdsløshed. Det er som om man mere og mere kom paa det rene med, at ufrivillig Arbejdsløshed er det moderne Industrisamfunds Akilleshæl, og at man maa gøre en Kraftanstrengelse paa dette Punkt, hvis man overhovedet ønsker at læge Samfundets Saar. Det er en fuldstændig Oversvømmelse af Piecer, Tidsskriftartikler og større Arbejder, man har for sig. Forrest gaa naturligvis Tyskerne, Jordens skrivende Folkefærd; iblandt disse fortjener Adler især at nævnes, der har et udtømmeligt Forraad af socialpolitisk Viden at øse af, og som har formaaet at aabne Øjnene hos mange for dette Spørgsmaals Rækkevidde. Men ogsaa paa andre Verdenssprog er der leveret vægtige Indlæg, og blandt disse indtager det ovenfor citerede Skrift af en belgisk Universitetsprofessor en smuk Stilling, idet det ved sine mange faktiske Oplysninger og sin hele ædruelige Fremstilling er vel skikket til at orientere

Læseren med Hensyn til dette Spørgsmaal, navnlig for saa vidt angaar de praktiske Erfaringer, man har indhøstet med Hensyn til Arbejdsløshedsforsikring, og de mange Projekter, der have set Dagens Lys i den sidste Tid.

Opgaven aabner et umaadeligt Perspektiv for statistisk Forskning. Hvor stor er den ufrivillige Arbejdsløshed i de forskellige Professioner, under forskellige Forhold? Hvorledes vexler den med Aarstiden og hvilken Afhængighed er der mellem Arbejdsløshed og Alder? Alle disse Spørgsmaal trænge sig frem og kræve en Løsning med samme Styrke som den, hvormed man i de sidste Aartier har søgt at efterforske Dødeligheden i de forskellige Erhverv. De ville kræve en Løsning, om man ikke ved denne Forsikringsform skal udsætte sig for en Gentagelse af de mange Uheld, der i forrige Aarhundrede ledsagede den Tids populære Forsikringsform, Enkekasserne, som have fremkaldt en næsten ligesaa omfattende Litteratur som Arbejdsløsheden i vore Dage. Endnu véd man kun forholdsvis lidet om dette Emne; men den tyske Rigsstatistikis kæmpemæssige Forsøg paa at fastslaa Arbejdsløshedens Omfang ved Industritællingen i 1895 og Folketællingen 2. Dec. s. A. vil sikkert finde mange Efterfølgere. Selve dette Experiment er maaske paa en vis Maade mislykket, forsaavidt Aarets første Maaneder utvivlsomt have en langt større Arbejdsløshed end December, og man savner Midler til at bedømme den hele periodiske Bevægelse, selv om man kan supplere de gjorte Iagttagelser med mere spredte Under søgelser for alle Aarets Maaneder, saaledes som de f. Ex. offentliggøres i Labour Gazette; men det kan

dog ikke nægtes, at de fundne Tal give et vægtigt Bidrag til Spørgsmaalets Løsning, og navnlig ved i en væsentlig Grad at bestyrke Formodningen om, at hele dette Anliggende, med tilstrækkelig Forsigtighed, virkelig lader sig ordne som en Assurance, hvad enten man havner i den obligatoriske eller fakultative Arbejdsløshedsforsikring.

Cornil dvæler i sit Indledningskapitel ved forskellige Forsøg paa at løse Opgaven ved privat Initiativ. Saaledes den Hamborgske: Norddeutsche Versicherungs- und Rentenbank, hvis Forsøg hurtig blev opgivet, et Selskab i Bruxelles, der ligeledes kun havde meget kort Varighed, og et noget senere paabegyndt Forsikringsinstitut i Stuttgart, der næppe endnu er traadt ud i Livet. Her faar han ogsaa Lejlighed til at omtale de af Schanz foreslaaede næppe synderlig praktiske Tvangssparekasser, hvor Arbejderne efterhaanden kunne opsamle en lille Sum til Hjælp under frivillig eller ufrivillig Arbejdsløshed; og han gengiver foruden andre Forsøg i noget lignende Retning Statutterne for en saadan Tvangssparekasse for Arbejderne ved Gaskompagniet i Gent.

Derefter følge udførlige Oplysninger om den bekendte frivillige kommunale Forsikringskasse i Bern, der nu synes at have traadt sine Børnesko, skønt den endnu kun tæller nogle faa hundrede Medlemmer, og Forfatteren skildrer saa nogle mindre bekendte Forsøg af lignende Art: den kommunale Arbejdsløshedsforsikring i Köln, oprettet 1896, et foreslaaet Institut i Lausanne, som dog ikke blev til Virkelighed, og nogle Forslag til en tilsvarende Ordning i Bruxelles og Gent.

Forfatteren beskæftiger sig dernæst med Tvangs-

forsikringen. I første Linje kommer her det berømte Forsøg i St. Gallen, der i Løbet af kort Tid hendrog Europas Opmærksomhed paa denne lille Krog af Verden, indtil Forsøget til manges Overraskelse, men efter de paagældende Arbejders eget Ønske blev opgivet ifjor Sommer. Grunden var vistnok nærmest forskellige betydelige Mangler ved Statuterne og navnlig ved Bestyrelsen af Kassen, som naar det berettes, at Arbejdere, der ikke havde betalt deres Bidrag, desuagtet behandledes som Medlemmer, idet Restancen blot blev afkortet i Understøttelsen, medens man ellers ikke gjorde noget for at faa Restancerne ind, ligesom naar i sin Tid i Enkekassernes Blomstringstid tidlig afdøde Ægtemænd ved kongelig Gunst resolveredes levende, forat de kunde blive Medlemmer af Enkekassen, og derefter behørig ihjelsloges, forat Enken kunde faa Understøttelsen.

Udførlig gaar han dernæst ind paa de langt grundigere overvejede Forslag til en obligatorisk Ordning af Arbejdsløshedsforsikringen i Basel-Stadt, Forslag, der vel ikke ere naaede til endelig Vedtagelse, men dog i alle Tilfælde have haft den store Betydning at være Samlingspunktet for en stor Del af de sidste Aars Diskussion om hele dette Spørgsmaal. Endelig skildrer han Forslaget til en kommunal Tvangsforsikring i Zürich, et umodent fransk Lovforslag, og et Forslag indbragt i den tyske Rigsdag, der skulde muliggøre Indførelsen af kommunale Forsikringsanstalter, forbundne med Arbejdsanvisning.

Bogens sidste Afsnit omhandler de Resultater, Forfatteren er kommen til ved Betragtning af de forskellige Forslag, der ere fremkomne, og han fremsætter

disse Resultater i Form af et positivt Forslag afpasset for Belgien (særlig Bruxelles). Af Hensyn til dette sit Fædrelands specielle Forhold forkaster han da strax den obligatoriske Forsikring, selv om denne Forsikringsform kan vinde Fodfæste og gøre Nytte hos tysktalende Folkeslag. Han tænker sig Oprettelsen af et gensidigt Forsikringsselskab, der faar Støtte af den Kommune (eller de sammenbyggede Kommuner) hvori Selskabet virker. For Kontrollens Skyld og for ikke at lokke Arbejdere til Byen foreslaar han som Betingelse for Optagelse i Selskabet, at man en vis Tid har opholdt sig indenfor det paagældende kommunale Omraade og har Arbejde der. Herved tænker han dog ikke paa midlertidig Flytning fra Byen for at søge Arbejde. Medlemmet indtræder først i sin fulde Ret efter at have været 6 Maaneder i Kassen. For at undgaa den ved Alder fremkaldte Arbejdsløshed sætter han som Grænse for Optagelsen 60 Aar, og ved 65 Aars Alderen ophører man at være nydende Medlem af Kassen. Medlemmerne kunne selv — indenfor visse Grænser — fastsætte Størrelsen af deres Bidrag, og den Understøttelse, de faa, retter sig da efter Bidraget og den af de to Fareklasser, hvortil de høre. Principet er nemlig Selvangivelse af Timeløn. Medlemsbidraget tænkes fastslaaet i Form af Løn for et vist Antal Arbejdstimer maanedlig, i den højeste Fareklasse 4 Timer, altsaa vel henad 2 pCt. af Arbejdslønnen, og Understøttelsen er da en Pengesum, svarende til 5 Timers Arbejde daglig under ufrivillig Arbejdsløshed, med Tillæg af $\frac{1}{2}$ frcs. daglig, naar den Arbejdsløse er Forsørger. Ingen kan dog nyde Understøttelse længere end for 60 Arbejdsdage aarlig, og efter 30 Dages

Forløb kan Understøttelsen nedsættes indtil Halvdelen; ligesom Bestyrelsen skal være i stadig Forbindelse med Arbejdsbørser og Arbejdsanvisningskontorer, og de Arbejdsløse ere pligtige til at tage Arbejde, som anvises dem indenfor deres Profession, eller i beslægtet Gerning, som ligger for dem; faa de Arbejde udenfor Byen, have de Krav paa Rejseunderstøttelse.

Synker Arbejdslønnen paa Grund af daarlige Tider under den Understøttelse, Arbejderne kunne faa som Arbejdsløse, ere de berettigede til Hjælp, en i og for sig human, men vistnok temmelig farlig Bestemmelse. Kassen skal iøvrigt holde sig fuldstændig neutral under Striker, hvad der vel ogsaa er absolut nødvendigt. Skønt han forudsætter et meget betydeligt kommunalt Bidrag, vil han dog have Kassen styret i fuldstændig Autonomi, idet han derved haaber at faa en mere almindelig Tilslutning; kun skal Bestyrelsens Afgørelser kunne appelleres til en Kommission paa tre Medlemmer, hvoraf den ene vælges af Kommunalbestyrelsen, den anden af Medlemmerne, medens den tredje skal være Arbejdsbørsens Sekretær.

Dette er Hovedindholdet af Cornils Forslag, som i alt Fald i ét væsentligt Punkt stemmer overens med hvad der er foreslaaet fra anden Side, nemlig, at hele dette Anliggende i særlig Grad maa betragtes som kommunalt, hvad enten det saa er Private eller Kommunalbestyrelsen, der skal tage Initiativet, hvad enten man vil begrænse Forsikringen meget stærkt (f. Ex. til Bygningsfagene) eller tage alle med, og hvad enten man vil indrette Sagen fuldstændig frit eller kræve Lovgivningens Tilladelse til Indførelse af Tvangs-forsikring. En saadan Begrænsning til et saa snævert

Omraade som en By har nu allerede det for sig, at ikke faa Byer, navnlig i Tyskland og Schweiz, have faaet officielle Arbejdsanvisningsbureauer, der synes at gøre god Tjeneste, og som ere et nødvendigt Supplement til al Forsikring mod Arbejdsløshed. Men en dybere Grund er den, som ogsaa gælder ved Sygekasser: Kontrollen er vanskeligere, jo større Omraadet er, og saaledes modarbejdes Loven for de store Tal, som ellers spiller en saa stor Rolle i alt Forsikringsvæsen.

Man kunde spørge, om dette ikke er et tarveligt Resultat, naar Spørgsmaal af saa afgørende Betydning som dette om Frihed eller Tvang endnu staa ubesvarede. Men atter her kan man anføre Sygekasserne. Her ser man enhver tænkelig Form indført, ligefra den strængeste Tvang til den fuldstændigste Frihed, alt efter de særlige Forhold og Folkeslagenes Individualitet. Det er muligt, at Cornil har Ret i, at Belgien helst maa have Arbejdsløshedsforsikringen ordnet ad Frivillighedens Vej; det er muligt, at Georg Adler har Ret i at anbefale kommunal Tvangsforsikring for Tyskerne; Hovedsagen er, at der bliver gjort noget, og man maa være de Mænd taknemlig, som bryde Isen, og uden at lade sig afskrække af de mange umodne og mislykkede Forsøg, arbejde paa en praktisk Løsning af dette vigtige Problem.

Bog anmeldelser.

Fr. Gottl. Der Wertgedanke, ein verhülltes Dogma der Nationalökonomie. (Jena, Gustav Fischer 1897).

Forfatteren beklager Værdilovens nuværende Tilstand, søger at finde Grunden til den og at komme til Klarhed over, hvorvidt det er en vedvarende nødvendig Tilstand. Det »tilhyllede Dogme«, som han finder liggende til Grund for samtlige Værditheorier, er dette: »Es sei der Wissenschaft unter dem Sprachzeichen »Werth« ein Gegenstand vorgesetzt, der als der Eine, für jedermann nämliche und selbe seiner Erledigung harrt«. Hvad han ønsker at betone er, at man, før man skrider til at løse Spørgsmaalet om, hvad Værdien er, maa opkaste det »kritiske« Spørgsmaal, om der eksisterer et saadant »Singulærobjekt«. Efter at have opkastet Spørgsmaalet søger han det løst gennem en Opregning af forskellige Forfatteres forskelligartede og i alt Fald tilsyneladende indbyrdes modsigende Definitioner af Værdien — og kommer til det Resultat, at man paa dette Grundlag hverken kan bekræfte eller benægte »Singulærobjektets« Existens. Den anden Del af Opgaven, en Undersøgelse af Spørgsmaalet paa Grundlag ikke af Definitioner, men af Nationaløkonomiens reale Indhold, har han foreløbig

ladet ligge. Det har kun været ham om at gøre at vække Værdiforskningen til Selvbesindelse. Alligevel er der Anledning til at tro, at den anden Fremgangsmaade vilde have været mere frugtbringende. I alt Fald stiller det sig for Anmelderen saaledes, at da al økonomisk Virksomhed har sin Grund i en Vurdering af den Nytte, der opnaas ved Virksomheden, er netop denne Vurdering det »Singulærobjekt«, hvis Forklaring forlanges af Nationaløkonomien. Vurderingen kan optræde under mange forskellige ydre Former (Bytteværdi osv.), men hvad det gælder om, er at finde den fælles Grund for alle Formerne. Trods al Uenighed med Hensyn til Grundsynspunktet maa det lille Skrift anbefales til enhver, der beskæftiger sig med Værdiproblemet. Ved sin æggende Form, sin skarpe og ofte træffende Kritik vækker det til Eftertanke og maner til ikke at tage sit Udgangspunkt fra vage og ikke tilstrækkelig gennemtænkte Definitioner.

E. M.

Ernest Ludlow Bogart: Die Finanzverhältnisse der Einzelstaaten der nordamerikanischen Union (Jena, Gustav Fischer, 1897).

Med stor Flid har Forfatteren samlet et overordenlig betydeligt Materiale, vedrørende de nordamerikanske Enkeltstaters Finanslovgivning, Skattevæsen, Indtægter, Udgifter og Statsgæld, og han har fremstillet Resultaterne i en klar og overskuelig Form. Disse Finansforhold have — med Undtagelse af de Betragtninger, som forskellige af Staternes Formue-

skatter har givet Anledning til — ikke tiltrukket sig stor Opmærksomhed i den finansvidenskabelige Literatur. En naturlig Forklaring heraf afgiver disse Finansers relative Ubetydelighed, de smaa Summer, hvorom Staternes Budget drejer sig, og deres ringe Statsgæld, der atter har sin Aarsag i, at den offentlige Virksomhed i Nordamerika i saa stort Omfang udøves paa den ene Side af Forbundet, paa den anden af Kommunerne, saa at der bliver forholdsvis lidt tilbage til det mellemiggende Organ, Staterne. En ikke ringe Interesse knytter sig til den Del af Skriftet, hvori Forfatteren søger at vise den historiske Oprindelse til dette Forhold. Efter en Svindelperiode i Trediveerne, hvor Staterne optog store Laan og anvendte Summer af en efter Datidens Forhold enorm Størrelse til Transportmidler (Kanaler) og industrielle Foretagender, der til Dels fik et uheldigt økonomisk Resultat, opstod der en Mistro til Staternes lovgivende Forsamlinger, der iblandt andet gav sig Udslag i, at de fleste Stater vedtog Forfatningsbestemmelser, der meget stærkt begrænsede Lovgivningsmyndighedernes Magt paa det finansielle Omraade.

E. M.

Tyske Bøger.

- Abhandlungen**, volkswirtschaftliche, der badischen Hochschulen. Hrsg. v. Carl Johs. Fuchs. Heinr. Herkner, Gerh. v. Schulze-Gävernitz, Max Weber. I. Bd. 2. Hft. Freiburg i B., J. C. B. Mohr. — 2. Hecht, Dr. Gust. Heinr.: Colbert's politische u. volkswirtschaftliche Grundanschauungen. (69 S.) Subskr.-Pr. 1.60; Einzelpr. 2 —
- Adler**, Geo.: Die Sozialreform im Altertum. [Aus.: »Handwörterbuch d. Staatswiss.«] (98 S.) Jena, G. Fischer. 2 —
- Beiträge**, Berner, zur Geschichte der Nationalökonomie, hrsg. v. Aug. Oncken. Bern, K. J. Wysz. — Mutahoff, Dr. Christo: Zur Geschichte des Rechts auf Arbeit m. besond. Rücksicht auf Charles Fourier. (142 S.) 1.60.
- Bielefeld**, Dr. Otto: Eine neue Ära englischer Socialgesetzgebung. (107 S.) L., Duncker og Humblot. 2.20.
- Bleicken**, P.: Der Handel auf altruistischer Grundlage. Hrsg. v. Max Rieck. (122 S.) L., Freund & Wittig. 2.60.
- Bücher**, Prof., Dr. Karl: Die Wirtschaft der Naturvölker. Vortrag. (71 S.) Dresden. v. Zahn' & Jaensch. 1 —
- Eheberg**, Prof. Dr. Karl Thdr.: Die industrielle Entwicklung Bayerns seit 1800. Rede beim Antritt des Prorektorats. gr. 4°. (28 S.) Erlangen, (Th. Blasiesing). 1.20.
- Forschungen**, staats- u. socialwissenschaftliche. Hrsg. v. Gust. Schmoller. L., Duncker & Humblot, — Dyhrenfurth, Gertrud. Die hausindustriellen Arbeiterinnen in der Berliner Blusen-, Unterrock-, Schürzen- u. Tricotkonfektion. (121 S.) n. 2.80.
- Frage**, die sociale, beleuchtet durch die »Stimmen aus Maria-Laach«. Freiburg i B., Herder. — Pesch, Heinr., S. J.: Liberalismus, Socialismus u. christliche Gesellschaftsordnung. I. Der christl. Staatsbegriff. 2. Aufl. (194 S.) 1.60.
- Helfferich**, Karl: Die Reform des deutschen Geldwesens nach der Gründung des Reiches. I u. II. L., Duncker & Humblot. 22 —

- I. Geschichte der deutschen Geldreform. (174 S.) 10 —. — II. Beiträge zur Geschichte der deutschen Geldreform. (509 S.) 12 —
- Jastrow**, Priv.-Doz. Dr. J.: Die Einrichtung v. Arbeitsnachweisen u. Arbeitsnachweis-Verbänden. Verhandlungen der 1. deutschen Arbeitsnachweis-Konferenz (Karlsruhe, 13. IX. 1897). Auf Grund stenograph. Aufzeichnungen. hrsg. (165 S.) B. H. S. Hermann. 4 —
- Käser**, Der Socialdemokrat hat das Wort! Die Socialdemokratie beleuchtet durch die Aussprüche der Parteigenossen. 2. Aufl. (204 S.) Freiburg i. B., Herder. 1.50.
- Leffler**, Dr. J. A.: Zur Kenntniss v. den Lebens- u. Lohnverhältnissen industrieller Arbeiterinnen in Stockholm. (86 S. m. 13 graph. Taf.) L., Duncker & Humblot. 2 —
- Lewinstein**, Red. Dr. Gust.: Der Tabakkonsum in den einzelnen Staaten der Erde u. die Einnahmen der Staaten aus dem Tabak. Nach amtl. Quellen zusammengestellt. 12°. (80 S.) B., W. Peiser Verl. — 80.
- Liepmann**, Die Rechtsphilosophie des Jean Jacques Rousseau. Ein Beitrag zur Geschichte der Staatstheorien. (144 S.) B., J. Gutentag. 3.50.
- Lotmar**, Prof.: Die Freiheit der Berufswahl, Rektoratsrede. (47 S.) L., Duncker & Humblot. 1 —
- Lotz**, Prof. Dr.: Die Reform der direkten Steuern in Bayern unter besond. Berücksicht. der sozialen u. wirtschaftlichen Verhältnisse (88 S.) München, J. Lindauer. 1.20.
- Peyer im Hof**, J. F.: Neue Beiträge zur Beleuchtung der Währungsfrage. Lex. 8°. (45 S.) B., Puttkammer & Mühlbrecht. 1.60.
- Pavlicek**, Dr. Ant.: Der Check. Eine vergleich. Studie m. besond. Berücksicht. des österreich. Entwurfes. (138 S.) Wien, Manz. 2.40.
- Ratzenhofer**, Gust.: Die sociologische Erkenntnis. Positive Philosophie des socialen Lebens. (372 S.) L., F. A. Brockhaus. 6 —
- Sammlung** nationalökonomischer u. statistischer Abhandlungen des staatswissenschaftlichen Seminars zu Halle a. d. S. Hrsg. v. Prof. Dr. Joh. Conrad. Jena, G. Fischer. — **Dodd**, Dr. Arth.: Die Wirkung der Schutzbestimmungen f. die jugendlichen u. weiblichen Fabrikarbeiter u. die Verhältnisse im Konfektionsbetriebe in Deutschland. Vergleichende Untersuchungen. (236 S.) n. 4.50. — **Freymark**, Dr. Herm.: Die Reform der preussischen Handels- u. Zollpolitik von 1800–1821 u. ihre Bedeutung. (103 S.)
- Schmoller**, Gust.: Über einige Grundfragen der Socialpolitik u. der Volkswirtschaftslehre. 1. Über einige Grundfragen des Rechts u. der Volkswirtschaft. 1874–75. 2. Die Volkswirtschaft, die Volkswirtschaftslehre u. ihre Methode. 1893. 3. Wechselnde

Theorien u. feststeh. Wahrheiten im Gebiete der Staats- u. Socialwissenschaften u. die heut. deutsche Volkswirtschaftslehre. 1897. (343 S.) L., Duncker & Humblot.

Schriften des Vereins f. Socialpolitik. 75, 76, 77 u. 78. — 75. Personalkredit, der, des ländlichen Kleingrundbesitzes in Österreich. Berichte u. Gutachten, veröffentlicht vom Verein f. Socialpolitik. (XIV, 394 S.) 8.80. — 76. Verhandlungen der am 23, 24. u. 25. IX. 1897 in Köln a. Rh. abgeh. Generalversammlung des Vereins f. Socialpolitik üb. die Handwerkerfrage, den ländlichen Personalkredit u. die Handhabung des Vereins- u. Koalitionsrechts der Arbeiter im Deutschen Reiche. (456 S.) 10 —. 77. Untersuchungen üb. die Lage des Hausiergewerbes in Deutschland. 1. Bd. (XX, 520 S.) 11 —. — 78. Dasselbe. 2. Bd. Plenge, Dr. Joh.: Westerwälder Hausierer u. Landgänger. Mit 1 Übersichtskarte des nassauischen Westerwaldes. (IX, 264 S.) 5.60.

Schwiedland, Dr. Eug.: Eine vorgeschrittene Fabriksgesetzgebung. Die Fabriksgesetze der Colonie Neu-Seeland vom 18. X. 1894 u. 12. X. 1896. (91 S.) Wien, Manz. 1.20.

Studien, Münchener volkswirtschaftliche. Hrsg. v. Lujo Brentano u. Walth. Lotz. St., J. G. Cotta Nachf. — Apostol, Dr. Paul: Das Artjél. Eine wirtschaftsgeschichtl. Studie. (151 S.) 3.60.

Studien, staatswissenschaftliche. Hrsg. v. Prof. Dr. Ludw. Elster, Jena, G. Fischer. — Kehm, Dr. Max: Über die Versicherung minderwertiger Leben. (92 S.) 2.40.

Ulrich, Frz.: Staatseisenbahnen, Staatswasserstrassen u. die deutsche Wirtschaftspolitik. (48 S.) L., Duncker & Humblot. 1 —

Willmanns, Die Goldwährung zu Anfang 1898. Eine währungs-polit. Studie. (83 S.) B., H. Walther. 1 —

Zacher, Geh. Reg.-R. Dr.: Die Arbeiter-Versicherung im Auslande. 1. Hft. Die Arbeiter-Versicherung in Dänemark. Lex. 8°. (51 S.) B., Verlag der Arbeiter-Versorgung, A. Trochel. 1 —

Zeit- u. Streitfragen, genossenschaftliche, hrsg. v. Ludolf Parisius u. Dr. Hans Crüger. 1. Hft. B., J. Guttentag. — 1. Parisius, Ludolf: Kreditgenossenschaften nach Schulze-Delitzsch. 2. Aufl. (61 S.) 60 —

Zeitfragen, volkswirtschaftliche. Vorträge u. Abhandlgn., hrsg. v. der volkswirtschaftl. Gesellschaft in Berlin. 153—155 Hft. B., L. Simion. — 153—155. Crüger, Verbandsanw. Dr. Hans: Der heutige Stand des deutschen Genossenschaftswesens. (96 S.) 3 —.

Nogle Hovedgrundsætninger for udenlandsk Handelsstatistik.

Af

I. Flodström,

Aktuarie i Kongl. Kommerskollegium, Stockholm.

I en Afhandling: *Sulle discordanze che si osservano fra le statistiche commerciali dei vari stati**) har Forfatteren, Generaldirektøren for den italienske Statistik L. Bodio, anført ikke mindre end fjorten forskellige Aarsager — foruden Smugleri — til den Mangel paa Overensstemmelse, som finder Sted mellem de enkelte Landes statistiske Redegørelser for den internationale Handelsomsætning. De fleste af disse bero imidlertid paa, at der anvendes uensartede Metoder ved selve Fremstillingen af de handelsstatistiske Resultater. Det ligger selvfølgelig indenfor Mulighedens Grænser at ophæve disse Aarsager; men en nødvendig Forudsætning herfor maa være, at man kommer til Klarhed over, hvilken Fælles-Methode der bør foretrækkes. De herom fremsatte Udtalelser vidne tildels om en mindre nøjagtig Undersøgelse af Sagens rent theoretiske Side, og det vil derfor næppe være overflødigt at underkaste Grundlaget for Handelsstatistiken en fornyet Revision. Det

*) Trykt i Bulletin de l'Institut international de statistique, Tome VII, Rome 1893.

maa dog paa Forhaand bemærkes, at den efterfølgende Redegørelse blot gælder de rent theoretiske Fordringer, der bør stilles til denne Statistik og i hvert Tilfælde danne Udgangspunktet for Sagens praktiske Behandling, hvilke Ændringer det saa end bliver nødvendigt at foretage efter de givne faktiske Forhold.

Der ligger allerede i Overskriften over Bodios nys nævnte Afhandling et Postulat, som jeg i det følgende ofte vil komme tilbage til, og som jeg derfor for Kortheds Skyld vil betegne som Postulat A. Det lyder, fuldstændig udtrykt, saaledes:

(A). Man kan stille den ideelle Fordring til Handelsstatistikken, at ethvert Vareparti, der i et vist Lands Statistik angives at være udført til et andet Land, skal genfindes i dette sidste Lands Statistik som indført fra det førstnævnte Land.

Hertil maa utvivlsomt føjes endnu en Fordring, der kan betegnes som Postulat B.

(B). Det maa først og fremmest være Handelsstatistikens Opgave at gøre Rede for Handel, d. v. s. for Køb og Salg af Varer, men ikke for de Veje, ad hvilke de transporteres, eller de Lande, hvor de produceres eller konsumeres. Oplysninger om de sidstnævnte Forhold kunne vel ogsaa have deres store Interesse, men i Handelsstatistikken er deres Plads i anden og tredje Række, saa at der altsaa først tages Hensyn til dem, naar Omstændighederne medføre, at man udvider Handelsstatistikken ud over dens egentlige Omraade.

---

1. Handelsstatistikens Omfang.

Naar en Forretningsmand i Danmark sælger og afsender et Parti Varer til en Forretningsmand i Sverrig, véd han som Regel naturligvis ikke, hvorvidt Modtageren har til Hensigt at lade Varen toldbehandle umiddelbart ved Ankomsten til Sverrig, hvorved den altsaa strax vilde overgaa i den frie Omsætning (»in den freien Verkehr«) — bl. a. maaske for at den efter stedfunden Forædling kunde genudføres — eller om han vil lade den oplægge paa »Nederlag« (nærmest svarende til privat Transitoplag i Danmark), saa at han først senere hen behøver at tage Bestemmelse om dens Behandling, eller om han vil lægge den paa »Transitoplag« (nærmest svarende til Statens Transitoplag i Danmark) for muligvis at sælge den uden Ompakning til andet udenrigsk Sted. Saafermt der i Sverrig fandtes saadanne Institutioner som Kreditoplag, Frihavne, Frilagere o. l., vilde den danske Sælger rimeligvis være lige saa ukendt med, om de Varer, han sender til Sverrig, ere bestemte for disse. Men selv om han vidste Besked med den svenske Købers Bestemmelser angaaende Varens Behandling ved Ankomsten, skulde han dog i alle disse forskellige Tilfælde angive sin Vare som udført fra Danmark til Sverrig, og det er derfor en umiddelbar Følgesætning af Postulatet A, at Indførselsopgørelserne for Sverrig — og selvfølgelig for et hvilket som helst andet Land — bør omfatte alle under de her nævnte Import-Former indførte Varer, hvad enten Talen er om umiddelbar Indførsel til den frie Omsætning, Indførsel i Forædlingsøjemed til Genudførsel, Oplægning

paa Transit- og Kreditoplag eller Indførsel til Frilager eller Frihavn.

Omvendt véd en dansk Mand, naar han køber et Vareparti fra Sverrig, ikke, om Varen kommer umiddelbart fra den frie Omsætning (»aus dem freien Verkehr«) eller fra Oplagene. Han angiver den simpelthen som indført fra Sverrig, og følgelig bør Sverrigs — og ethvert andet Lands — Udførselsopgørelser omfatte alle de udførte Varer, altsaa Udførsel umiddelbart fra den frie Omsætning, Udførsel efter Forædling og Udførsel fra Transit- eller Kreditoplag, Frilager eller Frihavn.

Mod de her nævnte Regler sker der jævnlig Forsyndelser, selv i Lande, hvor Handelsstatistikken i de senere Aar er bleven omordnet og i mange andre Henseender forbedret. Den østrig-ungarske Statistik behandler »die Freigebiele« Triest og Fiume som Udland, det samme er i den tyske Tilfældet med Hamborgs Frihavn (men ikke med »die Freibeirke« Bremen m. m., hvilke »sind als Freilager im Zollgebiet zu betrachten«), og den danske Statistik udsondrer ikke blot Københavns Frihavn, men ogsaa Frilagerne.

Et herhenhørende Detajlspørgsmaal — af mindre Betydning — er Behandlingen af Returvarer, d. v. s. Varer, som Køberen af en eller anden Grund ikke modtager, men sender tilbage, saa at han altsaa genudfører og den oprindelige Afsender genindfører dem. Den paatænkte Handel bringes saaledes ikke til Udførelse og burde derfor i Kraft af Postulat B ikke influere paa Handelsstatistikens Tal. Ved en Genudførsel af dette Slags burde det reexporterede Parti

ikke optages i Udførselslisten, men slettes i Indførselslisten, saafremt det allerede maatte være indført herpaa, og ved en paa lignende Maade foranlediget Genindførsel burde Varen ikke tilføres Indførselslisten, men fradrages i Udførselslisten, hvori den jo nødvendigvis forud maa være indgaaet.

Den praktiske Gennemførelse af en saadan Fremgangsmaade vil imidlertid ofte støde paa betydelige Vanskeligheder, fordi der altid vil hengaa nogen Tid mellem Afsendelsen og Tilbagekomsten af de Varer, der returneres, og det simpleste vil derfor være at behandle en saadan Varereturnering som et virkeligt stedfundet Køb og Salg. Denne Uregelmæssighed betyder praktisk set saa meget mindre, som det altid vil være umuligt at gennemføre en fuldstændig Sondring i Handelsstatistikken mellem virkelige og tilsyneladende Køb (Konsignationer, Forsendelser i Forædlingsøjemed m. m.).

Hvad dernæst angaar Transitomsætningen (»Durchfuhr«), saa bør man her skelne mellem direkte og indirekte Transit, eller tydeligere udtrykt mellem Transithandel i egentlig Forstand og Transithandel. Sidstnævnte, der kan foregaa med eller uden Benyttelse af Transit- eller andre Slags Oplag, er virkelig Handel og maa som saadan optages i Handelsstatistikken. Derimod bør direkte Transit — hvor en Vare med eller uden Omladning (mellem Skib eller Vogn), men uden Ompakning, blot transiterer (føres igennem) et Land, uden at den dér modtages af nogen Køber eller Købers Stedfortræder (Agent eller desl.) — i Henhold til Postulat B ikke indgaa i den egentlige Handelsstatistik. Dets Optagelse deri strider

ogsaa mod Postulat A; eksempelvis vil en Vare, der fra Østrig exporteres til Danmark via Tyskland, blive opført i den østrigske Statistik som udført til Danmark, men ikke til Tyskland, og den bør derfor ikke medregnes i den tyske Statistiks Indførsel fra Østrig. — I flere Landes Statistik medregner man den direkte Transit i den saakaldte »Generalhandel«, saaledes i Tyskland, Frankrig, Schweiz, Belgien og Østrig-Ungarn*). Paa nogle Steder, f. Ex. i den tyske og den schweiziske Statistik, anføres det dog udtrykkelig, at Transitsførselen ikke bør tages i Betragtning ved Bedømmelsen af et Lands egentlige Handelsomsætning, fordi den omfatter Varer, der slet ikke indgaa i denne; i den tyske Statistik beregner man som Følge heraf heller ikke »Generalhandelens« Totalværdi. Men da man jo ved, hvor vigtigt det i Statistikken er at undgaa misvisende Rubrikker, kan det kun beklages, at Transitsførselen overhovedet faar Lov til at indgaa i Redegørelsen for selve Handelen, medens der paa den anden Side naturligvis intet er til Hinder for, at den i Handelsstatistikken optages som et Tillæg under en særlig Rubrik, f. Ex. som i England, hvor der vel findes Oplysning om »foreign merchandise transhipped«, men hvor disse Varer ikke medregnes i »total value of import and export trade of the United Kingdom«.

Den udenrigske Handel omtrent i det Omfang,

---

*) Den østrig-ungarske Statistik skelner ikke engang mellem direkte og indirekte Transit. »Die transito eingelagerte Waare wird entweder der Verzollung zugeführt und erscheint dann als Einfuhr, oder sie wird wieder in das Ausland gesendet und erscheint in diesem Falle als Durchfuhr«. Herved forværres Sagen endnu mere.

som vi her have angivet som den rigtige, plejer man at kalde »Gesammt-Eigenhandel«, »Effektivhandel«, eller ogsaa »Generalhandel« — til Adskillelse fra »Specialhandel«. Ved Specialhandel forstaar man sædvanlig Indførsel »i den frie Omsætning«, dels umiddelbart, dels fra Toldoplag, samt Udførsel »fra den frie Omsætning«. Udskilte fra Specialhandelen ere altsaa bl. a. Indførsel til Oplag samt Udførsel fra Oplag. Forskellen mellem de Mængder, hvormed en bestemt Vare indgaar i Generalhandelen og Specialhandelen, vil altsaa i væsentlig Grad være afhængig af, om Varen er toldpligtig eller ikke. Bærer den Told, og paa-tænker Modtageren atter at sælge den til Udlandet, frigør han den ikke fra Toldoplagene. Er den toldfri, skaffer han sig fuld Dispositionsret over den, selv om han har i Sinde atter at udføre den. Som et Exempel, der viser dette Forhold, kan nævnes Exporten af Bomuld og af Kaffe fra Tyskland og fra Frankrig. Bomuld er toldfri i begge Lande, Kaffe toldpligtig; Udførselstallene for Aaret 1895 ere:

	General- handel (m. Fradrag af Transit)	Special- handel
	Mill. Kg.	Mill. Kg.
Bomuld:		
Tyskland	39,18	33,83
Frankrig	39,89	36,82
Kaffe:		
Tyskland	18,45	0,02
Frankrig	46,72	0,01

Valget af Bomuld og Kaffe som Exempel beror paa, at ingen af disse Varer produceres i Frankrig og Tyskland, saa at hele den udførte Mængde altsaa maa have været indført. Det ses, at af den toldpligtige Vare, Kaffe, har næsten intet af det Kvantum, der var bestemt til Genudførsel, deltaget i den frie Omsætning, idet det har været indlagt paa Toldoplag, medens det omvendte har været Tilfældet med den allerstørste Del af den toldfri Bomuld.

Det kan nu ganske vist i fiskal Henseende være af Interesse at vide, i hvilken Udstrækning et Lands Handel gør Brug af Kredit- og Transitoplag og lign. Institutioner, og herom findes da ogsaa Oplysninger i de særlige Oversigter over Omsætningen fra Toldoplag, der sædvanlig findes i de enkelte Landes Handelsstatistik. Men at fradrage disse Varepartier — hvis Størrelse i saa væsentlig Grad afhænger af tilfældige Toldbestemmelser — fra Handelsomsætningens Totalsummer blot for at finde Omfanget af den Handel, der reterer efter en saadan Fradragning, er næppe Umagen værd*). Den saakaldte Specialhandel er en ufuldstændig, i de forskellige Lande ganske uensartet, Del af Vareomsætningen med Udlandet — intet som helst andet.

Denne Specialhandel spørger dog i de fleste Landes Handelsstatistik, ja behandles undertiden som dennes Hovedformaal, og fremragende Nationaløkonomer, som

---

*) Til Beregning af de indgaaede Toldbeløb — hvilken Beregning bør fremstilles i en særskilt Tabel — behøves blot »Specialhandels«-Tallene over indførte toldpligtige Varer (samt selvfølgelig ogsaa over Varer, som bære Udførselstold, hvis Antal dog sædvanligvis ikke er stort).

H. von Scheel, kunne udtale den Anskuelse, at det maatte være »ausser Zweifel, dass der Specialhandel die volkswirtschaftlich wichtigste Kombination — — —, und dessen statistischer Nachweis in erster Linie ins Auge zu fassen ist« (Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Art. Handelsstatistik).

At der tillægges Specialhandelen en saa stor Værdi, beror paa, at man betragter den som et Maal for Landets Produktionsevne i Forhold til dets Konsum, saa at dens Tal for en vis Vare altsaa skulde angive Produktionens Overskud eller Underskud, efter at Forbruget er dækket. Specialhandelen maatte følgelig ikke omfatte Varer, der kun have været Genstand for Mellemlhandel, men blot Varer af indenlandsk Frembringelse, der udføres til Udlandet, og Varer af fremmed Oprindelse, der indføres til Landets eget Forbrug. En saadan Betragtningssmaade viser sig imidlertid langt fra holdbar, naar man undersøger det faktiske Grundlag, hvorpaa Opgørelsen af Specialhandelen hviler. Saaledes indgaar der, som ovenfor vist, baade i Frankrigs og Tysklands Specialexport, ikke ubetydelige Mængder Bomuld, der jo ikke produceres i disse Lande, og naturligvis er der i deres Specialimport optaget tilsvarende Kvanta af samme Varer, der ikke ere blevne forbrugte i de resp. Lande (eftersom Bomulden atter er bleven udført). Og paa samme Maade kan der i Specialhandelen skjule sig ret betydelige Mængder af andre, særlig toldfri, Varer, der udelukkende vedrøre Transithandelen, uden at man er i Stand til at paavise det, fordi de paagældende

Varer kunne produceres baade i Ind- og Udland*). Paa den anden Side udelader man som Regel ved Specialhandelen »die Veredelungsverkehr« (forsaavidt den udgøres af toldpligtige Varer), men udskyder dermed samtidig af Specialexporten ikke uvæsentlige Dele af den indenlandske Tilvirkning, og af Specialimporten en Del af det, der i Indlandet forbruges af udenlandsk Tilvirkning**).

Saaledes som Specialhandelen nu sædvanligvis opgøres, kan man altsaa umuligt tillægge den nogen nationaløkonomisk-videnskabelig Værdi og end mindre noget Fortrin fremfor Generalhandelen, der udgør den eneste fuldstændige Redegørelse for et Lands Handelsomsætning med Udlandet. Paa den anden Side kan man til en vis Grad indrømme, at det vilde være en meget vigtig Opgave for Handelsstatistikken at give Oplysning om Produktionens Over- og Underskud i Forhold til Forbruget — en Opgave, der maaske i reel Betydning endog kunde anses for vigtigere end den, der her af formelle Grunde er stillet i første Række.

---

*) Den nyere danske Statistik, der skelner mellem indenlandske og fremmede Varer i Udførselen fra den frie Omsætning, giver et godt Indblik i disse Forhold. Ved næsten alle Varearter ere større eller mindre Kvantiteter af fremmede Varer udførte fra den frie Omsætning.

**) Den tyske Specialhandel udskiller die Veredelungsverkehr, »weil sowohl beim Eingang wie beim Ausgang von dem Gesamtwert der meisten der aus diesem Verkehr hervorgehenden Erzeugnisse nur derjenige Theil in Ansatz gebracht werden kann, welcher der auf die veredelte Waare verwendeten Arbeitsleistung entspricht, die Ermittlung dieses Antheils aber, bei den bisherigen Einrichtungen mit grossen Schwierigkeiten verbunden sein würde.« Dette gælder imidlertid alene toldpligtige Varer, som ind- eller udføres i Forædlings-Øjemed; de toldfrie indgaa uden Tvivl alle i Specialhandlen.

Vi ville derfor noget nærmere undersøge Spørgsmaalet om, paa hvad Maade og i hvilket Omfang denne Op-gave vil kunne løses.

I en virkelig Specialhandel burde Exporten jo angive Landets Produktionsoverskud ud over dets eget Forbrug; Importen det, der mangler i, at Produktionen kan tilfredsstille Forbruget. I visse Landes Statistik — Englands, de Forenede Staters, Schweiz's, Danmarks, Norges — gøres der ogsaa særlig Rede for Udførselen af indenlandske Varer. Men samtidig med, at udførte Varer af fremmed Oprindelse saaledes fradrages i Totaludførselen, bør de naturligvis ogsaa fradrages Indførselen, eftersom de ikke indførtes til Forbrug, men blot i Handelsøjemed*). Og ligesom man fra Specialhandelens Udførsel bør udskille alle fremmede Varer, saaledes bør der i dens Indførsel heller ikke findes Varer af indenlandsk Oprindelse, eftersom disse jo ikke kunne være Udtryk for nogen Utilstrækkelighed i den indenlandske Produktion. Fra Generalhandelens Import bør man altsaa, før man kan komme til Kundskab om Specialimporten, udskyde alle af en eller anden Grund reimporterede Varer. Men samtidig med, at disse Varer fradrages i Indførselen, maa de ogsaa trækkes fra Udførselen; thi da de efter Reimporten

---

) At en saadan Fradragning fra Importen bør finde Sted, for at der kan opnaas Ensartethed mellem Specialexport og Specialimport, er udtalt af Yves Guyot («Études sur le commerce international comparé»* i *Journal des économistes*, 1897). — Den engelske Statistik (*Statistical Abstract*, men ej den egentlige Handelsstatistik) giver ogsaa for visse vigtigere Varer en Oversigt over Kvantiteter *«retained for home consumption»* (altsaa med Fradrag af Genudførsel); men nogen strengere Methode synes der ikke at være anvendt ved Opgørelsen af denne Beregning.

komme til Anvendelse i selve Produktionslandet, repræsentere de selvfølgelig ikke noget Overskud i dets Produktion.

Skemaet for Handelen med Udlandet med dens Underafdeling Specialhandelen skulde altsaa i Følge foranstaaende have omtrent følgende Udseende.

A. Indførsel af

1) fremmede Varer:

a) konsumerede (Specialhandel).

b) senere genudførte (= B. 2).

2) indenlandske Varer (= B. 1 b).

B. Udførsel af

1) indenlandske Varer:

a) konsumerede i Udlandet (Specialhandel).

b) senere genindførte (= A. 2).

2) fremmede Varer (= A. 1 b).

Ved en saadan Opstilling vilde man naturligvis ikke umiddelbart kunne dele Afdelingerne A_1 og B_1 i deres Underafdelinger a og b; Sondringen kunde først foretages, naar man kendte Tallene for B_2 og A_2 . Fra-dragningen burde ske efter Mængde, ikke efter Værdi, da denne kan have forandret sig betydeligt i Tids- rummet mellem de to Transport- eller Handelsakter.

En saadan Udskillelse af Specialhandelen vilde uden Tvivl være af stor Interesse. Vil man blot vide den forbrugte Mængde af en vis Vare — t. Ex. Rug — i et vist Land, saa lader det sig ganske vist gøre paa en langt simplere Maade, nemlig ved til det i Indlandet producerede Kvantum at lægge Overskudsindførselen, beregnet efter Generalhandelen; thi Forskellen mellem Ind- og Udførselsmængderne maa blive ganske

den samme, hvad enten man benytter General- eller Specialhandelens Tal. Men ved denne Fremgangsmaade skaffer man sig intet Kendskab til den virkelige Forbrugsomsætning af en Vare, der finder Sted med de forskellige Lande, og dette er dog saavel af videnskabelige som praktiske Grunde en Sag af Betydning. Og ligesom der gøres Rede for Handelsomsætningen gennem Generalhandelen, saaledes gøres der Rede for Forbrugsomsætningen gennem (den virkelige) Specialhandelen.

Men hvis vi i Stedet for Rug vælge Rugmel som Exempel, bliver Sagen strax mere indviklet. Ved Formaling af Rug i Indlandet kan man jo benytte baade indenlandsk og fremmed Rug; i sidstnævnte Fald har altsaa en Del af den Virksomhed, hvoraf Rugmel er Slutningsproduktet, fundet Sted paa udenlandsk, en anden Del paa indenlandsk Grund. Forlanger man, at Specialhandelen skal være fuldstændig i sine Opgørelser angaaende Overskud eller Mangel i den indenlandske Produktion, saa maa den ogsaa tage Hensyn til Begrebet Forædling, og det nys givne Skema over udenrigsk Handel maatte udvides paa følgende Maade:

A. Indførsel af

1) helt fremmede Varer:

- a) konsumerede (Specialhandel).
- b) senere genudførte i samme Stand (= B. 3).
- c) — — forædlede (= B 2 a).

2) i Udlandet forædlede indenlandske Varer:

- a) Raastof (= B 1 c)
- b) Forædlingsværdi (Specialhandel).

3) helt indenlandske Varer (= B 1 b).

B. Udførsel af

- 1) helt indenlandske Varer:
  - a) konsumerede i Udlandet (Specialhandel).
  - b) senere atter tilbageførte i samme Stand (= A.3).
  - c) senere tilbageførte forædlede (= A 2 a).
- 2) i Indlandet forædlede fremmede Varer:
  - a) Raastof (= A 1 c).
  - b) Forædlingsværdi (Specialhandel).
- 3) helt fremmede Varer (= A 1 b).

Hermed ere vi, praktisk set, inde paa Umulighedernes Omraade. Lad være, at man i alle Tilfælde kunde faa Rede paa, om en ind- eller udført Vare er helt af indenlandsk eller helt af udenlandsk Tilvirkning, forædlet i Udlandet af indenlandsk eller i Indlandet af udenlandsk Raastof, skønt allerede disse Sondringer i og for sig vilde være vanskelige nok at foretage, saa møder man ved den Del af Importen, der omfatter indenlandske Raastoffer, forædlede i Udlandet, den vanskelige — i mange Tilfælde umulige — Opgave at skulle bestemme Mængden af det anvendte Raastof, som man jo maa kende for at kunne fradrage den i den forud skete Export af samme Emne; og en tilsvarende Vanskelighed findes ved Exporten af Varer, frembragte ved indenlandsk Bearbejdelse af fremmede Raastoffer. Men endnu mere umulig bliver Sagen naturligvis, naar det forædlede Produkt er sammensat af flere Raaemner, af hvilke oven i Købet en Del kan være af indenlandsk, en Del af fremmed Oprindelse.

Haabet om, at man ved Hjælp af et Lands Handelsstatistik skulde kunne skaffe sig Oplysning om Forskellen

mellem dets Produktion og Forbrug af de forskellige Varer, hører altsaa hjemme i Fantasiens Verden, i hvert Fald forsaavidt det gælder Produktionen i sin Helhed. En Redegørelse for den virkelige Specialhandel kan blot gives for Raastoffer af første Orden (saadanne, hvor det oprindelige Produkt ikke er bleven bearbejdet), samt maaske tillige hvad de Forædlingsprodukter angaar, der næsten uden Undtagelse pleje at fremstilles af Landets egne Raaprodukter. Saaledes vilde man vel nok kunne gøre Rede t. Ex. for Malme (men næppe nok for Ru- og Stangjern og andre Førstehaands-Produkter af Metalindustrien og end mindre for færdiglavede Metalvarer), uformalet Korn (men ej for Mel m. m.), levende Dyr, fersk Fisk, en Del Kolonialvarer, Spindestoffer, usavet Træ (og muligvis uhøvlede Planker og Brædder) o. s. v.; men man vilde blive skuffet i saa godt som alle sine Forsøg i lignende Retning, naar man kommer til alle de utallige Fabriksprodukter: Garn, vævede Varer, Maskiner, Papir, Glas, Træmasse, Tændstikker, Spirituosa og meget mere. — Der er naturligvis intet til Hinder for, at man opstiller Specialhandelstabeller over de Varearter, for hvilke det virkelig lader sig gøre, saafremt man mener, at Tabellernes Nytte opvejer det Arbejde, de foranledige. Men desværre knytter den praktiske Værdi af saadanne Udredninger sig navnlig til Fabriksindustriens Produkter, altsaa netop til dem, der ikke lade sig tvinge ind i Specialhandelens Tabeller; og af den rent videnskabelige Interesse forsvinder en stor Del i samme Forhold, som Fuldstændighed viser sig uopnaaelig.

Der er, hvad Specialhandelen angaar, endnu den Udvej tilbage at opgive den videnskabelige Konsekvens

og indskrænke sig udelukkende til Exporten — netop det, der finder Sted i de forud nævnte Lande, hvis Handelsstatistik opgør Udførselen af indenlandske Produkter. Behandlet saaledes kan den blive fuldstændig, idet Begrebet indenlandsk Vare da ogsaa kan omfatte forædlede Produkter af fremmede Raastoffer, uden at man behøver at tage Hensyn til en nøjagtig Sondring mellem Raastof og Forædlingsarbejde. Ogsaa efter en saadan Begrænsning giver Specialhandelen værdifulde Oplysninger, selv om man derved maatte give Afkald paa Jævnførelsen med den tilsvarende Indførsel. Særlig vil Adskillelsen mellem General- og (den virkelige) Specialhandel give en god Forestilling om Omfanget og Betydningen af et Lands Mellemlhandel.

Jeg har anset det for nødvendigt at behandle Forholdet mellem »Generalhandel« og de forskellige Arter af »Specialhandel« med nogen Udførlighed, fordi det er afgjort, at der mange Steder raader en vis Uklarhed angaaende dette Punkt. — Resultatet af foranstaaende Undersøgelse vedrørende Handelsstatistikens Omfang vil i Korthed formentlig kunne udtrykkes saaledes:

1) Handelsstatistikken har til Hovedopgave at give en fuldstændig Redegørelse for hvert Lands udenrigske Handel og bør derfor omfatte alt det, der for Ind- eller Udgaende passerer Landets Grænser, undtagen den direkte Transithførsel.

2) Sideopgaver, mere eller mindre væsentlige, ere:

a) specielle Redegørelser for al Slags Kredit- og Transitoplags-, Frilagers- og Frihavnsomsætning samt

for alle lignende, af hvert Lands særlige Toldlovgivning afhængige, Forhold, hvis statistiske Belysning har Interesse;

b) specificerede Oversigter over indbetalte Toldafgifter, udbetalte Toldgodtgørelser samt udbetalte Exportpræmier;

c) Specialredegørelse for Udførsel af (helt eller delvis) indenlandske Varer; samt sluttelig

d) Transitførselen, saafremt den ikke meddeles i en særskilt Transportstatistik.

2. Afsendelses- og Bestemmelsesland.

Dampkraft og Jernbaner have udrettet store Ting. Umaadelige Jordstrækninger, som uden dem endnu vilde have henligget uopdyrkede, yde nu Afgrøder, som ved deres Hjælp tilføres Verdensmarkedet, Grubedistrikter, beliggende langt fra Havets Kyster, kunne bearbejdes, og deres Malme finde Afsætning paa fjærne Steder, Industricentrer opstaa langt inde i Landene, Handelen har taget nye Veje, og Handelsstæder behøve ikke længere nødvendigvis at være Søstæder. Verdensøkonomien er helt og holdent bleven omskabt i nogle faa Aartier.

Men Handelsstatistikken har almindeligvis ikke fulgt med i denne Omdannelsesproces. Den Dag i Dag staar denne Statistik i de fleste Lande paa samme Standpunkt, som da den internationale Omsætning hovedsagelig blot skete fra Kyst til Kyst. Som Afsendelsessted for de indførte Varer angiver den det Land, hvorfra de sidst inldadedes i Skib, og som Bestemmelsessted for de udførte Varer det Land, der

angives som vedkommende Skibs Destinationssted; sker Ind- eller Udførselen landværts, saa er det den passerede Landgrænse, der maa angive det Land, hvorfra Varerne komme, eller hvorhen de gaa. Det er aldeles aabenbart, at Statistikkens Opgørelser, baserede paa et saadant Grundlag, maa blive fuldkomment vildledende for Bedømmelsen af Handelen, saaledes som denne nu i Jernbanernes Tidsalder er organiseret.

Der er imidlertid nogle faa Lande, som i denne Henseende danne en Undtagelse fra den almindelige Regel, og hvis Statistik i Spørgsmaalet om Afsendelses- og Bestemmelsesland følge andre Principper end de ovenfor anførte. De vigtigste af dem skulle her nævnes.

I Indledningen til den franske Handelsstatistik hedder det: »Théoriquement, le pays au compte duquel une marchandise est prise en charge devrait être: à l'importation, le pays d'origine effective; à l'exportation, le pays de destination réelle. Mais, dans la pratique, il n'est pas possible de donner à cette règle une application absolue en raison des ruptures de charge qui se produisent nécessairement en cours de transport comme en raison de la nature même des opérations commerciales qui, le plus souvent, portent, à l'entrée comme à la sortie, sur des produits achetés ou vendus dans un pays intermédiaire.

C'est pour ce motif que l'Administration a été amenée à mentionner dans ses publications statistiques: à l'entrée le pays de la provenance effective actuelle; à la sortie, le pays de la destination effective actuelle.

Mais ce principe, dont l'application absolue aurait pour résultat de restreindre les données statistiques de notre trafic international aux seuls pays limitrophes

ou aux pays d'outre-mer avec lesquels nous avons des relations directes, doit fléchir devant la réalité des faits toutes les fois que, par la nature ou les circonstances du transport ou par les documents qu'il peut avoir entre les mains, le service est en mesure de connaître, à l'importation, le point de départ réel de la marchandise à destination de la France, et, à l'exportation, le pays sur lequel elle est effectivement dirigée et où elle doit être livrée au destinataire».

I en Note paa de Blanketter, der skulle anvendes til Toldangivelser ved Indførsel til og Udførsel fra det tyske Toldomraade, foreskrives: »Als Land der Herkunft ist dasjenige Land anzugeben, aus dessen Gebiet die Versendung der Waare mit der Bestimmung nach dem deutschen Zollgebiet ursprünglich erfolgt ist; dabei bleiben die Länder, durch welche die Waare auf dem Transport, sei es auch mit Umladung oder Umspeedition, durchgeführt wurde, ausser Betracht. In der Regel ist demnach als Land der Herkunft das Land, aus dessen Eigenhandel die Waare her stammt, zu deklarieren. In der Einfuhr sind demgemass die Waaren dem Eigenhandel desjenigen Landes, in welchem sie von dem inländischen Empfänger gekauft worden sind, zuzurechnen« — — —« og i Overensstemmelse hermed bestemmes for Udførselens Vedkommende: »Als Land der Bestimmung ist dasjenige Land anzugeben, nach dessen Gebiet die Versendung der Waare gerichtet ist; dabei bleiben die Länder, durch welche die Waare auf dem Transport, sei es auch mit Umladung oder Umspeedition, durchgeführt werden soll, ausser Betracht. In der Regel ist demnach als Land der Bestimmung das Land, in dessen Eigenhandel die Waare übergeht,

zu deklarieren. In der Ausfuhr sind demgemäss die Waaren dem Eigenhandel desjenigen Landes, nach welchem sie von dem inländischen Absender verkauft worden sind, zuzurechnen« *).

Den østrig-ungarske Handelsstatistik angiver siden 1891 Afsendelses- og Bestemmelseslandet efter samme Regler som den tyske.

For den schweiziske Handelsstatistik gælder Lignende i Henhold til Forordn. af 12. Januar 1892: »Als Land der Herkunft ist dasjenige Land anzusehen, in welchem die eingeführte Ware erzeugt ist; als Land der Bestimmung dasjenige, für dessen Konsum die ausgeführte Ware bestimmt ist. Wo das Eine oder das Andere nicht hinlänglich sicher ist, soll das entfernteste bekannte Durchgangsland — — deklariert werden«.

Som det fremgaar af denne Redegørelse findes der end ikke i de Lande, hvor man har indført en nyere Ordning ved Angivelsen af Afsendelses- og Bestemmelsesland, fuld Enighed om, hvad der skal forstaas ved disse Udtryk. Den mest udbredte Mening synes at være den, at ved Indførselen bør Handelsstatistikken opgive Varens Produktionsland som dens Afsendelsesland, og ved Udførselen det endelige Forbrugssted som Bestemmelsesland, men at det dog, paa Grund af Vanskelighederne ved at konstatere det virkelige Produktions-, resp. Forbrugsland, kan anses for tilladeligt at angive som Afsendelses-, resp. Bestemmelsesland det Land, hvorfra en Vare indkøbes, resp. hvortil den sælges.

---

*) Se Die Statistik des deutschen Reichs im Jahre 1897. N. F. Band 101.

Spørgsmaalet herom har ogsaa gentagne Gange været under Behandling ved det internationale Statistiske Instituts Møder, uden at man synes at være kommen til noget helt bestemt Resultat. Ved Mødet i Wien 1891 vedtoges følgende Resolution: »qu'il faut chercher à constater, autant que possible, les pays de provenance originaire des marchandises importées et de destination définitive des marchandises exportées«; men Spørgsmaalet er dog trods dette fremdeles bleven debateret ved Institutets senere Møder.

Af vort Postulat B fremgaar nu med Bestemthed, at i Handelsstatistikken bør man i første Række angive Købs-, henholdsvis Salgslandet. Det kan ganske vist ogsaa være af Interesse at vide, hvor en indført Vare er produceret, og hvor en udført sluttelig vil blive forbrugt; og lige saa lidt kan det nægtes, at det maa have sin Betydning at kende de Veje, ad hvilke de ind- og udførte Varer transporteres — altsaa de Forhold, hvorom just den hidtidige, nu forældede, Methode skaffer Oplysning. Der er heller intet til Hinder for, at man ogsaa tager Hensyn til disse Synspunkter, naar bortses fra det Arbejde og Besvær, som derved forvoldes. Men ingen af dem maa sættes i første Række, thi i en Handelsstatistik tilkommer denne Plads ubestrideligt Handelssynspunktet, og dette kræver Angivelse af Indkøbs- og Salgsland.

Man kan ogsaa af Postulat A umiddelbart drage den Følgeslutning, at det er Indkøbs- og Salgsland, der i Handelsstatistikken bør angives som Afsendelses- og Bestemmelsesland. Hvis en svensk Købmand indkøber et Parti brasiliansk Kaffe i Tyskland og lader

Varen transitere Danmark, saa er det tydelig nok Tyskland, der i sin Statistik optager dette Vareparti som udført til Sverrig, og hverken Brasilien eller Danmark. Brasilien optager det i sin Export til Tyskland, og Danmark optager det aldeles ikke (eller burde i hvert Fald ikke gøre det). Men naar Varepartiet udføres fra Tyskland til Sverrig, saa maa det ogsaa indføres fra Tyskland til Sverrig, altsaa fra det Land, hvor det er indkøbt, men ikke fra det Land, hvor det er produceret, ikke heller fra det Land, hvorfra det sidst transporteredes.

Som bekendt gives der i vore Dage en Mængde Former for Vareomsætning og Handelsvirksomhed foruden det direkte Køb eller Salg: Konsignation, Agentur, Kommission m. m., og ved saadanne uegentlige Købs- og Salgsforretninger kan der undertiden være Tvivl om, hvilket Land der bør angives som Afsendelses- eller Bestemmelsesland. I saadanne Tilfælde er dog den simple Regel, der indeholdes i Postulat A sædvanligvis fuldt tilstrækkelig for Spørgsmaalets Afgørelse.

Hvis saaledes et Parti Trævarer sendes fra Sverrig til England i Konsignation, saa véd den svenske Afsender ikke, til hvilken Nation den Mand hører, der sluttelig køber hans Vare (thi den engelske Mellemandler køber den ikke). Men han véd, at det er England, som skal optage det i sin Indførsel fra Sverrig; det Land, hvor Varen tilsidst ender, skal derimod tydelig nok ikke opgive Sverrig, men England som Indkøbs-, d. e. Afsendelsesland. Uden Hensyn til den Vej, Trævarepartiet sluttelig maatte tage, skal altsaa den svenske Exportstatistik i dette Tilfælde angive England som Bestemmelsesland, skønt der — i hvert Fald

i første Omgang — ikke er Tale om noget egentligt Salg til dette Land.

Eller, for at tage et andet Exempel, en dansk Købmand sælger som Agent for et engelsk Firma et Parti Varer til Sverrig, hvorefter han blot oversender Ordren til Firmaet, der selv expederer Partiet direkte fra England til Sverrig. Er nu Indkøbet i dette Tilfælde gjort i Danmark eller i England? Fra hvilke af de to Lande skal den svenske Statistik angive, at Varepartiet er indført?

Ganske afgjort fra England. Det er nemlig selve Varepartiet, der udgør det virkelige Grundlag for den paagældende Forretningsakt, og Handelsstatistikken faar i Følge Sagens Natur kun Kendskab til dette reelle Grundlag, men ikke til Transaktionens formelle Sider. Den danske Handelsstatistik vil slet ikke faa noget at gøre med det omspurgte Vareparti; den engelske vil opføre det som udført til Sverrig, og den svenske selvfølgelig som indført fra England. *)

Det er heller ikke noget sjældent Tilfælde, at et Parti Varer sælges ved Mellemkomst af en Agent, der ikke meddeler Sælgeren, hvor Varen gaar hen. Hvis f. Ex. en Vare sælges fra Sverrig gennem en Købmand

---

*) Jfr. den tyske Statistiks Opfattelse i saa Henseende, der fuldstændig stemmer overens med det ovenfor anførte. »Werden Waaren eingeführt«, — bestemmes der saaledes i de nylig citerede Formularblanketter for Varedeklarationer — »die von einem ausländischen Kommissionär gekauft worden sind, so ist als Herkunftsland das Land anzugeben, in welchem der eigentliche Verkäufer der Waaren seine Niederlassung hat. So ist z. B. für Wolle, die von einem Kommissionär in Antwerpen für Rechnung eines Australiers nach dem deutschen Zollgebiet verkauft ist, Australien als Herkunftsland anzugeben.«

i Hamborg til et for den svenske Sælger ubekendt Land, bliver den blot omladet i Hamborg, og burde derfor i den svenske Statistik rettest optages som udført til uangivet Land via Tyskland, i den tyske som Transit og i Bestemmelseslandet som indført via Tyskland fra Sverrig (eller uangivet Land).

3. Indførsels- og Udførselsplads.

Som den Plads i Indlandet, til hvilken en Vare indføres, eller fra hvilken en Vare udføres, bliver, saa vidt vides, i saa godt som alle Landes Handelsstatistik det Toldkammer angivet, hvorigennem Toldexpeditionen foregaar. Denne Fremgangsmaade har jo sin naturlige Grund deri, at den officielle Statistik er bygget paa administrative Indberetninger. De Opgivelser, der herved fremkomme, vedrørende Import- og Exportpladserne, kunde heller ikke blive synderlig vildledende, saalænge næsten al Handel med Udlandet var samlet i store, sædvanlig ved Kysterne liggende Handelsstæder, hvor store Handelshuse tilfredsstillede Oplandets Forbrug af Importartikler og varetog Udførselen af dets Produktionsoverskud. Thi Toldbehandlingen skete derved paa de Pladser, til hvilke Varerne, set i Forhold til Udlandet, virkelig indkøbtes, og fra hvilke de solgtes — altsaa netop de Steder, som i Handelsstatistikken bør opgives som Indførsels- og Udførselspladser.

Men det er helt anderledes i vore Dage. Med Annoncerings- og Rejseagentursystemets overordentlige Udvikling have Sælgerne været i Stand til at komme

de endelige Forbrugere langt nærmere ind paa Livet, og Køberne have fundet en mere direkte Vej til Producenterne af de Varer, de have Brug for. Jernbaner, Overenskomster om gennemgaaende Trafik mellem Lande og Landsdele og lign. have fremskaffet det Transportgrundlag, der var nødvendigt, for at direkte Handelsforbindelser med Udlandet fra Landenes Indre kunde vinde Fremgang. Følgen heraf er bleven, at der nu drives en ikke ringe Import- og endnu større Exporthandel til og fra Steder, der ikke ere Toldsteder, og som altsaa — med det nu anvendte System — ikke komme til Syne i Handelsstatistikken som Ind- og Udførselssteder.

For at komme dette Spørgsmaal noget nærmere ind paa Livet, skal her som Exempel gives en Redegørelse i Enkeltheder over Forholdene i Sverig i denne Henseende.

Landet har 50 Toldkamre, hvoraf omtrent en halv Snes inde i Landet, de øvrige ved Havet. Det kunde altsaa synes, som om der i hvert Fald for Kyststrækningerne var sørget ganske godt i denne Henseende. Men det maa erindres, at Østersøhavnene i Reglen fryse til hver Vinter, saa at Ind- og Udførsel til og fra disse Toldpladser i Vintertiden maa ske gennem Syd- og Vestkystens Havne. Importerede Varer kunne fra Indførselshavnen — med Passérseddel fra Toldvæsenet — sendes pr. Jernbane til Bestemmellesstedet, hvis der paa dette Sted findes Toldkammer. Varerne behøve altsaa ikke at fortoldes ved Importhavnen, men Fortoldningen kan udskydes, indtil de ere ankomne til det Toldkammer, hvor Vareejeren selv kan modtage dem. Men da Toldkammeret i en

Stad sædvanlig er beliggende ved Havnen, ikke ved Jernbanestationen, hvor Varerne jo skulle aflæsses, og da Afstanden mellem Havn og Jernbanestation ofte kan være betydelig, bliver det af Hensyn til Bekvemmelighed og Omkostninger ofte fordelagtigere at lade Fortoldningen foretage allerede ved Importhavnen, enten af Speditører eller af det anvendte Dampskibs Kommissionær. Denne Fremgangsmaade er vistnok ogsaa almindelig anvendt, tilmed endog uden at Kommissionæren skaffer sig særskilt Bemyndigelse dertil fra Vareejerne*). — Ved Udførsel sker Angivelsen for Toldvæsenet næsten aldrig før ved Exporthavnen.

Ved mindre Toldsteder (stapelpladser) bliver ogsaa i Sommertiden en lignende Forretningsgang anvendt, naar der hændelsesvis ikke tilbyder sig en belejlig direkte Skibsejlehed for en Vareforsendelse.

I det Indre af Landet ligge flere ikke ubetydelige Handelspladser, der ikke have noget Toldkammer og derfor aldrig kunne forekomme i Handelsstatistikken som Import- eller Exportsteder. Som Exempel herpaa kan nævnes det i Handelsverdenen vel bekendte Eskilstuna.

Hvad Udførselen i Almindelighed angaar, saa angives denne altid fra en Havne- eller Grænseplads. Følgen heraf er, at de store Fabriks-, Jernværks-, Savværks- og Grubedistrikter i Sverrigs Indre, der dog have en betydelig direkte Handel paa Udlandet, aldrig

---

*) I sidstnævnte Tilfælde har Dampskibskommissionæren ganske vist hverken Pligt eller end ikke — efter svensk Lovgivning — Ret til at angive et Vareparti til Fortoldning; men det skal dog tiltrods herfor være en temmelig udbredt Skik at gaa frem paa denne Maade.

kunne komme til Syne som Exportsteder. Ja selv om et saadant Indlandsdistrikt har baade Havn og Toldkammer, sker der alligevel ingen videre Exportangivelse derfra. Fra Jönköping, med dens verdensberømte Tændstik-, Vaaben- og Papfabrikker, bestod Udførselen i 1895 efter den officielle Statistik alt i alt kun af — Pakningsgenstande til 12630 Kroners og ubearbejdede Sten til 15000 Kroners Værdi.

Og som Forholdene i denne Henseende er i Sverige, tør de vistnok antages at være de fleste andre Steder. Et for Spørgsmaalet i dets store Almindelighed særdeles oplysende Exempel er, at efter Frankrigs officielle Statistik kommer Verdensbyen Paris i Handelsomsætning med Udlandet — saavel hvad commerce général som hvad commerce spécial angaar — langt efter Le Havre og Marseille.

At Handelsstatistikken, som redegørende for Handel, giver lige saa vildledende Oplysninger om Indlandets enkelte Landsdele, som den ifølge foregaaende Afsnit giver om Udlandet, er, ifølge det nysnævnte, klart som Dagen. Og dog vilde det være af stor Interesse at kende de enkelte Landsdeles Exportevne og at kunne sammenligne Tallene for deres Udførsel med de Opgørelser, man kan skaffe sig om deres Produktion; og af Indførselsstatistikken vilde der kunne udtrædes meget værdifulde Oplysninger om de forskellige Landsdeles Forbrug, hvis man kendte de virkelige Importsteder. Det kunde heller ikke berede større Vanskeligheder at faa Opgivelser over virkelige Ind- og Udførselssteder end over virkelige Afsendelses- og Bestemmelseslande.

Det vilde sikkerlig være af største Interesse at

faa nøjagtigt opgivet, hvor en udført Vare er produceret, og hvor en indført Vare skal forbruges. Om det sidstnævnte Forhold kan Importøren kun undtagelsesvis have Kundskab, og selv om Produktionsstedet for udførte Varer gælder det, at Exportøren ikke sjældent vil være uvidende derom. Man maa altsaa lade sig nøje med at faa angivet, til hvilken Plads en Vare købes ind fra Udlandet, resp. fra hvilken Plads en Vare sælges til Udlandet. Men det er jo ogsaa — i Henhold til Postulat B — netop dette, hvorom Handelsstatistikken først af alt bør give Oplysning, og i alle Tilfælde vindes derved en god Ledetraad, som nu for en stor Del savnes, for Under søgelsen af bestemte Landsdeles Produktion og Forbrug. — Stiller man yderligere den Fordring til Handelsstatistikken, at den ikke blot skal gøre Rede for de Toldkamre (stapelpladser), over hvilke Ind- og Udførsel finder Sted, men ogsaa for de udførte Varers Produktionssted, saa maa saadanne Opgørelser stilles i anden Række.

---

4. Indførsels- og Udførselsværdier.

En god Husholder fører Bog over sine aarlige Indtægter og Udgifter, og vil han have nogen virkelig Nytte af en saadan Bogføring, bør han skille de Indtægter, han muligvis har som Rentenyder, fra Indtægterne af sit Arbejde, og eventuelle Udgifter til Rente og Amortisering af Laan fra andre Udgifter.

At en lignende Aarsopgørelse ogsaa vilde være af stor Betydning for en Nation, er der næppe mere end

én Mening om. Men det er desværre en meget vanskeligere Opgave at opføre en saadan Aarskonto for en Nation end for Enkeltmand, og det tør vistnok siges, at det endnu aldrig blot tilnærmelsesvis er lykkedes at løse den rigtig.

At optage en paalidelig Statistik over en Nations aarlige Renteindtægter og Renteudgifter støder nemlig paa overordentlig store praktiske Vanskeligheder. Men hvad angaar de øvrige Indtægter (fra Udlandet), af Produktion, og Udgifter (til Udlandet) for Forbrug, saa burde det ikke være helt umuligt at udføre nogenlunde nøjagtige Beregninger derover for hvert Aar. Og det er dette Slags Nationalindkomster og -udgifter, som det vilde være af den største Betydning at kende.

En saadan aarlig Beregning over en Nations Indtægter af Produktion og Udgifter for Konsumtion kaldes sædvanlig Handelsbalancen. Ordet har nu for Tiden ikke nogen god Klang. Aarsagen hertil er imidlertid dog næppe af rent theoretisk Art, men ligger snarere i de afgjort urimelige Resultater, som man ved Benyttelse af de tilgængelige statistiske Hjælpemidler oftest er kommen til. Men at Resultaterne ere blevne saa utilfredsstillende, beror igen paa Fejlagtigheder i det anvendte Grundlag, som det paa ingen Maade vilde være umuligt at fjerne: nemlig dels mindre gode Værdiberegningsmetoder, dels en hyppig forekommende Ufuldstændighed, hvad Beregningsposterne angaar.

Den sædvanlige Opfattelse af Begrebet: Handelsbalance er, at denne udtrykkes ved Forholdet mellem Totalværdierne paa den ene Side af Indførselen, paa den anden Side af Udførselen. Men Produktionen i

fuldstændig Betydning af Ordet — al praktisk Virksomhed, der kan skaffe en Nation Indtægter fra Udlandet — omfatter jo ikke blot Vareproduktion, men bl. a. ogsaa Transportvirksomhed, og blandt Nationalindkomsterne bør altsaa ogsaa optages, hvad en Nation kan indtjene fra Udlandet paa Transportarbejde, ligesom man blandt Udgifterne plejer at regne de til Udlandet betalte Fragtomkostninger.

Hvis Indførsels- og Udførselsværdien beregnes efter Værdierne ved Landgrænsen — hvilket er det almindeligste, men hvorom mere senere — bør man altsaa, for at Indkomst- og Udgiftsbalancen kan blive fuldstændig beregnet, paa Indtægtssiden tillige opføre Bruttobeløbene for de Fragter, som Nationens egen Handelsflaade har indtjent i Farten baade til og fra Hjemlandet*). Endvidere bør til Indtægterne lægges Transitfragten for fremmed Gods og Bruttofragten, som er indtjent af Landets Handelsflaade i Fragtfart fra et udenrigsk Sted til et andet.**)

*) De førstnævnte betales ganske vist af Nationen selv og høre saaledes i stræng Forstand ikke til Nationalindkomsterne, men da de efter den Maade, hvorpaa Importværdien beregnes, én Gang før ere optagne som Nationaludgifter, skønt de ikke i Virkeligheden ere det, naar Transporten besørges af Landets egne Skibe, bør de ogsaa optages paa Indkomstsiden.

**) Som Udgifter burde strængt taget ogsaa regnes de Indkøb af Proviant, Kul og andre Fornødenheder, som Nationens Handelsfartøjer foretage i Udlandets Havne; paa dette Spørgsmaal bør der dog lægges mindre Vægt, særlig fordi fremmede Skibe skaffe Landet en tilsvarende Indtægt ved Indkøb i dets egne Havne, og det kan antages, at de saaledes solgte Varer kun sjældent optages i Exportmængden. Ligeledes kan man, uden at det i kendelig Grad kan indvirke paa den beregnede Balance, se bort fra de Værdiomsætninger, der foretages ved Søassurancer i inden- og udenlandske Selskaber, thi Summen af de Præmier, der gaa til eller fra Udlandet, vil i det væsentlige opvejes af de Skadeserstatninger, Nationen modtager eller afgiver.

Idet vi altsaa forudsætte, at der kan tilvejebringes en paalidelig Opgørelse dels over Værdierne ved Landets Grænse af Ind- og Udførsel, dels over Bruttofragterne i udenrigsk Søfart samt over Transitfragter, saa kunne vi paa Grundlag heraf temmelig nøjagtigt beregne en Nations Indtægter fra Udlandet af Produktion og Udgifter til Udlandet for Forbrug eller den s. k. Handelsbalance. Denne Beregningsmaade er imidlertid for saa vidt mangelfuld, som den kun giver et Overblik over Handelsbalancen i sin Helhed. Gaa vi ind paa Produktionens og Konsumtionens enkelte Omraader, ville vi t. Ex. vide, hvormeget vi have tjent ind ved Salg til Udlandet af Korn, og hvor meget vi have givet ud ved Køb af samme Vare, saa kunne vi ikke gøre Rede for dette Punkt ved Hjælp af de Oplysninger, vi nu have.

Det er i det ovenstaaende forudsat, at Værdiopgørelserne for ind- og udførte Varer grunde sig paa Værdierne ved Grænsen. Men i Grænseværdien t. Ex. for udført Korn indgaa Jernbanefragter og andre Transportudgifter i Indlandet, og hvis vi nu vilde skelne mellem Nationens Indtægt ved Dyrkning (eller Salg) af Korn og dens Indtægt ved Transport af Korn — Indtægter, der ere tilflydte gennem forskelligartede Grene af Produktionen —, saa maatte vi trække de indenlandske Transportudgifter fra Varens Værdi ved Grænsen. Paa den anden Side indgaar ikke det indenlandske Fragtbeløb i Grænseværdien for indført Korn, og først naar vi have medregnet dette, kende vi den virkelige Udgift paa Kornkontoen; men i denne Udgift er saa rigtignok ogsaa indbefattet en Post for

indenlandsk Transport, der samtidig maa føres som Indtægt paa Transportkontoen.

Det kan vanskelig bestrides, at et saadant nærmere Kendskab til Debet og Kredit for de forskellige Omraader af Produktion og Forbrug vilde være af største Interesse. Først derved faar man en detaljeret Oversigt over Handelsbalancen, et dybere Indblik i, hvad den bærer i sit Skød. Men en saadan Oversigt kræver, at Vareværdierne ikke beregnes ved Grænsen, men paa Indkøbs-, resp. Salgsstederne. — Denne Fordring fremgaar ogsaa af vort Postulat B.

Saa godt som alle Landes Handelsstatistik benytte imidlertid Grænseværdier*), og de nationaløkonomiske Forfattere synes næsten at betragte det som et Axiom, at denne Fremgangsmaade bør anvendes. Men disse Grænseværdier betegne i Virkeligheden ingenting, hverken hvad Køberne betale eller Sælgerne modtage for Varerne, ikke heller hvad Nationen som Helhed giver ud eller modtager for dem; thi der tages ikke Hensyn til den Fortjeneste, som den søfarende Del af Nationen muligvis har haft ved at føre Varerne fra, resp. til Udlandet. Naar det tiltrods herfor er saa almindeligt at betragte Grænseværdierne som de eneste rigtige, beror dette sikkert paa en Misforstaaelse, der er bleven fremkaldt ved, at man

---

*) Efter en Meddelelse af H. von Scheel i Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung etc. B. XIII (i en Artikel om »Die Berechnung der Handelsbilanzen«) skulle dog Værdiangivelserne for Udførselen i den engelske Statistik grunde sig paa de virkelige Salgsværdier. »Die Stahlwaren von Sheffield z. B. werden nach ihrem dortigen Werte berechnet, nicht nach dem von Liverpool oder London, wo sie zur Verschiffung kommen.« — Det er netop dette, som efter Postulat B er det rigtige.

har ført Udtrykkene Import og Export, Indførsel og Udførsel, fra Transportstatistikken, hvor de egentlig høre hjemme, over i de handelsstatistiske Beregninger. Man har draget den tilsyneladende rigtige Slutning ud af disse Benævnelser, at Værdien af indførte Varer skal beregnes i det Øjeblik, de indføres (over Grænsen), og Værdien af udførte Varer i det Øjeblik, de udføres (over Grænsen). Hvis vi i Stedet for indførte og udførte Varer sætte de egentlig handelsstatistiske Udtryk: indkøbte og bortsolgte Varer, saa fremgaar det umiddelbart af disse, at det er om Indkøbs- og Salgs-værdierne, Handelsstatistikken skal give Oplysning.

Hvis Ind- og Udførselsværdierne beregnes efter de her forlangte Principper, ville Reglerne, man skal iagttage ved Opgørelsen af den nationale Handelsbalance, være følgende:

A. Fra Indførselsværdien, som er Hovedudgiftsposten, trækkes alle de deri indgaaende Poster, der betales til Medlemmerne af den importerende Nation, nemlig:

1) Fragtbeløb og andre Omkostninger ved Transporten af de indførte Varer fra Landgrænsen eller Importhavnen til det Sted i Landet, hvor de modtages af Køberen eller hans Folk;

2) alle ved Grænsen eller Havnen erlagte Importafgifter, særlig Indførselstold*);

3) Losningsudgifter; samt

4) Bruttofragter for de med Nationens egne Skibe indførte Varer.

*) Det forekommer mig ikke, at der er nogen Grund til — saaledes som det næsten overalt gøres — at holde Toldbeløbene ude fra de handelsstatistiske Importværdier.

B. Til Udførselsværdien, som er Hovedindtægts-posten, lægges alle Omkostninger, der paaløbe, inden de udførte Varer gaa over i udenlandsk Eje, forsaavidt disse Udgifter betales af Udlændinge til Medlemmer af den exporterende Nation, nemlig:

1) Fragtbeløb og andre Omkostninger ved Transporten af de udførte Varer fra det Sted inde i Landet, hvor de afleveres af Sælgeren eller hans Folk, til Landgrænsen eller Exporthavnen;

2) alle ved Grænsen eller Havnen erlagte Exportafgifter, særlig Udførselstold;

3) Indladningsudgifter; samt

4) Bruttofragter for de med Nationens egne Skibe udførte Varer.

C. Som Nationalindtægter regnes endvidere:

1) Fragtbeløb for transiterende udenlandsk Gods; samt

2) Bruttofragter, indtjente af Nationens Skibe i Fragtfart mellem udenrigske Steder.

Naar fraregnes Indkøbs- og Salgsværdierne, er det ingenlunde nødvendigt, at de ovennævnte nationale Indtægtsposter opgøres specielt for hver enkelt ind- og udført Vare. Det vil være tilstrækkeligt, at man fremskaffer Totalsummer, undtagen maaske for Toldbeløbene, der jo ere Poster af en aldeles speciel og vilkaarlig vekslede Art. Om Bruttofragterne kan der faas Oplysninger ved Hjælp af Konsulerne (saaledes som det f. Ex. sker i Sverig og i Norge) eller delvis gennem Konsulerne, delvis gennem Deklaration ved Skibenes Ind- og Udklarering eller sluttelig ogsaa gennem Rederierne; for Havne og Toldafgifterne afgives officielle Redegørelser; om Jernbanefragterne for Import-

og Exportgoods saavel som for Transitgoods kunne Jernbaneadministrationerne uden større Vanskelighed redegøre, og hvad de tilsvarende Fragtbeløb for den indenrigske Søtransport angaar, har man den Udvej at kunne forlange Oplysning af Rederierne. De øvrige Poster, der indgaa i Handelsbalancen — Indladnings- og Losningsomkostninger samt Speditionssalærer — ere i Sammenligning med Helheden af meget ringe Betydning og opgøres lettest ved en eller anden Tilnærmelsesberegning.

Man har som en anden Methode til at faa Rede paa alle disse Poster (undtagen Bruttofragterne i udenrigsk Fart) den Udvej at forlange for ethvert ind- eller udført Vareparti, at Ejeren skal angive ikke blot Indkøbs-, resp. Salgspris, men ogsaa alle Omkostninger under Varens Transport fra eller til Grænsen. I Virkeligheden vilde dette være den samme Fordring, som man nu stiller til Vareejerne, naar man forlanger, at Deklarationerne for Ind- og Udførselsværdierne skulle angive Grænseværdien. Men paa Grund af forskellige Omstændigheder — den Maade, hvorpaa indenrigsk Jernbanetrafik er knyttet sammen med udenrigske Dampskibslinjer, Ordningen af Speditions- og Kommissionsforhold og meget mere — bliver det ofte vanskeligt for Vareejerne at hugge Værdien over ved Grænsen, om man saa maa sige, og man vil vistnok i det hele komme til et paalideligere Resultat ved at følge den i det foregaaende nærmere beskrevne Methode, hvorved man paa samme Tid gør hele Fremgangsmaaden simplere.

5. Deklaration.

Det er utvivlsomt Handelsstatistikens sværeste Opgave at finde en betryggende Methode for Værdi- opgørelsen af Varerne. Da dette Spørgsmaal imidlertid hovedsagelig er af praktisk Art, medens nærværende Afhandling særlig tager Sigte paa en Udredning af Handelsstatistikens theoretiske Grundlag, vil det ikke her blive udtømmende behandlet, men der skal dog — under Forudsætning af, at man vælger Deklarations- tvang i Stedet for at opstille Middelværdier — gøres et Par Bemærkninger om en Side af Sagen, der ikke blot har praktisk, men ogsaa theoretisk Interesse.

Angivelsen af Varer til Ind- eller Udførsel sker hovedsagelig ved Grænse- eller Havnetoldstationer og kan ikke godt tænkes at foregaa paa anden Maade eller paa andet Sted. Kun de færreste af Importører og Exportører er nemlig saa orienteret i Toldbestem- melserne og Toldtariffen med dens detaillerede Angivel- sesforskrifter, at en Angivelse, freregnet sjældne Und- tagelsestilfælde, kan blive rigtig skreven, naar der ikke er Adgang til mundtlig Raadførsel med vedkommende Toldpersonale. Men som det udførlig er paavist i en tidligere Afdeling, ere de virkelige Importører og Ex- portører i mange Tilfælde ikke bosatte ved Grænsen eller ved en Kysthavn og kunne altsaa ikke selv fore- tage Toldangivelsen. Denne Forretning overlades der- for til Speditører o. l., der endog mange Gange iværk- sætte den uden Mandat, og i denne Praxis lader der sig næppe foretage nogen Ændring, hvis man ikke vil lægge den udenrigske Handel utaalelige Hindringer i Vejen.

Hvis man nu, som det sædvanlig sker, forbinder Deklarationen med Angivelsen til Ind- eller Udførsel, saa er det aabenbart, at Deklarationen ligesaa ofte som Angivelsen maa udfærdiges gennem Speditører. Det er ikke muligt for Mellemanden at forhale Varens Expedition, indtil han ved Korrespondance med sin Mandant først har faaet meddelt denne, hvorledes Varerne skulle specificeres, og derefter selv faaet Svar tilbage med de nødvendige Oplysninger om de Forhold, der skulle deklarerer; han maa derfor afgive sin Deklaration paa fri Haand, og det følger af sig selv, at Dekclarationer af en saadan Oprindelse ofte ville blive saa godt som værdiløse.*)

Skal der derfor være nogen Mening i Deklarations-systemets Anvendelse, saa maa Deklarationen — i det mindste til en vis Grad — skilles fra selve Angivelsen til Ind- eller Udførsel. Denne sidste, der blot behøver at angive Varearten i Henhold til Toldtariffen samt Kvantiteten, bør fremdeles udfærdiges gennem Speditører; Varepartiet expederes derefter til Ind- eller Udførsel, mod at Speditøren paatager sig Ansvar for,

---

*) I England, hvor Deklarationssystemet har været anvendt i sin fulde Udstrækning siden 1871, kom man meget snart under Vejr med de Ulæmper, der fremgik af denne Omstændighed, og allerede 1872 blev Opmærksomheden henledet derpaa ved et Foredrag, der holdtes i the Statistical Society of London af Stephen Bourne, Assistant Principal of the Statistical Department of Her Majesty's Customs. »Where, again,« siger han, »as is very frequently done, the entry is made by a mere agent, who may gather the description of the goods from the ship's report, and estimate the weight from the nature of the packages, there is no guide at all to the value.« (»The official Trade and Navigation Statistics« i Journal of the Stat. Soc. of London, 1872).

at der inden en vis Frist afgives behørig Deklaration angaaende Værdien. Dette Ansvar kunde skærpes ved Bødestraf for Uefterrettelighed ved Deklarationspligtens Fyldestgørelse eller — i de Tilfælde, hvor vedkommende Toldmyndighed ikke kender Speditøren — ved, at der deponeredes et mindre Pengebeløb, som skulde tilbagebetales, naar Deklarationen blev indsendt. Fristen burde gøres saa lang, at eventuel skriftlig Korrespondance mellem Speditøren og Vareejerer kunde finde Sted, og Deklarationen, der nu med Letthed kunde affattes i Overensstemmelse med den forudgaaende Angivelse, der jo er bleven undersøgt og godkendt af Toldvæsenet, burde bekræftes ved Vareejerens egenhændige Underskrift.

Hvis Deklarationssystemet ordnes paa denne Maade, vilde det, i det mindste theoretisk set, være muligt at opnaa paalidelige handelsstatistiske Oplysninger om Værdiforholdene.

De Fordringer, der bør stilles til en rationel Handelsstatistik, kunne i Korthed sammenfattes saaledes: Handelsstatistikken bør være en virkelig Handelsstatistik og ikke en Transportstatistik.

Den nuværende Handelsstatistik er nemlig i mange Tilfælde i Virkeligheden blot det sidstnævnte. At Transithørsel medregnes i »Generalhandelen«, at man som Afsendelsessted angiver de Lande, hvor Importvarer indladedes i Skibe, og som Bestemmelsesland de Lande, hvortil Skibene, der udgaa med Exportvarer, ere bestemte, samt ved landværts Ind- og Udførsel nærmeste Grænseland, at kun Toldsteder opføres som Ind- og

Udførselspladser, at Værdierne beregnes efter Grænselværdien — alt dette er saa tydeligt som muligt Særtegn for en Statistik over Transport af Varer, ikke over Handel dermed.

I visse Undtagelsestilfælde — saaledes ved Spørgsmaalene om »Returvarer« samt om Konsignations- og Agentursalg — ere ogsaa vi af praktiske Hensyn blevne tvungne til fremdeles at lade Handelsstatistikken blot være Transportstatistik.

Det er sikkert ogsaa dette, Handelsstatistikken oprindelig har været. Endnu den Dag i Dag behandles den i mange Lande sammen med Skibssfartstatistikken under den fælles Benævnelse »Handels- og Skibsfartsstatistik« og udgør saa at sige blot en Side af Skibsfartsstatistikken. Medens Afdelingen om Skibsfart behandler Antallet og Drægtigheden af ankomne og afgaaede Skibe, deres Nationalitet m. m., gør den anden Afdeling — den om Handel — Rede for de Varer, der transporteres med Skibene, deres Værdier o. s. v. Til den sidstnævnte Afdeling er der dog nu i de fleste Lande, men ingenlunde i alle, føjet en Redegørelse — sædvanlig temmelig værdiløs i Begyndelsen, men efterhaanden udarbejdet med større Nøjagtighed — over den landværts Ind- og Udførsel; dette Tillæg har naturligvis været nødvendigt for at retfærdiggøre Navnet »Handelsstatistik«.

Man kunde nu muligvis ræsonnere saaledes: Da Handelsstatistikken i sin nuværende Skikkelse hovedsagelig er en Transportstatistik, og da den i visse Tilfælde aldrig kan blive andet, vil det saa ikke være lige saa godt først som sidst at kaste »Handelsstatistikken« som saadan over Bord og slaa sig til Ro

med en Transportstatistik, der kunde gennemføres konsekvent uden at nødvendiggøre for mange Ændringer?

Imidlertid, lad os ikke forhaste os. Allerede Navnet »Handelsstatistik« paa den Del af Transportstatistikken, der behandler Genstanden for Transporten, de ind- og udførte Varer, tyder paa, at man har haft en ubestemt Fornemmelse af, at paa dette Punkt bør andre Interesser gøre sig gældende end de, der tilfredsstilles ved Redegørelsen for Transporten som saadan. Transporten i og for sig er blot et Mellemled, et Hjælpemiddel for Handelen, og det er denne sidstnævnte, der i langt overvejende Grad interesserer os, som det mere ideelle Kulturmoment. Det er altsaa Transporten i Handelsøjemed, som vi ønske at faa frem, altsaa ikke Transporten over Landets Grænse, men Transporten fra udenlandsk Sælger til indenlandsk Køber og omvendt. Men herved fremkommer netop de Fordringer til den omhandlede Statistik, som vi i det foregaaende have fremstillet; om man saa siden vil kalde Statistikken for »Transportstatistik fra Handelssynspunkter« eller slet og ret for »Handelsstatistik«, kan være temmelig ligegyldigt.

Stockholm i December 1897.

Dansk Jernbanepolitik

i Tiden fra 1850 til 1865.

Af

R. Berg,

Assistent i Statsbanernes Generaldirektorat.

III.

Det var et engelsk Firma, Fox, Henderson & Co., som havde paataget sig at fuldføre Korsørbanen, og det blev et andet engelsk Firma, der forestodes af den bekendte Ingeniør Sir Morton Peto, der skulde give Stødet til, at den jyske Jernbanesag blev aktuel.

Ved Paavirkning af Mænd som Regnar Westenholtz og Dr. C. M. Poulsen, der levende arbejdede for Danmarks Handelsforbindelse med England, var det lykkedes at faa Peto til at interessere sig for Anlæg af danske Baner. Det Interessentskab, Peto var Hovedmanden for, besad i Forvejen Banestrækningen fra London til Lowestoft, som man nærede Ønske om at gøre til en stor Transitbane, der kunde samle Trafikken fra Rusland og hele Norden til London.

Denne Plan stemmede særdeles godt overens med de Ideer, der fra forskellige Sider vare komne til Orde herhjemme, og det er derfor forstaaeligt, at der herfra ikke er sparet paa Opmuntringer. I Begyndelsen synes

Sagen da ogsaa at gaa efter Ønske. Den 29. Septbr. 1852 blev der saaledes meddelt Peto Koncession paa den længe omstridte Flensborg—Husum Bane. Men det var kun Begyndelsen til den store Plan, Peto havde udkastet. Flensborg skulde efter hans Mening være Udgangspunktet for en stor Jernbanelinje, der skulde gaa i Vest til Ballum paa Slesvigs Vestkyst, hvorfra den skulde føres mod Øst til Aarhus, derfra atter i Nordvest til Viborg, og endelig mod Nord over Aalborg til Frederikshavn, der med sin Havn vilde danne Forbindelsesleddet for Trafikken med Sverige-Norge og Rusland.

Det var denne Plan, Peto i Slutningen af Aaret 1852 indgav til Kong Frederik VII, der var bleven stemt gunstig for den. Ved Reskript af 22. Decbr. 1852 blev Indenrigsministeren (G. P. Bang) opfordret til at afgive sin Betænkning over Sagen samt til at fremme den med saa megen Hurtighed, som kunde forenes med dens store Vigtighed.

De nærmere Enkeltheder i Petos Forslag gik ud paa, at den hele Strækning, c. 80 Mil, kunde anlægges for c. 3 Millioner Pund Sterling.

Denne Kapital erklærede han sig beredt til at skaffe tilveje samt til at fuldføre Arbejdet i Løbet af 5—6 Aar, paa Betingelse af, at Staten for den nordligste Fjerdedel, Strækningen Viborg—Frederikshavn, der med Bro over Limfjorden ansloges til c. 800,000 £, vilde overtage en Rentegaranti af 4 pCt., medens der for Strækningerne syd for Viborg kun skulde meddeles en almindelig Koncession.

Indenrigsminister G. P. Bang modtog Planen med stor Imødekommenhed og skyndte sig med at indhente

Erklæringer fra de forskellige interesserede Ministerier, navnlig Finansministeriet (Sponneck) og Ministeriet for Slesvig (C. Moltke).

I sine Udtalelser om Foretagendet nærede Bang vel finansielle Betænkeligheder: Statskassen vilde i en Aarrække komme til at tilskyde 150 à 200,000 Rdlr. til Strækningen Viborg—Frederikshavn, der med Sikkerhed kunde paaregnes ikke at vilde give større Udbytte end c. $1\frac{1}{2}$ pCt., og endelig vilde den Omstændighed, at saa godt som alle Aktier vilde komme i Hænderne paa Udlændinge gøre, at Landets Indbyggere foruden Driftsomkostninger vilde komme til at udrede Aktieudbyttet, der anslaaet til 6 pCt. af Kapitalen vilde udgøre 180,000 £ om Aaret, hvilken Udgift ikke helt kunde siges at være produktiv. Iøvrigt erkendte han, at Banen vilde være af stor Betydning for Jylland, »denne vigtigste Hoveddel af Monarkiet« og at Stemningen i Rigsdagen utvivlsomt vilde være for at tilraade Anlægget.

I den sidste Antagelse havde Bang fuldkommen Ret. Overalt i Jylland var man i høj Grad optaget af Jernbanespørgsmaalet. Det drøftedes paa Møder og i Bladene med megen Iver, og Rigsdagsmændene fik kraftige Opfordringer til at støtte Sagen.

Denne Stemning var Regeringen nødt til at regne med. Den havde i de jydske Folkethingsmænd sin bedste Støtte under de da svævende og meget stormende Forhandlinger om Toldspørgsmaalet, Arvesagen og Monarkiets Ordning. Det gik derfor paa ingen Maade an at støde de jydske Vælgere ved at behandle det for dem vigtige Spørgsmaal med Kulde.

Det var nemlig ingen Hemmelighed, at der inden-

for Regeringskresene herskede fuldstændig afvigende Meninger om, hvorledes Jernbanespørgsmaalet skulde ordnes. Finansminister Sponneck var saaledes Modstander af Petos Plan, der vilde træde hindrende i Vejen for en Jernbaneforbindelse mellem de enkelte Landsdele. Efter Sponnecks Mening skulde Banen drages endnu længere over paa Østkysten end Petos Plan forudsatte. Samme Anskuelse næredes af Krigsminister Hansen, der af militære Grunde ønskede Banen draget gennem Fredericia.

Foreløbig gik det imidlertid ikke an at træde aabenlyst op mod den fremkomne Plan. Man omgikkes med Planer om at opløse Folkethinget paa Grund af dets Modstand mod Toldenhedsloven. Det gjaldt for Regeringen om at faa saa mange Partifæller valgt som muligt, men netop derfor maatte man af Hensyn til de jyske Vælgere være varsom med at modarbejde Petos Plan, der efter den samtidige Presses Udtalelser interesserede hele den jyske Befolkning »fremfor alle Arve-, Told- eller Helstatsprojekter«. Fra Regeringens Side holdt man sig derfor afventende. Finansminister Sponneck nøjedes i sin Erklæring med stærkt at betone de finansielle Betæneligheder og fremhævede navnlig, at man ikke blot risikerede at komme til at svare Rentegarantien af 800,000 £, men ogsaa udsatte sig for, at Banen blev saa lidt benyttet, at Staten tilsidst kom til at overtage den. Ogsaa vilde den fremmede Indflydelse paa vore Forhold og vor hele Udvikling ved Forslagets Antagelse betydelig forøges m.m. Forøvrigt erklærede Sponneck sig her enig med de fra jysk Side fremsatte Ønsker om, at Retningslinjen burde være fra Flensborg, forbi Ballum og Ribe over

Randbøl, eller et Punkt noget nærmere Vejle, til Viborg, og derfra forbi Hjarbæk over Aalborg til Frederikshavn med en Sidebane fra Viborg til Aarhus, et Standpunkt, som var ganske modsat det, han senere arbejdede for.

Imidlertid afgaves der Indstilling til Kongen om, at Regeringen skulde paabegynde Underhandling med Peto. Dette bifaldtes ved kongelig Resolution af 12. Januar 1853, og den 26. Marts modtog Indenrigsministeriet gennem Etatsraad Westenholz, der var Petos Befuldmægtigede under Forhandlingerne med Regeringens tvende Forslag fra Peto. Det ene var i alt væsentlig overensstemmende med det først fremkomne, det andet afveg derimod fra det første i Henseende til Statskassens Medvirkning. Det foreslaas i dette, at hele Banestrækningen fra Flensborg til Frederikshavn skulde være færdig til Atbenyttelse inden 8 Aar fra Koncessionens Datum, indeeles i 5, saavidt muligt lige lange Afdelinger, og ved hver Afdelings Fuldførelse skulde der meddeles Koncessionshaveren eller det Selskab, der stiftedes for Foretagendet, 4 pCt. rentebærende Statsobligationer paa £ 3,500 for hver saaledes fuldført engelsk Mil. Indtægterne af Jernbanen skulde derimod, efter Fradrag af Drifts- og andre Omkostninger, forlods anvendes til at erstatte Statskassen de udbetalte Renter af de nævnte Obligationer, og disse selv indfries af Koncessionshaveren til saadanne Tider og i saadant Forhold, som han maatte finde tjenligt, dog saaledes, at Indfrielsen efter 7 Aars Forløb fra hele Banens Aabning skulde ske med mindst £ 200,000 aarlig, indtil Obligationernes fulde Beløb var betalt.

Det sidste Forslag fra Peto var fremkommen efter

Sponnecks Opfordring, som i dette saa en mindre farlig Ordning for Statskassen.

Nu begyndte altsaa Forhandlingerne med Peto, men uden synderlig Energi fra Regeringens Side. Folke-thingsvalgene i Februar havde givet Regeringen Medhold, den følte sig nu sikker i Sadlen og behøvede ikke at være bange for at vise, at den ikke var nogen varm Beundrer af Forslaget. Det viste sig da ogsaa snart, at Bang, rimeligvis under Pres fra Sponnecks Side, havde forladt den oprindelig foreslaaede Retningslinje, og nu nærmede sig Sponnecks Plan om at faa Banen draget saa meget som muligt over til Østkysten af Jylland til Fremme af Forbindelsen med Sjælland. Der fremkom desuden ogsaa andre Forslag om Retningslinjen, der ikke skulde bidrage til at klare Forholdene. De østjydske Købstæder arbejdede ivrigt for at faa Banen ført gennem Havnebyerne; fra Ringkøbing Amt foresloges det, at Banen skulde føres fra Ribe nordpaa, saa tæt som muligt hen mod Ringkøbing, hvorfra den i en Bue skulde føres til Holstebro og Viborg med en Sidebane til Aarhus. Peto paa sin Side var stærkt interesseret i, at Banen anlagdes saa billigt som muligt og at den blev ført gennem det mindst kuperede Terræn. Han var derfor lidet tilbøjelig til at gaa ind paa Fordringen om, at der allerede nu skulde fastsættes en bestemt Linje og navnlig var han imod, at Banen kom igennem Østjylland, hvad der i høj Grad vilde forøge Anlægsomkostningerne, paa Grund af det vanskelige Terrænforhold. Alt dette forøgede selvfølgelig Vanskelighederne. Regeringen nærmede sig mere og mere Tanken om en østlig Købstadlinje og holdt navnlig fast paa, at der ubetinget

maatte have en Bane fra Viborg til Aarhus, »for at ej det Hele vestlige og nordlige Jylland skulde blive afskaaret fra København og Kongeriget adsplittet«. Herpaa kunde Peto nok være gaaet ind, idet denne Del af Banen stemmede med den af ham oprindelig foreslaaede Linje; men i jyske Krese, hvor man stadig var imod Forbindelse med Øerne, vilde man imidlertid have Viborg til Centralpunkt og ikke Aarhus. Det, der imidlertid bidrog mest til at bringe Forvirring i Sagen var Militæretatens Fordringer om, at Banen fra Ribe burde føres østpaa gennem Fredericia Fæstning, hvorfra den saa skulde udgaa mod Nord.

Dette strategiske Hensyn havde man hidtil slet ikke taget Hensyn til. Skulde Banen virkelig drages over Fredericia, vilde den afgjort faa Karakter af en Østbane, saameget endog, at selv Ministeriet ikke vilde fremkomme med Forslag herom paa dette Tidspunkt, selv om det sympathiserede med Tanken. Man enedes da om foreløbigt at lade Spørgsmaalet om Retningslinjen i Bero og forhandlede videre med Peto om de finansielle Betingelser. Imidlertid var Bang gaaet af som Indenrigsminister sammen med Ministeriet Bluhme og Sponneck, der vedblev at fungere som Finansminister ogsaa under det efterfølgende Ørstedske Ministerium, var nu Eneherre over Forslagets Skæbne. Den nye Indenrigsminister, Ørsted, der foruden at være Konsejlspræsident tillige var Kultusminister og Justitsminister, havde nemlig under de daværende vanskelige politiske Forhold, der havde ført til Ministeriets Dannelse, andet at tage vare. Desuden var Ørsteds Interesse for den Slags Spørgsmaal som Jernbanevæsenet altfor ringe til at det kunde ventes, at det under hans

Styrelse skulde blive fremmet ret meget; dertil var han altfor meget Barn af den gamle Tid. Det har derfor sikkert ogsaa stemmet med hans Anskuelse og hans Tilbøjelighed for at forhandle og dæmpe, at der i det Lovforslag, som Regeringen forelagde i den nye Rigsdag, der kom ind i Juni, slet intet indeholdtes om Retningslinjen, men kun den almindelige Bemyndigelse for Regeringen, der var nødvendig for at den kunde afslutte Overenskomst med Peto.

Ved Forhandlingen i Rigsdagen om dette Lovforslag kom Modsætningerne dog ret skarpt frem. Sponneck fremhævede med al den Tydelighed, der kunde ønskes, at man maatte opgive Tanken om nogen anden Retning for Hovedlinjen end den paa den østlige Side af Jylland. Han hævdede, at naar man ikke sørgede for, samtidig med at man byggede en jydsk Længdebane, at faa Forbindelse med København, vilde Jyllands Handel drages mod Syd og Hamborg blive monopoliseret. Banen maatte ikke blot blive en Længdebane, men tillige en Tværbane.

Denne Tanke vakte navnlig betydelig Modstand fra Tschernings Side, der nu som før holdt paa en Midtbane og meget ivrigt hævdede, at en jydsk Bane ikke paa nogen Maade maatte blive en Østbane, der kun var for »partikulære Interesser«, men at den skulde og burde anlægges saa langt Vest paa som muligt. »Spørgsmaalet drejer sig her om«, udtalte han, »om man skal blive ved med at favorisere Østjylland paa Vestjyllands Bekostning«. Østjylland havde hidtil udelukkende nydt godt af alle de Anlæg til Samfærdselens Fremme, der hidtil var udført, Vestjylland derimod havde stedse været Stedbarn. I Overensstemmelse

hermed stillede han ved Lovens anden Behandling et Ændringsforslag, der skulde gaa ud paa at drage Banen vest paa og betegnede Banens østligste Punkter med Vejen, Jellinge, Nørre-Snede, Knudstrup-Viborg. I Forbindelse med denne Linje skulde saa sættes en Sidebane til Hjerting.

For at modarbejde dette Forslag stilledes der af Müller en anden Ændring, hvis Mening var at faa Punkterne Ballum, Aarhus, Viborg, Hjarbæk fastslaaede ved Lov, men forøvrigt at lade Regeringen vælge Linjen mellem disse Punkter. Müllers Ændring begrundedes med, at man ved et Forslag, som det af ham fremsatte vilde naa en virkelig Sammenslutning af Riget. Aarhus vilde ved dette faa samme Betydning for Nørre-Jylland som Flensborg for Slesvig, og man vilde derved komme i Besiddelse af to Udmundingspunkter af Jernbanelinjerne, der pegede mod Øst.

Ved den videre Behandling af Lovforslaget viste der sig overvejende Stemning for en østlig Retning, og det betonedes stærkt, at det var den eneste Retning, der havde Udsigt til at bære sig. Tschernings Parti var ikke tilstrækkelig stærkt til at føre sit Særstandpunkt, Midtbanen, igennem. Flere af de Medlemmer, der ellers stode det nær, f. Ex. Rée fra Aalborg, arbejdede for Østbanen, og Følgen var, at Tschernings Ændringsforslag forkastedes.

Sponeck vilde imidlertid heller ikke modtage nogen anden Ændring, hvori der var fastsat bestemte Punkter, men ønskede, at det overlodes til Regeringen at vælge Linjen. Det af Müller stillede Forslag toges derefter tilbage og det oprindelige Lovforslag vedtoges. Det udkom som Lov den 31. Juli 1853 og bemyndigede

Regeringen til at vælge Retningslinjen af en Jernbane fra Hertugdømmet Slesvig gennem Nørre-Jylland til Frederikshavn med en Bro over Limfjorden ved Aalborg samt til at disponere over en Kapital af indtil 16,000 £ pr. dansk Mil, hvorved de af Peto stillede Fordringer kunde gøres Fyldest.

Den vedtagne Lov var imidlertid paa det Tidspunkt, den fremkom, ganske værdiløs. Ørsted havde, da han overtog Indenrigsministerporteføljen, ganske rolig stillet Forhandlingerne med Petos Befuldmægtigede, Etatsraad Westenholz, i Bero. I Stedet for gav han sig til at forhandle med Krigsministeriet om den Retningslinje, det kunde ønske. Som man kunde vente, stillede den daværende Krigsminister, General Hansen, de militære Interesser afgjort i Forgrunden. I sin den 25. Avgust 1853 afgivne Betænkning fremsættes det som en ufravigelig Betingelse, at Banen skulde føres igennem Fredericia Fæstning. Jernbanerne vare et saa fortrinligt Middel til med Hurtighed og Lethed at bringe Tropper og Materiel m. v. fra Sted til Sted, at det maatte anses af den største Betydning for Krigsførelsen og derved for Statens Forsvar og Opretholdelse, hvorfor de Fordringer, der fra et militært Standpunkt maatte gøres gældende ved deres Anlæg, i ingen Henseende burde stilles i Baggrunden for de merkantile og økonomiske Interesser.

Banen maatte derfor efter Krigsministeriets Mening ogsaa helst føres fra Flensborg over Aabenraa, Haderslev og Kolding til Fredericia, dog vilde man ikke modsætte sig, at den førtes fra Flensborg til Ballum, under Forudsætning af, at Havnen ved Romø blev befæstet, men det maatte udtale sig imod, at Linjen

førtes i Nord tæt forbi Ribe. Fra Ballum tilraadede Krigsministeriet at føre Banen i en omtrent lige Linje til Kolding og derfra over Fredericia, Vejle, Horsens til Aarhus.

Krigsminister Hansen var ikke til at rokke fra disse Punkter, ja han holdt endog saa stærkt paa Fordringen om Fredericia som Gennemgangspunkt, at han gjorde Optagelsen af det i Ministeriets Jernbaneplan til et Kabinetsspørgsmaal.

For at klare alle disse Vanskeligheder foreslog Ørsted den 23. Oktober 1853, at der skulde nedsættes en Kommission fra de interesserede 4 Ministerier (Finansministeriet, Indenrigsministeriet, Krigsministeriet og Ministeriet for Slesvig). Dette vedtoges ogsaa, uden at der dog gjordes noget Skridt til at nedsætte Kommissionen, saalænge Ørsted var Indenrigsminister, nemlig til den 29. April 1854. Man kan saaledes ikke sige, at Ørsted nærede videre Interesse for Sagen, selvfølgelig til største Misfornøjelse ude i Landet.

I den Tid, der var forløben, vare i Virkeligheden ogsaa Chancerne fuldstændig spildte for Regeringen. Priserne paa alle Materialier vare stegne med c. 25 pCt. og Pengekonjunkturerne vare paa Grund af de truende Krigsrygter, der da beherskede hele Evropa, i den Grad forværrede, at man ikke kunde vente, at Peto skulde fastholde sit Tilbud.

»Saaledes«, siger »Fædrelandet« i en Artikel fra Begyndelsen af 1854, »behandler vor Regering Landets vigtigste Anliggender; naar det derimod gælder Forholdsregler, der er hele Folket, eller dog hele den dannede Del af Folket imod, da synes Regeringen at

være rask nok, men hertil synes ogsaa dens hele Virksomhed at indskrænke sig«.

Det var først efter at Ørsted den 29. April 1854 havde afgivet Indenrigsministerporteføljen til Tillisch, at der atter toges fat paa Sagen, idet der den 23. Maj endelig blev afgivet Forestilling til Kongen om den nævnte Kommissions Nedsættelse. Dette bifaldtes ved kgl. Resolution af 26. s. M. Nu skulde man tro, at Forhandlingerne kunde begynde, men saa fik den af Finansministeriet valgte Delegerede en forandret Stilling, der gjorde, at han maatte udtræde. En ny Delegeret blev først valgt 7 à 8 Maaneder senere, og der blev saaledes slet ikke ført nogen som helst Forhandling i denne Kommission, saalænge Ministeriet Ørsted var ved Roret. Endelig den 12. December 1854 faldt Ministeriet Ørsted, og Ministeriet Bang fulgte med Bang selv som Indenrigsminister.

I hele det Tidsrum, der var gaaet siden Petos Forslag kom frem 1852, havde den jydsk Jernbanesag været Genstand for levende Drøftelse ude i den store Befolkning. I Pressen og i Smaapjecer var Spørgsmaalet om Pengene og Retningslinjen blevet underkastet en meget vidtløftig Behandling, der tydelig viste, at man ikke var bleven en Smule mere enig om Hovedsagen, hvorvidt Banen skulde være særlig jydsk eller, om den skulde fremme Sammenknytningen af Jylland og Øerne.

IV.

Ved Bangs Overtagelse af Indenrigsministerporteføljen aabnede der sig igen noget lysere Udsigter for Sagen. Rigtignok var den nye Regering lige saa lidt paa det rene med Retningslinjen som nogen anden. Bang, der slet ikke synes at have forstaaet de Modsætninger, der var tilstede, var vel mest tilbøjelig til at arbejde for en Linje gennem det østlige Jylland med Sidebaner til forskellige Købstæder, men overfor det centrale i Sagen: om Banen skulde føres over Fredericia eller ej, havde han hverken Mod eller Overbevisning nok til at tage Parti. Allerhelst havde han maaske ladet Sagen helt hvile, og dette var sikkert ogsaa blevet Tilfældet, hvis ikke Frederik VII, hvis Interesse for Sagen holdtes varm ved stadig Paavirkning fra de interesserede Krese, udtrykkelig havde opfordret ham til at fremme Sagen.

Bangs uklare Standpunkt fremgaar da ogsaa af det Forslag, han stillede til 2den Behandling af Finansloven for 1855—56. Han foreslaar her, at der bevilges 6000 Rdl. til »at tilendebringe de foreløbige Undersøgelser om bemeldte Banes Retningslinje og Anlæg, idet det maa formenes, at de nuværende Konjunkturer, naar det kommer til Stykket, dog vil hindre en Kontrakts Afslutning med Peto«. Man burde derfor, efter Bangs Mening, benytte Tiden til Undersøgelser, »hvis Resultat kunde blive, at Regeringen kom til endelig Beslutning om de Fordringer, der maatte fastholdes med Hensyn til Banens mellem Provinsens forskellige Egne saa meget omtvistede Hovedretningslinje og til Banens Anlægsmaade, saaledes at man havde nogen-

lunde Vished for, at Banen ej blot vilde kunne afholde sine Drifts- og Vedligeholdelsesomkostninger, men ogsaa give et tilstrækkeligt Udbytte for at sikre Staten for et uforholdsmæssigt Tab.«

I Folkethinget var man imidlertid ingenlunde tilfreds med denne Udskydning, da man frygtede for, at det var Regeringens Hensigt slet intet at gøre ud af Sagen. Desuden vidste man, at Regeringens Teknikere vare stemte for, at en eventuel Bane blev anlagt af Staten selv, og at de derfor vare mod at Entreprisen overlodes til Peto. En Vedtagelse af Bangs Forslag vilde derfor, efter den i Folkethinget herskende Anskuelse, føre til, at Planen om Jernbaner i Jylland foreløbig ganske vilde forsvinde. Dette vilde man fremfor alt forhindre, selv om man endnu ikke var paa det rene med Retningslinjen. Paa ny udspandt der sig en heftig Forhandling om de forskellige Retningers gode og daarlige Sider, navnlig kæmpedes der ivrigt fra Tschernings Side for Midtbanen og af Finansminister Andræ for Østbanen. Resultatet blev, at Folkethinget nægtede at gaa ind paa, at der foretoges flere Undersøgelser, førend der var indledet Underhandlinger med den eventuelle Kontrahent, men erklærede sig derimod villigt til at bevilge Penge til en Forhandling med Peto.

Bang maatte oven i Købet lide den Tort at erkende, at de alt foreliggende Oplysninger maatte anses for tilstrækkelige til, at der derpaa kunde knyttes nye Forhandlinger, naar de finansielle Vilkaar vare antagelige, og at Sagen ogsaa fremmedes bedst, naar man udsatte at søge yderligere Oplysninger, indtil man saa, hvilke der maatte blive fornødne for at komme til Afslutning af en Overenskomst.

Ved 3die Behandling af Finansloven blev Forslaget af Bang da ændret saaledes, at der ønskedes 6000 Rdl. til Forhandlinger, angaaende Anlægget af en Jernbane fra Flensborg til Frederikshavn, og herpaa gik Rigsdagen ind.

Nu skulde Forhandlingerne med Peto altsaa genoptages. I den Tid, der var gaaet, siden Petos første Tilbud fremkom, vare Forholdene imidlertid ganske forandrede. Priser og Arbejds løn vare stegne, og Pengeforholdene vare paa alle Markeder i høj Grad ugunstige. Dette viste sig da ogsaa i Petos nye Tilbud, der i sine Hovedtræk gik ud paa, at Regeringen for hver engelsk Mil af Banen, deri indbefattet en Bro over Limfjorden, skulde udlevere ham £ 3500 i 4 pCt. Statsobligationer, der først skulde dækkes af Banens Driftsoverskud, efterat den øvrige Anlægskapital, £ 6500 pr. engelsk Mil, var forrentet med 5 pCt. Efterat Banen havde været aaben i 20 Aar skulde Regeringen have Ret til at overtage den til en Værdi, beregnet efter Udbyttet af de sidste 5 Aar. Hvad Retningslinjen angik, havde Peto, i Overensstemmelse med de særlig jydske Ønsker, ændret sin oprindelige Plan saaledes, at Banen nu skulde udgaa fra Flensborg mod Vest, saaledes at en Sidebane let kunde føres ud til Ballum. Banen skulde dernæst føres langs den østre Skraaning af Jyllands Højderyg, saa nær Østkysten som muligt, uden at gaa ned i eller gennemskære dennes mange Dale og Bakker over Silkeborg, Viborg, Aalborg til Frederikshavn med Sidebaner til Horsens og Aarhus. Hele Anlægget kunde udføres i Løbet af 6 Aar, Broen over Limfjorden kunde aabnes til Benyttelse om 3 à 4 Aar. Hvad Retningslinjen angik, erklærede Bang sig »i

Hovedtrækkene enig med Peto, men derimod var Prisen alt for høj. Regeringens Teknikere nærede den Anskuelse, at en Linje som den foreslaaede kunde udføres for 700 £ pr. engelsk Mil, og vare desuden alle som før nævnt af den Anskuelse, at Staten vilde staa sig ved selv at bygge Banen. Ogsaa med Hensyn til Retningslinjen havde Regeringens Teknikere en anden Mening end Peto, idet de holdt paa en endnu østligere Retning, der ogsaa fandt ubetinget Støtte hos Krigsministeren.

Det var under disse Omstændigheder ikke let at træffe nogen Afgørelse. Rent afbryde Underhandlingerne med Peto kunde man ikke af Hensyn til Folkethinget, saa meget mere som Petos Befuldmægtigede, Etatsraad Westenholz, var bemyndiget til eventuelt at gøre andre og mere gunstige Forslag, noget som Bang dog senere paastod at have været uvidende om. Vist er det, at Bang intet bestemt Standpunkt vandt, men atter bestemte sig for at faa Folkethinget med til at give Regeringen Tid til nærmere Overvejelser. Regeringen vilde da foretage Nivelleringer og andre Forarbejder for at faa godtgjort, hvilken Linje der var den heldigste.

Fra Militæretatens Side hævdedes stedse med Styrke, at den eventuelle Bane under alle Omstændigheder maatte føres gennem Fredericia og derfra videre nordpaa gennem de østjydske Købstæder. Denne Plan vilde imidlertid nødvendigt føre med sig, at Banen kom til at gennemske Jyllands mest bakkede Terræn og derfor vilde blive mange Gange dyrere at anlægge end den af Peto foreslaaede Linje, ikke at tale om den Tscherningske Midtbane.

Det var for at faa Omkostningerne ved disse forskellige Linjer godtgjorte, at Bang paa Finansloven for 1855—56 søgte en Bevilling paa 100,000 Rdl.

For imidlertid ikke helt at bryde med Peto -- besluttede Regeringen at modtage et af Peto stillet subsidiaært Tilbud, der gik ud paa, at han vilde foretage Nivellement af de forskellige Retningslinjer, der havde været paa Tale, mod at Statskassen dækkede Halvdelen af de Omkostninger, der vare forbundne med dette Arbejde, saafremt han ikke fik overdraget at udføre den af ham foreslaaede Linje.

Denne Holdning fra Regeringens Side vakte imidlertid levende Uvilje i Folkethinget. Det var ikke saa meget de Penge, der fordredes, man var bange for, selv om Resultatet af Undersøgelserne blev, at den dyreste Linje burde bygges. Det, der skræmmede Folkethinget, var de militære Fordringer, man vidste stod i Baggrunden, og de storpolitiske Betragtninger, der stod i Forbindelse hermed. Blev det afgjort, at Banen skulde føres igennem Fredericia, vilde det nemlig være meget tvivlsomt, hvorvidt Jernbanevæsenet kunde betragtes som et særligt Anliggende, der kun angik Kongeriget. Meget talte for, at Sagen da vilde blive gjort til et Fællesanliggende og derfor unddraget den danske Rigsdag. Ved den nylig vedtagne Fællesforfatning af 1855 var Rigsdagens Bevillingsmyndighed bleven betydelig indskrænket. Skulde nu ogsaa Jernbanevæsenet tages bort, vilde noget af det allervæsentligste for Kongerigets økonomiske Liv helt komme udenfor Rigsdagens Medbestemmelsesret.

For at krydse denne formentlige Plan fra Regeringens Side fremsatte Tscherning i December 1855 sit

gamle Forslag om en Midtbane. Denne Plan vandt dog ikke Tilslutning, og Forslaget kom da heller ikke til 2den Behandling. Regeringens Forslag om en Bevilling af 100,000 Rdl. til Undersøgelser blev derimod modtaget med en endnu større Modstand, særlig ved Finanslovens 2den Behandling kom det til hæftige Scener, ikke blot mellem Bang og Tscherning, der flere Gange angreb Ministeren saa hvast, at denne maatte henstille til Formanden at skaffe sig Ro for Tschernings idelige Afbrydelser, men ogsaa mellem Tilhængerne af de forskellige Retningslinjer. I det Hele taget vare de Forhandlinger, der førtes om denne Sag, saa lange og saa indviklede, at det næppe lykkedes mange at holde fast ved Traaden i dem. Uenigheden og Uklarheden var saa stor, at den, der af dem skulde slutte sig til, hvad der egentlig var den fremherskende Mening i Thinget, vilde være ilde faren. Et blev man dog enig om, og det var, at man ikke vilde lade Regeringen have frie Hænder til selv at vælge Retningslinjen. Det af Ministeren forlangte Beløb til Foretagelse af Undersøgelser, blev vel bevilget ved Finanslovens 2den Behandling med 85,000 Rdl. (15,000 Rdl. skulde tilskydes af Slesvig), men paa den udtrykkelige Betingelse, at Pengene kun maatte anvendes, saafremt Ministeren bestemte sig for en bestemt Retningslinje.

Denne Afgørelse maatte Ministeren føje sig efter, hvis han vilde gøre noget ud af Sagen. Kort før Finanslovens 3die Behandling fremsatte han da sin Plan, i hvilken han erklærede Kolding, Snoghøj, Horsens, Aarhus, Randers, Viborg, Aalborg og Frederikshavn for ufravigelige Punkter, Vejle og Skanderborg for »ønskelige, men dog ej saa ufravigelige«. Det var

netop en saadan Linje, der i Thinget havde de færreste Tilhængere, og den vakte da ogsaa almindelig Indignation.

Følgen af dette Forslag vilde nemlig være, at al Forhandling med Peto, der ikke vilde gaa ind paa en Linje gennem Landets mest bakkede Terræn, maatte afbrydes, og at Staten eventuelt selv maatte overtage Bygningen af Banen, hvad man paa Grund af Omkostningerne var meget imod.

Ved Finanslovens 3die Behandling søgte man da ogsaa at forhindre dette, idet et Mindretal med Tscherning i Spidsen foreslog at nedsætte den ved 2den Behandling bevilgede Sum til 50,000 Rdl., hvoraf de 35,000 Rdl. skulde udbetales til Peto for at hans Linje, der nu som den vestligste, der kunde være Tale om, havde faaet Tschernings og hans Partis Tilslutning. Flertallet frygtede imidlertid for, at man ved at stemme for dette Forslag vilde binde Regeringen for fast til Peto, og forkastede derfor Tschernings Forslag med 57 Stemmer mod 33. Der var stærk Stemning for helt at forkaste den allerede givne Bevilling, men da intet Forslag var fremkommet herom, var det af formelle Grunde ugørligt. Der var derfor ingen anden Udvej end at nedsætte det ved 2den Behandling bevilgede Beløb, for ikke at give Ministeren flere Penge at raade over end højst nødvendig. Ved Afstemningen vedtoges det at nedsætte Bevillingen til 60,000 Rdl.

Forkastelsen af Tschernings Forslag blev af Bang fortolket saaledes, at Folkethinget ikke vilde have noget at gøre med Peto, og de indledede Forhandlinger om et eventuelt Nivellement bleve derfor afbrudte, til stor Fortørnelse for den største Del af dem, der

vare interesserede i den jydske Jernbane. I Virkeligheden havde den foretagne Afstemning ikke bragt Sagen et Hanefjed nærmere til sin Afgørelse. Nu som før var man i højeste Grad uenig om Retningslinjen, og skulde Regeringen vælge den, frygtede man for, at den ikke blev tilfredsstillende for nogen af Parterne. I bitre Ord beklager »Fædrelandet« sig over Bangs »Uklarhed og Vakkelvornhed« og over, at han »ved at kaste sig i Armene paa det af Skinsyge mod fremmed Dygtighed og Driftighed forblindede tekniske Laug har bragt denne for hele Danmark og navnlig for Jyllands materielle Udvikling saa uendelig vigtige Sag i Staa for lange Tider«.

V.

I Sommeren 1856 foretoges da det af Ministeriet ønskede Nivellement af en østlig Købstadlinje. Undersøgelserne gav imidlertid det Resultat, at en saadan Bane (fra den slesvigske Grænse til Frederikshavn med Sidebane til Viborg) vilde udkræve en Anlægs kapital af over 20 Million Rdl., en Sum, man paa den Tid nærede overordentlig store Betænkeligheder ved at anvende. Indenrigsminister Bang turde da heller ikke gøre mere ved Planen, og da man desuden var overtødet om, at man ikke kunde faa Folke-thinget med til en Bane i den Retning og der heller ikke i Slesvig var nogen Enighed om den Retning, der skulde vælges for den tilsluttende Linje, blev Planen om et Længdebanenet opgivet. Rent at stille

den jyske Jernbanesag i Bero kunde man dog ikke. Bang, der hyldede Maximen: »Noget maa der gøres«, fattede da i Slutningen af sin Funktionstid Planen om at nøjes med en Bane fra Aarhus til Viborg over Randers. Inden han naaede at faa denne Plan frem, veg dog hans Ministerium for Ministeriet Andræ, der med Krieger som Indenrigsminister optog Planen i den Forventning, at alle maatte kunne forenes om den. Efter denne skulde Banen føres fra Aarhus over Randers til Sønder-Onsild og Hobro med en Sidebane til Viborg, for hvilken Ministeriet skulde være berettiget til at garantere 4 pCt. af Anlægskapitalen, dog ikke over 8 Million Rdlr.

Den Antagelse, at alle kunde slutte sig om denne Plan, viste sig imidlertid meget snart at være en Fejltagelse. Det Princip, der fik Udtryk i den, var det gamle, kendte Tværbanepincip, der dels vilde bringe en Forbindelse i Stand mellem det vestlige og østlige Jylland, og dels ved Hjælp af en Dampskibslinje mellem Aarhus og Korsør i Tilslutning til Korsørbanen knytte Landsdelene nærmere sammen. Den Linje, der herved vilde komme til at eksistere mellem Sjælland og Jylland, mellem de to Hovedlandsdele i Kongeriget, svarede som tidligere anført til de Ønsker, som en stor Del af det nationalliberale Parti nærede om at knytte de enkelte Dele af Landet nærmere til hinanden. Det er da ogsaa betegnende, at det er den første Linje, som foreslaas, efter at de tidligere mere helstatsfarvede Ministerier har veget Pladsen for det i overvejende Grad nationalliberale Ministerium Andræ. I det Forsvar, Krieger førte for Forslaget i Rigsdagen 1856, skinner det da ogsaa tydeligt frem, at Øjemedet med

Banen var den anførte Forbindelse, det var den »jydskeste« af alle hidtil foreslaaede Baner og overalt, hvor man saa hen, var det Tværbaneprincippet, der hidtil havde raadet i Danmark. Det var Altona—Kiel og Flensborg—Husum, og det burde man nu ogsaa følge her, saa at man opnaaede en Forbindelse mellem Landets forskellige Egne. Kriegers Forsvar for Tværbanen gik i sine Hovedtræk endvidere ud paa at vise, at man dels ikke kunde overkomme de med Anlæggelsen af en jydsk Længdebane forbundne Omkostninger og dels ikke kunde blive enig om Retningen. I sit Forsvar for Tværbanen støttedes Krieger stærkt af Monrad. Meget ivrigt og paa en virkelig veltalende Maade kastede denne sig i Ilden for Tværbaneprincippet og hævdede dets nationale Berettigelse.

Som man kan tænke sig vandt Kriegers Plan dog kun ringe Tilslutning hos Tscherning og den største Part af de jydske Rigsdagsmænd, der ikke netop vare direkte interesserede i den foreslaaede Retning. Gang efter Gang blev det hævdet, at den jydske Handels Retning gik mod Syd og Vest, og at det var et rent Fantom at tænke sig, at den kunde drages mod Øst. Banen vilde, som Tscherning noget søgt bemærkede, kun blive til Fordel for Beboerne i Salling og Omegn, naar de skulde paa Komedie i København. Det, der imidlertid voldte den stærkeste Modstand var, at den af Ministeren foreslaaede Linje fra Aarhus til Randers vilde foregribe en kommende Længdebane og tvinge den ind paa en østjydsk Købstadlinje. Skulde man endelig have en Tværbane, maatte man i alt Fald fordre, at den i Stedet for, som af Ministeriet foreslaaet, at gaa fra Aarhus over Randers til S. Onsild

og Hobro og fra S. Onsild til Viborg, skulde drages saa vidt muligt i lige Linje til Viborg, men allerhelst maatte man dog se strax at komme til en Længdebane. Ønsket om den sidste var i Folkethinget saa overvejende, at Flertallet i det nedsatte Udvalg i sin afgivne Betænkning foreslaar at omredigere Loven saaledes, at den bemyndigede Regeringen til at garantere for en Længdebane fra den slesvigske Grænse til Frederikshavn for en Anlægssum af 10 Mill. Rdlr. Meningen med at nævne denne ringe Sum var uden Tvivl den at tvinge Ministeriet, i Fald Ændringen skulde blive vedtaget, ind paa den billigere Midtbane. Fra Fischers Side fremkom der ligeledes Forslag om en Længdebane med Bemyndigelse for Regeringen til at garantere for en Anlægssum af 20 Mill. Rdlr. Tilhængerne af Længdebanen undgik derimod klogelig at komme ind paa Retningslinjen, da det saa sikkert vilde have vist sig, hvor uenige de var.

Udvalgsflertallet var imidlertid paa det rene med, at man næppe fik Ministeriet med til Længdebanen, og for dog at redde saa meget som muligt for deres Interesser, foresloges det subsidiært, at den paatænkte Tværbane skulde føres saa direkte som muligt til Viborg, og derfra videre til et Punkt ved Venøbugten eller Holstebro, og at den navnlig ikke maatte lægges over Randers, hvilken By højst maatte bringes i Forbindelse med Banen ved Hjælp af en Sidelinje. Herved vilde man nemlig undgaa, at en mulig Længdebanes Retning blev forudbestemt, idet den af Udvalget foreslaaede Tværbane fra Aarhus altid vilde kunne komme til at gaa ind som en Sidebane til den Længdebane, som man helst saa udført. For yderligere at frem-

hævde dette Standpunkt foresloges det, at Retningen af Tværbanen ikke maatte faa nogen Indflydelse paa Længdebanen, samt at der kun maatte garanteres for en Anlægssum af højst $6\frac{3}{4}$ Mill. Rdlr.

Udvalgets Mindretal var imidlertid heller ingenlunde enige med Regeringen i den forelagte Plan, som man ligesom Flertallet ønskede ændret mere i Retning af en Tværbane, der skulde udstrækkes til Holstebro, ligesom Randers eventuelt kun maatte sættes i Forbindelse med Banen ved Hjælp af en Sidebane. Dette Forslag sluttede Regeringen sig til, og man skulde saaledes tro, at der var kommen nogenlunde Enighed i Thinget om Retningslinjen, da Mindretallets Forslag i sine Hovedtræk stemmede med Flertallets subsidiære Standpunkt. Men atter her viste der sig store Vanskeligheder, der voldedes af Længdebanen, som stadig spøjede med ind i alle Planer, hvor ofte end Krieger henledede Opmærksomheden paa, at Spørgsmaalet om denne aldeles ikke laa for. For at undgaa den Forudbestemmelse af Længdebanen, som dennes Tilhængere frygtede for, fordrede de nemlig en saa vestlig Retning af Banen fra Aarhus til Viborg, at Modpartiet ikke kunde gaa ind paa den. Navnlig kæmpede Tscherning ivrigt for, at Banen ikke maatte komme til Randers. I det hele taget var det Randers, som spillede Hovedrollen i dette Spørgsmaal, idet de, der ønskede denne By optaget i Jernbaneforbindelsen, fordrede en mere østlig Retning for Jernbanelinjen. Denne Kamp fandt ogsaa sit Udtryk i Bestemmelsen af den Sum, der maatte ydes Rentegaranti for. Tscherning talte f. Ex. med en Lidenskabelighed uden Lige

for kun at nævne 6 Mill. Rdlr., hvorved han med nogenlunde Sikkerhed kunde gøre Regning paa, at Banen ikke kunde lægges om ad Randers. Modstanderne af dette Standpunkt holdt med lige saa megen Styrke paa at nævne 8 Mill. Rdlr.

Det var det sidste Standpunkt, der sejrede. Ved 2den Behandling forkastedes Udvalgsflertallets Forslag om en Længdebane med 48 St. mod 41, navnlig fordi Regeringen absolut vægrede sig ved at modtage det, og det af Regeringen tiltraadte Ændringsforslag om en Bane fra Aarhus til Venøbugten eller Holstebro, eventuelt med en Sidebane til Randers vedtoges derpaa med 67 St. mod 11, dog med den Tilføjelse, at Retningen af en eventuel Længdebane ikke afgørende maatte bestemmes derved. Tilhængerne af Længdebanen havde imidlertid ikke opgivet Modet, men fremkom paany ved 3. Behandling med Forslag om en Længdebane, subsidiært om en Tværbane uden Forbindelse med Randers. Forslaget forkastedes med 56 St. mod 33, og Loven vedtoges derefter med 59 mod 33 St. omtrent saaledes som vedtaget ved 2. Behandling, dog med den Forskel, at Sidebanen til Randers udtrykkelig blev nævnet som en integrerende Del af Tværbanen samt at Bestemmelsen om, at Længdebanens Retning ikke maatte forudbestemmes, udgik. Tscherning vedblev lige til det sidste at kæmpe for sine Ideer. Efter at det førstnævnte Forslag var forkastet, stillede han endnu Ændringsforslag om, at Randers skulde stryges af Planen og at der kun maatte ydes Rentegaranti for en Sum af 6 Mill. Rdlr. Begge Forslag forkastedes dog med henholdsvis 61 St. mod 33 og 52 mod 33 Stemmer.

Forhandlingen om dette Jernbaneforslag hører sikkert til de livligste, der nogen Sinde er ført i den danske Rigsdag om Jernbanesager. 2den Behandling strakte sig f. Ex. over 4 meget lange Møder, i hvilke en Mængde Talere havde Ordet. Til Tider blev Forhandlingen ført med en Livlighed og Hidsighed, der giver et interessant Udtryk for den Adsplittethed og Mangel paa fælles Maal, der i det omhandlede Tidsrum beherskede vort økonomiske Liv.

Heller ikke i Landstinget vandt Lovforslaget ubetinget Samstemning. Længdebanens Tilhængere gjorde, hvad de kunde for at faa det forkastet, og selve Loven vedtoges kun med et ringe Flertal, 25 Stemmer mod 17.

Ude i Landet var Stemningen ligeledes i høj Grad delt. Ikke blot agiterede Længdebanens Tilhængere ivrigt imod Tværbanen, og der indkom flere Andragender til Rigsdag og Regering, der udtalte sig mod den. Tværbanen kunde heller ikke glæde sig ved stor Tilslutning i Befolkningen. Gennemgaar man de talrige Andragender, der indkom til Rigsdagen, faar man et højest broget Indtryk af den Forskel i Opfattelsen, der herskede i de forskellige Egne om den Retning, Banen burde følge. Fra Aarhus indkom der f. Ex. Andragende om, at Banen ikke maatte føres til S. Onsild, som oprindelig foreslaaet af Ministeren, fra Randers om, at den endelig frem for alt maatte med i Jernbane-forbindelsen, fra Viborg om, at Banen maatte blive ført over Frijsenborg, fra Skive, Nykøbing paa Mors og Thisted om at faa Banelinjen saa nær til disse Byer som muligt. Fra Holstebro By henledte man Opmærksomheden paa, at Skive ikke var noget heldigt Punkt at lade Banen ende i, men at Struer burde foretrækkes,

dog ønskede man fremfor alt, at Banen fra Aarhus førtes over Silkeborg, hvilken Linje naturligvis vandt Anklang fra den sidstnævnte By o. s. v.

Loven udkom imidlertid den 4. Marts 1857 (10. Februar var der udgaaet en Lov, der bemyndigede Regeringen til at give Koncession paa en Bane gennem Fyn, men uden nogen Rentegaranti), og bemyndigede altsaa Regeringen til at give Koncession til Anlæg af en Bane fra Aarhus til et Punkt ved Venøbugten eller til Holstebro med en Forbindelsesbane til Randers, samt til at garantere en aarlig Rente af 4 pCt. af Anlægskapitalen, dog ikke ud over 8 Million Rdlr.

VI.

Loven af 4. Marts 1857 betegnede en Sejr for Tværbaneprincippet. Modstanderne af den havde imidlertid ingenlunde opgivet Haabet om at faa den styrtet. De vedligeholdte paa Møder og i Pressen en livlig Agitation, og paa de Valgmøder, der gik forud for de nye Folkethingsvalg i 1858 dannede Jernbanespørgsmaalet et meget væsentlig Moment i den Stilling, Vælgerne indtog overfor vedkommende Kandidat. I Jylland, som var den Landsdel, man skulde synes var nærmest interesseret i Spørgsmaalet, var Tværbanen gennemgaaende meget upopulær. Det var her først og fremmest Længdebanen, man ønskede, og navnlig da den Linje, der faldt sammen med Petos Projekt. En overordentlig livlig Agitation for den sidste Linje var udfoldet af Dr. Geert Winther; han virkede ikke blot direkte paa Befolkningen, men ogsaa paa de enkelte

Rigsdagsmænd, og synes ved de Møder, han i den Anledning holdt, at have faaet Sikkerhed for, at Folke-thinget vilde følge ham i Kampen mod den vedtagne Tværbane, i hvert Fald indbragte han i Samlingen 1858, hvor Bondevennepartiet kunde gøre Regning paa at have Flertallet med sig, et Forslag til Lov om Op-hævelse af Lov af 4. Marts 1857. Dette Forslag vakte betydelig Opsigt; Tværbane's Tilhængere og især Regeringen følte sig i høj Grad ilde berørte ved dette Forsøg paa at faa en Lov kuldcastet, der Aaret i Forvejen ikke blot var vedtagen af begge Rigsdagens Afdelinger, men ogsaa havde faaet Hs. Maj.'s Stadfæstelse. Det var at rokke ved Tingets Værdighed. Et Forsøg paa at afvise Forslaget mislykkedes dog totalt, og man maatte da tage sin Tilflugt til de saglige Grunde. Nu er det jo klart, at der ikke fra nogen af Siderne kunde fremføres noget nyt i denne Sag. Den var jo for et Aar siden bleven drøftet saa grundigt og alsidigt som næppe nogen anden Lov. De Argumenter, der fremkom, er da heller ikke andet end de gamle Grunde for og imod. Nu som tidligere kæmper Regeringen og dens Parti for Forbindelsen mellem Landsdelene og for at styrke Københavns Handel, og i deres Ivrighed for at hævde dette Standpunkt gaa enkelte Talere endog saa vidt, at de beskyldte Længdebanens Tilhængere for at være tyskvenlige og Slesvig-Holstenere. Her er det i Virkeligheden, at Sagens Kærnepunkt ligger skjult. Det er rigtigt, at Længdebanens Forkæmpere vilde undgaa Indflydelsen fra København; men naturligvis er det for haardt af den Grund at kalde dem Tyskere, hvad man derimod uden at gaa for vidt kunde kalde dem, er »Jyder«. De brød sig fejl om København og

det øvrige Land, naar blot de maatte beholde deres eget, og jydsk Handel gik nu en Gang efter deres Anskuelse mod Syd og Sydvest; den Retning vilde man beholde, det var den eneste, Jylland havde Fordel af. Men disse Modstandere af den vedtagne Tværbane er ikke blot »Jyder« i den Forstand, at de er mod alt, hvad der minder om København, de er lige saa stærkt imod, at en eventuel Længdebane bringes igennem Østkystens Købstæder. Det væsentligste i deres Plan er, at Viborg skal være Knudepunktet for Jyllands Baner i Modsætning til Østbanens Tilhængere, der ønskede, at Aarhus skulde indtage denne Stilling.

Geert Winthers Forslag kom ikke videre end til 1ste Behandling og Nedsættelse af Udvalg. Rigsdagen opløstes kort efter, og det maatte derfor forbeholdes at gøre videre Skridt i den næste Rigsdagssamling.

Inden denne traadte sammen var der imidlertid fra Regeringens Side sket noget, der havde afgørende Betydning for hele Jernbanespørgsmaalets Udvikling. Krieger, der havde faaet Tværbaneloven gennemført, og som en kort Tid havde afgivet Indenrigsministerporteføljen til Unsgaard, havde paany overtaget denne og afsluttede nu i Oktober Maaned 1859 Overenskomst med det engelske Firma Peto, Brassey & Bett om Udførelse og Forpagtning af Tværbanen i Henhold til Loven af 4. Marts 1857.

Det var med stor Forbitrelse, at Modstanderne modtog denne Meddelelse, der som man skulde synes, maatte tilføje dem et afgørende Nederlag. Da forandredes imidlertid Situationen paany, idet Ministeriet Hall den 2. December 1859 veg Pladsen for Ministeriet Rotwitt, med Regnar Westenholz, Petos gamle Be-

fuldmægtigede her i Danmark, som Finansminister, og Borgmester i Horsens, Jessen, som Indenrigsminister. Det nye Ministerium var af afgjort bondevenlig Farve, og det er derfor ret forstaaeligt, at det søgte at tjene sine Partifæller i Jernbanespørgsmaalet, som laa dem stærkt paa Sinde. Den 11. Januar 1860 forelagde Indenrigsminister Jessen ogsaa i Folkethinget et Lovforslag angaaende Anlæget og Driften af en Jernbane i Jylland og Fyn. Dette gik ud paa, at Regeringen skulde bemyndiges til at lade bygge en Jernbane fra Nyborg over Odense til Middelfart med en Dampfærge over Lillebelt og derfra til den slesvigske Grænse samt fra den slesvigske Grænse til Aalborg.

Endvidere forlangte Regeringen Bemyndigelse til at søge opnaaet en Forandring i den Koncession, der var meddelt i Henhold til Loven af 4. Marts 1857, saaledes at Strækningen fra Skive til Struer foreløbig blev opgiven og den øvrige Del af Banen paa hensigtsmæssig Maade blev bragt i Forbindelse med det øvrige Jernbanesystem.

Til Tilvejebringelsen af Midlerne til disse Jernbane-anlæg skulde Regeringen bemyndiges til at udstede 4 pCt. uopsigelige Statsobligationer til et Beløb af gennemsnitlig 300,000 Rdlr. pr. dansk Mil. Banen skulde for et Tidsrum af 100 Aar bortforpagtes, saaledes at Forpagteren leverede alt det rullende Materiel og afholdt alle Drifts- og Vedligeholdelsesomkostninger. I Forpagtningsafgift skulde svares fra $\frac{1}{4}$ til $\frac{1}{2}$ af Banens samlede Bruttoindtægt i Forhold til dennes Størrelse efter en Skala, som nærmere skulde fastsættes.

Af Regeringens Motiver til Lovforslaget fremgik

det vel ikke tydeligt, hvilken nærmere Retning, man vilde foreslaa for Længdebanen, men det henstilledes ved Bevillingen af en lavere Sum til Anlægget samt ved Driftens Bortforpagtning at overlade til Regeringen i Forening med den eventuelle Forpagter at bestemme, hvor den for Staten fordelagtigste Bane burde ligge eller med andre Ord den billigst mulige Bane, som sikrede den størst mulige Trafik.

Disse Ord syntes at tale til Fordel for Midtbanen, og Forslaget modtoges derfor med stor Tilfredshed af denne Retnings Tilhængere, hvorimod Forfægterne af Tværbanerne bekæmpede det ivrigt.

Det viste sig imidlertid ret snart, at der alligevel ikke var den Samstemning mellem Regeringen og Thinget, som man havde kunnet vente, navnlig var man utilfreds med, at der ikke i Lovforslaget var fastsat bestemte Punkter, der afgjort betegnede Længdebanen som Midtbane, og desuden udtalte man sin Utilfredshed over, at Lejligheden ikke var benyttet til helt at faa Livet af den uheldige Tværbane.

Flertallet af det til Lovens Behandling nedsatte Udvalg forandrede da ogsaa paa disse Punkter Lovforslaget aldeles: det foreslog nemlig i den afgivne Betænkning at bygge Banen fra den slesvigske Grænse over Andst, Verst, igennem Gudenaadalen til Viborg, med Sidebaner til Aarhus fra Gudensø og til Randers fra Bjerringegnen samt for yderligere at fastslaa, at man vilde have Banen gennem dette formentlig lettere fremkommelige og billigere Terræn, kun at anvende 270,000 Rdlr. pr. dansk Mil. Herved vilde, som man ser, den vedtagne Tværbane helt forsvinde, og man vilde undgaa, at dens Bestaaen foregreb Længdebanens

Bygning som Østbane. Regeringen fastholdt derimod Tværbanen. Det samme gjorde Udvalgsmindretallet, der betragtede den som et Stykke Længdebane mellem Aarhus og Randers, som man mente det rettest at fortsætte sydpaa over Horsens til Lillebelt og derfra igen til den slesvigske Grænse. Saaledes kom Mod-sætningerne mellem de forskellige Standpunkter da atter ret skarpt frem mod hinanden.

Inden Sagen kom til 2den Behandling var der imidlertid atter sket noget, der i høj Grad forandrede Forholdene. Ministeriet Rotwitt var afgaaet i Mellem-tiden og havde givet Plads for Halls 2det Ministerium, i hvilket Posten som Indenrigsminister var overtagen af D. G. Monrad, en af Tværbaneprincippets ivrigste og dygtigste Talsmænd. Det er derfor letforstaaeligt, at Regeringen foretrak Mindretallets Forslag og af al Magt bekæmpede Flertallets. Paany udviklede der sig nu en overordentlig lang og til Tider særdeles hæftig Forhandling, hvor man fra ingen af Siderne sparede paa skarpe Angreb. Som man kunde vente var Tscher-ning Hovedanfører for Flertalsforslaget, og forsvarede det med alle sine gamle Argumenter, og med hele sin geniale Skarphed og Ensidighed. Paany udtalte han sin Ringeagt for Købstædernes Betydning og frem-hævede, at det var at bygge Jernbanerne for Fisk, saafremt den blev lagt ud til Havnene. Købstæderne havde tilstrækkelig Adgang til bekvemme Befordrings-midler, de havde Skibsfarten og de kostbare Lande-veje. Alene det forsømte Midtjylland, særlig Gudenaadalen, med dets glimrende Betingelser for økonomisk Fremskridt, havde man altid ladet i Stikken. Det burde man nu fremhjælpe, i faa Aar vilde man da se

det fremblomstre, nye Byer dukke op og en hidtil ukendt Velstand og Befolkningsforøgelse brede sig ud over disse Egne.

Trods det virkelige glimrende Forsvar, Flertallet førte for sit Forslag, forkastedes det dog ved 2den Behandling med 45 St. mod 42. Mindretallets Forslag, der imidlertid var bleven »forbedret« af Tscherning, saaledes at det kom til at lyde paa Anlæg af en Bane fra Aarhus over Linaa til Viborg med Sidebane til Randers forkastedes ogsaa, og tilbage stod saaledes det oprindelige Regeringsforslag, der vedtoges med 49 Stemmer mod 41.

Ved 3die Behandling genoptog Flertallet imidlertid atter sit tidligere Standpunkt og indbragte paany Forslag om Midtbanen, suppleret med Anlæg af en Hestebane, der skulde udgaa fra Sammenstødspunktet mellem Længdebanen og Banen mod Lillebelt, over Varde, Ringkøbing og Holstebro til Struer.

Forslaget forkastedes imidlertid efter en ny langvarig og varm Forhandling med 46 Stemmer mod 46, altsaa ligesaa mange for som mod. Atter stod nu det oprindelige Regeringsforslag tilbage, men da det ikke tilfredsstillede nogen af Parterne og man frygtede for at overlade den daværende Regering at forestaa dets Udførelse og navnlig var bange for, at den skulde benytte dets vage Bestemmelser til at lægge Banen igennem Østkystens Købstæder forkastedes ogsaa det med 62 St. mod 23.

VII.

Paany stod man altsaa paa bar Bund og uden nogen som helst Udsigt til at komme videre. De forskellige Partiers Stilling var saa rodfæstet, at man skulde tro, det var umuligt nu at komme til et Resultat. I hvert Fald maatte der da fra begge Sider vises en hidtil ukendt Forsagelse, som neppe stod til at vente. Det blev Regeringen, som paa dette Punkt viste sig som den føjelige. Efter at Jessen i Samlingen 1860—61 privat havde indbragt det Forslag, han havde forelagt som Indenrigsminister Aaret forud, fremkom Monrad med et nyt Lovforslag, udarbejdet paa Grundlag af Undersøgelser i Marken, foretagne af Peto, med hvem der var bleven afsluttet Overenskomst om Anlæg og Drift af de Baner, der eventuelt skulde anlægges efter det fremlagte Lovforslag. Paa væsentlige Punkter var Lovforslaget, der bemyndigede Regeringen til at hæve Koncessionen paa Tværbanen, et Mæglingsforslag til Forening af de stridende Anskuelser. Grundtrækkene i dette var, hvad Retningslinjen angik, omtrent den samme som i Jessens. Det foreslog saaledes Banen gennem Fyn fra Nyborg til Middelfart og dernæst følgende Strækninger i Jylland: fra Lillebelt til den slesvigske Grænse ved Vamdrup og derfra over Horskær, Randbøl, Jellinge, Horsens, Aarhus, Langa, Randers, Hobro til Aalborg, samt fra Langa over Viborg og Skive til Struer. Hvad Strækningen Horsens-Aarhus angaar, var der stillet Valg mellem en østlig Linje direkte fra Aarhus til Horsens eller en Gudenaalinde med en Sidebane til Horsens. Længden af disse Baner vilde blive $64\frac{1}{4}$ Mil, til hvis Anlæg der kunde

anvendes 15,300,000 Rdlr., der enten kunde udbetales Entreprenøren kontant eller i 4 pCt. kgl. Obligationer.

Det var ikke uden Betænkning, at Regeringen havde opgivet at lede Længdebanen over Fredericia; Ministeren fremhævede da ogsaa, at det var et imødekommende Forslag, men at han i Grunden helst vilde stemme for en Ændring, der ledede Banen over Fredericia og derved tilvejebragte den ønskede lette Forbindelse mellem Landsdelene, og gav de Garantier, i militær Henseende, som Regeringen satte saa stor Pris paa.

Det nye Lovforslag modtoges med almindelig Tilfredshed, og det udtaltes fra de fleste Sider, at man nu var træt af den aarelange Forhandling og at man maatte se at komme til en Afgørelse.

Efter det Resultat, som det nedsatte Udvalg kom til, skulde man imidlertid ikke vente sig nogen Afslutning. Der dannede sig intet Flertal, men omtrent lige saa mange Mindretal som der var Medlemmer i Udvalget. Tscherning og Winther foreslog Banen ført fra den slesvigske Grænse gennem Gudenaadalen til Viborg med Sidebane til Aarhus og derfra over Langaa til Randers. Tilhængerne af Østkystbanen foreslog Retningen ført fra den slesvigske Grænse til Lillebelt og derfra over Horsens, helst vest om Skanderborg til Aarhus og videre over Langaa, Randers, Hobro til Aalborg. Endelig foreslog A. Hage Banen ført fra Grænsen over Randbøl, Jellinge, langs Gudenaadalen til Ry Mølle og derfra til Aarhus og videre til Aalborg.

Det var dette sidste Forslag, der vedtoges ved 2den Behandling. Ved 3die Behandling stillede Mini-

steriet imidlertid et Ændringsforslag, der væsentlig afveg fra det oprindelige Regeringsforslag, idet det afgjort bestemte sig for en Østbane med følgende Retning for de jyske Strækninger:

Fra Vamdrup over Kolding og Fredericia til Vejle med Sidebane til Snoghøj,

fra Aarhus over Langaa, Randers, Hobro til Aalborg,

· Langaa over Viborg, Skive til Struer,

· Struer til Holstebro og

endelig fra Vejle til Aarhus, der enten skulde føres over Horsens ad nærmeste Vej til Aarhus, eller gennem Gudenaadalen. I førstnævnte Tilfælde skulde Gudenaadalen forbindes med Banenettet ved en Sidebane, i andet Tilfælde skulde Banen føres ad den hensigtsmæssigste Vej til Gudenaadalen, og hvis den ikke anlagdes direkte over Horsens skulde en Sidebane anlægges til denne By.

Dette Forslag forkastedes imidlertid ved 3die Behandling, og Indenrigsministeren erklærede da, at han ikke kunne modtage Loven, men raadede dog til at stemme for Loven, i Haab om, at den kunde blive ændret ved Behandlingen i Landstinget.

Grunden til, at Ministeren pludselig forandrede sine Anskuelser og gik over til at foretrække en afgjort Østbane, maa søges i den Omstændighed, at hans oprindelige Lovforslag ikke blev modtagen med den Tilslutning, han havde ventet. Det var ment som et Kompromis mellem de forskellige Anskuelser, men da det alligevel ikke viste sig gørligt at naa dette Resultat, foretrak Regeringen at indtage sit oprindelige Standpunkt, der gik ud paa at faa en Bane, der saa meget som muligt hjalp til at forbinde Øerne med Jylland.

I Landstinget, hvor Lovforslaget kort efter kom til Behandling, erklærede Monrad da ogsaa, at han ikke kunde fremme Lovforslaget, saafremt det ikke blev ændret i den af ham ønskede Retning. Hensynet til Landsdelenes Sammenknytning var nu for ham blevet det overvejende, men ogsaa den militære Rolle, Banen spillede, var af Vigtighed. Muligt er det, at den daværende truende Situation, der hvert Øjeblik syntes at kunne føre til Krig med Tyskland, ogsaa har lagt et stærkt Pres paa Monrad, saa at han, da det kom til Stykket, ikke har turdet tage Ansvaret for, at Banen førtes udenom Fredericia.

Ogsaa Landstinget synes at have følt Ansvaret i den Retning, og gav efter for den Holdning, som Regeringen indtog. Da det desuden maatte staa klart for de fleste, at dersom man ikke valgte at tage Loven i den Form, Regeringen nu vilde tage den i, kunde man komme til at vente længe, inden man fik Jernbanespørgsmaalet i Jylland løst. Man var træt og slappet af de aarelange Forhandlinger, der aldrig synes at skulle føre til nogen Slutning, og man endte da ogsaa med at forandre Loven efter Monrads Ønske.

Den samme Stemning: Træthed og Mangel paa Evne og Mod til atter at tage Sagen op paany, blev ved den endelige Behandling i Folkethinget afgørende for Lovens Skæbne. Den vedtoges med stort Flertal i den Affattelse, den havde faaet i Landstinget, trods de sidste ihærdige Forsøg, der gjordes af Winther og andre for at forhindre det.

Den Retningslinje, den nye Lov, der udkom 10. Marts 1861, kom til at indeholde, var følgende: fra Nyborg over Odense til Middelfart, fra den slesvigske

Grænse ved Vamdrup over Kolding og Fredericia til Vejle, med Sidebane til Snoghøj, fra Vejle gennem Gudepaadalen over Ry Mølle til Aarhus, enten over Horsens eller med en Sidebane til denne Købstad, fra Aarhus over Langaa, Randers og Hobro til Aalborg, fra Langaa over Viborg og Skive til Venøbugten samt fra Venøbugten til Holstebro foruden Hestebaner fra Stationerne ved flere Købstæder til disses Havne.

Som man vil se var denne Bane, uagtet dens østlige Retning dog endnu at betragte som et Kompromis mellem de herskende Anskuelser. Tilhængerne af Forbindelsen mellem Landsdelene havde faaet »et Pant« i Fredericia og Tilhængerne af Midtbanen havde faaet Ry Mølle som »et Pant« paa, at Midtjyllands Interesser ikke vilde blive forsømte.

Den 18. Marts 1861 afsluttede Regeringen Kontrakt med Firmaet Peto, Brassey & Betts om Udførelsen af disse Linjer, hvorved den tidligere afsluttede Kontrakt og Koncessionen af 1859 paa den saakaldte Tværbane bortfaldt.

Det »Pant«, Midtjyllands Interesse havde faaet i Ry Mølle, viste sig imidlertid snart at være mindre værdifuldt. Som man vil have set ovenfor, var den Retningslinje, der nærmest skulde trøste Tilhængerne af Midtbanen, ikke bleven endelig fastsat i Loven af 10. Marts 1861. Ved de Overvejelser, der i den Anledning fandt Sted, kom Regeringen til den Erkendelse, »at den ved Loven vedtagne Retningslinje maatte anses for mindre hensigtsmæssig, navnlig fordi Jernbanen mellem Aarhus og Vejle derved vilde blive betydelig forlænget, hvilket var saa meget uheldigere, som dette Stykke ligger midt paa Længdebanen, og fordi Banen

vilde blive ført igennem magre og slet befolkede Egne, medens en direkte Linje fra Horsens til Vejle vilde komme til at gaa gennem et af Jyllands frugtbareste og bedst befolkede Distrikter«. Af Lehmann, der havde overtaget Indenrigsministerposten efter Monrad, forelagdes der da i Samlingen 1862 Forslag om at bestemme Retningslinjen saaledes, at Banen skulde føres fra Vejle over Horsens og Torrild til Aarhus med en Sidebane til Silkeborg. Forslaget mødte naturligvis ikke saa lidt Modstand i Folkethinget, hvor Forhandlingerne atter endte med et Kompromis, der bestemte Retningslinjen saaledes, at Banen skulde føres fra Horsens over Testrup, Fuldbro Mølle (Øst om Mos Sø) og Stilling til Aarhus med en Vandvej fra Fuldbro til Silkeborg. I denne Skikkelse udkom Loven den 19. Januar 1863. Heller ikke denne Retning blev imidlertid den endelige. Ved de foretagne Undersøgelser viste det sig, at den paatænkte Vandvej til Silkeborg i Forbindelse med Linjen Horsens—Fuldbro—Aarhus vilde blive omtrent lige saa dyr som den i 1860 paatænkte Linje Horsens—Torrild—Aarhus sammen med en let Bane til Silkeborg. Saadanne Baner bleve da i 1865 foreslaaede af Indenrigsminister Estrup, men man naaede ikke at faa Forslaget behandlet færdigt. Det nedsatte Udvalg fremhævede dog Ønskeligheden af, naar Vandvejen til Silkeborg opgaves, at faa Længdebanen draget nærmere til Skanderborg. Dette Ønske blev imødekommet af Regeringen og blev den 26. Maj 1866 til Lov. Hermed var i Virkeligheden Hovedretningen for vort Jernbanelnet afgjort. Alle de Baner, der siden ere komne til, have sluttet sig naturligt som Bifloder til den store Hovedstrøm, der nu gennemløb Landet i hele dets

Udstrækning og knyttede de enkelte Dele sammen til et varigt Hele.

Tyve Aars lange og møjsommelige Forhandlinger maatte imidlertid til, inden denne Sag blev afgjort. Alle de mange Faser, den efterhaanden havde gennemgaaet, betegner Skridt for Skridt et Nederlag for de Talsmænd, der havde holdt paa de særlige jyske Interesser. Den Kamp, der førtes mellem de to modsatte Anskuelser, optog den Gang manges Sind og skilte Folk, der ellers havde Anskuelser og politisk Overbevisning tilfælles. I vor Tid, da denne Kamp vel næsten er glemt eller endog helt ukendt, maa det vække Forbavselse, at en tilsyneladende saa simpel Sag som Anlægget af en Jernbane har kunnet tage saa lang Tid, inden den blev afgjort, og bringe Sindene saa stærkt i Bevægelse. Grunden hertil ligger da ogsaa dybere end i de rent materielle Modsætninger mellem Tilhængerne af en Øst- og en Vestbane. Bag dem skimter man Lag af Befolkningen, der i Aarhundreder havde været overladt til sine egne Veje, og som nu med Udholdenhed og Sejhed kæmper for at beholde sin gamle vante Selvstændighed, en Befolkning, der ikke forstaar den nye politiske Situation og dens Talsmænd, og derfor sætter sig imod den Indflydelse, den frygter vil skade dem eller i hvert Fald bringe noget nyt, som den endnu ikke forstaar, og derfor nærer Uvilje imod som noget fremmed og ubehageligt.

Det er ved disse Modsætninger, at Kampen for de jyske Baners Anlæg faar sin store historiske Interesse; de viser for os et Folk med en dybere social og økonomisk Forskel end Nutiden kender, et

Folk, der først skulde til at leve sig sammen til en virkelig Enhed i politisk, social og økonomisk Henseende. Lad være, at denne Enhed endnu ikke er naaet, lad være, at store Modsætninger endnu ere til Stede, et er sikkert, at i den Menneskealder, der er forløbet siden denne Jernbanekamp endtes, er meget forandret til det bedre, og der er vel ingen Tvivl om, at de Jernbaner, der voldte saa megen Strid, har haft en af sine største Opgaver i at forene de stridende Parter. De Jernbaand, der nu binde de tidligere adspalttede Dele sammen, have dannet en varig Enhed af Landet, der ikke tillader nogen provinsiel Afsondret-hed. De Samfundsklasser, der tidligere stode hinanden fjærnt, ere ved Banernes Hjælp komne i nærmere Be-røring med hverandre, ny fælles Kultur og forøget Velstand er udbredt i en Grad, som det dog for-haabentlig er forbeholdt vor Tid at bringe endnu videre.

Bog anmeldelse.

---

v. Fircks: Bevölkerungslehre und Bevölkerungspolitik. Leipzig 1898. 492 pp.

Det store Foretagende, som afdøde Kuno Frankenstein har grundlagt (Hand und Lehrbuch der Staatswissenschaften in selbständigen Bänden), og som nu fortsættes af Heckel: en Række selvstændige Fremstillinger af Statsvidenskabens enkelte Afsnit, er ført et Skridt videre ved det ovennævnte Værk af den veltjente preussiske Statistiker; det udkommer som 6te Bd. af 1ste Afdeling (Volkswirtschaftslehre). Man faar nogen Respekt for Statsvidenskabens Omfang, naar man ser, hvor let disse Bøger maa gaa hen over mangfoldige Emner. Den, der aspirerer til at være Fagmand, vil i et Værk som det her anmeldte jævnlig blive skuffet; Forfatteren vilde ikke med sin bedste Vilje kunne give en blot nogenlunde udtømmende Fremstilling af de talrige Emner, han strejfer i Befolkningsstatistiken, saa lidt som han kan gøre tilstrækkelig Rede for Malthus' Lære og alle de Angreb og Forsvar, den har givet Anledning til. Ganske det samme gælder Frankensteins Fremstilling af »Arbejderbeskyttelsen«, dette uhyre og mangesidige Emne, endnu mindre er det lykkedes Hermann og Karl Brämer i deres Frem-

stilling af Forsikringsvæsenet: de mange Spørgsmaal, som særlig maa interessere en Forsikringsmand, som ønsker at orienteres i de Nydannelser, der vise sig i vore Dage, ere for største Delen kun ganske løselig berørte, end sige at Bogen skulde kunne give det mathematiske Grundlag for Forsikringsvæsenet. En Vanskelighed ligger jo ogsaa deri, at kun meget faa Tyskere formaa at lade være med at sige, hvad ethvert fornuftigt Menneske kan sige sig selv, saa at den Art Betragtninger ofte som Gøgeunger skyde det reelle Indhold ud. Man læse f. Ex. Schöffles to Bind om Skatterne (ligeledes i Frankensteins Samling) og man vil — som sædvanlig, naar Schöffle skriver — faa nok at gøre med at pille det, man kan bruge, ud af den uhyre Emballage, denne iøvrigt fortjente Forfatter bruger.

Noget bøder det herpaa, at Bøgerne ledsages af udførlige Bibliografier. Alene i v. Fircks Bog er der en af Lippert udarbejdet Bibliografi paa 96 Sider, og den, der ønsker dybere Kundskab, kan i en saadan Bogfortegnelse faa megen Vejledning i sit Studium; ønskeligt kunde det saa dog maaske være, om denne Bogfortegnelse kom til at staa i noget inderligere Forhold til Bogen selv; skønt v. Fircks jævnlig anfører sine Kilder, sker det dog ikke altid, i alt Fald ikke saa udførligt, som man kunde ønske sig. Og man maa jo ogsaa være forberedt paa, at saadanne Boglister indeholde en hel Del Revl og Krat. Man ser det bedst ved at titte ind ad sine egne Vinduer og se, hvad det er for danske Bøger der nævnes. For ikke at tale om, at Frankenstein i sin Fortegnelse over Bøger om Arbejdsforholdene i Danmark uforvarende kommer til at tage

Deuntzers Arveret med i Købet (ligesom Bogen om Bier, deres Røgt og Pleje, der blev nævnet i et Værk om Bierbrauerei), saa føler man sig lidt fremmed, naar man læser blandt de meget faa danske Skrifter, han anfører (hvortil i Parenthes ogsaa et Par oversatte Arbejder af Stuart Mill regnes) følgende Titel: Lunde: Forslag til Arbeyderreformens Losning i Overenstemmelse med Menneskets Bestemmelse paa yonclen, eller naar der fortælles om den norske Arbejderkommissions »Sedshilling«.

Men naar man saaledes har sat sine Fordringer ned, vil man kunne have megen Nytte af dette Foretagende, og ikke mindst af v. Fircks' Bog. Man vil i denne finde en omhyggelig Fremstilling af Befolkningsstatistikens og Befolkningspolitikens Grundrids, og man vil være ham taknemlig for en Mængde Tal og andre positive Oplysninger, som man ellers maa lede efter i den officielle Statistik, eller i afsides Kroge af den statistiske Literatur, og som han synes at have sigtet og bearbejdet med Flid og Omtanke, om der end kan findes et og andet, som han opfatter som mere troværdigt, end det vist fortjener, f. Ex. af Oldtidens og Middelalderens Befolkningshistorie, eller de 11 Milioner, han stadig regner med i de tyske Kolonier.

Forfatteren dvæler ganske naturlig en Del ved Folketællingsmetoderne, selvfølgelig mest med tyske Erfaringer og Forhold for Øje; maaske vil man da her savne noget mere dybtgaaende Betragtninger eller Fremblik paa Statistikens hidtil uløste Opgaver, som f. Ex. Bestemmelsen af Tællingernes Nøjagtighedsgrad, men der er ingen Tvivl om, at denne Del af Bogen vil læses med Udbytte, ligesom overhovedet den Rede-

gørelse, han giver for Resultaterne af Folketællingerne, hvortil knytter sig forskellige specielle Undersøgelser, som f. Ex. om Legemshøjde og Legemsvægt.

Ogsaa i de næste to store Afsnit, om Befolkningens Bevægelser og Dødelighedstavler, viser Forfatteren sig i Besiddelse af udbredt Læsning og et godt Skøn over, hvad der kan interessere Læseren; kun af og til opstaar der noget Misforhold, som i Vielsesstatistiken, hvor han noget vel vidtløftigt og uinteressant gengiver sine tidligere offentliggjorte Undersøgelser over de Viedes Erhvervsforhold. Han er godt orienteret i det vigtige og vanskelige Spørgsmaal om Uægtefødtes Dødelighed, hvortil Böckh har leveret gode Bidrag i de senere Aar, ligesom man faar Traaden til Udklaring af Spørgsmaalet om Overgange fra et Trossamfund til et andet; derimod kunde man maaske have ønsket den vigtige statistiske Fremtidsopgave belyst: Overgangen fra en Samfundsklasse til en anden; denne Opgave turde være nok saa betydningsfuld som Spørgsmaalet om Vandringer fra Land til By eller Udvandring til fremmede Verdensdele; men ogsaa her gælder det vel, at Forfatteren mere har søgt at fremstille, hvad der er tilvejebragt, end at skrive Ønskesedler for Fremtiden.

Hvad danske Læsere maaske ville læse med størst Interesse, om end med en vis Kuldegysning, er den preussiske Statistikers Lære, i Slutningen af Bogen, om de smaa Nationers Ret, der ere uheldige nok til at komme under tysk Scepter. Det er Preusserens Væ Victis, der her kommer til Orde. Udførlig gør han Rede for Nationalkampene i de østlige Provinser, hvor den polske Befolkning med en paafaldende Sejhed

holder Germaniseringen Stangen, dette store Endemaal for tysk Statskunst; og han har en Del at fortælle om de Danske i Nordslesvig. Det gælder for ham, at de fremmede Elementer i ny erhvervede Landsdele eller Distrikter, der støde op til andre Lande, snarest mulig fjernes; dertil er Staten for sin egen Selvopholdelses Skyld ikke blot berettiget, men endogsaa forpligtet, og med Beklagelse anfører han da, hvorledes Tyskheden her og der er gaaet tilbage. Fra tysk Side behøver man efter hans Opfattelse aldeles ikke at forsone den polske Befolkning, der maa være glad til for at høre til det store Rige, og enhver Forholdsregel fra Statens Side, der kunde tydes i denne Retning, vilde kun forhale disse Landsdeles endelige Fortyskning, som det nu var paa Tide at gennemføre, og det med hele den Magt, Staten raader over. Og saaledes videre i et videnskabeligt Sprogs tilknappede Fanatisme. Saa er det dog maaske en Trøst for de Smaa, at det er lettere at tumle med Tal og med Theorier end med Menneskehjerter og Menneskeviljer.

H. W.

Miscellanea.

I.

Postvirksomheden paa Island.

Ved cand. polit. Th. Kornerup.

Det selvstændige islandske Postvæsen kunde i Aar fejre sit 25 Aars Jubilæum. I Lov om Islands forfatningsmæssige Stilling af 2. Januar 1871 var bl. A. bestemt, at det stedlige islandske Postvæsen skulde henhøre under Islands særlige Anliggender, medens Udgiften ved Forbindelsen mellem Island og Danmark skulde afholdes af den danske Statskasse. I Overensstemmelse hermed udkom Forordningen af 26. Febr. 1872 og Bekendtgørelsen af 3. Maj 1872 om »Postvæsenet paa Island«, gældende fra 1. April 1873, samt Bekendtgørelsen af 26. Septbr. 1872 angaaende det gensidige Forhold mellem det almindelige danske og det særlige islandske Postvæsen.

Postvæsenet organiseredes herefter i 1873 saaledes: Under Landshøvdingens Overbestyrelse fører en af Kongen udnævnt Postmester i Reykjavik Tilsyn med de andre Postfunktionærer. Hans Lønning fastsattes til 700 Rdl. aarlig, men er senere forhøjet, og udgør nu 2400 Kr. Efter Indstilling af Postmesteren og vedkommende Amtmand ansattes af Landshøvdingen 15 Postexpeditører, med en aarlig Lønning af fra 15 til

35 Rdl.; nu findes der 23 saadanne med en gennemsnitlig Lønning af 300 Kr. aarlig. Efter Indstilling af disse ansattes af Postmesteren 54 Brevsammlere med en aarlig Lønning af fra 5 til 10 Rdl. Antallet blev strax efter reduceret noget, men er fra 1877 stadig voxende, for Tiden 137 med en gennemsnitlig Lønning af 30 Kr. aarlig. Udviklingen fremgaar af nedenstaaende Oversigt:

	Postkontorer og Expeditioner	Brevsam- lingssteder	I alt
1873.....	16	54	70
1877.....	19	42	61
1879.....	19	48	67
1887.....	21	60	81
1894.....	24	120	144
1896.....	24	137	161

Endvidere ansætter Postmesteren i Forening med vedkommende Amtmand Postførere, der dog kun fremføre Posten til Expeditionerne og Brevsamlingsstederne, idet Adressaterne selv maa sørge for at afhente Postsagerne paa Poststedet; men iøvrigt er Postvæsenet ikke ene om at besørge Korrespondancen, idet Folk, der rejse fra Sted til Sted af Hensyn til Handel og Fiskeri, Skoledisciple o. s. v. medtage ikke faa Breve; og da disse Rejser mest foregaa om Sommeren, bliver Postvirksomheden størst i Vintermaanederne Oktober til Marts, mindst i Juni til August. Det vilde jo ogsaa være unaturligt, om Postvæsenet gjorde Krav paa Eneret til at besørge Breve, naar Postforbindelserne ikke ere mere udviklede, end Tilfældet er her.

Af andre særlige Forhold kan anføres, at Aviser mest forsendes som Korsbaandsforsendelser. Af Pakker

besørges kun de mindre; Postanvisninger kunne kun udstedes til og fra Reykjavik. Brevkort er vel indført, men benyttes ikke, da Folk endnu opfatte det som en Fornærmelse at sende dem Meddelelser paa Brevkort.

Portoen for indenlandske Forsendelser fastsattes til: for Breve 4, 8 a 12 β for indtil henholdsvis 3, 25 og 50 Kvint, altsaa den samme Porto, som gjaldt i Danmark i 1865—68, for Pakker 16 β pr. $\mathbb{E}$, ligesom for Smaapakker i Danmark i 1865—71. Portoen for Forsendelser mellem Danmark og Island er for Tiden: for Breve 16, 30 a 50 Øre for indtil henholdsvis 3, 25 og 50 Kvint, for Pakker 25 Øre Grundtaxt $\frac{1}{2}$ 10 Øre pr. $\mathbb{E}$ og yderligere 30 a 100 Øre pr. $\mathbb{E}$ til andre Steder end Anløbsstederne; højeste Vægt 10 $\mathbb{E}$. Den indenlandske Porto er for Tiden: for Breve 10, 20 a 30 Øre for indtil henholdsvis 3, 25 og 50 Kvint; for Pakker mellem Anløbsstederne 10 Øre pr. $\mathbb{E}$; for Pakker ind i Landet 30 Øre pr. $\mathbb{E}$ om Sommeren, 25 Øre pr. $\frac{1}{4}$ $\mathbb{E}$ om Vinteren.

Oplysninger om Postforsendelsernes Antal findes i den islandske Regeringstidende for 1881, 1889 og 1895. Hr. cand. jur. Finsen, Assistent i Ministeriet for Island, har vist mig den Velvilje at assistere mig med Hensyn til Forstaaelsen af den islandske Text.

Oplysningerne lide af flere Mangler; saaledes er Korsbaandsforsendelsernes og de udenlandske Forsendelsers Antal for 1894 for smaa. Forskellige Uensartetheder ere her fjernede paa Grundlag af Specialtabellerne. Forsendelsernes Antal bliver herefter: (Se omstaaende Tabel).

I Forhold til Folkemængden udgjorde det samlede Antal Forsendelser i de 4 nævnte Aar henholdsvis ca. $\frac{1}{2}$, 1, 2 og 3 Stk. pr. Individ. Skønt Tallene ere smaa, er Udviklingens Gang dog af Interesse, idet der

viser sig en jævn og stærk Fremgang; og da Tallene for 1894 utvivlsomt ere for smaa, er Fremgangen i Virkeligheden større end angivet.

	1876	1879	1887	1894
A. Indenlandske Forsendelser:				
Alm. Breve og Korsbaand	23,870	42,839	85,933	140,804
Alm. Pakker.....	2,736	4,145	4,080	4,330
Anbefalede Breve	} 445	2,327	5,782	1,961
Pengebreve				9,462
Værdipakkef.....				831
A. ialt	27,051	49,311	95,795	157,388
B. Fra Udlandet (incl. Danmark):				
Alm. Breve og Korsbaand	9,651	10,696	24,290	41,808
Alm. Pakker.....	1,946	956	?	2,062
Anbefalede Breve	} 204	256	?	532
Pengebreve				134
Værdipakker.....				209
B. ialt	11,801	11,908	ca. 26,000	44,745
A og B tilsammen	38,852	61,219	ca. 122,000	202,133

	Pakkernes Vægt		Værdiforsendelsers Værdi	
	1879	1894	1879	1894
	℥	℥	Kr.	Kr.
A. Indenlandske Fors.	11,000	13,000	313,000	1,270,000
B. fra Udlandet.....	4,000	15,000	79,000	148,000
Ialt	15,000	28,000	392,000	1,418,000

For Pakkernes Vedkommende er Fremgangen størst for de fra Udlandet komne; af Værdiforsendelserne er det de indenlandske, der ere stegne mest, baade i Antal og Værdi.

Postanvisningsbeløbene have udgjort:

	Fra Island til Udlandet	Fra Udlandet til Island
	Kr.	Kr.
1877.....	197,000	2,000
1887.....	451,000	20,000
1894.....	173,000	12,000

Nedgangen skyldes Oprettelsen af Landsbanken i Reykjavik, der navnlig fra 1893 har faaet faste bankmæssige Forbindelser udenfor Island.

Naturligvis spiller Hovedstaden Reykjavik (4000 Indb.) en fremtrædende Rolle, idet ca. $\frac{1}{3}$ af samtlige paa Island omdelte Breve, Pakker, Pengebreve og Værdipakker, og Halvdelen af de anbefalede Breve ankomme til Reykjavik:

	Breve pr. Individ		Værdiforsendelsers Værdi pr. Individ	
	1879	1894	1879	1894
Reykjavik	8	16	90 Kr.	124 Kr.
Øvrige Island.....	$\frac{1}{2}$	2	2 —	14 —
Tilsammen	$\frac{3}{4}$	$2\frac{2}{3}$	6 —	20 —

Ligesom i Danmark er Fremgangen altsaa stærkest udenfor Hovedstaden. I de Dele af Landet, der hidtil

have været længst tilbage i Udvikling, maa Fremgangen nemlig blive hurtigst, naar den først faar Fart. Indenfor Provinserne er Expeditionerne naturligvis de dominerende. De 23 Expeditioner modtog i 1894 gennemsnitlig ca. 3000 Breve hver, medens de da bestaaende 120 Brevsamlingssteder gennemsnitlig kun modtage 300 Breve hver.

Af de udenlandske Breve kommer Halvdelen fra Danmark, en Fjerdedel fra Amerika, navnlig Kanada, Resten væsentlig fra Tyskland, Frankrig og Norge.

Tager man Gennemsnittet i de 4 Femaar siden 1875, har Udvexlingen af Breve mellem Danmark og Island omfattet aarlig:

	fra Island til Danmark	fra Danmark til Island
1875—80....	6,000	6,000
1880—85....	8,000	13,000
1885—90....	12,000	15,000
1890—95....	9,000	21,000

Som man kunde vente, arbejder det islandske Postvæsen med Underskud. Frimærkesalget indbragte i Aarene 1877, 1887 og 1894 henholdsvis 9,000, 17,000 og 27,000 Kr., medens Udgifterne alene til Posternes Befordring have udgjort henholdsvis 9,000, 22,000 og 35,000 Kr., hvortil kommer Lønninger, Kontorhold etc., der for Tiden udgør ca. 16,000 Kr. Underskudet er for 1898 og 99 anslaaet til 28,000 Kr. aarlig. Hertil kommer imidlertid en ekstraordinær Bevilling paa 30,000 Kr. til en Postbygning af Sten i Reykjavik, samt ca. 50,000 Kr. aarlig i 5 Aar til det forenede Dampskibsselskab for Etableringen af hyppigere Rejser dels mellem Danmark og Island, dels omkring Island, selvfølgelig

medtagende Post. Det Bidrag, Danmark tilskyder for Postforbindelsen med Island, udgør for Tiden 40,000 Kr. aarlig.

Endelig kan nævnes, at der fra 1899 af den islandske Landkasse er bevilget indtil 35,000 Kr. aarlig i 20 Aar for Tilvejebringelsen af en Telegrafforbindelse mellem Island og Udlandet. Det er saaledes ret betydelige Ofre, som den islandske Befolkning (ca. 70,000 Indb.) paalægge sig selv for at faa Samfærdselsvæsenet oparbejdet paa Højde med Tidens Fordringer.

II.

Krigsstatistik.

»Die Zahl im Kriege. Statistische Daten aus der neueren Kriegsgeschichte in graphischer Darstellung. Von Otto Berndt, k. u. k. Hauptmann im Generalstabs-Corps. Wien, 1897. Verlag von G. Freytag & Berndt«. Saaledes lyder Titlen paa et interessant Værk, hvor den grafiske Fremstillingsmethode er benyttet i stor Maalestok.

I det første Afsnit vises baade for hvert evropæisk Land for sig og for hele Evropa samlet, hvorledes Krig og Fred i det nittende Aarhundrede have vexlet. Krigsaarene faa rød, Fredsaarene hvid Farve. Den blodigrøde Farve skæmmer Aarhundredets Begyndelse; Aarhundredets Midte fremviser talrige Blodpletter i et stort Antal Lande, medens Aarhundredets Slutning er næsten ganske pletfri, næsten helt uskyldshvid.

Begrebet »Krig« er nu ikke saa nemt at bestemme, som mange maaske ville mene, og der kan tvistes om, om Forfatteren altid har draget Grænsen rigtigt, — men efter hans Optælling har Evropa siden Aarhundredets Begyndelse haft 67 (nu 68) Krigsaar, og kun c. 30 fuldstændige Fredsaar. Indtil 1815 er det de napoleonske Krige, der hjemsøge vor Verdensdel; nogle Lande (Frankrig, England) have i hvert af disse Aar Krig; i 1813 raser Krigen i hvert eneste evropæisk Land. Efter Napoleons Fald udhviles der et Par Aar, men i Tyverne og Trediverne er der paany Krig, det ene eller det andet Sted. En

Fredsperiode indtræder atter ved Fyrrernes Begyndelse, men i 1848 bliver det galt igen; til Gengæld har saa den sidste Snes Aar været en usædvanlig lykkelig, dog ikke ganske uafbrudt Fredsperiode. Længst har Freden været i Sverig, nemlig uafbrudt lige siden 1814.

Det andet Afsnit giver Oplysning om Felt-Armeernes Styrkeforhold i de vigtigste Felttog siden Aar 1800. Talen er om de paa en bestemt Krigsskueplads disponible Operations-Armeer. Den fransk-tyske Krig 1870—71 rager her op over alle andre. Den aabnedes i Avgust 1870 med 384,000 Mand paa tysk Side, 250,000 Mand paa fransk Side. I November var den tyske Hær bragt op til 425,000 Mand, den franske til 600,000, hvoraf imidlertid Broderparten var National- og Mobilgardister, Fri-korps o. lign., saa at altsaa de to sidst anførte Styrketal ere saa uensartede, at de ikke godt kunne sammenlignes. Den 1. Marts 1871 var den tyske Hær svulmet op til det uhyre Tal 630,000 Mand, og 205,000 Mand stod desforuden i Tyskland til Disposition; af den franske Hærs nominelle 534,500 Mand var faktisk ikke engang Halvdelen kampdygtige Tropper; ogsaa i dette Tilfælde ere altsaa det tyske og det franske Tal ganske uensartede. I alt overskredes den franske Grænse, saalænge Krigen stod paa, af 33,101 tyske Officerer og Ligestillede og af 1,113,254 tyske Soldater af Underklasserne. — Tabet paa tysk Side var

28,278 Faldne (eller Døde efter Saar)

88,543 Saarede

12,879 Savnede.

I Totaltabet, 129,700 Mand, indgaar Officererne med 6057 (nemlig 1871 faldne Officerer, 4184 saarede,

102 savnede), Lægerne med 81 (8 Læger faldt, 51 saaredes, 22 savnedes), Præsterne med 4 (1 Præst faldt, 3 saaredes). — Franskmændenes Tab af Døde og Saarede lader sig ikke engang tilnærmelsesvis beregne; men af Franskmænd

	Officerer	Mand
kom i Krigsfangenskab .	11,860	371,981
kapitulerede i Paris	7,456	241,686
afvæbnedes i Schweiz . .	2,192	88,381
Tilsammen . . .	21,508	702,048

Tyskernes Munitions-Forbrug angives saaledes:

Felt-Artilleriets Skud	340,000
Haandskydevaabnernes Skud	20,000,000

Siden denne store Krig have Stormagterne i den Grad forøget deres Stridskræfter, at Forfatteren mener at kunne opstille følgende omtrentlige Berægnings: De Krigshære, som de kontinentale Stormagter kunne føre i Marken, ville tælle

	Mand
Rusland	2,500,000
Tyskland	2,300,000
Frankrig	2,200,000
Østrig-Ungarn	1,300,000
Italien	800,000

Heri er Landstorm, Territorialmilitæ o. lign. ikke medregnet. — Den relativt største Hær stiller Frankrig, derefter Tyskland, Italien, Østrig-Ungarn — endelig Rusland. Forfatteren tror forøvrigt, at Nutidens Massehære i Krigsbrugbarhed staa tilbage for Syvaarskrigens og de napoleonske Kriges mindre

talrige, men udmærket uddannede Hære. En mindre talrig, men fortræffeligt indøvet Hær har, efter Forfatterens Mening, snarest Fremtiden for sig. De uhyre store Hære risikere at »kvæles i deres eget Fedt«. »De Sværmere, der i Militshære o. lign. se Idealet, aabenbare en Lægmands-Anskuelse, som Fagmanden ikke vil tage for Alvor«.

Med Hensyn til Beregningen af Krigenes Varighed gaar Forfatteren ud fra, at som Krigens Begyndelse maa sættes den Dag, da Krigserklæringen udstedtes, eller da der skete en anden Tilkendegivelse, hvorved Krigstilstanden blev en Kendsgerning. Som Krigens Slutning betragter han Fjendtlighedernes Ophør, d. v. s. Afslutningen af Vaabenstilstanden, ikke af den definitive Fred. Derefter beregner han, at den østrig-sardinske Krig fra 20. Marts til 26. Marts 1849 var den korteste i dette Aarhundrede. Bortset fra de napoleonske Krige i Aarhundredets Begyndelse — der førtes under saa særlige Forhold, at de ikke vil kunne bruges til Sammenligning — bliver Krimkrigen dette Aarhundredes længste Krig: den varede c. 2 Aar og 4 Maaneder, mellem Rusland og Tyrkiet, — c. 1 Aar og 11 Maaneder mellem Rusland og England-Frankrig. Den italienske Krig 1859 varede $2\frac{1}{2}$ Maaned; Krigen 1864 $6\frac{1}{2}$ Maaned; den preussisk-østrigske Krig 1866 $1\frac{1}{5}$ Maaned; den italiensk-østrigske Krig 1866 $1\frac{2}{3}$ Maaned; den fransk-tyske Krig 1870—71 lidt over 6 Maaneder; den russisk-tyrkiske Krig 1877—78 $10\frac{1}{3}$ Maaned; den græsk-tyrkiske Krig 1897 1 Maaned.

Med Hensyn til Spørgsmaalet om Fremtidskrigenes Varighed imødegaar Forfatteren den Anskuelse, at Nutidens Massehære af militær-tekniske Grunde hurtigere end Fortidens Hære ville bringe Krigene til Afslutning. Hvis Fremtidens Krige skulle

blive mere kortvarige, ligger Grunden snarere paa det økonomiske Omraade, end paa det militære; — men det er aldeles ikke nogen given Sag, at Fremtidens Krige ville udmærke sig ved Kortvarighed. Adskilligt kunde anføres, der taler imod Sandsynligheden heraf.

Krigshærenes Tab af Faldne og Saarede lade sig for de ældre Kriges Vedkommende ofte slet ikke angive; selv i vor Tid er det ofte vanskeligt nok at angive Tabene med nogen Nøjagtighed. Exempelvis anføre vi her, hvad den østrigske Hær tabte under Syvaarskrigen:

32,600 Faldne,
93,400 Døde (Saar og Sygdom)
19,600 Savnede,
78,400 Fangne,
62,200 Desertører,
17,400 afskedigede som Invalider,

tilsammen 303,600 Mand.

Betegnende for Datidens Forhold er det overordentligt store Tal af Desertører. I Nutiden vil man i Almindelighed ikke regne med Desertører som med nogen Faktor af Betydning.

Hvad der i Nutiden kan tabes ved Tilfange-
tagning og Kapitulation, viser Frankrigs Ex-
empel i 1870—71; se ovenfor!

Et klassisk Exempel paa uhyre Tab leverede »den store Armée» i 1812: d. 24. Juni 1812 overskred den franske Hovedarmé Niemen med 363,000 Mand; — kun 8,000 Mand kom atter tilbage over Niemen (d. 15. December). Hæren blev med andre Ord saa godt som helt opreven. Den allerstørste Del faldt som Ofre for Strabadserne; kun en mindre Del faldt for fjendtlig Kugle.

I Løbet af Aaret 1813 førte Napoleon 590,000 Mand over paa den tyske Krigsskueplads. Kun 85,000 Mand vendte ved Aarets Slutning tilbage over Rhinen; Resten var falden, saaret, syg, tilfangetagen, deserteret, indesluttet i Fæstninger.

Under den russisk-tyrkiske Krig paa Balkanhalvøen 1828—29 talte den sejrende russiske Hær ved Felttogets Begyndelse i 1828 65,500 Mand, senere hen i 1829 68,000, ved Fredslutningen kun 15,000 Mand (stadigt færre Soldater end de tabende Tyskere havde paa Benene). Men Sejren var dyrekøbt: Russerne tabte under dette Felttog c. 60,000 Mand; af samtlige russiske Soldater vendte kun 10 à 15,000 tilbage; de allerfleste faldt som Ofre for epidemiske Sygdomme (Pest og Dysenteri).

Hvilken Ravage Sygdomme kunne gøre, illustrerer bl. a. Krimkrigen: De allierede Vestmagter sendte April 1854—Juni 1856 c. 428,000 Mand til Krigsskuepladsen; deraf faldt 11,000 Mand, 58,300 saaredes (hvoraf 6,200 døde) og 362,700 blev syge. Af de Syge døde atter 69,200. Russerne anvendte fra September 1854—Oktober 1855 omtrent 325,000 Mand paa Krim. Deraf faldt 21,000, 92,400 saaredes (hvoraf atter 14,700 døde); men syge blev 322,100, hvoraf 37,500 døde. Mandefaldet paa Grund af Sygdom var saaledes aldeles enormt.

Selv under det korte Felttog 1866 tabte Preusserne af Døde ved Sygdom en meget betydelig Brøk: af alle den preussiske Hærs Døde i det kortvarige Felttog var 59 pCt. Ofre for Sygdomme.

I 1870 indesluttede omtrent 200,000 tyske Soldater Metz. Deraf var ved Belejringens Slutning c. 40,000 Mand syge, og under hele Belejringstiden (69 Dage) kom ikke mindre end 130,000 Mand under Lægebehandling.

Under Krigen 1870—71 kom paa de tyske Reserve-Lazarether 812,000 Mand under Behandling. Sættes Tallet af de syge Krigsfanger til 300,000, bliver Tallet af syge tyske Soldater under Felttoget dog altid over $\frac{1}{2}$ Million.

Alt Exempler, der noksom antyde, hvilke Ulykker Sygdomme anrette i de krigsførende Hære.

I Afsnit III fremstilles grafisk Slag for Slag, Belejring for Belejring. Som Aarhundredets 10 største Slag nævnes følgende:

Leipzig (1813)	472,000 Mand
Königgrätz (1866) . . .	436,000 —
Wagram (1809)	310,000 —
Gravelotte (1870)	300,000 —
Dresden (1813)	296,000 —
Solferino (1859)	284,000 —
Bautzen (1813)	259,000 —
Borodino (1812)	251,000 —
Sedan (1870)	244,000 —
Waterloo (1815)	217,000 —

Tallene angive de samlede Stridskræfter paa begge Sider. Dog — siger Fort. — egenlig maa ikke Slaget ved Leipzig men Slaget ved Königgrätz betegnes som »Aarhundredets største Slag«, og dette af følgende Grunde: Slaget ved Königgrätz udkæmpedes af to næsten jævnbyrdige Modstandere paa en ikke meget udstrakt, sammenhængende Valplads, og samtlige Stridskræfter kom omtrent paa en Gang i Ilden og hidførte i Løbet af 8 Timer en Afgørelse. Ved Leipzig stod der derimod to Hære ligeoverfor hinanden, af hvilken den franske kun talte 171,000 Mand, de Allieredes derimod 301,500 Mand; Slaget fortsattes gennem tre Dage, og de Allierede bragte kun successive deres Tropper i Ilden. Slaget var

saaledes i Virkeligheden ikke nogen enkelt, samlet stor Aktion, men en Række af større og mindre Enkeltkampe, der førtes spredt over en meget udstrakt Slagmark. Slaget ved Königgrätz var derfor langt intensivere, langt mere storartet end det saakaldte Tre-Dages-Slag ved Leipzig.

Medens Forfatterens grafiske Fremstilling paa nogle Punkter ikke er hensigtsmæssig, ja endog næsten fordunkler det sande Forhold (f. Ex. den grafiske Fremstilling af Søslagene), gør den det i høj Grad iøjnefaldende, at Nutidens Belejringer have tidligere ganske ukendte Dimensioner.* Da de moderne Fæstningers territoriale Udstrækning ofte er saa overordentlig udstrakt, saa at de kunne indelutte hele Armeer, udkræves der ogsaa Udfoldelsen af en tilsvarende stor Magt til deres Betvingelse. Af de 13 Belejringer, der fremstilles, endte en (Colberg 1807) ikke med Fæstningens Fald. I de 12 andre Tilfælde faldt Fæstningerne efter kortere eller længere Modstand.

En fremragende Interesse blandt Belejringerne har Belejringen af Sebastopol, der næsten varede et helt Aar (11 Maaneder), fra 9. Oktober 1854 til Stormen d. 8. Sept. 1855. De indesluttede Russeres Tal var ved Belejringsens Begyndelse 32,000 Mand, ved dens Slutning 75,000 Mand, foruden Tropper udenfor Fæstningen. (Mod Nord var Fæstningen overhovedet ikke indesluttet); men de belejrende Allierede havde først en Styrke af 60,000, tilsidst endog 170,000 Mand. Under Belejringen var Munitionsforbruget saaledes:

de Allierede		Russerne
1,356,000	Kanonskud	1,027,000
28,000,000	Geværskud	16,500,000
44,000,000	Kilogr. Krudt	32,500,000

Tre resultatløse Undsætningsforsøg fandt Sted: Slag ved Inkermann (5. 11. 1854), Fægtning ved Eupatoria (17. 2. 1855), Slag ved Tschernaja (16. 8. 1855). Et Stormangreb 18. 6. 1855 afsloges. Ved Stormen d. 8. 9. 1855 mistede de sejrende Allierede c. 10,000, de tabende Russere c. 12,000 Mand (Døde, Saarede og Savnede). Men det hele Tab under Belejringen angives for de Allierede til 54,000, for Russerne til 103,000 Mand (Døde, Saarede og Savnede). Den 9. Sept. rømmede Russerne i god Orden Fæstningen efter at have tilintetgjort det mest mulige; d. 10. Septbr. drog de Allierede ind i den sydlige Del af Byen, der ganske laa i Ruiner.

Fra den fransk-tyske Krig nævnes: Belejringen af Strassburg; varede kun omtrent en Maaned, og endte med hele Besætningens Krigsfangenskab. — Belejringen af Belfort varede 105 Dage; endte med Fæstningens Kapitulation den 16. Febr. 1871; men Besætningen drog frit bort. — Belejringen af Metz; 69 Dage; 197,000 belejrende Tyskere; 173,000 indesluttede Franskmænd; ved Kapitulationen d. 27. Oktbr. 1870 kom 170,000 Franskmænd i tysk Krigsfangenskab. — Belejringen af Paris; 132 Dage; 200,000 Tyskere til at begynde med; c. 400,000 Franskmænd, men rigtignok ikke »gleichwertig« med de tyske Tropper; af de 400,000 Franskmænd var nemlig kun c. 80,000 Linjetropper, Resten Mobil- og Nationalgardister, Frikorps o. lign.; Besætningen blev ved den begrænsede Kapitulation af 2. Januar 1871 erklæret krigsfangen, men dog ikke bortført. Cerneringslinjen var ved Paris voxet til 85 Kilometer (ved Metz 40 Kilom.); Fortbeltet havde et Omfang af 52 Kilometer.

Ved disse 4 Belejringer afgav Tyskerne	
mod Strassburg	202,000 Kanonskud,
— —	192,000 Geværskud,
— Belfort	99,000 Kanonskud,
— Metz	4,870 —
— Paris	110,300 —

Forf. tror, at de enkelte Slag i Nutiden i det Hele ere mindre blodige end tidligere, og anfører forskellige Grunde hertil. I Krigsdygtighed tror han, at Nutidens Hære staa tilbage for Fortidens. »Eller tror nogen virkelig for Alvor, at en moderne Hær i et Slag vilde kunne udholde saadanne enorme Tab, som for Exempel Slagene ved Zorndorf, Kunersdorf, Eylau, Aspern, Borodino o. s. v. have at opvise?« Hærenes indre Værd, Forfatning, Kampmaade, Ledelse og andre Faktorer, maa ved dette Forhold stærkt gøre sig gældende.

Hvilket Slag var Aarhundredets blodigste?

Det absolut blodigste Slag, d. v. s. det, hvor det største Antal Døde og Saarede blev paa Valpladsen, var Slaget ved Leipzig, med et Mandefald paa 90,000 Mand. Derefter Aspern 66,000, Borodino 62,000. Blandt vor Tids Slag staa Königgrätz og Gravelotte med de største Tal, henholdsvis 32,000 og 27,000.

Det relativt blodigste Slag, d. v. s. det Slag, hvor Mandefaldet i Forhold til Hærstyrken var størst, var Aspern 38 pCt. (Østrigerne 30, Franskmandene 47 pCt.); derefter Borodino, Eylau, Waterloo, Leipzig og Inkermann (henholdsvis 25, 24, 24, 21 og 21 pCt.). Nutidens blodigste Slag have langt lavere Procenter at opvise: de Døde og Saarede udgjorde i Procent af den samlede Stridsmagt: ved Mars-la-Tour 16 pCt., tredje Slag ved Plevna 14, Wörth 13¹/₂, Sedan 12, Gravelotte 8 og Königgrätz 7¹/₂ pCt.

Men her er kun Tale om Gennemsnitstal for begge Modstandere tilsammen, og kun i meget sjældne Tilfælde er Tabet lige stort paa begge Sider. Den ene Armé vil altsaa kunne komme betydeligt op over de anførte Gennemsnitstal; jfr. eksempelvis Angivelsen af Tabet ved Aspern. I Nutidens store Slag vil dog heller ikke den enkelte Armé let miste mere end højst en Fjerdedel: Tyskerne tabte ved Mars-la-Tour 22 pCt., [de slagne Franskmænd kun lidt over 9 pCt.], Franskmændene ved Sedan 19 og ved Wörth 16, Russerne i tredje Slag ved Plevna 17. Ganske anderledes voldsomt var Blodbadet i mange Slag under de napoleonske Krige og i Syvaarskrigen.

Imidlertid maa man ved disse Procenttal, der jo ogsaa ere Gennemsnitstal, omend kun for den enkelte Hær, yderligere betænke, at i de Slag, hvor store Hære staa ligeoverfor hinanden, komme Hærens forskellige Afdelinger jo i højst forskellig Grad i Ilden; ja nogle af dem forblive maaske ganske uberørte af den. Konsekvensen heraf er selvindlysende, men vi skulle dog hidsætte et Par karakteristiske Exempler: Den hele tyske Hærs Tab af Døde og Saarede var, som anført, i Slaget ved Mars-la-Tour 22 pCt.; men det 16. Infanteriregiment havde et Tab af ikke mindre end 68 pCt., Grenaderregimentet Nr. 11 51 pCt., Infanteriregimentet Nr. 52 52 pCt., Kyrasserregimentet Nr. 7 37 pCt. I samme Slag mistede det 3. franske Garde-Grenaderregiment 52 pCt., medens Tabet af Døde og Saarede for hele den franske Hær, som anført, kun udgjorde lidt over 9 pCt. I Slaget ved Königgrätz mistede Kyrasserregimentet Nr. 8 46 pCt. Ja, gaar man endnu længere ned, vil man kunne finde endnu større Tabsprocenter; i det tredje Slag ved Plevna mistede enkelte Kompagnier saaledes 75 pCt.

Officerstabet er procentuelt i Almindelighed 2 à 3 Gange større end Mandskabet. I Krigen 1870—71 stillede Forholdet sig saaledes for den tyske Hærs Vedkommende:

	gennemsnitligt faldt	saaredes
	pCt.	pCt.
af Stabsofficerer.	8,7	18,2
- Kaptajner og Ritmestre.	7,0	15,7
- Officerer af lavere Grad.	7,3	17,0
- Mandskabet	2,6	10,0

Grunden til det større Mandefald blandt Officererne er den, at de som Førere maa udsætte sig mere; Grunden er ikke den, at der sigtes mere paa dem. I Nutidens Slag hører det overhovedet til Sjeldenhederne, at der pilles bestemte Personer ud; Forholdene tillade ikke mere den Slags Skud. I Fortidens Slag stillede Sagen sig anderledes.

I Reglen fordeles Tabet af Døde og Saarede saaledes: $\frac{1}{4}$ Døde, $\frac{3}{4}$ Saarede.

Under den fransk-tyske Krig saaredes:

	Franskmænd	Tyskere
	pCt.	pCt.
ved Geværskud.	70	94
- Kanonskud.	25	5

Og under Krigen 1866

	Østrigere	Preussere
	pCt.	pCt.
ved Geværskud.	90	79
- Kanonskud	3	16

Der bliver ikke nogen stor Rest tilovers for de blanke Vaaben.

Ikke enhver Kugle rammer. Ja, der skal endog affyres et meget betydeligt Antal Skud, inden en Træffer opnaas. Det hedder sig, at Preusserne i

1864 og 1866 ramte med hvert 70. Skud; — men Forfatteren sætter et Spørgsmaalstegn ved denne Beregning; han anser den for altfor gunstig. Ved Mars-la-Tour skal kun hvert 452 Skud have ramt, ved Gravelotte ikke stort bedre. Fagmænd mene, at i Fremtidens Slag tør man kun regne i Træffer paa 400 Skud. Man skød bedre i tidligere Tider; man skyder hurtigere, meget hurtigere nutildags.

I den fransk-tyske Krig 1870—71, der dog varede et halvt Aar, affyrede hver tysk Infanterist gennemsnitlig kun 56 Skud; — men alene i et Slag, St. Privat, affyrede hver Mand af det 12. Armé-Korps gennemsnitligt 60 Skud. — Forfatterens Beregninger og Betragtninger over de moderne Skydevaaben og i det hele over, hvad der hører sammen med den moderne Krigsførelse, fører ham til den Slutning, at Mandefaldet i de forestaaende Krige eller deres enkelte Slag neppe vil blive større, end det var i den fransk-tyske Krig.

Værkets Afsnit IV indeholder femten kartografiske Fremstillinger af Krigsskuepladser i Evropa i det nittende Aarhundrede, særligt for at belyse Forholdet mellem Rum og Tid og hvad der i saa Henseende er blevet præsteret af de forskellige Hære. Som den uopnaaede Mester viser Napoleon I sig, om der end ogsaa i senere Krige, f. Ex. den fransk-tyske, nu og da er blevet præsteret respektable Ting. Fra denne sidste Krig kan eksempelvis nævnes det tyske IX. Armékorpses Marche fra Blois til Orléans d. 16. og 17. Decbr. 1870: 75 Kilometer i 36 Timer, og samme Korpses Marcher over Troyes til Angerville fra 8. til 17. Novbr. 1870: 10 Marcher à 26 Kilometer daglig; endvidere det tyske III. Armékorpses Marche fra Gion til Orléans 9.—10. Decbr. 1870: 45 Kilometer i 24 Timer. Fra den

russisk-tyrkiske Krig kan nævnes Osman Paschas Marche fra Widdin til Plevna 1877: 6 Marcher à 33 Kilometer daglig i trykkende Sommerhede. Og dette var Fremadbevægelser. Paa Tilbagetog efter ulykkelige Katastrofer er der ofte præsteret endnu større Ting, eksempelvis: Blüchers og Hohenhohes Tilbagetog efter Jena 1806; Russernes Tilbagetog i Retning af Smolensk 1812; Franskmændenes Tilbagetog fra Moskau til Kowno 1812 (1200 Kilometer i 58 Dage i strengeste Vinterkulde!); Tilbagetog efter Waterloo 1815 (11 Marcher à 33 Kilometer daglig); Mac Mahons Tilbagetog efter Wörth 1870 etc.

Af de moderne Folkehære maa man, mener Forfatteren, ikke vente sig altfor store Marcheydelser; derimod gør man bedst i at belave sig paa ret betydelige Marchetab (Marodører, Syge o. s. v.). De tyske Armékorps V. og IX. havde eksempelvis allerede d. 4. Avg. 1870, altsaa inden Feltoget egentlig var begyndt, tabt 5—8 pCt., skønt de indtil da kun havde præsteret ganske ubetydelige Marcher. Armékorpsset Nr. X og Gardekorpsset havde efter faa Dages Forløb Tab paa henholdsvis 10 og 8 pCt. Ikke mindre Tab havde den preussiske Hær i 1866, skønt Aarstid, Vejrlig, Veje og Kvarterer vare saa gunstige som vel muligt. Men sammensværge Ulykkerne sig, saa kan der opstaa saadanne helt oprivende Marchetab som de, om hvilke »den store Armé« 1812 fortæller.

Bogen slutter med nogle korte Bemærkninger om den sidste evropæiske Krig, den græsk-tyrkiske Krig 1897. En Parodi af en Krig, af hvilken kun Negativt kan læres! Letsindigt begyndt, slet ført, Energiløshed, Mathed, Sløvhed, Uvirksomhed, ingen Marcheydelser af Betydning, bortset fra nogen spredt Flugt, ringe Blodighed. Alligevel smeltede den græske

Hær forbavsende stærkt sammen: Desertering, Sygdomme, virkelige og simulerede. Krigen varede en Maaned, men kunde, ordentligt ført, have været endt paa en halv. Af en saadan Krig kan der ikke læres noget med Hensyn til en kommende stor Krig.

— Vi have her givet endel Prøver paa den interessante Bogs Indhold. Ingen, der faar den i Haanden, vil lægge den bort uden at have suget nogen Honning af den.

A. P.-St.

III.

Den industrielle Koncentration.

I Maj-Heftet, 1898, af »The Yale Review« har W. F. Willoughby, af det amerikanske Arbejdsdepartement, offentliggjort en Afhandling om »the concentration of industry in the United States«, af hvilken det følgende er et sammentrængt Referat.

At granske de sociale Forandringer, der finde Sted, og at paapege deres Indflydelse paa Samfundets Velfærd, maa være en Hovedopgave for nationaløkonomiske Forskere. Blandt disse Forandringer findes der nu visse Bevægelser, som kun ved Statistikens Hjælp kunne maales. Det er velbekendt, at en gennemgribende Omdannelse af Industriens Organisation finder Sted i alle Industrilande. Husflid og Haandværk fortrænges tildels af Fabrikdrift; de store Transportselskaber fortrænge Vognmænd og Fragtmænd; mange smaa Forretninger gaa ind; Industrivirksomheden koncentrerer sig paa forholdsvis færre Hænder. I intet Land foregaar denne Bevægelse paa en mere iøjnefaldende Maade end i Amerika; intet Steds kan den studeres bedre end der.

Den amerikanske Statistik forstaar ved »a manufacturing establishment« en Forretning, som i Aarets Løb producerer Industrivarer til en Værdi af 500 Dollars eller mere.

Omstaaende Tabel udviser, hvormange saadanne Forretninger der taltes i Amerika ved de tre sidste Tællinger, hvor stor Arbejderstyrken og hvor stor Produktionen var:

Aar	Forretninger	Arbejdere	Produktion	Arbejdere pr. Forretning	Produkt. pr. Forretning
		Million	Mill.Doll.		Dollars
1870.....	252,148	2,1	3,4	8,15	13,428
1880.....	253,502	2,7	5,3	10,66	21,101
1890.....	322,638	4,5	9,1	13,88	28,071

Antallet af Forretninger steg, som man ser, næsten slet ikke fra 1870 til 1880, men Antallet af Arbejdere tiltog med omtrent 31 pCt., og Produktionens Værdi med 58 pCt. Fra 1880 til 1890 voxede Forretningernes Tal ganske vist med 27 pCt., men Antallet af Arbejdere steg med et mere end to Gange saa stort Procenttal, nemlig med 66 pCt., og Produktionens Værdi forøgedes med 69 pCt.

Disse Generaltal maa tilvisse benyttes med Varsomhed af flere Grunde, — bl. a. fordi de Specialtal, der ligge bag dem, ere af en meget broget Beskaffenhed. Ser man paa de enkelte Industrigrene, vil man finde nogle med en overordenlig stærk, andre med en temmelig svag Koncentrerings-Bevægelse, — dog vil det være vanskeligt at nævne nogen betydeligere Industrivirksomhed, i hvilken Bevægelsen slet ikke gaar i Retning af større Koncentration.

I Textilindustrien, en af de allervigtigste Industrigrene, var Bevægelsen saaledes: (Se omstaaende Tabel):

Koncentrationen er iøjnefaldende; Forretningerne blive større og større, og navnlig i de senere Tidsrum er Bevægelsen stærk. Men der foregaar ogsaa en anden Koncentration, som ikke ses af de ovenanførte Tal, — en lokal Koncentration. Textilindu-

Aar	Forretninger	Arbejdere	Produktion	Arbejdere pr. Forretning	Produkt. pr. Forretning
			Mill. Doll.		Dollars
1850.....	3025	146,897	129	49	42,568
1860.....	3027	194,082	215	64	70,942
1870.....	4790	274,943	520	57	108,640
1880.....	4018	384,251	533	95	132,572
1890.....	4114	511,897	722	124	175,435

strien samler sig stedse mere om et forholdsvis ringe Antal Pladser som Hovedcentra.

I Metalindustrien findes en lignende Bevægelse: Forretningernes Antal tager af, og samtidigt stiger baade Tallet af beskæftigede Arbejdere og Produktionens Værdi. Ogsaa der foregaar der en geografisk Centralisation.

Mølleindustrien var tidligere i høj Grad spredt, men ogsaa her foregaar den omtalte Bevægelse. Af Kornmøller taltes der i 1880 c. 24,300 med 58,400 Arbejdere; i 1890 var Møllernes Tal faldet til 18,500, men Arbejdernes steget til 63,500.

Savmøllernes Tal var i 1880 25,700 med 148,000 Arbejdere; men i 1890 var deres Tal sunket til 21,000, skønt Arbejderstyrken i samme Tidsrum fordobledes; den steg til 286,000. Arbejderstyrken pr. Savmølle var altsaa i 1880 kun 6, i 1890 derimod adskilligt mere end det dobbelte, nemlig 14.

Antallet af Forretninger for Fremstilling af Agerdyrkningsredskaber sank i det sidste Tiaar fra 1943 til 910, medens Arbejderstyrken samtidigt tog til. Hver Forretning beskæftigede gennemsnitligt i 1850, 1860, 1880 og 1890 henholdsvis 5, 7, 20 og 47 Arbejdere.

I Skibsbyggerierne beskæftigedes der i 1880 21,000 Arbejdere, i 1890 23,000, skønt Antallet af Værfter i 1890 ikke var det halve af Tallet for 1880: i 1880 nemlig 2,188, i 1890 kun 1,006 Værfter.

Saaledes kunde man nævne Industrigren efter Industrigren, hvor den samme Bevægelse ses: svagt tiltagende eller endog aftagende Tal af Forretninger jævnsides med stigende Arbejderstyrke, altsaa stedse større, stærkere centraliserede Forretninger. Paa Telegraf-, Telefon-, Jernbanevæsenets, det hele Kommunikationsvæsens Omraade ses den samme Koncentration: tidligere selvstændige, mindre omfattende Foretagender smeltes sammen til et stort. Og i Detailhandlen! I de større Byer voxer Stormagasinerne frem, opsluge de mindre Forretninger, beskæftige Tusinder af Arbejdere, handle ikke blot paa det lokale Marked, men ved Hjælp af Agenter og Filialer ogsaa langt udenfor Byens Grænser, handle ikke blot med enkelte Varesorter, men omtrent med hvad det skal være, beskæftige helt og holdent store Fabriker osv. osv. I Stormagasinerne træder den moderne Koncentrations-Bevægelse maa-ske skarpest frem. Kampen mod dem synes haabløs. Alt tyder paa, at Fremtiden hører dem til.

At det industrielle Arbejde stedse mere centraliseres i et forholdsvis mindre Antal af meget store Forretninger, er jo en velbekendt Sag. Men Centralisationsbevægelsen viser sig under flere Former. Foruden den Art af Centralisation, som de ovenfor anførte Tal illustrere, er der andre Arter. Som en anden Art kan nævnes den Centralisation, som bestaar i, at forskellige beslægtede eller i Forbindelse med hverandre staaende Interesser samles under en Bestyrelse. Det er saaledes blevet noget ganske almindeligt, at Metalfabrikernes Ejere ogsaa drive

deres egne Kul- og Malmminer, at Skotøjsfabrikerne selv organisere Detailudsalg osv. Centralisationen betyder her ikke blot, at Industrien drives i stor Maalestok, men at beslægtede Virksomhedsgrene samles paa en Haand.

En tredje Art Centralisation kommer frem ved Overenskomsterne mellem forskellige Forretninger i samme Branche, om at Forretningerne skulle drives som en Forretning eller i alt Fald nøje sammenknyttedes ved bestemte Aftaler. Herhen høre Karteller, Ringe o. lgn. En Sammenslutning af flere Fabriker i samme Branche medfører ikke nødvendigvis, at Arbejdet samles paa et mindre Antal Hænder; men det er dog noget meget almindeligt, at det findes fordelagtigst at lukke en eller flere af de mindre Fabriker og at drive Virksomheden i saa meget større Omfang paa de andre.

De store Forretningers Væxt er den normale industrielle Udvikling og afstedkommer ikke større Fortræd end hvad der uundgaaeligt flyder af de Forandringer i de industrielle Metoder, der bestandigt finde Sted, og af visse Individuers eller Klasers Mangel paa Evne til at lempe sig herefter. Kartelbevægelsen vil man maaske betragte som en mindre normal industriel Centralisation. Der er ikke blevet givet den store Drift Tid til at bevise, at den er den lille Bedrift overlegen, idet den kan producere billigere. Kartelstifterne søge kunstigt at paavirke Priserne. Priserne skulle ikke bestemmes af Produktionsomkostningerne og igennem Konkurrencens Indflydelse, men de skulle sættes saa højt, at Konsumenterne lige kunne overkomme dem. Kartellerne søge naturligvis ogsaa at drive Produktionsomkostningerne ned, men deres Hovedopgave er dog at opnaa en Monopolstilling

paa Markedet, og det er disse Kartellernes Monopolbestræbelser, der have medført, at de ere blevne Genstand for mere Uvilje end den øvrige Centralisationsbevægelse, og at de i det hele indtage en særlig Plads i den almindelige industrielle Udvikling.

Besparelser i Driften er Hoveddrivfjederen i den almindelige industrielle Koncentration. En Forretning, der drives i stor Maalestok, tilsteder Anvendelsen af de bedste og dyreste Maskiner, den største Arbejdsdeling, Anvendelsen af det dygtigste Tilsynspersonale, Reduktioner i Administrationsudgifterne. En stor Forretning kan købe billigst, kan skaffe sig, hvad den behøver, baade sikrere og mere hensigtsmæssigt, kan anvende Affald, der ellers ofte kastes bort, kan med Fordel drive Biproduktioner. Den kan holde sin Kapital og sit Personale mere regelmæssigt beskæftiget. Den er ikke saa afhængig af de enkelte, ofte temmeligt uberegnelige Kunder. Det langt mere udstrakte Marked, den har, medfører ofte, at en Nedgang paa et Punkt opvejes af en Fremgang paa et andet Punkt. Den faar helt igennem en sikrere Position. — En stor Kapital maa den have; men de moderne Aktieselskaber kunne, om fornødent, hjælpe den dertil. — Det moderne Kommunikationsvæsen muliggør det for den at knytte Forbindelser langt ud over det lokale Marked. — Statens Lovgivning, særlig Beskatningslovgivningen, kan paavirke den i gunstig eller ugunstig Retning. Specielt gælder dette om Toldlovgivningen. Det er tænkeligt, at den lokale industrielle Koncentration vilde have udviklet sig langt stærkere, om der overhovedet ikke havde existeret nogen Toldbeskyttelse. Omvendt er det let at paavise, at paa mange Steder have de høje Toldsatser ført til en lokal Konsolidation af

industrielle Interesser, der ellers vilde have været umulig.

Det er klart, at en Bevægelse som den her omtalte i høj Grad maa indvirke paa de Forhold, under hvilken den økonomiske Virksomhed foregaar, og overhovedet paa Befolkningens økonomiske og sociale Kaar. For Samfundet som Helhed medfører den industrielle Centralisation i Almindelighed en Besparelse af Produktionsomkostningerne. Samfundet som Helhed maa være i højeste Grad interesseret i Indførelsen af enhver ny økonomisk Proces, ved Hjælp af hvilken et større Udbytte kan opnaas med samme eller mindre Ofre. Storindustriens Udvikling betyder et mere udbyttegivende Arbejde. Den industrielle Koncentration har for Samfundet haft ganske samme Betydning som Indførelsen af et bedre Maskineri, som Opdagelsen af ny og bedre tekniske Metoder. Et kostbart Mellemmandsarbejde er ved den bleven overflødiggjort. — Det store konsumerende Publikum staar sig ogsaa i Almindelighed bedst ved at handle med store Forretninger. Ansvarsfølelsen i de store Forretninger maa i det hele være langt stærkere end i de smaa. At føre Kunderne bag Lyset viser sig gennemgaaende at være en langt betænkeligere Sag for de store end for de smaa Forretninger. De store Forretningers righoldige Udvalg betyder ogsaa en stor Fordel for Kunderne.

Stordriften medfører imidlertid ikke blot de ovennævnte Fordele, men ogsaa navnlig den: at bringe mere Stadighed i Produktionen. Den maa vogte sig for en saadan pludselig Stigning af Produktionen, at et efterfølgende Fald maa befrygtes. Det er af største Vigtighed for den at holde sine Anlæg jævnt hen beskæftigede. Forfatteren henviser

her til de amerikanske Undersøgelser vedrørende Arbejdsløsheden, der stadigt have bragt Oplysning om, at Storforretningerne langt mindre end Smaaforretningerne lide under Arbejdsløshed. De mindre Forretninger antage og afskedige Arbejdere, eftersom Øjeblikkets Krav byder eller synes at byde, medens Storforretningerne baade have mere Overblik over og mere Magt over Markedet, saa at Øjeblikkets Tilfældigheder ikke saa stærkt paavirke dem, altsaa udmærke sig ved en langt større Stabilitet.

Ser man hen til den Betydning, Stordriftens Opvæxt har for den arbejdende Befolkning, for Arbejdsgiverne og for Arbejderne, saa er det jo selvfølgelig, at Forretningernes Centralisation medfører adskillige smaa Industridrivendes og Handelsfolks Undergang. Denne Kendsgerning har faaet mange til at betragte Centralisationen som et Onde. Men man bør betænke, hvem det er, der maa lukke Forretningen. Det er for Størstedelen de mindst Skikkede, de mindst Levedygtige, Folk hvis Existens gennemgaaende var tvivlsom. Yderligere maa man betænke, at der i Storforretningerne til Gengæld aabnes gode Pladser, Stillinger som Afdelingschefer o. lgn., hvor dygtige Folk ofte ville kunne gøre langt bedre Fyldest end som selvstændige Indehavere af ringe funderede Smaaforretninger. Den Mand, der havde ondt ved at holde sig som selvstændig Haandværker eller Detailhandler, vil i mange Tilfælde i Storforretningerne kunne finde Pladser, som han staar sig bedre ved at overtage. Heller ikke har det Antal selvstændige Næringsdrivende, som den industrielle og kommercielle Koncentration tvinger til at nedlægge Forretningen, en saadan Betydning, som man almindeligvis synes at forestille

sig. I ti Aar gik for Exempel i den amerikanske Jern- og Staalindustri Antallet af Forretninger ned fra 1299 til 984; — dette betegner jo ubestrideligt en meget stor Koncentration i et saa kort Tidsrum; men det Antal Personer, der som Driftsherrer berørtes derved, 315, betyder kun meget lidt i Sammenligning med det store Antal Arbejdere, som denne omfattende Industri beskæftiger.

Her kommer vi da til et Moment, som man ikke synes at have skænket synderlig Opmærksomhed, men som i Virkeligheden er af den allerstørste Betydning ved Bedømmelsen af den industrielle og kommercielle Centralisation, der finder Sted. Thi det at nogle smaa Næringsdrivende i deres Egenskab af selvstændige Forretningsmænd slaas ihjel af Centralisationen, er — socialt set — et ringe Spørgsmaal ved Siden af det store Spørgsmaal om, hvorledes den hele Arbejderstand berøres af Centralisationsbevægelsen. For hver Næringsdrivende er der Snese af Arbejdere, og det er derfor besynderligt, at man i Diskussionen om Storforretningerne bestandigt betragter Spørgsmaalet fra de Næringsdrivendes, og ikke fra Arbejdernes Standpunkt.

For det første faa Arbejderne i Storforretningerne bedre Arbejdsrum at arbejde i, større, luftigere, bedre ventilerede, bedre beliggende Lokaler, forsynede med hygiejniske Indretninger o. lgn., udstyrede med de bedste Maskiner, bedre sikrede mod Ulykkestilfælde osv. Dernæst vaages der i Storforretningerne bedre over, at de Fordele, der ved Fabrikslovene og overhovedet Arbejderlovgivningen søges sikrede Arbejderne, ogsaa komme disse tilgode; Arbejdstilsynet har altid vist sig mere effektiv i Fabrikerne end paa de smaa haandværksmæssigt drevne Værksteder.

Fremdeles kunne Arbejderne i de store Forretninger bedre end i Smaaforretningerne gøre Regning paa stadig Sysselsættelse, og endelig ville de ogsaa i hine snarere kunne opnaa en rimelig Løn og en rimelig kort Arbejdstid, — og dette i alt Fald af den Grund, at Arbejderne, naar de ere fordelte mellem endel store Forretninger, langt lettere, end naar de spredes over en Masse af Smaaforretninger, kunne danne stærke Arbejderorganisationer. Jo videre Koncentrationen skrider frem, desto stærkere ville Arbejderorganisationerne blive, og ingen bedre Garanti for en rimelig Betaling og overhovedet rimelige Arbejdskaar, ville Arbejderne kunne vente sig.

Saaledes synes Stordriften i høj Grad at være i Arbejdernes Interesse. Men enhver Medalje har jo sin Bagside. Og her maa det da ikke overses, at de stærke Arbejderorganisationer ikke ere ufarlige. Vel tør det ventes, at de store Organisationer ikke saa let ville indlade sig paa Striker af smaalige Motiver. Det tør vel paaregnes, at Strikerne ville blive mindre hyppige, — men kommer det til Kamp, vil denne blive langt voldsommere end i Smaaforretningernes Dage. Koncentrationen formindsker Strikernes Hyppighed, men gør dem farligere, naar de bryde løs.

A. P.-St.

IV.

Jernbanernes Overgang til Staten i Schweiz.

Den første schweiziske Jernbane, Zürich-Baden-Banen, 23 Kilometer lang, aabnet d. 9. Avgust 1847, anlagdes af et privat Selskab; men allerede et Par Aar efter gik Forbundsraadet over til den Anskuelse, at Jernbanevæsenet burde være et Statsanliggende, og et Lovforslag i den Retning fremlagdes. Den lovgivende Forsamlings Flertal holdt imidlertid paa det private Initiativ og vilde end ikke indrømme Forbundet Retten til at meddele Koncessionerne. Den schweiziske Jernbanelov af 28. Juli 1852 overlod det til Kantonerne at meddele Koncession paa Jernbanernes Anlæg og Drift. Dog skulde Forbundet sanktionere Koncessionerne, og Sanktion skulde kun meddeles, naar Forbundets militære Interesser ikke truedes ved den projekterede Linje. Forbundet skulde desuden vaage over, at de forskellige Baner blev ensartet byggede. I enhver Koncession skulde ogsaa Betingelserne for Linjens Indløsning angives.

I Henhold til denne Lov tog man altsaa fat paa Anlæg af Jernbaner i Schweiz. Og det private Initiativ viste sig Opgaven fuldt voxen; de Fejl, der i Begyndelsen blev begaaet, ramte i alt Fald ikke andre end de paagældende Private. Landet overspændtes af et fuldstændigt Jernbanenet, skønt Terrænforholdene i dette lille Bjergland maatte volde større Vanskeligheder end i noget andet europæisk Land.

Loven af 1852 havde ikke været ganske heldig,

forsaavidt angik Bestemmelserne om, hvad der tilkom Forbundet, og hvad de enkelte Kantoner. I 1872 afløstes den af en ny Lov, der betydeligt udvidede Forbundets Kompetence, og som navnlig overdrog Retten til at meddele Koncessionerne til Forbundet. Nogle specielle Jernbanelove ere ogsaa blevne vedtagne, men i Hovedsagen forblev Loven af 1872 i Kraft indtil nu.

I alle Koncessionerne findes der Bestemmelser angaaende Banernes mulige Overgang til Forbundet til en given Tid. Dette Tidspunkt indtraf for en af Banerne d. 1. Maj 1883, og Forbundsraadet maatte nu besvare det Spørgsmaal, om det vilde eller ikke vilde benytte sig af sin Ret til at overtage Banen. Svaret lød: Nej! Og Motiveringen af dette benægtende Svar gik ud paa, at den finansielle Risiko vilde være for stor. Den lovgivende Forsamlings Flertal billigede dette Standpunkt. Derimod vedtoges der samme Aar, 1883, en Lov om Jernbanernes Regnskabsvæsen, der bl. a. tilsigtede at forhindre, at Banernes Anlægskonto, der ifølge Koncessionerne angiver Minimumsprisen for Banernes Indløsningssum, blev for stærkt belastet.

Efter at Forbundet saaledes i 1883 havde ladet Lejligheden til at overtage en Bane gaa ubenyttet hen, kunde der i en Aarrække ikke være Tale om at overtage nogen Bane ved Opsigelse af Koncessionen, eftersom den næste Forfaldstermin først indtraf i 1898. Men Talsmændene for Statsbanesystemet lagde ikke derfor Hænderne i Skødet, og Forbundsraadet, hvor disse Talsmænd efterhaanden havde faaet Fodfæste, besluttede at forsøge en ny Methode, som man har kaldt »le système de pénétration«, fordi den bestod i, at Forbundet skulde »trænge ind i« Selskaberne ved efterhaanden at opkøbe de flest

mulige Aktier; derved vilde Forbundet vinde Indflydelse paa Generalforsamlingerne, og maaske vilde det saa lykkes at komme til en fordelagtig venskabelig Overenskomst. En venskabelig Overenskomst om Banernes Køb var naturligvis altid, ogsaa udenfor de i Koncessionerne fastsatte Forfaldstider, tilladt. Ja, Forbundsraadet var paa dette Tidspunkt endog af den Anskuelse, at kun paa den angivne Maade vilde der kunde naas et for Forbundet gunstigt finansielt Resultat. Forskellige Forsøg gjordes uden dog at lykkes. Men i 1891 lykkedes det saa fuldstændigt at »trænge ind i« et af Selskaberne (»Central«), at alle dets Baner kunde erhverves, og den lovgivende Forsamling gav ogsaa sit Samtykke dertil, — men 91,698 Borgere forlangte, at Loven skulde forelægges Folket (»Referendum«), og ved Folkeafstemningen d. 6. Decbr. 1891 stemte af 653,792 indskrevne Vælgere 289,409 imod, kun 130,729 for. Loven var saaledes bortfalden. Iblandt Nej-Stemmerne fandtes ikke blot de principielle Modstandere af Statsbanesystemet, men ogsaa Folk, der mente, at Forbundet betalte Aktierne for dyrt, og denne Anskuelse hyldedes vel endog af de fleste blandt Nej-Stemmerne.

Folkeafstemningen af 1891 gjorde en Ende paa den saakaldte Penetrationspolitik, overhovedet paa alle Forsøg paa at købe Baner efter mindelig Overenskomst. Forbundsraadet forstod nu, at Schweizer-folket, i hvis Haand den endelige Afgørelse dog altid maatte ligge, aldrig vilde give sit Minde til et Køb af Baner, medmindre man kunde overbevise det om, at Købet vilde være fordelagtigt for Køberen; men Folket vilde sandsynligvis tro, at naar Selskaberne fandt de dem tilbudte Salgsbetingelser acceptable, saa vilde disse vistnok være gode for Sælgeren, men

byrdefulde for Køberen. Den venskabelige Overenskomsts Vej maatte derfor forlades, og andre Veje, ad hvilke Banerne kunde erhverves, maatte findes. Adskillige mente, at man kunde gaa den ganske vist meget ligefremme Vej: at expropriere Banerne mod en passende Erstatning. Andre anbefalede mere lempelige Metoder.

I 1895 vedtoges en Lov om Aktionærernes Stemmeret. Det bestemtes heri, at kun de Aktionærer, hvis Aktier havde været indskrevne et halvt Aar før Generalforsamlingen, havde Ret til at stemme. Man angav, at Formaålet med denne Bestemmelse var at svække de udenlandske Aktionærers Indflydelse i de schweiziske Jernbaneselskaber; — men dette Formaal forfejlede ganske, idet en meget stor Mængde af de smaa Aktionærer undlode at lade deres Aktier notere, og disse smaa Aktionærer ere netop overvejende Schweizere; de store udenlandske Aktieejere havde derimod ikke nogen Betænkelighed ved den nævnte Formalitet; de lod deres Aktier notere og erhvervede nu Flertal paa Generalforsamlingerne, hvad de før havde manglet. Lovens virkelige Formaal var imidlertid at forøge Statens Indflydelse indenfor Jernbaneselskabernes Bestyrelse. Ikke blot fik Forbundet og Kantonerne Ret til at lade sig repræsentere i Selskabernes Bestyrelsesraad, men der tilstodes endog Forbundsraadet Ret til at »annulere Generalforsamlings- og Bestyrelsesbeslutninger, der maatte forekomme det egnede til alvorligt at skade vigtige almene Interesser«.

Et endnu vigtigere Skridt henimod Forbundets Overtagelse af Jernbanerne skete snart efter ved en ny Lov om Jernbanernes Regnskabsvæsen. I Koncessionerne er det fastsat, at hvis Forbundet vil overtage Banerne ved Koncessionens Udløb, skal det

betale 25 Gange Nettoudbyttet, beregnet gennemsnitligt for de sidste 10 Aar, dog i ethvert Fald ikke mindre end, hvad Anlægget har kostet. Forbundsraadet skønnede nu, at Udtrykkene »Nettoudbytte« og »Anlægskapital« ikke tilstrækkeligt var definerede ved Koncessionerne og ved Loven af 1883. Nu skulde ikke blot disse Begreber klares lidt bedre, men navnlig gik Loven ud paa, at i Tilfælde af Meningsforskel mellem Forbundet og Selskaberne angaaende Banernes Overgang til Staten skulde Forbundsdomstolen kende, og ikke de Voldgiftsdomstole, der ifølge adskillige Koncessioner havde faaet den Opgave at afgive Kendelser i saadanne Spørgsmaal. Loven herom vedtoges d. 27. Marts 1896, men ikke uden betydelig Opposition. Det blev gjort gældende, at Staten burde handle loyalt og ikke havde Lov til at krænke velerhvervede Rettigheder; men det vilde ikke være loyalt, om den benyttede sin Magtstilling til ensidigt i sin Interesse at forandre den Kontrakt — Koncessionen nemlig — som den i sin Tid selv havde underskrevet. Lovens Tilhængere svarede, at en Jernbanekoncession ikke kunde opfattes som en Kontrakt; den maatte tværtimod opfattes som en Slags Lov eller som en Statsakt, der ganske vist skabte Rettigheder, men som Staten dog altid kunde ændre, naar den undlod at krænke disse Rettigheder. Man benægtede, at den foreslaaede Regnskabslov krænkede nogen Rettighed, — og vedtog den som sagt. 59,706 Borgere forlangte imidlertid Referendum, — men efter en hæftig Kamp sanktionerede Folket Loven, idet 223,228 stemte Ja, 176,577 Nej, d. 4. Oktober 1896.

Efter at denne Lov saaledes var ført igennem, kunde man være temmelig sikker paa, at naar Staten nu vilde beslutte sig til at overtage Banerne, vilde

dette ikke blive en altfor god Forretning for Aktionærerne, en altfor dyr Handel for Staten. I 1897 fremlagde da Forbundsraadet et Lovforslag om Forbundets snarest mulige Overtagelse af de fem Hovedselskaber (Jura-Simplon, Central, Nord-Est, Union-Suisse, Gothard), tilsammen 2578 Kilometer. Hvad der derefter vilde blive tilbage i Privateje, vilde kun være Ubetydeligheder. Forbundsraadet anbefalede varmt sit Forslag: der vilde komme Ensartethed i det schweiziske Jernbanenet, Statsdriften vilde vise sig at være bedre end den private, Tariferne vilde kunne nedsættes, Udlændingenes Indflydelse vilde falde bort, Jernbanefunktionærerne vilde opnaa bedre Pladser, kortere Arbejdstid, højere Løn, og Forretningen vilde ogsaa finansielt set være fordelagtig; thi vel ansloges Erhvervelsen at ville koste ca. 964 Millioner Francs; men pr. Aktie vilde der dog blive betalt tildels noget mindre end Aktiernes nominelle Værdi, og i ethvert Fald betydeligt mindre end Børsværdien.

Skønt Forbundsraadet saaledes lovede meget, blev dets Forslag dog modtaget med Kulde, men efter nogle Ændringer vedtoges det alligevel tilsidst, og endog med et betydeligt Flertal. Imod stemte Størstedelen af det katholske og føderalistiske Højre samt en Del af det liberale Centrum; for stemte hele det radikale Venstre, alene med Undtagelse af 1 Deputeret, hele det yderste, socialistiske Venstre, en Del af Centrum og nogle faa Højremænd.

Forbundsforsamlingen vedtog Loven om Forbundets Overtagelse af Banerne d. 15. Oktober 1897. Men som bekendt skal enhver af Kamrene vedtage Lov forelægges Folket (»Referendum«), hvis 30,000 Vælgere forlange det inden tre Maaneders Forløb efter Lovens Bekendtgørelse. 85,891 Vælgere for-

langte nu denne Lov forelagt Folket, og som Afstemningsdag fastsatte Forbundsraadet d. 20. Febr. 1898.

En heftig Agitation, for og imod Loven, begyndte nu.

Først tog Socialisterne fat. De var ikke helt fornøjede med Loven; den var dem ikke »demokratisk« nok; den indeholdt saaledes ikke nogen Bestemmelse om, at Jernbaneembedsmændene skulde udnævnes af Folket; den vilde i Øjeblikket lægge en større Magt i Hænderne paa et ikke-socialistisk Parti, det nu regerende radikale Parti; — men til Syvende og sidst vilde Magten vel nok falde i Hænderne paa Socialisterne, »hvem Fremtiden jo tilhører«, og i ethvert Fald bøde »de socialistiske Principer« at stemme for Loven, da denne betød »en Sejr over Kapitalismen«, og vilde føre en Milliard ud af Privatejendommen og over i Statsejendommen. Alt Statsvæsen er jo godt, efter Socialismens Katekisme; altsaa maatte der ogsaa stemmes for denne Lov.

Det radikale Parti er det for Tiden i Schweiz herskende, og af de ovenfor antydede Grunde anbefalede det Lovens Vedtagelse. Kun en enkelt særligt fremragende radikal Politiker udenfor Lovgivningsmyndighederne, Numa Droz, skrev mod Loven. Han offentliggjorde et opsigtvækkende Skrift, i hvilket han stærkt angreb den planlagte Operations økonomiske og finansielle Side. Forbundsraadets finansielle Beregninger stempledtes helt igennem som altfor optimistiske.

Men den alvorligste Modstand mødte Loven hos det katholske Parti. Partiet holder paa de føderalistiske Principer, er bange for en Udvidelse af Forbundets Competence, og fandt det meget betænkeligt at lægge Jernbanevæsenet i Statsmagtens

Haand. Enkelte af Partiets Medlemmer sluttede sig dog til Loven, dels af særlige lokale Interesseselskaber, dels fordi de personligt paavirkedes af et af Forbundsraadet Medlemmer, Zemp, der inden han kom ind i Forbundsraadet, hvor han forøvrigt udelukkende fandt radikale Kolleger, havde været en af det katolske Højres Førere. Nu var det ved Skæbnens Ironi netop faldet i hans Lod at blive Forbundsraadet Ordfører for Loven, der var udarbejdet netop i hans Departement.

Ogsaa det for Størstedelen protestantiske liberalt-konservative Parti bekæmpede — som principiel Modstander af Statssocialismen — Loven.

Den Kamp, der før Folkeafstemningen blev ført, er den voldsomste, man i lange Tider har set i Schweiz. Afstemningen fandt, som anført, Sted d. 20. Februar d. A. Af 734,000 stemmeberettigede Borgere deltog 570,000 i Afstemningen, — den største Deltagelse, der hidtil er bleven noteret i Schweiz: 386,634 stemte Ja, 182,718 Nej. Ja-Stemmerne faldt især i de tyske protestantiske Kantoner, Zürich, Bern osv. I Fribourg var der en meget stor Nej-Majoritet; i de smaa katolske Kantoner Uri, Schwytz, Unterwalden osv. ligeledes Nej-Majoriteter; fremdeles i Kantonerne Valais, Neuchâtel, Genf osv. — Paa en saa stor Majoritet for Loven havde man ikke gjort Regning.

Allerede to Dage efter denne Afstemning begyndte Forbundsraadet at opsigte Koncessionerne, og i Begyndelsen af næste Aarhundrede vil Forbundet være i Besiddelse af næsten hele det schweiziske Jernbanenet.

(Uddrag af Horace Michelis Beretning i »Musée Social, Circulaire Nr. 18«, 25. Maj 1898).

A. P.-St.

Tyske Bøger.

- Albrecht**, Prof., Dr. H.: Fünf Jahre praktisch-sozialer Thätigkeit. Aus der Versuchstation der Centralstelle f. Arbeiter-Wohlfahrts-einrichtgn. Mit 9 Abbildgn. (53 S.) 1.20.
- Blenck**, Geh. Reg.-R. Dir. E.: Das königl. statistische Bureau während der J. 1885 bis 1896. [Aus: »Zeitschr. d. k. preuss. statist. Bureaus«]. (180 S. m. 2 Tab.) B., Verlag des k. statist. Bureaus. 2.80.
- Broesike**, Dr. Max: Die deutsche Streikbewegung. Unter Berücksichtigung der ausländ. Streikbewegg. dargestellt. (67 S.) B., C. Heymann's Verl. 1.20.
- Cohn**, Prof. Gust.: System der Nationalökonomie. Ein Lesebuch f. Studierende. III. Bd. Nationalökonomie des Handels u. des Verkehrswesens. (1030 S.) St., F. Enke. 24 —
- Forschungen**, staats- u. socialwissenschaftliche. Hrsg. v. Gust. Schmoller. 16. Bd. 1. Hft. (Der ganzen Reihe 68. Hft.) L., Duncker & Humblot. — 1. Braunagel, Rechtsprakt. Dr. E.: Zwei Dörfer der bädischen Rheinebene unter besond. Berücksicht. ihrer Allmendverhältnisse. Eine wirthschaftswissenschaftl. u. -polit. Studie. (86 S.) 2.20.
- Hand- u. Lehrbuch** der Staatswissenschaften in selbständigen Bänden. Begründet v. Kuno Frankenstein, fortgesetzt von Max v. Heckel. 1. Abtlg.: Volkswirtschaftslehre. VI. Bd. L., C. L. Hirschfeld. — VI. Fircks: Bevölkerungslehre u. Bevölkerungs-politik. (492 S.) 13.50.
- Jurnitschek**, Dr. Osc.: Ueber den Strike der englischen Maschinenbauarbeiter in den J. 1897 u. 1898. Nach persönl. Beobachtgn. Vortrag. (56 S.) Wien, Manz. 1.20.
- Lilienfeld**, Paul v: Zur Vertheidigung der organischen Methode in der Sociologie. (76 S.) B., G. Reimer. 1.20.
- Maurenbrecher**, Dr. Max: Thomas v. Aquino's Stellung zum Wirtschaftsleben seiner Zeit. 1. Hft. (122 S.) L., J. J. Weber. 3 —

- Müller, A.:** Von der Nothwendigkeit e. theologischen Grundlage der gesammten Staatswissenschaften. (71 S.) Wien.
- Oppenheimer, Dr. Frz.:** Grossgrundeigentum u. soziale Frage. Versuch e. neuen Grundlegg. der Gesellschaftswissenschaft. (XVI, 504 S.) B., »Vita«, Deutsches Verlagshaus. 5 —
- Reinhold, Karl Thdr.:** Die bewegenden Kräfte der Volkswirtschaft. (632 S.) L., C. L. Hirschfeld, 10 —
- Reisch, Minist.-Secr. Dr. Rich.:** Die directen Personalsteuern in Oesterreich. Unter Darstellg. ihrer parlamentar. Verhandlg. (195 S.) Wien, Manz. 3 —
- Schmöle, Die sozialdemokratischen Gewerkschaften in Deutschland seit dem Erlasse des Sozialisten-Gesetzes. 2. Tl.:** Einzelne Organisationen. 1. Abtlg. Der Zimmererverband. (300 S.) Jena, G. Fischer. 6 —
- Studien, Wiener staatswissenschaftliche, hrsg. v. Edm. Bernatzik u. Eug. v. Philippovich. 1. B. 1. Hft.** Freiburg i B., J. C. B. Mohr. — 1. Adler, Dr. Eman.: Ueber die Lage des Handwerks in Oesterreich. (130 S.) Subskr.-Pr. 2.50. Einzelpr. 3.20.
- Wicksell, Dr. Knut:** Geldzins u. Güterpreise. Eine Studie üb. die den Tauschwert des Geldes bestimm. Ursachen. (189 S.) Jena, G. Fischer. 4.50.
- Zeitfragen, volkswirtschaftliche. Vorträge u. Abhandlgn., hrsg. v. der volkswirtschaftl. Gesellschaft in Berlin. 156 Hft. B., L. Simion. — 156. Brentano, Lujo:** Die Entwicklung des englischen Erbrechts in das Grundeigenthum. Vortrag. (31 S.) 1 —
-

Folketællingen den 1. Februar 1895 i København og Nabokommuner.

Af

Marcus Rubin.

Tabelværk til Københavns Statistik, Nr. 11. Tabellarisk Fremstilling af Resultaterne af Folketællingen den 1. Februar 1895 for Staden København, Frederiksberg, Sundbyerne og Utterslev. Ved Cordt Trap, Chef for Staden Københavns Statistiske Kontor. Udgivet ved Københavns Kommunalbestyrelses Foranstaltning. København 1898. — 225 S. 4°.

Den første udførlige Bearbejdelse af Folketællingsresultater for København fremkom i 1851, paa Grundlag af Folketællingen den 1. Februar 1850. I et Tabelværk paa omtrent to Hundrede Kvartsider (Statistisk Tabelværk, Ny Række, Bind 3, Kbhvn. 1851) fremstilledes Befolkningsforholdene m. v. Gade for Gade i København, og i en Indledning resumeredes det store Materiale fra Tabellerne.

Det er let nu at se, at Værket var for vidtløftigt. At faa Befolkningen fordelt i Køn, Aldersklasser og Professioner i hver eneste Gade i Byen kunde umuligt være af Interesse, men man havde den Gang god Plads og meddelte, naar man blot kunde overkomme det, Rub og Stub af Materialet. Byens Befolkning var jo ogsaa væsentligt mindre end nu — fra 1850 til 1895

er København voxet fra $1\frac{1}{3}$ til $3\frac{1}{3}$ Hundrede Tusinder —, og dens bebyggede Areal var ogsaa adskilligt mindre end nu. Følgen var, at enhver Københavner kendte alle Gader, og enhver af disse havde endnu bevaret noget af Fortidens Individualpræg, derfor kunde man vel ogsaa falde paa at fortælle, hvormange Bagere og Kaffeskænkere, Høkere og Urtekræmmere, Murere, Malere, Smede og Snedkere der boede i hver Gade, og at fordybe sig nøjere i Emnet.

Ved Siden af det, der var formeget i Værket, var der imidlertid ogsaa noget særdeles godt. Ikke blot fremstilledes det ejendommelige ved Befolkningens forskellige Fordeling efter Køn, Alder, gift og ugift Stand i de forskellige Bykvarterer og de formentlige Aarsager dertil, men tillige meddeltes der en Beboelsesstatistik. Denne gik ud fra hver Ejendoms Grundareal, ifølge Grundskatten, og sammenholdt derefter Arealerne med Antallet af Beboere. Der beregnedes paa Basis heraf, hvor mange Kvadratalen Grund der gennemsnitlig fandtes pr. Beboer, samt Grupper over og under Gennemsnittet; man konstaterede herved videre, hvilke Gader og Kvarterer der vare tæt — resp. for tæt beboede —, og der angaves, med Nævneise af Gade og Nr., enhver Ejendom, der maatte anses for overbefolket.

Dette Kvartværk, der var fremkommet under A. F. Bergsøes Ledelse af Statistisk Bureau, fulgtes af to Afhandlinger om København efter Folketællingerne 1. Februar 1855 og 1. Februar 1860. Afhandlingerne, der begge vare af C. N. David, havde ladet det meste af Tabelværkets Detail ligge, men fortsatte paa fortræffelig Maade, hvad der var godt i dette (jfr.

»Meddelelser fra det statistiske Bureau«, 3die Samling, Kbhvn. 1856 og »Statistiske Meddelelser«, 1ste Bind, Kbhvn. 1862). Næst efter summariske Oplysninger om de egentlige Befolkningsforhold i de forskellige Bykvarterer og ret udførlige om Erhvervsforholdene, beskæftigede ogsaa disse Afhandlinger sig navnlig med Beboelsesforholdene. David ansaa det for mindre korrekt at beregne Beboelsestætheden udelukkende paa Basis af Ejendommens Grund, uden ogsaa at tage Hensyn til Gadens og — hvor der var Tale om Delingen efter Bykvarterer — Torves og Pladsers Areal; thi ogsaa herpaa beroede jo det Rum- og den Luftmængde, der stod til Beboernes Raadighed. Han ønskede derfor Brolægnings-, ikke Grundskatten taget til Udgangspunkt. Men for at kunne foretage Sammenligninger med Opgørelserne for 1850, bibeholdt han dog dennes Maalestok, hvor der var Tale om samtlige enkelte Ejendommers Grundareal. I begge Tællinger, af 1855 og 1860, beregnedes da paany Gennemsnittet af Beboelsestætheden og udpegedes de overbefolkede Ejendomme, saa at sige med Navns Nævnelse, samtidig med at det blev angivet, hvor og i hvilken Udstrækning der fra 1850 til 55 og fra 1855 til 60 var sket Forandring til det bedre eller det værre. Tillige gjordes der i disse Afhandlinger Rede for Befolkningens Fordeling i Forhuse, Side- og Baghuse og for Kælderbefolkningens Størrelse og Fordeling — et Samfundsspørgsmaal, der for en Menneskealder siden var af væsentlig større Betydning i København end nu. (I 1855 boede 9,0 pCt., i 1895 3,8 pCt. af Københavns Befolkning i Kældere).

Herefter laa den københavnske Statistik i lange Tider brak. Folketællingerne i Danmark forandredes fra femaarige til tiaarige, saa at der ingen Tælling var i 1865, og oven i Købet blev Tællingen i 1870 kun undergivet en meget summarisk Bearbejdelse, saa at der slet ikke var Tale om at ofre noget særligt paa København.

Fra Midten af 70erne begyndte imidlertid den kommunale københavnske Statistik. Det var, saa vidt erindres, Professor Scharling, der som daværende Medlem af Københavns Borgerrepræsentation foreslog en saadan Statistik indrettet, og det var Borgmesteren for Magistratens anden Afdeling, C. E. Fenger, der fik den tilvejebragt. Det første Arbejde, der sattes i Gang, var imidlertid ikke helt vellykket. Scharling gjorde lejlighedsvis med Rette opmærksom paa, at det havde været af Interesse, hvis man havde faaet Københavns Folketal konstateret i Midten af 70erne — hvorved man havde kunnet faa Kundskab om Indvandrings- og lignende Forholds Omfang i den stærkt opadgaaende Periode i Decenniets første Halvdel —; men det Tabelværk, hvormed der debuteredes, udarbejdet i Stadens Skattekontor, var mere af skatteteknisk end af statistisk og social Natur. Det nævnes her, fordi det gav en Art Beboelsesstatistik, men denne tog væsentlig Sigte paa den Leje og den Skat, der betaltes gadevis af en Gades hele Areal i hver Etage. En Fordeling efter Lejlighedernes Størrelse eller en Sammenstilling med Befolkningens (Husstandenes) Størrelse gaves der intet Materiale til.

Ved Folketællingen den 1. Februar 1880 overtog

København selv Bearbejdelsen af Folketællingslisterne for Hovedstaden. Men forinden havde man paa Listerne faaet indsat særlige Forespørgselsrubrikker for København. Disse krævede Oplysning om enhver Husstands Antal af Værelser, om Husleje og om forskellige Ægteskabs- og Børneforhold. De sidstnævnte Rubrikker bleve senere en Del af Grundlaget for den af Professor Westergaard og nærværende Anmelder udgivne »Ægteskabsstatistik«, de førstnævnte benyttedes, i Forening med Folketællingens øvrige Rubrikker (om Husstandenes Størrelse, Logerende, Tyende etc.), til den Beboelsesstatistik, der udgjorde Hovedparten af »Tabelværk til Københavns Statistik« Nr. 6 (Kbhvn. 1882). Til Belysning af Beboelsesforholdene var her iøvrigt ogsaa, paa Grundlag af Materialet til Bygningsafgiften og Arealskatten, foretaget en Opgørelse af Etagearealet i hver Ejendom, sammenstillet med Tallet paa Ejendommens Beboere. Dette Arbejde gentoges i 1885, men ikke senere (jfr. nedenfor).

Undersøgelserne om Københavns Beboelsesforhold i 1880, ligesom den hele daværende Folketællingsbearbejdelse, var et i høj Grad lønnende Arbejde. Man fik Data frem, som selv Udlandets store Byer endnu kun havde lidet tilsvarende til, og som i hvert Fald herhjemme vare ganske nye. Under en Diskussion i Nationaløkonomisk Forening, kort Tid forinden Tabelværket fremkom, stredes man om Antallet af Et- og Toværelseslejligheder i København; Meningerne vare meget delte, men Ingen anede, at dette Tal naaede op til Halvdelen af samtlige Lejligheder. Mange andre Data fra Materiale, der hidtil havde manglet eller ikke var bearbejdet, kunde lægges frem i Tabelværket. — Det

er taknemmeligt at arbejde i ny Jord, Arbejderen faar ofte langt rigere Høst, end der ellers burde tilkomme ham.

Den 1. Februar 1885 afholdtes den første lokale Folketælling for København og Nabokommuner. Det er Synd at sige, at disse sidste deltog med Begejstring — saa lidt i 1885 som i 1895 —, men tilsidst lykkedes det dog dels positivt at faa dem med, dels i hvert Fald at faa dem til at tillade, at Tællingen foretoges.

Det »større København«, som herved indtoges under den fælles statistiske Sfære, var: København, Frederiksberg, Sundbyerne paa Amager og den Del af Utterslev (i Brønshøj-Rødovre Kommune), der hører under St. Stefans Sogn i København. De Tællings-skemaer, der anvendtes, vare dels et Hovedskema, omfattende de almindelige Folketællingsrubrikker, men med skarpere Præcisering af Erhvervsrubrikken end tidligere og med en Rubrik angaaende Indvandringens alder for Ikke-Københavnsfødte, dels et Tillægsskema, der henvendte sig til Værterne med Spørgsmaal om Lejernes Navn, Stilling, Antal Værelser, deriblandt Værelser til Tyende og Logerende, Antal Forretningslokaler, Husleje o. s. v.

En Redegørelse for Skemaernes Indhold og en Motivering deraf offentliggjordes i nærværende Tidsskrifts 1ste Hefte af Aargangen 1885 og udgaves endvidere sammen med den foreløbige Opgørelse af Tællingen for alle fire Kommuner i April 1885. Aaret efter udkom Folketællingens Hovedtabelværk (»Tabelværk til Københavns Statistik«, Nr. 8, Kbhvn. 1886), der for

hele Tællingsomraadet meddelte dels de almindelige Folketællingsresultater vedrørende Befolkningens Fordeling efter Køn, Alder, Trossamfund o. s. v., dels de summariske Erhvervsoversigter, dels endelig Resultaterne af Indvandringsundersøgelsen, hvor Fødested, Erhverv og Indvandringsalder vare kombinerede. Opførelsen vedrørende de indfødtes og de indvandrede Fordeling i Erhvervsgrupperne lod sig for det egentlige Københavns Vedkommende tillige sammenstille med tilsvarende Oplysninger i Industristatistiken for København af 1882. — Tabelværket paa pegede selvfølgelig endelig de sociale Forskelligheder, der gave sig tilkende mellem København og dens mere eller mindre velstillede Nabokommuner, saaledes som de fik Udtryk i den forskellige Fordeling af Køn, Alder og Erhverv m. m.

Aaret efter (1887) udkom som Tillæg til Tabelværket en detailleret Erhvervsopførelse for København, kombineret med en Aldersfordeling for Befolkningen. Dette Arbejde blev af ikke ringe Nytte ved det følgende Femaars sociale Undersøgelser og Lovforslag; men det kunde uden Skade have været forsynet med indledende og vejledende Text og Oversigter.

I 1888 udgaves endelig en udførlig Fremstilling af Københavns Beboelsesforhold, dels paa Grundlag af Folketællingsmaterialet, dels paany ved Hjælp af Opførelser over Ejendommenes Etageareal.

Ved den almindelige Folketælling for Danmark, 1. Februar 1890, overtog København atter Bearbejdelsen for Hovedstaden (3: København alene). Med de almindelige Tællinglister for hele Landet fulgte som Tillægsskema for København et Beboelsesskema. Tabel-

værket om Folketællingen udkom to Aar efter (»Tabelværk til Københavns Statistik«, Nr. 10, Kbhvn. 1892), indeholdende Befolknings-, Erhvervs- og Beboelsesstatistik for København. Med Erhvervsstatistiken var en Indvandringsstatistik forbunden, saaledes at Befolkningen var delt i Aldersklasser ikke blot under Hensyn til Erhvervet, men ogsaa under Hensyn til Fødestedet, og det Experiment altsaa bl. a. kunde gøres, at undersøge den københavnske Befolknings Fordeling efter Alder og Erhverv, under Forudsætning af, at alle indvandrede manglede.

Boligstatistiken var ført videre i omtrent samme Spor som 1885, men denne Gang uden Benyttelse af Etagearealets Størrelse.

Vi komme endelig til Folketællingen for København og Nabokommuner den 1. Februar 1895. Paa dens Hovedliste spurgtes for første Gang, ikke om fyldt Aldersaar, men om Fødselsaar og Fødselsdag. Endvidere var der stillet Spørgsmaal om Indvandringsaar for Ikke-Københavnere, og Erhvervsrubrikken var skarpere affattet end tidligere. Paa Tillægsskemaet, vedrørende Beboelsesforholdene, vare navnlig Huslejerubrikkerne tydeligere og udførligere affattede end før.

I April 1895 udkom den foreløbige Opgørelse, i December s. A. offentliggjordes for det egentlige Københavns Vedkommende Tabeller vedrørende Befolkningens Fordeling efter Køn og Alder (jfr. nærværende Anmelders Redegørelse i Nationaløk. Tidsskrift, 1895, sidste Hæfte). Iøvrigt udarbejdedes i Løbet af Aaret de væsentligste Udkast til Arbejdsskemaerne for Bear-

bejdelsen som Helhed. Naar der her ikke paany toges Sigte paa en detailleret Kombineret af Alder og Erhverv, var det, fordi denne Opgørelse nu to Gange var foretagen, og det selvfølgelig ikke er gørligt, ja endog kan være unyttigt og Spild af Kraft stedse at foretage Specialundersøgelserne i samme Omfang. Til Gengæld planlagdes en Tabel, i hvilken paa én Gang Fødested, Erhverv (efter Grupper), Alder (efter Grupper) og for Ikke-Københavnere Indvandringssalder, foruden altsaa nuværende Alder, fremstilledes. Tabellen i udarbejdet Skikkelse viser f. Ex. saaledes, at 3 Personer af Mandkøn, indvandrede fra Slesvig i Alderen under 15 Aar, nu over 60 Aar gamle, ere Daglejere. (Tabelværk Nr. 11, S. 123). Endvidere planlagdes nye Tyendetabeller; thi vel havde man allerede siden 1880 haft ret udførlige Tyendeopgørelser, ogsaa i Forbindelse med Antallet af Husstande m. v., men under Paavisningen i Skriftet »1807—14« (Kbhvn. 1892) af den overordentlige Nedgang i Tyendeholdet fra Aarhundredets Begyndelse til dets Slutning var det blevet følt — og fremhævet —, at en Fordeling af Tyendet efter dettes Talrigbed i hver tyendeholdende Familie manglede. Denne Mangel søgtes nu afhjulpen. I Beboelsesstatistiken udelod man paany den nogle Gange foretagne Sammenstilling med Etagearealet; derimod havde man under Debatten om en Huslejeskat i første Halvdel af 90'erne savnet en Gruppering af Huslejerne efter disses Størrelse, altsaa ved Siden af den gennemsnitlige Husleje pr. Lejlighed, efter dennes Art; en Tabel med dette for Øje besluttedes derfor tilvejebragt o. s. fr.

— Ledelsen af Bearbejdelsen i de efter 1895 følgende Aar, Udarbejdelsen af alle Textafsnittene og selve

Udgivelsen af det hele omfattende Tabelværk overgik til Hr. Cordt Trap, da han tiltraadte Stillingen som Chef for Staden Københavns Statistiske Kontor fra 1. Januar 1896. — Det sagdes ovenfor, at det er taknemmeligt at arbejde i ny Jord. Denne Fordel har Kontorchef Trap for en stor Del manglet. Men til Gengæld har for ham personlig Arbejdet haft al Nyhedens Interesse, og Tabelværket bærer da ogsaa helt igennem Præget af hans Kærlighed til den ny Gærning. Dermed forener sig paa ethvert Punkt den Omsigt og Grundighed, der giver Værket ikke blot dets aktuelle, men dets blivende Værdi. Man maa oprigtigt ønske Kontorchef Trap til Lykke med denne hans første Publikation af et Tabelværk, kvantitativt og kvalitativt betydeligt.

»Tabelværk til Københavns Statistik« Nr. 11 er delt i to Hovedafdelinger: I. Befolknings- og Erhvervsstatistik, II. Beboelses- og Lejestatistik. Hver af Afdelingerne omfatter en Række Textafsnit og en Række Tabeller, i hvilke dels de reale Spørgsmaal behandles hver for sig, dels København og enhver af dens Nabo-kommuner omhandles særskilt.

Afsnittene i første Hovedafdeling have til Genstand: 1) Folketallet og Befolkningstilvæksten, 2) Befolkningens Fordeling efter Køn, Alder og ægteskabelig Stilling, 3) Befolkningens Fordeling efter Trossamfund, 4) Erhvervsstatistik, 5) Befolkningens Fordeling efter Fødesteder, kombinerede med Erhverv, Alder og, for de indvandrede, Indvandringsalder, 6) Tyendeholdet i private Husholdninger.

Blandt disse Afsnit indeholder Erhvervsstatistiken en af Udgifveren foretagen Sondring imellem Forsørgerne, der paakalder Opmærksomhed, fordi den er ny og af Interesse. I en Tabel (S. 18) deler han Forsørgerne (i København, senere ogsaa i Frederiksberg) saaledes:

	Forsørgere		Forsørgede	
	Mandk.	Kvindek.	Mandk.	Kvindek.
1. Forsørgere, der kun forsørge sig selv....	44,892	54,038	»	»
2. Forsørgere af Mandk., der baade forsørge sig selv og andre ...	53,041	»	44,526	104,647
3. Forsørgere af Kvindkøn, der baade forsørge sig selv og andre	»	8,585	5,623	9,322
4. Forsørgere af begge Køn, der i Forening baade forsørge sig selv og andre.....	1,782	1,787	2,639	2,953
Tilsammen	99,715	64,410	52,788	116,922

De interessanteste Rækker ere 2 og 3, fordi det især er under 1, at der indgaar »Personer under det offentliges Forsorg«, »Enker« o. a. lign., som man har maattet opføre under selvforsørgende, ihvorvel de maa ske i Virkeligheden forsørges af andre. Men af 2 og 3 ses det, at der er ca. 6 Gange saa mange Mænd som Kvinder, der, foruden at forsørge sig selv, ogsaa forsørge andre. Tages ogsaa Hensyn til 4, og udskilles Kapitalister, Pensionister etc., saa at

kun de egentlig arbejdende blive tilbage, kommer man til omtrent samme Resultat som nys anført. At desuden det Antal forsørgede, der findes pr. Forsørger, er langt større i 2 end i 3, vil ikke undre, thi for Mændene gaa jo i Reglen Hustruer med ind under forsørgede. Antallet af gifte Mænd ifølge Folketællingen, 54 à 55,000, svarer nøje til Antallet af Mænd, der forsørge baade sig selv og andre (Rækken 2 og 4); man vil ved Hjælp af tilstedeværende Materiale ogsaa kalkulatorisk kunne bestemme, hvormange gifte Kvinder der forsørges af Manden, samt hvormange Sønner og hvormange Døtre der forsørges i Hjemmet. Anmelderen skal imidlertid ikke her komme nøjere ind paa dette Spørgsmaal — som han andetsteds har givet Bidrag til —, det er vigtigt at have faaet konstateret, at der er saa mange Kvinder, hvem ogsaa andres Livsunderhold direkte paahviler, men det maa blive en fremtidig Opgave at føre Undersøgelsen videre med det nys berørte Synspunkt for Øje: hvem der forsørges.

Tabelværkets Bearbejdelse saavel af Forsørger-tabellen som af den hele Erhvervstabel er iøvrigt lovlig tung. Man burde vistnok for det første, rent formelt, have fulgt den Reform, Statens Bureau har indført i sine Tabelværker, at gøre Siderne tospaltede; det letter Læsningen betydeligt. Men det er særlig nødvendigt, naar der som her er givet en Erhvervsudvikling paa en halv Snes tættrykte Kvartsider, hvor intet bryder Siden eller Læsningen. Adskilligt af, hvad der er sagt med Ord, kunde hurtigere være fremstillet ved smaa Oversigtstabeller; navnlig tør der formentlig henvises til den i »Indkomstforholdene i København« (Kbhvn. 1894), m. fl. Afhandlinger før og efter, givne Deling af Kvind-

ernes Livsstillinger, sondrede i Hovedgrupper, eftersom Erhvervet er Aandsvirksomhed eller egentlig Næring, ledende eller som Medhjælp, elementært eller fagligt — alt med Sammenstilling fra Tid til Tid.

Naar imidlertid baade en Del af disse Oplysninger og andre Erhvervsoplysninger af Betydning i det foreliggende Tabelværk ere noget vanskelige at faa Oversigt over, maa det paa den anden Side indrømmes, at netop det statistiske Erhvervsstof som bekendt er af særlig stridig Art, og at nødvendige Eliminationer og Forbehold paa Grund af Uensartethed i Skemaer og af Bearbejdelsesforskelligheder ved de forskellige Tællinger ikke have gjort Arbejdet lettere.

Afsnittet om det private Tyendeforhold udelader i sine Betragtninger Tyendeforholdet i Hospitaler, Fællestiftelser, Høteller etc., kort sagt alle Steder, hvor Tyendet nærmest gaar ind under Begrebet »Medhjælpere«. Samme Princip er ogsaa fulgt for Enkeltmands Husholdning, naar Tyendet mere maatte betragtes som Forretnings- end som Hustyende. Iøvrigt mindes der om, at det Tyende, der ikke bor hos Herskabet, ikke har kunnet tælles med, da det ved Folketællingen anføres paa den Liste, hvor det har sit Logis, ikke hvor det gør sin Tjeneste. Dette Forhold spiller vist en ikke ganske ringe Rolle i København og burde muligvis have været skarpere betonet, end det er. Der er »Dagpiger«, »Formiddagspiger«, »Morgenkarle« etc., foruden Vaskekoner, Klosetkoner, Trappekoner og anden Medhjælp baade for Familier med og uden Tyende. — Ifølge Tabelværket fordelte Tyendeholdet sig saaledes:

	København		Frederiksberg	
	Antal Husstande		Antal Husstande	
Kvindeligt Tyende	abs.	pCt.	abs.	pCt.
0	69,957	86,0	9,898	76,5
1	9,346	11,5	2,528	19,5
2	1,747	2,1	462	3,5
3	235	0,3	49	0,4
over 3	36	0,1	4	0,1
Tilsammen	81,321	100,0	12,941	100,0

Saaledes holde i København kun 14 pCt. af Familierne kvindeligt Tyende, kun $2\frac{1}{2}$ pCt. mere end 1 kvindeligt Tyende, paa Frederiksberg ere de tilsvarende Tal 23,5 pCt. og 4,0 pCt. Tallene ere oplysende for den frederiksbergske Befolknings langt større Velstillet-
hed end den københavnske. — Kun et Par Hundrede Familier i København og nogleogtredive paa Frederiks-
berg holde mandligt Tyende (efter Definitionen: ude-
lukkende Husholdningstyende, hvad der iøvrigt navnlig
ved mandligt Tyende turde være vanskeligt at udskille).

I Sundbyerne og Utterslev findes Tyende hos 4,6 Procent af de private Husholdninger, altsaa knapt en Femtedel af, hvad der er paa Frederiksberg. Dette svarer til Forholdene i de københavnske Arbejder-
kvarterer.

Anden Afdeling af Tabelværket, der giver Bebo-
elses- og Lejestatistik, dels i Text, dels i Tabeller,
behandler København for sig, de andre Kommuner for
sig. De enkelte Afsnit have til Genstand: 1) Ejen-
dommenes Fordeling efter Antallet af Etager, Lejlig-

heder og Beboere, 2) Beboelseslejlighedernes Antal og Gruppering efter Antal Værelser, Beliggenhed i Forhus og Baghus, Etage m. v.; Arbejderlejligheder, tilhørende Foreninger og Aktieselskaber m. v., 3) Antal af Husstande og disses Størrelse, Befolkningens Fordeling i Lejlighederne. 4) Huslejeforhold.

Eftersom Oplysningerne om de almindelige Befolkningsforhold — Befolkningens Størrelse og Tilvæxt, Fordeling efter Køn og Alder, Fødested, Trossamfund, summarisk Erhvervsgruppering — altsammen offentliggjordes i 1895 og 1896 (jfr. »Statistiske Oplysninger om København og Frederiksberg«, Kbhvn. 1896), vilde det vistnok have været rettest, da det viste sig, at Arbejdet som Helhed var for omfattende til at kunne udgives i 1897, at have forceret Udarbejdelsen af Beboelsesstatistiken, der omhandler aktuelle og delvis hurtigt skiftende Forhold, og at have udsendt et Hefte herom forrige Aar. Den kombinerede Erhvervs- og Indvandringstabel har nemlig mest videnskabelig eller i Øjeblikket dog mindre haandgribelig Interesse, og da den utvivlsomt har været overmaade tidtagende, havde den egentlig fortjent at vente tilsidst.

Man har af Beboesseskemaerne for København søgt at uddrage Oplysninger om saadanne Arbejderboliger, der have Karakteren af Kolonibygninger, tilhørende Foreninger, Aktieselskaber eller private Arbejdsgivere. Om der end ikke tør indestaas for, at alt er kommet med, er denne af Udgiveren foretagne Opgørelse dog meget fortjenstlig. Resultatet er følgende:

	Lejligheder paa				
	1 Værelse	2 Værelser	3 Værelser	4 Værelser og derov.	Ialt
1. Arbejderboliger, tilhørende Foreninger .	522	526	55	3	1106
2. Arbejderboliger, tilhørende kbhvn. Selskaber og private Arbejdsgivere	164	310	31	20	525
Tilsammen	686	836	86	23	1631
3. »Arbejdernes Byggeforening«	290	1250	370	265	2175
Ialt...	976	2086	456	288	3806

Ihvorvel, som bekendt, langt fra alle disse Lejligheder ere egentlige Arbejderboliger og langt fra alle ere Mønsterlejligheder, ere de dog af Betydning for store Dele af Befolkningen. Samtlige Et- og Toværelseslejligheder i København udgjorde ifølge Tællingen 43,863, det er da intet lille Tal, naar vi heraf finde 3,062 i »Arbejderboliger« eller dog Boliger, opførte med humane Formaal for Øje, for mindre bemidlede. Det er et Spørgsmaal, om man ikke til Sagens alsidige Belysning her ogsaa skulde have medtaget tilsvarende Boliger i Stiftelser (navnlig de forskellige Næringsdrivendes Stiftelser for gamle eller for Enker, andre milde Stiftelser m. v.); saa vidt det kan ses, ere disse Smaalejligheder med i det hele Antal Et- og Toværelseslejligheder og burde maaske ogsaa have været udskilte. Dog muligvis lader dette sig bedre gøre ved en monografisk Undersøgelse, der ogsaa gør Rede for

Beboernes virkelige Stilling og Livsforhold. Foreløbig er det unægteligt »Arbejderboligerne«, der frembyde størst Interesse og have været hyppigst omhandlede baade i Ind- og Udland; den meddelte Oversigt har derfor sin selvstændige Betydning.

Antallet af Lejligheder paa 1 Værelse er, forholdsvis set, gaaet uafbrudt tilbage i København, medens Antallet af Toværelseslejligheder stadig er forøget. Man ser det af følgende Tal, hvor pCt. betyder Procent af samtlige Byens Lejligheder:

	1895		1890	1885	1880
	Antal	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.
Lejligheder paa 1 Værelse	10887	13,3	13,9	15,0	16,8
— — 2 —	32976	40,2	39,9	36,3	32,9
Tilsammen	43863	53,5	53,8	51,3	49,7

Af samtlige opgjorte Lejligheder i 1895, 82,059, vare altsaa 54 pCt. Et- og Toværelseslejligheder, men tre Gange saa mange af sidste som af første Slags, i 1880 kun to Gange saa mange. Tilsammen taget er der imidlertid siden 80'erne Stigning i Antallet af Et- og Toværelseslejligheder, og det bør endvidere huskes, at en stor Del Toværelseslejligheder, der have Logerende, i adskillige Henseender synke ned til at være Etværelseslejligheder, Treværelseslejligheder blive paa tilsvarende Maade Toværelses o. s. fr. Tabelværket giver, i Lighed med tidligere, Oplysning om disse Forhold (S. 151).

Væsentlig anderledes end i København ere naturligvis Forholdene paa Frederiksberg, hvor Et- og To-

værelseslejlighederne kun udgøre resp. 6,1 og 32,5 pCt. af Lejlighederne. Til Oplysningerne om de frederiksborgske Lejligheders Fordeling knytter Udgifveren en interessant Paavisning af, hvilken Betydning den frederiksborgske Byggelov af 11. April 1890 har haft for Byggeforsøholdenes Udvikling paa Frederiksberg (S. 164).

Opgørelsen af Beboelsestætheden — Antal Mennesker pr. Hus, pr. Lejlighed osv. — knytter sig naturligt til Oversigten over Lejlighedernes Art og Fordeling. Det er foran omtalt, at man ved de tre Folketællinger 1850, 1855 og 1860 maalte Beboelsestætheden ved Forsøholdet til Ejendommens Grund, og at man i 1880 og 1885, foruden Opgørelsen af Antallet af Værelser m. v., beregnede Tætheden i Forsøhold til Etagearealet. Dette sidste Maal er ikke benyttet i 1890 og 1895; næste Gang kunde det jo optages paa ny, men da maaske forbundet med Undersøgelsen om Lejlighedernes (Værelsernes) Kubikindhold. Husene her i Staden bygges jo ret ensartet, navnlig i Arbejderkvartererne, og det vil være en passende Opgave at lade tage Højdemaal et hundrede Steder eller saa her i Byen og kombinere disse med Arealerne. I det hele vil det nu, her som paa andre Omraader, maaske være rigtigt, da man har ret sikrede Totalbilleder, at gaa over til nogle Individualundersøgelser, der levendegøre de virkelige Forsøhold, og hvor det almene og det enkelte kan være til gensidig Kontrol.

Huslejestatistiken lader sig som al Prisstatistik praktisk kun benytte, hvis den afspejler Nuet. Som den foreligger, har den sin Betydning til Belysning af Bevægelsen 1890—95, altsaa med Hensyn til Fortiden,

og vil faa Betydning til Sammenligning med næste Opgørelse, altsaa med Hensyn til Fremtiden. Den har altsaa en blivende Betydning, og hvad den mangler i Aktualitet, fordi der vistnok netop i de halvfjerde Aar siden Folketællingen har været en Del Forandring i Huslejepriserne, kan forholdsvis nemt erstattes ved Opgørelser i Henhold til Grundejerforeningernes Lister m. v. I hvert Fald vil der, paa Grundlag af officielle Oplysninger, ligesom tidligere kunne tilvejebringes en samlet Fremstilling vedrørende Antallet af ledige Lejligheder og nye Lejligheder af forskellig Art siden 1895, og Forholdene dermed belyses til øjeblikkelig Brug, om noget saadant ønskes. Men man maa dog ogsaa i saa Fald søge tilbage til Resultatet af Masseundersøgelserne i Tabelværket, den nødvendige Regulator og Støtte for de delvise Iagttagelser.

Som samlet Resultat oplyser Huslejestatistiken for København, at den nuværende aarlige Lejesum her i Staden er ca. 38 Million Kr. Heraf falder der ca. $22\frac{1}{3}$ Mill. Kr. paa egentlige Beboelseslejligheder, ca. $15\frac{2}{3}$ paa Lejligheder, som delvis ere til Forretningsbrug, samt paa egentlige Forretningslokaler. De førstnævnte, $22\frac{1}{3}$ Million, fordele sig saaledes:

Lejligheder med en aarlig Husleje af

under 100 Kr.	8,6 pCt.
100 — 200 —	37,5 —
200 — 400 —	32,9 —
400 — 800 —	15,1 —
800 — 1600 —	4,9 —
1600 — 3200 —	0,9 —
3200 Kr. og derover . . .	0,1 —

Den almindeligste aarlige Husleje i København er altsaa, ifølge denne Oversigt, 100—200 Kr. Oversigten er, som foran berørt, ny, og kan bruges i skattetekniske Øjemed. Til social Brug bør den imidlertid vist for Fremtiden deles mere. Gruppen 100—200 Kr. er for omfattende og dækker, socialt set, hvad der netop er af Interesse at faa sondret. Dette gælder ogsaa flere af de andre Grupper. Bedst lader den sig forene med Lejeangivelserne for de forskellige Arter af Lejligheder: lodret de ca. 10 Delinger for Lejlighederne, vandret ca. 15 Delinger for Huslejerne.

Paa Frederiksberg er den samlede aarlige Husleje opgivet til henved $5\frac{1}{2}$ Mill. Kr., i Sundbyerne til 672,000 Kr., i Utterslev til 139,000 Kr.

Den gennemsnitlige aarlige Husleje var:

	for en egentl. Beboelses- lejlighed	for et egentl. Forretnings- lokale
	Kr.	Kr.
København	206	1068
Frederiksberg	352	622
Sundbyerne	142	386
Utterslev	130	346

Trods alle Mangler ved den Art yderst summariske Gennemsnit, forekommer det Anmelderen, at en saadan Sammenstilling er ganske god at faa Forstand af. — Den, der vil have videre Detailler, maa her, som i saa meget andet, søge Tabelværket.

Det Antal Indbyggere, hvis Befolknings-, Erhvervs- og Boligforhold det foreliggende Tabelværk omhandler, er opgjort til 408,330.

Deraf bo i

København	333,835
Frederiksberg	56,100
Sundbyerne	15,494
Utterslev	2,901
	<hr/>
	408,330

Naar disse Tal, der maaske skulde være satte i Spidsen for Anmeldelsen, sættes i Slutningen, er det for at gøre opmærksom paa, at Nabokommunerne, hvis Befolkning kun udgør 18 pCt. af Befolkningskomplekset, beslaglægger den ene Halvdel af Tabelværket, medens den anden Halvdel overlades de 82 pCt. egentlige Københavnerne. Der gaar saaledes 4 à 5 Københavnerne paa 1 »Nabokommuner«.

Dette er i og for sig forstaaeligt, thi Nabokommunerne have ikke tidligere været behandlede med en saadan Detail som ved denne Tælling, og de have for første Gang faaet en Beboelsesstatistik. Udgiveren fremhæver selv dette, og det har selvfølgelig været ham en Behagelighed her at have haft nyt Stof at arbejde i og forelægge Offentligheden. Tilmed frembyde jo de stærke sociale Modsætninger mellem København og Nabokommunerne og mellem disse indbyrdes mange interessante Sammenligningspunkter — nærværende Anmeldelse har fremdraget nogle af dem, ud af den Rigdom, Udgiveren anfører i Værket.

Men lignende og nok saa stærke Modsætninger kupne dog ogsaa findes imellem Københavns egne

forskellige Stadsdele (jfr. Anmelderens Bemærkninger i Nationaløk. Tidsskrift 1896, S. 745 ff.), og det kommer let til at gaa ud over København, naar Nabokommunerne stilles lige med den i Behandlingens Omfang. I hvert Fald kan det blive trættende ved Læsningen og hæmmende for Overskueligheden, naar man to à tre Gange skal begynde forfra med det samme, om det end er »lige det modsatte«.

Dog Nabokommunerne kunne jo heller ikke undværes, og lige saa nemt det er at kritisere Ordningen, ligesaa svært er det at finde en bedre. Hvad der nødvendigvis maa fremstilles, er de egentlige Befolkningsforhold (Aarbogsoplysninger) for hver Kommune og i det hele saa meget, at man yder den administrative Deling, hvad der tilkommer den. Ved Siden deraf kan da maaske enten København behandles udførligt, de andre Kommuner summarisk, eller det hele Komplex behandles udførligt under et.

At en Forandring maa ske, følger allerede deraf, at vi jo ikke i Fremtiden kunne nøjes med de nuværende »Nabokommuner«; thi vi finde (jfr. »Statistisk Aarbog« II. 1897), at Valby fra Februar 1890 til Februar 1895 er voxet med henved $\frac{1}{3}$ af sit Indbyggertal (3147 til 4034), og at Gentofte—Ordrup i Oktober 1895 havde henved en halv Gang flere Indbyggere end i Februar 1890 (7449 til ca. 11,000), selvfølgelig begge paa Grund af Udflytningen fra eller Sammenbygningen med København.

Disse Kommuner — og maaske flere — ville komme til at høre med til det tyvende Aarhundredes Stor-København, der ved næste Tælling vil møde op med et Indbyggertal, som næppe gaar langt under den halve

Million. Hvorledes denne vil ordne sig i det virkelige Livs København og Nabokommuner, kunde maaske vække vor Bekymring, hvis dette skulde sysselsætte os her; men for Statistikens Vedkommende føle vi os trygge ved, at den halve Million, paa hvad Maade det nu end sker, utvivlsomt vil blive rettelig ordnet i den kommunale Statistik og dennes Publikationer.

Miscellanea.

I.

Postvirksomheden i Grønland.

Ved Cand. polit. Th. Kørnerup.

Postforbindelsen med Grønland er ordnet paa en for Publikum sjældent favorabel Maade, idet den kgl. grønlandske Handel gratis beforder Breve og Smaapakker fra Handelens Kontor i København til Grønland og omvendt. Denne Velvilje benyttes ogsaa i stor Udstrækning. I 1897 afsendtes saaledes med Handelens Skibe samt med Kryolithselskabets Skib »Fox« ialt 2,600 Breve og 700 Smaapakker fra private Af-sendere i Danmark til Adressater i Grønland, foruden Embedsbrevene, og et lignende Antal Breve kom tilbage hertil fra Grønland. Af det Materiale, Direktoratet for den grønlandske Handel velvillig har stillet til min Raadighed, fremgaar, at det nævnte Brevantal fordeler sig mellem de enkelte Kolonier saaledes:

Til Nordgrønland:

Upervivik og Prøven	115
Umanak	194
Ritenbenk	107
Godhavn (Insp.)	86
Jacobshavn	241
Christianshaab	111
Egedesminde	179

---

tilsammen 1033

Til Sydgrønland:

Holstensborg	99
Sukkertoppen	186
Godthaab (Insp.)	430
Frederikshaab	157
Ivigut og Arsuk	151
Julianehaab	549

---

 tilsammen 1572

1033

 Til Angmagsalik i Østgrønland 40

 Ialt 2645

Endvidere udvexles et lignende Antal Breve mellem Kolonierne indbyrdes, idet den indfødte Befolkning er meget skrivende. Ogsaa disse Breve befordres gratis, idet der for Handelens eller Missionens Regning sendes en Del Kajak- og Slædeposter, ligesom Embedsmændene paa deres Embedsrejser medtage private Breve. Ejendommeligt er det imidlertid, at disse lokale Poster væsentlig holde sig indenfor hver af Inspektoraterne: Nord- og Sydgrønland, saa at det er forholdsvis sjældent, at Nord- og Sydgrønland staa i Postforbindelse med hinanden. Som en Undtagelse fra denne Regel kan nævnes Foraars-Slædeposten, der afgaar fra den nordligste Koloni (Upernivik) midt i Februar, indsamler Posten langs hele Nordgrønland (ca. 80 Mil i lige Linje), passerer Egedesminde midt i April og ankommer til Holstensborg i Sydgrønland i Begyndelsen af Maj, hvorfra Posten sendes videre dels langs Kysten af Sydgrønland, dels til København; omvendt udvexles her Post fra hele Sydgrønland nord-efter. Men udenfor disse særlige Lejligheder maa Breve mellem Nord- og Sydgrønland ellers udvexles over København.

Med Angmagsalik paa Østkysten (ca. 90 Mil nord for Kap Farvel, er kun Forbindelse 1 Gang aarlig; ifjor afgik Dampskib hertil fra København d. 12. Aug. og returnerede til Sandefjord 13. Sept. Ellers faa hver af Kolonierne paa Vestkysten 4 à 7 Gange aarlig Post fra København. Ifjor benyttedes hertil Handelens 8 Sejlskibe, hvoraf et gjorde 2 Rejser; endvidere fragtedes 3 norske Dampskibe og et norsk Sejlskib; endelig gjorde Kryolith-Dampskibet »Fox« 4 Rejser. Det første Skib afgik fra København 13. Marts, det sidste 8. Sept.; det første kom tilbage hertil 7. Maj, det sidste 6. Novbr. 1897. Men ellers er det ikke Meningen at fragte fremmede Skibe, hvorfor Handelen har ladet et Dampskib (»Godthaab«) bygge i Sandefjord, og det menes at kunne gøre sin første Rejse for Handelens Regning i August 1898 til Angmagsalik paa Østkysten, og fremtidig at kunne gøre 3 Rejser aarlig til Grønland: 2 til Vest og 1 til Østkysten.

Forbindelsen mellem Amerika og Kryolithbrudet i Ivigtut er uden postal Betydning.

II.

Postvirksomheden paa de dansk-vestindiske Øer.

Ved cand. polit. Th. Kornerup.

Paa de dansk-vestindiske Øer besørges Postvirksomheden fra 5 Poststeder, nemlig af Postmesteren i St. Thomas, af Landsfogden i Cruxbay paa St. Jan, af Toldforvalterne i Christianssted og Frederikssted samt af Overpolitibetjenten i Kingshill paa St. Croix. I Budgettet for 1897—98 ansattes Lønningen for Postmesteren i St. Thomas til 2,200 Dollars (= 8,200 Kr.), for Posttjenesten paa St. Jan til 30 Doll. (= 112 Kr.). Hele Personalet udgør 16 Personer incl. Bude. Paa alle 3 Øer tilsammen (6 □ Mil) findes kun 10 Brevkasser.

Det er saaledes ikke noget stort ydre Apparat, der her benyttes; at det alligevel er tilstrækkeligt til den derværende Postvirksomhed, har sin Grund i, at denne væsentlig bestaar i Udvexling af Postsager med Udlandet, medens den lokale Postvirksomhed er temmelig ringe. Da Øerne fra 1. Septbr. 1877 er optaget i Verdenspostforeningen, findes Oplysninger om Postvirksomhedens Omfang jævnlig optaget i den i Bern udgivne internationale Poststatistik. Herefter var Brevantallet angivet i Tusinder:

	Locale	Fra Udland	Til Udland	Ialt
1883.....	58	530	326	914
1884.....	56	530	384	970
1886.....	54	273	110	437
1889.....	53	145	93	291
1890.....	53	133	86	272
1892.....	50	142	81	273
1895.....	44	128	89	261
1896.....	50	266	89	405

Det er altsaa en meget betydelig Tilbagegang, der har fundet Sted i de 12 Aar 1883—95. (Fremgangen i 1896 i de fra Udlandet ankomne Breves Antal skyldes muligvis en Tilfældighed). Set i Forhold til Folkemængden (c. 33,000 Indbg.) udgjorde de lokale og udefra komne Breves Antal i 1883 c. 18, i 1895 kun c. 5 Breve pr. Ind.; de til Udlandet afsendte udgjorde henh 10 og 3 Breve pr. Ind.

Af de fra Udlandet komne Breve ere de fleste fra de nordamerikanske Fristater, nemlig i 1896 18,000; fra de britiske Kolonier modtoges s. A. 12,000, fra Storbritannien det samme Antal. Udvekslingen af Breve med Danmark var i hvert af de 4 Femaar 1875—95 gennemsnitlig aarlig:

	fra Danmark	til Danmark
1875—80....	14,000	3,000
1880—85....	8,000	3,000
1885—90....	12,000	15,000
1890—95....	8,000	5,000

Hvorledes Postvirksomheden fordeler sig mellem de enkelte Øer fremgaar ikke af Bernerstatistiken. I Finansbudgettet for 1897—98 forudsættes imidlertid, at den sydligste af Øerne, St. Croix, kun modtager ca. $\frac{1}{4}$ af Postintradernes samlede Beløb.

Af de andre Arter af Postforsendelser er de anbefalede Breves Antal ligeledes i Nedgang, alle de øvrige gradvis tiltagende i Antal.

	1883			1896		
	Locale	fra Udl.	til Udl.	Locale	fra Udl.	til Udl.
Anbefalede Breve.....	244	4445	5804	390	3103	2976
Alm. Pakker	240	258	53	801	1752	465
Pengebreve og Værdipakker	180	—	—	470	14	2
Postanvisninger	1059	36	659	1560	165	1764
Disse tilsammen	1723	4739	6516	3221	5034	5207
	12978			13462		

Værdien af Pengebreve og Værdipakker er samtidig steget fra 212,000 Kr. i 1883 til 562,000 Kr. i 1896, Postanvisningsbeløbene fra henh. 108,000 til 242,000 Kr. Pengebrevene benyttes næsten udelukkende indenfor Øernes Omraade, Postanvisninger mest til Forsendelser til Udlandet, hvoraf Danmark og Storbritanien hver modtog ca. Halvdelen af det til Udlandet sendte Beløb.

Af lokale Aviser forsendtes i 1883 17,000, i 1896 23,000. Endvidere ankom fra Udlandet henh. 39,000 og 41,000 Numre, medens kun 1,000 Numre af lokale Aviser sendtes til Udlandet.

Det vestindiske Postvæsen giver stadig et lille Overskud. I 1896 var Indtægten 45,000 Kr., Udgiften kun 40,000 Kr., hvoraf 23,000 til Lønninger, 4,000 til Materiel og 13,000 til Postbefordring. Overskudet sluges imidlertid af det Tilskud, Kolonialkasserne aarlig yde til »The West-India & Panama Telegraph. Co. Limited«, for Tiden ca. 15,000 Kr. aarlig, saa at Post- og Telegrafvæsenet under et giver Underskud.

En Ejendommelighed ved Postforholdene paa Øerne er, at man endnu benytter de Taxter, der galdt her i Landet fra 1851 til 65, med meget ringe Forandring. Saaledes er Portoen for Breve indenfor Øernes Omraade 3 Cents (= $12\frac{1}{2}$ Øre) pr. Lod indtil 32 Lod; for Pakker er Tariffen saa indviklet, at den for Fagmænd maa være meget vanskelig at finde Rede i, endsige for Ikke-Fagmænd. Kun i Forholdet til Udlandet er Tariffen moderniseret. Portoen fra Danmark er saaledes for et Brevkort 15 Øre, for Breve 25 à 30 Øre, for Pakker ca. $2\frac{1}{2}$ Kr. for indtil 10 Pd. Men der kan ingen Tvivl være om, at det vil kunne betale sig, at ombytte den forældede lokale Tarif med en moderne, ganske bortset fra, at det vilde være af Betydning baade for Funktionærene og for Publikum.

III.

Fra Indien og Rusland.

I sidste Hefte (Juni) af »Journal of the Royal Statistical Society« har den engelske Statistiker Mr. J. A. Baines offentliggjort en Artikel om de internationale Folketællingsforhandlinger paa det sidste St. Petersborgmøde. Af denne Artikel, hvor en hel Del Bidskhed er indsvøbt i engelsk Humor, vil et Par Data vistnok ogsaa være af Interesse for danske Læsere.

I Anledning af Spørgsmaalet om internationale étaarige Aldersopgørelser paa Grundlag af Folketællingsmateriale oplyser Forf., at han i sin Tid har ladet en Del af Folketællingsskemaerne i hver Provins i Indien opgøre paa denne Maade, og paa 100,000 af hvert Køn fandt han de Opgivelser, der ere anførte i nedenstaaende Tabel (Pag. 544); denne omfatter dog kun saa mange Aar, som ere tilstrækkelige til at belyse Sagen.

Af Tabellen fremgaar det med mere end tilstrækkelig Tydelighed, at en umiddelbar Benyttelse af Primæropgivelsernes Aldersaar vilde være taabelig. Thi at der skulde findes 28 Gange saa mange 50aarige som 49aarige Mænd og 28 Gange saa mange 60aarige som 59aarige Kvinder, er jo mindre sandsynligt. Interessant er det ogsaa, at de lige Aar (16 og 18 hos Kvinderne) have Favør for de ulige (17 og 19). I den unge Alder synes man at vide bedre Besked end i de højere Aldersklasser — hvad der jo er ret naturligt.

Hvad de gamle angaar, har Forf. i det hele ikke megen Tro paa Opgivelserne om deres Alder. Han anser det ganske vist for fuldt bevist, at

Mandkøn		Kvindekøn	
Aldersaar	Antal	Aldersaar	Antal
9 }	1857	16 }	2045
10 }	3567	17 }	861
11 }	1112	18 }	2397
19 }	668	19 }	636
20 }	4014	20 }	5052
21 }	531	21 }	536
34 }	532	29 }	425
35 }	3977	30 }	6243
36 }	805	31 }	300
49 }	131	39 }	254
50 }	3647	40 }	5210
51 }	128	41 }	193
69 }	28	59 }	102
70 }	681	60 }	2811
71 }	33	61 }	112
99 }	1	79 }	16
100 }	12	80 }	389
101 }	1	81 }	11

Mennesker opnaa en højere Alder end 100 Aar, men han anfører, at Tallet paa disse gamle formindskes med hver Tælling og paa Vejen fra Øst til Vest; dette sætter han ikke i Forbindelse med, at Ukultur og Levedygtighed høre sammen, men med at Ukultur og Uvidenhed høre sammen. Bulgariens Folketælling har 3372 hundredaarige paa 3,3 Mill. Indb., Englands 146 hundredaarige paa 29 Mill. Indb. — Hvis Mr. Baines havde kendt det Skrift, som nylig er udgivet af

v. Fircks (og som i forrige Hefte af nærv. Tidsskrift anmeldtes af Prof. Westergaard), vilde han vistnok være bleven forbauset. Thi den lærde Tysker opregner alle de Tilfælde, hvor Folk ikke blot ere blevne over 100, men ogsaa over 110 og 120 Aar gamle; han faar vor berømte Drakenberg med, og han konkluderer til, at Menneskene sandsynligvis kunne leve længere Tid end noget Dyr og efter Omstændighederne blive 200, ja 300 Aar gamle.

Mr. Baines gennemgaar Hovedforslagene vedrørende international Folketælling og tager Afstand fra de fleste af Forslagene. Hvad f. Ex. ensartet Kombination af Alder og gift eller ugift Stand angaar, minder Forf. om, at medens 15 Aar er Giftermaalsgrænsen, ogsaa for Kvindekønnet, i Vesteuropa, kunne i det sydøstlige Europa Kvinder blive gifte flere Aar før det 15de. I Indien er der Steder, hvor 82 pCt. af Drengene og 97 pCt. af Pigerne under ti Aar ere gifte; i Indien som Helhed ere 6 pCt. af Mandkønnet og $17\frac{1}{2}$ pCt. af Kvindekønnet under 15 Aar gifte.

Det er givet, at der ikke vil finde nogen international Tælling Sted paa en og samme Dag, og end mindre, mener Forf., ville de øvrige Forslag kunne føres igennem — ihvorvel de bleve vedtagne paa Mødet. »It appears . . ., that the voluminous conclusions put forward by our optimistic colleague Dr. Körösi were adopted. I trust however, that this course is merely a counsel of perfection, because when we have strained at the gnat of a simultaneous enumeration, we cannot be expected to swallow the camel of the sixteen tables of Dr. Körösi's scheme.« — Det er rene Ord for Pengene!

Paa ét Punkt vil dog Mr. Baines gaa videre end Kongressen, nemlig ved Delingen af Land og By. Han

mener, at man godt ved Hjælp af Folketallet kan finde en Grænse for, hvor Byerne skulle begynde, naar man blot sætter Tallet tilstrækkeligt højt op. Denne Grænse kan, efter Forfatterens Antagelse, først med Sikkerhed sættes ved 100,000, omend sandsynligvis allerede Befolkningen i Byer paa mindst 75,000 Indb. lever fuldstændigt under Byvilkaar. — Det bliver ikke noget for Æbeltoft og Mariager eller for Sandvig og Allinge!

Paa Kongressen i St. Petersborg fremkom, som det maaske vil mindes (se Nationaløk. Tidsskrift for i Aar S. 115 ff.), en Beretning om den store russiske Folketælling. Mr. Baines fremhæver imidlertid, at Feststemningen i Rusland vistnok har haft nogen Del i, at man har sat den indiske Folketælling vel meget i Skygge til Fordel for den russiske. Man havde ved den sidste Tælling i Indien (1891) henved 1 Mill. Funktionærer i Virksomhed (mod Ruslands 150,000), og i Løbet af 5 Uger var den foreløbige Opgørelse færdig, medens den i Rusland varede tre Maaneder; den i Rusland optalte Befolkning, altsaa excl. Finland, udgjorde 126,7 Million, medens den indiske Folketælling omfattede 287 Million!

Fraregnet Kongreshøflighederne, mener Forf., at Grunden til, at man i St. Petersborg, navnlig fra fransk Side, var saa glad over den russiske Tælling, vistnok var det nye ved den, idet det var første Gang, en ordentlig russisk Tælling har fundet Sted. Man vil vel ogsaa nu, antager han, blive belært om, at der ingen Grund er til at frygte Europas Russificering. Befolkningens Tilvæxt i Rusland hindres nemlig i væsentlig Grad af dens store Dødelighed, og Befolkningens Vandringer gaa, i hvert Fald i det europæiske Rusland, ikke mod Vest, men mod Øst. Disse Forhold have hidtil ikke

været tilstrækkelig oplyste. »It is to this cause, no doubt, that are due the extravagant forecasts, which have appeared in some continental papers as to the period, within which all Europe would fulfil the prophecy of Napoleon, by becoming Cossack, except of course, where it is French.«

M. R—n.

IV.

Et engelsk Forslag om Alderdomsforsørgelse for Ubemidlede.

Herhjemme, hvor Ordningen af Ubemidlede Alderdomsforsørgelse forhaabentlig ikke har faaet sin endelige Skikkelse, turde alle betydeligere Bidrag, som i Udlandet gives til Spørgsmaalets Belysning, have Krav paa Opmærksomhed. Med nogle faa Ord skal jeg derfor omtale den Beretning, som for nylig er afgivet af en engelsk Parlamentskommission, som i Sommeren 1896 blev nedsat under Lord Rothschilds Forsæde for at drøfte Spørgsmaalet om Statens Stilling til Arbejdernes Alderdomsforsørgelse. Beretningen har Interesse bl. a. ved de stærkt liberale Synspunkter, som den gør gældende.

Dette fremgaar allerede af selve Udtrykkene i Instruksen. Her siges det udtrykkeligt, at Kommissionen bør prøve de fremlagte Planer under særligt Hensyn til, om de have Evnen til at fremme Driftighed og Selvhjælp, til at virke sammen med de bestaaende Selvhjælpsinstitutioner og sikre disses indbyrdes praktiske Samvirken. Forslag, der ikke opfylde disse Betingelser, ere derfor paa Forhaand stemplede til Kassation.

Kommissionen har lagt sig de fremhævede Udtryk særlig paa Sinde og uden videre Prøvelse forkastet alle de Planer, som ikke kunde forliges med Selvhjælpstankens Bevaring og videre Udvikling. Af de nævnte Grunde ere saaledes udelukkede alle de Forslag, der ønskede at gennemføre Alderdomsforsørgelsen til den ene Side ved Tvangsbidrag fra de Forsikrede, til den anden udelukkende ved offentlige Midler. Andre Planer, der kun vilde lade Alderdomsforsørgelsen

komme Medlemmer af de saakaldte friendly societies til Gode, mente man heller ikke at kunne tage i Betragtning, fordi disse Foreningers Medlemmer ikke i det væsenlige faldt sammen med Arbejderstanden.

Kommissionen ansaa sig herefter kun berettiget til at drøfte Forslag, som gik ud paa at lade Staten træde understøttende til ved frivillig Forsikring fra Arbejderstandens egen Side.

Men ogsaa alle de Udkast af den nævnte Art, der vare Kommissionen forelagte, bleve én for én vejede og fundne for lette, fordi der ikke var nogen af dem, som man tillagde Evnen til i det Hele og Store at fremme den arbejdende Befolknings Interesser.

Dog Kommissionen er ikke blevet staaende ved denne rent kritiske Virksomhed; den har selv udarbejdet Forslag til en af Staten og Kommunerne understøttet Selvhjælp, hvor det offentlige Tilskud ikke skulde have Fattighjælpens sædvanlige Virkninger. I Spidsen for dette System har man tænkt at stille de samme Myndigheder, der forestaa Fattigvæsenet. Disse skulle da navnlig træffe den overordentlig vigtige Bestemmelse, om en Person opfylder Betingelserne for at modtage offentlig Pension. I Hovedsagen gaar Forslaget ud paa følgende:

Enhver Person, der er 65 Aar gammel og har en »sikret« Indtægt paa mindst 2 sh. 6 d. og højst 5 sh. ugentlig, skal have Ret til at erholde en offentlig Pension af følgende Størrelse:

hvis Indtægten er fra:

2 sh. 6 d. til 3 sh. om Ugen	en Tillægssum af 2 sh. 6d.
3 sh. - 4 sh.	— — 2 sh.
4 sh. - 5 sh.	— — 1 sh.

Efter Udkastet er der visse Kategorier af Indtægter, der altid anses for »sikrede«. Som saadanne kunne

nævnes Sikkerheder i fast Ejendom, eller i hvilke the friendly societies ere berettigede til at anlægge deres Midler, Livrenter indkøbte hos Statskassen eller hos et indregistreret friendly society m.m.; men desuden har Staten det i sin Magt at bestemme, hvilke andre Indtægter den anser for tilstrækkelig sikrede for at give Ret til offentlig Pension. Den offentlige Understøttelse bør ikke tilstaas Personer, hvis fysiske eller sjælelige Tilstand efter de offentlige Forsørgelsesautoriteters Mening anviser dem Plads i et Asyl, Hospital eller Arbejdshjem. De offentlige Udgifter til Pensionerne skulle bæres halvt af Kommunerne og halvt af Staten.

At Begejstringen for dette Forslag ikke er overvældende i Kommissionen selv, ses af de karakteristiske Bemærkninger, af hvilke det ledsages. Det hedder i Beretningen, at det paabyrder Staten og de arbejdende Klasser en tung Byrde til Fordel for en Alderdomsforsørgelse, der dog kun kan komme en Del af disse Klasser til Gode, det opmuntrer udelukkende den Grad af Selvhjælpstrang, der indskrænker sig til, fra 65 Aars Alderen, at sikre en Indtægt paa 2 sh. 6 d. ugenlig, men modarbejder i Virkeligheden enhver videregaaende Selvhjælp, og det bidrager sandsynligvis til at nedsætte Lønningsfoden derved, at det fritager den ubemidlede arbejdende Betolkning fra helt og holdent at sørge for Alderdommen. Men paa den anden Side kan Systemet bringes i øjeblikkelig Virksomhed, det giver de arbejdende Klasser frie Hænder til at spare paa selvvalgt Vis, det medfører ikke store Kapitalopsamlinger paa Statens Haand, og det lader den offentlige Hjælp tilflyde alle Personer af de arbejdende Klasser, som have sikret sig den krævede Selvhjælp.

Kritikken over Forslaget er saaledes delvis udøvet af Kommissionen selv og tilmed paa ret skarp Vis. Her i Danmark, hvor vor egen Alderdomsforsørgelse

næsten synes at have sat sig som Maal at modvirke alle Bestræbelser fra de Ubemidlede Side paa ved egne Anstrengelser at forbedre deres Kaar i Alderdommen, vil man vistnok være mere tilbøjelig til vægtigere at anerkende den stærke om end begrænsede Impuls til Selvhjælp, som det engelske Forslag indeholder. Uden iøvrigt at komme ind paa en nærmere Kritik af dette Forslag, skal det kun bemærkes, at naar man fra Kommissionens egen Side retter den Bebrejdelse mod samme, at det modarbejder Selvhjælpsbestræbelser, der gaa ud over en vis, meget lav Grænse, kunde denne Mangel delvis være undgaaet, naar det offentlige Tilskud var afpasset saaledes, at den samlede Indtægt for de Ubemidlede, hvis selvsikrede Indtægter faldt indenfor den angivne Grænse, rettede sig noget efter Selvhjælpens Størrelse, hvilket vel havde ladet sig gøre.

Cordt Trap.

V.

Folketingsvalgene i 1895 og 1898.

Statens Statistiske Bureau har i Avgust udsendt fjerde Hefte af »Statistiske Meddelelser«, 4. R. 3. Bd.: »Folketingsvalgene 9. April 1895 og 5. April 1898 med Supplerings- og Omvalg 1892—97«. Det Følgende er et Uddrag af dette Hefte:

I Henhold til § 32 i den reviderede Grundlov af 28. Juli 1866 skal i Kongeriget Danmark (det egentlige Danmark og Færøerne) Antallet af Folketingets Medlemmer »omtrent være efter Forholdet af 1 Medlem til 16,000 Indvaanere«, og Valgloven af 12. Juli 1867 fastsatte derefter Antallet af Folketingsmænd til 102. Dette Tal svarer til Grundlovens Bestemmelse, hvis man i 1867 er gaaet ud fra Danmarks og Færøernes Folketal ved den sidste almindelige Folketælling, i 1860, idet Folketallet da var i alt 1,617,000. Men da Tallet i 1870 alt var 1,795,000, er der ikke Tvivl om, at der allerede i 1867 var beregnet for ringe et Antal Folketingsmænd i Forhold til den faktisk da eksisterende Folkemængde; denne maatte have krævet mindst 108 Folketingsmedlemmer. Misforholdet imellem Antallet af Folketingsmænd og Folketallet var naturligvis herefter i stadig Stigning; dog dette var en mindre Ulempe — idet det blot medførte, at der gennemsnitlig gik et noget større Antal Indbyggere paa hver Folketingsmand end oprindeligt forudsat —, hvorimod det blev af væsentlig Betydning, at Kredsenes indbyrdes Størrelsesforhold forskød sig; navnlig saaledes at visse Bykredse stadig voxede i Folketal, medens andre Bykredse eller Landkredsene beholdt deres Folketal eller endog vare i Nedgang. I Særdeleshed

kom jo Hovedstaden til at lide under dette Forhold, ja det i den Grad, at Københavns 5te Valgkreds i 1890 havde 142,000 Indb., Københavns Amts 1ste 80,000, Københavns 1ste 65,000, Aarhus Amts 2den 43,000, Odense Amts 1ste 36,000 ... men Københavns 4de kun 9,600. Forsøgene paa at faa disse Misforhold afhjulpne førte til Loven af 24. Decbr. 1894 om »en midlertidig Omfordeling af Folketingskredsene«. Loven, der kun har afhjulpet de mest fremtrædende Uligheder, forøgede Tallet af Kredse til 114, hvorefter der pr. Folketingsmand kommer omtrent 20,000 Indbyggere.

Hvorledes de foretagne Forandringer have paa-virket Folketallet i de enkelte Kredse, kan ikke godt-gøres før efter næste Folketælling; kun for København og til Dels Frederiksberg foreligger der Oplysninger i Henhold til Folketællingen i Hovedstaden og Nabo-kommuner den 1. Febr. 1895. Herefter var Folketallet i

Københavns 1ste Valgkreds 27,417			
—	2den	—	22,951
—	3die	—	23,580
—	4de	—	22,354
—	5te	—	26,859
—	6te	—	26,317
—	7de	—	22,250
—	8de	—	23,444
—	9de	—	10,942 + 15,494*)
—	10de	—	30,851
—	11de	—	30,110
—	12te	—	26,658
—	13de	—	27,390
Københavns Amts 1ste		—	32,474 **)

Den Del af København, der hører til Københavns Amts 3die Valgkreds, har 12,712 Indb., den Del af

*) Sundbyerne.

**) En Del af Frederiksberg.

Frederiksberg, der hører til Amtets 2den Valgkreds, har 23,953 Indb.

Antallet af Vælgere udgjorde

d. 9. April 1895 378,700

d. 5. April 1898 401,036

med Fradrag af Færøerne henholdsvis 376,350 og 398,515. I hele Landet er der for 1 Vælger c. 6 Indbyggere (i København 1 for 6,5, i Landdistrikterne 1 for 5,8), medens den mandlige Befolkning i Valgrets-alderen udgør 1 for hver 5 Indbyggere. Den Del af den mandlige Befolkning i Valgretsaldern, der derefter er udelukket fra Valgret paa Grund af Tyendeforhold, Fattigunderstøttelse m. m., er imidlertid aftagende.

Forholdet mellem Byvælgere og Landbovælgere var saaledes

	Byvælgere	Landbo- vælgere
	pCt.	pCt.
i 1892	32,0	68,0
- 1895	33,1	66,9
- 1898	34,3	65,7

Af de paa Valglisterne opførte Vælgere kunne maaske højst c. 96 pCt. møde paa Valgstedet, idet vel c. 4 pCt. i Mellemtiden ere døde, bortrejste, bunden ved Sygdom o. s. v. Men heller ikke de 96 pCt. møde. I 1895 var der skriftlig Afstemning i 108 Kredse (Kaaring i 6), og i 1898 skriftlig Afstemning i 102 (Kaaring i 12); i hine 108 og 102 Kredse stemte i 1895 og 1898 henholdsvis 59,9 og 59,7 pCt. af Vælgerne. Nedenstaaende Talrække udviser, hvorledes Forholdet stillede sig i de 50 Aar 1849—98:

Af 100 Vælgere stemte skriftligt

	i Kredse med skriftlig Afstemning	i samtlige Kredse
1849.....	32,5	18,7
1852.....	26,6	16,8
1853 ²⁶ / ₂ ...	40,4	26,0
1853 ²⁷ / ₅ ...	25,4	10,9
1854.....	20,3	4,5
1855.....	15,8	2,6
1858.....	23,8	12,8
1861.....	32,7	18,6
1864 ⁶ / ₃	26,3	12,5
1866 ⁴ / ₆	41,1	20,1
1866 ¹² / ₁₀ ...	32,5	15,0
1869.....	30,2	16,3
1872.....	40,4	31,5
1873.....	51,7	43,3
1876.....	48,6	32,7
1879.....	47,2	37,1
1881 ²⁴ / ₅ ...	47,8	39,6
1881 ²⁶ / ₇ ...	55,6	40,1
1884.....	59,0	44,6
1887.....	69,6	67,2
1890.....	66,3	62,0
1892.....	63,8	57,7
1895.....	59,9	57,1
1898.....	59,7	53,6

I 1855 foretoges der ikke mindre end 84 Kaaringsvalg, — i 1887 kun 4 Kaaringsvalg.

Den politiske Interesse, der indtil 1887 var saa stærkt stigende, har siden da, som Tallene udvise, været noget aftagende.

Ved de to sidste Valg fordelte Stemmeafgivningen i Kredse med skriftlig Afstemning sig paa følgende Maade:

	Kredsenes Antal	
	1895	1898
Af Vælgerne stemte:		
80 pCt. og derover	3	2
70—80 pCt.	28	18
60—70 —	30	37
50—60 —	17	21
40—50 —	13	16
30—40 —	14	5
20—30 —	2	3
under 20 pCt.	1	»
Tilsammen	108	102
Hertil Kaaringsvalg	6	12
	114	114

Ved disse to Valg staar Slagelsekredsen i 1895 med det højeste Procental, nemlig 84,8 pCt. Stemmer.

Med Hensyn til Partigrupperingen anføres følgende:

	Efter Valget d. 9. April 1895	Efter Sup- plerings- og Omvalg 1895 —97	Efter Valget d. 5. April 1898
Forhandlende Venstre . .	27	26	23
Højre	25	24	16
Venstrereformparti	53	54	63
Socialdemokrater	8	9	12
Udenfor Grupperne	1	1	»
Tilsammen	114	114	114

Heftets Tabeller give ogsaa Oplysning om Folke-
tingskandidaternes — baade de valgte og ikke
valgte — Navne, Stilling og Hjemsted. Med

Hensyn til Angivelse af Stillingen hersker der imidlertid nogen Usikkerhed, da ikke faa have flere borgerlige Erhverv, andre nærmest maa anses som faglige Politikere, med et borgerligt Erhverv som Bibeskæftigelse. Det nuværende, nyvalgte Folketings Sammensætning er omtrent følgende: 60 ere Landbrugere, 2 Handlende, 8 Haandværkere og Industridrivende, medens de øvrige 44 ere Journalister (8), Skolelærere (8), Sagførere (5), militære Embedsmænd (4), civile Embedsmænd (3), Læge (1), Forretningsførere, Direktører, egentlige Politikere o. s. v. (i alt 15). Landbruget er saaledes rigeligt repræsenteret, med 53 pCt. af Tingets Medlemmer; vilde man fradrage de større Jordbesiddere og tilføje de Skolelærere m. v., der tillige ere Gaardejere, vilde man formentlig finde Halvdelen af Tingets Medlemmer tilhørende »Bondestanden«. Til Gengæld ere af de »borgerlige Erhverv« Haandværk og Industri kun i ringe Grad repræsenterede, Handelen endnu langt knappere, Skibsfarten slet ikke. Derimod have de saakaldte »frie Erhverv« et stort Antal Medlemmer, dog findes ingen Kunstnere iblandt dem og ingen Gejstlig.

VI.

Marxismen i Opløsning.

Prof. Dr. Th. G. Masaryk (Prag) har i det wien-ske Ugeskrift »Die Zeit«, Nr. 177—79, offentliggjort nogle Artikler om »Die wissenschaftliche und philosophische Krise innerhalb des gegenwärtigen Marximus«, der ganske vist paa Grund af deres Kortfattedhed umuligt kunne give en blot tilnærmelsesvis fuldstændig Belysning af den mærkelige Krise, som den marxistiske Nationaløkonomi, Sociologi og Filosofi for Tiden undergaar, men som dog altid ere af Interesse som givende en sammentrængt Oversigt over den socialistiske Forsknings øjeblikkelige Tilstand. En mere indgaaende Vurdering af de Forhold, der her komme i Betragtning, vil findes i et Arbejde, Prof. Masaryk bebuder.

Først henviser Prof. Masaryk til, at Udgivelsen af 3. Bind af »Das Kapital« fremkaldte en livlig Diskussion om det Spørgsmaal: om Anskuelserne i dette Bind ikke stod i Strid med, hvad Marx havde doceret i Værkets første Bind, det egentlig grundlæggende Bind. Som bekendt udkom »Das Kapital« i forskellige Afsnit med lange Mellemrum. Den første Begyndelse rækker tilbage til 1859. Selv har Marx udgivet første Bind i to Oplag 1867 og 1872; efter hans Død har Engels et Par Gange besørget ny Udgaver deraf, og derhos i 1885 og 1894 udgivet Værkets andet og tredje Bind; det fjerde Bind har, efter Engelses Død, Kautsky lovet.

I første Bind grundlægger Marx sin Værditheori: Værdiens Væsen og dens Indvirkning paa Arbejds-

lønnen forklares; samtidigt bliver den moderne Kapitalismes Oprindelse og Udvikling historisk paavist. Værditheorien gaar ud paa følgende: Værdien stammer fra Arbejdet. I Varerne er menneskeligt Arbejde legemliggjort, materialiseret. I den førkapitalistiske Tid arbejdede enhver Arbejder selvstændigt for sig selv og producerede saa meget, som han behøvede; i den kapitalistiske Periode er Arbejderen bleven uselvstændig, og hans Arbejde er bleven til Vare; denne sin Vare sælger han til Kapitalisten, d. v. s. denne udbytter ham. Arbejderen arbejder daglig for sin Løn saalænge, at han ikke blot producerer, hvad han selv (med Familie) aldeles nødvendigt behøver, men desforuden meget mere; — ved sit Merarbejde producerer han Merværdien, som Kapitalisten som Gevinst stikker i Lommen. Men medens ifølge første Bind af »Das Kapital« Arbejdet alene skaber Merværdi og Gevinst, holder tredje Bind sig til den Erfaring, at Gevinsten ikke bestemmes af Merværdien, af Merarbejdet; Produkternes Værdi og altsaa Gevinsten bestemmes af Kapitaludlægene; lige store Kapitaler afkaste i samme Tid forholdsvis samme Gevinst, selv om de ikke benytte samme Arbejdskvantum. Masaryk gør gældende, at Værkets tredje Bind ganske væsenligt modificerer, hvad der lærtes i første Bind.

Engels har i Indledningen til andet Bind lovet, at i tredje Bind skulde man faa forklaret, hvorledes Merværdien forvandler sig om til de specielle Gevinstformer, og i Virkeligheden kommer det jo ogsaa an paa at forstaa det konkrete økonomiske Liv paa Basis af den abstrakte Merværditheori; — men den af Engels lovede Tydeliggørelse giver tredje Bind ikke. — Alle rede inden tredje Bind udkom, forsøgte fra socialistisk Side Conrad Schmidt (»Die Durchschnittsprofitrate« 1889, og i Tidsskriftet »Neue Zeit« 1892—93) at løse

Problemet, men faldt derved over i den ikke-socialistiske Theori. Engels dadler dette i Indledningen til tredje Bind, uden at bemærke, at den samme Bebrejdelse rammer Marx selv. — Senere har Sombart (i Brauns »Archiv« 1894) bestræbt sig for at bortforklare Uoverensstemmelsen mellem første og tredje Bind, — men Socialisterne have ikke akcepteret den sombartske Fortolkning. Bernstein anerkender f. Ex. (»Neue Zeit« 1897), at Marx har modificeret sin Værditheori. Striden desangaaende er fremdeles standende.

— Det næste Spørgsmaal er Spørgsmaalet om den politiske Taktik. Socialisterne have altid betegnet sig som »et revolutionært Parti«; alligevel er den revolutionære Methode i bestandig højere Grad bleven omformet til en blot reformerende, indtil endelig Engels kort før sin Død mere bestemt og udtrykkeligt formulerede dette vigtige Omslag. Marx var i lange Tider meget revolutionær, — i sine sidste Aar tænkte han mindre revolutionært, hvad ogsaa »Kapitals« 3. Bind viser. Ogsaa paa det politiske Omraade har der vist sig en betydelig Væklen. Under den sidste græsk-tyrkiske Krig mente en Del af Socialisterne, at »Socialismen« bød dem holde med Tyrkiet, idet de barbariske Forhold skulde være at foretrække for den kapitalistiske Civilisation; — en anden Del holdt med Grækenland. Ifjor udbrød der en heftig Strid om, hvorvidt de tyske Socialister skulde befatte sig med Valgene til den preussiske Landdag, og Spørgsmaalet om »Kompromis'ets« Tilladelighed diskuteredes ivrigt. (Jfr. Kautsky: »Was ist ein Compromiss?«, »Neue Zeit« 1897—98).

I Forbindelse med den aftagende Radikalisme staar det, at Socialismen stedse mere opponerer mod Anarkismen. Det er ikke blot de enkelte anarkistiske Bedrifter, som Socialisterne ikke ville godkende;

det er ogsaa den theoretiske Anarkisme, der bekæmpes. Den russiske Socialist Plechanow beviser f. Ex. (»Anarchismus und Socialismus«), at den anarkistiske Revolte holder den sociale Udvikling tilbage, at den ligefrem er et contrerevolutionært Middel. Ogsaa Liebknecht har sagt: »Gewalt ist seit Jahrtausenden ein reaktionärer Faktor«. Ogsaa Kautsky, C. Schmidt, Deville (»l'Anarchisme«), o. Fl. have skrevet mod Anarkismen. Som bekendt er den socialistiske Opposition mod Anarkismen af ældre Dato (jfr. Marxes Kamp mod Bakunin og Proudhon), men den har dog i de senere Tider gjort sig særligt stærkt gældende.

— Ogsaa om Forstaaelsen af »den materialistiske Opfattelse af Historien« kæmpes der i den socialistiske Lejr. Marx docerede: Produktionsforholdene, der betinge Samfundets økonomiske Sammensætning, bestemme alle det aandelige Livs »ideologiske« Former, det hele sociale, politiske, aandelige Liv. Det er i de sidste Par Aar navnlig Socialisterne Bax og Kautsky, som have kæmpet om Forstaaelsen af denne Lære. Bladet »Neue Zeit« fra 1896 og 1897 indeholder en Række Artikler om »die materialistische Geschichtsauffassung«. Af den vidtløftige Diskussion synes at fremgaa som Resultat: lad os moderere os ogsaa i dette Kapitel! lad os ikke opfatte Marxes »historiske Materialisme«, hans materialistiske Historiens Filosofi, altfor absolut!

— Fra den »materialistische Geschichtsauffassung« kommer Masaryk til den marxistiske Sociologi overhovedet. Den abstrakte Sociologi (navnlig Læren om Fremskridtet, Spørgsmaalet om de historiske Love og Udviklingens drivende Kræfter) har Marx kun formuleret kort og mere lejlighedsvis. Derimod behandler Engels Fremskridts-Læren og de øvrige Problemer

udførligere og mere systematisk (i Skrifterne om Feuerbach og mod Dühring). Men, — det kan ikke negtes, at Marxismen særlig i sine sociologiske Principer er meget svag. Og hvad Engels har doceret i sit Skrift »Ursprung der Familie«, i Tilslutning til Lewis H. Morgan, begynde Socialisterne nu at rokke ved. Blandt de socialistiske Forfattere maa her særligt mærkes Cunow (»Die Verwandtschaftsorganisation der Australneger, Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der Familie«, 1894, og »Die ökonomischen Grundlagen der Mutterherrschaft«, i »Neue Zeit«, 1897). Cunow erkender, at Matriarkatet ikke havde den Betydning, som Engels har tillagt det: det er ikke nogen oprindelig Institution, men udvikler sig af Patriarkatet, og Kvinden opnaar ikke ved det nogen højere Stilling. Engels havde derimod doceret, at ud af de ældste polygyniske og polyandriske Familieforhold, havde det matriarkalske Samfund udviklet sig, hvor Kvinden er Hovedet; Udviklingen af Patriarkatet skildredes som Begyndelsen til det moderne Forfald, der sætter sin ypperste Blomst i den med Monogamiet uadskilleligt forenede Prostitution. — Masaryk formener, at Cunows Kritik i Forbindelse med Anskuelserne i »Das Kapital« III, fremdeles i Forbindelse med Opgivelsen af det revolutionære Standpunkt og med den nu almindeligt fulgte Kompromispolitik — vil føre til en modificeret Opfattelse af Staten.

Ogsaa Nationalitetsspørgsmaalet kommer med sine Krav til Socialisterne. Socialismen er trængt ind i Lande med nationalblandede Forhold og ind i de smaa Nationer. Den gamle marxistiske Internationalisme forslaar ikke mere. Marx og Engels forstod slet ikke — siger Böhmeren Masaryk — det slaviske Spørgsmaal. De identificerede det slaviske Spørgsmaal med Panslavismen. Imod Czecherne og Slaverne nærrede de, i alt Fald tidligere, i Virkeligheden de tysk-liberale

Antipathier; senere blev de vel lidt venligere. Kun Polakerne anerkendte de strax (se det kommunistiske Manifest!) som Ligeberettigede (men ogsaa i de borgerlige, liberalt-sindede Kredse blev de polonofile Sange sungne). Grunden var naturligvis ganske simpelt den, — at Polakerne var revolutionært sindede, — og for de tyske Socialister stod Rusland jo som en social og politisk Bussemand, og gør det vel tildels endnu. — Nej, tydeligt er det, at den gamle Internationalisme ogsaa er i Færd med at blive modificeret.

— Masaryk kommer derefter til Marxismens Forhold til Ethiken. Den marx-engelske Marxisme er i det Hele amoral; paa Basis af sin Materialisme vil den forandre Menneskene ved de sociale Institutioner; Ethik, Religion, Filosofi betragter den som den overvundne Ideologis Frugter. Engels reducerer (i sit Skrift om Feuerbach) den socialistiske Ethik til en Klassekamp; Kærligheden til Næsten er en gammel fortærsket Vise; Kampen, Revolutionen er den mest virksomme sociale Methode. Revolutionen, ikke Moralen, vil bringe Ligheden. Men — forandrer man først sine Anskuelser om Materialismen og om Nyttens af Revolutioner, saa kommer man ogsaa nok til en anden Opfattelse af Ethiken. Den nyere saakaldte ethiske Bevægelse (»ethisk Kultur«) har ogsaa kaldt Socialisterne frem (jfr. en Beretning af Kaizl om Ethiken og Socialismen). Nogle af de socialistiske Theoretikere have vel i denne Diskussion forholdt sig afvisende ligeoverfor Ethiken; om andre gælder dette ikke, og tilsidst fandt C. Schmidt ogsaa i dette Spørgsmaal ny Ord (Artiklen: »Socialistische Moral« i »Ethisch Cultur« 1893). Den socialistiske Presse accepterede hans Artikel, sagtens uden at bemærke det Ny, den indeholdt. Nyt er det, at Schmidt anerkender de ethiske Kræfters Berettigelse og Selvstændighed. Schmidt paaviser videre Svag-

heden i Utilitarismen og Egoismen, og naar frem til en ideal Fordring om Selvopofrelse, uden at vente al Frelse af de sociale Institutioner.

Den ny ethiske Retning, der øjensynligt er i Færd med at bryde frem, vil, i Forbindelse med de rigtigere sociologiske Anskuelser, bl. a. føre til en modificeret Opfattelse af Familie- og Kvindespørgsmaalet. Paa Grund af sin fejlagtige Opfattelse af »Matriarkatet« formulerede Engels »eine Theorie der modernen Liebe«, der ved sin Ensidighed kom i et betænkeligt Naboskab til Decadencen. Ogsaa her træde rigtigere Anskuelser frem. Ogsaa Bebels overfladiske Bog »Die Frau« begynder nu at møde Opposition hos Socialisterne (jfr. Katzensteins »Kritische Bemerkungen« i »Neue Zeit« 1896).

— Antireligiøs er Marxismen; det sige imidlertid dens Theoretikere. Masaryk henviser nu til det Faktum, at Socialisterne have en ganske særlig Interesse for Diskussionerne om Religionen. Naturligvis udtale de sig imod den positive Religion; men at de overhovedet føle Trang til at diskutere det religiøse Spørgsmaal, og at de gøre dette med saa megen Begejstring, synes ikke at tyde paa, at Religionen er død. Masaryk vil ikke videre indlade sig paa dette Spørgsmaal; — han bemærker blot, at »Socialismen nok endnu ikke har sagt sit sidste Ord om Religionen«.

— Efter at have berørt Socialisternes Stilling til den metafysiske Materialisme, til Kunst og Æsthetik o. s. v. slutter Masaryk med at bemærke, at den theoretiske Marxisme, ligesom ogsaa den praktiske, den politiske, er i Færd med at blive omdannet, undergaar en Krise: Modsætningen mellem Hovedførernes, Marxes og Engelses ældre Anskuelser paa den ene Side og de yngre marxistiske Theoretikeres Anskuelser paa den anden Side ere altfor aabenbare. Forøvrigt ind-

rømme Socialisterne dette selv (jfr. Kautsky: »Utopischer und materialistischer Marxismus«, »Neue Zeit« 1896—97). Socialismen bliver efterhaanden mere ædruelig, mere kritisk, mindre eksklusiv, pukker mindre paa sin Ufejlbarhed, lader den blinde Autoritetstro falde, opgiver Materialismen, Marxismens *caput mortuum*, nærmer sig mere de andre Fremskridtspartier. Men naturligvis vil Socialismen som selvstændigt organiseret politisk Parti ikke derfor forsvinde. Selv om Marxismen var helt forfejlet, og selv om dette blev aabent erkendt af Socialisterne, vilde Socialismen ikke dermed falde. Tværtimod vilde den socialistiske Selvkritik kunne bidrage til at styrke Socialismen. Som alle sociale Reformpartier har ogsaa Socialismen sin levende Kilde i den bestaaende Samfundsordens aabenbare Mangler.

Dette er Hovedtrækkene i Masaryks Redegørelse for det interessante socialvidenskabelige Spørgsmaal.

A. P.-St.

Boganmeldelse.

Knut Wicksell: Geldzins und Güterpreise, Jena, Gustav Fischer 1898 (189 S.).

Det er med en ikke ringe Forventning, at man tager fat paa et nyt og forholdsvis stort Værk om ovennævnte Emne. Det er naturligt, at man af et saadant venter sig beriget med nye Synspunkter, der kan sprede Tvivl og kaste Lys, eller at man i det mindste, hvis man er meget beskeden, glæder sig til at se det gamle fremstillet saaledes, at man i den nye Bog har en klar og forstandig Oversigt over det kendte Stof. Utvivlsomt er man berettiget til at stille For- dringer i saa Henseende; thi hvad skal man ellers med de nye Bøger? At se det gamle gentaget paa den gamle Maade, ovenikøbet mindre godt end af de gamle, det er ikke opmuntrende.

Og dog er det saa omtrent dette, der præsteres i Knut Wicksells nye Bog. I alt Fald er det ikke for Anmelderen lykkedes at finde de Guldgruber, der skal gøre Bogen til den ventede Berigelse for Læseren. Her er hverken Klarhed eller nye Synspunkter. Her er hverken Flugt i Fremstillingen eller Evne til at mestre Stoffet. For den erfarne Læser er

Bogens theoretiske Fremstilling saa temmelig ufrugtbar; for den uerfarne er den tillige for besværlig at arbejde sig ind i.

I al Korthed er Forfatterens Theori denne:

Pengerenten har for Bestemmelsen af Varepriserne kun sekundær Betydning. Det er ikke dens Højde i og for sig, der har nogen Indvirkning paa Prisniveauet; det er derimod Forholdet mellem den og den naturlige Kapitalrente, — hvorved Forfatteren forstaar »den, som vilde fastsættes ved Tilbud og Efterspørgsel, hvis man overhovedet ikke betjente sig af Pengetransaktioner, men Realkapitalerne blev udlaante in natura.« — Er Pengerentens Højde normal, α : falder den sammen med den paa det givne Tidspunkt gældende naturlige Kapitalrente, har Prisniveauet ingen Tendens til at forandre sig. Sættes den derimod højere — om end nok saa lidt — »vil Priserne falde uopholdeligt og sluttelig under enhver Grænse*)«. Omvendt, hvis Pengerenten sættes — og holdes — lavere.

De mange Vanskeligheder ved Forklaringen af Pengerentens faktiske Forhold til Varepriserne — idet man efter de gamle Theorier om Pengemængden skulde vente høje Priser sammen med lav Rente og omvendt, medens ofte det modsatte er Tilfældet — forsvinder nu efter Forfatterens Mening, »naar vi i de af uafhængige**) Aarsager fremkaldte Forandringer i den naturlige Kapitalrente ser den »primum movens«, der foraarsager saa vel Prisernes Bevægelse som ogsaa, og med denne sidste Bevægelse som Mellemed, de med de

---

*) udhævet af Anmelderen.

**) do. do.

første analoge, men noget senere indtrædende Forandringer i Pengerentefoden.«

For at vise Theoriens Rigtighed gennemgaar nu Forfatteren Tiden fra 1790 til Nutiden, idet han inddeler den i de 4 almindelig anvendte Perioder og finder, at i den første, fra 1790 til 1815, var den naturlige Rente høj paa Grund af Krigene — og højere end Pengerenten — hvorfor ogsaa Varepriserne var høje, i den næste, fra 1815 til 1850 var Kapitalrenten lav som Følge af den rigelige Kapital, Pengerenten noget højere — derfor lave Priser. I de to senere Perioder — 1850—73 og derfra til Nutiden — findes tilsvarende Kombinationer.

At denne Theori er ny, kan ikke indrømmes Forfatteren. At der bestaar et intimt Forhold mellem Kapitalmængde og Pengemængde og mellem disse to og Varepriserne — et Forhold, der netop gaar i den paa pegede Retning — er tvertimod noget meget gammelt. Derimod maa det siges, at Forfatterens Anvendelse af Theorien er urigtig. Forfatteren siger, at det er i »de af uafhængige Aarsager fremkaldte Forandringer i den naturlige Kapitalrente«, vi maa se »den *primum movens* o. s. v.«. Men hvad vil dette sige? Hvad er uafhængige Aarsager? Der gives overhovedet ingen uafhængige Aarsager. At ville statuere saadanne i al Almindelighed vidner om Mangel paa Begreb om en Aarsagslov. At indføre dem i Nationaløkonomien vil være at skabe en Nationaløkonomiens Metafysik, der sandelig ikke skal hjælpe til at hævde Økonomiens Ry som Videnskab. — Og ser man nu bort fra det »uafhængige« og spørger blot om Aarsagerne — til Forandringerne i den naturlige Kapitalrente — hvad er

saa disse vel i første Række andet end netop Pris-svingningerne. Om Mangel eller Overflod paa Kapital kan man dog ikke tale uden netop i Forhold til Efter-spørgsel efter Kapital, og der efterspørges kun Kapital, naar der er Udsigt til Fortjeneste, og en saadan Udsigt aabner sig kun — for Producenterne i alt Fald — naar der er en Prisforhøjelse forhaanden eller ivente, eller som Følge af tekniske Fremskridt. Selv i sidste Tilfælde er Stigningen i den naturlige Kapitalrente ikke en Aarsag, men en Virkning, og det en Virkning, som ovenikøbet vil ledsages af en Nedgang og ikke en Opgang i Varepriserne, — og i første Tilfælde er det Prisstigningen, der er Aarsag til Kapitalrentens Stigen og ikke omvendt.

Lige saa uheldig er Forfatteren med den anden Del af sin Theori. — Allerede paa en af Bogens første Sider siger han, at »det lader sig næppe betvivle, at den Idealtilstand, om hvilken det overvejende Antal af de forskellige Interessentgrupper vilde blive enige, netop vilde være en saadan, hvorunder — — det almindelige gennemsnitlige Prisniveau var fuldstændigt uforanderligt og stabilt.«

Rent bortset fra, at de forskellige Interessentgrupper aldrig vilde blive enige om noget saadant — alene fordi en meget stor Del af den Fortjeneste, Engroshandelen kaster af sig, netop er en Følge af Prisniveauets Svingninger — vidner den Anskuelse, at en saadan Tilstand er den ideale, om en fuldstændig Mangel paa Blik for, hvad der er det levende Livs Væsen. En Tilstand uden Strømninger, uden Bevægelser, uden Svingninger, er ikke Liv men Død. Dette gælder fuldt saa meget Samfundslivet, som om en

hvilken som helst anden Livstilstand, og det gælder ikke mindst om det økonomiske Liv. En økonomisk Tilstand uden Prissvingninger — og Svingninger i Priseniveauet — vil sige industriel og kommerciel Stagnation og intet andet. Hvad der kan være Tale om er at holde Svingningerne indenfor de rette Grænser; men at ville have dem helt udelukket, det er at foretrække Døden for Livet; og at betragte en saadan Tilstand som den ideale tyder ikke paa nogen indgaaende Forstaaelse af de økonomiske Forholds Natur.

Imidlertid nærer Forfatteren som sagt denne Anskuelse, og han vender tilbage til den i Slutningen af Bogen, hvor han i et Kapitel: »Praktiske Forslag til Stabilisering af Pengenes Værdi« kritiserer navnlig Bimetalisternes og Prof. Walras's Forslag og derimod opstiller følgende, som han fremsætter i spærret Skrift: »Fremgangsmaaden vil simpelthen være denne: ved uforandrede Priser vilde ogsaa Bankernes Rente forblive uforandret; ved stigende Priser maatte Bankrenten forhøjes, ved faldende sættes lavere, og hver Gang holdes paa det saaledes naaede Punkt, indtil en ny Bevægelse i Priserne fordrede en ny Forandring af Rentens Højde i denne eller hin Retning«.

For dem, der nu skulde synes, at der i dette ikke indeholdes noget paafaldende nyt, al den Stund det netop er den angivne Methode, Bankerne bruger — for saa vidt nemlig stigende Priser plejer at medføre forstærket Brug af Kapital og denne atter en forhøjet Diskonto — maa det dog bemærkes, at Forfatteren tænker sig noget mere radikalt ved en Rentenedsættelse end man ellers er vant til at tænke sig: Gaar Produ-

centernes Gevinst ned til $1\frac{7}{8}$, $1\frac{3}{4}$, $1\frac{1}{2}$ pCt. o. s. v., saa maa Bankrenten sandelig ned derunder. Og en saa lav Bankrente tænker Forfatteren sig aabenbart ikke som noget, der med Tiden vil give sig ad den naturlige Udviklings Vej, men som noget, der skal gennemføres hurtigst muligt. Thi overfor dem, der vilde hævde, at Bankforretninger ikke kunde betale sig ved saa lav en Rente, maa han dog »i al Beskedenhed minde om, at Bankerne ikke i første Linje er til for at fortjene rigtig mange Penge, men har den Opgave at tjene Publikum med Omsætningsmidler — og det i tilstrækkelig Mængde, »: saa vidt muligt til Opretholdelse af Varepriserne. I alt Fald er denne deres socialøkonomiske (volkswirtschaftliche) Mission ulige vigtigere end hin privatøkonomiske, og hvis den endelig overhovedet ikke kunde opfyldes ad privat Vej — hvad jeg dog meget betvivler — vilde der i Sandhed her være en værdig Opgave for Staten«.

Denne Opfattelse, at Staten skulde kunne tvinge Bankerne til gennem en klækkelig Rentenedsættelse at holde Publikum med Penge, hvis Varepriserne ikke syntes Staten tilstrækkelig høje, harmonerer ret godt med den Anskuelse, at en Tilstand, hvori der slet ingen Prissvingninger eksisterer, er den ideale. De ser lige middelalderlige ud begge to.

De her fremsatte Theorier er udviklede paa 179 Sider, hvortil saa som Tilgift kommer en Udvikling af — Loven for de store Tal. Dog er ikke alt taget med for Theoriens Skyld. Der er Kapitler om Kvantitetstheorien, Pengenes Produktionsomkostninger, Omløbshastigheden o. s. fr. For saa vidt Meningen er ved Hjælp af disse Afsnit at gøre Bogen til et Systemværk

om det afhandlede Emne, maa det imidlertid siges, at denne Plan ikke er lykkedes Forfatteren; dertil er hverken Bogen som Helhed eller de enkelte Kapitler paa langt nær udtømmende nok, en Mangel, der fremtræder saa vel med Hensyn til den theoretiske som med Hensyn til den historiske Behandling af Stoffet.

H. L. Bisgaard,

Boganmeldelser.

Michael Koefoed og Harald Westergaard: Grundrids af Danmarks Statistik, Kbhvn. 1898. Forlagt af Universitetsboghandler G. E. C. Gad. (232 S.).

Det har været Forfatterernes Formaal at gøre dette Skrift egnet saavel til Undervisning som til Selvstudium for Enhver, der ønsker i sammentrængt Form at faa Kendskab til Danmarks statistiske Forhold. Og dette er udmærket lykkedes for dem. Fremstillingen er samtidig med at være sammentrængt, fyldig og indgaaende. Skriftet har i høj Grad Betingelserne for at kunne trænge ud i vide Kredse.

Trap: Danmark, Tredje Udgave (Gad).

Det berømte Værks udmærkede Egenskaber ere saa almindeligt bekendte, at det er overflødigt atter at nævne dem; vi henlede her blot Opmærksomheden paa, at et Bind nu er fuldendt, omfattende Sjælland med Undtagelse af København—Frederiksberg. Bindet naar næsten de 1000 Sider, store, tætrykte, tildels meget tætrykte Sider. Det Bind, der nu paabegyndes,

omfatter de øvrige Ø-Amter. Fremstilling og Udstyr-else fyldestgøre Tidens Krav; kun gælder dette ikke ganske om Korrekturlæsningen. Men Fortsættelsen vil jo nok blive underkastet en noget strengere Revision, saa at de følgende Bind ikke ville udkræve en saa lang Rettelse-Liste som det foreliggende.

A. P.-St.

Tyske Bøger.

- Arbeitsvermittlung**, die, in Österreich. Verf. u. hrsg. vom statist. Departement im k. k. Handelsministerium. 4°. (304 u. 217 S.). Wien, A. Hölder. 4.80.
- Beiträge**, Berner, zur Geschichte der Nationalökonomie, hrsg. v. Aug. Oncken. Nr. 11. Bern, K. J. Wysz. — 11. Stockhausen, Dr. Frhr. Vikt. v.: Die Wertlehre Proudhons in neuer Darstellung. 1.60.
- Borgh**t. Prof. Dr. R. van der: Sociale Friedenspolitik der letzten 10 Jahre in Deutschland. Festrede. (27 S.) Aachen, O. Müller. — 30.
- Böttger**, Hugo: Geschichte u. Kritik des neuen Handwerkergesetzes vom 26. VII. 1897. Mit 19 Tabellen u. e. Anlage: Vergleichende Genüberstellg. des Regierungsentwurfs u. des endgilt. Gesetzes. (406 S.) Florenz, E. Diederichs. 6 —
- Bullmerincq**, Aug. v.: Die Verfassung der Stadt Riga im ersten Jahrhundert der Stadt. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Stadtverfassg. (144 S.) L., Duncker & Humblot. 3.60.
- Geschichte**, die, des Sozialismus in Einzeldarstellungen v. E. Bernstein, C. Hugo, K. Kautsky, P. Lafargue, Frz. Mehring, P. Plechanow. 3. Bd. 2. Tl. St., J. H. W. Dietz Nachf. — III. 2. Mehring, Frz.: Geschichte der deutschen Sozialdemokratie. 2. Thl. Von Lassalles Offenem Antwortschreiben bis zum Erfurter Programm 1863 bis 1891. (568 S.) 3.60.
- Hand- u. Lehrbuch** der Staatswissenschaften in selbständigen Bänden. Begründet v. Kuno Frankenstein, fortgesetzt von Max v. Heckel. 2. Abtlg.: Finanzwissenschaft. IV. Bd. L., C. L. Hirschfeld. — IV. Heckel, Priv.-Doc. Dr. Max v.: Das Budget (354 S.) 10 —
- Herzfeld**, Magistr.-Assess. Dr. Gust.: Gross New-York. Eine Studie zur Einverleibungsfrage. Mit 1 Kartenskizze. (V, 66 S.) B., D. Reimer. 2 —

- Pohle**, Priv.-Doc. Dr. L.: Die Kartelle der gewerblichen Unternehmer. Eine Studie üb. die groszindustriellen Organisationsformen der Gegenwart. (151 S.) L., Veit & Co. 3.20.
- Produktion u. Konsum** im Sozialstaat v. Atlanticus. (Umschlag: Ein Blick in den Zukunftsstaat.) Mit e. Vorrede v. Karl Kautsky. (XXIV, 104 S.) St., J. H. W. Dietz Nachf. 1.50.
- Reichenbach**, A.: Die Arbeit in ihrem Wesen, ihrer Entwicklung u. kulturgeschichtlichen Bedeutung. (160 S.) Zürich, Buchh. des schweiz. Grütlivereins. 1.25.
- Schriften der Centralstelle f. Vorbereitung v. Handelsverträgen.** II. u. III. Hft. B., Siemenroth & Troschel. — II. Sartorius Frhr. v. Waltershausen, Prof. A.: Deutschland u. die Handelspolitik der Vereinigten Staaten v. Amerika. (84 S.) 2 —. — III. Vosberg-Rekow, Dr.: Die Politik der Handelsverträge. in ihren Grundzügen gemeinfasslich dargestellt. (189 S.) 4 —
- Studien**, Münchener volkswirtschaftliche. Hrsg. v. Lujo Brentano u. Walth. Lotz. 26. Stück. gr. 8°. St., J. G. Cotta Nachf. — 26. Böhm, Dr. Otto: Die Kornhäuser. Eine Studie üb. die Organisation des Getreideverkaufs in Amerika, Indien u. Russland, sowie in einigen deutschen Staaten. (96 S.) 2.40.
- Weichs-Glon**, Dr. Frdr. Frhr. zu: Die Brotfrage u. ihre Lösung. (110 S.) L., Duncker & Humblot. 2.20.
- Wörterbuch der Volkswirtschaft** in 2 Bdn. Hrsg. v. Geh. Reg.-R. vortrag. Rat Prof. Dr. Ludw. Elster. Lex. 8°. (1. Bd. 1092 S.) Jena, G. Fischer. 20 —; geb. 25 —
- Zeitfragen**, sociale u. politische. Zwanglose Hefte, hrsg. v. Mitgliedern der Centrums-Fraction des Reichstages. 3. Hft. Köln, J. P. Bachem. — 3. Pichler, Reichst.-Abg. Dr. Frz. Ser.: Centrum u. Landwirthschaft. Kurzer Bericht üb. die Thätigkeit der Centrapartei im deutschen Reichstage zur Besserg. der Lage unserer Landwirthschaft unter besond. Berücksicht. der 9. Legislaturperiode 1893—98. (72 S.) 1.20.
- Zivier**, Dr. E.: Geschichte des Bergregals in Schlesien bis zur Besitzergreifung des Landes durch Preussen. (370 S.) Kattowitz, Gebr. Böhm. 12 —

Middelstanden og Tallene.

Af Adolph Jensen.

Det »sociale Spørgsmaal« iklæder sig til forskellige Tider forskellige Former. Halvfjerdsernes og Firsernes Arbejdsspørgsmaal er i Halvfemserne til en vis Grad stillet i Skygge af en levende Diskussion om Middelstandens Levedygtighed under den fremvoxende Stordrift. At dette Spørgsmaal saa forholdsvis sent har grebet Sindene, er ganske naturligt. Den Situation, som skabtes ved Næringsfrihedens Indførelse, Laugenes Ophævelse, Maskinernes, Jernbanernes og Kapitalens Tagen-Affære i Erhvervslivet, var til at begynde med ingenlunde ugunstig for den næringsdrivende Stand, eller i hvert Fald var man for kortsynet til at fatte, hvor Udviklingen vilde føre hen.

Nu har denne ad forskellige Veje ført til en mægtig Koncentrering af baade Produktion og Vareefterspørgsel, til Storindustri og Stormagasiner, og en Del af den næringsdrivende Middelstand føler for Alvor, at den er i Færd med at tabe Fodfæstet.

Uagtet dette er blevet gentaget indtil Trivialitet i de senere Aar, gives der dog endnu Folk, som ikke tro derpaa — Optimister, som mene, at Middelstanden

dog, naar alt kommer til alt, ikke har det saa ilde endda, og at den i hvert Fald har Kræfter til at ride Stormen af. Der har endog i Kredse, som indtil for kort Tid siden saa alt graat i graat, hævet sig Røster, der vidne om et lysere Syn paa Sagen.*)

Spørgsmaalet hører efter sin Natur ubestrideligt til dem, ved hvis Behandling man er stærkt tilbøjelig til at lade sig lede af Fornemmelser og Indtryk og til at gaa ud fra et behændigt lanceret og ofte gentaget Postulat som en given og uimodsigelig Ting. Forfatteren kunde i saa Henseende anføre en hel Samling af Exempler fra vor hjemlige Middelstandsdebat, men da man ikke uden Nødvendighed bør forstyrre det gode Forhold til sine Naboer, foretrække vi at forholde os objektivt til Sagen og hellere forsøge at konfrontere de modstridende Opfattelser med Virkeligheden. Dette er i Øjeblikket saa meget mere paa sin Plads, som Statistikken netop i den seneste Tid har leveret forholdsvis gode Bidrag til Spørgsmaalets Belysning.

Ved Sagens Undersøgelse ad statistisk Vej er der to forskellige Spørgsmaal, der naturligt ligge for:

1) Kan der paavises en numerisk Tilbagegang i de selvstændige Næringsdrivendes Tal?

2) Ihvilken Retning og med hvilken Styrke forandres den sociale Sammensætning af den næringsdrivende Befolkning?

Der kan ikke godt være Tale om et Valg mellem disse to Synspunkter. De maa begge tages i Betragt-

---

*) Jfr. Prof. Dr. Julius Wolfs Artikler »Illusionisten und Realisten in der Nationalökonomie«. (Zeitschrift für Socialwissenschaft. 1898. Hefte 1, 2 og 4). Den første af disse Artikler er refereret af W. S. i Nationaløk. Tidsskr. 1898 Side 196 ff.

ning, hvis man vil have fuld Besked. Noget andet er det, at Mangelen af brugeligt Materiale kan tvinge til Resignation over for selv ret beskedne Ønsker, hvad det følgende kun alt for klart vil vise.

Sagen kunde endelig gribes an fra en tredie Side. Man kunde spørge, om Middelstandens materielle Kaar gennemgaaende ere i Op- eller Nedgang. Dette Spørgsmaal har man i nyeste Tid med ikke ringe Held søgt besvaret gennem en rationel Bearbejdelse af Skattestatistikken.^{*)} Men at inddrage dette tredie Synspunkt under nærværende Undersøgelse, vilde dog næppe være hensigtsmæssigt, fordi man da blev nødt til at operere med Begrebet »Middelstand« i to forskellige Betydninger. I Skattestatistikken betyder »Middelklassen« den Del af Befolkningen, som sidder med de mellemstore Indtægter; Synsvinklen er og maa altsaa her være en rent økonomisk. Hvad vi derimod tilsigte, er en Undersøgelse af det sociale Mellemlag i Befolkningen, den Klasse, man i gamle Dage benævnte »Borgerstanden«. At disse to Begreber langt fra dække hinanden, behøver ikke nærmere at paavises. Og dog hidrøre mange Misforstaaelser og megen Strid netop fra, at man ikke har holdt sig denne Dobbeltthed ved

*) Vi minde her bl. a. om Julius Wolfs fortjenstfulde Værk: *Socialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung*. Stuttgart 1892. — Endvidere: Wilhelm Böhmert, *Die mittleren Klassen der Einkommensteuer in einigen deutschen Grosstädten i. d. Jahren 1880—95*. (Jahrb. f. Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. 1896). — Af mere officielle Arbejder kan paa dette Felt anføres: *Statistik d. Hamburgischen Staates*, Bearbejdet und herausgegeben v. d. Statistischen Bureau der Steuer-Deputation. Heft XVII. Hamburg 1895. — Og paa dansk Grund: Marcus Rubin, *Indkomstforholdene i København*. Udg. af Københavns Magistrat. 1894.

Udtrykket klart for Øje. Naar det saaledes fra den ene Side paastaas, at »det borgerlige Samfunds økonomiske Udvikling med Nødvendighed fører til den lille Bedrifts Undergang«^{*)}, og man fra den anden Side har benægtet Rigtigheden af denne Sætning ved at henvise til, at der i den sidste Menneskealder er sket en forholdsvis betydelig Bedring ikke blot i de laveste, men ogsaa i de mellemste Indtægtsklassers Kaar, da er det klart, at begge Parter kunne have Ret. Hvis den selvstændige Middelstands Udtynding nemlig foregaar paa den Maade, at de aller mindste Virksomheder i stort Antal falde bort, da er denne Bevægelse jo paa ingen Maade uforenelig med en almindelig økonomisk Opdrift.

Med det første af de foran opstillede Spørgsmaal ligger det nærmest at henvende sig til Folketællingerne. Disses Erhvervsstatistik maatte jo, hvis den var ideel, kunne give en direkte Besvarelse. Men desværre hører Befolkningens Gruppering efter Erhverv og Stilling i Erhvervet netop til de Punkter, som ved disse Tællinger blive mindst fuldkomment belyste.

Om en blot nogenlunde ensartet Fremgangsmaade ved den statistiske Behandling af dette Spørgsmaal i de forskellige Lande, er der slet ikke Tale. Hvert Land følger sin Praxis, og ikke sjældent ændres denne endda ret betydeligt fra Tælling til Tælling. Ved de Oversigter, som vi have uddraget af de europæiske

---

^{*)} Jfr. det socialistiske Erfurter-Program.

Landes statistiske Publikationer, og som anføres nedenfor, gælder det derfor som en almindelig Regel, at de kun give et Fingerpeg, et Udtryk for den herskende Tendens, derimod ikke nøjagtige, kommensurable Resultater af Maalinger, der ere foretagne overalt i samme Hensigt og efter samme Principper.

I den efterfølgende Tabel findes for 6 Lande en Sammenstilling af Befolkningstilvæksten og de senest konstaterede Forandringer i Antallet af Hovedpersoner (d. v. s. selvstændige Erhvervsdrivende) i Industri, Haandværk og Handel. Samtlige Data ere hentede fra Folketællingerne, dog med Undtagelse af de tyske, for hvilke de særlige Erhvervstællinger af 1882 og 1895 ligge til Grund. Forholdstallene ere i Almindelighed afrundede til hele Tal, da en minutøs Nøjagtighed her kun vilde være til Besvær.

	Periode	Befolknings- tilvæxt	Fremgang(+) eller Tilbage- gang (÷) i Antallet af selvstændige Nærings- drivende
		pCt.	pCt.
Danmark.....	1880—90	10	+ 15
Sverige.....	1880—90	5	+ 26
Norge.....	1876—91	10	+ 7
Østrig.....	1869—90	17	+ 45
Tyskland.....	1882—95	14	+ 1 ¹ / ₃
Frankrig.....	1881—91	2 ¹ / ₂	÷ 10

Anmærkning. Englands Censusopgørelser gennemføre ikke Sondringen mellem Selvstændige og Uselvstændige. I Belgien foretages Sondringen kun for Industriens Vedkommende, derimod ikke for Handelserhvervene. I Holland Hayes en Erhvervsstatistik af 1889, men den nærmest foregaaende er af 1859 og en Sammenstilling af Resultaterne derfor næppe forsvarlig. I Schweiz foretoges ved Tællingen i 1888 en Sondring mellem Selvstændige og Uselvstændige, derimod ikke ved de foregaaende Tællinger. Ungarns Folketælling af 1891 har vel en meget god og udførlig Erhvervsgruppering, men den anvendte Fremgangsmaade er ganske uden Tilknytning til tidligere Opgørelser. Endelig hvile de finske Erhvervsopgørelser af 1880 og 1890 ikke paa Individualtællinger, men paa Indberetninger fra Præsterne, og de turde derfor have en noget vel kalkulatorisk Karakter. — Naar Sammenligningen for Østrigs Vedkommende er ført tilbage til 1869, har dette sin Grund i, at Folketællingen af 1880 bearbejdedes paa en Maade, der afviger ret væsentligt fra den ved Tællingerne i 1869 og 1890 anvendte.

Som det første Hovedresultat af denne Undersøgelse maa da noteres, at Antallet af selvstændige Næringsdrivende, absolut sét, var i Fremgang i alle de i Tabellen anførte Lande, alene med Undtagelse af Frankrig, hvor der endog var en Tilbagegang af 10 pCt. Denne Afvigelse fra Regelen skulle vi dog ikke tillægge alt for stor Betydning. Dels var maaske Behandlingen af det paagældende Punkt ikke ganske ligeartet ved de to Tællinger i 1881 og 1891 (Tællingsskemaerne havde i hvert Fald en noget forskellig Formulering af Spørgsmaalet), dels er jo den i Frankrig registrerede Tilbagegang af 10 pCt. i Virkeligheden mindre i Disfavør af de Selvstændige end den for Tyskland konstaterede Fremgang af $1\frac{1}{3}$ pCt.; thi Frankrigs samtidige Befolkningsforøgelse var kun $2\frac{1}{2}$ pCt., medens Tysklands var 14 pCt.

Ser man Bevægelsen i de Selvstændiges Antal Side om Side med Befolkningsforøgelsen, dele de 6 Lande sig i følgende to Grupper:

- a) Danmark, Sverige, Norge og Østrig. I disse Lande have de selvstændige Næringsdrivende enten været i stærkere Fremgang end Folketallet eller dog (for Norges Vedkommende) næsten holdt Skridt med dette.
- b) Tyskland og Frankrig. Her har Befolkningsforøgelsen været langt stærkere end Forøgelsen af de Selvstændige.

Denne Gruppering leder Tanken hen paa, at der maaske bestaar en Forbindelse mellem det undersøgte Forhold og Erhvervslivets almindelige Karakter (overvejende Landbrug etc. eller overvejende Industri etc.) i de enkelte Lande. En nærmere Undersøgelse bekræfter denne Formodning, saaledes som det fremgaar af efterfølgende Tal, der referere sig til Begyndelsen af de Perioder, for hvilke vi have beregnet Tilvækstforholdet for de selvstændige Næringsdrivende.

Af samtlige i materiel Virksomhed arbejdende Personer henhørte til:

	Land- og Skov- brug, Jagt, Fiskeri o. l.	Industri, Bjærg- værksdrift, Haand- værk, Handel, Transportvirksom- hed o. l.
Gruppe a.		
Danmark.....	62 pCt.	38 pCt.
Sverige.....	73 —	27 —
Norge.....	66 —	34 —
Østrig.....	73 —	27 —
Gruppe b.		
Tyskland.....	51 —	49 —
Frankrig.....	50 —	50 —

Uden Fare for at gribe alt for meget fejl, tør man vel nu slutte, at Forholdene laa gunstigst for Udvidelsen af den selvstændige næringsdrivende Middelstand i de Lande, hvor det industrielle og kommercielle Liv var mindst fremskredet, medens Middelstanden synes at være kørt fast i de egentlige Industrilande. Dette Resultat stemmer ogsaa godt med, hvad man paa Forhaand maatte vente efter Sagens Natur. Hvad er det nemlig der sker, naar et Land gaar over fra Agrikulturstandpunktet til Industristandpunktet? Det er en Udvikling af den nationale Arbejdets Deling. Den ene Produktionsgren efter den anden løsriver sig langsomt fra Landbrugsvirksomheden; der danner sig altsaa (forudsat at de legale Betingelser ere til Stede) en Land-Haandværkerstand, saaledes som vi have sét det her i Danmark i 60erne og 70erne. Paa samme Maade gaar det med Handelsvirksomheden. Næringsfriheden virker i første Omgang decentraliserende; den hele Detailhandel breder sig over en større Flade, giver Existensmulighed for en Mængde smaa, selvstændige Handlende (Høkere o. s. v). Under de tilstedeværende Betingelser kan Landbruget kun beskæftige og give Brødet til en begrænset Mængde Mennesker; derfor begynder Bevægelsen bort fra Landbruget, Befolkningens Indvandring til Byerne, hvor Laugsmonopolernes Ophævelse har givet Plads for de ledige Kræfter. Men disse ledige Kræfter ere uden Kapital; og der danner sig derfor til at begynde med overvejende smaa Virksomheder. Naturligvis udelukker denne extensive Udvikling af Næringslivet ikke, at der samtidig fremvoxer en fabrikmæssig Storindustri. Men det tager Tid; et Land gør ikke paa én Gang Springet fra »landbrugende« til

»industridrivende«. Storindustrien har overalt for største Delen udviklet sig paa Haandværkets Grundlag, og kun en mindre Del af de moderne Fabrikprodukter ere ganske fremmede for Haandværket. Den store og den lille Industri kunne derhos meget vel en Tid lang trives godt — og i god Forstaaelse — Side om Side; dels fordi Fabrikken næsten altid har sin Styrke i Specialiteter, som den fortrinsvis kaster sig over, og saaledes kun delvis gør Indgreb i Haandværkets Produktionsomraade; dels fordi den lille Industri jo i Almindelighed arbejder for et ganske lokalt Marked, som den, ofte alene ved Sædvanens Magt, formaar at fastholde trods al Konkurrence.*) Men selvfølgelig kommer der et Tidspunkt, da Landet saa at sige er mættet med Smaaforretninger; og fra det Øjeblik er der som slaaet Bom for yderligere Tilvæxt i de Selvstændiges Tal. Selv om Export-Industrier arbejde sig frem, forandres Forholdet ikke; thi Exportvarer maa tilvirkes i store Mængder, maa være Fabrikprodukter.

At Bevarelsen af de eksisterende og Dannelsen af nye smaa Industri- og Handelsvirksomheder vanskeliggøres des mere, jo stærkere det hele økonomiske Liv pulserer, har iøvrigt ikke sin Grund alene i Stordriftens finansielle og tekniske Overlegenhed, men til lige i forandrede Vareefterspørgselsforhold. Jo mere fremskredet et Lands økonomiske Udvikling er, des

---

*) Et slaaende Exempel kan hentes fra det storindustrielle Sachsen, hvor Smaabedrifterne i Perioden 1875—82 tiltog endog stærkere end Befolkningen, uagtet Fabrikvirksomheden samtidig stod i en ualmindelig kraftig Udvikling. (Heitz, Zur Beleuchtung d. Handwerkerfrage. Zeitschr. f. d. gesamte Staatswissenschaft. 1893. S. 202 ff.)

mere koncentrerer Efterspørgselen og Forbruget sig. Som de væsentligste Aarsager hertil kan der bl. a. henpeges paa Storstædernes Befolkningstilvæxt, Dan- nelsen af kæmpemæssige Konsumenter i Skikkelse af Stats- og Kommuneanstalter som Fængsler, Sygehuse o. s. v. Det maa ogsaa her erindres, at den ene Stor- bedrift støtter den anden som Kunde; Transportanstalter og lignende Foretagender købe Industriprodukter i store Partier. Endelig ere de store Handelsmagasiner, For- brugsforeninger o. l. ikke blot blevne til som en naturlig Konsekvens af Fabrikindustrien, men de befordre tillige en videre Udvikling af denne. Salgets Koncentrering støtter i mange Tilfælde Produktionens Koncentre- ring.

Ogsaa i en anden Henseende ligge Forholdene i Industrilandet ugunstigere for de smaa Virksomheder end for de store. Det hele Kulturliv stiller her ofte Industrien saa omfattende Opgaver, at de ikke lade sig løse ved Haandværkets Midler og Arbejdsformer alene, og det selv om de tillige i stort Omfang kræve Anvendelse af egentligt Haandarbejde. Et Lokomotiv, en Dampkran, et Sporvejsanlæg ere talende Exempler herpaa.

Paa visse Omraader fører endelig den stærke Ud- vikling af Stordriften til, at mindre Virksomheder lige- frem absorberes af denne. Enhver større Fabriks-, Handels- eller Transportforretning behøver Hjælp af forskellige Haandværksfag. I Begyndelsen og under mindre udviklede Forhold lader man da sine Arbejder udføre hos en Mester; men naar Anlægget har naaet en vis Størrelse og Udvikling, opretter det egne Værk-

steder (Bødkerværksteder i Bryggerier, Smede- og Sadelmagerværksteder ved Sporvejsanlæg o. s. v.)*)

Disse Momenter tjene til at forklare de forskellige Resultater, vor Undersøgelse om de selvstændige Næringsdrivendes Fremgang har givet i de to Grupper af Lande. Men naturligvis er det ikke udelukket, at ogsaa andre, maaske rent lokale Aarsager kunne have været medvirkende.

De statistiske Data, vi foran have opereret med, give kun i grove Omrids et Billede af Udviklingen. Det vil nu have Interesse at trænge lidt dybere til Bunds i Enkelthederne, og navnlig at gøre sig klart, hvilke Forskydninger indenfor de Selvstændiges Klasse Tiden har bragt. Et helt brugbart Materiale hertil foreligger kun for Tysklands Vedkommende,**) men efter det foran bemærkede hører dette Land jo ogsaa til dem, hvor Middelstanden er kørt fast — eller i alt Fald er i Færd dermed —, og Tyskland synes saaledes vel egnet til at være Prøvesten for Udviklingens Tendens.

---

*) Dr. Andreas Voigt, Die Organisation des Kleingewerbes. (Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. 1895. S. 267 ff.). — O. v. Zwiedineck-Südenhorst, Die Bedeutung des Bedarfs für die Entwicklung der gewerblichen Betriebssysteme. (Zeitschr. für Volkswirtschaft, Socialpolitik u. Verwaltung. 1898. S. 15 ff.). — Prof. K. Bücher, Die Entstehung der Volkswirtschaft. 2te Auflage. Tübingen 1898. (Kapitlet »Der Niedergang des Handwerks«, hvoraf Forf. har meddelt et Udtog i Industriforeningens Tidsskrift 1898 Nr. 13).

**) Kilden er de officielle Publikationer vedrørende det tyske Riges »Berufs- und Gewerbebeziehung« af 14. Juni 1895. Blandt disse er en Redegørelse i »Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs« (Ergänzung zum 1sten Heft 1898) særlig instruktiv, ligesom den udmærker sig ved en prisværdig Kortfattedhed.

Vi have hidtil under Begrebet »Næringsdrivende« sammenfattet de to Grupper: Industri og Handel, og vi fandt for Tysklands Vedkommende, at Fremgangen i det samlede Antal af Selvtændige i begge Grupper tilsammen 1882—95 udgjorde $1\frac{1}{3}$ pCt. Naar vi nu betragte hver Gruppe for sig, viser det sig, at Forholdet paa ingen Maade er det samme i begge. Antallet af Selvtændige udgjorde nemlig i

	Aar 1882	Aar 1895
Industri og Haandværk.....	2,209,239	2,060,865
Handel og Transportvirksomhed	668,729	846,655

Der var altsaa i Virkeligheden en absolut Tilbagegang for Industriens Selvtændige af 6,7 pCt., derimod en Fremgang for Handelsfagenes af 26,6 pCt. De tilsvarende absolute Tal ligge ikke saa langt fra hinanden, idet Industrien har tabt 158,000, Handelen vundet 178,000. Desværre formaar Statistikken ikke at belære os om, hvorvidt denne Overensstemmelse er tilfældig, eller om den beror paa, at der i større Omfang er foregaaet en virkelig individuel Forskydning fra Industrigruppen til Handelsgruppen, idet Virksomheder, der begyndte som industrielle, ved Tidernes Ugunst ere trængte over i Smaahandlernes Klasse. At noget saadant er foregaaet, er i og for sig en ret sandsynlig Konsekvens af Storindustriens Opsving. Skotøjsfabrikkerne fortrænge de smaa, selvtændige Mestere fra Markedet og tvinge dem til at ombytte Værkstedet med en Butik, hvor de forhandle Fabrikernes Produkt.

Paa samme Maade med Skræddere; kunne de ikke bestaa som saadanne, ligger det nær for dem at blive Ekviperingshandlere. Bagere og Slagtere opgive Haandværket og etablere Brød- og Kødudsalg. Og saa fremdeles. Men som sagt: her ere vi inde paa en Fantasi, som kun finder nogen Støtte, ikke direkte Bekræftelse i Tallene.

Ikke stort sikrere er i denne Henseende Fodfæstet, naar vi derefter gaa over til at iagttage de Selvstændiges sociale Fordeling og de Forandringer, som Tiden mellem de to Tællinger har bragt i denne.

Undergrænsen for den næringsdrivende Middelstand have vi jo — i Overensstemmelse med, hvad den almindelige Sprogbrug har fastslaaet — sat der, hvor den økonomiske Selvstændighed hører op. Lønarbejderen hører herefter ikke til Middelstanden — han være saa Ingeniør, Kontorist eller simpel Daglejer. Men Skoflikkeren i Kælderen, hvis hele Driftskapital er en Kasse forslidt og forældet Værktøj, og som ikke har saa meget som en Læredreng til sin Hjælp — han hører i Kraft af sin Selvstændighed til Middelstanden sammen med Fabrikanten, som hver Dag beskæftiger mange Hundrede Arbejdere. Enken, der har et Brødudsalg paa Hjørnet, er tormelt lige saa selvstændig i sin Næring som Milliongrossereren; begge tælle vi med under den næringsdrivende Middelstand.

Det maa da aabenbart være af Vigtighed at faa Klarhed over den sociale Gruppering indenfor denne brogede Blanding af selvstændige Existenser. Imidlertid har man kun et højst ufuldkomment Maal for de Næringsdrivendes sociale Stilling, nemlig Antallet af de Personer, som de beskæftige i deres Virksomhed. En

Forfatter, som fra et noget andet Synspunkt har behandlet Statistikken over de Selvstændige i Kongeriget Preussen,*) fremhæver med nogen Føje, at naar man anvender Arbejdertallet som Maalestok ved den sociale Gruppering, bærer man sig ad paa samme Maade, som hvis man vilde vurdere Indholdet af et Pengeskab alene efter Antallet af de Mønter, det indeholder, uden at undersøge, om det er Guld eller Skillemønt. Arbejdertallet er vel et Moment, som ikke maa lades ude af Betragtning, men det er et ensidigt Kvantitetsmaal; en ideel Undersøgelse maatte tillige kræve Anvendelsen af et eller flere Kvalitetsmaal, som f. Ex. Driftskapitalens Størrelse, det større eller mindre Udbytte, som denne afkaster, o. l.

Men overfor saadanne mere rationelle Kriterier nødes vi til at resignere, nøjes med at skrive dem paa Ønskesedlen for fremtidige Tællinger og foreløbig bruge de Oplysninger, der foreligge.

Delingen af de Selvstændige efter deres Arbejdertal gaar i 1895 noget videre end i 1882, men Overensstemmelsen mellem de to Opgørelser rækker dog til Opstillingen af efterstaaende Oversigt, hvor

Klasse I betyder: Virksomheder, der kun beskæftigede 1 Person (Indehaveren), og som ikke havde mekanisk Bevægkraft,

Klasse II: Virksomheder, der beskæftigede 1 Person og havde mekanisk Bevægkraft samt Virksomheder, der beskæftigede 2-5 Personer,

Klasse III: Virksomheder, der beskæftigede 6 eller flere Personer.

*) Georg Welker. Die hauptberuflich Selbständige im preussischen Staate mit ihren miterwerbenden und nichterwerbenden Angehörigen. (Zeitschr. d. kgl. Preussischen Statistischen Bureaus. I-II Heft, 1898).

Antal selvstændige Næringsdrivende i	Industri		Handel	
	Aar 1882	Aar 1895	Aar 1882	Aar 1895
Klasse I	1,430,465	1,237,349	429,825	454,540
Klasse II	682,318	659,493	207,712	332,217
Klasse III.....	96,456	164,023	31,192	59,898

Disse Tal give et godt Indblik i de meget betydelige Forandringer, der ere foregaaede i Sammensætningen af de tyske Næringsdrivende i Løbet af 13 Aar.

Industriens Klasse I har mistet c. 193,000 = ÷ 13,5 pCt.

— — II — mistet c. 23,000 = ÷ 3,3 —

— — III — vundet c. 68,000 = + 70,0 —

Handelens — I — vundet c. 25,000 = + 8,5 —

— — II — vundet c. 124,000 = + 59,9 —

— — III — vundet c. 29,000 = + 92,0 —

Bevægelsen i Retning af større Virksomheder giver sig tydeligt til Kende, og dette gælder baade Industrien og Handelen. At Udviklingen tillige er gaaet i Retning af virkelig Stordrift, fremgaar derimod ikke af det anførte; men et Blik paa efterstaaende Tal, der omfatte Industri og Handel under ét, vil fjerne enhver mulig Tvivl herom.

Forretningernes Størrelse	Aar 1882		Aar 1895	
	Forretn. Antal	Beskæft. Personer	Forretn. Antal	Beskæft. Personer
51—200 Personer..	8,068	739,000	15,581	1,436,000
201—1000 — ..	1,750	656,000	3,068	1,153,000
over 1000 — ..	126	212,000	254	447,000
I alt...	9,944	1,607,000	18,903	3,036,000

Stordriften figurerer altsaa næsten helt igennem med dobbelt saa store Tal i 1895 som i 1882.

Vor Undersøgelse af de sociale Forskydninger have vi hidtil holdt indenfor Rammen af de selvstændige Næringsdrivendes Klasse. Men det er klart, at man ikke kan blive staaende herved. For de Næringsdrivende som Stand er det af ikke ringe Betydning, om de selvstændige eller de uselvstændige Arbejdere ere i Overtal og om Udviklingen i saa Henseende bærer i den ene eller den anden Retning.

Af de fra den tyske Erhvervsstatistik allerede anførte Data er det jo klart nok, at Antallet af Uselvstændige tiltager stærkere end Antallet af Selvstændige. Omend dette er et saare vel kendt Fænomen, som i Folks Bevidsthed endog har faaet almen Gyldighed, turde det dog ikke være overflødigt at forsøge, ved Hjælp af de til Raadighed staaende talmæssige Data, at maale Styrken af denne Bevægelse, især da det viser sig, at Regelen dog ikke er undtagelsesfri. Vi vende os da atter til Folketællingerne for de før nævnte Lande, hvis Erhvervsstatistik overhovedet tillader en Indtrængen i dette Forhold. Før vi i denne Sammenhæng nævne Tal fra de forskellige Lande, maa vi imidlertid gøre opmærksom paa den Usikkerhed, der klæber ved saadanne Opgørelser.

Tager man eksempelvis det danske Folketællingsværk for Aarene 1880 og 1890, vil man vel finde en Sontring mellem Hovedpersoner og Medhjælpere, og man

vil finde de tjenende Personer (hvoraf en Del dog maa henregnes til Medhjælpere i Industri og Handel) udskilte for sig. Men trods denne formelt gennemførte Deling viser det sig overmaade vanskeligt at gøre sikre Slutninger om de fra Tælling til Tælling foregaaende Forandringer. Af Hovedpersoner og Medhjælpere i Industri og Handel taltes der ved de to Folketællinger i 1880 og 1890:

	1880	1890
Hovedpersoner	117,246	134,754
Medhjælpere	81,720	122,769

Herefter skulde den sociale Struktur i de paagældende Erhverv have forandret sig saaledes, at medens der i 1880 for hver 100 Hovedpersoner kun fandtes 70 Medhjælpere, var dette Forhold i 1890 steget til 100:91. Nu er der vel ikke Tvivl om, at dette Resultat i det væsentlige er rigtigt, men at de anførte Forholdstal netop skulde være et nøjagtigt Udtryk for Bevægelsens Styrke, tør man ikke antage. Ved enhver Folketælling er der nemlig to store Grupper, som volde Erhvervsstatistikken Besvær og Fortræd. Først »Arbejdere og Daglejere uden specificeret Næring«; disses Antal var i 1890 c. 49.000. Dernæst Tyende, hvoraf der i samme Aar opførtes c. 37,000 som tjenende hos Industri-drivende og Handlende. Begge Grupper staa i 1890 med lavere Tal end ved den foregaaende Tælling; og

om end Hovedgrunden hertil vel nok — i alt Fald for Tyendeklassens Vedkommende — er af reel Natur, er det dog ikke udelukket, at Erhvervsangivelsen saavel for de løse Arbejdere som for den Del af de tjenende Personer, der helt eller delvis ere beskæftigede i Husbondens Næring (ikke ved husligt Arbejde), er foregaaet med mere Præcision i 1890 end i 1880, hvorved det registrerede Medhjælpertal i førstnævnte Aar altsaa kan have faaet et Plus, som manglede ved den foregaaende Tælling.

Den forstyrrende Indflydelse af disse to Grupper er ingenlunde lige stor overalt, og fra Tælling til Tælling bestræber man sig naturligvis for at indskrænke Uklarhederne til det mindst mulige.*) For saa vidt der ved de to Tællinger, vi for hvert Land have benyttet til nedenstaaende Oversigt, paaviseligt har været anvendt forskellig Praxis ved Sondringen mellem Hovedpersoner og Medhjælpere, have vi, saa vidt muligt, korrigeret Tallene, saa at de ere blevne kommensurable. Land og Land imellem tør man derimod ikke gøre Sammenligninger.

For hver 100 Hovedpersoner (selvstændige Næringsdrivende) i Haandværk, Industri og Handel fandtes der følgende Antal Medhjælpere (Uselvstændige):

---

*) Det fortjener i saa Henseende at fremhæves, at Antallet af Personer, hvis Næringsvej var utilstrækkelig betegnet, ved den norske Folketælling af 1891 var bragt ned til 8 a 9000, medens Tallet ved den foregaaende Tælling i 1876 var over 33,000.

Danmark	{	Aar 1880: 70
		— 1890: 91
Sverige	{	— 1880: 110
		— 1890: 150
Norge	{	— 1876: 109
		— 1891: 165
Tyskland	{	— 1882: 156
		— 1895: 250
Østrig	{	— 1869: 340
		— 1890: 310
Frankrig	{	— 1881: 187
		— 1891: 231
Belgien*)	{	— 1880: 334
		— 1890: 380

Hovedregelen, at de Uselvstændige tiltage i Antal efter en stærkere Maalestok end de Selvstændige, brydes altsaa kun i et af de anførte Lande, nemlig Østrig. Denne Undtagelse kan imidlertid føres tilbage til Forhold, der ere ejendommelige for dette Lands hele Erhvervsliv. Der er næppe noget af de øvrige her betragtede Lande, hvor den økonomiske Udvikling har været saa uensartet fra Provins til Provins som netop her. Det østrigske Rige rummer Lande med en gammel og stærkt fremskreden Industri, der paa sine Steder har taget Karakter af en ualmindelig kraftigt udviklet Stordrift. Men ved Siden heraf er der Egne, der i den Grad ere blevne staaende paa det oprindelige Agrikulturstandpunkt, at saa godt som alt industrielt Arbejde udføres i Hjemmet. I 1890 var der i Østrig

---

*) Kun Haandværk og Industri (ikke Handel).

40 Forvaltningsdistrikter, i hvilke Landbruget lagde Beslag paa mindre end en Femtedel af Befolkningen; disse Distrikter findes særlig i Böhmen og Schlesien, hvor Mine- og Fabrikvirksomheden er stærkest udviklet. Paa den anden Side var der 80 Forvaltningsdistrikter (særlig i Galizien og Dalmatien), hvor over de fire Femtedele af Befolkningen levede af Landbrug. *) Denne uensartede Udvikling medfører, at to forskellige Bevægelser gaa Side om Side og i det summariske Resultat tilsøre hinandens Virkninger. I Industriegnene tiltager Antallet af Uselvstændige (Fabrikarbejdere) langt stærkere end Antallet af Selvstændige. I Landbrugs-egnene danner der sig ved det industrielle Arbejdes Løsrivelse fra Landbruget en stor Mængde smaa selvstændige Næringsbrug uden eller i alt Fald med et Mindretal af Arbejdere. I den her betragtede Periode har nu den sidste Bevægelse været i Overvægt, og saaledes er Resultatet blevet en Nedgang i Bedrifternes gennemsnitlige Arbejdertal.

Ganske lignende Forhold kunne paavises for flere af de øvrige Lande (navnlig for Norge, hvor Naturforholdene gribe mægtigt ind i Udviklingen af den nationale Arbejdsdeling), men overalt udenfor Østrig har dog Opdriftsbevægelsen haft Overvægten over Nydannelsesbevægelsen.

For nu at trænge lidt dybere ind i den her omhandlede Side af Sagen maa vi atter vende os til de to tyske Erhvervsopgørelser af 1882 og 1895. Lige-

---

*) Dr. H. Rauchberg. Die Hauptergebnisse der österreichischen Berufsstatistik. (Statistische Monatschrift, XX Jahrg. Wien 1894).

som før betragte vi de industrielle og de kommercielle Erhverv hver for sig, og indenfor hver af disse dele vi det hele arbejdende Personel i tre sociale Grupper:

- 1) Selvstændige, som have lønnede Arbejdere i deres Tjeneste; eller kortere: Arbejdsgivere.*)
- 2) Selvstændige, som arbejder uden Hjælpere.
- 3) Uselvstændige af alle Klasser (saavel højere Funktionærer samt Butiks- og Kontorfolk som egentlige Arbejdere); altsaa: Lønarbejdere i videste Forstand.

At indskyde som en Mellemgruppe de Selvstændige, som ikke have fremmed Hjælp, er formentlig hensigtsmæssigt, dels fordi det viser sig, at der er en overordentlig Bevægelse i denne Gruppe, dels fordi man derved opnaar at kunne stille Arbejdsgiverne og Arbejderne overfor hinanden.

Se vi da først paa de industrielle Erhverv, finde vi, at dissers arbejdende Personel udgjorde (Tallene afrundede):

i 1882: 5,934,000

i 1895: 8,001,000,

og den procentvise Fordeling mellem de anførte tre sociale Grupper ser saaledes ud: (Se omstaaende Tabel).

Det fremgaar tydeligt heraf, at Tyngdepunktet, som allerede ved Periodens Begyndelse laa i Lønarbejdernes Gruppe, i de forløbne 13 Aar yderligere har forrykket sig i denne Retning. Man er heller ikke

---

*) Til denne Gruppe er dog ogsaa (jfr. det foregaaende) henført selvstændigt arbejdende Personer, som vel ikke havde Hjælpere, men som benyttede en lille Motormaskine. Deres Tal er imidlertid forholdsvis ringe.

	Industrien	
	1882	1895
	pCt.	pCt.
1. Arbejdsgivere	13,1	10,3
2. Selvstændige, der arbejdede uden Hjælpere	24,1	15,5
3. Lønarbejdere	62,8	74,2

i Tvivl om, at det er Mellemgruppen, de Personer, der hverken ere Arbejdsgivere eller Arbejdere, der er mest udsat for at tabe Fodfæstet.

I Handelserhvervene var Antallet af samtlige arbejdende Personer:

i 1882: 1,340,000

i 1895: 2,166,000

og Fordelingen efter den sociale Stilling var følgende:

	Handelen	
	1882	1895
	pCt.	pCt.
1. Arbejdsgivere	17,8	18,1
2. Selvstændige, der arbejdede uden Hjælpere	32,1	21,0
3. Lønarbejdere	50,1	60,9

Vi genfinde altsaa her den samme Bevægelse som i Industrien, men dog med den Modifikation, at den relative Tilbagegang i Gruppe 2 i nogen Grad ogsaa er kommen Arbejdsgivernes Gruppe til Gode.

Betragter man Industri og Handel under ét, bliver det samlede Resultat af Forskydningen, paa Grund af Handelserhvervenes numeriske Underlegenhed, ikke meget forskelligt fra det, vi have fundet for Industrien alene:

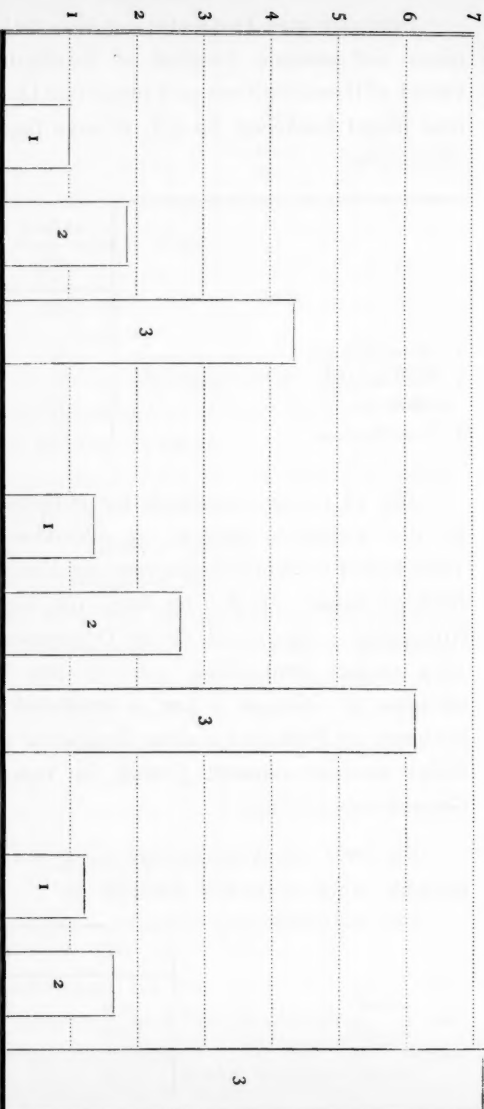
	Industri og Handel	
	1882	1895
	pCt.	pCt.
1. Arbejdsgivere.....	14,0	12,0
2. Selvstændige, der arbejde uden Hjælpere.....	25,6	16,6
3. Lønarbejdere.....	60,4	71,4

Det vil nu være lønnende for et Øjeblik at se bort fra den mellemste Gruppe og udelukkende betragte Talforholdet mellem Arbejdsgivere og Arbejdere. Foran have vi anført, at der for hver 100 Hovedpersoner (Grupperne 1 og 2) ved de to Opgørelser i 1882 og 1895 fandtes henholdsvis 156 og 250 Medhjælpere (Gruppe 3). Gruppe 2 har jo imidlertid ingen Medhjælpere, og Forholdet mellem Grupperne 1 og 3 giver derfor et mere rationelt Udtryk for Virksomhedernes Gennemsnitsstørrelse.

For hver 100 Arbejdsgivere (Gruppe 1) fandtes der følgende Antal Arbejdere (Gruppe 3):

	1882	1895
Industri.....	479	721
Handel.....	281	336
Industri og Handel under ét	432	597

Millioner
Mennesker

000

Tilstanden i 1882.

Saaledes vilde Tilstanden
have været i 1895, hvis
Fordelingsforholdet fra
1882 var blevet bevaret.

Tilstanden i 1895.

1 = Arbejdsgivere.

2 = Selvstændige, der arbejde uden Hjælpere.

3 = Lønarbejdere.

De arbejdende Personer i Tysklands Industri og Handel 1882 og 1895.

Disse Tal give maaske det mest træffende Udtryk for den stedfundne Udvikling i Retning af Arbejdets Koncentrering.

Mod hele den Fremgangsmaade, som er anvendt ved den foranstaaende Fremstilling, kan man nu med nogen Ret indvende, at Delingen mellem Selvstændige og Uselvstændige ikke falder sammen med den Linie, der begrænser den næringsdrivende Middelstand nedad.

Denne Indvending har to Sider.

For det første, kan man sige, ere ikke alle selvstændige Næringsdrivendes økonomiske og sociale Stilling en saadan, at de Paagældende og deres Omgivelser henføre dem til Middelstanden. Deres økonomiske Existens er i mange Tilfælde overordentlig usikker; deres »Selvstændighed« er rent formel, for saa vidt som den ofte ikke har andet at støtte sig til end en kummerlig Kredit, der brister i samme Øjeblik, som Sygdom eller lignende tvinger »Forretningen« (d. v. s. dens Indehaver) til at standse sin Virksomhed en Uge eller to. Til denne lidet misundelsesværdige Klasse af Selvstændige maa ogsaa henføres en stor Del af Husindustriens Arbejdere, de mange »Hjemmemestere« i Beklædningsindustrien, som i Virkeligheden staa i samme Forhold til den Fabrikant eller det Magasin, de arbejde for, som en almindelig Haandværkssvend til sin Principal. En Strejke, en kortvarig Forretningsløshed i Faget, en ny Maskine kan gøre Hjemmemesteren brødløs; med Selvstændigheden er det forbi, og Mestertitelen giver ham hverken nogen særlig social Position eller noget Tillæg til Lønnen, naar han Dagen efter søger Arbejde som Svend paa et Værksted.

Alt dette er rigtigt, og vi have ogsaa haft det in mente, da vi udsøndrede de »Selvstændige, der arbejde uden Hjælpere«, fra de øvrige. Alligevel gives der i dette Forhold intet andet Kriterium, som Statistikken kan gribe og føre sig til Nytte. Her ligger netop en stor, vanskelig Opgave og venter paa sin Løsning: Opstillingen af praktisk brugbare Rammer for Befolkningens Klassificering efter sociale Synspunkter. Indtil denne Opgave har fundet sin teoretiske Løsning, og denne igen er blevet praktisk anvendt paa mindst to Tællinger, er der intet andet for end — saa forsigtigt som muligt — at følge den gamle erhvervsstatistiske Skellinie mellem »Hovedpersoner« og »Medhjælpere« — Selvstændige og Uselvstændige.

Paa ét Punkt kunde man dog maaske bryde denne Regel. Her føres vi ind paa den anden Indvending mod den benyttede Fremgangsmaade, som er, at man til Arbejderne, til de Uselvstændige, har henført hele den industrielle og kommercielle Funktionærstand lige fra den videnskabeligt uddannede Fabrikingeniør og Stormagasinet's Afdelingschef til Værkstedsformanden og Kontoristen. Man har undertiden overfor hele denne Gruppe af Lønarbejdere anvendt Betegnelsen »den nye Middelstand«, fordi den i den stordriftmæssige Ordning formentlig skulde danne et lignende socialt Mellemlag som Smaamestrene og de mindre Handlende danne i det gamle Erhvervssamfund. Den tyske Statistik viser nu ogsaa, at Funktionærstanden og dennes Bevægelser fortjener særlig Opmærksomhed.

Til denne Gruppe henførtes i 1882 omtrent 205,000 Personer (Industri og Handel under ét). Hvis Talforholdet til det samlede Personel havde været det samme

i 1895 som i 1882, skulde man ved Tællingen i det førstnævnte Aar have ventet at træffe c. 288,000 Funktionærer, men det faktiske Resultat er c. 448,000. Det er klart, at dette betyder overordentlig meget, naar Talen er om Middelstandens Erstatning for det relative Tab af selvstændige Existenser. Gaa vi ind paa Tanken, at betragte Funktionærerne som hørende med til den næringsdrivende Middelstand, kunne vi udtrykke den stedfundne Forandring gennem følgende Forholdstal mellem de saaledes fremkommende tre Hovedkategorier af Middelstandsfolk:

	Industri og Handel	
	1882	1895
	pCt.	pCt.
Arbejdsgivere	33,0	36,2
Selvstændige uden Hjælpere	60,4	50,4
Funktionærer	6,6	13,4

Med andre Ord: Funktionærerne udgjorde i 1882 mellem $\frac{1}{15}$ og $\frac{1}{16}$, i 1895 mellem $\frac{1}{7}$ og $\frac{1}{8}$. Dette Faktum er af overordentlig Betydning, og det kan ikke lades ude af Betragtning, naar Talen er om den Udtynding af Middelstandens Rækker, som virkelig er begyndt i de egentlige Industrilande.

Selvfølgelig indeholder »den nye Middelstands« Fremvæxt kun en ringe Trøst for dem, der have den Opfattelse, at socialt Velvære i overvejende Grad er betinget af den formelle »Selvstændighed«. Men vi tro ikke, at denne Opfattelse er rigtig. Tildels er det

naturligvis en Fornemmelsessag, og for saa vidt vil det vel i Regelen strax staa som et Minus for Haandværksmesteren at maatte opgive sin egen Forretning og tage Tjeneste som Værkfører i den Fabrik, der hidtil har været hans forhadte Konkurrent. Men naar Forandringen én Gang er fuldbgyrdet, naar Aar ere gaaede og Saaret er lægt — vil han da ikke kunne tilegne sig et andet og lysere Syn paa Sagen? Især naar det viser sig, at hans økonomiske Stilling nu er baade i og for sig bedre og navnlig mere betrygget end før. Thi derom nære vi ingen Tvivl: at den mere rationelle Økonomi, den mere intensive Udnyttelse af de produktive Kræfter og Værdier, som er Stordriftens væsentligste raison d'être, den vil i det lange Løb komme Funktionærstanden til Gode, saa vist som den allerede delvis er kommen Arbejderklassen til Gode baade gennem et højere Lønningsniveau og et lavere Prisniveau.

Vi ville ikke modsige dem, der paastaa, at det — socialt sét — vilde være bedst, om den selvstændige Middelstand kunde bevares saa bred og kraftig som muligt. Vi have kun villet pege paa et Moment, som ofte oversés i denne Sammenhæng. Afgangen fra de Selvstændige fører ikke udelukkende nedad; for en stor Del fører den til Siden og endog opad.

Vi have paa flere Steder i denne Skitse gjort opmærksom paa, hvor ufuldkommen og fragmentarisk Erhvervsstatistikken viser sig at være, saa snart man forsøger at afvinde den selv ganske elementære sociale Resultater. Der er selvfølgelig endnu mange flere La-

kuner end de paapegede, og navnlig har Statistikken indtil for ganske nylig bevaret fuldstændig Tavs-
hed med Hensyn til det vigtige Spørgsmaal om Mid-
delstandens Rekruttering. Danne de selvstændige
Næringsdrivende en afsluttet Kaste? Eller tilføres der
dem som Regel nyt Blod ved Opdrift fra Arbejder-
standen? I hvilken Alder træde de Næringsdrivende
i Regelen i selvstændig Virksomhed? Med hvilken
Styrke og i hvilken Retning foregaa Vandringerne fra
Erhverv til Erhverv?

Disse og mange flere Spørgsmaal maatte besvares,
før man havde en fuldkommen Karakteristik af den
næringsdrivende Stands hele Stilling i Øjeblikket. Det
fortjener da at anmærkes, at der for kort Tid siden
af det norske statistiske Centralbureau er gjort et
Forsøg paa at trænge ind i nogle af disse Hemmelig-
heder. *)

Ved Folketællingerne for Kongeriget Norge i 1876
og 1891 har man foretaget en Fordeling af den hele
Befolkning efter Livsstilling og Aldersklasser, og ved
Sammenligning af de herved fremkomne kombinerede
Erhvervs- og Alderstabeller har man derefter, under
fornøden Hensyntagen til Afgangen ved Dødsfald og
Udvandring og Tilgangen ved Indvandring, konstrueret
et Billede af Bevægelsen fra den ene Livsstilling til
den anden i de forskellige Aldre. De Personer, som i
1891 f. Ex. vare i Alderen 30—35 Aar, ere jo nemlig
de samme som de, der i 1876 vare i Alderen 15—20

---

*) Oversigt over de vigtigste Resultater af de statistiske Tabeller
vedkommende Folketællingen i Kongeriget Norge 1. Januar
1891. Norges officielle Statistik. 3. Række. Nr. 284. Kri-
stiania 1898.

Aar, med Fradrag af de Døde og Udvandrede og med Tillæg af de Indvandrede. Dødelighedens og Ud- og Indvandringens forskellige Indvirkning paa Antallet i hver enkelt Livsstilling kender man ganske vist ikke, men man er gaaet ud fra, at begge Faktorer have virket i nogenlunde ligeligt Forhold paa alle Livsstillinger, selv om det er sandsynligt, at Afgangen har været forholdsvis størst indenfor Arbejderklassen.

De Livsstillinger, som have størst Interesse for os paa dette Sted, er Grupperne »Selvstændige Erhvervsdrivende« og »Arbejdere«, og vi skulle derfor meddele de herhen hørende Tal, dog kun for Mændenes Vedkommende. (Se omstaaende Tabel).

Den samlede Afgang ved Dødsfald og Udvandring udgjorde i Perioden 1876—91 for

Mænd fødte 1856—60 . . .	37,8 pCt.
— 1851—55 . . .	27,9 —
— 1846—50 . . .	21,6 —
— 1841—45 . . .	17,9 —
— 1836—40 . . .	19,5 —
— 1831—35 . . .	19,6 —
— 1821—30 . . .	29,8 —
— 1811—20 . . .	43,9 —
— 1801—10 . . .	75,2 —
— 1800 eller tidl. .	95,9 —

Paa Grundlag af disse Data kan man nu gøre følgende Slutninger:

De 79,621 Arbejdere, som i 1876 vare i Alderen mellem 15 og 20 Aar, ere i Løbet af de følgende 15 Aar ved Dødsfald og Udvandring blevne formindskede med 37,8 pCt. eller med c. 30,000. Da der i 1891

	Mænd fødte 1856—60		Mænd fødte 1851—55		Mænd fødte 1846—50		Mænd fødte 1841—45		Mænd fødte 1836—40	
	15—20 Aar 1876	30—35 Aar 1891	20—25 Aar 1876	35—40 Aar 1891	25—30 Aar 1876	40—45 Aar 1891	30—35 Aar 1876	45—50 Aar 1891	35—40 Aar 1876	50—55 Aar 1891
Selvstændige Er- hvervsdrivende	3112	23891	11442	25679	18452	24015	22146	23235	22446	20504
Arbejdere	79621	24107	53687	19895	33154	16088	23321	13873	18377	11820
	Mænd fødte 1831—35		Mænd fødte 1821—30		Mænd fødte 1811—20		Mænd fødte 1801—10		Mænd fødte 1800 eller tidligere	
	40—45 Aar 1876	55—60 Aar 1891	45—55 Aar 1876	60—70 Aar 1891	55—65 Aar 1876	70—80 Aar 1891	65—75 Aar 1876	80—90 Aar 1891	over 75 Aar 1876	over 90 Aar 1891
Selvstændige Er- hvervsdrivende	23987	19965	46021	28577	29215	10484	10989	818	2833	39
Arbejdere	17907	12064	34258	19177	20751	8369	9163	686	2839	65

kun var 24,107 tilbage, maa altsaa Resten, c. 25,500, være gaaet over i andre Livsstillinger. Betragter man nu Tallene for de selvstændige Erhvervsdrivende i samme Aldersklasse, ser man, at disses Antal gik op fra 3,112 til 23,891; man tør altsaa antage, at de fleste af de Arbejdere, der gik over i andre Livsstillinger, bleve selvstændige Erhvervsdrivende.

I den følgende Aldersklasse (Mænd, der ere fødte i Aarene 1851—55) fandtes i 1876 omtrent 53,700 Arbejdere. Afgangen blandt disse ved Død og Udvandring var i de 15 Aar c. 27,9 pCt. eller omtrent 15,000. Da der nu i 1891 var hen imod 20,000 tilbage som Arbejdere, maa altsaa omtrent 18,700 være gaaet over i andre Livsstillinger. De selvstændige Erhvervsdrivende i samme Aldersklasse udgjorde i 1876 omtrent 11,400, som ved Dødsfald og Udvandring bleve formindskede med c. 3,400; tilbage bliver 8,000; men det virkelige Antal i 1891 var c. 25,700, altsaa en Tilgang fra andre Livsstillinger af c. 17,700; disse maa i det væsentlige have været de samme som de (18,700) Arbejdere, der i denne Aldersklasse have forandret Livsstilling.

Og saa fremdeles.

Paa Grundlag af de detaillerede Tabeller i den norske Statistik, hvoraf vi foran have meddelt et Brudstykke, beregne vi nu den efterstaaende Oversigt, idet vi udtrykkelig bemærke, at denne Udnyttelse af Tabellernes Enkeltheder, ogsaa hvor Tallene ere smaa og derfor mindre sikre, staar for vor Regning. (Se omstaaende Tabel).

Tilgangen til de Selvstændiges Gruppe vedvarer altsaa omtrent til 60 Aars Alderen. Den skyldes i det væsentlige Opdrift fra Arbejderklassen. Interessant er

Tilgang (+) eller Afgang (÷) fra og til andre Livsstillinger i de 15 Aar 1876—91 (Tallene afrundede):

Mænd fødte i Aarene		Selvstændige Erhvervs- drivende	Arbejdere	Partikuliers, Pensionister og Aftægts- mænd	Personer uden Erhverv
5aarige Perioder	1856—60....	+ 22,000	÷ 25,500		
	1851—55....	+ 17,700	÷ 18,700		
	1846—50....	+ 9,500	÷ 10,000		
	1841—45....	+ 5,100	÷ 5,200		
	1836—40....	+ 2,500	÷ 3,000		
	1831—35....	+ 600	÷ 2,400	+ 1,600	+ 200
10aarige Perioder	1821—30....	÷ 3,700	÷ 4,900	+ 7,500	+ 1,400
	1811—20....	÷ 5,900	÷ 3,500	+ 7,300	+ 2,500
	1801—10....	÷ 1,900	÷ 1,600	+ 2,000	+ 1,600
	1800 ell. tidl.	÷ 80	÷ 50	+ 80	+ 50

det tillige at se, hvorledes Afgangen fra begge de to arbejdende Grupper i de højere Aldersklasser fordeler sig mellem Partikulier- og Pensionistgruppen paa den ene Side og Gruppen af Erhvervsløse (Fattige) paa den anden.

Sammenholder man for hver Aldersgruppe Antallet af Selvstændige den 1. Januar 1891 med de ovenfor anførte Tal for Tilgangen til de Selvstændige i 15 Aar, faar man følgende Skala:

Aldersgruppe	Antal Selvstændige den 1. Januar 1891	Heraf tilkom siden 1. Januar 1876
30—35 Aar	23,900	92 pCt.
35—40 —	25,700	69 —
40—45 —	24,000	40 —
45—50 —	23,200	22 —
50—55 —	20,500	12 —
55—60 —	20,000	3 —

Man kunde ogsaa se Sagen fra den anden Side og spørge, hvor stor en Del af Arbejderne fra 1876 der i 1891 vare naaede at blive selvstændige. Man ser dette af følgende Tabel, der er beregnet paa Grundlag af afrundede Tal.

Af de Arbejdere, som d. 1. Januar 1876 vare i Alderen	vare endnu d. 1. Januar 1891 i Live og til Stede i Landet	Af disse vare		
		endnu Arbejdere	blevne selvstændige (højst)	gaaede over i andre Stilling(er) (mindst)
15—20 Aar	49,600	c. 49 pCt.	c. 44 pCt.	c. 7 pCt.
20—25 —	38,600	c. 51 —	c. 46 —	c. 3 —
25—30 —	26,100	c. 62 —	c. 36 —	c. 2 —
30—35 —	19,100	c. 72 —	c. 26 —	c. 2 —
35—40 —	14,800	c. 79 —	c. 17 —	c. 4 —
40—45 —	14,400	c. 83 —	c. 4 —	c. 13 —

Den Interesse, der knytter sig til det norske Arbejde, er saaledes i nærværende Sammenhæng nærmest af theoretisk Natur. Anderledes vil det stille sig, naar man en Gang kan gøre Undersøgelsen om igen for en anden Periode (f. Ex. Tiden mellem Folketællingerne i 1891 og 1901). Man vil da i Perioden 1876—91 have en Sammenligningsbasis for de nye Erfaringer, f. Ex. med Hensyn til den Styrke, hvormed Overgangen fra Arbejdernes til de Selvstændiges Klasse foregaar i de forskellige Aldersgrupper (jfr. den sidst anførte Tabel).

I hele den foregaaende Fremstilling have vi i det væsentlige maattet bevæge os paa fremmed Grund. For at finde Tendensen i Udviklingen have vi navnlig

søgt til Tyskland; af dansk Materiale ere kun enkelte Tal fra Folketællingerne blevne benyttede. Og dog er det selvfølgelig i første Linie de danske Forhold, der maa interessere os. Man kunde derfor være berettiget til at spørge, hvorfor vi ikke have gjort Brug af de Oplysninger, der ere fremkomne ved den danske Haandværks- og Industritælling af 1897.

Dette har imidlertid sine gode Grunde, idet denne Tælling er den første i sin Art, der omfatter hele Landet. Da det ikke saa meget har været os om at gøre at se den faktiske Tilstand i Øjeblikket som at komme paa Spor efter de Bevægelser, der ere de herskende i Tiden, er det derfor ganske naturligt, at vi have ladet uomtalt en Række Data, til hvilke der intet almindeligt Sammenligningsmateriale findes.

For et enkelt territorialt Omraade kan man dog maaske prøve, om vore hjemlige Forhold følge den Udviklingstendens, vi have konstateret for Tysklands Vedkommende. Vi tænke her paa København, hvor den ved Kommunens Foranstaltning udarbejdede Industristatistik af 1882*) paa de væsentligste Punkter muliggør en Sammenligning af den daværende Tilstand med den nuværende.

Efter Opgørelsen i 1882 fandtes der da i København 5962 Hovedpersoner i Industri og Haandværk (med Undtagelse af Systuer og Vadskerier). Femten Aar senere (25. Maj 1897) taltes 7977 Industri- og Haandværksforretninger.**)

*) Tabelværk til Københavns Statistik Nr. 7.

**) Jfr. Statistiske Meddelelser. 4de Række, 2det Bind, 5te Hæfte. Foreløbig Redegørelse for Danmarks Haandværks- og Industri-virksomheder ved Tællingen den 25. Maj 1897.

nærmelsesvis kommensurabelt med det anførte for 1882, fradrages for det første alle Vadskerier, dernæst Konfektionsforretningerne*) med indtil 5 Arbejdere. Herved faas 6608 Forretninger. Da Antallet af Hovedpersoner (selvstændige Næringsdrivende) og af Forretninger paa det nærmeste dækker hinanden, og da København i 1882 havde omtrent 250,000 Indbyggere, i 1897 omtrent 342,000, kan man slutte, at i de mellemliggende 15 Aar

forøgedes de selvstændige Industridrivende med c. 11 pCt.

— Folkemængden med c. 36 —

Af de 5962 Hovedpersoner i 1882 havde 2066 ikke opført sig paa de med Mandtalslisterne omdelte «Industrilister». Det formodedes den Gang, at disse 2066 i det væsentlige vare Smaahaandværkere, som arbejdede uden Medhjælp, og denne Formodning blev yderligere bekræftet ved en, c. 1000 Tilfælde omfattende Prøve**). Af de paa Industrilisterne opførte selvstændige Industridrivende havde endvidere 906 ingen Medhjælpere. Der fandtes altsaa i 1882 paa det nærmeste 3000 Selvstændige, der arbejdede uden Hjælpere, og ligeledes henved 3000 Arbejdsgivere i Industri og Haandværk, medens Medhjælpernes Antal var 31,347. — Efter de nødvendige Fradrag for Vadskerierne og Systuerne (jfr. ovenfor) faar man i 1897: 4572 Arbejdsgivere, 2036 Selvstændige, der arbejdede uden Hjælpere og 50,996 Arbejdere. Herefter kan Forandringen i Sammensætningen af det industridrivende Personel udtrykkes saaledes:

*) Tabel Ia, Lb. Nr. 62—67 inkl. i den anførte foreløbige Redegørelse.

**) Jfr. det anf. Tabelværk Nr. 7 til Københavns Statistik, S. 27.

	Industridrivende i København	
	1882	1897
1. Arbejdsgivere	8,0 pCt.	8,0 pCt.
2. Selvstændige, der arbejdede uden Hjælp	8,0 —	3,5 —
3. Arbejdere	84,0 —	88,5 —

Endelig skulle vi, lige som foran for Tysklands Vedkommende, sætte Antallet af Arbejdere i Forhold til Arbejdsgiverne. For hver 100 Arbejdsgivere (ovenstaaende Tabels Gruppe 1) fandtes der følgende Antal Arbejdere (Gruppe 3):

i Aaret 1882: 1048

i Aaret 1897: 1115.

Sammenligne vi nu disse Hovedresultater af de to Industriopgørelser for København med de Fingerpeg, den tyske Statistik har givet os, finde vi paa alle Punkter en slaaende Overensstemmelse. Dette gælder naturligvis ikke om selve de fremkomne Forholdstal, end ikke om Styrkegraden af de Bevægelser, de ere Udtryk for. Men Bevægelsernes Retning er den samme.

Antallet af selvstændige Industridrivende i København har saaledes ikke formaaet at holde Skridt med Folketallet, hvilket, ifølge det tidligere paaviste, heller ikke var at vente, idet vor Hovedstad som Landets industrielle Knudepunkt maa antages at være i en lignende Situation som Tyskland og de øvrige Industri-

lande: at være mættet med Smaavirksomheder. Den relative Tilbagegang i de Selvstændiges Tal falder ogsaa, i København saa vel som i Tyskland, i det væsentlige paa de aller mindste Forretninger — de Selvstændige, som arbejde uden Hjælpere. Endelig kan der, selv naar man ser helt bort fra disse hendøende Dvergvirksomheder, paavises en ikke ubetydelig Tilvæxt i det gennemsnitlige Arbejdertal for hver Forretning — et Vidnesbyrd om, at Forandringerne i den sociale Struktur ikke blot skyldes, at de smaa Virksomheder gaa ud af Spillet, men ogsaa at de øvrige tiltage i Størrelse.

Saa vidt man kan dømme efter det foreliggende Talmateriale, bærer Udviklingen altsaa ogsaa hos os i den Retning, som vi foran have anskueliggjort ved nogle Figurer. Gennem disse læser man, saa vidt vi kunne skønne, Statistikkens Svar paa de to Spørgsmaal, hvormed vi indledede denne lille Undersøgelse.

Konverteringen og Rentefoden.

Som Supplement til den lille Artikel »Konverteringen« i dette Bind S. 321—28 hidsættes følgende Meddelelse om Bevægelsen paa vort Pengemarked i Maj—Septbr. d. A.

Det vil maaske erindres, at det i nævnte Artikel paavistes, at det Beløb af amortisable $3\frac{1}{2}$ pCt.s Obligationer, som fandtes paa danske Hænder og ikke blev konverteret, udgjorde ca. $17\frac{1}{2}$ Mill. Kr., og at det alene var dette Beløb, hvormed Konverteringen kunde ventes at ville forøge Udbudet paa vort Pengemarked. Det paavistes yderligere, at de københavnske Bankers disponible Midler i Jan. Kvartal vare blevne forøgede med et tilsvarende Beløb — 17,68 Mill. Kr. — hvoraf dog ca. $4\frac{1}{2}$ Mill. Kr. var stillet til Disposition til Indløsning af Obligationer, der endnu ikke vare fremkomne til Indfrielse.

I April Kvartal synes derefter Konverteringen at være bleven helt afviklet. De to Konti: Diverse Debitorer og Diverse Kreditorer, der i Aarets første Kvartal vare undergaaede meget store Svingninger og endnu ved Kvartalets Slutning vare større end normalt, formindskedes begge allerede i April Maaned

med over $5\frac{1}{2}$ Mill. Kr. og vare derved nedbragte til omtrent normal Størrelse, hvorom de da ogsaa derefter have bevæget sig med kun smaa Svingninger. Derimod synes Kontoen »Folio og Kontokurant« at vidne om, at de tidligere Ejere af opsagte Obligationer først i og efter Juni Termin have fundet blivende Anbringelse for deres Penge; thi denne Konto var ved Udgangen af Maj Maaned over 7 Mill. Kr. større end i Marts, og gik derefter i Juni og Juli ned med 7,6 Mill. Kr. Naar den derefter atter i August forøgedes med 5,7 Mill. Kr. synes dette at hænge sammen med, at en stor Del af de Midler, som de tidligere Obligationsejere havde faaet til Disposition, vare blevne anbragte i nye Aktieforetagender eller i Udvidelser af de ældre, og at, som fremhævet i den tidligere Artikel »disse mange nye Foretagender foreløbig ikke lægge virkeligt Beslag paa de tegnede Beløb«; thi »udtage de private Tegnere Penge af Bankerne for at tegne Aktier, saa sætte Aktieselskaberne dem atter ind igen, indtil de faa Brug for dem, . . . efterhaanden som der bygges og købes nye Maskiner til de industrielle Anlæg eller nye Dampskibe bygges eller købes fra Udlandet«. Efterhaanden som dette er sket, ere da Bankernes disponible Midler blevne formindskede, og det er dette, der viser sig i Løbet af de sidste Maaneder og nu i Oktober har nødvendiggjort en Diskontoforhøjelse.

At den har været fuldt begrundet, fremgaar tilstrækkeligt af Bankernes Opgørelser for de fire sidste Maaneder. Fra Udgangen af Maj til Udgangen af September er Begæret efter Penge — Bankernes Vexeldiskontering og Udlaan — steget fra 203,5 til

219,8 Mill. Kr. — altsaa med 16.3 Mill. Kr., medens Deposita — Folio og Kontokurant, Udlaan og Sparekasseindskud — kun ere voxede fra 190,8 til 191,5 Mill. Kr., altsaa knap $\frac{3}{4}$ Mill. Kr., hvortil saa kommer en Stigning paa Kontoen »Diverse Kreditorer« med lidt over 1 Mill. Kr. Differensen, ca. $14\frac{1}{2}$ Mill. Kr. har maattet skaffes tilveje dels ved en Inddragning af de hos Korrespondenter i Udlandet staaende Midler til Beløb af henved 11 Mill. Kr., dels ved en Formindskelse af Bankernes Kassebeholdning med over 5 Mill. Kr. Den samlede Kassebeholdning udgjorde derefter ved Udgangen af September det meget knappe Beløb af 8,9 Mill. Kr.

Med en saa lille Kassebeholdning der er betydeligt under det Normale, ville Bankerne næppe kunne gaa Efteraarets Krav og den forestaaende December Termin imøde. Den stedfundne Diskontoforhøjelse er derfor vel begrundet; Spørgsmaalet er nærmest kun, om man vil kunne blive staaende herved. Tivlen herom forstærkes, naar man betragter Forholdene paa det tyske Pengemarked, som jo gerne øver en Del Indflydelse paa vort eget. Udviklingen er ogsaa der gaaet i Retning af en stærk Forøgelse af den industrielle Virksomhed baade ved Tilvejebringelse af nye og Udvidelse af ældre Foretagender, og der er i den sidste Tid trukket stærkt paa Bankerne for at holde alle disse Virksomheder gaaende. Alene i den sidste Uge af September har Deutsche Reichsbank maattet forøge sin Seddelcirkulation med ikke mindre end 235 Mill. Mk., samtidig med, at dens Metalbeholdning er gaaet ned med 100 Mill. Mk. Den afgiftsfrie Seddelmængde er derved bleven overskredet

med 276 Mill. Mk. eller mere, end nogensinde hidtil er forekommet i Bankens Levetid. Men at forrente dette Beløb med 5 pCt. samtidig med, at dens Diskonto kun er 4 pCt., svarer aabenbart ikke Regning. Det kan derfor ikke undre, at Rigsbanken idag har forhøjet sin Diskonto til 5 pCt. og Renten af Udlaan til 6 pCt. Snarere maa man undres over, at dette ikke er sket før. I Economist for 8de ds. udtales den Formening, at Banken allerede tidligere vilde have forhøjet sin Diskonto, dersom det ikke var af Hensyn til den Forhandling som snart forestaar om Banklovens Fornyelse, under hvilken det kan ventes, at Klager over, at Banken ikke byder sine Kunder tilstrækkelig billig Kredit, ville blive benyttede som Grundlag for Fordringen om, at Banken skal gaa over til at blive Statsbank, hvad der allerede under den sidste Forhandling i 1889 om Fornyelse af Bankens Privilegier var en Del Stemning for.

At den Forøgelse af den disponible Kapital, som Konverteringen bragte vort Pengemarked, har bidraget ikke lidet til det stærke Opsving, som Industri og Skibsfart og ikke mindst det københavnske Byggeri har haft i indeværende Aar, maa sikkert erkendes. Derimod tør det anses for mere tvivlsomt, om Landbruget, for hvis Skyld Konverteringen vistnok blev gennemført, har høstet nogen Nytte af den. Den Fordel, man ventede sig i Retning af en lavere Rente, er i hvert Fald udebleven, og de af Folkethingets Flertal fordrede og gennemførte Rentenedsættelser for en Del Statsdebitorer er kommen til at staa i et ret grelt Lys overfor det Faktum, at Bankdiskontoen lige siden September 1896 ikke har været under 4 pCt.

og selv ved den fremtvungne Konvertering ikke har kunnet bringes ned derunder.

Denne Konvertering har da givet den — forhaabenlig gavnlige — Lære, at de økonomiske Love ikke saaledes lade sig tvinge og omforme ved et Magtsprog paa Trods af Forholdenes naturlige Udvikling. Staten kan ganske vist ved saadanne og lignende Foranstaltninger, som ikke paakaldes af selve de økonomiske Forhold, snart paa sin egen og snart paa Andres Bekostning tilføre det danske Penge-marked en disponibel Kapital, som det ellers maatte undvære; men den kan ikke sætte igennem, at denne Kapital kommer netop et enkelt bestemt Erhverv til Gode. Og den kan ikke forhindre, at Udbudet af en saadan Extra-Kapital istedenfor, som tilsigtet, at trykke Rentefoden ned, fremkalder en maaske noget forceret Spekulation og derved en Efterspørgsel efter Kapital, der fuldt ud vejer op imod Udbudet og holder Rentefoden uforandret, jo maaske driver den op over, hvad den ellers vilde være bleven. Faktum er i hvert Fald, at Konverteringen er kommen og forløben — uden at den ventede Rentenedgang er bleven Følgen deraf.

Den 10de Oktbr. 1898.

W. S.

Huslejeforholdene i København

med Henblik paa Spørgsmaalet om en
Huslejeassurance.

Ved

Cand. polit. Th. Kornerup.

Forinden man paany gør Forsøg paa at starte en Huslejeforsikring her i København, vil det være af Betydning dels at kende Husejernes Risiko som Følge af, at ikke alle Lejligheder blive bortlejede, — et Spørgsmaal, som iøvrigt ogsaa har Interesse for det store Publikum, idet Prisen paa Lejligheder delvis paavirkes af Vanskeligheden ved at udleje dem —, dels nærmere at undersøge Forudsætningerne for en Assurance paa dette Omraade.

Oplysninger om Antallet af ledige Lejligheder findes for Københavns Vedkommende i Borgerrepræsentationens Forhandlinger siden 1877, for Frederiksbjergs Vedkommende siden 1891 i de af Magistraten udgivne »Statistiske Oplysninger V«. Opmærksomheden fæster sig først ved, at Antallet af ledige Lejligheder har svinget meget stærkt fra Aar til Aar. Medens der saaledes i København i 1877 kun fandtes 1214 ledige Lejligheder, derunder Butiker etc., stiger Antallet til 4571 i 1887, og falder derefter gennem Svingninger til 877 i 1898, det laveste Tal,

der findes i denne 22aarige Periode. Paa Frederiksberg er det højeste Tal 601, opgivet i 1893; det laveste, 367, nemlig i 1898.

Grunden til Svingningerne er naturligvis væsentlig den, at Forøgelsen af Lejlighedernes Antal ikke nøjagtig følger Bevægelsen i Befolkningens Tilvæxt. Svingningerne ere derhos ikke lige store i de forskellige Dele af Byen, ej heller ens for de forskellige Arter af Lejligheder.

Oplysninger om Antallet af Lejligheder, der vare udlejede, findes i »Tabelværk til Københavns Statistik«. Lægges til de der opgivne Tal de ledige Lejligheders Antal, fremkommer følgende Opgørelse over Tilgangen af Lejligheder, derunder Butiker etc.:

	1876	1898	Tilgang	
			i Antal 1876—98	i □ Alen 1876—96
Indre By.....	33,900	37,100	3,200	1,023,000
Voldkvartererne ...	1,200	12,400	11,200	2,755,000
Forstæderne.....	17,600	50,200	32,600	5,452,000
København.....	52,700	99,700	47,000	9,230,000
Frederiksberg.....	?	16,700	?	
Ialt...	?	116,400	?	

Antallet af Lejligheder, derunder Butiker etc., kan med tilnærmet Nøjagtighed beregnes for hvert af Aarene. Tages de ledige Lejligheders Antal i pCt. af de hvert Aar eksisterende Lejligheder, faas følgende Kvotienter, der angive Risikoen.

April Flyttedag	København				Frederiks- berg
	Indre By	Vold- kvarterer	For- stæder	Ialt	
1877.....	0,8	8,4	4,0	2,2	—
1878.....	1,5	4,6	6,8	3,4	—
1879.....	1,4	4,0	4,7	2,8	—
1880.....	1,7	6,7	2,7	2,6	—
1881.....	1,5	5,3	1,8	2,0	—
1882.....	1,3	4,0	1,5	1,7	—
1883.....	1,2	3,9	1,7	1,7	—
1884.....	1,1	2,7	2,3	1,8	—
1885.....	1,5	2,8	3,9	2,6	—
1886.....	2,6	3,8	7,9	4,9	—
1887.....	3,6	6,0	7,9	5,6	—
1888.....	3,6	3,5	7,3	5,1	—
1889.....	3,1	3,2	5,4	4,1	—
1890.....	3,0	3,1	5,8	4,3	—
1891.....	3,3	3,2	5,0	4,1	4,0
1892.....	3,2	2,9	3,8	3,4	3,8
1893.....	3,6	3,7	4,0	3,8	4,4
1894.....	3,1	3,1	2,9	3,0	4,1
1895.....	2,8	3,0	2,5	2,7	2,7
1896.....	2,5	2,4	1,9	2,2	2,8
1897.....	2,1	1,3	1,0	1,4	2,4
1898.....	1,1	1,0	0,7	0,9	2,2
1877—84.....	1,3	4,5	3,0	2,2	—
1885—89.....	2,9	3,9	6,5	4,5	—
1890—94.....	3,2	3,2	4,2	3,7	4,1
1895—98.....	2,1	1,9	1,5	1,8	2,5
					} gennemsnitlig aarlig

I den indre By har Kvotienten svinget mindst. Fra 0,8 pCt. i 1877 stiger Kvotienten til 3,6 pCt i 1887, falder derpaa noget, stiger atter til Maximum i 1893, men falder derpaa stærkt til 4,1 pCt. i 1898.

I Voldkvartererne byggedes der stærkt i 1877 og i 1879—83; Kvotienten er derfor meget høj i 1877, nemlig 8,4 pCt., falder lidt, men naar 6,7 pCt. i 1880 og 6 pCt. i 1887, falder derpaa atter. Da der bygges meget i 1893, stiger Kvotienten til 3,7 pCt. i 1893, men er derefter stadig nedadgaaende, og kun 1 pCt. i 1898. Her ses Virkningen af Nybygninger ganske tydeligt.

I Forstæderne ere Svingningerne endnu voldsommere, og følger den tilsvarende Svingning i Tilgangen af nye Lejligheder med næsten minutøs Nøjagtighed. Fra 6,3 pCt. i 1878 gaar Kvotienten ned til 1,5 pCt. i 1882, men stiger derpaa med voldsom Fart til 7,9 pCt. i 1886—87 som Følge af den enorme Bebyggelse, der fandt Sted i 1885—86. Derpaa aftager Kvotienten stærkt, men stiger atter til 5,8 pCt. i 1890, samtidig med at Bebyggelsen i dette Aar tager til, hvorefter den aftager til 0,7 pCt. i 1898, — saa at Risikoen i 1898 endog bliver mindst i Forstæderne, størst i den indre By. Dette staar naturligvis i Forbindelse med den Udvandring fra den indre By til de ydre Kvarterer, som stadig finder Sted, og som medfører forøget Efterspørgsel efter Lejligheder i de ydre Kvarterer.

Til Sammenligning kan anføres, at Direktør Rubin i en Artikel i Nationaløkonomisk Tidsskrift 1884 Side 376, angiver de ledige Lejligheders Antal i Berlin til 0,6 pCt. i 1873, 7,8 pCt. i 1879 og 3,9 pCt.

i 1883, altsaa svingende ligesaa voldsomt som i Københavns Forstæder.

For Frederiksbergs Vedkommende er Risikoen endnu noget større end i København, men dette har aabenbart sin Grund i, at der paa Frederiksberg findes forholdsvis mange store Lejligheder og at Risikoen er størst for disse.

Med Hensyn til dette sidste Forhold maa forudskikkes den Bemærkning, at medens der i Opgivelserne over ledige Lejligheder og nye Lejligheder benyttes den Regel, at en 4 Værelses Lejlighed med Pige-kammer opføres som en 4 Værelses do., bliver i Opgivelserne over Antallet af udlejede Lejligheder (i »Tabelværkerne«) fulgt den Regel, at et Pige-kammer regnes for et Værelse, saa at en 4 Værelses Lejlighed med Pige-kammer dér opføres som en 5 Værelses Lejlighed. Hertil er der taget Hensyn ved Udarbejdelsen af Kvotienterne nedenfor, saaledes at »små Lejligheder« omfatter 1 og 2 Værelser, »mellemstore« 3 og 4 Værelser med eller uden Pige-kammer, og »store Lejligheder« omfatter 5 Værelser med Pige-kammer og derover. Butiker etc. er ikke medtaget i disse Opgørelser, med mindre de ere forbundne med Beboelseslejligheder.

Tilgangen af Lejligheder af forskellig Størrelse fremgaar af følgende Sammenstilling:

	1876	1898	Tilgang	1876	1898
1—2 Værels. Lejligh.	22,500	46,700	24,200	53 %	53 %
3—4 — —	15,900	33,400	17,500	37 —	38 —
større Lejligheder ..	4,200	8,600	4,400	10 —	9 —
København	42,600	88,700	46,100	100 —	100 —

Tages Antallet af ledige Lejligheder i pCt. af Antallet af de hvert Aar eksisterende Beboelseslejligheder af samme Art, faas følgende Kvotienter, der angive Risikoen for de forskellige Arter af Lejligheder:

April Flyttedag	København			Frederiksberg			
	smaa	mellem- store	store	smaa	mellem- store	store	
1877....	1,7	2,2	4,9				
1878....	4,0	3,2	3,6				
1879....	3,2	2,4	3,1				
1880....	2,1	2,9	3,2				
1881....	1,4	2,0	3,9				
1882....	1,0	1,9	3,2				
1883....	0,8	2,0	3,8				
1884....	1,1	1,9	3,7				
1885....	2,3	2,4	4,0				
1886....	5,3	3,9	4,7				
1887....	6,0	4,2	6,2				
1888....	5,9	3,6	3,8				
1889....	4,3	3,1	4,4				
1890....	4,3	3,3	5,0	—	—	—	
1891....	3,8	3,2	5,0	3,3	4,4	4,6	
1892....	3,1	3,1	5,5	2,9	4,0	4,5	
1893....	3,4	3,2	5,0	3,3	4,9	5,5	
1894....	2,6	2,6	4,6	1,9	4,3	7,7	
1895....	2,1	2,4	4,8	1,3	2,9	5,9	
1896....	1,4	2,1	3,8	1,1	3,7	3,7	
1897....	0,9	1,2	2,7	0,6	2,9	3,6	
1898....	0,3	0,6	2,2	1,3	2,4	2,0	
1877—84	1,8	2,3	3,6	—	—	—	} gennem- snitlig aarlig
1885—89	4,8	3,5	4,6	—	—	—	
1890—94	2,9	3,1	5,0	2,8	4,4	5,6	
1895—98	1,2	1,6	3,3	1,1	2,9	3,9	

Ved de store Lejligheder er Risikoen størst, men Svingningerne mindst. Fra 3,1 pCt. i 1879 voxer Kvotienten til 6,2 pCt. i det slemme Aar 1887, og synker derefter hurtigt; stiger atter til 5,5 pCt. i 1892, hvorefter den falder til 2,2 pCt. i 1898.

For de mellemstore Lejligheder er Risikoen stadig mindre. Fra 1,9 pCt. i 1882 stiger Kvotienten til 4,2 pCt. i 1887 som Følge af den stærke Bebyggelse Aarene forud, og er nu kun 0,6 pCt. i 1898.

For de smaa Lejligheder er Kurven omtrent den samme som for Forstæderne, og udviser altsaa voldsomme Svingninger, nemlig fra 0,8 pCt. i 1883 til 6,0 pCt. i 1887 og 0,3 pCt. i 1898.

Paa Frederiksberg er Resultaterne omtrent som for København, kun at Risikoen ved de større Lejligheder her træder stærkere i Forgrunden; smaa Lejligheder bygges jo kun i meget ringe Omfang i denne Kommune paa Grund af særlige Forhold her.

Der kan ikke være Tvivl om, at Bevægelsen i de ledige Lejligheders Antal indvirker paa Lejesummernes Størrelse. Opgøres Huslejen pr. □ Alen Etageareal, faas et rationelt Maal for Lejens Størrelse. For de tre ovennævnte Bydele kan Huslejen for alle Arter af Lejligheder under ét, opgøres med tilnærmet Nøjagtighed. Tallene pr. □ Alen ere for smaa, men Forholdet mellem dem er antagelig korrekt. Herefter var Huslejen pr. □ aarlig mindst: (Se omstaaende Tabel).

Denne Nedgang i Huslejen fra 1885 til 1895 er en naturlig Følge af den Stigning i Kvotienterne for ledige Lejligheder, der fandt Sted fra 1884 til 1888; at Prisfaldet kommer noget senere, skyldes den

	1885	1890	1895
Indre By	2,37 Kr.	2,27 Kr.	2,23 Kr.
Voldkvartererne	2,16 —	2,11 —	2,06 —
Forstæderne.....	1,74 —	1,65 —	1,65 —
København...	2,13 —	2,00 —	1,97 —
Frederiksberg	?	?	1,85 —

Gnidningsmodstand, der næsten altid findes ved nedadgaende Priser. Omvendt er den pludselige Stigning i Huslejen, der har fundet Sted siden 1895, en Følge af den stadige Nedgang i Antallet af ledige Lejligheder, og i Virkeligheden kun en Tilbagevenden til det Prisniveau, som man befandt sig paa for ca. 15 Aar siden.

Desuden er der jo andre Momenter, der ere Aarsag til Stigningen i Huslejen siden 1895, nemlig dels Produktionsomkostningernes Stigning — Mursten, Tømmer, Arbejds løn, Grundenes stigende Pris etc. — dels er ogsaa Publikums Fordringer stigende — højere Værelser, Karnapper, bedre Udenomsbekvemmeligheder, Vandklosetter etc. — Forhold, der næppe ville ændre sig foreløbigt, saa at der altsaa næppe er Udsigt til en ny Nedgang i Huslejen, i hvert Fald ikke for Beboelseslejlighedernes Vedkommende. Noget andet er, at Butikslejen maaske vanskelig kan holde sig paa den Højde, hvortil den nu gennemgaaende er naaet.

Alle disse Momenter maa en Huslejeassurance tage Hensyn til, om den skal være holdbar. Men

der er mange andre Hensyn at tage. Forsikring mod Huslejetab paa Grund af Lejeledighed kan nemlig ikke sammenstilles med de almindelig kendte Former for Forsikring mod hændelig Skade, saasom Ildebrand, Dødsfald etc. Hvis nemlig enten Lejen er sat for højt, eller Ejendommen ikke administreres paa hensigtsmæssig Maade, vil Vanskeligheden ved at faa en ledig Lejlighed udlejet ikke kunne kaldes et ufrivilligt Uheld, men Ejeren er selv delvis Aarsag til, at Lejetabet falder. Der kommer her et Villiesmoment til, som ikke kendes ved Assurance mod hændelig Skade. Lejetabet er med andre Ord et Driftstab, som Ejeren ikke kan kaste over paa en anden, uden samtidig at give helt eller delvis Afkald paa Ledelsen af Driften. En Forening af Grundejere, der vilde overtage dette Driftstab, bliver da ikke noget »Forsikringsselskab« men en Driftsforening. At man fra først af har benyttet det uheldige Navn »Forsikring« er allerede Grund nok til, at Forsøget fra 1891 mislykkedes.

Som Modsætning kan nævnes Forsikring af Huslejetab som Følge af Ildebrand. Dette er et rent Forsikringsfelt. Derfor er denne Form for Forsikring for længe siden kommet i Anvendelse i Udlandet, og i den seneste Tid ogsaa herhjemme.

Er man først klar over dette Modsætningsforhold mellem Lejetab som Følge af Ildebrand — og Lejetab som Følge af Forhold vedrørende Driften, vil man forhaabentlig lettere finde den praktiske Form for det, man tilstræber. Man kan her tænke sig to Former, enten den kooperative Form eller Forpagtningsformen. Den sidste er den, man lettest

faar fat paa. Dannes et Selskab med den Opgave at overtage de paagældende Købstadejendomme i Forpagtning, vil dette jo sige, at Ejeren overlader hele Driften til et saadant Selskab. Han er kun Kapitalist, kræver en fast Rente i Form af en fast Forpagtningsafgift, men overlader Arbejdet med Administrationen og Risikoen ved Driften til Selskabet. Dette har følgelig Ret til egenmægtig at fastsætte Lejens Størrelse, afgør alene, hvormeget der kan anvendes paa Ejendommens Udstyrelse og Vedligeholdelse o. s. v. Ejeren er kun Tilskuer til alt dette. Om Købstadgrundejere kunne føle Lyst til at gaa ind paa et saadant Forhold, afhænger først og fremmest af, om Selskabet byder Garantier for Solvens. Er det et Konsortium, et Aktieselskab med stor Driftskapital, eller er det en Forening af Grundejere selv, der kan byde hinanden en saadan Garanti, vil den enkelte Ejer altsaa kunne vente større Renteudbytte af sin bortforpagtede Ejendom, end om han solgte den, og maatte nøjes med at anbringe Udbetalingen til almindelig Rentefod.

Det System, som man i 1891 stillede paa, men ikke klart formulerede, er imidlertid den kooperative Form, hvor Driften og Risikoen er delt mellem Ejeren og Selskabet, idet disse maa enes om Lejens Fastsættelse, enes om hvor meget Ejeren skal anvende paa Lejlighedernes Udstyrelse og Vedligeholdelse, enes om Opsigelse af Lejemaal o. s. v. Omvendt maa ogsaa Tabet deles, f. Ex. med $\frac{3}{4}$ paa Selskabet, $\frac{1}{4}$ paa Ejeren. Det er et gensidigt Tillidsforhold, der kun kan tænkes gennemført i mindre Kredse. Man kunde saaledes vælge et enkelt Kvarter af Byen,

bebygget under ligeartede Vilkaar, en enkelt Gade eller en Del af en Gade med tilstødende Sidegader, kort sagt et mindre Omraade, hvor de enkelte Ejere lettere kunne lære hinanden at kende, lettere komme i det rette gensidige Tillidsforhold, og derfor lettere underordne sig den fælles Interesse. Saadanne smaa kooperative Samfund have ganske andre Betingelser for at naa det, man tilsigter, end et Selskab som det i 1891 oprettede, omfattende hele København og Omegn.

Formentlig vilde ogsaa Samfundet som Helhed kunne have Fordel af en kooperativ Bevægelse paa dette Omraade, idet der derved opnaas større Ro i Ejendomsforholdene, større Tryghed med Hensyn til de yderligstaaende Prioriteter, mindre Frygt for Vanskeligheder under Perioder med synkende Husleje.

Nationaløkonomisk Forening.

Møde d. 20. Oktbr. 1898.

Til Hr. cand. polit. Kornerups foran aftrykte Indledningsforedrag knyttede sig følgende Diskussion:

Direktør Rubin oplyste, at det var vel overvejet, naar den kommunale københavnske Lejlighedsstatistik regnede Pigekammeret med som et Værelse. Man gjorde dette af Hensyn til den Rolle, Pigeværelset spiller i smaa Lejligheder; her benyttes det af Familiens Medlemmer, idet der ikke holdes Tyende med Ophold i Huset.

Naar Foredragsholderen dernæst havde anket over, at der ikke ved Lejestatistikken blev taget Hensyn til Lejlighedernes Fladerum, skulde Taleren gøre opmærksom paa, at hvor ønskeligt det end kunde være, var det praktisk umuligt. Gennem de hos Skatteautoriteterne beroende Oplysninger kunde man kun erfare hele Etagens samlede Etageareal (Trappegange o. l. indbefattet), saa her var ingen Vejledning at finde. Og at søge Forholdet oplyst gennem direkte Spørgsmaal til Beboerne, maatte Enhver indrømme ikke lod sig gøre. Iøvrigt var Taleren ikke sikker paa, at Etagearealet var en saa fortræffelig Maalestok, som Indlederen syntes at mene.

Den gængse Maade, hvorpaa Lejlighedens Størrelse og Beskaffenhed betegnes i Aviserne osv., var nok saa træffende. Det var saaledes i Almindelighed af mindre Interesse at faa at vide, hvad saa og saa mange □ Alen Beboelsesrum koster, end hvad saa og saa mange Værelser i den og den Etage, Forhus eller Baghus i den og den Gade bliver udlejet for. En Lejlighedssøgende har jo undertiden mere Brug for et mindre Areal, delt i 3 Rum end for et større, delt i 2 Rum — og saa fremdeles.

Naar Indlederen havde betegnet Huslejeassurancen som en Art Forpagtning, var dette næppe træffende. Det ejendommelige ved Forpagtningen er jo, at Ejeren sikrer sig en fast aarlig Indtægt, medens Forpagteren tager Risikoen og selvfølgelig ogsaa Gevinsten, naar Konjunkturerne gaa opad; men i nærværende Tilfælde blev det Husejerne, hvem Surplus'et ved stigende Lejepriser tilfaldt. Maaske havde Taleren misforstaaet Meningen, og han vilde i saa Fald være Indlederen taknemmelig for en nærmere Forklaring.

Indlederen havde ikke anket over, at der toges Hensyn til, om der fandtes Pigekammer eller ikke, men ønskede kun, at man benyttede den almindelige Sprogbrug »5 Værelser med Pigekammer«, og ikke »6 Værelser«, naar der mentes det første.

Ønsket om, at der ved Lejlighedsstatistikken blev taget Hensyn til Etagearealet, var ikke saaledes at forstaa, at dette skulde være den eneste Maalestok, men saaledes at Arealet medtoges som et nyt Moment ved Siden af de ældre (Værelsernes Antal, Etage, Gade o. s. v.). Det havde særlig sin store Betydning at medtage Fladeindholdet, naar man vilde

sammenligne Lejepriserne fra Tid til anden, fordi det gennemsnitlige Areal pr. Værelse utvivlsomt er større nu end tidligere. Spørgsmaalet om man vilde vælge 3 smaa eller 2 store Værelser havde ikke her nogen Interesse, Spørgsmaalet var, om man vilde vælge 3 smaa eller 3 store Værelser.

Man maatte ved Huslejevorsikringen skelne mellem 3 forskellige Former. For det første den rene Assurance, som kun var anvendelig overfor hændelig Skade, f. Ex. Tab af Lejeindtægt i Tilfælde af Ejendommens Brand. Som Modsætning Forpagtning, hvor et Selskab overtog hele Risikoen mod at svare Ejeren en fast aarlig Afgift; anvendte man denne Form, maatte det naturligvis blive Selskabet, der fastsatte Lejens Størrelse, ligesom det ogsaa blev dette, og ikke Ejeren, der kom til at lukrere ved stigende Lejepriser. Endelig for det tredje det blandede Tilfælde, det System, man i sin Tid ved det københavnske Forsøg havde villet realisere; Tanken var her, at baade Risikoen og Driften skulde være delt mellem Selskabet og Ejeren; Forholdet var jo det, at man ved et rent Assuranceforhold ikke kan sikre sig mod Driftstab; vil Ejeren dette, maa han ogsaa opgive en Del af sin Raadighed over Ejendommen, — han maa dele Driften med Selskabet, hvilket kun kan ske gennem en kooperativ Virksomhed. Det var netop en Kooperation, naar flere Husejere slog sig sammen for i Fællesskab at drive Udlejevirkksomhed.

Medens Forpagtning anbefalede sig, dersom man vilde oprette en Institution, som omfatter et større Omraade (hele Hovedstaden f. Ex.), maatte det siges

at være hensigtsmæssigere at anvende den kooperative Form i mindre Kredse, f. Ex. en enkelt Gade eller et mindre Kvarter, indenfor hvilket Ejendommene vare af nogenlunde ens Beskaffenhed. Denne Form havde bl. a. den Fordel, at man lettere kom til Enighed om de forskellige Driftsspørgsmaal som Lejens Størrelse m. v.

Man kunde ikke mod saadanne smaa Sammenlutninger indvende, at Risikoen blev for stor. Enhver Assurance er jo overhovedet kun fordelagtig for den, hvis Virksomhed er af saa ringe Omfang, at et enkelt Tab faar væsentlig Betydning i Forhold til Virksomhedens hele Økonomi. Derfor vælge saa mange Folk med omfattende Virksomheder at være deres egen Assurandør, idet de ikke ved at træde ind i et Forsikringsselskab kunne gøre Risikoen mindre; dette er Tilfældet med en Husejer, der har 100 Lejligheder at udleje, lige saa vel som med en Landmand, der ejer 100 Heste. Sammenlutningen behøver derfor ikke at være saa overordentlig omfattende, for at Tabene kunne udligne sig.

Paa Mødet den 20. Oktober afholdtes den aarlige Generalforsamling. Hr. Direktør Rubin aflagde Beretning om det forløbne Aar og fremlagde Regnskabet, for hvilket der meddeltes Decharge. Til Bestyrelsen valgtes ved Genvalg: d'Herrer Professor Falbe-Hansen, Grosserer Muus, Direktør Rubin og Professor Scharling, samt — i den ved Overpostmester Petersens Død ledigblevne Plads — Redaktør af »Ugeskrift for Landmænd«, cand. polit. H. Hertel.

Anarkismen.

Nogle Boganmeldelser.

E. V. Zenker: Der Anarchismus. Kritik und Geschichte der anarchistischen Theorie. Jena, Gustav Fischer. (258 S.)

P. Krapotkin: Erobringen af Brødet. Overs. af M. Nielsen. Bergen, Rangvald Paulsons Forlag. (350 S.).

C. Lombroso: Gli anarchici. Torino, Fratelli Bocca (146 S.).

I den Literatur, som den anarkistiske Theori har fremkaldt, hævder Zenkers Bog sig en smuk Plads. Den historiske Redegørelse, den indeholder, er dygtigt gennemført. Kritiken er vel ikke helt fyldestgørende; den er gennemgaaende altfor spagfærdig; men den redelige Vilje ikke at gøre Anarkismen Uret paa noget Punkt er i alt Fald paaskønnelsesværdig. Ved Behandlingen af Emner som det, Zenker har valgt sig, er det jo umuligt at gøre Alle tilpas. Han har vidst, at han vilde møde Misbilligelse snart hos dem tilvenstre, snart hos dem tilhøjre; men han har ikke ladet sig skræmme af denne Fare; han har helt igennem bestræbt sig for at se paa Emnet fra et upartisk, et strængt videnskabeligt Standpunkt. En af de største Fejl, Bogen lider under, — fejlfrit er jo Intet i denne Verden — er maaske dens trættende Vidtløftighed. Forfatteren har, som de fleste

tyske Forfattere, taget adskilligt med, som han kunde have sparet Læserne for.

Forfatteren begynder med følgende Begrebsbestemmelse:

»Anarki« betyder efter sin Ide Individets fuldstændige, ubegrænsede Selvherredømme, altsaa Manglen af ethvert Fremmedherredømme, (»Fremdherrschaft«). Denne Grundformel, der i sit Væsen er fælles for alle virkelige og egentlige Anarkister i Theorien, indeholder Alt, hvad der er nødvendigt til Karakterisering af denne mærkværdige Aandsretning. Anarkismen forlanger den ubetingede Virkeliggørelse af Friheden, saavel subjektivt som objektivt, saavel i det politiske Liv som i det økonomiske. Anarkismen adskiller sig altsaa fra Liberalismen, der endog i sine mest radikale Fremtoninger kun lader den uindskrænkede Frihed gælde paa det økonomiske Omraade, og som aldrig har betvivlet, at en vis tvangsmæssig Organisation er nødvendig for Individernes sociale Samliv, medens Anarkismen vil have det liberale *laissez faire* udvidet til alle Menneskets Handlinger og kun anerkender den fri Overenskomst, *libre entente*, som den eneste tilladelige Form for menneskeligt Samliv. Men den nævnte Formel adskiller Anarkismen endnu stærkere, principielt nemlig, fra dens Antipode, Socialismen. Anarkismen og Socialismen have — skønt man saa gerne, med eller uden Tendens, blander dem sammen — kun dette Ene fælles: begge Retninger ere en Art Afgudsdyrkelse, kun med forskellige Gudebilleder; begge ere Religion, ikke Videnskab, Dogme, ikke Forskning, en ærligt ment Socialmysticisme som — anticiperende tildels

mulige maaske ogsaa sandsynlige Kulturrestater fra ulevede Aarhundreder og Aartusinder — anbefaler Menneskeheden den umiddelbare Etablering af et jordisk Eden, »eines Landes der absoluten Idee«, Navnet være nu Frihed eller Lighed. Naar Hensyn tages til Vanskeligheden ved at tænke ny Tanker, er det jo kun naturligt, at vore moderne Chiliaster ad denne Vej maa søge deres Eden bagud, og at de danne det efter længst overvundne Kulturstandpunktets Mønster, — og saaledes forklares den ulyksalige indre Modsigelse, begge Retninger bukke under for: de bilde sig ind at arbejde for Fremskridt og arbejde i Virkeligheden for Tilbagegang.«

Da Intet er nyt under Solen, er det selvfølgelig ikke blot i vor Tid, men ogsaa i tidligere Aarhundreder, at anarkistiske Bevægelser vise sig. Exempelvis kan nævnes fra det 13. Aarhundrede en radikal Afart af Begharderne, der kaldte sig »den fri Aands Brødre og Søstre«, ogsaa, efter dens Stifter, »Amalrikaner«. Deres Anarkisme var af den kommunistiske Art, altsaa forsaavidt i Smag med Krapotkins i vor Tid. Dens Udgangspunkt var det pantheistiske: Gud er med og i Alt, altsaa ogsaa i Mennesket, og deraf følger, at hvad Mennesket vil, vil Gud; Mennesket har Ret til, ja han har den Pligt at lystre sine Drifter. Denne Anskuelse skal have været temmelig udbredt i det østlige Frankrig og det vestlige Tyskland. Men ogsaa i Böhmen dukkede under Husiterkrigene »den frie Aands Brødre og Søstre« op. Deres Forsamlingssted kaldte de »Paradis«, og i alt Fald deres Klædedragt var, naar de

mødte til Møderne, fuldstændig »paradisisk«, d. v. s. den samme som Adams og Evas før Syndefaldet. Trods denne Radikalisme lykkedes det dem ikke at faa al Autoritet afskaffet; tværtimod anerkendte de en »Adam« som deres Overhoved, og deres Anarkisme blev ikke til mere end til en Art patriarkalsk Republikanisme.

Af saadanne »Forløbere« kan der nævnes adskillige, men Forbindelsen mellem dem og den moderne Anarkisme er ikke meget synlig; snarere kunde man tænke sig en tydelig Forbindelse mellem det nittende Aarhundredes anarkistiske Bevægelser og forskellige Forhold før og under den store franske Revolution.

Læren om Samfundskontrakten, le contrat social, der var bestemt til at fungere som Program for Revolutionen, hviler nu i Virkeligheden paa den samme chiliastiske Grundanskuelse som den, Middelalderens anarkistiske Sværmere hyldede. Ogsaa nu drømmes der om et lovløst Paradis før Civilisationen, der betragtes som en Forbandelse, og om et ligeledes lovfrit Paradis efter at »denne forbandede Civilisation« er bleven overvunden. Forskellen er kun den, at Middelalderens Sværmere brugte en religiøs-mythologisk Terminologi, medens man nu var naaet til at bruge rationalistiske Udtryk. I Stedet for at tale om en guddommelig Ret talte man om de uforkrænkelige Menneskerettigheder; man talte ikke om Paradiset, men om den salige Naturtilstand, hvor alt dog gik for sig ganske saaledes som i Ovids Guldalder, hvor Menneskeheden

sponte sua sine lege fidem rectumque colebat.

Bag Forestillingen om at den bestaaende Samfundsorden skyldes en Overenskomst, staar i Virkeligheden Opfattelsen af Anarkiet som den ideale Naturtilstand: Forholdene, særligt Menneskeslægtens Degeneration, have ført det med sig, at man har fundet det hensigtsmæssigt at slutte en Overenskomst om Dannelsen af et Samfund; men Spørgsmaalet bliver da, om den afsluttede Kontrakt er uopsigelig eller ej. Medens Nogle (Hobbes) betragtede den som uopsigelig, uopløselig, og derved naaede frem til at holde uforanderligt fast paa Monarkismen, — kom de Fleste til det modsatte Resultat. Man mente, at Enhver kunde opsige Kontrakten til enhver Tid og stille sig udenfor Samfundet. Kontrakten betragtedes ogsaa som hævet, naar Suverænen havde overskredet sin Fuldmagt. Tilbagevendelsen til det gamle Ur-anarki var ikke blot det fjerne Fremtidsmaal; Ur-anarkiet opfattedes som Menneskehedens Normaltilstand, der kun forbigaaende var fordunklet ved en social Form. Blandt Samfundskontrakts-Theoriens Tilhængere drog William Godwin i sin »Inquiry concerning political justice«, 1795, Theoriens yderste Konsekvenser, idet han i Retfærdighedens Navn forlangte Afskaffelsen af enhver Regering, Ejendomsfællesskab, Afskaffelsen af Ægteskab og af Menneskenes Selvbeherskelse.

Gaar man fra de theoretiske Betragtninger over Samfundskontrakten til den praktiske Generalprøve under den store franske Revolution, — saa vil man

forgæves søge efter Anarkismen. Vel ere Revolutionens mest yderliggaaende Mænd ofte blevne beskyltde for at nære anarkistiske Anskuelser, dog ganske med Urette. Den moderne Anarkisme vilde i alt Fald snarest hos Girondinerne finde Tilknytningspunkter (Føderalismen); dog ere ogsaa disse af meget tvivlsom Beskaffenhed, — og hvad Jacobinerne angaar, ere de Anarkismens argeste Modstandere. Heller ikke Baboeuf og hans Sammensværgelse har noget med Anarkismen at gøre.

Efter at de praktiske Revolutionsmænd havde maattet strække Vaabnene, tog Theoretikerne atter fat. Og efterhaanden naaede Kritiken frem til et Punkt, hvorfra den ikke kunde naa videre uden at angribe ikke blot de vexlende Former men endog selve Grundlaget for Samfundsorganisationen. Hvor vidt Oplysningstidsalderens Mænd, Encyklopædisterne og de radikale Revolutionsmænd end vare gaaede i deres skaanselsløse Kritik af alle Livsforhold og Institutioner, — Religionen, Staten og Ejendommen som saadanne, havde man i Almindelighed (altsaa bortset fra nogle isolerede og ubehændige Tilløb) ikke antastet. Hvor forskellige og forgængelige Formerne end kunde være, selve disse Grundpiller syntes dog foreløbig at være nødvendige Betingelser for det aandelige, politiske og økonomiske Liv, de forskellige konkrete Formler for det ene Absolute, som hin Tids Tankekreds ikke kunde frigøre sig for. Men nu viste Kritiken, at det formentligt Absolute, netop ikke var absolut. Naar vi nutildags nærme os disse tre Fundamentalbegreber med den videnskabelige Kritiks Sonde og uden Betænkning berøve dem det

Absolutes Nimbus, saa falder det os derfor ikke ind at paastaa, at de altsaa ere værdiløse, ja skadelige. Vi læse D. F. Strauss's »Jesu Liv« og lægge maaske Bogen fra os med den Følelse, at den formentligt inspirerede Beviskilde for den aabenbarede Religion og Kristendommens guddommelige Mission er en Kompilation af lutter apokryfe Dokumenter; — ville vi derfor benægte Jødedommens og Kristendommens kulturelle og etiske Betydning? Eller vi læse E. B. Tylors »Primitive Culture« og se her Sjælens og Guddommens Begreber opstaa af rent naturlige, for Størstedelen endog fysiologiske Drifter, omtrent som vi kunne forfølge Udviklingen af en Raphaels eller Liszts kunstfærdige Haand udaf en Abes Haand, — ville vi da deraf kunne udlede de religiøse Ideers Almenskadelighed? Paa en ganske lignende Maade forholder det sig med Statens og Ejendommens Begreber. Den nyere Samfundsvidenskab har uigendriveligt bevist begge Livsformers historiske Oprindelse, ja begge ere endog forholdsvis nye sociale Dannelser. Deraf følger tilvisse, at hverken Stat eller Ejendom ere uantastelige, evigt nødvendige Former i det menneskelige Samfund, — men det næste Spørgsmaal, om disse Former ere fordelagtige og relativt nødvendige, hænger slet ikke sammen dermed. Hvor indlysende dette nu end synes os at være, saa er det dog faktisk endnu den Dag i Dag ikke indlysende for en stor Del Mennesker. Hvor langt mindre maatte en saadan Erkendelse da være let tilegnelig i Begyndelsen af vort Aarhundrede, hvor man endnu sad fast i det »Absolute«? I Stedet for den absolute Væren maatte da træde den absolute Ikke-Væren,

og saasnart Kritiken gjorde det af med de nævnte Institutioners »Hellighed«, var det næsten uundgaaeligt, at de blev stemplede som det stik Modsatte, som grundslette og fordærvelige. Den Logik, der ligger til Grund for en saadan Proces, er lig den, i Følge hvilken man slutter, at naar en Ting ikke er hvid, maa den være sort. Men det maa indrømmes, at der paa den Tid — Forfatteren tænker her særligt paa de berømte »dix ans« efter Julirevolutionen — var Forhold, som væsentligt begunstigede en saadan Slutning.

Ikke blot de økonomiske Forhold var trykkede, — af Pauperismen alene vil man aldrig kunne aflede Anarkismen — ogsaa Haabet og den gode Tro var borte. Med Begejstring havde man hilst den store Revolution, — og Skuffelse paa Skuffelse havde man lidt. Det absolute Kongedømme efterfulgtes af det absolute Kejserdømme. Tysklands ædle Fyrster havde under de napoleonske Krige i dynastiske Formaal udnyttet »deres Folks« flammende Begejstring og naive Tillid, — men efter at det var lykkedes at betvinge Korsikaneren ikke undset sig ved at bryde deres Ord. Politisk Haabløshed herskede overalt. Man havde prøvet Kongedømme, Republik, Kejserdømme, Bourboner, Robespierre, Napoleon, atter Bourboner, Orleans, Thiers osv., — og lige vidt var man. Interessen for Statsformen traadte da ganske naturligt mere og mere i Baggrunden. Man erkendte, at Tyngdepunktet laa ikke paa det politiske, men paa det økonomiske Omraade. Det gjaldt fremfor Alt at afskaffe, ikke de politiske, men de økonomiske Privilegier, der skyldes Ejendomsbesiddelsen.

De revolutionære Kræfter tog stedse mere Sigte paa Ejendommen.

Dogmet om Ejendommens Hellighed var fældet. Det sidste Dogme, Dogmet om Statens Uundværlighed holdt sig endnu. De fransk-tyske Socialister fra Aarhundredets tredje og fjerde Tiaar, lige ned til Louis Blanc, tænkte ingenlunde paa at negere Staten som saadan, — de havde tværtimod tiltænkt den Hovedrollen, naar deres Planer om Arbejdets og Samfundets Ny-Organisation skulde føres ud i Livet. Ja disse ny reformatoriske Tendensers hele Art nødvendiggjorde snarest en voldsom Udvidelse af Stats-Autoriteten, der helt maatte knuse Individernes Frihed. Det var nødvendigt, at der herimod maatte rejse sig en Opposition, en antiautoritær Retning. I Begyndelsen maatte Oppositionen vel være meget spagfærdig; — man bestred ikke Nødvendigheden af en Organisation, men man begyndte at spørge, om denne Organisation ikke kunde foregaa fra nedenaf opefter i Frihed. Antydninger i den Retning findes alt hos Fourier. Men Oppositionen blev kraftigere. De socialistiske Prøveforetagender paa autoritært Grundlag gjorde grundig Fiasko, — og de nedslaaende Erfaringer, der i et halvt Aarhundrede var gjorte med omskiftende politiske Systemer, havde undergravet Autoritetens Anseelse. Havde det absolute Monarki lige saa lidt som det konstitutionelle, Republiken lige saa lidt som Cæsarismen, Enkeltmands Diktatur ligesaa lidt som Pøbelens været i Stand til at mildne de økonomiske og sociale Lidelser, — saa laa den Slutning nær for en overfladisk Tænkning: at Grundfejlen laa i Samfundets autoritære

Skikkelse, i Staten som saadan, og man kunde let komme til det Resultat, at nu burde man prøve en videre Udformning af det Fourier'ske Gruppedannelses-System paa Basis af Individernes fri Initiativ og med fuldstændig Forbigaaelse af Staten.

Her var der et Punkt, hvor et socialistisk-politisk anarkistisk System kunde tage fat med nogen Udsigt til Held, og her tog ogsaa Proudhon fat.

Dette er Hovedtrækkene i Zenkers Indlednings-kapitel. Forøvrigt har vor Forfatter delt sin Bog i tre Hovedafsnit: den ældre Anarkisme, den nyere Anarkisme, og Anarkismens Stilling til Videnskab og Politik. I det første Afsnit samler Hovedinteressen sig om Proudhon og om Max Stirner. I det andet Afsnit behandles de russiske Indflydelser, særligt Bakunin; fremdeles Krapotkin og en hel Mængde mindre berømte Navne fra forskellige Lande; endvidere de noget mindre sikre »Anarkister« Hertzka (Friland), Dühring (Antikratismen), Egidy (einiges Christenthum) m. fl. I det sidste Afsnit omhandles paa den ene Side Anarkismens Forhold til Sociologien (Herbert Spencer), paa den anden Side dens Betydning som praktisk Agitationsstof. Sluttelig anstilles der Betragtninger over Lovgivningsmagtens Forhold ligeoverfor Anarkister, om de anarkistiske Forbrydelser osv.

Det er saaledes et stort Omraade, Zenkers Bog spænder over, og det Antal Forfattere, Læserne faa at høre om, er ganske betydeligt.

Adskillige af disse Forfattere have et Navn. Det »fineste Navn« har dog den Forfatter, hvis Bog nylig er bleven os præsenteret i Oversættelse, under Titlen

»Erobringen af Brødet«. Hans Navn er — det »fineste«, tilvisse ikke naar en literær Maalestok anlægges, men derimod nok, naar der benyttes en Adelskalender-Maalestok. Det er betegnende, at Zenker — som alle de Forfattere, der skrive om Krapotkin — søge at fange vor Interesse ved at fortælle os, hvad Krapotkins Forfædre have været. Bemærkningerne om Krapotkins Nedstammen fra Ruslands gamle Herskerslægt ere blevne rent stereotype. Krapotkins Bøger maa absolut ses paa Baggrund af hans berømte Tipoldeforældre, — ellers blive de ganske interesseløse. Det har jo nemlig ingen Interesse at se nogle Theorier opstillede, som end ikke Forfatteren selv tør opretholde. Hans Theori er den saakaldte kommunistisk-anarkistiske: Enhver skal tage, hvad han vil; der vil altid produceres saa meget, at Enhver kan faa sit Behov dækket; derfor kan Ejendomsretten og al Regering roligt afskaffes. Og saa: den Ejendomsret, Krapotkin har afskaffet med et Pennestrøg, indfører han igen. Kun faar han Ejendommen fra dens nuværende Ihændehavere uden Erstatning over paa nogle andre. Har for Exempel — skønt det ikke er sandsynligt — en af Krapotkins adelsbaarne Tipoldefædre opfundet en Maskine, der nu bruges i endel Fabriker, saa hævder Krapotkin for sig som Opfinderens Descendent »Ret« til at gaa ind i disse Fabriker og at tage Maskinerne i sin individuelle Besiddelse. Og ligeledes: den Regering, han ogsaa har afskaffet, dukker op igen: viser det sig, at Enhver ikke kan faa, hvad han vil — skønt den krapotkinske Forudsætning jo netop er, at Produktionsevnen overstiger Forbrugsevnen —, saa viser

der sig pludselig et gaadefuldt »man«, altsaa en eller anden af de, efter hvad man troede, afskaffede Regeringsmyndigheder —, som foretager den fornødne Fordeling. Alt hvad han selv har opstillet, lader han ynkeligen falde.

Krapotkins anarkistiske Theori er saa holdningsløs og derfor saa blottet for Interesse som overhovedet tænkelig. Men da hans Navn høres saa ofte, kunne vi som Zenker have Lov til at spørge: hvorledes er Krapotkins Forhold til den anarkistiske Praxis? Zenker, den gode Zenker, der ikke vil gøre nogen Mand Uret, ser sig nødsaget til at hævde, at Krapotkin ikke er saa uskyldig, som det ofte siges. I Zenkers Bog staar der:

»Es erübrigt noch etwas über Kropotkins Stellung zur Propaganda der That zu bemerken. Man hört oft, dass Kropotkin dieselbe verwerfe. Das widerspricht ganz dem wirklichen Sachverhalte.« Og Zenker citerer Krapotkins egne Ord. Ethvert Middel anbefaler Krapotkin, tragiske, om det skal være, men altid dristige. »Modige Mænd, der ikke slaa sig til Taals med Ord, men stræbe at omsætte dem i Gerning, rene Karakterer, for hvilke Daaden er uadskillelig fra Ideen, som foretrække Fængsel, Landflygtighed eller Død for et Liv i Strid med deres Grundsætninger, uforfærdede Mænd, der vide, hvad man maa vove for at trænge igennem, — det er de prisgivne Poster, der begynde Kampen, længe før Masserne tilstrækkeligt ere komne i Bevægelse, for at lade Opstandens Fane flagre og for med Vaaben i Haand at skride til Erobringen af deres Rettigheder.« Med saadanne og lignende Ord søger Krapotkin at

opildne til Gerning, at prise, dem, der uden Frygt for Bagno'et eller Skafottet vove den ulovmæssige Protest, Oprørets, Hævnens Daad. »En saadan Daad vinder i nogle Dage flere Proselyter end Tusinder af Bøger.« Saaledes lyde Krapotkins Ord, — der dog naturligvis ikke forhindre ham i, naar han finder det hensigtsmæssigt, i et givet Tilfælde at fragaa alt Ansvar.

De Mænd, der have samlet sig om Krapotkin — en »Skole« udgøre de endog efter Zenkers Terminologi — kunne i andre Henseender være højst fremragende Mænd (E. Reclus f. Ex.), — ligeoverfor sociale og politiske og nationaløkonomiske Spørgsmaal ere de kun Skomagere, som have forladt deres Læst. Her finde vi Jean Grave, Saurin, Malato, Zo d'Axa, Sebastien Faure, Bernard Lazare, Mirbeau, François Guy; fremdeles Italienerne Carlo Cafiero, Merlino, Malatesta. De Sidstnævnte ere ikke blot anarkistiske Theoretikere, men ere ogsaa Handlingens Mænd og have som hjemløse Revolutionære lært adskillige Landes Fængsler at kende. Andre vove sig ikke udover Theorien. Bohèmen er gennemgaaende stærkt repræsenteret i denne Kreds. Disse Anarkisters Psykologi har bl. A. Sociologen Hamon søgt at skildre. Han har foranstaltet en »Enquête« blandt dem og forelagt dem Spørgsmaalet om, hvorledes og hvorfor de slog sig paa Anarkismen. Undersøgelserne gav det Resultat, at de Paagældende bragtes frem til Anarkismen ved en abnormt stærkt udviklet Oppositionslyst, Kritiksyge, Philoneisme, yderligt stærkt udviklet Individualisme. Gennemgaaende var de Paagældende opfyldte af Frihedstrang, — øko-

nomiske Motiver spillede ingen eller en ganske underordnet Rolle; det anarkistiske Spørgsmaal viste sig at være et politisk, aldeles ikke et økonomisk Spørgsmaal. Med den individualistiske Prædisposition var vel ogsaa, mener Hamon, forenet stærke altruistiske Følelser, fanatisk Menneskekærlighed, en høj Grad af Retfærdighedsfølelse.

Blandt de nysnævnte Mænd er Jean Grave særligt bekendt som Redaktør af Bladet »Révolte», Forfatter til Bøger som »La société mourante et l'anarchie«, »La société au lendemain de la Révolution«, osv. Den tidligere Skomager følger sin Mester, Fyrsten Krapotkin, idet han gør gældende: den offentlige Propaganda skal være en Støtte for den hemmelige Propaganda; den skal skaffe Midlerne til Handling, Mennesker og Penge; den skal fremfor Alt »bidrage til at stille Daaden i det rette Lys, idet den kommenterer den«. Af hvilken Art »Kommentarerne« skulle være, forstaar sig af sig selv. I »Det døende Samfund og Anarkiet« har Grave givet en lille Prøve, der indbragte ham en Dom paa to Aars Fængsel. I den anden af de nævnte Bøger oprulles der for os et Billede af det anarkistiske Paradis. Alt ordnes her ved »fri Overenskomst«, »libre entente«. Ganske efter Øjeblikkets Krav dannes eller opløses dette eller hint Interessesællesskab mellem de og de Individuer. Det gør her ingen Forskel, om Talen er om Skomagervirksomhed eller om Anlæg af de videst forgrenede Jernbanenet. Ogsaa de spædeste Børn maa nøje sig med »la libre entente«. Er Navlesnoren mellem Barn og Moder klippet over, saa behøver Moderen ikke mere at befatte sig med Barnet, hvis hun ikke

selv har Lyst dertil. Har hun ikke Lyst til at amme og pleje Barnet, saa er der nok af »Børnevenner«, der hellere end gerne ville gøre det. Nogen Opdragelse skulle Børnene i alt Fald ikke plages med, thi Opdragelsen forudsætter Tugt og Autoritet, og disse Begreber ere uforenelige med den rette Anarkisme. Opdragelsen bliver »det individuelle Initiativ« Sag. Hvad er Meningen med Anarkiets Indførelse? Hvorfor skal det nuværende Samfund styrtes og enhver anden, paa autoritært Grundlag hvilende Samfundsordning umuliggøres? Meningen er, forklarer Krapotkin, Grave og andre, at den fulde Frihed skal sikres ethvert Individ, ogsaa de svageste. Derfor faa Mødrene Frihed til at sætte deres Børn paa Gaden, Børnevennerne Frihed til at antage sig Børnene, og de Børn, der hverken finde Mødre eller Børnevenner, Frihed til at »hævde deres Individualitet«, idet de selv skaffe sig Næring, og hvad de ellers kunne sætte Pris paa. Anarkisterne trøste os med dette og hint, forsikre os, at det ikke vil gaa saa slemt, men tværtimod saa udmærket, og — samtidigt med at de fremstille det bestaaende Samfund, i Nutid og Fortid, fra den ældste Oldtid ned til den nyeste Nutid, som det mest storartede Bevis paa Menneskenes Slethed og Dumhed, — samtidigt med dette fortælle de os om Menneskenes ædle Drifter, om hvor gode og kloge de slette og dumme Mennesker ere, om deres Retfærdighedsfølelse, Kærlighed osv. osv. »Den indre Modsigelse i Anarkismen kommer paa intet Punkt«, siger Zenker, »saa stærkt frem som der, hvor Talen er om Børnene, den vigtigste Gruppe af de Svage«. I Virkeligheden er det dog vanskeligt

at sige, hvor det Selvmodsigende stærkest er tilstede; — den hele Anarkisme i den Form, som Krapotkin og hans saakaldte »Skole« har givet den, er gennemsyret deraf. Denne Art af Anarkisme bestaar ikke af andet end selvmodsigende Paastande.

Naturligvis kan det hælde, at ogsaa Krapotkin kommer med rigtige Bemærkninger; forrykte Mennesker have jo ogsaa deres lyse Øjeblikke; men af sund Fornuft er der dog saa lidt hos Krapotkin, at Oversætteren burde have forskaanet os for denne Oversættelse. Vilde han oversætte, kunde han have oversat Lombrosos Bog om Anarkisterne. Af den foreligger der for os baade en tysk og en fransk Oversættelse, og sandsynligvis er den oversat paa endnu flere Sprog. En Oversættelse af den vilde være berettiget.

Imod Lombroso har man ofte gjort den Indvending, at han mere har haft sin Opmærksomhed henvendt paa de anarkistiske Individer, dem med Dolken i Haaden, end paa den anarkistiske Bevægelse, at han, „snarere har givet en individuel Pathologi end en social«. Imidlertid søger han dog at forklare den almindelige Bevægelse. Han henviser til, at der i det moderne civiliserede Samfund er saa megen Usandhed, saa meget Hykleri, at Idealisterne vel kunne føle sig opfordrede til med Voldsomhed at rejse sig derimod. Til enhver Tid har der været Forrykte og Fanatikere, der ikke have kunnet finde sig tilrette i de bestaaende Forhold. Men i tidligere Tider have de kunnet skaffe sig Luft ved at kaste sig ind i Bevægelser, der imidlertid nu ikke mere stemme med Tidens Forhold. Navnlig Reli-

gionen og senere antimonarkiske Sammensværgelser tjente tidligere som Afløbskanaler. Korstogene og senere de religiøse Reformationsbevægelser kunne her eksempelvis mindes. Troen havde sine Martyrer og den fri Tanke ikke mindre. Kongemordere, der vare besjælede af de reneste Motiver, kender Fortiden nok af. I Nutiden vilde en Flok Korsfarere falde som Ofre for Latteren. Det er den sociale og den økonomiske Lidenskab, der i vor Tid hersker. Navnlig gælder dette om de romanske Lande. I England og Tyskland florerer der endnu endel Filanthropi, der afføder Arbejde, som kan give de altruistiske Fanatikere Beskæftigelse. I de forskellige protestantiske Sekter kan Autonomi og Uafhængighedsdrift til en vis Grad faa Lov til at udfolde sig. Anderledes i de katholske Lande. En fanatisk Handlingens Mand som Caserio vilde maaske, om han havde levet i England, kunne have fundet Næring for sin Fanatisme og sin Virke-trang i »Frelsens Hær«. I de romanske, katholske Lande blev det Anarkismen, der maatte hjælpe ham. For disse Lande er det et stort Savn, at de filantropiske Tendenser ikke trives der, saaledes som for Exempel i England. Her kunne Mænd og Kvinder af alle Samfundsklasser, rige og fattige, dannede og udannede, forene sig om at raade Bod paa dette eller hint sociale Onde. Det Arbejde, der udfoldes af alle de forskellige filantropiske Foretagender, er saa stort, at det i rigt Maal kan sysselsætte en Fanatisme, som uden det vilde søge at give sig Luft paa en anden Maade.

Og fremdeles, tilføjer Lombroso, »er det ubestrideligt, at — i det Mindste blandt de latinske Racer — næsten alle de sociale og politiske Institutioner, hvad

enten de fare under Republikens eller Monarkiets Fane, hvile paa en stor konventionel Løgn, hvad vi alle tilstaa i vort Hjerte, medens vi benegte det med Læberne. Løgn er Troen paa Parlamentarismen, der med hver Dag stedse stærkere aabenbarer sin sørgelige Uduelighed; Løgn er Troen paa Statsoverhovedernes Ufejlbarhed; Løgn er Troen paa den jordiske Retfærdighed, der neppe rammer en Femtedel af de sande Skyldige, overvejende de Svage blandt dem, medens den lader de Andre gaa fri, — de Andre, der adlydes og beundres af de Enfoldige, som selv ere bestemte til at blive deres Ofre.« Lombroso er, som man ser, ikke bange for at bruge stærke Udtryk. Han taler i stærke Ord om Hulheden i vore Samfundsforhold, og tilskriver den forføjede saakaldte Dannelse, særligt den »klassiske«, der søges bibragt de unge Mennesker, en stor Del af Skylden for, at de tabe Sindsligevægten. Stærkt angriber han den Lovprisning af Voldshandlinger, der genlyder gennem hele Historieundervisningen. Hele Undervisningen løber ud paa en fortsat Lovprisning af Voldshandlinger. Alle Partier ere enige om at lovprise Voldshandlinger, naar de vende sig til de Paa-gældendes Fordel: de Klerikale prise Ravailacs Dolk, de Konservative Massebordet paa Kommunarderne i 1871, Republikanerne Orsinis Bombe, og karakteristisk er det, at det nittende Aarhundredes store Heros ikke er en stor Fredens Mand, men Napoleon I. Kan man undre sig over, spørger Lombroso, at i et Samfund, der er i den Grad mættet med Vold, ville Storme og Uvejre bryde løs snart her, snart der? Naar den brutale Volds Evangelium prækes, saaledes som det nu er Tilfældet, bliver Evropærens Moral ikke væsenlig

forskellig fra Avstralnegerens. Adspurgt om Forskellen mellem Godt og Ondt svarede han: »Det Gode, — naar jeg røver en anden Mands Kone; det Onde — naar han røver min!« Dertil kommer det slette Exempel, den parlamentariske Regering giver Landets Borgere. Parlamentarismen betyder ikke, at Flertallet regerer; det er tværtimod oftest et Mindretal, og et udueligt og ikke hæderligt Mindretal. Under den despotiske Regeringsform stjæl Kongen, hans Hoffolk, Favoriter og Elskerinder, — under den bestaaende Regeringsform stjæler Kongen ikke mere; han vilde hurtigt blive umulig, miste Tronen, maaske Livet; nu sker Plyndringen ved Panamahistorier og lignende. Folket har intet vundet ved Forandringen; i Stedet for den ene Konge har det faaet en hel Mængde uansvarlige og ukrænkelige Smaakonger.

Under saadanne Forhold finder Lombroso det — ikke berettiget — men forstaaligt, at Anarkismen har rejst sig som en Protest mod den herskende Løgn og Uretfærdighed. Han mener ogsaa, at der i adskillige Anarkisters Ræsonnementer kan findes noget Rigtigt: Hvilken »raison d'être« har Regeringen? spørge Anarkisterne. Hvorfor skal man afstaa sin Frihed, sit eget Initiativ til nogle Individuer? Efter hvad Erfaringerne hidtil have lært os, synes de Regerende ikke saa exceptionelt godt begavede, at de ville forstaa at varetage de Interesseredes Interesser bedre end de Interesserede selv. De synes ikke at være i den Grad ufejlbare og ubestikkelige, at de i Kraft af deres Viden og Dyd skulde kunne vaage over os Alle. Og selv om de mest Udmærkede skulde komme i Spidsen for Regeringen, vilde der ikke opnaas noget derved. De vilde faa at gøre med saa

mange Ting, som de nødvendigvis vilde mangle Kompetence til at bedømme; de vilde tabe altfor megen Tid med Arbejdet for at holde sig ved Magten, med at gøre deres Venner tilpas og med at tøjle de Misfornøjede osv. Og hvorledes have Regeringerne, de gode som de daarlige, overhovedet erhvervet sig det Mandat, de mene at være i Besiddelse af? Krig, Erobringer, Revolutioner, Usurpationer af den ene eller den anden Art have indstiftet Regeringerne. Kun om Magtsspørgsmaal drejer det sig her. Hvilken Garanti afgiver dette for Regeringsforretningernes forsvarlige Ledelse? Alle Theorier, der anvendes for at retfærdiggøre Regeringssystemet, hvile paa den forudfattede Mening, at en overordnet Magt er nødvendig for at faa Folk til at respektere andre Folks Ret. Og dog lærer Historien, at Regeringerne ikke varetage Alles, men kun Enkeltes eller enkelte Klassers Interesser. Som et typisk Exempel paa, hvilken Nytte man har af Statsinstitutioner, anføres »la louveterie« i Frankrig. Formaålet er Ulvenes Udrydelse. Det faktiske Resultat: at Ulvene fremdeles trives. Statens Ulvejægere nedlægge naturligvis i Aarenes Løb et vist Antal Ulve, — men de drive Ulvejagten »med Forstand«: de gamle, ikke mere avledygtige Ulve skydes; de andre skaanes. Det gaar selvfølgelig ikke an, at Ulvene helt forsvinde, — thi forsvinde Ulvene, maatte Statens Ulvejægere jo ogsaa forsvinde, og dertil føle de ingen Lyst. Saaledes ville ogsaa de andre Regeringsmyndigheder søge at hævde deres Stilling, selv om de slet intet Nyttigt udrette, og altsaa ere til Skade. Organiserer man et Politi, hvor Lovovertrædelser ikke kendes, vil Politiet selv gøre Sit til, at Lovovertrædelser kunne finde Sted,

da det ellers maatte befrygte at blive afskaffet. I de fleste italienske Kommuner, ser man saa at sige aldrig en Gendarm. Er Retssikkerheden mindre der, end der hvor det vrimler med Politibetjente? Tværtimod. Over Bjerge og i Dale færdes Millioner af Mennesker paa ensomme Veje, hvor de lettelig kunde ihjelslaas og udplyndres. Faktisk færdes de der ligesaa sikkert som i de store Byer med det store Politi, — eller endnu sikrere. Statistiken viser, at ved repræsentative Foranstaltninger bringes Forbrydelsernes Tal i Almindelighed ikke ned, og den moderne italienske Strafferetsskole (E. Ferri) har da ogsaa i lang Tid arbejdet for den Anskuelse, at ved Straffe udrettes der ikke noget. Men Vanens Magt er stor, — og da man nu engang er vant til Regeringerne, tror man trods Alt hvad Erfaringen lærer, at Regeringerne ere uundværlige, og at Alt hvad der udrettes, skyldes dem.

I de her citerede Betragtninger finder Lombroso vel, at der er en Del Sandt, men forøvrigt er han ikke tilbøjelig til at lade sig overbevise af det anarkistiske Ræsonnement. Anarkisternes Paastande ere for Størstedelen enten tomme, ubevislige Paastande, eller rent ud meningsløse. De paastaa (jfr. Paul Dejadins: *L'idée anarchiste*), at Mennesket af Naturen er godt og har Krav paa at erhverve Lykken, (tomme Talemaader saalænge man ikke ved, hvad der skal forstaas ved »Lykke« og »Godhed« —) og at den absolute individuelle Frihed til at gøre Alt, hvad man vil, er Betingelsen for at Lykken kan naas, — og de ville ikke tage noget Hensyn til de Sammenstød mellem modstridende Interesser, der nødvendigvis maa følge deraf (jfr. Tyverier, Voldtægtshandlinger o. lgn.). De hævde,

at al ydre, social, al indre, moralsk Tvang er unyttig, ja skadelig, da den er Skyld i den menneskelige Nød og Elendighed (— men hvad skal man da gøre med de fødte Forbrydere, med de forrykte Manddrabere?) Og de paastaa, at det er muligt og nødvendigt at hidføre en fuldkommen god og lykkelig Tilstand, naar der brydes fuldstændigt med Fortiden, og alle sociale og moralske Baand brydes.

Men naar Anarkisterne saaledes anbefale et fuldstændigt Brud med Fortiden, saa forglemme de, hvad Lombroso stærkt fremhæver (jfr. hans Værk »Il Delitto politico«), at de fleste Mennesker ere besjælede af et stærkt Had til det Ny (Misoneisme). Dette Had er saa rodfæstet, at ethvert voldsomt Angreb paa det Bestaaende ligefrem betragtes som en Forbrydelse, fordi det saarer Flertallets Følelser; — det nytter ikke, at Mindretallet maaske stemmer for Omvæltningen; den er og bliver dog en antisocial Akt og derfor en Forbrydelse, — en Forbrydelse, der ofte blot avler et Udslag i modsat Retning. Hos Individer paa et lavt Kulturtrin, hos Børn, der bestandigt forlange at se de samme Billeder, og som irriteres, naar den samme Historie ikke genfortælles dem med de samme Ord, hos Kvinder, ja selv hos den lærdeste Akademiker møde vi denne Misoneisme; den behersker saa at sige Alle og hersker overalt i Skik og Sæd, i Religionen, i Moralen, i Kunsten, i Politiken. Men naar Anarkisterne sætte sig for »ved alle Midler« at gennemføre Omvæltningen, saa bliver den politiske Forbrydelse tillige en almindelig Forbrydelse, og Reaktionen rejser sig dobbelt stærk. De tro, at de ved »Gerningens Propaganda« udrette endnu mere end ved deres Bøger,

— men Resultatet bliver det stik modsatte af det tilsigtede. Det er ikke paa den Maade, at det vil lykkes at faa det sociale Onde ud af Verden.

Efter at have betragtet Anarkismen i Almindelighed vender Lombroso sig mod selve de anarkistiske Personligheder, idet han bemærker, at det næppe kan overraske, om de fleste af dem, i alt Fald de mest udprægede Handlingens Mænd, enten ere sindsforvirrede eller Forbrydere eller begge Dele i Forening.

En stor Mængde af dem vise sig strax ved deres Ydre som fødte Forbrydere. De ere halte eller pukkelryggede eller have et asymetrisk Ansigt. Deres Sprog er simpelt, raat, stærkt isprængt med Forbryderargot. De ynde, som andre Forbrydere, at tatovere sig; Dødsningehoveder o. lgn. findes ikke sjeldent aftegnede paa deres Legemer. Moralsk Sans fattes dem i høj Grad: Tyveri, Voldtægt, Mord, Møntforfalskninger osv. synes dem saa ganske naturlige Handlinger. Deres Theoretikere forsvare ogsaa disse Handlinger: »Tyveri«, siger en af deres Apostle, »er ikke andet end en Handling, ved hvilken man med Magt tager tilbage fra den Rige, hvad den Rige har taget fra den Fattige«. Og Grave, Krapotkins Discipel, forklarer i »La société mourante et l'anarchie«, at anarkistiske Røverier ere en ikke blot tilladelig, men rosværdig Protest mod den bestaaende Samfundsorden. Ravachol var en ægte anarkistisk Forbrydertype: raat Fysiognomi, asymetrisk Ansigt, skæv Næse, overdrevent store Øjenbryn, udstaaende Øren, det ene højere end det andet, fremspringende, firkantet og overdrevent stor Underkæbe osv.; fremdeles Talefejl; endvidere: ganske blottet for moralsk Sans, Had til sin Familie, Ligegyldighed for Anden-

mands Ejendom og Liv, uvidende, slet Arbejder, doven, Falskmøntner, Ligrøver, Morder, Forsøg paa Moder-mord, Voldtægtsforsøg ligeoverfor en Søster; Descendent efter Folk, der døde paa Skafottet, dømte for Mordbrand og Stratenrøveri; — saaledes ser en fuld-blods Anarkist ud, en af de blandt Anarkisterne mest fejrede.

I sine Bøger »L'uomo delinquente«, »Delitto politico« og »L'uomo di genio« har Lombrosso givet Oplysninger om den Rolle Epilepsi og Hysteri spiller som Faktorer, der tilskynde til Forbrydelser, særligt politiske. En af Anarkisterne tilstaar selv: Blandt Anarkisterne er der nogle, som kalde sig »bisognisti«: de hylde den Theori, at naar de føle sig tilskyndede til noget, er det nødvendigt at tilfredsstille Driften (»bisogna soddisfarlo«); En føler for Exempel Trang (»bisogno«) til at stjæle eller slaa ihjel; godt: saa er det tilladt og bør gøres. Caserio hørte under den Kategori. Ligesaa Bombekasteren fra Lyceum-Theatret. Tidligere havde han været meget religiøs, ogsaa Carlist; saa blev han Anarkist. Han blev adspurgt, om han ikke indsaa, hvor unyttige hans anarkistiske Bedrifter var, og han gav et Svar, der forekommer Lombroso at røbe den politiske Epilepsi: »Selv om jeg havde indset det, vilde jeg ikke kunne have handlet anderledes end jeg gjorde, fordi jeg dreves af et Instinkt. Jeg er Anarkist ikke blot af Overbevisning, men ogsaa af Instinkt. Jeg har kastet Bomben ind i Lyceum-Theatret, og jeg ved, at det er en Forbrydelse at dræbe, men jeg gjorde det af Nødvendighed, drevet af en Magt, der beherskede mig, af et Ønske, jeg ikke kunde undertrykke«. Det er Epileptikerens fuld-

stændige Mangel paa Herredømme over sine Handlinger. — Vaillant er en af de hysteriske Typer. Stærkt hypnotisk følsom. Faar Stivkrampe, naar man betragter ham skarpt. Yderliggaaende Fanatiker. Først fanatisk religiøs, saa fanatisk Socialist. Da han ikke kan drive det til noget som Socialist, slaar han om og bliver fanatisk Anarkist. Samme Omskiftelighed i Erhverv. Grænseløs forfængelig. Søger at omskabe Samfundet ved Hjælp af en Brochure, og, da det ikke vil gaa, ved at kaste en Bombe ind i Palais Bourbon. Skynder sig dog, inden han skrider til Udførelsen af denne Bedrift, med at lade sig fotografere; uddeler overalt, hvor han kan, sit Fotografi, og spørger, strax efter at være bleven arresteret, om Bladene have bragt hans Portræt.

De ædlere Typer blandt Anarkisterne ville ved nærmere Betragtning i Almindelighed vise sig at lide af en eller anden Art af Sindssygdом. Deres Exaltation, deres Altruisme, deres Neophili (Modstykket til den blandt Menneskene sædvanligt herskende Misoneisme), deres Længsel efter Martyrglorien er ofte i den Grad unaturlig, at her tør tales om Sindssyge. Ere Anarkisterne, eller store Klasser af dem, at betragte som sindssyge Individuer, saa bør ogsaa Samfundet behandle dem i Overensstemmelse dermed. Ved at straffe dem som almindelige Forbrydere, skønt de dog i Virkeligheden ere sindssyge, vil man ofte kun gøre ondt værre. G. Ferrero og efter ham Lombroso bemærker herom bl. a.: Der er ikke nogen sikrere Maade at fremme Anarkismen paa end at skaffe dens Mænd en Martyrglorie. I ethvert Samfund gives der en Mængde Mennesker, der føle Trang til at beundre »Martyrerne»,

til at begejstre sig for dem, til selv at erhverve sig Martyrglorien. Det er for dem en Nydelse at vide sig forfulgte eller at tro at være Ofre for den menneskelige Slethed. Blandt de politiske Partier udvælge de sig det, hvor de have Udsigt til at risikere mest, — paa samme Maade som adskillige Tindebestigere foretrække at bestige de Tinder, hvor Faren er størst, hvor Afgrundene ere dybest og Bjergene stejlest. Med Hensyn til alle den Slags Anarkister kan man ikke bruge noget mere forkert Middel end opsigtvækkende Forfølgelser. Man har set det i Rusland; man har set det i Frankrig: en Person som Ravachol indskrænker sig til hemmeligt at lægge sine Bomber, hvorefter han flygter; men efter ham følge Vaillant og Henry, der uden rimelig Udsigt til at kunne flygte, kaste deres Bomber, den ene i en Café, den anden i Deputeretkamret; og efter dem følge Caserio og Lucheni, der uden mindste Haab om at slippe bort, direkte jage Dolken i deres Ofres Bryst. Her er en Climax tilstede, og efter Ferreros og Lombrosos Mening skyldes den netop den urigtige politimæssige Forfølgelse. Med Sindssyge have vi her at gøre, — Sindssyge bør anbringes paa en Sindssygeanstalt. En saadan Behandling vilde virke afsvalende paa de Martyriumsgales Fantasi.

Ved deres Altruisme minde Anarkisterne ofte om hysterisk-barmhjertige Kvinder. »Man træffer paa Kvinder«, skriver Legrand du Saule i sin Bog om Hysteriet, »der med Støj og Bram slutte sig til ethvert filantropisk Foretagende i deres By eller Sogn. De samle Penge ind til de Fattige, arbejde for de Forældreløse, besøge de Syge osv. osv., — samtidigt med

at de forsømme Mand og Børn. Deres Velgørenhed er fuld af Pral; de sætte et Barmhjertighedsværk i Gang med samme Iver som den, der udfoldes af en Industriridder, der vil lancere et Aktieforetagende med Løfte om fantastiske Dividender. Hvor der er Nød paa Færde, melde disse Kvinder sig, rede til at udføre et stort Arbejde uden Vederlag. De ere i Stand til, naar Ilden har omspændt et Hus, at bære Syge, Oldinge, Børn ud gennem Flammerne; under Oprør vove de at trodse de største Farer; i Tilfælde af Oversvømmelse udfolde de forbavsende Heltegerninger osv. Men hvis man Dagen efter Ildebranden, Oprøret, Oversvømmelsen henvender sig til disse Heltinder, finder man dem helt sammensunkne, og de tilstaa ærligt, at de ikke selv forstaa, hvor de den foregaaende Dag fandt Kræfterne; den Fare, de udsatte sig for, var dem overhovedet ikke bevidst«. I Virkeligheden er det et pathologisk Fænomen, vi her have med at gøre, og vi genfinde det samme hos de anarkistiske Altruister. Selvopofrelsen er bleven dem en Fornødenhed. Grusomhed og Medlidenhed, Altruisme og Egoisme findes afvekslende hos de anarkistiske Syge. Som bekendt finder man blandt de store Filanthroper meget haardhjærtede Mænd; Aagerkarle, der har bragt mangeln Familie til Bettelstaven, stifte Legater til Lindring af Nød og Elendighed; Folkefordærveren vil atter hæve Folket ved at skabe eller støtte folkeforædlende Foretagender; den Mand, der i Dag har slaaet en anden Mand ihjel, vover sit Liv for at frelse et Barn fra at drukne. Det er Kontrast-Loven: naar Godheden er udtømt, blive vi ondsksfulde; naar Grusomheden er tilfredsstillet, blive vi milde og barmhjertige; naar Øjet er blevet

træt af at se rødt, ser det grønt, og omvendt. Men hos den anarkistiske Altruist træder Fænomenet abnormt stærkt frem. Hans Gerninger vidne om en næsten ubegribelig Følesløshed, og samtidigt holder han Taler, der aflægge Vidnesbyrd om dyb og varm Følelse. Hele hans Liv er fuldt af Selvmodsigelser.

Lombroso har sikkert Ret i, at Politiet ikke er den Læge, der vil formaa at helbrede den anarkistiske Syge. Det gælder at finde profylaktiske Midler, — men det bliver vistnok ikke let at komme til Enighed om, hvori disse skulle bestaa.

A. P.-St.

Tyske Bøger.

- Biederlack**, Prof., S. J.: Die soziale Frage. Ein Beitrag zur Orientierung. üb. ihr Wesen u. ihre Lösg. 3. Aufl. (238 S.) Innsbruck, F. Rauch. 1,80.
- Bischoff**, Diedr.: Echte u. falsche Gerechtigkeit. Ein Wort wider den Socialismus. (175 S.) L., M. Hesse. 2 —
- Bode**, Dr. Wilh.: Wirtshaus-Reform in England, Norwegen u. Schweden. Auf Grund v. Reisen im Auftrage der Gesellschaft f. Wohlfahrts-Einrichtgn. zu Frankfurt a. M. geschildert. (V, 108 S. m. 24 Abbildgn.) B., C. Heymann's Verl. 1,60.
- Borgh**t, Prof. Dr. R. van der: Die soziale Bedeutung der deutschen Arbeiterversicherung. [Aus: »Festschr. z. Feier des 25jähr. Bestehens des staatswissenschaftl. Seminars zu Halle a. S.«] (84 S.) Jena, G. Fischer. 2 —
- Diehl**, Prof. Dr. Karl: Ueber das Verhältnis v. Wert u. Preis im ökonomischen System v. Karl Marx. [Aus: »Festschr. etc. (44 S.) Jena, G. Fischer. 1 —
- Flerowsky**, Das ABC der sozialen Wissenschaften. Die gegenwärt. west-europ. Zivilisation. Die griechisch-röm. Zivilisation, das Mittelalter, das Aufleben der Wissenschaft. Übersetzung des Autors (aus dem Russ.) (614 S.) L., H. Haacke. 12 —
- Goldstein**, Priv.-Doz. Dr. J.: Die vermeintlichen u. die wirklichen Ursachen des Bevölkerungsstillstandes in Frankreich. [Aus: »Bayer. Handelszeitg.«] (55 S.) München, Piloty & Loehle. 1 —
- Kähler**, Priv.-Doz. Dr. Wilh.: Die Entwicklung des staatswissenschaftlichen Unterrichts an der Universität Halle. [Aus: »Festschrift etc. (70 S.) Jena, G. Fischer. 1,60.
- Mülberger**, Arth.: P. J. Proudhon. Leben u. Werke. (240 S.) St., F. Frommann. geb. 3,60.
- Rohrscheidt**, Reg.-R. Kurt v.: Vom Zunftzwange zur Gewerbefreiheit. Eine Studie nach den Quellen. (668 S.) B., C. Heymann's Verl. 12 —

Sammlung nationalökonomischer u. statistischer Abhandlungen des staatswissenschaftlichen Seminars zu Halle a. d. S., hrsg. v. Prof. Dr. Joh. Conrad. 20. Bd. Jena, G. Fischer. 20. Festgabe f. Johannes Conrad, Zur Feier des 25jähr. Bestehens des staatswissenschaftl. Seminars zu Halle a. S. in Dankbarkeit u. Verehrg. überreicht v. ehemal. Mitgliedern des Seminars. Hrsg. v. H. Paasche. (461 S.) 9 —

Stieger, Geo.: Zur Landarbeiterfrage. Beobachtungen u. Gedanken aus der Praxis. [Aus: »Festschr. etc«]. (57 S.) Jena, G. Fischer. 1.60.

Wagner, Dr. Karl: Das Problem vom Risiko in der Lebensversicherung. Studie. (160 S.) Jena, G. Fischer. 3.60.

Den svenske Bankreforms Gennemførelse.

Indberetning til Udenrigsministeriet.

Af

I. Heckscher,
Generalkonsul i Göteborg.

Paa et vigtigt Omraade hævdes for Tiden de tre nordiske Landes Solidaritet bestemt trods alle Særinteresser, uden at nogen i den sidste Menneskealder har tænkt paa at benægte den; det er paa Pengevæsenets Omraade. Den nordiske Møntunion vides ikke blot ikke at have givet Anledning til Misfornøjelse eller Ulæmper; men den er tilmed nu saa rodfæstet i de tre Landes Bevidsthed, at Befolkningen end ikke altid ret forstaar, at den er andet end en Naturnødvendighed, og ofte drager Konsekvenser af den, som ligge udenfor dens Indhold, men som samtidigt tyde paa, at al Frygt for en Sammenblanding af de tre Rigers Pengevæsen er forsvunden. Yderligere er denne gensidige Tillid til Nabolandenæs Mønt- og Seddelbankpolitik befæstet ved den i November 1885 afsluttede Overenskomst mellem de tre nordiske Hovedbanker om afgiftsfri Trassering paa hverandre; der er ved denne skabt en værdifuld Lettelse i den internationale Betalingsproces, og en følgeværdig Begyndelse er gjort til Løsningen af den store Opgave: Omsæt-

ningsmidlernes Reduktion og Simplifikation ved Bankernes Afregning og Udligning af modstaaende Gældsposter. En Overenskomst som den nævnte forudsætter en ubetinget Tillid til de Instituter, med hvilke den afsluttes. Og ligesom der aldrig hidtil har været nogen Tvivl om, at denne Tillid hviler paa fast Grund, saaledes tør det haabes, at Bankpolitiken efterhaanden vil sætte Spørgsmaalet om de nordiske Centralbankers Soliditet ganske ud af Debatten.

For Sverigs Vedkommende har dog Bankpolitikken i mange Aar baaret Præg af en stor Usikkerhed, baade med Hensyn til sit endelige Maal og til sine Midler. Den svenske Rigsbank har som bekendt ikke som Nationalbanken i København og Norges Bank haft det Overtag over Pengemarkedet, som betinges af Seddelmonopol. Den har i Løbet af de sidste 60—70 Aar ved sin Side haft en stor Mængde private Seddelbanker, som i langt højere Grad end den have lagt an paa at decentralisere Bankvæsenet. Det store Næt af Bankkontorer, der omspænder Sverig, er for den allerstørste Del Privatbankernes Værk. Ingen bestrider, at de ved Oprettelsen af disse talrige Afdelingskontorer have indlagt sig stor Fortjeneste af den lokale Omsætning, navnlig i tidligere Tider, under mindre udviklede Samfærdselsforhold, og det vilde endog være uretfærdigt at benægte, at de have benyttet deres faktiske Monopolstilling i isolerede Landsdele med relativ Forsigtighed og Omtanke. Men den overalt i Verden sejrende Tilbøjelighed til Enbanksystemet har tilsidst vundet Overtaget ogsaa i Sverig. Mere og mere er den Overbevisning trængt igennem, at denne Vrimmel af private Banksedler under kritiske Tider

dog kunde rumme alvorlige Farer, og at det gjaldt om at udvikle Rigsbanken til en virkelig central Statsbank, der efterhaanden kunde overtage hele Seddelemmissionen.

Kun langsomt og under stadig Kamp med modstaaende Interesser er det lykkedes at give denne Overbevisning Udtryk i en Lovgivningsreform. Efter gentagne Rigsdagsdebatter om Bankspørgsmaalene gjordes de til Genstand for Behandling af Kommissioner, nedsatte af Regeringen, først 1881 og senere 1888, og da disse Kommissioners Forslag (Betænkninger af 1883, henholdsvis 1890) i Principet: Enbank-systemets Indførelse, stemmede overens, besluttede Regeringen sig tilsidst til at forelægge Rigsdagen i 1897 et gennemgribende Reformforslag. Trods megen Modstand lykkedes det at gennemføre det.

Den følgende Fremstilling sætter sig til Opgave i Korthed at undersøge Reformens Indhold og sandsynlige Virkninger. Planen er dels at gøre Rede for de paagældende Lovgivningsakters væsentligste Bestemmelser, dels at belyse den Situation paa Kreditvæsenets Omraade, der udgør Reformens økonomiske Basis, samt i Forbindelse dermed at antyde, om og hvorvidt der i Reformen kan formodes at ligge en Betryggelse for den heldbringende Ro og den velgørende Regelmæssighed, der, i store Træk i det mindste, nu i lange Tider har udmærket Nordens Pengemarked. For en Fremstilling af Reformens Forhistorie er her ikke Pladsen. Kortfattede Skildringer heraf findes bl. a. tildels i Nationaløkonomisk Tidsskrift XV—XVI Bd. 1880 (Sverigs private Seddelbanker) og sammesteds ny Række IV Bd. 1886 (Den svenske Bankreform). En Sammenstilling af Reformens

Gang paa Rigsdagen 1897 er given af R. Törnebladh (Bankfrågan inför svenska riksdagen 1897) i Nordisk Tidskrift, udg. af Letterstedtska Föreningen 1897 S. 287 ff., hvortil her henvises.

I.

Overgangen fra Flerbanksystemet til Enbanksystemet forudsætter i Sverig Løsningen af en tredobbelte Opgave. De private Seddelbanker, hvis Emissionsret det gælder om at vindicere for Staten, i al Fald successive, maa der til Gengæld forskaffes gunstige Forhold som et Soulagement under Overgangstiden. Der maa dernæst — hvad der tydeligt nok er Hovedsagen — skabes fuldt betryggende Garantier for, at Rigsbanken formaar at overtage hele Seddeludstedelsen uden at udsætte Landets Pengevæsen for Forstyrrelser. Og tillige burde denne Rigsbank, der fra gammel Tid har været et Folkerepræsentationens Organ og Prærogativ, over hvilket den udøvende Magt intet havde at sige, og som i denne sin Egenskab ofte betragtedes som et Rigsdagen med Rette tilkommende Magtmiddel, for Fremtiden forfatningsmæssigt stilles i en neutral Position, saa vidt muligt i lige Grad uafhængig af alle Statsmagters ensidige Paavirkning.

Den første Del af Opgaven viste sig at være forholdsvis den letteste, om den end forudsatte et Kompromis mellem forskellige privat-økonomiske Interesser. Der var i den Henseende foregaaet saa meget, som for de private Seddelbanker gjorde Emissionsretten mindre dyrebar, at man ikke for Alvor kunde tænke paa at sætte noget ind paa dens Bevarelse. Ikke blot

var — som det ogsaa vil fremgaa af det følgende Afsnit — Værdien af denne Ret i Tidens Løb bleven en Del forringet, dels som Følge af Femkronesedlernes Inddragelse fra 1. Januar 1879, dels paa Grund af Samfærdselsmidlernes Udvikling og Sedlernes deraf betingede hurtigere Omløbstid; men Rigsdagen, som ingen direkte Indflydelse kunde udøve paa disse Privat-instituter, hvis Normering hidtil var overladt til »Kongens økonomiske Lovgivningsmagt« i Henhold til Regeringsformens § 89, havde fundet et yderst virksomt Middel til at ramme deres Seddeludstedelse ad indirekte Vej, nemlig ved Hjælp af en stadigt stigende Beskatning af Emissionsretten, og det udtaltes aabent, at man, hvis Privatbankerne gjorde Vanskeligheder, ikke vilde tage i Betænkning at benytte dette Middel i den størst mulige Udstrækning.

Fra den 1. Januar 1904, til hvilken Tid alle de nu givne Oktrojer for private Seddelbanker udløbe, op-hører al privat Seddelemmission. Men fra den 1. Januar 1899, da den nye, af Konge og Rigsdag stiftede Lov af 12. Maj 1897 for Rigsbanken træder i Kraft paa alle Punkter, og til Udgangen af 1903, er der til Gengæld indrømmet de »enskilda« Banker visse Begunstigelser hos Rigsbanken, for saa vidt de med tre Maaneders Varsel anmeldte for Finansministeren, at de opgive Retten til Seddeludstedelse, og under Forudsætning af, at de ikke have inddraget noget af de Afdelingskon-torer, som d. 1. Januar 1896 vare i Virksomhed. Be-gunstigelserne bestaa dels i en Ret til Kassekreditiv hos Rigsbanken indtil Halvdelen af den Sum, hvortil enhver Banks Seddelomløb d. 1. Januar 1896 beløb sig, uden Afgift — men selvfølgelig mod behørig

prøvet Sikkerhed — og til en Rente af 2 pCt. under tre Maaneders Vexeldiskonto, dog ikke under 2 pCt. aarligt, dels i en Adgang til Rediskontering af Vexler, ligeledes indtil Halvdelen af Seddelomløbet ved nævnte Tidspunkt, og til en Diskonto af højst $\frac{2}{3}$ af den i Rigsbanken til enhver Tid gældende, dog ligeledes med Forbehold af Rigsbankens Ret til at prøve Vexlernes Bonitet. Ogsaa for de efter Seddelinddragelsens lovbestemte Termin følgende fem Aar, altsaa for Aarene 1904—1908, er der tilstaaet alle »enskilda« Banker en lignende Rediskonteringsfordel indtil 40 pCt. af Seddelomløbet, ligeledes under Forudsætning af Afdelingskontorernes Bibeholdelse.

Denne Omsorg for at bevare Afdelingskontorerne er efter det ovenfor om disse Kontorers Betydning bemærkede let forklarlig. Der bestod ved Udgangen af 1896 i alt 143 slige Afdelinger af »enskilda« Banker i Byer udenfor Hovedkontorets Sæde, medens Rigsbankens Filialer udenfor Stockholm samtidigt kun udgjorde 13. Nu vil der vel, som nedenfor skal udvikles, blive truffet Foranstaltninger til, at Rigsbanken for Fremtiden kan overtage en Del af denne Provinsforretning ved Udvidelse af sit Filialnæt, men langt fra i saadan Udstrækning, at den vilde kunne tænke paa at erstatte alle de private Kontorer. En Inddragelse af disse vilde altsaa kunne sætte en stor Del af Landets Købstæder og Handelspladser i følelig Grad tilbage. Ikke desto mindre er det nævnte Forbehold om Afdelingskontorernes Opretholdelse ikke aldeles ufravigeligt; der er tværtimod givet Regeringen Adgang til, efter en Afvejelse af inddragne Kontorers Omfang og Betydning for den almindelige Omsætning, at bedømme,

hvorvidt der til Trods for slig Inddragelse kan tilstaaes en Bank de omtalte Fordele i det hele eller til Dels. Heller ikke »enskilda« Bankers Forvandling til Aktieselskaber — altsaa Ophævelse af den solidariske Ansvarlighed, der hidtil har udgjort en af Betingelserne for privat Seddelemissionsret — vil eventuelt være en Hindring for de under Overgangstiden tilstaaede Fordele. Som en Ejendommelighed er at mærke, at — i Følge en lille Lov af 27. Maj 1898 — Begrebet »enskild bank« ikke staar og falder med Seddelemissionsretten, men at trods dennes Opgivelse den hidtil gældende Lovgivning vil komme til Anvendelse paa slige Banker ogsaa fremdeles, naar undtages, at de frit kunne disponere over de Fonder, der hidtil have været baandlagte af Hensyn til Sedlerne.

Blandt den nye Lovs Bestemmelser om Rigsbanken er der et Kapitel, som strax er traadt i Kraft, nemlig Reglerne om Bankens »Styrelse og Forvaltning«. Der rummes i dette Kapitel en Forskrift af stor, i det mindste stor principiel Betydning, nemlig Henvisningen til Regeringsformens § 72 i dens nu omsider gennemførte, ændrede Form. Det er i denne Grundlovsforandring, at Rigsbankens Reform søger sit statsretlige Grundlag. I dobbelt Retning er her gjort Skridt for at unddrage Rigsdagen den udelukkende Raadighed over Banken: dels ved at give Kongen Andel i Bankstyrelsens Udnævnelse, dels ved at fastslaa, at Banken skal styres »efter en af Konge og Rigsdag i Forening stiftet Lov«, ikke — som hidtil paa næsten alle afgørende Punkter — i Henhold til Rigsdagens reglementariske Forskrifter.

I førstnævnte Henseende er den afgørende Forskrift

den, at Antallet af Rigsbankens Bestyrere, for hvilke Benævnelsen »Fuldmægtige« fremdeles er bibeholdt, er fastslaaet til syv, af hvilke nu en (tilligemed en Suppleant for ham) vælges af Kongen for tre Aar ad Gangen, medens Rigsdagen hidtil valgte dem alle. Den treaarige Valgperiode for de af Rigsdagen valgte var forøvrigt allerede i 1894 gennemført. Det af Kongen udnævnte Medlem skal efter den førstnævnte Grundlovsbestemmelse være Formand for den samlede Bestyrelse, men maa ikke udøve nogen anden Funktion indenfor denne. Kongen kan efter Forgodtbefindende tilbagekalde det af ham saaledes givne Hværv, hvorimod et af Rigsdagen valgt Medlem i Løbet af Funktionstiden kun skal afgaa, saafremt der af Rigsdagen nægtes ham Decharge. Nogen effektiv Indflydelse paa Bankens Ledelse er der imidlertid ikke herved indrømmet den udøvende Magt. Bankloven foreskriver udtrykkeligt, at samtlige Fuldmægtige — altsaa ogsaa den kongevalgte — kun af Rigsdagen og dens Organer tør modtage Instruktioner.

Næst denne Reform, hvis Betydning for Rigsbankens uafhængige statsretslige Stilling har været meget omtvistet, og som er adskilligt mindre indgribende end den paa dette Punkt oprindeligt tilsigtede, ere de vigtigste Forandringer, hvilke dog først træde i Kraft d. 1. Januar 1899, at søge i Kapitlerne om Grundfonden og Seddeludstedelsen; disse vigtige Emner ere følgende fra nu af ogsaa unddragne Rigsdagens Eneraadighed. Grundfonden er bestemt til 50 Millioner Kroner — altsaa netop den allerede nu opsamlede Grundfonds Beløb — og Seddelemmissionen, udover den saakaldte metalliske Kasse og dermed ligestillede Sik-

kerheder (den udækkede Seddelemmission) til højst 100 Millioner Kroner. Funderingsbestemmelserne ere i Hovedsagen følgende: Metalfonden udgøres for Fremtiden udelukkende af Guld (svensk og udenlandsk møntet samt umøntet); den maa aldrig synke under 25 Mill. Kr., men skal udover disse, saafremt det saakaldte udækkede Seddelbeløb overstiger 60 Mill. Kr., udgøre mindst 30 pCt. af det saaledes overskydende Beløb. Ligestillede med Metalfonden er dels Guld, deponeret i Udlandet, eller værende under Transport derfra, forudsat, at det er søforsikret, dels Fordringer i løbende Regning hos Banker eller Handelshuse i Udlandet. Den »udækkede« Seddelmængde skal funderes ved Hjælp af a) letsælgelige udenlandske Statspapirer, b) Statens, Hypoteksbankens og andre indenlandske Obligationer, som noteres paa udenlandsk Børs, og c) Vexler, betalbare i eller udenfor Landet.

Den fuldstændige Udførelse i Enkelthederne af alle de Følgesætninger, som Rigsbankreformen vil medføre, er overladt Reglementet, hvilket det tilkommer Rigsdagen at affatte. Dog er der allerede i Loven fastslaaet en Del Regler for selve Forretningsgangen, Regnskabsførelsen og Offentliggørelse af Regnskaberne. Blandt disse Regler fremhæves følgende: Indlaansforretningen er for Publikum afgiftsfri, men Rigsbanken godtgør som Regel ikke Rente paa indsatte Beløb, hverken paa længere Tid eller mod Tilbagebetaling ved Anfordring. Det er dog tilladt Bestyrelsen at aabne rentebærende Giroregninger for Firmaer, som »have Vexeldiskontering« i Banken og ikke selv drive Bankforretning. Ligeledes tilkommer der Banken Ret til — med eller uden Rentegodtgørelse — at aabne

Regning med »agtede og sikre udenlandske Bankanstalter og Handelshuse«. Udlaansforretningerne ere ligeledes tildels normerede i Enkeltheder. Diskontering af indenlandske Vexler med indtil sex Maaneders Løbetid er tilladt, ligeledes Køb og Salg af udenlandsk Valuta indtil samme Løbetid. Lombardlaan paa Obligationer, Aktier eller andre Værdipapirer kunne gives for indtil 6 Maaneder eller mod højst 3 Maaneders Opsigelse. Kommuner og lignende Samfund samt Stiftelser kunne endog erholde Laan uden Real-sikkerhed. Laan mod Sikkerhed i Varer i offentlig eller i betryggende privat Forvaring kan bevilges indtil 6 Maaneder. Kassekredit og Kredit i løbende Regning maa gives for i alt højst 15 Mill. Kr. og mod Pant af Obligationer, Aktier, Pantebreve eller Selvskyldnerkaution; de tidligere Forslag om at udelukke Kaution som Kreditivsikkerhed have altsaa ikke kunnet gennemføres. Ligeledes har Rigsbanken beholdt Retten til at bevilge saakaldte »Afbetalingslaan« paa længere Tid, dog kun for et samlet Beløb af højst 25 pCt. af Grundfonden ($12\frac{1}{2}$ Million Kr.). Andre specielle Brancher, som Rigsbanken udenfor Laaneforretningernes Kreds har Adgang til at drive, ere: 1) Køb og Salg af Guld og Sølv, svenske Obligationer og udenlandske letsælgelige Statspapirer, som noteres paa udenlandsk Børs, 2) Kommission med Hensyn til Køb og Salg af Statens og Hypoteksbankens Obligationer, 3) Depot — lukket og aabent — af ædle Metaller og Værdipapirer samt 4) ved sit Seddeltrykkeri: Trykkeri og ved sin Papirfabrik: Tilvirkning af Papir. Særlig Opmærksomhed fortjener endelig den Henviisning, der gives Rigsbanken til i Forbindelse med Giroomsæt-

ningen at indføre Foranstaltninger til Lettelse af Betalingsudligningen (clearing).

Ligesom hidtil er det forbeholdt Rigsdagen at disponere over Rigsbankens aarlige Indtægtoverskud — en Ret, som hidtil stedse er bleven benyttet til, med Afregning af det til Bygnings- og andre Fonder fornødne, at forøge Statskassens disponible Midler. Men det er nu desuden i Loven slaaet fast, at der af Aarets Nettooverskud skal afsættes mindst 10 pCt. til en Reservefond, indtil denne beløber sig til mindst 25 pCt. af Grundfonden, hvilken Reservefond skal placeres i let realisable, udenlandske Statspapirer. Ligeledes er den hidtil i Praxis indførte Offentliggørelse af Bankens Status ved mere summariske Uge-rapporter og udførligere Maanedsoversigter nu fastsat i Loven for Fremtiden.

Til Opretholdelse og Udvidelse af Bankens Provinsforretning er det ved Loven bestemt, at den skal have mindst et Afdelingskontor i hvert Len udenfor Stockholms Len. Da der til Dato er oprettet i alt 15 saadanne Kontorer foruden Hovedkontoret i Stockholm, vil det altsaa være de følgende Rigsdage forbeholdt at udvælge Pladsen for yderligere 9 Filialer i de øvrige Len; den fuldstændige Gennemførelse heraf behøver ikke at foregaa før Begyndelsen af Aar 1904.

Dette er i de væsentligste Punkter Indholdet af Hovedloven om Rigsbanken. I tre selvstændige Smaalove af samme Dag er der desuden givet særlige Bestemmelser om Rigsbankens Seddelmonopol og Værneting samt om Rigsbankfuldmægtigenes og Filialbestyrernes Ansvarlighed.

II.

Under en for Næringslivet og Finanserne særdeles lykkelig Periode har Sverig taget det vigtige Skridt fra Flerbanksystem til Enbanksystem. De seneste Aar karakteriseres i hele Europa ved et let og billigt Pengemarked, og i Sverig kan der paa næsten alle Omraader paavises Fremgang, først og fremmest i Industriens forskellige Grene, men ogsaa i Handel og Landbrug. I denne Fremgang ligger der for saa vidt ogsaa for Bankvæsenet en Betyggelse, som det er blevet de ældre Bankforetagender muligt at konsolidere sig, at forøge deres Fonder og at udskille Kunder, som frembød tvivlsom Sikkerhed eller uforholdsmæssig Risiko. Men paa den anden Side har det stærke Opsving i Næringslivet og paa dermed beslægtede Omraader — i Jernbaneanlæg, de store Byers Byggevirksomhed, de lavere Samfundsklassers voxende Krav paa tidsmæssige Lønninger og Boliger o. s. v. — stillet usædvanligt store Fordringer til Bankernes Udlaansvirksomhed. Det har, netop som Følge af det rigelige Pengemarked, ikke hidtil været forbundet med Vanskelighed for Bankerne at imødekomme alle berettigede Krav; tværtimod har den store Kapitalbeholdning paa sin Side bidraget til at fremkalde nye Foretagender og at understøtte Tilbøjeligheden til Driftsudvidelse. Under Forudsætning af en fortsat Udvikling i samme Retning vil det imidlertid vanskeligt kunne undgaas, at et gennemgribende Systemskifte i Bankpolitiken maa paavirke Laanevirksomheden og det indenlandske Pengemarked. Den første Betingelse for at danne sig en Forestilling om Systemskiftets Virkninger er da at skaffe sig et

Overblik over Bankvirksomhedens Udvikling i de senere Aar paa de Punkter, som for disse Virkninger ere af afgørende Betydning, især paa saadanne, hvor den private Seddelemmission tør antages at spille en vis Rolle.

Da Reformen først og fremmest er en Seddelbank-reform, vil det i første Række være af Interesse at undersøge, i hvilket Forhold Rigsbanken og de private Seddelbanker hidtil have deltaget i Landets Seddel-forsyning. Saavel ved dette Punkt som i hele Undersøgelsen anses det for rigtigst at holde sig til en forholdsvis nærliggende Periode for ikke at forøge Talstoffet mere end nødvendigt. Udgangspunktet bliver derfor den 31. December 1879, hvilken Dag de private Seddelbankers Ligeberettigelse med Rigsbanken led sit første Afbræk; den nævnte Dag traadte nemlig Forbudet mod Femkronesedlernes fremtidige Udstedelse i Kraft. Med dette Tidspunkt sammenholdes da Stillingen ved Udgangen af Aaret 1897, Tiden for Bank-reformens legale Gennemførelse, og til Sammenligning medtages Tallene for nogle mellemliggende Aar, som Regel den sidste Dag i hvert af Aarene 1884, 1889 og 1894.

Udviklingen i Seddeludstedelsen bliver herefter følgende: (Se omstaaende Tabel I).

Heraf fremgaar, at den stadige Tilvæxt i Sedlernes Beløb har fordelt sig temmelig uligeligt paa Rigsbanken og de private Seddelbanker. Den tilsigtede Virkning: Indskrænkning i den private Seddelemmission er i ikke umærkelig Grad opnaaet allerede i den her foreliggende Periode. Medens Rigsbankens Seddelmasse i Løbet af 18 Aar er voxet med 37,25 Mill. Kr. eller 117,94 pCt., er den

Tabel I. Sedler i Omløb:

	Af Rigsbanken		Af Enskilda Banker	
	Mill. Kr.	i pCt. af Sedlerne	Mill. Kr.	i pCt. af Sedlerne
31. Decbr. 1879	31,59	39,1	49,22	60,9
— 1884	37,99	42,0	52,39	58,0
— 1889	43,84	42,7	58,86	57,3
— 1894	51,90	45,8	61,33	54,2
— 1897	68,84	48,8	72,20	51,2

private Emission samtidigt stegen med kun 22,98 Mill. Kr. eller 46,69 pCt. Og medens de private Sedler i 1879 udgjorde omtrent 61 pCt. af alle Sedlerne, bestod den omløbende Seddelmasse 1897 omtrent til lige Dele af Rigsbankens Sedler og Privatbanksedler.

Ogsaa i en anden Henseende har det vist sig, at Seddelomløbet har akkommoderet sig paa Forhaand efter en Situation, hvori Rigsbanken er sat til at være eneste Seddelbank, nemlig med Hensyn til Forholdet mellem store og smaa Seddelvalører. Dette Forhold er i det hele taget temmelig konstant i Løbet af den her omhandlede Periode. Deler man Sedlerne i smaa Sedler, omfattende Valører paa 10 Kr. og derunder, og store, omfattende alle større Seddeltyper, og udelader man af Beregningen de endnu i Rigsbankens Regnskaber figurerende Sedler, lydende paa ældre Møntsorter — hvilke sidste sandsynligvis for største Delen ere gaaede tabt og i al Fald næppe bør regnes til de cirkulerende — saa faar man følgende Tal:

I Procent af hele den omløbende Seddelmasse udgjorde:

	1879	1884	1889	1894	1897
Rigsbankens					
store Sedler	27,0	22,2	21,8	24,4	25,0
Enskilda Bankers store S.	21,6	26,0	24,6	23,4	22,4
	48,6	48,2	46,4	47,8	47,4
Rigsbankens					
smaa Sedler	10,3	18,6	20,0	20,7	23,2
Enskilda Bankers smaa S.	41,1	33,2	33,6	31,5	29,4
	51,4	51,8	53,6	52,2	52,6
	100	100	100	100	100

Heraf fremgaar, at de store Sedler stadigt ere lidt under Halvdelen, de smaa lidt over Halvdelen af alle cirkulerende Sedler, men at Rigsbankens smaa Sedler, der ved Udgangen af 1879 procentvis stod langt tilbage og kun forholdt sig til de private Smaasedler omtrent som 1 til 4, stadigt have vundet Terræn paa de private Smaasedlers Bekostning, saa at de nu forholde sig til disse omtrent som 4 til 5. Det er med andre Ord ikke lykkedes de private Tikronesedler at erstatte de inddragne Femkronesedler i hele deres Funktion, men de have maattet finde sig i at blive remplacerede af Rigsbankens. Ad en anden Vej kan det samme belyses derved, at Smaasedlerne udgøre en stedse stigende Proportion af Rigsbankens hele Seddelmasse. Rigsbankens store Sedler vare i de første 10 Aar efter Inddragelsen af de private Femkronesedler ikke voxede i nævneværdig Grad (fra c. 21,16 Mill. Kr. i 1879 til c. 21,98 Mill. Kr. i 1889);

men samtidigt vare Rigsbankens smaa Sedler voxede fra 8,07 Mill. Kr. til 20,17 Mill. Kr. eller procentvis i Forhold til Rigsbankens samlede Seddelmasse fra 27,6 pCt. til 47,9 pCt. Og dette sidstnævnte Forhold synes at holde sig nogenlunde ogsaa under de senere Aars stærkere Forøgelse af Rigsbankens Seddelmængde; thi Rigsbankens store og smaa Sedler udgjorde ved Udgangen af 1894 henholdsvis 54,2 og 45,8 pCt.

—	1897	—	51,8	—	48,2	—
---	------	---	------	---	------	---

af denne Banks hele Seddelmængde.

Dette fremhæves som i tvende Retninger lærerigt. Det viser, at Mængden af de store Betalinger ved Hjælp af Sedler nærmest tenderer til relativ Tilbagegang; i den store Omsætning vænner man sig altsaa lidt efter lidt til andre Betalingsmidler, formentlig især Bankanvisninger. Fremfor alt viser det dog, at Rigsbankens Sedler ikke blot i relativt forøget Grad kræves til det daglige Livs smaa Betalingsoperationer, men at de allerede nu benyttes dertil i omtrent samme Omfang som Privatbankernes Smaasedler, uagtet disse ved Hjælp af deres talrige Afdelingskontorer have et Overtag over Markedet, hvilket de næppe have forsømt at benytte til den størst mulige Udnyttelse af Seddelprivilegiet. Baade det ene og det andet tyder paa, at Rigsbankens Funktion som Seddelforsyner under Overgangstiden vil blive udfyldt paa en Maade, der betrygger Landet mod Farerne ved bratte Overgange.

Til Gengæld for den Fordel, Rigsbanken faar som eneste Forsyner af Landets Sedler, afstaar den til de private Banker i alt væsentligt Indlaansforretningen. I hvilket Omfang de forskellige Bankgrupper hidtil have deltaget i denne Gren af Bankvirksomheden, skal

nu paavises. Under Indlaan medtages her saavel saadanne, som af Publikum indsættes med Ret til umiddelbar Disposition over Midlerne fra Laangiverens Side (Folio, Upp- och Afskrifning eller Giro) som Indlaan paa Tid eller mod Opsigelse (Deposition, Sparekasse-regning og lign.) og ligeledes saakaldt »løbende Regning«, der vel nærmest tilhører den første Klasse. Derimod medtages ikke de Indlaan, som Bankerne yde hverandre indbyrdes, og heller ikke de i Bankstatistiken under Rubriken »optagne Laan« opførte Summer; den første af disse Grupper indeholder nemlig som Regel en Overførelse fra den ene Bank til den anden af Publikums Indlaan, som altsaa derved komme til at figurere to Gange paa Indlaanssiden, og den anden Rubrik indeholder overhovedet ikke Laan, som ydes Bankerne i deres Egenskab af Kapitalanstalter til Midlernes Bevaring og Forrentning, men tilfældige Forstrækninger af stærkt fluktuerende Omfang, hvilke Bankerne efter eget Initiativ optage andetsteds, navnlig hos offentlige Kasser, og mod særlig Sikkerhed.

I den følgende Oversigt over Indlaanene er derhos som første Rubrik medtaget de saakaldte Postremisvexler, der som Gældsform betragtede staa midt imellem Sedler og a-vista Indlaan og som ere stærkt benyttede som Midler til at forsende Værdier fra Sted til Sted indenfor Landet, tildels ogsaa til Nabolandene. (Se Tabel II).

Rigsbankens Indlaansregninger ere, som det heraf fremgaar, kun for de ikke-rentebærende Midlers Vedkommende (Postremisvexler og Folio) i Udvikling; fra de rentebærende Indlaan har den efterhaanden trukket sig mere og mere tilbage. Til Gengæld ere disse

Tabel II. Bankernes Indlaansvirksomhed 1879—1897
i Millioner Kroner.

	Postremisvexler			Folio	Sparekasse- regning		Upp- og Afskrif- ningsregning		Løbende Regning		Paa Deposition			
	Rigs- banken	Enskilda Banker	Aktie- banker		Rigs- banken	Enskilda Banker	Aktie- banker	Enskilda Banker	Aktie- banker	Rigs- banken	Enskilda Banker	Aktie- banker		
31/12 1879....	0,51	6,62	2,36	6,66	—	1,34	4,60	26,22	16,02	—	—	17,65	137,05	39,21
— 1884....	0,63	10,19	2,24	15,01	—	8,14	3,05	30,06	18,02	—	—	11,99	190,95	63,48
— 1889....	0,85	10,35	2,83	12,14	—	9,75	4,92	45,90	17,18	—	—	15,43	204,72	56,44
— 1894....	1,79	12,11	3,42	18,11	—	14,48	4,52	50,26	20,75	1,78	1,69	8,15	246,14	72,42
— 1897....	2,10	17,34	7,67	25,94	5,93	28,45	4,15	63,63	31,55	6,63	10,40	3,94	264,99	90,77

Tabel III. Indlaanenes Tilvæxtprocent i Løbet af Perioden 1879—1897.

	Postremisvexler			Folio		Sparekasse-regning			Upp- og Afskrift-ningsregning			Løbende Regning		Paa Deposition		
	Rigs-banken	Enskilda Banker	Aktie-banker	Rigs-banken	Enskilda Banker	Enskilda Banker	Aktie-banker	Aktie-banker	Rigs-banken	Enskilda Banker	Aktie-banker	Enskilda Banker	Aktie-banker	Rigs-banken	Enskilda Banker	Aktie-banker
fra 31/12 1879	22,8	53,8	÷ 5,0	125,4	—	508,5	÷ 33,6	14,6	12,5	—	—	—	—	÷ 32,0	39,3	61,9
til 31/12 1884																
fra 31/12 1884	35,5	1,6	26,2	÷ 19,1	—	19,7	61,2	52,7	÷ 4,7	—	—	—	—	28,7	7,2	÷ 11,1
til 31/12 1889																
fra 31/12 1889	110,2	17,0	20,6	49,2	—	48,5	÷ 8,3	9,5	20,8	—	—	—	—	÷ 47,2	20,2	28,3
til 31/12 1894																
fra 31/12 1894	17,3	43,2	124,7	43,2	—	96,5	÷ 8,1	26,6	52,1	273,3	515,6	7,7	25,3	÷ 51,7		
til 31/12 1897																

voxede saa meget kraftigere hos de private Banker. I hvilket Omfang Tilvæksten har fundet Sted, fremgaar tydeligere af foranstaaende Oversigt: (Se Tabel III).

Tager man hele Perioden 1879—1897 under ét for den samlede Indlaansmængde og for hver enkelt Bankkategori, viser Udviklingen sig saaledes:

Tabel IV. Samlet Indlaanssum 1879—1897.

	Rigsbanken		Enskilda Banker		Aktiebanker		Ialt	
	Mill. Kr.	Tilvæxt	Mill. Kr.	Tilvæxt	Mill. Kr.	Tilvæxt	Mill. Kr.	Tilvæxt
		pCt.		pCt.		pCt.		pCt.
³¹ / ₁₂ 1879..	29,41	} 22,8	169,90	} 111,0	58,92	} 186,6	258,23	} 118,2
— 1897..	36,13		358,52		168,84		563,49	

Naar hermed sammenstilles, at Tilvæksten i Seddelmængden fra 1879 til 1897 har været for Rigsbanken 117,9 pCt., for Ensk. Banker 46,7 pCt., saa træder det skarpt frem, hvorledes Rigsbanken i den forløbne Overgangstid har udviklet sig langt kraftigere som Seddelbank end de private Banker, hvorimod Privatbankerne i overvældende Grad have tilegnet sig Indlaanene. At i sidstnævnte Henseende Aktiebankerne figurere med en betydeligt større Tilvæxtprocent end Seddelbankerne, hidrører øjensynligt fra, at i Løbet af de senere Aar saa godt som alle nye Bankforetagender ere stiftede i Form af Aktieselskaber, medens de solidariske Seddelbankers Tal er forblevet i det nærmeste konstant. Absolut set er Indlaanssummen hos de sidste

endnu mere end dobbelt saa stor som hos Aktiebankerne, og navnlig er det de lange Indlaan (Deposition), i hvilke de dominere. Først i de allerseneste Aar har man besluttet sig til ogsaa i nogle af de private Seddelbanker at indføre »Sparekasseregning«, en Indlaansform, som for det store Publikum udenfor Forretningsverdenen frembyder Fordelen af høj Indlaansrente i Forening med kort Opsigelsesfrist, men som ikke er uden Fare for Bankernes Tryghed i Tilfælde af Kriser.

Som en sidste Illustration til det foranstaaende gives følgende Oversigt over de forskellige Bankgruppers Andel i de egentlige Indlaan — altsaa med Forbigaaelse baade af Sedler og Postremisvexler — under den paagældende Periode:

Tabel V. Bankernes Andel i den samlede egentlige Indlaansmængde procentvis beregnet.

	Rigsbanken	Enskilda Banker	Aktiebanker	I alt
^{31/12} 1879..	11,6	65,6	22,8	100 pCt.
— 1884..	8,8	64,9	26,3	100 —
— 1889..	8,9	68,4	22,7	100 —
— 1894..	7,0	68,0	25,0	100 —
— 1897..	6,3	63,6	30,1	100 —

Det næste Skridt i Undersøgelsen om de svenske Bankers Udvikling vil være en Paavisning af, hvorledes den her skildrede Tilvæxt i Seddelomsætning og Indlaansvirksomhed forholder sig paa den ene Side til Udviklingen af Bankernes egne Fonder, paa den anden Side til Udlaansvirksomheden.

Fondernes Udvikling fremgaar af følgende Tabel:

Tabel VI. Bankernes Fonder 1879—1897 i Millioner Kroner.

	Rigsbanken				Emskilda Banker				Aktiebanker				I alt Fonder
	Grund- fond	Reserve- fond	Dispos- fond	I alt	Grund- fond	Reserve- fond	Dispos- fond	I alt	Grund- fond	Reserve- fond	Dispos- fond	I alt	
^{31/12} 1879....	30,00	5,00	5,62	40,62	59,24	10,54	3,68	73,46	20,82	5,16	1,99	27,97	142,05
— 1884....	35,00	5,00	7,55	47,55	57,84	12,21	4,54	74,59	25,42	5,47	2,17	33,06	155,20
— 1889....	40,00	5,00	10,56	55,56	56,17	10,37	4,15	70,69	25,81	5,36	1,86	33,03	159,28
— 1894....	50,00	5,00	4,24	59,24	61,71	17,05	5,47	84,23	31,55	11,47	0,69	43,71	187,18
— 1897....	50,00	5,00	6,88	61,88	73,25	24,34	7,57	105,16	56,58	17,07	1,33	74,98	242,02

I den første Halvdel af den her foreliggende Periode er der, som det vil ses, ikke foregaaet nogen stærk Tilvæxt i Bankernes egen Kapital. Saa meget stærkere har denne Tilvæxt været i Periodens senere Del; men her viser der sig en stor Forskel imellem Rigsbanken paa den ene Side og de private Banker paa den anden. Tydeligst træder dette frem, naar Forholdet beregnes relativt for hver Bankkategori, som i den her følgende Oversigt.

Tabel VII. Tilvæxtprocenten af Bankernes samlede Fonder 1879—1897.

	Rigs- banken	Enskilda Banker	Aktie- banker	I alt
fra 1879 til 1884...	17,1	1,5	18,2	9,3
— 1884 — 1889...	16,8	÷ 5,2	÷ 0,09	2,6
— 1889 — 1894...	6,6	19,1	32,4	17,5
— 1894 — 1897...	4,4	24,8	71,5	29,3
fra 1879 til 1897...	52,3	43,2	168,3	70,4

Der er næppe Tvivl om, at denne abnormt livlige Udvikling i Aarene 1889—1897 for en væsentlig Del skyldes Hensynet til Bankreformens nærforestaaende Gennemførelse. For Rigsbanken var der i dette Hensyn en afgørende Grund til at søge Fonderne forøgede; men den havde — som ovenfor antydnet — allerede for flere Aar siden bragt sin Grundfond op til den Højde, som var gjort til Norm ved Forslaget af 1890 og som nu er fastsat i Banklovens § 2. Rigsbankens Fonder ere derfor siden 1889 relativt mindst forøgede. De private Seddelbanker maatte søge at

møde Reformens Gennemførelse med en Tilvæxt i egne Midler, som nogenlunde stod i Forhold til den ved Seddelinddragelsen bevirkede Formindskelse i Driftskapitalen og som tillige aabnede dem Udsigt til at kunne afskaffe det solidariske Ansvar for Interessenterne uden at skade Bankernes Solvens og Kredit. Dette forklarer, hvorfor i Løbet af de sidste tre Aar Rigsbankens Kapital kun er forøget med c. 2,6 Mill. Kr., medens de enskilda Bankers samtidigt er voxet med c. 21 Mill. Kr. Men mere paafaldende er den store Forøgelse, som Aktiebankernes Kapitaler samtidigt have at opvise; de ere i de nævnte tre Aar voxede med over 31 Mill. Kr. og i Løbet af hele den foreliggende Periode voxede mere end $2\frac{1}{2}$ Gange. Dette hidrører ikke blot derfra, at — som ovenfor nævnt — næsten alle nye Bankforetagender i de senere Aar ere stiftede som Aktieselskaber, og at Tilbøjeligheden til at grundlægge netop slige Foretagender har vist sig at være ganske usædvanligt livlig; men det skyldes lige saa meget en Hang hos de bestaaende Aktiebanker til Udvidelse af deres Driftskapital under en Periode af høje Aktiekurser og deraf betingede fordelagtige Emissionsvilkaar. For saa vidt er dette her i Landet et nyt Fænomen, som man tidligere snarere har været tilbøjelig til at arbejde med den mindst mulige Bankkapital og at lægge mere Vind paa en forholdsvis stor Indlaanssum, hvis Forrentning er forholdsvis billigere.

Denne Udvidelsestilbøjelighed hos begge Grupper af private Banker er endnu ikke at betragte som tilfredsstillende. I Løbet af 1898 vil der finde en ret væsentlig Inddragelse af Kapital Sted i Henhold til

beslattede Aktieemissioner, som til Dels ikke ere fuldt gennemførte endnu. Der forberedes lignende Operationer i den Retning, at private Seddelbanker ville opgive Seddelprivilegiet og omdanne sig til Aktiebanker med større Kapital.

Fra mange Sider har denne Udviklingsgang været fulgt med en vis Uro for de Vanskeligheder, som kunne ventes at blive Følgen af en forceret Konkurrence paa Bankomraadet. Uden iøvrigt at gaa ind paa Spørgsmaalet om Berettigelsen til en slig Frygt, bør man her undersøge, om der ved den allerede stedfundne Tilvæxt i Bankernes Fonder er skabt en væsentlig forandret Situation i Forhold til Indlaanene, om med andre Ord Bankerne i højere Grad end før operere med Interessenternes egne Midler, og om det som Følge deraf bør befrygtes, at de af Hensyn til et forøget Udbytte kunne forledes til at opsøge en mindre bankmæssig Brug af Kapitalen end tidligere. I denne Henseende henvises til følgende Tabel.

Tabel VIII. Bankernes Fonder i Procent af Indlaanene (derunder Sedler og Postremisvexler).

	Rigsbanken	Enskilda Banker	Aktiebanker	Alle Banker
³¹ / ₁₂ 1879..	66,58 pCt.	33,52 pCt.	47,45 pCt.	41,88 pCt.
— 1884..	69,23 —	26,30 —	35,97 —	34,94 —
— 1889..	71,98 —	22,10 —	38,31 —	32,96 —
— 1894..	70,14 —	22,66 —	38,77 —	32,90 —
— 1897..	58,94 —	24,41 —	44,41 —	34,35 —

Forholdet mellem Bankernes egen Kapital og de dem af Publikum betroede Midler er altsaa paa ingen Maade endnu væsentlig forrykket til Fordel for den første af disse Faktorer. Sammenholdt med Tidspunktet ved den foreliggende Periodes Begyndelse er der tvertimod en ikke ganske ubetydelig Nedgang i Fondernes Forholdstal, og det hvad enten man tager alle Banker under ét eller hver Kategori for sig. Hvad Rigsbanken angaar, maa det i første Øjeblik forundre, at Forholdet ikke er det modsatte, da Fonderne ere væsentligt forøgede, medens Indlaanene i egentlig Forstand bør antages at være i stadig Nedgang. Det skyldes følgelig, omend ikke udelukkende, saa dog overvejende, Sedlernes stærke Tilvæxt, at Forholdet endnu viser stor Overvægt for Publikums Tilskud til Rigsbankens Omsætning. Af de private Banker er det og har under Perioden vistnok hele Tiden været Aktiebankerne, hvis Fonder vare de i Proportion til Indlaanene største; Seddelbankerne kunne gaa endnu en hel Del videre i Kapitaltilvæxt, inden de forholdsvis komme op i Højde med Aktiebankerne, og de staa ved den foreliggende Periodes Slutning endog ret iøjnefaldende svagere med Hensyn til egne Fonders Andel i Driftsmidlerne end de sidstnævnte. Sandsynligvis forestaar der imidlertid netop i denne Sammenhæng, som ovenfor bemærket, ret store Forandringer i dette Forhold, dels ved nye, til Dels allerede vedtagne, Kapitaltilskud fra Interessenternes Side, dels ved Seddelbankers Overgang til Aktiebanker.

Bankvæsenets sunde Udvikling afhænger dog langt mere af, hvorledes de Midler, som i Form af Fonder eller Publikums Indskud ere stillede til Bankernes

Raadighed, placeres, end af disse Midlers Størrelse og indbyrdes Forhold. I det man gaar over til denne Side af Sagen, forudskikkes den Bemærkning, at der i denne Forbindelse indtil videre ikke tænkes paa andet end saadanne Aktiver, som udgøre en bankmæssig Benyttelse af Midlerne i Omsætningens Tjeneste, hvorimod der paa den ene Side ses bort fra Placeringer, som Bankerne foretage som varig eller forbigaaende Henlæggelse af egne Midler (Grundfonds- og Reservefondshypotek, Obligationer, Aktier, faste Ejendomme, Inventar o. lign.), paa den anden Side heller ikke medtages Aktiva, der staa til umiddelbar Disposition uden at give noget Udbytte for Øjeblikket (altsaa Kassebeholdning, Tilgodehavende hos andre Banker, hos Korrespondenter i Udlandet o. lign.). Til denne Kategori regnes her ogsaa den udenlandske Vexelportefeuille, der som oftest mindre fungerer som Kapitalanbringelse end som Kasserereserve og Trasseringsbasis. Vel er en Banks Stilling og Solvens i høj Grad afhængig ogsaa af disse Konti, til hvilke man derfor senere skal komme tilbage; men spørges der foreløbigt om Betimeligheden af og Forudberegningen i Bankernes Dispositioner paa Udlaanssiden, bør der i første Række ses hen til, hvilke Forretninger der gøres med deres Midler. Der meddeles herom følgende Talstørrelser (se Tabel IX).

Rigsbankens Udlaansvirksomhed koncentrerer herefter tydeligt Aar for Aar om de strængt bankmæssige Konti: Vexeldiskontering og Laan mod offentlige Effekter. Dens Udlaan mod Aktier har aldrig været af stort Omfang og er i de senere Aar temmelig stabilt. Ganske tydeligt søger den at trække sig tilbage fra

Tabel IX. Bankernes Udlaansvirksomhed 1879—1897 i Millioner Kroner.

	1		2		3		4					
	Diskonterede inden-landske Vexler		Udlaan mod Pantebreve		Udlaan mod Obligationer		Udlaan mod Aktier					
	R. B.	E. B.	R. B.	E. B.	R. B.	E. B.	R. B.	E. B.				
31/12 1879	8,81	61,68	21,88	2,79	24,42	6,50	2,53	4,62	2,55	3,16	9,10	3,98
— 1884	24,41	112,91	46,06	4,51	28,86	16,12	5,33	1,20	1,12	4,11	13,03	8,06
— 1889	21,99	121,20	36,17	6,14	36,12	19,66	11,66	3,16	4,83	9,14	17,50	10,06
— 1894	22,88	150,89	40,52	10,81	48,76	25,11	9,53	2,45	3,18	7,61	32,05	14,70
— 1897	38,96	161,72	64,17	9,51	67,04	42,47	14,93	4,74	3,69	8,26	65,31	49,77

	5		6		7		8		9		
	Udlaan mod Varer og anden Realsikkerhed		Udlaan mod Gælds-breve og Kaution		Udestaaende paa Kasse- og Rejsecred.		Tilgodehavende i løbende Regning		Atbetalingslaan hos Kigsbanken		
	R. B.	E. B.	R. B.	E. B.	R. B.	E. B.	E. B.	A. B.			
31/12 1879	2,76	2,61	1,36	14,51	24,35	9,85	8,65	51,48	16,63	—	
— 1884	1,70	6,49	1,12	10,66	31,25	11,51	9,03	56,18	19,49	—	
— 1889	2,66	9,28	1,10	1,01	25,35	10,87	6,88	48,72	14,62	—	
— 1894	2,86	13,33	4,71	1,38	27,13	9,50	6,25	53,37	12,18	10,37	
— 1897	1,30	14,58	3,98	1,11	38,40	18,03	4,87	58,31	21,56	23,21	
										13,93	7,15

de særligt risikable Former af Lombardlaan og fra Laan til Konsumtionsformaal; dette fremgaar af Forringelsen i Klasserne 5, 6, 7 og 9. Forøgelsen i disse Klasser tilfalder følgelig Privatbankerne, og i denne Forbindelse vil det ikke undgaa Opmærksomheden, at netop Klasserne 4 og 5 i de senere Aar ere svulmede uforholdsmæssigt stærkt op, baade hos Aktiebankerne og hos de private Seddelbanker. Progressionen indenfor hver af alle disse Laanegrupper og for hver enkelt Bankgruppe har været ret ujævn og vilde, hvis den skulde gengives for de enkelte Aar — i Analogi med den i Tab. III givne Oversigt over Indlaanenes successive Tilvæxt — frembyde et temmelig forvirret Billede. Der gives i Stedet derfor først i Tab. X en Oversigt for hele Perioden indenfor hver Udlaansklasse og for de særskilte Bankgrupper.

Tabel X. Tilvæxtprocent for de enkelte Udlaansformer i Løbet af Perioden 1879—1897.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
	Diskonterede indenlandske Vexler	Udlaan mod Pantebreve	Udlaan mod Obligationer	Udlaan mod Aktier	Udlaan mod Varer og anden Realsikkerhed	Udlaan mod Gældsbebre og Kaution	Udestaaende paa Kasse- og Rejsekreditiv	Tilgodehavende i løbende Regning	Afbetalingslaan hos Rigsbanken
Rigsbanken.	342,5	240,5	490,8	161,1	÷ 52,9	÷ 92,4	÷ 43,7	—	÷ 11,7
Ensk. Banker	162,2	174,5	2,5	617,7	458,0	57,7	13,2	123,9	—
Aktiebanker	193,3	553,5	44,5	1150,6	192,9	83,1	29,6	232,9	—

Af denne Oversigt falder det tydeligt i Øjnene, hvor stor Tilbøjeligheden har været til at forcere Varelaanene (Klasse 5) og især Aktielaanene (Klasse 4) saavel hos de enskilda Banker som navnlig hos Aktiebankerne. Det er indlysende, at der til en Bedømmelse af den for Bankerne i disse Laaneklasser opnaaede Sikkerhed først og fremmest vilde kræves en — for Udenforstaaende i Reglen uopnaaelig — Viden om de saakaldte Laaneverdier eller den Bedømmelse af Hypotekets Værdi, som Bankerne lægge til Grund ved Sikkerhedens Beregning. Det vilde endvidere være et vigtigt Moment at udforske, om den relative Stillestaaen i Kassekreditiverne (Klasse 7), sammenlignet med den store Opblomstring af de her nævnte Laanformer, skulde tyde paa, at Omsætningslivet i de senere Aar har krævet Bankernes Kredit mindre til Driften af de bestaaende merkantile og industrielle Foretagender end til Paabegyndelse og Stiftelse af nye saadanne, hvis egen Kapital i saa Fald hviler paa et løsere Grundlag end for disse nye Foretagender ønskeligt. Men disse Synspunkter kunne her ikke forfølges, hvor vigtigt det end synes at fastholde dem som Grundlag for en fortsat opmærksom Bedømmelse af det svenske Bankvæsens Udvikling. Derimod vil det være lærerigt, for et Overblik over Forholdet mellem Rigsbankens Udlaansvirksomhed paa den ene Side og de private Bankers paa den anden, at sammenstille Tilvæksten i diskonterede Vexler — den mest bankmæssige Udlaansform — med Tilvæksten i de øvrige Klasser af Udlaan. En slig Sammenstilling vil maaske bedst oplyse, hvor langt Rigsbanken er naaet paa Vejen til at blive Landets Centralbank.

Tabel XI. Tilvæxtprocent for diskonterede Vexler og andre Udlaan i Løbet af Perioden 1879—1897.

	Rigs- banken	Enskilda Banker	Aktie- banker	Alle Banker
Diskonterede Vexler	342,5	162,2	193,3	186,7
Andre Udlaan	37,0	133,0	275,4	146,1
Alle Udlaan	99,3	143,1	246,8	159,3

Tagne under ét ere Udlaanene i alle Banker altsaa forøgede c. $1\frac{1}{2}$ Gang, og Tilvæxtovervægten for Vexelporfeuilleen er da ingenlunde særligt stor. Men saa meget større er dens Overvægt for Rigsbankens Vedkommende; her er Diskonteringsforretningen tiltaget 9 Gange saa stærkt som Udlaanene under de øvrige Rubriker. Ogsaa hos de private Seddelbanker er der en, ganske vist ringe, Overvægt i Tilvæksten for Diskontering; men hos Aktiebankerne, hvis Forretning til Dels er nydannet indenfor Perioden, har der derimod øjensynligt været stærkere Brug for andre Laaneformer end for Vexeldiskontering, uagtet ogsaa denne Laaneform hos dem viser en god Tilvæxt, betragtet baade i Forhold til dens Stilling hos disse Banker ved Periodens Begyndelse og i Forhold til Forøgelsen hos alle Bankernes hele Udlaansvirksomhed. Der kan med Hensyn til Forholdstallet indenfor de forskellige Klasser af Udlaan vel herske en vis Regelløshed, og det afhænger ikke af Bankerne, men af Publikum, hvilke Former der vælges; men man skønner ikke desto mindre i Følge det her fremhævede allerede nu med Tydelighed en

Tendens til at gøre Rigsbanken til Støtte og Basis for Landets Vexeldiskontering overhovedet. Og dette er just en Opgave, der fortrinsvis tilfalder den i Egenskab af Centralbank.

Det vil blive nødvendigt at forfølge dette Spørgsmaal om Rigsbankens tidsmæssige Udvikling paa endnu et Par Omraader. Først vil den Undersøgelse være at optage, til hvilken der ovenfor især sigtedes ved Antydningen om Midlernes Placering paa en Bankernes Solvens betryggende Maade, nemlig Undersøgelsen om Forholdet mellem Bankernes Forpligtelser overfor Publikum paa den ene Side og deres Evne til med det kortest mulige Varsel at skaffe kontant Dækning for disse Forpligtelser paa den anden. I denne Undersøgelse om Midlernes Likviditet vil der være at se bort fra de Aktiva, som repræsenterer en Placering paa længere Tid. Vel repræsenteres ogsaa Passiverne for en Del af Indlaan paa Tid; men da Erfaringen har vist, at under kritiske Tider en Vægning ved at tilbagebetale Publikum senere forfaldne eller uopsagte Indlaan ofte kan blive højst skæbnesvanger, bør der altid regnes med den Mulighed, at den største Del af Indlaansmængden maa kunne gøres disponibel med kort Frist. Forholdet er i det følgende opgjort saaledes, at der overfor den samlede Gæld til Publikum (Sedler, Postremisvexler og Indlaan) stilles dels Metalbeholdningen, dels Tilgodehavende hos Banker og Bankiers i Ind- og Udland samt hos Staten, dels Statspapirer og andre Obligationer, dels endelig som et, bankmæssigt set, ogsaa let realisabelt Aktiv den hele Beholdning af indenlandske og udenlandske Vexler. Med Forbigaa-

else af de enkelte Led i denne Beregning gives her en Oversigt over deres Resultater.

Tabel XII. Procentforholdet mellem Bankernes likvide Aktiver og deres Gæld til Publikum 1879—1897.

	1879	1884	1889	1894	1897
Rigsbanken	97,69	114,10	110,43	112,53	110,81
Enskilda Banker.....	53,53	57,04	57,54	61,00	57,12
Aktiebanker.....	82,69	74,04	67,95	77,41	65,85
Alle Banker.....	68,12	71,68	69,67	68,87	62,18

Ser man paa disse Tal for hele den foreliggende Periode under ét, frembyde de ikke særligt store Svingninger, hverken for samtlige Banker som Helhed eller indenfor de enkelte Klasser. Men et Par Omstændigheder ere dog af Interesse. De private Seddelbanker staa i denne Forbindelse paafaldende ugunstigt. Man burde i Betragtning af deres ansvarsfulde Opgave som Seddelforsynere have ventet, at deres Likviditet snarere nærmede sig Rigsbankens end de ikke-seddeludgivende Bankers. I Stedet derfor er den gennemgaaende kun halv saa stor som Rigsbankens og staar et godt Stykke tilbage for de sidstnævntes. Dette finder sin Forklaring i den overvejende Rolle, som Indlaanene endnu spille i de »enskilda« Banker, hvorom Tab. IV og Tab. VIII oplyste. De private Sedlers Inddragelse tør forventes at bidrage til Udligningen af denne Særstilling. Nok saa vigtig er derhos den Iagttagelse, at der i de senere

Aar nærmest lader til at foreligge en Nedgang i Likviditet over hele Linjen. Den Mulighed er vel ikke ganske udelukket, at dette kan bero paa forbigaaende Aarsager eller endog bør tilskrives det temmelig vilkaarlige Valg af Opgørelsestidspunkter. Men udstrækker man Undersøgelsen til de mellemliggende Aar, saa bekræfter denne Iagttagelse sig med en vis Regelmæssighed. For samtlige Banker udgør Likviditetsprocenten nemlig

³¹ / ₁₂ 1894	68,87
— 1895	65,22
— 1896	63,95
— 1897	62,18 og endog
³⁰ / ₆ 1898	52,44.

Forholdet er heller næppe uden Sammenhæng med den ovenfor ved Tab. X og XI gjorte Erfaring, at navnlig de private Banker i forholdsvis stærk Grad have forceret de mindst bankmæssige Udlaansformer. Især for Aktiebankernes Vedkommende svarer Degressionen i Likviditet under Perioden nogenlunde til Tilvæxtprocenten for de forskellige Udlaan (Tab. XI). Ogsaa for Rigsbankens Vedkommende vilde man vel have været tilbøjelig til at vente en kendelig Forbedring i Likviditeten, efterhaanden som Udviklingen henimod dens nye Funktion skred frem. Imidlertid maa det strax fremhæves, at Forholdet ved Slutningen af 1897 som Helhed paa ingen Maade giver Anledning til Uro. For at nævne et Par Paralleler fra danske Forhold udgjorde Likviditetsprocenten for Nationalbanken d. 31. Juli 1897: c. 116 pCt., altsaa kun lidet mere end Rigsbankens, og for de tre andre københavnske Hoved-

banker i Forening ved Udgangen af 1897: c. 62 pCt. eller næsten det samme som samtidigt for de svenske Banker som Helhed. Opgørelsen er muligvis ikke ganske analog med den for de svenske Banker foretagne, da Regnskaberne ere noget afvigende i Opstillingen; men tilnærmelsesvis kunne Tallene nok benyttes til Sammenligning.

Det her berørte Likviditetsforhold spiller vistnok i praktisk Forstand en nok saa stor Rolle for Bedømmelsen af et Lands Bankvæsen som det i Reglen fortrinsvis fremdragne Forhold mellem Sedler og Metalbeholdning. Sedlerne trænges i den store Omsætning efterhaanden mere tilbage som Betalingsmidler, og Metalfunderingen er dog tilsidst kun en Nødhjælp, der isoleret betragtet altid vil vise sig utilstrækkelig. Ikke desto mindre bør ogsaa dette sidstnævnte Forhold belyses; thi Metaldækningens Størrelse afgiver dels et Kriterium paa den Forsigtighed, hvormed Bankerne ledes, dels er den et vigtigt Moment i Bedømmelsen af Bankvæsenets Stilling i de internationale Berøringer. I den her nedenfor meddelte Opgørelse af de udækkede Sedler indenfor den valgte Periode er Metaldækningen opfattet i stræng Forstand som Dækning med Guld-mønt eller umøntet Guld. De »udækkede« Sedler ere altsaa Beløbet af Bankernes hele omløbende Seddelmængde (se Tab. I, der bør forstaas inclusive de i andre Bankers Beholdning liggende Sedler) med Fra-drag af Guldet. (Se Tabel XIII).

Trods den store Tilvæxt i Seddelomløbet i Periodens Løb — Rigsbankens Seddelomsætning er fordoblet, de private Bankers forøget med mere end Halvdelen — har Dækningsforholdet altsaa været

Tabel XIII. De udækkede Sedler i Procent af hele Seddelomløbet i Perioden 1879—1897.

	1879	1884	1889	1894	1897
Rigsbanken	63,78	65,47	61,82	57,57	57,27
Enskilda Banker	82,49	84,17	86,41	87,83	88,68
Alle Seddelbanker	75,18	76,31	75,91	73,96	73,36

næsten konstant med en lille Forbedring for Rigsbankens og en tilsvarende lille Forværring for de private Bankers Vedkommende. Unægtelig har selv Rigsbanken endnu en Del at indhente, inden den naar til et saa gunstigt Dækningsforhold som f. Ex. Nationalbanken i København, der (efter Regnskabet pr. 31. Juli 1897) havde et Seddelomløb paa 85,45 Mill. mod en Metalbeholdning af 52,73 Mill., altsaa udækkede Sedler for kun 38,29 pCt. Den svenske Bank vil sandsynligvis ogsaa fortsætte sine Bestræbelser for at opnaa en fyldigere Guldbeholdning, efterhaanden som Privatbankernes Sedler forsvinde fra Skuepladsen. At disse sidste have og altid have haft en ganske ufyldstgørende Metalbasis, har længe været anerkendt. De have ikke engang vist nogen Tilbøjelighed til at supplere den, efterhaanden som Seddelomløbet voxede; den samlede Guldbeholdning hos dem staar ligesom for 20 Aar siden stille ved c. 8 Mill. Kr.

Hvis Bankernes Stilling til Udlandet skulde bedømmes efter deres Metalfond, vilde Dommen være falden langt ugunstigere ud, end Tilfældet har været.

De have heldigvis paa et andet Punkt befæstet denne Stilling langt solidere. De have ikke blot Aar for Aar forøget deres Beholdning af udenlandske Vexler, men samtidigt have de lært at holde et betydeligt Tilgodehavende i Udlandet. Herom oplyser hosstaaende Tabel.

Tabel XIV. Bankernes udenlandske Vexelportefeuille og Tilgodehavende i Udlandet i Perioden i 1879—1897.

Millioner Kroner	Paa Regning med udenl. Banker og Bankiers			Diskonterede og købte udenlandske Vexler		
	Rigs- banken	Ensk. Banker	Aktie- banker	Rigs- banken	Ensk. Banker	Aktie- banker
³¹ / ₁₂ 1879.....	10,81	2,14	0,28	6,69	6,77	9,03
— 1884.....	8,38	2,41	2,79	12,94	7,03	8,60
— 1889.....	10,37	9,13	2,89	16,48	13,13	6,60
— 1894.....	21,15	16,66	16,78	7,24	11,04	7,19
— 1897.....	19,44	20,68	13,12	14,75	16,58	9,55
Tilvæxtprocent						
1879—1897...	79,9	864,6	4619,1	120,7	145,0	5,8
For alle Banker	302,5			81,9		

Paa dette Punkt have de private Seddelbanker taget en smuk Revanche over Rigsbanken. Denne sidste maa ganske vist stadigt bære Seddeldækningens Byrde, for saa vidt Metalfonden angaar; men til Gen-gæld har den i langt ringere Grad end Privatbankerne lagt Vægt paa at styrke sin udenlandske Position. Forandringer i dette Forhold ere efter Sagens Natur ret hyppige og lunefulde; hvor stor Del de senere

Aars forholdsvis lave Rentefod i Sverig har i Privatbankernes Tilbøjelighed til at placere Midler i Udlandet, lader sig derhos ikke med Nøjagtighed sige. Men Tilvæksten i disse Bankers udenlandske Beholdninger er for stor og for stadig til ikke at kunne tages som en gyldig Exponent for en fuldt bevidst, priselig Bestræbelse henimod Uafhængighed af udenlandske Kreditforhold.

III.

Bankreformens tilsyneladende mest indgribende Virkning er den Dødsdom, den udtaler over de private Seddelbanker. Og dog er denne Dødsdom kun en betinget Domfældelse. Ikke blot har man under Overgangstiden rundhaandet sørget for at holde dem skadesløse; ogsaa efter denne Tids Udløb ville de sikkert vise sig livskraftige, sandsynligvis dog efter en Rekonstruktion, der fører dem ind under Kategorien Aktiebanker. Thi det kan ikke forudsættes, at de efter Seddeludstedelsens Ophør ville finde det overensstemmende med deres Fordel at bibeholde den solidariske Hæftelse, der er Betingelsen for deres Bestaaen som »enskilda Banker«.

Aktiebankernes Klasse vil altsaa sandsynligvis efter Overgangstidens Slutning fremtræde i en stærkt rekruteret Stand, beredt til at tage Stilling paa Pengemarkedet som en med Statsbanken fuldt jævnbyrdig Kapitalmagt. Det kan ikke nægtes, at den store Overflødighed af Bankinstituter allerede nu frembyder sine Betænkkeligheder; den har i de senere Aar vel stærkt understøttet Emissionstilbøjeligheden og givet det sven-

ske Omsætningsliv et Præg af kontinental Sorgløshed, der ellers ikke stemmer med de nordiske Traditioner. Men i store Træk har Udviklingen i de 18 Aar, Reformarbejdet har varet, ikke efterladt sørgelige Minder. Og trods al Dristighed har der i de seneste Tiaar udviklet sig en ikke ringe Sagkundskab i Bankledelse, støttet og kontrolleret af en ufortrøden og aarvaagen offentlig Kritik.

Hovedvægten i en Betragtning om Reformens Konsekvenser ligger derfor paa Spørgsmaal, der gruppere sig om Rigsbanken som Centralbank.

Først kan der spørges om de økonomiske Følger af Rigsbankens forandrede politiske Stilling. I Reglen er den Fare, der mest truer Centralbankernes Uafhængighed, at vente fra den udøvende Magt; derfor gaar i de fleste Stater Bestræbelsen ud paa at stille den monopoliserede Seddelbank saa frit som muligt i Forhold til Statsregeringen og Statskassen. I Sverig truede Faren fra den modsatte Kant, her var det Rigsdagens Enevælde over Banken, som det gjaldt om at bryde. Kun til en vis Grad er dette lykkedes ved Reformen; det var end ikke langt fra, at denne helt var strandet paa den Forestilling, at der ved Indrømmelsen om et kongevalgt Medlem i Bankbestyrelsen skabtes en Adgang for »Storkapitalen« til at udøve et utilbørligt Tryk paa Bankens Ledelse. Men nogen paaaviselig økonomisk Skade har Forbindelsen mellem Rigsdag og Rigsbank hidtil næppe forvoldt. Det er sagtens Erkendelsen heraf, som har bevirket, at Tanken om at basere Banken tildels paa private Interessenters Kapital slet ikke er bleven genoptagen paa Reformbevægelsens seneste Stadier. Den sidste Bankkomité

gennemgik vel i Korthed Grundene for og imod en slig Ordning, men kun for at slaa fast, at den vilde savne saavel indre Nødvendighed som al Sympathi i og udenfor Rigsdagen. Blandt disse Grunde var der dog en, som fik en forholdsvis flygtig Prøvelse, medens man i andre Stater har skudt den stærkt i Forgrunden, nemlig Hensynet til Bankens Sikkerhed under en eventuel fjendtlig Invasion. Hvor fjern en slig Fare forhaabentlig ligger, burde man ikke være blind for, at den efter Folkerettens nuværende Standpunkt maa være betydeligt mindre for en paa Privatkapital baseret Bank end for en Statsbank. Men for saa vidt det er de normale politiske Forhold, som fortrinsvis skulle afgive Vejledningen for den hensigtsmæssigste Bankpolitik, kan der i denne Sammenhæng ikke bebrejdes den svenske Bankreform andet end i det højeste en noget vel udpræget Fastholden ved ensidigt parlamentariske Tilbøjeligheder.

Stærkere har Kritiken overfor Reformen været paa et andet vigtigt Punkt, nemlig med Hensyn til Grænserne for Rigsbankens Seddeludstedelse. Det er i denne Forbindelse især fra Økonomers og Fagmænds Side, at der er rejst alvorlige Betænkeligheder. Man har først villet drage i Tvivl, at overhovedet en fast Grænse for den Seddelmængde, der ikke er dækket af Metal, lader sig forene med fornøden Elasticitet i Pengevæsenets Organisation. Dernæst har man forment og fra flere Sider med Skarphed urgeret, at det i Loven fastsatte Maximum af 100 Millioner Kroner for de udækkede Sedler vilde vise sig ganske utilstrækkeligt og i kritiske Tider afstedkomme en hidtil ukendt høj Diskonto. Og endeligt har man tillige

dadlet Funderingsbestemmelserne for den »udækkede« Seddelmængde. Paa Grund af disse Spørgsmaals principielle Betydning for en Dom over Reformens Virkninger kunne de ikke forbigaa, men skulle i Korthed prøves under Hensyn til de tilsvarende Regler i dansk Banklovgivning.

Trods alle de Indvendinger, der fra Theoriens Side ere gjorte mod det saakaldte Kontingenteringssystem, Fastsættelsen af en bestemt Grænse for Seddeludstedelsen, har det dog i den praktiske Bankpolitik stadigt Overvægten, om end med Tilsætninger fra det modstaaende System, Etableringen af et vist Forhold mellem Seddelmængde og Metaldækning. Erfaringen har heller ikke i en lang Aarrække givet Anledning til at befrygte væsentlige Ulæmper af denne Politik i Retning af for ringe Elasticitet overfor Næringslivets Krav paa Kreditmidler, og i Henseende til dens Holdbarhed i kritiske Tider er der i de nyere Banklovgivninger ved forskellige Indrømmelser til Forholdssystemet truffet Sikkerhedsforanstaltninger, der hidtil have vist sig betryggende. En Sammenligning mellem den svenske Regel om Dækningsforholdet og den tilsvarende danske lader sig ikke fuldstændigt gennemføre, da den specielle Seddeldækning for den svenske Rigsbanks Vedkommende tillige omfatter Bankens hele a-vista-Tilgodehavende i Udlandet, medens Nationalbanken med et Par specielle Undtagelser kun tør betragte det virkelige Metalfond som egentlig Seddeldækning. Minimaldækningen i Metal stiller sig dog strængere for den danske end for den svenske Centralbank. Lægger man Nutidens omtrentlige svenske Seddelforbrug til Grund, altsaa gaar ud fra en Seddelmasse af f. Ex. 150 Mill.

Kr., saa vilde efter den nye svenske Dækningsforskrift 44 $\frac{1}{2}$ Mill. Kr. hertil være tilstrækkelig Metaldækning, naar Banken intet Tilgodehavende holdt i Udlandet, hvorimod den danske Dækningsregel ($\frac{3}{8}$ Metal) hertil vilde kræve 56 $\frac{1}{4}$ Mill. Kr. Metaldækning.

Paa dette Punkt har den svenske Centralbank øjensynligt faaet en ret stor Frihed, da man nu en Gang for alle maa regne med visse Minimalgrænser for Metalbeholdningen som uundværlige. Hvor stort det foreskrevne Maximum af »udækkede« Sedler derimod skal være for at afgive fornøden Betryggelse mod alle Eventualiteter, er i særlig Grad afhængigt af Forholdene indenfor det enkelte Land og da navnlig af den Kvantitet Omsætningsmidler, som efter Samfundets Kreditstandpunkt og Individernes Vaner til enhver Tid bør findes tilgængeligt. At Kvantitetens Bestemmelse derhos maa staa i et vist Forhold til Folketallets Vexlinger, tør ikke betvivles, uagtet dette Forhold paa ingen Maade er et konstant, for alle Lande og alle Tider ensartet. Men naar det da spørges, om 100 Millioner Kroner er et for Sverigs Forhold forstandigt afpasset »udækket« Seddelbeløb, saa forekommer den herskende Bekymring for, at dette ikke skulde være Tilfældet, noget overdreven. For en Befolkning paa c. 5 Millioner repræsenterer denne Kontingentering c. 20 Kroner pr. Individ. Men dette er hverken i al Almindelighed eller for et Land med Sverigs naturlige og økonomiske Forudsætninger særligt knapt. Uden at fordybe sig for meget i statistiske Sammenstillinger med andre, større Samfund — Sammenstillinger, som efter slige Forholds Natur aldrig kunne blive fuldt exakte eller adækvate — vil man kunne skønne herover

ved en Beregning af Seddelmængden pr. Individ i Sverig i den allerede forløbne Overgangstid af 18 Aar. For ikke at gøre denne Beregning uforødent kompliceret, medtages kun Tallet pr. 31. December hvert Aar; det fremgaar nemlig af de senere Aars Bank-rapporter, at dette Tidspunkt repræsenterer Maximum i Seddelomløbet, saa at man uden stor Fare for at vælge et for lavt Tal tør tage dette til Norm. Den samlede Seddelmængde hos Rigsbank og enskilda Banker pr. Individ udgjorde herefter:

31. December 1879	17,65	Kr.
— 1880	19,63	—
— 1881	18,97	—
— 1882	19,65	—
— 1883	19,15	—
— 1884	19,46	—
— 1885	18,98	—
— 1886	19,18	—
— 1887	18,94	—
— 1888	21,07	—
— 1889	21,51	—
— 1890	21,73	—
— 1891	21,37	—
— 1892	21,22	—
— 1893	22,16	—
— 1894	23,24	—
— 1895	23,91	—
— 1896	25,91	—

En næsten regelmæssig Tilvæxt i Seddelforbruget pr. Individ er der altsaa; men trods de senere Aars store Opsving i Næringslivet var Forbruget dog ikke

mere end c. 26 Kr. i 1896 og --- beregnet efter et Folketal af 5 Millioner — c. 28,2 Kr. i 1897. Skulde det endog ved Udgangen af 1898 vise sig at være f. Ex. 30 Kr., saa vil det betyde, at to Tredjedele af hele Seddelmassen tør forblive uden Dækning i teknisk Forstand, hvad der netop er det normale Spatium. Thi i de Stater, hvor Proportionalsystemet hersker, fordres der sjældent mindre, men undertiden mere end Tredjedelsdækning. Og i Danmark har man faktisk hidtil kunnet nøjes med en Del mindre. Det danske Seddelforbrug pr. Individ er ikke saa lidt større end det svenske; det udgjorde saaledes (i Følge en detailleret Gennemsnitsberegning af Prof. W. Scharling i Danmarks Statistik III, S. 306, jfr. 321) allerede i den første Halvdel af 1850'erne omtrent lige saa meget som Sverigs nu for Tiden (1849—54: 13,86 Rdl.) og er ogsaa steget stærkere med Aarene, saa at det d. 31. Juli 1897 ved Bankaarets Udløb udgjorde 37,15 Kr. pr. Individ. Men Metaldækningen har i de seneste 10 Aar udgjort mellem 60 og 66 pCt. af Seddelomløbet ved Bankaarets Udløb, og det kan ikke af det foreliggende Materiale ses, at Dækningsgrænsen --- der som bekendt er $\frac{3}{8}$, altsaa lidt mere end Tredjedelsdækning — har været naaet, endsige at dens Overholdelse har været følt som et Tryk paa Pengemarkedet. Det er ikke desto mindre vel muligt, at Forholdene i Sverig ville vise sig mindre elastiske; den store Frihed, som den private Seddelemmission hidtil har nydt, vil maaske ikke uden et vist Savn for Pengemarkedets Bevægelighed kunne opgives. Men det er med fuld Ret, at Rigsbanken som Centralbank faar stræng-

ere Vilkaar; den bør og vil sikkert ogsaa fra første Færd gøre det til sin Opgave at sikre Landet en tilstrækkelig Guldbeholdning. I hvilken Grad den hertil vil kunne gøre Regning paa virksom Understøttelse af et udviklet Checksystem eller af Clearingforanstaltninger, er det endnu ikke let at bedømme; men Staten har ved Checklovens Udfærdigelse gjort sit til at bane Vejen derfor, og Bankerne tilkommer det at benytte sig af Nutidens udviklede Teknik til at erstatte en Del af Privatbanksedlerne med andre Betalingsmidler af større Elasticitet.

Dertil kommer endnu en Omstændighed. I den ovenstaaende Opgørelse af Seddelmængden pr. Individ er Rigsbankens Seddelomløb uden videre slaaet sammen med de private Bankers. Det er imidlertid sandsynligt, at Rigsbanksedlerne ville vise sig som et mere effektivt Omløbsmiddel end de andre. Herved sigtes ikke til deres Egenskab af »legal tender«, paa hvilken til daglig Brug Ingen tænker, men til den Kendsgerning, at medens Rigsbankens Sedler i enhver Kasse, saavel i Bankers som i andre Forretningsfolks, repræsentere Møntbeholdning, gælder det samme ikke altid om de private Sedler. Tværtimod anvender Publikum et betydeligt Arbejde mellem Aar og Dag til at sortere og udvexle dem, og det kan i det mindste formodes, at en ikke ganske ringe Del af dem ligger i andre Bankers og større Instituters Tællerpakker. Ogsaa af denne Grund vil Grænsen for Rigsbankens udækkede Seddelemmission sandsynligvis vise sig forholdsvis elastisk.

Fra Hensynet til det sandsynlige Forbrug af

Omsætningsmidler frembyder den i Loven fastsatte Grænse for de udækkede Sedler altsaa for Tiden ingen paaviselig Betænkelighed. Under forandrede Forhold vil en slig Betænkelighed derimod let kunne opstaa. Skulde det f. Ex. vise sig, at det store Kolonisationsforetagende, der forestaar i Norrlands nordligste Del i Forbindelse med Ofotenbanens Anlæg og de rige Malmlejers Exploitering, tager en uforudset stærk Fart, vil dette sandsynligvis ogsaa kræve et forholdsvis stort Tilskud af Omsætningsmidler, der i saa Fald paa Grund af de store Distancer ville faa en ringe Omløbshastighed. Men særligt nær ligger denne Eventualitet endnu ikke. Ikke desto mindre hører Reglen for det udækkede Seddelbeløbs Grænser til de Bestemmelser, der fra Tid til anden maa revideres, og det er endog sandsynligt, at allerede en nær Fremtid vil bringe Forslag om en slig Revision som et Middel til at dæmpe den Tvivl, der faktisk hersker angaaende den nu fastsatte Grænses Hensigtsmæssighed.

Derimod synes det mindre naturligt allerede nu at tænke paa en Reform af de givne Regler om Dækningens Art. Ikke fordi de i højere Grad end den nys behandlede Regel ere hævede over al Kritik; men snarere af den samme Grund, som vil kunne motivere Dækningsgrænsens Udvidelse, nemlig Hensynet til Bankens frie Bevægelighed. Her er der navnlig to Punkter at lægge Vægt paa. Det ene, som dog ikke synes at have været særligt fremdraget, er det udenlandske Tilgodehavendes Optagelse (ligesom hidtil) som en Del af den specielle Seddeldækning, altsaa ganske sideordnet med Metal. Gaar

man ud fra, at en Banks Metalbeholdning kun er til for at sikre Landet et passende Kvantum Betalingsmidler overfor Udlandet — og dette er i Theorien den sædvanlige Betragtning — saa er denne Ligestilling af udenlandsk Tilgodehavende og Metal fuldt konsekvent. Det kan imidlertid ikke uden videre indrømmes, at Metalbeholdningen er uden Betydning ogsaa til indenlandsk Brug, som Middel til at sikre Sedlernes Indløselighed, og det er i det mindste et Hensigtsmæssighedsspørgsmaal, om ikke den f. Ex. for Nationalbanken gældende Forskrift, der klassificerer det udenlandske Tilgodehavende blandt de subsidiære Dækningsmidler, mere fyldestgør dette Hensyn end en Regel som den svenske, der kan føre til, at en meget stor Brøkdel af den specielle Seddeldækning figurerer som en Fordring i Udlandet, hvilken i et kritisk Øjeblik ikke altid vil vise sig saa let at inddrage. Det andet Punkt, hvortil her sigtes og som har været udsat for en Del Angreb, er den subsidiære Dækningsregel, at ogsaa svenske Statsobligationer og andre offentlige Effekter, som noteres paa udenlandsk Børs, kunne medregnes sideordnet med Vexelporfeuilleen og udenlandske Statspapirer. Kritiken har ganske vist her en Støtte i Theorien. At al Seddelemmission først og fremmest bør baseres paa den regelmæssige »Tilbagestrømning« af Valuta, som navnlig Vexelporfeuilleen garanterer, og at Obligationer, der amortiseres i Løbet af en lang Aarrække eller endog slet ikke, paa ingen Maade stille en slig Tilbagestrømning i Udsigt, men oven i Købet ere underkastede Kurssvingninger, er en bekendt Sag. Alligevel tør det fra et Erfarings-

synspunkt betvivles, at Omsætningslivet altid vilde være tjent med et Forbud i denne Retning. I Lande, hvor Handel ikke er Befolkningens Hovednæring, har Vexelporfeuilleen ikke altid den formodede Egenskab af et særligt omsætteligt Aktiv med en hurtigt forløbende Kredittid, og det kan for Samfund som de nordiske, der ligge forholdsvis fjernt fra det store Pengemarked, være vanskeligt nok at realisere dette Aktiv i en kritisk Situation, medens der samtidigt kan være bedre Haab om at interessere den europæiske Finansverden for rentebærende Papirer med god Klang, tildels endog betalbare i Udlandet. Den tilsvarende Regel for Nationalbanken har næppe heller givet Anledning til Erfaringer i modsat Retning.

I denne Forbindelse maa endnu fremhæves et Punkt, hvor den svenske Ordning af Dækningsforholdet ubetinget synes de fleste andre Landes overlegen. Ved den totale Udelukkelse af Sølvet fra at fungere som Metaldækning har den svenske Banklov stillet sig paa et sikkert og — efter alt at dømme — rationelt Standpunkt, der staar i priselig Modsætning til saa mange Staters haabløse Forsøg paa at opretholde Illusionen om Sølvets Ligeberettigelse som Møntmetal. Maaske vilde Konsekvensen have fordret, at saa ogsaa kun Bankens Foliotilgodehavende i Lande med Guld møntfod regnedes til den specielle Seddeldækning; men et slikt Brud paa Traditionen har man ikke haft nogen tvingende Grund til at foreslaa.

De væsentligste Spørgsmaal om Rigsbankens Betingelser for at løse sin Fremtidsopgave ere her-

med antydede. Vel spillede indtil for faa Aar siden endnu den Bekymring en vis Rolle i den offentlige Debat, at Banken ved at oprette et større Antal Filialer rundt om i Landet skulde miste den fornødne Enhed i Ledelsen og forvandles til et Aggregat af »små Laanekasser«. Efterhaanden er denne Frygt forstummet, sikkert under Paavirkning af de i Mellemtiden indvundne Erfaringer. Hvis Analogier i denne Sammenhæng overhovedet bevise noget, må vel ogsaa den Fuldkommenhed, som især den tyske og den franske Centralbank have opnaaet i Udvidelsen af deres Filialnet, bibringe alle den Tro, at der meget mere i en slig Decentralisation ligger et virksomt Magtmiddel i Forhold til Landets Økonomi og et ypperligt Redskab til Betalingsprocessens Regulering. Ikke mindst forsvinder Ulæmpen herved i en Tid, som næsten ikke længer kender til Afstande i Rummet.

Ogsaa i denne Retning var der vistnok for Danmark et og andet at lære af Rigsbankens Reform. Kunde man saa tillige komme saa vidt, at de danske Bankers Regnskaber opstilledes efter visse fælles Principer, som gjorde det muligt at danne sig et Overblik over det indenlandske Pengemarkeds Tilstand til enhver Tid, vilde meget være vundet. Den svenske Bankstatistik er vel ikke saa aktuel, som det altid kunde ønskes; først henved tre Uger efter Maanedens Slutning offentliggøres dens Resultater; men ved sin Regelmæssighed, Fuldstændighed og Tydelighed afgiver den et Forbillede, som fortjener den største Paaskønnelse. Uden den vilde en fuldt objektiv Dom om Landets Pengevæsen ikke være

tænkelig; men ved dens Hjælp er man i Stand til at forfølge en Række økonomiske Undersøgelser, som ogsaa for Nabostaterne ere af den livligste Interesse. Og den Tid vil nok komme, hvor det bliver fornødent at genoptage Bestræbelsen for at udvide de nordiske Landes Møntfællesskab til at blive et Seddelfællesskab. Saa længe ogsaa private Instituter i indbyrdes Konkurrence sprede Banksedler blandt Publikum, kan der vel ikke blive Tale herom; men naar Seddelprivilegiet kun tilkommer de tre Centralbanker, lader dets Benyttelse sig forholdsvis let kontrollere. Tilliden til Nabolandenes Centralbanker har allerede nu fundet betegnende Udtryk i Indrømmelsen om gensidig rentefri Assignering og i Statens Bemyndigelse til, at Nationalbanken benytter sit Tilgodehavende hos de to andre Landes Hovedbanker som Seddelfundering. Til at bevilge Sedlerne den Fordel, der nu tilstaas Anvisningerne og Foliomidlerne, er der kun et lille Skridt, og de Betænkeligheder, der kunne hentes imod en saadan Overenskomst, navnlig fra Faren for Falskneri, synes ikke at være uovervindelige.

Det kongelige danske Generalkonsulat i Göteborg
d. 25. August 1898.

Miscellanea.

I.

Landbruget og Maskinerne.

Om den stigende Anvendelse af Maskiner i Landbrugets Tjeneste har den tyske og franske officielle Statistik bragt en Del Oplysninger, som have Krav paa Opmærksomhed.

I Tyskland*) har man foretaget Optællinger af det Antal Landbrug, som benytte de forskellige Arter af Maskiner (derimod har man ikke talt selve Maskinerne). Efter Optællingerne for Aarene 1882 og 1895 var Antallet af Landbrug, som benyttede

	1882	1895
Damplove	836	1,696
Mejemaskiner	19,634	35,084
Damptærskværker	75,690	259,364
Andre Tærskemaskiner ..	298,367	596,869

*) Die Landwirthschaft im Deutschen Reich. Nach der landw. Betriebszählung vom 14. Juni 1895. Statistik d. Deutschen Reichs, Neue Folge, Bd. 112. Berlin 1898.

I Frankrig*) har man derimod talt selve Maskinerne. For de væsentligste af disse opgjordes Antallet saaledes:

	1882	1892
Hestehakker	195,000	261,000
Saamaskiner	29,000	46,000
Meje- og Slaamaskiner...	35,000	62,000
Tærskemaskiner.....	211,000	234,000

Den stadig større Udbredelse, som Landbrugsmaskinerne finde, har selvfølgelig overflødiggjort en Del menneskelig Arbejdskraft. Saaledes var Tysklands Landarbejdertal gaaet ned fra 5,764,000 i 1882 til 5,446,000 i 1895, og Frankrigs fra 3,453,000 i 1882 til 3,058,000 i 1892. I det hele taget bekræfte de nye agrarstatistiske Undersøgelser i begge Lande den allerede tidligere gjorde Erfaring, at Landbrugsbefolkningen er aftagende — ikke blot som Andel af den hele Befolkning, men endogsaa absolut. Saaledes var i Tyskland Antallet af Personer (selvstændige Landbrugere og Arbejdere, Forsørgere og Forsørgede under ét), der levede af Landbrug, gennemsnitlig pr. 100 Hektarer Landbrugsareal i 1882: 58,7, i 1895: 54,8. De tilsvarende Tal for Frankrig vare i 1882: 36,8, i 1892: 35,1.

I Nordamerikas Forenede Stater, hvor Lønarbejdernes Procentandel af den samlede arbejdende Landbrugsbefolkning gik ned fra 48,9 i 1870 til 43,6 i 1880 og til 35,8 i 1890, har man foretaget omfattende Undersøgelser af den hele Omformningsproces,

*) Statistique agricole de la France. Résultats généraux de l'enquête décennale de 1892. Paris 1897.

som Landbrugsarbejdet er undergaaet ved Overgangen til Maskindrift. Et Par Exempler ville give en Forestilling om Arten af de fundne Resultater. *)

Til Produktionen af 1 Bushel (= $35\frac{1}{4}$ Liter) Majs medgik i 1855 én Mands Arbejde i 274 Minutter og én Hests Arbejde i 84 Minutter. De samlede Arbejdsomkostninger vare pr. Bushel 41 cts. — I 1894 behøvedes kun én Mands Arbejde i 41 Minutter og én Hests Arbejde i 72 Minutter, og Omkostningerne vare reducerede til 17 cts.

En Bushel Hvede produceredes i 1830 med én Mands Arbejde i 193 Minutter og én Hests i 9 Minutter og med 20 cts. Bekostning. I 1896 anvendtes 9 Minutters menneskeligt Arbejde og 12 Minutters Hestearbejde; Omkostningerne beløb sig til 6 cts.

Paa samme Maade:

Havre 1830: 91 Min., 14 Min., 9 cts. — 1893: 11 Min., 16 Min., 4 cts.

Rug 1848: 151 Min., 55 Min., 21 cts. — 1895: 60 Min., 39 Min., 17 cts.

Byg 1830: 127 Min., 35 Min., 12 cts. — 1896: 6 Min., 14 Min., 4 cts.

Besparelsen i menneskelig Arbejdskraft træder paa intet Punkt saa stærkt frem som ved Tærskningen af Majs. Da dette Arbejde udførtes med Haandkraft, udkrævedes pr. Bushel en Mands Arbejde i 100 Minutter, medens det ved Anvendelse af Damp-tærskemaskinen kun beslaglægger 1 Mand i $1\frac{1}{2}$ Minut.

---

*) Yearbook of the United States Department of Agriculture. 1897. Washington 1898.

II.

Ulykkesforsikring for Sømænd i Frankrig.

Ved en Lov af 21. April 1898, der træder i Kraft 1. Januar 1899, er der i Frankrig etableret en Forsikring af Sømænd mod Ulykkestilfælde eller Sygdomme, som staar i Forbindelse med deres Erhverv. I dette Øjemed skal der tilvejebringes en Nationalfond i Forbindelse med en siden 1681 bestaaende Fond for Understøttelse i Tilfælde af Alderdomssvaghed. Den nye Fond vil blive dannet ved Bidrag fra Arbejdsgivere og Arbejdere, ved Gaver og Legater, Bevillinger fra Departementer og Kommuner, fra offentlige Institutioner og i Nødstilfælde ved rentefri Forskud fra Staten.

Sømændenes Bidrag skaffes tilveje ved tvungne Afdrag i deres Løn ($1\frac{1}{2}$ pCt. af Lønnen for Mandskab, betalt pr. Maaned eller pr. Rejse og for Folk beskæftigede ved Havfiskeriet; for andre Sømænd specificerede Beløb — f. Ex. for Søfolk paa Kystfartøjer omtrent 6 d. om Maaneden).

Skibsejere og -fragtere bidrager efter samme Rate som deres Mandskaber. Saa vel Arbejdsgivernes som Arbejdernes Bidrag kan forøges eller formindskes, hvis Fondens Status nødvendiggør eller tillader det.

Hvad der ydes i Følge Loven er følgende: for fuldstændig og vedvarende Arbejdsudygtighed en livsvarig Pension; for forbigaaende Arbejdsudygtighed en midlertidig Understøttelse. Livsvarig Pension er ogsaa sikret Enker efter Sømænd, hvis Død skyldes Ulykkestilfælde eller Sygdom, som staar i Forbindelse med deres Erhverv. En Sømand eller Enken efter en saadan modtager fremdeles en extra Under-

støttelse for hvert Barn under 10 Aar (med mindre en lignende udredes af det ovennævnte Alderdoms-understøttelsesfond). Børn af Sømænd modtager, hvis hverken Fader eller Moder lever, indtil deres 16 Aar en samlet Understøttelse lig med den Pension, som deres Moder vilde have faaet, hvis hun havde levet. Forældre eller Bedsteforældre faar Pension, hvis Sømanden hverken efterlader sig Enke eller Børn.

Den aarlige Pension, der betales en Sømand i Tilfælde af vedvarende Arbejdsudygtighed er £ 8, 3 s., 2 d.; hans Enke vil faa £ 7, 13 s., 7 d.; hvis han hverken efterlader Enke eller Børn, vil hans Forældre eller Bedsteforældre faa en samlet Understøttelse af £ 3, 16 s., 10 d. aarlig. Disse Beløb kan reduceres til det halve, hvis de Paagældende modtager Understøttelse af Alderdomsunderstøttelsesfonden eller fra Staten. Extraunderstøttelsen for hvert Barn under 10 Aar vil blive 19 s., 2 d.

(Labour Gazette, Oktoberhæftet).

III.

Skibe under Bygning.

Som et Bevis paa det økonomiske Opsving i den senere Tid kan følgende Meddelelse tjene:

Den af Lloyd's Register offentliggjorte Kvartalsberetning viser, at 598 Skibe (Krigsskibe ikke medregnede) med en Tonnage (gross tonnage) af 1,364,250 Tons, var under Bygning i de forenede Kongeriger afvigte 30. Septbr., hvad der vil sige en Forøgelse af 42,182 Tons i Sammenligning med forrige Kvartal, og af 479,914 Tons i Sammenligning med samme Tid ifjor. Idet Beretningen noterer den stadige Forøgelse af den under Bygning værende Tonnage siden

December 1896, udtaler den, at »ved Udgangen af 1897 var der i alt en Tonnage af 1,013,000 Tons under Arbejde. Disse Tal — i sig selv sikkert uden Præcedens i Skibsbygningens Historie — er nu over-skredne med ikke mindre end 351,000 Tons«.

(Labour Gazette, Oktoberhæftet).

IV.

Det schweiziske Brændevinsmonopol, som med Udgangen af 1896 ser tilbage paa en $9\frac{1}{3}$ aarig Virksomhed, har i denne Tid givet et Drifts-overskud af ialt 53,6 Mill. Fr. og specielt i Aaret 1896 et Overskud af 6,4 Mill. Fr. Som bekendt bliver Monopolet forvaltet af Forbundet, medens Indtægten tilfalder Kantonerne. Indtægtens ringe Højde hænger sammen med det lille Brændevinsforbrug i Schweiz, fremdeles med den Omstændighed, at Frugtbrændevin ikke falder ind under Monopolet og er fri for al Skat, endelig med, at alt i Husholdningen eller til Fabrikation anvendt Spiritus er skattefrit. Alkoholforbruget i Schweiz var, for saa vidt det var skattepligtigt, i 1896 152,000 Hektoliter à 50°, d. v. s. ved en Befolkning af 3,050,000 Sjæle 5 Liter à 50° pr. Individ. Hertil er som Forbrug af monopolfrit Spiritus omtrent endnu en Liter at lægge. Monopolforvaltningen anslaaer det Spiritus, af hvilke den faar sin Indtægt, til 22 pCt. fra indenlandske Brænderier, Resten fra udenlandske. Til de indenlandske Brænderier betaler den en Pris af 81—92 Fr. pr. Metercentner à 95—96°; det fremmede Spiritus havde den i 1896 for 32,25 Fr. pr. Metercentner, leveret loco det schweiziske Lager — en uhørt stor Difference, der forklares ved, at den schweiziske Pro-

duktion er indskrænket til de mindste Brænderier, saa vel som ved den højere Pris paa Raamaterialet, Kul o. s. v., i Schweiz. Spritten sælges til 167—175 Fr. pr. Metercentner. Prisforskellen giver Monopolindtægten. Denne bliver kun lidet formindsket ved Omkostningerne ved Monopolet; thi disse er ikke høje. Alkoholforvaltningen omfatter et Centralembede, en Brænderikontrol og 3 Lagerforvaltninger. Centralembedet kostede 1896 169.000 Fr., Brænderikontrollen 46.000 Fr. Antallet af Embedsmænd i det førstnævnte er 32, i den sidstnævnte 9, i Lagerforvaltningerne 35.

Zeitschrift für Socialwissenschaft, Heft 2.

V.

Englands og Tysklands Konkurrence paa Verdensmarkedet.

Det kaster et Lys over Grundspørgsmaalene i Kolonialpolitiken, over Spørgsmaalet om et »Greater Britain« samt over Spørgsmaalet om Englands og Tysklands Konkurrence paa Verdensmarkedet, naar man erfarer, at den britiske Udførsel til de britiske Kolonier i nogen Tid har været i Tilbagegang og ogsaa efter de nu offentliggjorte Tal for Aaret 1897 viser en Tilbagegang i Værdi imod 1896. Den britiske Udførsel til britiske Kolonier var i 1896 84,1 Mill. £, i 1897 derimod kun 80,7 Mill. Denne Tilbagegang bliver fra engelsk Side forklaret saaledes: at Storbritanniens Udførsel til de tre engelske Kolonier, Østindien, Australien og Kaplandet Aar for Aar gaar tilbage, er at føre tilbage til den forøgede Indførsel af tyske Artikler i disse Lande.

Zeitschrift für Socialwissenschaft, Heft 4.

Ved H. L. B.

Anmeldelse.

Michael Koefoed og Harald Westergaard: Grundrids af Danmarks Statistik. (Gads Forlag, København 1898).

Skønt denne Bog ikke netop er beregnet paa dette Tidsskrifts Læsere, turde den dog ogsaa her have Krav paa en Omtale der gaar ud over den blotte Konstatering af dens Existens: de Tal og Oplysninger, den giver, ere jo for en stor Del blevne vurderede og saa at sige justerede i Tidens Løb gennem Drøftelser i denne Forening, og det har da sin Interesse at se, hvordan de nu populariseres ud til Almenhedens Eje, og med dens Mylde af Data, dens Extrakt af statistisk Viden, vil den iøvrigt for enhver, der vil sætte sig lidt ind i dens Plan, være i høj Grad brugbar i en snæver Vending, hvor man ikke har Tid og Lejlighed til at raadspørge selve de statistiske Kildeskrifter eller et saa fyldigt, ved mere indgaaende Undersøgelser naturligvis uundværligt Værk som Falbe Hansens og Scharlings Statistik.

Fra Thaarup brød Isen 1790 for saadanne Grundrids med sin lille »Vejledning til det danske Monarkis Statistik« — hvis Fremkomst ret karakteristisk bl. a. motiveredes ved, at Statistikken jo nu maatte regnes til Modevidenskaberne — og indtil Dato er der udkommet en hel lille Litteratur paa dette Omraade: Schlegels og Nyerups statistiske Beskrivelser, Baggesens Ledetraad til Danmarks Statistik, fra nyere Tid Studnitz-Petersens Hovedpunkter i Statistik og Gads Udtog af Danmarks Statistik. Det sidste, bredt og anskueligt skrevne lille Arbejde med dets dygtige Skelnen mellem væsentligt og uvæsentligt, har i mange Retninger dannet Forbilledet for nærværende Bog. Det

vilde dog være urigtigt at betegne denne som en opmoderniseret Udgave af Gads Værk. Maaske har Forfatterne oprindelig formet deres Udkast efter dennes Mønster, men de ny Tidsforhold har da under Udarbejdelsen krævet talrige Udbygninger, og rundtom har man anbragt ny Vinduer i de gamle Mure, for at Lyset kunde trænge tilstrækkelig godt ind. Bogens Styrke ligger netop i dens Aktualitet, den statistiske Bogføring er holdt videst muligt à jour, saa at Aarene 1897 og 1898 figurere endog ret hyppig i dens Rubriker, og med megen Flid har man eftersporet Oplysninger i statistiske Krinkelkroge eller — for at bruge Thaarups Udtryk — »upassende Steder og hvor de mindst skulde ventes«.

Lidt i Overskuelighed har Bogen maaske tabt ved, at den — iøvrigt praktisk — paa een Gang har to Formaal: at være en let tilgængelig Haandbog til Selvstudium, hvorfor et Register rigtignok vilde været praktisk, og en Lærebog. En stor Mængde af de Tal, den giver, ville en Handelsskoles Elever forhaabentlig aldrig komme i Berøring med. Unægtelig kan en Undervisning i Statistik ikke godt undvære adskillige Tal og tabellariske Oversigter, men en streng Økonomi med Tallene turde ogsaa her være paa sin Plads, saa at man — ifølge Princippet: ikke mangt, men meget — nøjes med at give de statistiske Hovedhjørneste, de konstruktive Dele, og saa overlader de studerende, ved Selvtænkning og Fornufts slutninger fremfor ved mekanisk Udenadslæren, saa nogenlunde at bygge Enkelthederne op. Nu da Bogen skal være til at slaa op i og derfor maa have en stor Mængde Tal til Raadighed, bliver det da Lærerens Sag med tilstrækkelig Konduite og Resignation overfor Stoffet at foretage et ret grundigt Indstregningsarbejde ad usum delphini. De gode, korte, orienterende Oversigter med historiske Strejfflys hist og her bidrage iøvrigt behageligt til at bløde de i og for sig liot ufordøjelige Talmasser op under Læsningen.

Hvad Bogens Ordning og Enkeltheder angaar, har Anmelderen adskillige Smaaanker at fremsætte, men det skal strax indrømmes, at de for en stor Del bero paa Smag og Behag, og det vilde være en Misforstaaelse, af den forholdsvis store Plads, de maatte tage i nærværende Anmeldelse, at drage ufordelagtige Slut-

ninger om selve Bogen — man kan nu engang ikke komme ind paa Enkeltheder uden at brede sig en Smule. Til Ankerne kan næppe henregnes Savnet af en Kulturstatistik, der jo i og for sig er saa vanskelig at manøvrere med og med sine Tal dog ofte saa lidet oplysende, og som jo desuden lig-ger saa temmelig brak hos os. Forfatterne have der-for foretrukket at lade den ligge, og vi maa da savne Oplysninger om vore forskellige Slags Skoler, fordelte efter Art og Elevantal, om vore Fortsættelsesskoler, Folkehøjskoler, Seminarier, om vore store Bibliotekers Bindstyrke, Avisernes Antal og meget andet, hvoraf store Dele ganske vist endnu ligge i Mørke. Efter et fyldigt Afsnit om Befolkningen, hvor det dog kunde have været rart, om de karakteristiske Forskelligheder i Udvandringen i Aarene 1870—79 ikke vare tilslørede med et enkelt Gennemsnitsal, kommer Redegørelsen for de enkelte Erhverv. Landbruget optager med Rette over et halvt Hundrede Sider; ved Gennemlæsningen kom for Resten Anmelderen, da han saa alle vore Høns, vore Gæs og vore Ænder marchere op, til at tænke paa — ved en Berø-ringsassociation lidt mal à propos —, at det vilde have været ganske heldigt, om ogsaa vor Hær og vor Flaade havde fundet et Leje etsteds i Bogen. Industrien har man aabenbart stræbt at give en Plads, der rumligt svarede til dens Betydning, men af Mangel paa godt statistisk Stof er Pladsen bleven fyldt maaske vel meget til den ene Side med stærkt udpenslede og ret til-fældige Detailler og til den anden Side med Vendinger, holdte i al Almindelighed, der formentlig bedre pas-sede i en saa folkelig og bredt anlagt Bog som L. Schrøders »Danmarks Hjælpekilder og Næringsveje«; det føles derfor næsten som en Lettelse, naar Frem-stillingen igen faar fast Fod under Fødderne ved Omtalen af Industritællingen 1897. Visse Afsnit ere lovlig specielle; den historiske Del af Afsnittet om Mønt kunde vist reduceres betydelig, og en Gang imellem kommer det mindre væsentlige til at brede sig en Kende for meget; noget af den halve Side, der anvendes paa at forklare det københavnske Havne-raads Organisation, kunde saaledes bedre være kommen f. Ex. Valgretten til Landstinget, der nu har halvanden Linie, til gode. — Naar jeg yderligere af Randbemærk-

ninger anfører nogle saa ret irrelevante Notitser som, at Fabriksinspektørernes aarlige Meddelelser om Arbejdstiden maaske kunde være udnyttede, at et saa vagt og omdisputable Udtryk som »pr. anvendt Areal« helst burde være defineret, at Betingelserne for at opnaa Borgerskab for Handlende og for Industridrivende udtrykkes paa forskellig Maade (S. 107 og 160, »vanærende Strafe«, »Straf af offentlig Arbejde«), saa at den ikke kyndige Læser let kan tro, at Betingelserne ere forskelligartede, at Kunstindustrimuseet dog fuldt saa vel som Kunstakademiet bør nævnes blandt Institutioner, der indirekte støtte Industrien, og at Karakteriseringen af vort Ferskvandsfiskeri som aldeles betydningsløst dog næppe vil underskrives helt af Fagmænd — saa sker dette nærmest for at opbevare disse ofte petitesseagtige og problematiske Bemærkninger til velvillig Overvejelse ved den ny Udgave i sin Tid, som Bogen fortjener. Deres Faatallighed i Forhold til det store Stof, den byder paa i stærkt sammentrængt Form, stiller jo desuden ogsaa dens Fylde af gode Oplysninger i det rette Relief. Iøvrigt turde det være ganske overflødigt at kigge efter egentlige Fejl i Krogene, naar de Forfattere, som man skal forlade sig paa, ere en Autoritet som Prof. Westergaard og en saa kyndig praktisk Statistiker som Fuldmægtig Koefoed.

En endelig Dom om en Bog som denne, hvis Nytte først kan prøves erfaringsmæssig gennem Brugen, hører Fremtiden til. Tidspunktet for dens Fremkomst er dog vistnok valgt med godt og praktisk Blik. Og med det store Flidsarbejde, som er nedlagt i dens alt i alt møjsommelige Kompilering af statistiske Data allestedsfra, og med dens dygtige Væren om sig for at faa alt med, synes den i rette Tid at være det rette Ord paa det rette Sted.

A. Hk.

Gemäle.

Herr Redaktör.

När en recensent fäller en så sträng dom, som den cand. mag. Bisgaard i Eder tidskrift afkunnat öfver mitt arbete Geldzins und Güterpreise, och bokens författare efter att ha genomläst och begrundat den motivering, som skall tjena såsom stöd för denna dom, icke kan komma till någon annan slutsats, än att rec. antingen alls icke måtte ha läst boken (det referat han gir af dess teoretiska del är föga annat än en öfversättning af min egen sammanfattning på sid 111) eller i alla händelser icke i någon mån förmått tillegna sig dess innehåll — så må några ord till sjelfförsvar från författarens sida anses berättigade om ock, från en annan synpunkt sedt, kan hända öfverflödiga. Jag skall emellertid inskränka mig till att bemöta et par af hr. Bisgaards anmärkningar, hvilka vid ett flyktigt påseende kunde tyckas innehålla något sken af berättigande, lemnande samtliga de öfriga — t. ex. det öfverraskande påståendet, att ett oföränderligt penningvärde vore likbetydande med ekonomisk stagnation och död — åt Edra läsares sunda omdöme.

Gent emot min sats, att förändringar i den naturliga kapitalräntan vid relativt oförändrad penningränta förorsaka en fortgående stegring, resp. sänkning af varuprisen, anmärker rec. först, att det i regeln tvärtom är varuprisens förändringar, som förorsaka förändringarna i den naturliga kapitalräntan, ty, säger han, vid utsikt till ökade pris ökas också efterfrågan på kapital o. s. v. Redan denna anmärkning visar, enligt min mening, att han näppeligen kan ha egnat min teori något virkligt studium. Definitionen på

naturlig kapitalränta var ju: »den som vilde fastsættes ved Tilbud og Efterspørgsel, hvis man overhovedet ikke betjente sig af Pengetransaktioner, men Realkapitalerne blev udlaaante in natura«. En så beskaffad storhet måste dock enligt sjelfva sitt begrepp vara oberoende af penningvärdets förändringar. Den bestämmes fastmer af naturliga, af penningen oafhångiga orsaker (icke oafhångiga af allt annat i verlden, såsom hr. Bisgaard synes föreställa sig, at jag menat) nämligen af den reala arbetslönens höjd, som i sin ordning regleras af tillgången på arbetskraft i förening med realkapitalets storlek och genomsnittliga investeringstid, af den reala grundräntan (på liknande sätt bestämd), slutligen af produktionsresultatets vexlande storlek på grund af tekniska framsteg o. d.

Af desse tre, flerstädes i boken omnämnda faktorer har min recensent åtminstone observerat den sistnämnda. Men säger han »selv i sidste Tilfælde (tekniska framsteg, som åstadkomma eller lofva att åstadkomma ett större produktionsresultat) er Stigningen i den naturlige kapitalrente ikke en Aarsag men en Virkning« (hvad han härmed syftar på, förstår jag, uppriktigt sagdt, icke) »og det en Virkning som ovenikøbet vil ledsages af en Nedgang og ikke en Opgang i Varepriserne«.

Alltså raka motsatsen till, hvad jag yrkat, och, märkligt nog, också motsatsen till, hvad han sjelf på föregående sida tyckes medgifva, då han säger det vara gammalt och känt, att »Forholdet netop gaar i den« af mig »paapegede Retning«.

Något slags stöd för sitt påstående anför han icke. Förmodligen anser han det sjelfklart: ju större produktion, dess lägre varupris o. s. v. Nu kan det emellertid icke ha undgått min recensent — ifall han nämligen har läst min bok — att en stor del af dess innehåll (bl. a. och ej minst de kapitel, som rec. eget nog anser »ikke taget med for Theoriens Skyld«) går ut på en motbevisning af just denna, ytterst vanliga, skenbart påtagliga, men enligt min åsikt grundfalska föreställning, att produktionsresultatets storlek i och för sig, d. v. s. oberoende af penningväsendets beskaffenhet, inverkar på varuprisans allmänna höjd. Är penningväsendet, såsom jag för-

utsatt, tilsträcktligt elastiskt, så finnes ingen anledning, hvarför icke efterfrågan efter varor skulle kunna stiga i jembredd med den ökade tillgången, ja till och med under längre tid öfverskjuta den hvarigenom prisen fortfarande bringas att stiga; saknar det åter elasticitet, så kommer å andra sidan penningräntan att stiga til samma nivå som den naturliga kapitalräntan, och då bortfaller jemväl enligt min teori förutsättningen för en prisstegring. — Jag kan naturligtvis icke förmena hr. Bisgaard att, utan att anföra några skäl, helt naket upprätthålla en sats, som jag använt en tredjedel af min bok på att gen-drifva, och lika naket negera en annan, som jag använt de återstående två tredjedelarne på att bevisa — men icke kan sådant gerna kallas kritik.

Villigt medgifves att »Bogens theoretiske fremstilling . . . er . . . besværlig at arbejde sig ind i for den uerfarne» en olägenhet, som dock ej helt och hållet stått at undvika, derest jag ej ville för lättfattligheten uppoffra precision och sträng bevisföring. Om några veckor utkommer emellertid en förenklad résumé af boken, hållen såsom föredrag i National-ekonomiska föreningen i Stockholm. Jag skall ta mig friheten sända den til min kritiker när den utkommer. Den är kort och så populärt hållen, som ämnets svårigheter medgifvit, och torde möjligen kunna bidra till at klara hans uppfattning af frågan.

Upsala d. 26. September 1898.

Knut Wicksell.

Tyske Bøger.

Abhandlungen, volkswirtschaftliche, der badischen Hochschulen. Hrsg. v. Carl Johs. Fuchs, Heinr. Herkner, Gerh. v. Schulze-Gävernitz, Max Weber. I. Bd. 3. Hft. Freiburg i B., J. C. B. Mohr. — 3. Sieveking, Priv.-Doc. Dr. Heinr.: Genueser Finanzwesen m. besond. Berücksicht. der Casa Di S. Giorgio. I. Genueser Finanzwesen vom 12. bis 14. Jahrh. (218 S.) Subskr.-Pr. 5 —; Einzelp. 6 —.

Arbeiterbewegung, die. Rundschau der wirtsch. u. sozialen Vorgänge. Red.: Max Koppe. 1. Jahrg. B. M. Warschauer.

Forschungen, staats- u. socialwissenschaftliche. Hrsg. v. Gust. Schmoller. 16. Bd. 2. Hft. L., Duncker & Humblot. — 2. Wiedfeldt, Otto: Statistische Studien zur Entwicklungsgeschichte der Berliner Industrie von 1720 bis 1890. (XI, 411 S.) 9.60.

Oertzen, Drost a. D. Kammerhr. Cl. v.: Armenpflege in Deutschland nach Theorie u. Praxis. 2. Aufl. (124 S.) Gotha, F. A. Perthes. 2 —

Rodbertus-Jagetzow, Dr. Carl: Schriften. Neue wohlfl. [Titel-]Ausg. 3 Bde. B., Puttkammer & Mühlbrecht. 14 —. — 1. Das Kapital. Hrsg. v. Adph. Wagner u. Theoph. Kozak. (XIX, 315 S.) (1884). 4. —. — 2. Zur Beleuchtung der socialen Frage. 1. Thl. 2. Aufl. Hrsg. v. Mor. Wirth. (IX, 330 S.) (1890). 3. —. — 3. Dasselbe. 2. Thl. Unter Mitwirkg. v. Dr. Th. Kozak hrsg. u. m. e. Einleitg. versehen v. Adph. Wagner. (LXIV, 284 S.) (1885). 4. —. — 4. Gesammelte kleine Schriften. Mit e. Anh.: Aufruf an die Deutschen v. Joseph Mazzini. Hrsg. v. Mor. With. (XV, 370 S.) (1890). 3 —

Schaub, Priest. Frz.: Die Eigenthumslehre nach Thomas v. Aquin u. dem modernen Sozialismus m. besond. Berücksicht. der beiderseitigen Weltanschauungen. Gekrönte Preisschrift. (446 S.) Freiburg i B., Herder. 6 —

Schmoller, Gust.: Umriss u. Untersuchungen zur Verfassungs-, Verwaltungs- u. Wirtschaftsgeschichte besonders des Preussischen Staates im 17. u. 18. Jahrh. (686 S.) L., Duncker & Humblot. 13 —

Studien, Münchener volkswirtschaftliche. Hrsg. v. Lujo Brentano u. Walth. Lotz. 27—29. Stück. St., J. G. Cotta Nachf. — 27. Lewy, Alex.: Zur Genesis der heutigen agrarischen Ideen in Preussen. (141 S.) 3 —. — 28. Cahn, Dr. Ernst: Das Schlafstellenwesen in den deutschen Grossstädten u. seine Reform. Mit •besond. Berücksicht. der Stadt München. (122 S.) 3 —. — 29. Holländer, Ludw.: Die Lage der deutschen Mühlenindustrie unter dem Einfluss der Handelspolitik 1879—1897. (98 S.) 2.40.

Studien, Wiener staatswissenschaftliche, hrsg. v. Edm. Bernatzik u. Eug. v. Philippovich. 1. Bd. 2. Hft. Freiburg i B., J. C. B. Mohr. — 2. Sieghart, Dr. Rud.: Geschichte u. Statistik des Zalenlotos in Oesterreich. (115 S.) Subskr.-Pr. 2.50; Einzelpr. 3.20.

Sulzer, Geo.: Die Zukunft des Sozialismus. (421 S.) Dresden, O. V. Böhmert. 6 —

Franske Bøger.

Acollas (René). — Finances communales. Etude théorique et pratique. 3 fr.

Annales de l'Institut international de Sociologie, publiées sous la direction de René Worms. Tome IV. Contenant les travaux du Troisième congrès tenu à Paris en juillet 1897. 10 fr.

Année (l') sociologique. 1re année (1896—1897), publiée sous la direction de M. Emile Durkheim. 10 fr.

Associations (les) ouvrières de production. Publication de l'office du travail (ministère du commerce et de l'industrie). 5 fr.

Beaure, Prof. Aug.: Théorie et pratique de la monnaie. Tome I. Traité théorique de la monnaie et statistique des métaux précieux avec 3 tableaux concernant les monnaies bruts et nets et le bilan des métaux précieux. (144 S.) B., Puttkammer & Mühlbrecht. 3.20.

- Beaurredon** (l'abbé). — Voyage agricole chez les anciens, ou l'Economie rurale dans l'antiquité. 5 fr.
- Blondel** (Georges). — L'Essor industriel et commercial du peuple allemand. 3 fr.
- Boudon** (Georges). — La Bourse anglaise. Enquête sur les Bourses étrangères. 12 fr. 50.
- Brunel** (Louis). — L'Etat et l'individu dans la colonisation française moderne. 4 fr.
- Bunge** (Ch.). — Esquisses de littérature politico-économique. 7 fr. 50.
- Coutarel** (A.). — Le Participationnisme ou la Justice dans l'organisation du travail. 6 fr.
- Deschanel** (Paul). — La Question sociale. 3 fr. 50.
- Des Cilleuls** (Alfred). — Histoire et régime de la grande industrie en France aux XVII et XVIII siècles. 8 fr.
- Gumplowicz** (Louis). — Sociologie et politique. 6 fr.
- Guyot** (Yves) et **A. Raffalovich**. — Dictionnaire du commerce, de l'industrie et de la banque. Première livraison. 3 fr. — L'Ouvrage formera 2 volumes, prix: 50 fr.
- Hamon** (A.). — Déterminisme et Responsabilité. 2 fr. 50. — Bibliothèque internationale des sciences sociologiques.
- Kowalewsky** (Maxime). — Le Régime économique de la Russie. 7 fr. — Forme le Tome XV de la Bibliothèque internationale.
- Lambert** (Maurice). — Essai sur la protection du salaire. Economie politique et législation comparée. Avec une préface de M. Charles Gide. 10 fr.
- Levasseur** (E.). — L'Ouvrier américain. L'Ouvrier au travail. L'Ouvrier chez lui. Les questions ouvrières. 2 vol. 20 fr.
- Lichtenberger** (André). — Le Socialisme utopique. Etudes sur quelques précurseurs inconnus du socialisme. 3 fr. 50.
- Mabilleau** (L.), **Ch. Rayners** et le comte de **Rocquigny**. — La Prévoyance sociale en Italie. 4 fr. — Fait partie de la Bibliothèque du Musée social.
- Malato** (Charles). — L'Homme nouveau. 1 fr. — Forme le no 21 de la Bibliothèque sociologique.
- Martinez** (Albert B.). — Les Finances de la République argentine. Budget, dépenses et dette publique. 12 fr.
- Mollien** (le comte François Nicolas). — Mémoires d'un ministre du trésor public, 1780—1815. Avec une notice par Ch. Gomel. 3 vol. 22 fr. 50.
- Poinsard** (Léon). — La Guerre de classes peut-elle être évitée et par quels moyens pratiques? 3 fr.
- Raffalovich** (Arthur). — Le Marché financier en 1897—1898. (France, Angleterre, Allemagne, Russie, Autriche, Etats-Unis, Espagne, Italie, Suisse, Grèce, Portugal. Questions monétaires). 10 fr.

- Rossignol** (L. M.) — *Le Canal de Suez. Etude historique, juridique et politique.* 5 fr.
- Rostand** (Eugène). — *L'Action sociale par l'initiative privée. Avec des documents pour servir à l'organisation d'institutions populaires et des plans d'habitations ouvrières. Tome II.* 15 fr.
- Salaires** et durée du travail dans l'industrie française. Publication de l'office du travail (ministère du commerce et de l'industrie). Album graphique de 29 planches in-4. 4 fr.
- Salaires** et durée du travail dans l'industrie française. Publication du Ministère du commerce et de l'industrie. Office du travail. Tome IV. Résultats généraux de l'enquête. 6 fr.
- Saieilles** (R.). — *L'Individualisation de la peine. Etude de criminalité sociale, précédée d'une préface de G. Tarde.* Cart. 6 fr. — *Forme le Tome I de la Bibliothèque générale des sciences sociales.*
- Sanz y Escartin**. — *L'Individu et la réforme sociale. Traduit de l'espagnol par Aug. Dietrich.* 7 fr. 50.
- Say** (Léon). — *Les Finances de la France sous la troisième République. Tome I. L'Assemblée nationale. Grands emprunts de la Guerre. Impôts nouveaux, 1871—1875.* 7 fr. 50.
- Sayous** (André E.). — *Etude économique et juridique sur les bourses allemandes de valeurs et de commerce.* 12 fr. 50.
- Tarde** (G.). — *Etudes de psychologie sociale.* 7 fr. — *Forme le Tome XIV de la Bibliothèque sociologique internationale.*
- Tarde** (G.). — *Les Lois sociales. Esquisse d'une sociologie.* 2 fr. 50.
- Tomel** (Guy). — *Les Conscrits du travail et l'enseignement chrétien.* illustré. (Tours). 6 fr.
- Vandervelde** (E.) et **G. Destrée**. — *Le Socialisme belge. Avec un appendice sur la Bibliographie du socialisme belge par Deutscher.* 3 fr. 50.
- Vanlaer** (Maurice). — *La Participation aux bénéfices. Etude historique et pratique.* 6 fr.
- Verhaegen** (Pierre). — *Socialistes anglais.* (Grand). 3 fr. 50. — *Ecole des sciences politiques et sociales de Louvain.*
- Villecrose** (Julien). — *Les Lamentations du peuple.* 3 fr. 50.
- Waxweiler** (Emile). — *La Participation aux bénéfices, contribution à l'étude des modes de rémunération du travail.* 6 fr.
-

